sadreddin
KONEVÎ

Fâtiha Suresi Tefsiri

İ'câzü'l-beyân fî te'vîli ümmi'l-Kur'ân

İ’câzü’l-beyân fî te’vîli ümm-Kur’an

FÂTİHA SURESİ

TEFSİRİ

Müellif:

Sadreddin Konevî

Tercüme:

Ekrem Demirli

İZ YAYINCILIK
İslam klasikleri dizisi
Orjinal adı: İ’cazü’l - beyân fi - te’vîli ümmi’l - Kur’an
Tercümede esas alınan nüsha (thk. Abdülkadir Ata), Darü’l - kutübi’l - hadise, 1970, Mısır.
Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34410 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr
kapak: Medine Efe

Önsöz

Sadreddin Konevî ve

İ'câzü'l-beyân fî te'vîli ümmi'l-Kurân'ı

Sadreddin Konevî, 13. asırda yaşamış (doğum tarihi, yaklaşık 1210, ölüm tarihi, 1274), tasavvuf düşüncesine kazandırdığı boyutlar ve kendisinden sonraya etkileriyle "dönüm noktası" olmuş bir sûfî-düşünürdür. Konevî'nin tasavvuf tarihindeki önemi iki noktada ortaya çıkar: Birincisi: Konevî, kendisine kadar gelen tasavvufi birikimi, belirli bir yöntem ve esasa göre şekillendirerek, bu birikime sistematik bir bütünlük ve yapı kazandırmıştır. İkincisi ise, yetiştirdiği talebeleri ve oluşturduğu "ekol"ü sayesinde, kendisinden sonraki tasavvufun gelişim sürecini büyük ölçüde etkilemiştir.

Başta Osmanlı-Selçuklu tasavvuf anlayışı olmak üzere Konevî, tasavvufa sadece düşünceleriyle etki yapmakla kalmamış, bunun ötesinde belirli bir üslubun ve ifade biçiminin oluşmasına da neden olmuştur. Başka bir ifadeyle Saidüddin Ferganî, Müeyüddin el-Cendî, Hamza Fenarî, Davud el-Kayserî, Kutbuddin el-İznikî gibi kendisine yakın çağlarda yaşamış sûfîler; Abdullah İlahi, Bali Sofyavî, Ahmet İlahi, Abdullah Bosnavî gibi sûfîlerin eserleri incelendiğinde, gerek problemlerin ele alınış tarzı ve gerekse bunların incelenişi, Konevî'nin üslubunu aksettirirler.

Abdurrahman Cami, şöyle demektedir: "Şeyh Sadreddin, Hz. Şeyh'in sohbet ve hizmetinde terbiye gördü. Vahdet-i vücûda dair görüş ve sözlerini akla ve şer'a uygun gelecek tarzda Şeyh'in maksadını iyice anlamış olarak, güzelce yorumlamıştır. Onun bu konudaki araştırmalarını ve yorumlarını görmeksizin, meseleyi gereği gibi anlamak mümkün değildir." (Nefehatü'l-üns, s. 769; Haz. Prof. Süleyman Uludağ, Prof. Mustafa Kara.)).

Cami'nin bu ifadeleri, Konevî'nin tasavvuf tarihindeki yeri hakkında bir fikir vermektedir. Buna göre, Konevî, İbnü'l-Arabî'nin terbiye ve eğitiminde yetişmiştir; Konevî, hemen bütün eserlerinde İbnü'l-Arabî'den büyük bir saygı ve hürmet ile bahseder ve "kâmil şeyh", "en büyük imam", "muhakkiklerin imamı", "şeyh" vb. lakaplarla hocasını zikreder. Bununla birlikte Konevî'yi, sadece bir İbnü'l-Arabî şarihi ve takipçisi diye görmek gerçekle bağdaşmaz. Çünkü Konevî, pek çok düşüncesinin ana unsurlarını

İbnü’l-Arabî’den ve onun eserlerinden almış olsa bile, onlara kazandırdığı üslup ve yorum ile İbnü’l-Arabî’yi iki şekilde ele almayı zorunlu kılmıştır. Birincisi, kendi eserlerinde İbnü’l-Arabî ve ikincisi, ana fikrini vahdet-i vücûdun teşkil ettiği bir “ekol” içindeki İbnü’l-Arabî. Bazı İbnü’l-Arabî eleştirmenlerinin özellikle Sadreddin Konevî’yi hedef almaları ve ona tepki göstermelerinin temelinde Konevî’nin İbnü’l-Arabî’nin düşüncelerine getirdiği bu yorumun etkisi vardır.

Konevî, İbnü’l-Arabî ile ilişkilerini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bir ifadesinde Konevî, hocası İbnü’l-Arabî’nin bilgilerinin kaynağına ortak olduğundan, onun mazhar olduğu özel tecellilere kendisinin de mazhar olduğundan vb. söz eder. Şöyle demektedir: “Ben zikrettiğim şeyi, naklediyor veya bir başkasının hâlinden haber veriyor değilim. Ben bunları, sonradan meydana gelen şeyde benden öncekiler ile ortaklığım açısından ve önceden zikredilen tabakanın mensuplarının dalmaya çalıştığı her şeyden yüz çevirerek anlatıyorum.”

Nefehat’ta yer alan uzun bir “varidat”ında ise, İbnü’l-Arabî ile rüyasında görüştüğünü ve kendisinden çok özel bir talepte bulunduğunu belirtir. Konevî, şöyle demektedir: “653 senesinin Şevval ayının 17. cumartesi gecesinde şeyh (r.a)’ı uzun bir vakıamda gördüm. Aramızda, pekçok konuşma geçti. Ben, bu konuşma esnasında ona şöyle diyordum:

-İsimlerin eserleri, hükümlerdendir; hükümler, hallerdendir; haller, zattan istidada göre taayyün eder. İstidat, kendisinden başka hiç bir şey ile illetlenmeyen bir emirdir.”

Bunun üzerine Şeyh (r.a) bu açıklama ile oldukça şaşırmış ve yüzünü hilallemiş, saçını karıştırmış ve bazı sözleri tekrar edip, şöyle demiştir: Güzel, güzel!

Bunun üzerine ona dedim ki: Efendim güzel olan sensin, çünkü sen insanın bu gibi şeyleri idrâk edeceği yere ulaşmasını temin ediyorsun. Yemin olsun ki: Senden başka kimseden hiç bir şey almadım.”

Sonra geldim ve ona yaklaştım, elini öptüm ve dedim ki:

-“Talep ettiğim bir tek hacetim kalmıştır.” Dedi ki:

-“Sor.” Dedim ki:

-“Ben, ebedi ve daimi olan zatî tecellîyi nasıl müşâhede ettiğini görmek istiyorum.”

Bununla kendisi için hasıl olan zâtî tecellîyi müşâhedeyi kastetmiştim. Bu tecellînin ötesinde hiçbir perde ve kâmiller için bir makâm yoktur. Bunun üzerine, “evet” dedi ve şöyle cevap verdi. Sonra bana dedi ki:

-“Bu, sana ikram edilmiştir. Bununla beraber, benim çocuklarım, dostlarım özellikle de oğlum Sadettin’in olduğunu biliyorsun, bu talep ettiğin şey, onlardan hiçbirisi için gerçekleşmemiştir.”

Bu ifadeye göre Konevî, kendisini İbnü’l-Arabî’nin gerçek vârisi olarak görmektedir.

Sadreddin Konevî’nin bu düşünceye getirdiği yenilik, Cami’nin “vahdet-i vücûda dair görüş ve sözlerini akla ve şer’a uygun gelecek tarzda Şeyh’in maksadını iyice anlamış olarak, güzelce yorumlamıştır” ifadesinde zımnen yer almaktadır. Gerçekten de Konevî’nin başta Miftahü’l-gayb, İ’cazü’l-beyan, en-Nefehat gibi eserlerini incelediğimizde, bir konu açık bir şekilde gözükür: Konevî, hangi meseleyi ele alırsa alsın, o meseleyi belirli kaideler ve esaslara bağlı olarak yorumlamaya çalışır. Bu anlamda Konevî, tasavvufi bilgilerin ve keşiflerin akıl ve nazar gücüyle elde edilmediğini kabul etse bile, bu bilgilerin pek çok yönde “makul” ve “anlaşılır” olduklarını itiraf eder. Bu noktada Konevî’nin akla karşı tavrını, şu şekilde tespit edebiliriz: Akıl, sırf düşünce/fikr gücü ile anlama/kabil açısından farklı imkanlara sahiptir. Akıl, düşünme gücü açısından metafizik konularda sınırlı iken, ikinci yönden daha geniş imkanlara sahiptir.

Konevî’nin başlıca eserleri şunlardır:

1-Miftâhü’l-gayb: Sadreddin Konevî’nin en önemli eseri bu kitaptır. Bu eserde Konevî, konusunu “Tanrı’nın âlemle ve âlemin Tanrı ile irtibat ve ilişkisi” diye belirlediği “ilm-i ilâhî”nin bir “ilim” olarak inşasını ele alır. Buna göre, “ilm-i ilâhî”, bütün ilimler gibi, konusu, meselesi, mebadisi olan müstakil bir ilimdir; bu ilim, diğer ilimlerle belirli ilişkileri ve ortak yönleri olsa bile, konusunun öneminden dolayı onlardan daha üstün ve önemlidir. Bu ilimde, doğruyu yanlıştan ayırt etmemizi sağlayan ve bir anlamda felsefede mantığın veya dil bilimlerinde Nahiv ilminin gördüğü vazifeyi gören, “miyar” mesabesindeki kaideler vardır. Bu kaideler, şeriat, akıl ve kesinleşmiş müşahedeler ile teyit edilmiş ve doğrulukları tecrübe edilmiş kaidelerdir.

Konevî, bu kaideleri en kapsamlı olarak bu eserinde zikreder ve ardından da bu kaidelere göre “ilm-i ilâhî”nin temel meselelerini -sürekli kaidelere atıf yaparak- ortaya koyar.

2- en-Nefehâtü’l-ilâhîyye: Konevî’nin “varidat”ı diye isimlendirebileceğimiz bir eseridir. Bu eserde Konevî, bir yandan kendi ruhsal gelişimini ve manevi tecrübelerini açıklayan ifadelere yer verirken, öte yandan “Miftahü’l-gayb”da ortaya konulan ana fikri ilham ve

keşifleriyle destekleyen açıklamalarda bulunur. Ayrıca, bu eser Konevî'nin gerek kendi hayatı ve gerekse de İbnü'l-Arabî ile ilişkisi hakkında en fazla bilginin bulunduğu eseridir.

3- **el-Fukûk fi-kelimât-ı müstenidât-i Fusûsi'l-hikem**: İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'i üzerinde yazılmış kısa, fakat önemli bir şerhtir. Konevî, bu şerhi yazmasının nedenini şöyle açıklar: "Bu insanlar (: muhakkik dostları), bana, bu Fusûsu'l-Hikem kitabının mühürlerini çözmemi, kaynağının sırrını açıklamamı, kapalı ifâdelerini açıklamayı temin edecek kilidini açmamı önerdiler. Tahakkuk sahibi olduklarını bildiğim için ve onların irşatlarıyla yaratıcılarına yakınlaşmak için, bu önerilerini kabul ettim. Bununla beraber, bu kitabın girişinden başka bir bölümünü İbnü'l-Arabî'nin neşvesine göre şerh etmek istemedim. Fakat Allah bereketi ile beni rızıklandırdı. Bu rızık, İbnü'l-Arabî'nin muttali olduğu şeyi bilmede ortaklık, ona açıklanan şey ile müşerref olmak ve sebep ve vâsıta olmaksızın, ilâhî inâyet ve zâtî rabıta ile Allah'tan bilgi almaktır."

4- el-Mürâselât: Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tusi arasında çeşitli metafizik bahisleri üzerindeki mektuplaşmalardan oluşan bir eserdir. Bu eserde Konevî, özellikle İbn Sina felsefesi olmak üzere, filozofların çeşitli meselelerdeki görüşlerine eleştiriler yöneltir ve buradan hareketle felsefenin ve aklın imkanlarını tartışır. Konevî, buradaki fikirlerini bütünüyle diğer eserlerinde tekrarlamıştır ve bu yönüyle mektuplardaki ifadeleri, diğer eserlerinin bir devamı niteliğindedir.

5- "en-Nusûs fi-tahkîk-i tavri'l-mahsûs: Konevî'nin hacim bakımından küçük olmakla birlikte, üzerinde yazılan şerhlerin de gösterdiği gibi, etkili kitaplarından birisidir. Bu eserde, "nas" diye isimlendirdiği her bir bahis altında "varlık" ile ilgili çeşitli konuları ele alır.

6- Kırk Hadis Şerhi: Konevî, bu kitabı yazmasının nedenini "**Ümmetimden kırk hadis ezberleyen kimse fakih olarak haşredilir**" hadisine göre, kırk hadis derleyen alimlerin adetine uymak olduğunu belirtir. Bununla birlikte, yirmi sekiz hadise kitabında yer vermiştir ve -sadece bir nakil olmamak için de- bu hadisleri tasavvufi açıdan yorumlamıştır.

7-Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ: İlahi isimler, Tanrı'yı bilmemizi sağlayan ve Tanrı-âlem ilişkilerini mümkün kılan şeylerdir. Bu itibarla, Konevî'nin "ilm-i ilâhî" diye isimlendirdiği ilim, bir anlamda isimlerin bilgisidir. Bu eserinde Konevî, doksan dokuz ilâhî ismi açıklar.

8-Tebsiratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî: Farsça bir risaledir. Risale'nin içeriği, girişte şöyle açıklanmıştır: "Bu risâle, usûl-i maarif ve kavâid-i tavr-i velâyet beyanında bir kaç kelimeden ibarettir ki, perde-i gaybdan cilve-nümâ ve hurûf ve elfaz kisvesiyle peydâ olmuştur. Ta ki, arif kimselere "tezkire" olarak mütalaasından, tâliplere istirşad tarîkiyle zabt ve hıfzından menfaat-bahş ola! Bu kelimâta "*Tebsırâtü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi*" namını verdim. *Hülasası, bir mukaddime, üç misbah ve bir hatimeyi müştemildir. Vallahü'l-müsteân ve aleyhi't-tüklan!"* (Ahmet Remzi Koryürek tercümesi).

9-Fatiha Tefsiri: İ'cazü'l-beyan fi-te'vili Ümmi'l-Kur'an:

Fatiha Tefsiri, Sadreddin Konevî'nin en hacimli eseridir; bu yönüyle eser, Konevî'nin bütün eserlerinde ele almış olduğu belli başlı bütün konulara dair fikirlerini içermektedir.

Eser, iki ana bölümden meydana gelmektedir. "Giriş" diye tercüme ettiğimiz birinci kısımda Konevî, genel olarak eseri yazmasının nedenini, eserinin içeriğinde bulunan konuları ve eserindeki üslubu hakkında bilgiler verirken, ardından bilgi görüşünü ortaya koyan çok önemli meseleleri ele alır. Bu bağlamda Konevî, hakikate ulaşmada temelde iki yöntem bulunduğunu belirtir: Bunlardan birisi, nazarî deliller ve kıyaslardan hareket ederek, gerçeğe ulaşma çabasıdır ki, Konevî, bunu "burhan yolu" diye isimlendirir. İkinci yöntem ise, kalbin arındırılması, ruhun güçlendirilmesi ile Hakka sülûk etmekten ibaret olan sûfîlerin kullandıkları yöntemdir; Konevî, bunu da "müşahede" yöntemi diye isimlendirir.

Konevî, bu bölümde her iki yöntemi tahlil eder ve salt aklın mutlak gerçeğe ulaşmasının mümkün olmadığını ileri sürer ve bunun nedenlerini gösterir. Konevî, "ehl-i nazar"ın kullandıkları yöntemlerden birisi olan "cedel"e ise, daha fazla tepki ve eleştiriyle yaklaşır; Ona göre, "cedel" sadece nebevî bilgilere veya sûfîlerin tecrübelerine değil, bunun yanı sıra gerçek felsefeye de aykırı bir yöntemdir. Şöyle demektedir: "Fikrî delillerde ve cedelci takrirlerde herhangi bir fayda ve çare bulunsaydı, nebiler, resûller ve Hakkın hüccetlerini ayakta/kaim tutan ve onların taşıyıcısı olan veliler, bu delillerden ve yöntemlerden yüz çevirmezlerdi; bu veliler, nebilerin ve resullerin vârisleridir."

Konevî, burhan yönteminin özellikle metafizik alanda başarısızlığını ortaya koyduktan sonra, müşahede yöntemini ve bununla ilgili çeşitli meseleleri ele alır. Bu noktada Konevî'nin üzerinde durulması gereken yönü, bir yandan -eksiklerine rağmen- burhan yöntemini hakikate ulaştıran

temel yöntemlerden birisi olarak görürken, öte yandan, “müşahede” yöntemini burhan yönteminin karşısına koymuş olmasıdır.

Eserin ikinci kısmı ise, Fatiha Suresinin yorumlanmasıyla ilgilidir. Bu bölüm de, çeşitli kısımlara ayrılmıştır. İlk olarak, “Besmele” cümlesinin açıklandığı bir bölüm vardır. Bunun ardından Fatiha suresinin birinci kısmı gelmektedir. Konevî, Fatiha suresini üç kısımda mütalaa eder ki, bu taksim -bazen atıf yaptığı gibi- bir kutsi hadise dayanmaktadır. Bu hadise göre, namaz suresi olan Fatiha suresi, Hakka ait bölüm, kula ait bölüm ve hem Hakka ve hem de kula ait bölümler olmak üzere, üç kısımdan oluşmaktadır. Hadis, şöyledir: **“Ben namaz suresi olan Fatiha suresini, benim ile kulum arasında taksim ettim. Yarısı bana aittir ve yarısı kuluma aittir. Kuluma diledikleri verilecektir.”**

Buna göre, surenin birinci kısmı, “Hakka ait kısımdır.” Bu kısımda, Konevî, başta hamd kavramı olmak üzere Tanrı ile ve O’nun mevcutlara varlık vermesi ve onları çeşitli varlık mertebelerine izhar etmesiyle ilgili konuları ele alır.

Fatiha suresinin ikinci kısmı ise, “**Ancak sana ibadet eder ve senden yardım dileriz**” âyetidir. Bu kısımda Konevî, ibadet ve Hak ile kulları arasındaki ilişkileri ele alır.

Son kısım ise, kulların Allah’tan talepleri ve duaları ele alınır. Bu kısımda ise, hidâyet kavramı, saadet, şakilik, gazap, gazap türleri vb. konular ele alınır. Son olarak bir bölümde ise, Konevî eserindeki ana fikirleri özetler.

Fatiha suresi, Konevî’ye göre, Tanrı-âlem ilişkilerini özetleyen en uygun metindir. Dolayısıyla bu eseri, klasik anlamda bir sure tefsiri olarak görmek yerine, Vücûd-ı Mutlak olan Hakkın, belirli varlık mertebelerinde eşyayı izhar etmesinin ana fikrini oluşturduğu Tanrı-âlem arasındaki ilişkileri yorumlama imkanı veren bir metin olarak görmek gerekir.

Konevî, Fatiha suresini ilâhî ve kevnî bütün hakikatleri ve hakikatler arası ilişkileri özetleyen bir sure olarak görür. Şöyle demektedir: “Hak, sûreti itibarıyla büyük olan ilk âlemi, isimlerinin ve Kalem-i esmâ’ya (Kalem-i a’lâ) tevdi edilmiş ilminin nispetlerinin sûretlerini taşıyan bir kitap yapmıştır; sûretiyle küçük âlem olan insân-ı kâmili ise, isim ve müsemma/isimlendirilen mertebelerini birleştiren “orta” bir kitap; aziz Kur’an’ı ise, mahlukun Hakkın sûreti üzerinde yaratıldığının açıklayıcısı yapmıştır, böylelikle yaratılışındaki gizem ve sûret ve mertebesinin sırrı kendisiyle ortaya çıkar. Aziz Kur’an, insan ile zuhûr eden kemâlin

özelliklerinin açıklayıcı nüshası olmuştur. Fâtiha suresi ise, Kur'an'ın eksiksiz ve noksansız nüshasıdır. Bütün tali nüshalar, ilkinin muhtasarı oldukları gibi, aynı şekilde Fâtiha suresi de, ulvi nüshaların sonuncusu olmuştur." Böylelikle, Fatiha suresi tevil edilirken, bu surede özetle işaret edilen bütün hakikatlerden söz etmek gerekir.

Bu bağlamda, Konevî'nin tevil ve yorum metodu hakkında bir kaç şey söylemeliyiz.

Konevî, ilâhî kelâmın kaynağı olan kelâm sıfatının Tanrı'ya nispet edilmesinin genel çerçevesini belirleyen, sıfat-mevsuf ilişkisi üzerinde durur. Buna göre, sıfatlar mevsuflarına tabidirler ve her sıfat nispet edildiği mahalle ve şahsa göre anlam kazanır. Tanrı'ya nispet edilen bütün sıfatlar, insanların tasavvur ettiklerinden farklı bir şekilde O'na nispet edilebilirler. Çünkü O'na nispet edilen her sıfat ve hakkında verilen her hüküm, kâmil anlamda kendisine izafe edilir. Konevî, şöyle demektedir: "Hakka nispeti sahih olan na't ve sıfatların O'na izâfesi, bu sıfatların başkalarına nispet edilmeleri gibi değildir. Çünkü O'nun dışındaki şeyler, mümkündür ve her mümküne, imkân hükmü, ihtiyaç, kayıt, eksiklik vb. gibi imkanın levâzımı sirâyet etmiştir. Hak ise, hakîkati açısından, bütün mümkünlerden farklıdır. O'na benzer olan, hiç bir şey yoktur. Şu halde na't ve sıfatların Hakka izâfe edilmesi, mutlak, küllî, kuşatıcı ve kâmil anlamda olabilir."

Konevî, iki sıfatın Tanrı'ya nispet edilmesini ele alır: Bunlardan birisi ilim, diğeri ise, kelâm sıfatıdır. Şöyle demektedir: "İlmin Hakka nispet ve izâfe edilmesi, en eksiksiz, kâmil ve üstün tarzda olmalıdır: Hiç bir bilgi, Allah'ın ilminin dışında kalamaz, hiç kimsenin tevili ve anlayışı onun ilminin dışında değildir. Çünkü Hakkın ilmi, kendisisinin de haber verdiği ve bildirdiği gibi, her şeyi kuşatmaktadır." Ardından, şunu ekler: "Hakkın kelâmı da, O'nun bir sıfatı veya ilminin bir nispetidir." Dolayısıyla, kelâm da ilim gibi kuşatıcı olmalıdır.

Konevî'ye göre, bizzat Kur'an, bu özelliğine dikkat çekmiştir. Şöyle demektedir: "Kur'an, bu sıfatın sûreti veya ilmi nispetidir, şu halde Kur'an da, ihâta edicidir. Nitekim Allah, şu âyetle buna dikkat çekmiştir: "**Kitapta hiç bir şeyi ihmal etmedik."**

Konevî, bu görüşünü meşhur bir hadis ile de teyit eder. Bu hadis, Kur'an'ın "zahrının, batnının, haddinin ve matlaının" olduğunu belirtir. Konevî, bu hadisten hareket ederek, öncelikle nassın birden fazla anlam derecesine sahip olduğunu tespit eder. Konevî, bu hadiste geçen terimleri şu şekilde açıklamaktadır: "…. İlâhî kelâmın, Hz. Peygamber'in de belirttiği

gibi, bir “zahr”i vardır; ilâhî kelâmın “zahr”ı, hissedilir/mahsûs sûretler gibi, beyan ve zuhûr mertebelerinin nihâyetine ulaşan nas ve açıklığıdır. İlâhî kelâmın, bir de gizli “batn”ı vardır; bu da, pek çok idrâkten gizli olan, kutsî rûhlara benzer. İlâhî kelâmın, zahri ve bâtnını ayırt eden “had”di vardır; bunun ile, zâhirden bâtına terakki edilir. Had, zâtıyla, ilâhî kelâmın zâhirini ve bâtınını birleştiren bir berzâh, aynı zamanda bâtın ile “matla’”ı ayırt eden bir ayraçtır/fasıl. Bunun bir benzeri, mutlak gayb ve şehâdet mertebelerini birleştiren “âlem-i misâl”dir. İlâhî kelâmın “matla’”ı vardır; ilâhî kelâmın matla’ı, zâhirin, bâtının, bunları birleştiren ve ayırt eden şeyin kendisine dayandığı hakîkati bildiren şeydir. Böylelikle, bütün bunların ötesindeki şeyi insana gösterir. Matla, Hakka ait Zâtî-gayb mertebelerinin ilki, gayba ait mücerret hakîkatlerin ve isimlerin mertebesinin kapısıdır. Keşif sahibi, bu kapıdan ahadiyet/birlik özelliğindeki gaybî kelâmın sırrına muttali olur.” Böylelikle, Kur’an’ın bütün anlam derecelerini dikkate alan bir kişi, nihayette kelâmın ilâhî gayb mertebesindeki “birliğine”, başka bir ifadeyle kelâmın hakikatine ulaşır.

Konevî’nin yaptığı şey, bütün varlıklardaki bir özelliğin ilâhî kelamda da bulunduğunu göstermektir ve kendisinden önce de İbnü’l-Arabî aynı hususu vurgulamıştır: Her iki sûfî de, her varlığın bir zâhiri ve bir de bâtını olduğunu belirterek, ilâhî kelamın da bu özelliğe sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Konevî’ye göre, her varlık sûret ve ruhtan veya maddi ve manevi yönden meydana geldiği gibi, ilâhî kelâm da mânâ ve sûretten meydana gelmiştir.

Konevî’nin ilâhî kelâmın tabiatı ile ilgili başka bir görüşü ise, her kelimenin, hatta her bir harfin belirli bir hikmet ve gaye taşımasıyla ilgilidir. Buna göre, Kur’an’da ve ilâhî kelâmda tesadüf veya anlamsız bir kullanım asla söz konusu değildir. Her şey, belirli bir hikmet ve gayeye göre zikredilmiştir. Konevî’nin bu görüşü, varlık tasavvurunun temel esaslarından birisini teşkil eden âlemde belirli bir nizâm ve hikmet bulunmasıyla ilgili görüşünün bir tezâhürüdür. Konevî, abesi “herhangi bir gaye ve amaç taşımayan fiil” diye tanımlar. Tanrı’nın bütün fiilleri irâdesine, irâdesi ise O’nun ilmine tabi olduğuna göre, âlemde hiç bir şey Tanrı tarafından hikmetsiz olarak yaratılmaz. İnsanların bu hikmeti bilmeyişleri, hikmetin var olmadığı anlamına gelmez. Bu hikmetin en sahih bir şekilde gözüktüğü alanların başında ise, ilâhî kelâm gelir. Buna göre, Kur’an’da zikredilen her bir kelime veya harf, belirli bir hikmet için

zikredilmiştir ve insanların vazifesi bu hikmet ve mânâları idrake çalışmaktır.

Konevî, şöyle demektedir: “Hak, kendisine abesin izâfe edilmesinden münezzehtir; çünkü Hak, kendisinin de bildirdiği ve haber verdiği gibi, “**Sizi abes olarak yaratmadık”** (Müminun, 115); **“Gökleri ve yerleri batıl olarak yaratmadık”** (Sad, 27) buyurmaktadır. Aksine, her sakinleştirme/teskin ve hareketlendirmede/tahrik Hakka ait acaib hikmetler ve garip sırlar vardır. Anlayışların çoğunluğu, bu sırlara ve hikmetlere ulaşamaz; Hakkın bildirmesi olmaksızın akıllar, bunların mâhiyetlerini idrâk edemezler, nefisler bunlara muttali olamazlar.”

Konevî, bu durumu sadece Kur’an ve ilâhî kelâm için böyle düşünmez; ona göre Hz. peygamberin hadislerinde de her kelime belirli bir maslahat ve gaye için zikredilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, “cevamiu’l-kelim”dir ve onun sözlerinde de anlamsız ve abes bir kullanımın olması mümkün değildir. Bu bağlamda, Konevî’nin özellikle Kırk Hadis Şerhinde pek çok örnek zikredilmiştir.

Böylelikle Konevî’nin naslara yaklaşımında iki temel noktayı tespit etmiş olduk: Bunlardan birisi, her âyetin birden fazla mânâya sahip olması ve bunun bütün varlıkların yapılarındaki genel bir ilkenin tezâhürü olması; ikincisi ise, varlıkta ve özel olarak da naslarda tam bir hikmet ve nizâmın bulunmasıdır. Bu da, Konevî’ye göre, âlemdeki nizâm ve hikmetin ilâhî kelâmdaki tezâhürüdür.

İlahi kelâm, özü gereği zâhirî ve bâtınî anlamlara sahip ise, bu durumda doğru mânânın hangisi olduğunu nasıl anlayacağız? Konevî, bu noktada hocası İbnü’l-Arabî gibi, bir çeşit “zâhiriliği” benimser: Buna göre metnin yorum çerçevesini belirleyen şey, dildir. Konevî, şöyle demektedir: “Kur’an’ın nazil olduğu dil, mânâların, şer’î emir ve haberlerin zarfıdır.” Bir insan dilin sınırlarını taşmadığı sürece, dilediği her anlamı âyetlerde bulabilir: “Kur’an’da bulunan herhangi bir kelimenin dilde çeşitli mânâları var ise, bütün bu anlamlar Hak tarafından kast edilmiştir. Herhangi bir kimse, Hakkın kelâmına dair Kur’an’ın nazil olduğu dilin gerektirdiği bir şey söyleyip, kesin şeri kurallar da bununla çelişmezse, bu yorum haktır ve Allah’ın irâde ettiği şeydir.”

Şu halde Konevî, ilâhî kelâmın yorumunu, esasta iki şeye bağlamaktadır: Birincisi, dil hükümleri, ikincisi ise, “kesin şerî” kurallar. Bunun ardından ise, “ikincil” kayıtlar gelir ki, bunlar âyete en “uygun” mânânın hangisi olduğunu belirtir. Şöyle demektedir: “Kelimelerin bazı

anlamları, bazı âyet ve sûrelerdeki bağlamlarında daha uygun ve karinelerden açığa çıkan çeşitli nedenlerden dolayı daha münasip olabilir; bu karineler arasında, nüzül sebepleri, âyetin, kıssanın ve hükmün siyak ve sibakı/bağlamı, veya muhatapların ve onların öncülerinin daha yaygın ve meşhur olan anlamı dikkate almasını vb. zikredebiliriz.”

Eserin Tercümesi

Sadreddin Konevî’nin gerek Fatiha Suresi Tefsiri’nde ve gerekse diğer eserlerindeki üslubu ve dili, anlaşılması zor, ağır bir üsluptur. Bunun başlıca nedeni, müellifin gerçekleştirmek istediği gayesiyle ilgilidir. Bu gaye, sûfîlerin tecrübe ve müşahedeleriyle elde ettikleri bilgileri bir “bilim” olarak ortaya koymak ve bu bilimin nesnel kaide ve ölçülerini tespit etmektir; başka bir ifadeyle, varlığın bütün katmanlarında geçerli bu kaidelere göre bu tecrübe ve keşifleri tahlil etmektir. Bunu yaparken de Konevî, pek çok kavram üretmektedir; ikincisi, üretilmiş kavramları da biline-gelen anlamlarından farklı anlamlarda kullanmaktadır. Üstelik Konevî’nin kullandığı kavramlar, sadece sûfîlerin ürettikleri kavramlar değil, aynı zamanda özellikle filozofların olmak üzere “ehl-i nazar”ın ürettiği kavramlardır. Konevî, bazı ifadelerinde bir kavramı müşterek anlamıyla kullanırken, bazen de kavram ve dil düzeyinde sûfîler ile diğer ilim mensupları arasındaki benzerliğin tam bir yanılgı olduğundan söz eder. Dolayısıyla, bütün bu karışıklık içinde kullanılan kavramın gerçek karşılığını bulmak, son derece güçleşmektedir.

Konevi, eserlerinin muhataplarının “seçkinler”, “seçkinlerin Seçkinleri” olduğunu belirtir. Bu nedenle kullandığı dilin herkes tarafından anlaşılamayacağının farkındadır ve bu konuda okuyucusunu da ikaz eder. Bir anlamda Konevi, manevi tecrübelerini “ehil” olmayan insanlardan gizlemek için -İbnü’l-Arabi’nin ifadesiyle- “işaret” ve “remiz” dilini seçen sûfîler gibi, nesriyle özel bilgilerini gizlemek istemiştir.

Bütün bu güçlüklere rağmen, imkan ölçüsünde metni anlaşılır kılmaya çalıştık, uzun cümleleri böldük, kavramları Konevi’nin bütün eserlerini de dikkate alarak doğru çevirmeye çalıştık.

Bu tercümede, Abdülkadir Ata’nın yayınlamış olduğu metni esas aldık (1970, Matbaa-i darü’t-telif.). Ata, tahkiki yaparken esas metinde bulunmayan bazı başlıklar ilave etmiş, biz de yararlı olacağı düşüncesiyle bunları tercümeye ekledik. Bu başlıkların Konevî’ye ait olmadığı özellikle

dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra, ilk bölümlerde daha sıkça olmak üzere, gerekli yerlerde bir takım açıklamalar ilave ettik. Bu açıklamaların da metni anlamada yararlı olabileceğini ümit etmekteyiz. Bu açıklamaların bir kısmı, Fatiha Tefsiri'nin çeşitli bölümlerinden, bir kısmı ise Konevî'nin diğer eserlerinden alınmıştır.

Sadreddin Konevî üzerinde ilk ve önemli araştırma, Prof. Dr. Nihat Keklik Bey tarafından (Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kainat ve İnsan/İstanbul, 1967) yapılmıştır. Bununla birlikte, Konevî'nin her hangi bir eseri Türkçe'ye çevrilmiş değildir. Fatiha Tefsiri, Konevî'nin Türkçe'ye kazandırılan ilk eseridir, niyetimiz, Konevî'nin yukarıda zikrettiğimiz bütün eserlerini Türkçe'ye kazandırmaktır. Bu eserlerin, Tasavvuf-Felsefe-Kelâm alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağlayacağını ümit ediyoruz.

Bu vesileyle,. doktora tez konusu olarak Konevî'yi öneren ve Konevî'nin eserlerini tercüme etmem için teşvik eden hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı Bey'e; tercümeyi okuyan ve yararlı eleştirilerde bulunan Ömer Türker'e; dizgideki emeğinden dolayı Hüsniye Karaer hanım'a; tercümelerin yayınlanmasındaki teşvik ve ilgilerinden dolayı hocam Doç. Dr. İlhan Kutluer Bey'e ve İz Yayıncılık'ın değerli yöneticilerine ve çalışanlarına teşekkürü bir borç bir bilirim.

Bu çalışmayla, büyük mutasavvıfın fikirlerinin anlaşılmasına bir nebze olsun katkıda bulunabilirsek, mutlu olacağız.

Ekrem Demirli

18-01-2002

Maltepe

GENEL GİRİŞ

Rahmân ve Rahîm olan

Allah, başta Efendimiz Hz. Muhammed ve onun ailesi olmak üzere, seçkin kullarına merhamet eylesin.

Ya rabbi! Nimet verdin, tamamla, izhâr ettin, umumileştir.

Hamd, en mahrem gaybının izzet perdesinde gizlenmiş Allah'a mahsustur. Hak, müphemleşmiş, gizlenmiş, kapsamış, zâhir olmuş ve tecellî etmiştir. Ardından, açıklamış, izhâr etmiş, süslemiş ve bildirmiştir; yaratmayı dilemiş ve karar vermiştir; tedbir etmiş ve tafsilleştirmiş; takdîr ve kazâ etmiştir; hüküm vermiş ve emretmiştir.

Sonra, yönelmiş, kemâle erdirdiği insanı kendi mertebesinin sûretine göre yaratmış, düzenlemiş, ölçü vermiş ve takdir etmiş, en güzel kıvâmı vermiştir. Onu ne de güzel giydirmiştir!

Nimet vermiş, takdir etmiş, kemâle erdirmiş, işlerin yöneticiliğine ve beyânın kurallarına o insanı sahip yapmıştır. Böylece, gizli, örtülü ve özet şeyleri açıklamıştır. Bu sayede insan, kuşatan ve açıklayan bir imam, esrâr ve cem' mertebesi ve de nûrların ve gölgelerin madeni olan en büyük Ümmü'l-kitab üzerine güvenilir bir koruyucu olmuştur.

Ne kadar da yüce, büyük, nûrlu ve güzeldir!

O Subhan'a ham ederim. O, kendi kendini övmüş, kulu da cem ve sevginin birliğinin diliyle O'na hamd etmiştir; Bu hamd, en yüce, en kapsamlı, en zâhir ve en şâmil hamddır.

O'na şükrederim. Bu şükür, Allah'tan gelen nimeti Allah sayesinde görenlerden olmayı ümit eden bir insanın şükrüdür. Bununla birlikte kul, tam olarak acizliğinin farkındadır ve zikredilen hamd makâmını müşâhede etmektedir. En üstün, kâmil, önemli ve faziletli şükür budur.

Allah'tan dileğim şudur. Katındaki en şerefli isim ve en ulvî tecellîlerinden ortaya çıkan nimetlerinden kaynaklanan rahmet ve ikrâmları, Hz. Peygamber Efendimize, onun ailesine ve ümmetinden onun ilmine, hallerine makâmlarına vâris olan seçkinlere sürekli aksın! Bu duayı yaparken, ihsanından duamın kabul edilmesini ümit etmekteyim. Çünkü O, kendisinden bir şey istenilenlerin en cömerdidir. Bu nedenle O, icâbet eder, cömertçe verir, ikrâmını peyderpey gönderir, ihsan eder ve dağıtır.

Özellikle Allah yolundaki kardeşlerim, genel anlamda da onlara ve hallerine inanan ve kendilerini sevenler topluluğu! Bu ulvî hitabın hedef kitlesi sizsiniz ve sizleredir bu övgüye değer armağan.

Biliniz ki: Allah teala, kendisine dair tam marifet ve müşâhede makamına ulaştıktan sonra, ezelî inâyeti ve ihsanından kaynaklanan minnetinden bendesine isimlerin ve hakîkatlerin bilgisinden; varlığın ve yaratıkların sırlarından dilediklerini ve istediklerini ikrâm etmiştir. Bu ikrâm, O'nun cömertliği ölçüsünde değil, kabûl ve ehliyete, ilâhî esintilere hücumdan ibâret olan yönelişin ihlasına ve niyetin temizliğine göredir: Çünkü Hakkın cömertliği, sınırlanamayacak veya takyit edilemeyecek veya bir sona varıp belirlenemeyecek kadar yücedir.

Hakkın kuluna olan ikrâmlarından birisi de, bütün mühim ilimleri içeren yüce kitabının bazı sırlarına onu muttali kılmasıdır. Allah, kuluna şunu göstermiştir: Bu kitap, gayb ve şehâdeti birleştiren mertebede ilmin ihâta ettiği şeylerin hükmüyle boyanmış olarak, irâde ve kudret sıfatları arasında gerçekleşen gaybî bir mücadeleden zuhûr etmiştir. Fakat bu zuhûr, mertebe ve mevtının gereğine; kitabın muhâtabının durumu, hali ve vaktinin tabilik ve istilzâm yoluyla kendisini belirleyişine göre gerçekleşmiştir. Binaenaleyh kelâm, hakîkati yönünden mücerret olsa bile, geliş yolunda zikredilen iki sıfâtın (kudret ve irâde) hükmünü kendisinde birleştirdiği ve şehâdet âlemindeki zuhûru da bu iki sıfata bağlı olduğu için, adeta bu iki sıfattan meydana gelmiş gibidir.

Kelâmın irâde sıfatına ait oluşunun nedeni, onun konuşanın maksadı, irâdesinin sırrı, onu ortaya çıkartan, ulaştıran ve taşıyan olmasıdır. Bu nedenle kelâm, konuşanın içinde gizli şeyleri, işiten ve dinleyen herkese açar.

Kelâmın kudret sıfatıyla ilişkisi ise, ilâhî ve kevnî tesir için bir alet olmasından kaynaklanır. Bunun için yaratma, mânâ ve sûret olarak ya da her ikisiyle birlikte Kün/Ol sözüne bağlı olmuştur. Dolayısıyla, bu önemli sırra dikkat çekmek amacıyla, onun için tesir anlamına gelen kelm kelimesinden bir isim türetilmiştir.

Ardından şu hüküm, konuşan herkesten ortaya çıkan sözlere sirayet etmiştir: Her kelâm, sözü edilen nispetlerin hükmüyle zuhûr edebilir, zuhûr ederken de, konuşanın derûnunda bulunan şeylerle ve konuşurken veya tabiatında kelâm sâhibine hâkim olan halin gerektirdiği hükümle boyanmıştır. Daha sonra, kelâmın mertebelerini, hükümlerini ve sırlarını ortaya çıkartacak bilgiler vereceğiz.

Hak, sûreti itibarıyla büyük olan ilk âlemi, isimlerinin ve Kalem-i esma'ya (Kalem-i a'lâ) tevdi edilmiş ilminin nispetlerinin sûretlerini taşıyan bir kitap yapmıştır; sûretiyle küçük âlem olan insân-ı kâmili ise, isim ve isimlendirilen mertebelerini birleştiren orta bir kitap; aziz Kur'an'ı ise, yaratılmışın Hakkın sûretine göre yaratıldığının açıklayıcısı yapmıştır. Böylelikle yaratılışındaki gizem ve sûret ve mertebesinin sırrı ortaya çıkar. Şu halde Aziz Kur'an, insan ile ortaya çıkan kemâlin özelliklerinin açıklayıcı bir nüshâsı olmuştur.

Fâtiha suresi ise, Kur'an'ın eksiksiz ve noksansız nüshâsıdır. Bütün tâli nüshâlar, ilkinin özeti oldukları gibi, Fâtiha suresi de ulvî nüshaların sonuncusu olmuştur.

İlâhî-küllî kitaplar, aslî-ilk mertebelerin sayısına göre beştir. Bunların ilki, zuhûr eden her şeyi kuşatan nûranî-ilmî[1] gayb mertebesidir. Mücerret mânâlar, ilmî-esmâî[2] nispetler bu mertebeye aittir. Bunun mukâbili, zuhûr ve şehâdet mertebesidir. Büyük kitap diye isimlendirilen kevnî varlığın zâhiri ve diğer surî türler bu mertebeye aittir.

Üçüncüsü, cem-vücûd, gizleme-ilan mertebesidir. Bu, orta mertebedir. Bu mertebenin sahibi, insandır. Bu orta mertebenin sağında bir mertebe vardır ki, önceki gayb ile bu mertebe arasında bulunur. Bu mertebenin orta mertebeye nispeti daha güçlü ve tamdır. Bu mertebenin kitabı, ruhlar âlemi ve korunmuş Levh-i mahfûzdur. Orta mertebenin solunda bir mertebe vardır. ez-Zâhir ismine ve şehâdet âlemine nispeti daha yakındır. Burası, nebilere indirilmiş kitap ve sâhifelerin mertebesidir.

Söz konusu dört kitap[3] insanın perdelenmiş mertebesine ait hükümler denizinin nehirleridir. Diğer tafsilî-varlık mertebeleri ise, bu ulvî esasların arasında ortaya çıkar. Çünkü aslî nispetlerin ve bu nispetlere tabi isimlerin hükümleri, ulvî-ana mertebelere bağlıdır. Sözü edilen tabi-isimler, mülk, melekût ve ceberût âlemlerinde tasarruf eder.[4]

Varlıkların türleri ise, isim ve sıfatların sırlarının mazharlarıdır.

Binaenaleyh, kim bu beş mertebeden birisinin mazharı olursa, kutsiyet mertebesinde o kişinin bu mertebeye nispeti daha güçlüdür. Çünkü bu aslî-mertebenin o şahıstaki hükmü[5] , daha açık ve daha barizdir. Onun sözü ve Haktan bu mertebe yönünden gelen hitap, daha güçlü ve daha sağlamdır.

Beş mertebeden her birisinin rabbanî bir kemâli vardır. Bu kemâlin hükmü, mazharı olan insanın onu kabul etmesine göre ortaya çıkar ve devam eder.

Kimin makâmı dairenin orta noktası olup da, kenarların zalim cezbelerinden emin olursa -Hz. Peygamberimiz gibi- o kişinin sözü, hüküm yönünden daha genel olur.[6] Bu kişiye inen tenezzüller de, ihâta açısından daha büyük, ilim açısından daha kapsamlıdır. Çünkü o, bütün mertebelerin hükümlerini şâmildir ve onları ihâta eder. Hiç bir şey, o kişinin etkisinin dışında değildir.

Bu makâmın, ikrar ve inkâr dolayısıyla gizlenmiş olan bazı sırları vardır. Bu sırlar, vakitsiz açıklanmaları ve mahallerine ulaşmayacakları korkusuyla, yerli yerinde bırakılmıştır. İfşa edilmeleri câiz olsaydı, size açıklar, âyetlerini sizlere okurdum. Fakat, Allah teala'nın **"İnsanlara indirilen şeyleri kendilerine açıklaman için**" (Nahl, 44) deyip de, "kendine indirilenleri" veya "sana indirilen bütün şeyleri" demeyişi gibi ilâhî işâretlerin ve hikmetlerin sırrı, bunları açıklamayı engellemiş, ilâhî ikâzı dikkate alıp, bu noktada susmak şart olmuştur.

Kul bu sırların hazinelerine vâkıf olup, bu sırlardan Allah'ın perdesini kaldırmayı dilediği şeyleri öğrendiğinde elde ettiği bilgiyi ifâde etmesini ve bildirmesini gerektirecek -sırrı izhâr etmek için- Hak yönünden bir sebep görmez. Bu sırrı izhâr etmek için –Allah'a hamd olsun- bir arzu da duymaz. Böylelikle, susmayı ve gizlemeyi yeğler; ilâhî yardım ile gizlemenin hükmü, açıklamaya egemen olur.

Bu kişinin hali, böyle devam etmiştir. Ta ki, Hak onun niyet gerekçesini, kendisine yönelmek üzere Hakta sefer, Hakkın cömertlik esintilerine yönelme ve Hakka dönmek açısından, bir kez daha yeniler. Bu yönelme vesilesiyle değil-[7] Hak, o kişiye yeni bir fetih bahşeder; basîret gözünü -fetih dolayısıyla değil- kendisiyle yenilemiştir[8] . Verdiği nimete şükrü yerine getirmek için ayakta duruşunu bundan aciz olduğu için, oturuş yapmıştır. Aynı zamanda, kitabının bilgisinin sırlarından bu kitabın pek çok kapı kilitlerini açacak şeyleri bu fethin kapsamına koymuştur. Ardından, bu sırlardan bir kısmını ilâhî yoldaki kardeşlerine ve Ebrâr'a açıklamak için, bereketi parlak bir niyetle kalbini hareketlendirmiştir; Allah'ın ihsanından bu niyetin getirebileceği sıkıntılardan korunma ümit edilir.

Kul, niyetini gerçekleştirmesi için Rabbından hayırlısını dilemiştir. Bunu yaparken de, bu niyet sayesinde kendi katında salih bir ürün ve bâki bir söz yaratmasını ümit eder.[9]

Allah'ın adı ile başlıyorum.

Giriş

Bu girişin, gizli bir sır, açık bir emrin hükmü ve ulvî nispetler dolayısıyla, içermiş olduğu bazı hüküm ve sırların özlerini tarif:

Bu hüküm ve sırlar, ulu'l-elbab'ın ruhlarının gıdasıdır.

Kul demiştir ki: Allah'ın yardımıyla –sözü uzatmadan ve geniş açıklamalardan sakınarak- ifâdemde ima, işâret ve gizleme ve ifşa dilini birleştirme niyetindeyim. Bu konuda, hâkim ve alim Rabbime uyacağım ve O'nun meşiyetiyle doğru yolunu takip edeceğim. Hak, özellikle bu surede olmak üzere, kendi kelâmında böyle yapmış, veciz olsa da her mânâ ve sûretin ilmini bu sureye dercetmiştir.

Allah nasip ederse şunu ümit ediyorum: İfâdeme, müfessirlerin, mütefekkir olan ve olmayan nakillerin görüşlerini katmayacağım. Dil bilgisinin lafızlar ile lafızların kalıpları, zarfları ve meskenleri olduğu mânâlar arasındaki irtibat yönünden çağrıştırdığı ve gerektirdiği şeyler bu kaydın dışındadır. Bunun yerine sıfatların müktesep ve noksan neticelerinin yerine ilâhî-zatî hibelerle yetineceğim.

Rabbimden hilyesini düsturum, ahlakını şiarım kılmasını niyâz ederim. Umarım ki, özel kulları arasına katılırım, bütün işlerde şirk tuzağından ve ihlas iddiasından kurtulurum! Allah, her çeşit hayrın sahibi; duayı kabul edip ihsanlarını verendir.

Biliniz ki -Allah sizlere izâh etsin-: İlkeleri ve sebepleri olan bir şeyin tam bilinmesi, o şeyin sebeplerini ve ilkelerini bilmekle, usullerini ve dayandığı sebepleri öğrenmekle gerçekleşir. Bu özeti yazmadaki amaç, Ümmü'l-Kur'an, yani Kur'an'ın aslı diye isimlendirilen Fâtiha suresinin bazı sırlarını açıklamak olunca, önce onun ilk aslından başlamak gerekti.

Kur'an'ın okunur ve yazılır olması itibarıyla, bitişik ya da yalın iki ila beş harften oluşan harfleri vardır. Bu harflerin düzenlenmesiyle kelimeler, kelimelerin düzenlenmesiyle âyetler; âyetlerin düzenlenmesiyle sureler ortaya çıkar. Bu dört rükün -ki bunlar harfler, kelimeler, sureler ve âyetlerdir-, özelliğine sahip olan gaybî kelâmın mazharları, onun ortaya çıktığı yerler, deryasının nehirleri ve nûrunun şualarıdır. Bu rükünler, söz ve yazı mertebeleri açısından kelâmın öncülleri olsalar da, kendi üstlerindeki asıllara göre fer durumundadır. Bu asılları, daha önce işâret edilen beş

mertebenin sırrını olduğu kadar, zahir, bâtin, had ve matlaın sırrını öğrenenler bilebilir.

Bu ve başka sebeplerden dolayı, bu asıllara dikkat çekmem; kitabın, yazının, kelâmın, harflerin, kelimelerin sırrını açıklamam gerekmiştir. Bunların yanı sıra, diğer ilkeleri, sebepleri, bunların önemli tabilerini ve yakın gereklerini açıklamam gerekmektedir.

Kelâm, tahkikte[10] , ilmin bir nispeti veya bir hükmü veya ona tabi bir sıfatı –nasıl istersen öyle söyle- olduğu için, daha önce taahhüt ettiğim gibi, ilim ve ilmin mertebelerine; genel ve özel konularına; hükümlerine ve ölçülerine; ilim yollarına ve ilmin alâmetlerine; ilmin nûrlarının mahalleri olan mazharlarına işâret etmem gerekmektedir. Allah'ın izni ile, bütün bunlara öğreneceksin.

İşte, öncelikle genel kaideleri kapsayan bir giriş takdim ediyorum. Bu girişte şunları ele alacağım: İlmin sırrı, mertebeleri ve zikredilen gerekleri; aslî ve ilk esmâî[11] mertebelerin sırrı; hükümde bunları takip eden mertebeler[12] ; izâfî ve mutlak gaybların sırrı[13] ; şehâdet mertebesi ve şehâdetin gaybten ayrılmasının sırrı; şehâdet ve gayb mertebelerinin birbirleriyle taayyünü; Hak ve Hakkın dışındaki şeyler arasındaki farklılığın bilinmesi; Hak ve kevnî mertebeler arasındaki müşterekliğin bilinmesi ve bu müşterekliğin hükümleri ve sırları[14] ; nefes-i Rahmânî'nin[15] sırrı ve mertebesi; bu varlıklara nispetle en büyük ümmü'l-kitab olması yönünden nefes-i Rahmânî'nin büyük kitaptan ibâret olan âlemdeki hükmünün bilinmesi –ki, gerçek varlıklar, harfler, rabbanî kelimeler ve tümel-kevnî hakîkatlerdir-; nefes-i Rahmânî'nin insanî makâma, onun harflerine ve kelimelerine nispetle hükmünün bilinmesi; yaratmanın başlamasının ve hubbî sıfâtın[16] sudurunun sırrı; gayretin sırrı; ahadiyet makâmından zuhûr eden taksim; hareketi, kastı ve talebi bilmek; zuhûra ve izhâra sebep olan emrin bilinmesi; kemâl ve noksanlığı bilmek; kelâmı, harfleri ve mahreçleri bilmek; noktaları, îrabı, bunların küllî mertebelerini, inşa ve te'siri bilmek; cem ve terkiplerin sırrı; etkin ve edilgin keyfiyetler; beşerî tasavvurlar ve mertebeleri; ifâde ve istifâde ilmi; anlatma ve aktarma araçları; uzaklık ve yakınlığın sırrı; idrâki engelleyen perdelerin sırrı; ilme ulaştıran yolların sırrı ve bunların kısımları, alâmetleri, sebepleri; vasıtaların sırrı, bunların ispat edilmesi ve ortadan kaldırılması; küllî mertebelerin hükümlerinin birbirine sirayet etmesinin sırrı; bu mertebelerin altındaki cüzîlerin ihâta ve hükümdeki ilgi açısından farklılıklarına göre birbirlerine sirâyet etmeleri; tafsilî mertebede olan ve sonra gelen tabinin,

küllî mertebede ve önce olan metbuya tabiliğinin açıklanması; münâsebetlerin sırrı; değişme, şekillenme ve kaynaşmanın sırrı; isimlerin ve bunların isimlerinin bilinmesi; küllî benzerlikleri bilmek; misâllik, benzeşme, tetabuk, tetabukun sırrı; sonradan gelenin öncekine tabiliğinin sırrı ve bunun tersi –bu, isimlerin nüshâları olan ilâhî kitaplara nispetledir; kevnî varlıkların nüshâları ve bunlardan meydana gelen ve terekküp eden şeyler ki, bunlar, onların dışında değildir; insân-ı kâmilin mertebesinin sırrı; bir kitap ve cami bir nüshâ olması itibarıyla insân-ı kâmilin özelliklerinden söylenmesi gerekenler; fetih ve iki kitapta hâkim olan anahtarlar: iki kitap, büyük kitap ve muhtasar kitap ve bunların içerdikleri şeylerdir. Bunlardan fatiha suresine mahsus olanlar; kayıt, tayîn ve ıtlakın sırrı; iki tarafı[17] birleştiren berzahların sırrı; küllî fâtihlerin sonları; cevamiu'l-kelim ve ilâhî esrâr.

Bu ve benzeri konulara Allah'ın izni ile vâkıf olacaksın. Ben, Allah'ın ifâdesini kolaylaştırdığı şeyleri, araştırma ve düşünme neticesi olmadıkları için özet bir şekilde sunmayı düşünmüyorum; bunun yanı sıra, nakli ve dirayeti birleştirmeyi de düşünmüyorum. Bu nedenle bu başlıkları –ki genel konusu, bu ön giriştir- ortaya koyarken, kitabın başlangıcında zikredilen fasılları ve bölümleri takip etmek şeklindeki yaygın adeti benimsemedim.

Şu da bilinmelidir ki: Başlığını zikrettiğim konuların dışındaki meselelerden ise, Fatiha hakkındaki açıklamanın gerektirdiği şekilde ve bu özetin kaldırabileceği ölçüde kısa değinmeyle söz edilecektir. Böylelikle düşünen kimse, bu kaideler sayesinde surenin sırlarının açıklamalarını öğrenir ve surenin gizli nûrlarının güneşleri kendisini aydınlatır.

Bu bilinmezi inceleyip sırlarını ve mânâlarını ortaya çıkartmak isteyen kimse onu harf harf, kelime kelime düşünüp sonlarını başlarına bağlayarak, ortalarını başlangıçlarına ve sonlarına katarak surede dercedilmiş sırları bir araya toplamalıdır.[18] Manevî yapı bir nizama kavuşup, kelâmın rûhaniliğinin sûreti zihni mertebede somutlaştığında, insaf ve ibret gözüyle ve de dirayet ve basîret sâhipleri gibi bunu inceler. Bu durumda, bu muhtasarda ifâde edilmiş garip sırları ve ilimleri bilir; ince anlam ve işâretleri öğrenir. Ardından, elde ettiği hayır ve fayda karşılığında Allah'a hamd etmelidir; doğru bağlamını veya kendince uygun bir yorumunu bulamadığı herhangi bir eksiklik ve yanlışlık görürse, kendisi kabul edemese dahi bunun mümkün olabileceğini düşünüp, Allah Teala'nın şu âyet-i kerimesini aklında tutmalıdır: **"Her ilim sâhibinin üzerinde bir**

bilen vardır.”[19] Çünkü Allah’ın ilmi, belirli bir mizânda sınırlı olamaz veya ölçen bir kanun ile zabt edilemez.

Bununla beraber, beşeriyet eksiklikler mahallidir. Bir eksiklik söz konusu olursa, beşeriyetten ve müşâhede sahibinden kaynaklanmaktadı, müşâhede edilenden veya varidden İmam-arifin bir ifâdesinde zikredilen (Suyun rengi kabının rengidir) deyişi, bu hususta şifadır. Allah, en iyi yöntem ve yola ulaşmayı nasip edendir.

Vaad Edilen Giriş

Araştırma Yöntemi

Bu giriş, bir takım genel kaideleri içermektedir. Kaidelerin bir kısmı, başka bir takım kaidelerin anlaşılmasına yardım ederken bütünü ise özellikle Fâtiha suresinin bazı sırlarının izahını tekeffül eden bu satırların içerdiği ve pek çok aklın ve idrâkin aşina olmadığı tümel hakîkatleri, garip ilim ve sırları olmak üzere, Hakkın kelâmı ve kelimelerinin anlaşılmasına yardım eder. Bu ilim ve sırlar, idrâkten uzak olmaları, ulvîlikleri ve sırlarının gizliliğinden dolayı akıl ve idrâklerce bilinemez. Onlara sadece alışkanlık perdelerini yırtan ve basîret gözlerinden doğa örtüleri ve inanç hükümlerinin kalkmış olduğu insanlar ulaşabilir. Ayrıca, bu hakikatlere, hakkında iyiliğin takdir edildiği ve ilâhî inâyetin kuşattığı kimseler ulaşabilir. İlâhi inâyet, bu insanı başarı ve minnete ulaştırıp, rabbinin kab-ı kavseyn ev edna (iki yay aralığı kadar veya daha da yakın)[20] makâmına ulaştırdığı kimsenin mirasından nasiplendirir.

Kaidelerden her birisi, temel hakîkatler ve ilâhî ilimlerle ilgili meseleleri kapsar. Bunların bir kısmının şer'î deliller ile, bir kısmının nazarî deliller, diğerlerinin ise zevke ve keşfe dayanan burhanlar ile tespit edilmesi mümkündür. Keşfe dayanan burhanlara, nûranî mükaşefelere açık ve kâmil zevklerle ulaşmış hiç kimse itiraz edemez.

***

Her gurubun, doğruluğunda ittifak edip kabul ettiği bazı usulleri ve öncülleri vardır. Bu usul ve öncüller, o kimselerin dayandıkları ve baş vurdukları mizânlarıdır.[21] Bu usul ve öncüller o guruba mensup bir muhakkik tarafından tam olarak kabul edildiğinde, bu kişi, onlardan doğru kıyaslar ve yetkin deliller oluşturabilir. Söz konusu usulleri benimseyenler delil ve kıyaslarda kendisine itiraz edemez; çünkü bu usuller, o gurubun mizânı ve mi'yarıdır.

Bu durum sâbit ve iş açıkladığım gibi olmakla beraber, bu kaidelerde zikredilen ve bundan sonra gelecek meseleleri - böyle bir yöntemi benimseyenler gibi- şer'î veya nazarî ve zevkî deliller ile ortaya koymaya

çalışmadım. Fakat Allah takdîr etmişse, yazarken bu deliller zikrettim. Bunu da, perdeli kimseleri meseleye ısındırmak, tereddüt sâhibi zayıf kimseleri teskin ve bu bilgilere ortak olanlara da hatırlatmak için yaptım.

Girişin başında bir bölüm takdim ediyorum, bunda nazarî (teorik) aklın mertebesine, akılcılara ve fikrin sahibini ulaştıracağı nihai noktaya dikkat çekeceğim. Böylelikle, fikrin imkânlarının eksikliği, sırrı, neticesi ve gayesi öğrenilir.

Bu ve benzeri sufilerin ifâdelerine vâkıf olan kimse, şunu tam olarak idrâk eder: Fikre dayanan delillerde ve cedelci sunumlardan bir fayda ve çare bulunsaydı, nebiler, resûller ve Hakkın ayakta tutan ve onların taşıyıcısı olan veliler, bu delillerden ve yöntemlerden yüz çevirmezdi; Onlar ki, nebilerin ve resullerin vârisleridir.[22] Zikrettiğimin dışında bir takım engeller daha vardır ki, bunlar ifâdelerimde sözü edilen yöntemi takip etmemi engellemişlertir.

Birisi şudur: Ben, Allah'ın kitabını tefsirle ilgili ifâdelerimde cedel ve fikir mensuplarının tarzını, özellikle de bir hadisin sakınılmasını belirttiği tarzı tercih etmedim.[23] Bu hadis, şudur: **"Her kavim, bulundukları hidâyet yolundan ancak cedel ile saparlar."** Âyet-i kerime'de Allah teala şöyle buyurur: **"Bu misâli sana cedel olsun diye verirler."** (Zuhruf, 58)

Böyle bir yöntemden uzak durmamın bir sebebi de, eserimin veciz olmasını istememdir. Başka bir sebep ise, hitabımın öncelikli muhataplarıdır. Onlar, Ehlullah'tan ve Hakkın özel kullarından olan muhakkikler ve onları sevip kendilerine ve hallerine inanan temiz, nûrlanmış kalb ehli, selim fıtrat[24] ve parlak akıl sahipleridir. Onlar, sabah-akşam rızâsını umarak Rablerine dua eder[25] ; temiz bir gönülle sözü işitir ve en güzeline uyarlar[26] ; bundan önce ise, algı melekelerini cedel, niza vb. gibi özelliklerden temizlerler ve Hakkın cömertlik esintilerine hücum ederler ve O'nu gözetirler.[27] Hakkın aziz katından kendilerine gözüken şeylerin, kimin eliyle ve hangi isim mertebesinden[28] doğrudan veya dolaylı ulaştığınabakarlar ve en güzel edeple O'nu dinlerler. Bazen Rablerinin genel mizânı, bazen özel mizânı ile gelen bilgiyi değerlendirirler.[29] Fakat kendi akıllarının mizânı ile ölçmezler.

Bu özelliklere sahip kimseler, sâhih zevklerin neticelerinden faydalananlardır. Onlar, açık keşif ilimleri ile bezenmişlerdir. Bu özellikte bir insan muhâtabımız olduğunda, teorik izaha gerek duymayız.

Bu kimse, ya ortaktır: Basîret gözüyle haberi ve haber verileni birleştiren asla ulaştığı için, verilen haberin doğruluğunu bilir. Ya da, doğru

fıtrat ve imân sâhibi bir mümindir, kalbi saf ve temizdir; doğasının ve mahalde (kalb) yerleşmiş çeşitli ilgi ve meşguliyetlerinin neden olduğu ince perdenin ardından işittiği haberin doğruluğunu. Kalbteki bu ilgi ve meşguliyetler, o kişinin söz konusu bilgiye ulaşmasına engel olmazsa da, tam bilgi sahibi olmasını engeller. Bu kimse, keşfe istidâtlıdır, idrâke ehildir, işittiğinden faydalanır, imân nûru ile müşâhede makâmına yükselir.

Bu nedenle tembih ve işâret ile yetinilmiş, geniş açıklama ve izâhlara değinme ve uyarı tercih edilmiştir. Bu konuda da, Hakkın peygamberine yönelik sözünde ve emrindeki yöntemi tercih edilmiş ve benimsenmiştir: **“De ki: Hak Rabbinizdendir, dileyen imân eder, dileyen kâfir olur.”** (Kehf, 29).

Hak, peygamberine, söylediği ve haber verdiği her konuda yükümlü ve muhatap her fert için bir mucize göstermesini veya mutlak delil ortaya koymasını emretmemiştir. Gerçi Hz. Peygamber, bunu yapmaya kadir idi, çünkü o, susturucu ilâhî delillerin ve apaçık gerçek âyetlerin sâhibi idi. Ayrıca, Hz. Peygamber, cevamiu’l- kelim özelliğinin sahibi olan ve geçmiş ve gelecek ümmetlerin ilimlerinin bahşedildiği kimsedir. Üstelik Hz. Peygamber, çeşitli zamanlarda çeşitli insanlara karşı ve diğerlerine nispetle basit meselelerde mucize göstermiş ve kesin deliller ortaya koymuştur.

***

Fikir gücünden hareket etseler bile ilk filozofların da böyle davrandığı rivayet edilmiştir. Onların adeti, halvet, riyâzet ve benimsemiş oldukları yasaların gereğine göre davranmaktı. Bir mesele kendilerine açıldığında maslahatın gerektirdiği ölçüde onu mürit ve talebelerine açıklarlardı. Sözü edilen filozofların bilgiyi talebelerine aktarmaları, burhanî takrir ile değil, hatabî bir dille olurdu. Kendilerince makbul bir maslahat, ifâde ettikleri hususa dair burhan getirmelerini gerektirirse, bu delili ortaya koyarlar ve düşüncelerini delillendirirlerdi; aksi takdirde, sadece talebelerine söylemek istedikleri şeyleri ifâde etmekle yetinirlerdi. Bu durumda, itiraza yeltenmeden söyleneni kabul eden talebe, bilgiden yararlanırdı. İçinde kuşku bulunan veya bir itiraz ileri süren talebeye ise, cevap vermezler, onu kendisiyle ilgilenmeye, kuşku duyduğu meselenin kesin bilgisini riyâzet ve kalbini temizlemekle Tanrı katından araştırmaya sevk ederlerdi.[30]

İlk filozofların bu tavrı, Aristoteles devrine kadar böyle devam etmiştir. Bundan sonra ise, cedel sanatı ortaya çıkmıştır. Cedel sanâtının kullanılışı, Meşşailer diye isimlendirilen Aristoteles takipçileriyle başlamıştır.

***

Sebeplerden bilgi alan ve vasıtalara yönelen akılcıların tavrı böyle ise, Hakkın nûru ile aydınlanıp, O'nun hidâyeti ile doğru yolu bulanlara durumu nasıl olabilirdi ki? Onlar, peygamberin getirdiği gerçek şeriat ile sülûk ederler ve iki risâletin kandili vasıtasıyla Rablerinden bilgi alırlar. Bu iki risâlet, melekî ve beşerî risâletlerdir. Onlar, her hangi bir kevnî vasıta veya önceden belirlenmiş bir bilgi aracı veya çaba olmaksızın da Rablerinden bilgi alırlar. Hak, Hz. Peygamberimiz hakkında böyle haber vermiştir: "Sen okuma ve imân nedir bilmezdim. Fakat biz onu bir nûr yaptık, o nûr ile kullarımızdan dilediğimizi hidâyet ederiz." (Şura, 52). Allah, başka bir âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurmuştur: "Sen bundan önce bir kitap okumamış ve onu elinle yazmış değildin. Aksi halde inkârcılar şüpheye düşerlerdi. Hayır Kur'an, kendilerine ilim verilenlerin gönüllerine yerleşmiş apaçık âyetlerdir." (Ankebut, 48-49).

Böyle bir tam zevk, gerçek ilim ve doğru nûr diye isimlendirilmiştir. Bu ilim, gaybın sırrını ortaya çıkarır, her türlü kuşku ve şüpheyi ortadan kaldırır.

***

Şimdi de, fikrî ve nazarî burhanların mertebesini, bunların gayesini, erbabının durumunu, buna dair sırları ve ilmi nükteleri açıklayan bir mukaddimeyi -ilâhî kanıt diliyle- kısaca zikredeceğim. Ardından, ehlullaha göre doğru ilmin –ki, nazarî ve diğer ilimler bu ilmin kısmî hüküm ve sırlarından ibârettir- mâhiyetini açıklayacağım. Bu ilim nedir? Nasıl elde edilir? Hükmü nedir? Sonu nedir?

Ardından -Allah'ın izniyle- daha önceden vaat ettiğimiz hususları zikredeceğiz.

Böyle bir giriş, ilmin sırrını, mertebelerini ve açıklanması vaat edilen meseleleri açıklayan bir bölümün şartı olmasaydı, bunu burada sunmaz,

böyle bir sunum tarzını da benimsemezdik. Fakat bu mukaddimeyi takdim etmemizin sebebi, perdeli kimselerin dikkatini şuna çekmektir: Akılcıların, hüccet, kesin ilmin gerçekleşmesinin özelliği ve şartı görüp kesin ilme ulaştırmada en yetkin metot diye benimsedikleri tarzdan sarf-ı nazar etmemizin nedeni, o yöntemi ve onun mâhiyetini bilmeyişimiz değildir. Bunun nedeni, o yöntemin imkânlarının azlığı, meydana getirdiği afet ve sıkıntılarının ise çokluğudur. Başka bir neden ise, Hakkın kâmil kulları ve inâyetinin ehli olanları adına tercih ettiği yöntemi esas almak ve ona uymak niyetimizdir.

Nazarî (Teorik) Delillerin Tutarsıslıkları

Kardeşler! Allah, yakınlığına ermiş kullarını dost edindiği gibi sizleri de dost edinsin! Konular üzerine nazarî deliller getirip, yerleştirmek ve bunları şüphelerden ve cedelci itirazlardan sâlim olacak şekilde aklî delillerle ispatlamak, mümkün değildir. Çünkü nazarî hükümler, erbabının idrâk araçlarına göre değişir. Bu idrâk araçları, idrâk sahiplerinin yönelmelerine tâbidir. Yönelimler ise, akide, eğilim, mizâç ve münâsebetlerin farklılığına bağımlı olan maksatlara tâbidir. Bunların dışındakiler ise, gerçekte kâbiliyet mertebelerinde ve onların istidâtlarına göre çoğalan ve taayyün eden esmâ tecellîlerinin eserlerinin farklılıklarına tâbidir. Bunlar, maksatları ortaya çıkartır ve itikat ve eğilimlerde hüküm sahibidirler; fikir ve itikat ehlinin nefisleri, bu eğilim ve inançlara arzu duyar ve onlarla bezenir.

Tecellîler, birlik kaynağında ve hazretu'l-kuds mertebesinde birlik özelliğindedir ve niteliksizdir. Fakat, gelişlerinde, istidâtların ve bu istidâtların doğal ve rûhanî mertebelerinin hükümleriyle; mertebelerin, vakitlerin ve bunlara tâbi hâllerin, mizâçların, tikel özelliklerin sıfâtların ve rabbanî emirlerin gerektirdiği şeylerin hükümleriyle boyanırlar.

Bu rabbanî emirler, ilk ilâhî vâhiy ile ulvî sûretlere, bu sûretlerin ehlinin ve bunlarda görevli olanların ruhlarına tevdi edilmişlerdir. Bu tecellîlere bakan kimse de, eserleri farklılaştığı için tecellîlerin de gerçekte çoğaldığını zanneder, hâlbuki durum böyle değildir.

Zikredilen sebeplerden dolayı, nazarî akıl mensupları aklî düşüncede ileri sürdükleri şartlarda, fikirlerinin gereklerinde ve ulaştıkları neticelerde görüş ayrılıklarına düşmüş, farklı düşüncelere ulaşmışlardır. Bir şahsa göre doğru olan, diğerine göre yanlış; birisine göre delil olan şey, diğerine göre şüphe olmuştur. Bu insanlar, her hangi bir konudaki tek bir hükümde bile görüş birliğine varamamıştır: Her guruba göre doğru, kendisinin doğru bulup, tercih ettiği ve mutmain olduğu şeydir.

Bir delile görünürde bir problemin bulaşması, mutlaka o delilin yanlış olduğu ve onunla ispat edilmek istenilen meselenin gerçekte doğru olmadığı anlamına gelmez. Çünkü, doğruluğunda hiçbir kuşkunun bulunmadığı pek çok şey vardır ki, onların doğru olduğuna dair bir delil ortaya koyamayız.

Burhanlar ile ispat edilmiş pek çok mesele görürüz ki, bir gurup bu meselelerin doğruluğuna kesin kanaat getirmiştir. Bu gurup ve kendileriyle aynı çağda yaşayan insanlar, bu burhanların önermelerinde bir bozukluk ve

yanlışlık veya delillere zarar veren bir zayıflık görememiş, böylelikle onları bedihî burhanlar ve kesin bilgiler olduklarını zannetmişlerdir.

Bir müddet sonra, aynı insanlar veya kendilerinden sonra gelenler, bu önermelerin bir bölümünde veya hepsinde yanlışlık bulunduğunu anlamış, bu yanlışlığı ve bozukluğu ortaya koymuşlardır. Böylece de, burhanları tezyif eden ve değersizleştiren problemlerle karşılaşmışlardır.

Ardından, bu burhanları zedeleyen problemler de tartışılmıştır: Acaba bunlar, sadece bir şüphe midir veya bu burhanlardaki hüküm gibi geçerli midirler? Acaba, burhanları eleştirenlerin hâli, daha önceden bu burhanları kabul edenlerin hâli gibi midir?

Çünkü, bu burhanları inceleyen ve benimseyenlerin melekeleri, daha önce açıkladığımız gibi, birbirlerinden farklıdır. Bazı araştırmacılarda uzun bir süre sonra bu delilleri zayıflatan bir görüş ortaya çıkabilir veya böyle bir şey beklenebilir. Bununla birlikte bu uzun süreden önce, bu delilleri düşüncelerinde kullanıp, onlara bağlananların hata etmiş oldukları meçhul kalır.

Bazı insanların bu yönden hata etmiş olmaları mümkün ise, bütün insanların hata etmesi de mümkündür. Hata etmek, bunun farkına varılması veya bazı insanların bazen hatalı bazen doğru delillere güvenmesi söz konusu olmasaydı, din ve mezhep mensupları arasında veya başka konularda herhangi bir görüş ayrılığı olmazdı. Görüş ayrılıklarının varlığı, işâret edilen sebeplerden kaynaklanır.

Bazı akılcıların mutmain olup, benimsediği ve doğru saydıkları bir şeyi benimsemek, muhaliflerinin düşüncelerini benimseyip üstün saymaktan daha haklı ve öncelikli değildir. İki veya daha fazla çelişik görüşü uzlaştırmakda mümkün değildir, çünkü iki görüşten birisi, mesela, diğerinin inkâr ettiği bir şeyi ispatı gerektirebilir. Bu durumda, bu iki düşünceyi uzlaştırmak mümkün olmadığı gibi, her ikisini beraberce benimsemek de mümkün değildir. Bu görüşlerden birisini diğerine tercih, tercih edenin elindeki bir kanıta dayanıyor olsa bile, her iki düşünce de aynı durumda ve aynı hükümdedir. Nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Bu düşüncelerden birisini benimsemek bir kanıta dayanmıyorsa, tercihi gerektiren bir delil olmaksızın bu düşünce diğerinden üstün sayılmıştır. Bu durumda ise, fikirlerin neticeleri ve nazarî delillerle kesinliğin bulunması ve kesin kanaâtin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Hal böyle iken, araştırma ve delil mensubu olduklarını iddia eden insanların çoğu, ifâde ettiğimiz hususu kabul etmekle beraber, pek çok konu

hakkında içlerinde bir kesinlik bulur. Bu insanlar, bu meselelere dair bilgilerinde kuşku duyma gücüne sahip değillerdir. Onlar, bu delilleri kabul etmiş ve mutmain olmuştur.

Onların bu deliller karşısındaki durumu, bir açıdan, zevk mensuplarına, bir açıdan da öncülleri kabul edip neticede kuşkulu davranmakla akıl karşısında vehim mensuplarına benzer. Bu noktada, gizli bir sır vardır ki, muhtemelen daha sonra ona işâret edeceğim.

Akılcılar, başvurulacak düşünce kanunu üzerinde çeşitli açılardan görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu görüş ayrılıklarını şöyle tespit edebiliriz:

Birincisi, bazı karineler üzerindeki görüş ayrılıklarıdır. Bazı karineler, bir gurup insana göre netice verirken, bazılarına göre ise başarısız kalmaktadır.

İkincisi, zorunlu olmadıkları hâlde bazı hükümlerin zorunlu olduğuna dair hüküm vermede düştükleri görüş ayrılığıdır.

Üçüncüsü, kanunun müktesep kısmının bedihî bir esasa dayanması ve selim fıtratların ilimleri elde etmede yeterli olup, bir kanuna ihtiyaç olup olmadığı veya böyle bir kanundan müstağni kalınıp kalınamayacağı noktasındaki görüş ayrılıklarıdır.

Akılcıların zikrettiğimiz konularda pek çok görüş ayrılıkları vardır. Bunları ortaya koyacak değiliz: çünkü amacımız dikkat çekmek ve işâret etmektir.

Düşünce kanununu savunanların benimsedikleri başka bir görüş ise, evleviyet ve ihtimalin faydasını savunan kimselerin bağlandıkları düşüncedir. Bu insanlar, şunu iddia etmişlerdir: Biz, kesin olarak, insanların pek çok meselede pek çok hataya düştüğünü görmekteyiz. Bundan sonra da, aynı durumun gerçekleşmesi mümkündür. Binaenaleyh, az sayıdaki insanın düşünce kanunundan müstağni kalması, pek çok insanın ona muhtaç olmasını engellemez.

Evleviyeti ise, kendilerine itiraz yönelten kimselere cevap bağlamında zikretmişlerdir. İtirazcılar, şunu ileri sürmüştür. Siz, kanunun iki kısma, yani zarurî ve nazarî kısımlara ayrıldığını, nazarî kısmın ise zarurî kısımdan elde edildiğini kabul ettiniz. Zarurî, bu kanundaki ilimleri elde etmede yeterli ise, diğer ilimlerin elde edilmesinde de yeterli olmalıdır. Aksi hâlde, müktesep parça, başka bir kanuna ihtiyaç duyar.

Onlar, bu itiraza şöyle cevap vermiştir: Bütün metotları kullanmak, kişiyi hataya düşmekten korur. Böylelikle, düşünce kanununa muhtaç olmak, ihtiyatlı bir iş olmaktadır. Bazı insanların selim fıtratları sayesinde, bazılarının ise çaba olmaksızın kendisine özgü ilâhî yardım ile pek çok konudaki düşüncelerinde isabet etmiş olması, başka insanların bu kanuna ihtiyacını ortadan kaldırmaz. Örnek olarak, fıtraten şair olan kimse ile, ölçü ile şiir yazan kişiyi veya şehirli-ecnebiye nispetle nahiv ilmine ihtiyaç duymayan bedeviyi verebiliriz.

***

Tahkîk ehlinin lisânıyla deriz ki: Selim bir zeka ve fıtrat sahibi olmasından dolayı düşünce kanunundan müstağni olduğunu kabul ettiğiniz azınlığın, Haktan ilim alan, O'nun cömertlik denizinden beslenen ve Varlığının sılarını öğrenenlere oranı kimselere, mizâna muhtaç olan çoğunluğun oranı kadardır. Çünkü ehlullah, azın azıdır.

Akılcıların kıyaslarındaki dayanak, burhandır[31] . Burhan ise, innî ve limmîdir. Burhan'ın özü ve esası da, orta terimdir. Onlar, orta terimin burhan ile elde edilmediğini kabul etmişlerdir. Orta terim, bir tasdik değil, tasavvurdur.

Bütün bu söylediklerimizden şu sonuç çıkar: Mizânın bir bölümü, müktesep değildir ve mizânın müktesep bölümü, müktesep olmayan bölümünden meydana gelir. Bu durumda, akılcılara göre kesin ilmin kendisine bağlı olduğu ve de işin ve aslın umdesi durumundaki burhanın özü, müktesep değildir. Bunun yanı sıra bazı şeyler vardır ki, onların doğru veya yanlışlığına dair itirazı geçersiz kılacak kanıt düzenlemek imkânsızdır. Aksine her delile, hasmın kabul ettiği bir takım itirazlar yöneltilebilir.

Bununla beraber, insan ve pek çok kimse, bu durumun (hakkında burhan getiremediği, ancak doğru olduğunu bildiği bilginin) doğru olduğunda hiç bir kuşku duymaz. Gerçek ilim vehbîdir, müktesep (kazanılmış) değildir derken zevk ehlinin kast ettiği şey budur.

Bu insanlar, şunu ileri sürer: Hakkın katından telakki yoluyla elde ettiğimiz ve hakkında teorik kanıt getiremediğimiz bilgilerimizde, kimse bizi kuşkuya düşüremez. Bu bilgiler hakkında bizde bir tereddüt ve kuşku bulunmamaktadır. Zevk ehlinden buna ortak olanlar, bu bilgilerimizde bize muvafakat etmektedirler. Siz ise, sadece burhanların öncüllerindeki

bozukluğu idrâkte bazılarınızın kusurundan dolayı birbirinize muvafakat etmektesiniz. Bu burhanlar, bu girişte sebebini açıkladığımız gibi, muvafakat mevzusu olan konuların ispatı için getirilmişlerdir.

***

Kısaca, şu ortaya çıkmıştır ki: Herkesin nihayette mutmain olduğu bilgiler, bir kesbî delil olmaksızın, o kimsenin zevkine göre doğruluğu ortaya çıkan ilimlerdir. Böylelikle o kişi, o bilgiden tatmin olmaktadır. Bu kişi ve düşüncesinde ve bilgisinin kaynağında kendisine ortak olanlar, o bilgilerin doğruluğuna hükmederler. Bu bilginin dayanağı ise, o kişinin tatmin bulduğu şeydir.

Geriye şunu tespit etmek kalmıştır: Kabul edilip doğru hükmü verilen bu şey gerçekte, inandığı gibi doğru mudur, değil midir? Bunun cevabı şudur: Bu durum, sadece gerçek bir keşif ve ilâhî bildirmeyle bilinebilir.

Böylelikle, şu kesinleşmiştir: Bir kuşkunun bulunmadığı kesin bilginin, düşünce kanunuyla ile ve teorik kanıt ile elde edilmesi zordur.

Bununla birlikte, gerçekte doğrulukları ve kabul edenlerinin nazarında kuşkulardan sâlim olmaları itibârıyla kanıtlarla ispatlanan, doğruluk ve yanlışlıklarına dair kesin delilin bulunmayışından dolayı ihtimalli ve tereddütlü olan şeylere oranla son derece azdır.

Hâl böyle iken, şunu söyleyebiliriz: Eşyayı, sadece kanıt yoluyla bilebilmek, ya mutlak anlamda veya pek çok durumda imkânsızdır.

***

Basîret ve selim akıl sahipleri için, doğru bilginin elde edilmesinin iki yolu olduğu ortaya çıkmıştır: Birisi, nazar ve istidlal ile burhan yolu; diğeri ise, keşf sahibi için bâtınını arındırma ve Hakka iltica ile gerçekleşen müşâhede yolu. Nazarî yöntemin durumu, önceki ifâdelerle netleşmiş, ardından ikinci yol da belli olmuştur. Bu yol, soyutlanma ve tam muhtaçlık, aklı kevnî ilgilerden, ilimlerden ve kanunlardan bütünüyle boşaltarak Hakka yönelmekten ibârettir.

İnsan, seyrü sülûkunun başlangıcında tek başına bu ikinci yolu gerçekleştiremez. Bu nedenle, bilgide kendisinden önce olanlara ve Hakkın

yoluna sülûk eden kâmillere uyması gerekir. O kâmiller, vuslat yoluna dalmış, gaye ve amaca ulaşmışlardır. Örnek olarak, resulleri verebiliriz: Allah, onları emrinin ve irâdesinin tercümanı, ilminin ve inâyetinin mazharları yapmıştır. Onların hâllerine, ilimlerine ve makâmlarına kâmil anlamda vâris olan kimselere, Allah'ın eşyayı mâhiyeti üzere izhâr eden bir nûr bahşetmesi umulur. Nitekim Allah, peygamberlerine ve onlara uyan inâyetinin ehline ve yaratıklarından hidâyette bulunan kimselere bu nûru bahşetmiştir.

Bu makâmın, temel asılları, mühim nükteleri vardır ki, daha sonra bunlara işâret edeceğim. Ayrıca, "**Bizi sırât-ı müstakime ulaştır**" âyetinden söz ederken "hidâyetin sırrı" meselesinde Hakkın takdir ettiği ölçüde bunlardan bahsedeceğim.

Marifet ve Ulvî Hakikatlerin Talebeleri

İlahi bilgilerin kendileriyle taayyün edip, belirgin hâle geldiği izhâr edici, yalın-mücerret hakîkatlerden her birisinin, bir takım gerekli, sıfâtları, vecihleri ve özellikleri vardır. Bu hakîkatler, kevnî hakîkatler ya da isimlik veya vasıflık yoluyla Hakka nispet edilen hakîkatler olabilir. Bu sıfâtlar ve zikredilen diğer şeyler, hakîkatlerin hükümleri ve nispetleridir. Binaenaleyh bunların bazısı, yakın özellik ve gerek iken, bazısı ise uzak özellik ve gereklidir.

Bir hakîkati öğrenmek isteyen kişi ile öğrenmek istediği bu hakîkat arasında bir açıdan ilişki, bir açıdan farklılık bulunmalıdır. Bilen ile bilinen arasındaki farklılık, o şeyin araştırmayı gerekli kılan yoksunluğu mümkün sağlarken, ilişki, talep edilen şeyin farkına varmayı gerektirir.

İnsan, her şeyi kuşatması açısından, bütün kevnî varlıklardan farklı iken, kevne ve ilâhî isimlere ait hakîkatlerin toplamının bir nüshâsı olması yönünden de bütün varlıklarla ilişkilidir. Binaenaleyh insan, bir şeyi öğrenmek istediğinde, farklı olduğu yönüyle değil, o şeyle ilişkili yönüyle onu öğrenmek ister. Çünkü, aradaki ilişki bütün açılardan ortadan kalksa, talep imkânsız hâle gelirdi. Bunun nedeni, hiç bir şekilde bilinemeyen bir şeyin talep edilemez oluşudur. Bilen ile bilinen arasında bütün açılardan ilişkinin bulunması da, talebi ortadan kaldırır. Bunun nedeni ise, elde bulunan şeyin talebinin imkânsızlığıdır.Aradaki ilişki yoluyla bazı sıfât ve arazlar hakkında oluşan bilinç, daha önceden hissedilen bu sıfât ve arazların aslı olan hakîkatin bilgisini talebe sevk eder. Nefs, bilinen bu sıfât veya gerekten veya arazdan, aşama aşama yükselip, o şeylerin aslı olan hakîkate veya bu asla izâfe edilen diğer sıfât, özellik ve arazlara ulaşmak ister.

Kıyas ve öncüllerin oluşturulması, talibin nefsinin teorik düşüncesiyle idrâk etmek istediği bir hakîkate ulaşmasını temin eden bir yoldur. Talip, bazen o şeyin sıfât, gerek ve özelliklerini bilgi düzeyinde aşarak ona ulaşır; bazen ise, ya düşüncesinin zayıflığından veya daha önce sebebini belirttiğimiz idrâkindeki bir kusurundan veya sadece Hakkın ve dilediği kullarının bildiği başka engellerden dolayı o şeyin bilgisine ulaşamaz. Bu engellerin en barizi, her fırkanın belirli bir mertebede yerleştirilmiş olmasıdır. Böylece o mertebe, ehliyle hayât bulur ve ulûhiyet mertebesinin her şeyi kapsaması nizâma kavuşur. Bu bağlamda bir mısrada şöyle denilmiştir:

Onların işleri isimlere göre icra olunur
Zâtın hükümlerle tavsifinin hikmeti de böyle gerçekleşir

***

Bu tarz bilmenin nihayeti, bir şeyin özelliğin veya sıfâtının veya uzak veya yakın gereğinden bilgisinden, o şeyin başka bir sıfâtına veya özelliğine ulaşmaktır. Talibin öğrenmiş olduğu bu hakikâtin sıfâtı, bazen önceden bilmiş olduğu veya talebe sevk eden sıfâttan daha yakın bir nispet olabileceği gibi, bazen ondan daha uzak bir sıfat olabilir. Bu sıfatın yakınlık ve uzaklığı, talip ile bilmek istediği şey arasındaki ilişkinin kuvvet ve zayıflığına ve Allah'ın o kişi hakkındaki takdirine göre değişir.

Talibin nazar kuvveti, eşya ile arasındaki ilişkinin hükmü sayesinde, bazı sıfât ve hassalara ulaşıp, onların bilgisinden o şeyin hakîkatini bilmeye sıçrayamazsa, bu hakîkatten elde ettiği bilgiyle tatmin olur. Bu bilgi, o sıfâtın o hakîkatle ilişkisine ve sıfâtın mâhiyetine göre olduğu gibi, talibin bilgisinin o şeyle olan ilişkisine de bağlıdır. Böylece talip, gayeye ulaştığını ve bilgi düzeyinde bu şeyi ihâta ettiğini zanneder. Hâlbuki, gerçekte, o şeyi sadece bu tek sıfât veya araz veya hassa veya gerek açısından bilebilmiştir.

Başka birisi de, aynı hakîkati kendisiyle bu hakîkat arasındaki gizli bir ilişki yoluyla, başka bir sıfât veya gerek veya hassa yönünden araştırmaya girişir. O da araştırır, inceler, bilgiyi elde etmek için kıyas ve öncüller düzenler. Böylelikle de, mesela, ilkinin ulaştığından farklı bir sıfâta ulaşıp, bu hakîkate dair bilgisinin ulaştığı bu sıfât yönünden başka bir açıdan o şeyi öğrenir. Böylece, tam ve kuşatıcı bir şekilde öğrenmek istediği hakîkatin künhüne vakıf olduğunu zannederek, o hakikâtin mâhiyeti hakkında, bu sıfât ve bu cihetin gerektirdiği şekilde bir hüküm verir. Hâlbuki, gerçekte, bu hakikate dair bilgisinde yanılmaktadır.

Üçüncü, dördüncü ve beşince bir kişinin de bu şeyin bilgisine farklı yollardan ve farklı açılardan hareket ederek ulaşması söz konusudur.

Binaenaleyh, bir tek meseleyi inceleyen kimselerin hükümleri, idrâklerinin konusu olan sıfât, hassa ve arazların farklılığından dolayı değişir. Bunlar (sıfat, araz ve hassalar), talibin mâhiyetine vakıf olmak istediği şeye dair ilminin nihayeti olduğu gibi, aynı zamanda, bilinmek istenilen şeyi tanıtan ve kendilerine göre başka şeylerden ayırt eden özelliklerdir.

Bir bilim gurubunun idrâkinin yöneldiği şeyler, zikrettiğimiz ve açıkladığımız üzere, başka bir gurubun idrâkinin yöneldiği şeylerden farklıdır. Dolayısıyla, her iki gurubun aynı şeyi tarif etmeleri, tanımlamaları, isimlendirmeleri ve ifâde etmeleri de birbirinden farklıdır. Bunun sebebi, zikrettiğimiz farklılıktır (idrâklerin yöneldiği niteliklerin farklılığı). Başka bir sebep ise, o şeyi idrâk eden fikir gücünün, insan ruhunun tikel bir kuvveti olmasıdır. Binaenaleyh, tikel-fikir kuvvetinin kendisi gibi tikellerin dışındaki şeyleri idrâk etmesi mümkün değildir. Bunun sebebi ise, muhakkiklerin ve selim akıl sahiplerinin ittifak ettikleri şu kaidedir: Bir şey, hakîkati itibarıyla, kendisinden farklı başka bir şeyi idrâk edemez. Bir şey, kendisine zıt ve ondan farklı bir şeye, bu zıtlık ve farklılık yönünden etki edemez.[32]

Daha sonra -Allah'ın izniyle- bu meselenin esasına ve sırrına vakıf olacaksın.

Bu kaideleri düşün ve anla ki, perdeli kimselerin ve marifet ve müşâhede sahibi pek çok kimsenin Allah hakkındaki görüş ayrılıklarının sebebini öğrenesin! Zikredilen hususları anladığında, hangi türde olursa olsun insanların bilgilerindeki farklılıkların sebebini de öğrenirsin.

***

Konumuza dönüp, şöyle deriz: Fikir gücü, ruhun bir sıfâtı ve hassası olduğu için, sadece kendisi gibi bir sıfâtı idrâk etmiştir. Ruhanî kuvvetler, muhakkiklere göre, ruhtan farklı olmadığı için, teorik düşünce sahibinin bir hakîkati bilmiş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Fakat kişinin öğrenmiş olduğu bu hakîkat, o kişinin bu sıfatla ve sıfatın da o kişiyle irtibatlı olduğu bir açıdan gerçekleşmiştir. Bu sıfat, o kişinin düşünce ve bilgisinin nihayeti ve de her ikisinin ilişenleridir. Nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Alıcıların üstadı ve önderi Reis İbn Sina –ya fıtrâtının sahîhliği sayesinde teorik gücün perdesinin ardından veya bazı ifâdelerinde ima ettiği gibi zevk yoluyla- bu sırra muttali olduğunda, şu kanaate varmıştır: Eşyanın hakîkatleri öğrenmek, insanın gücünü aşar. İnsanın bilebileceği nihai şey, eşyanın özellikleri, lâzımları ve arazlarıdır.[33]

İbn Sina, bunu ortaya koymak için açık ve kesin örnekler vermiş, özellikle Hakkın bilinmesiyle ilgili meselelerde olmak üzere, haberdar ve insaflı birisi gibi maksadını açıklamıştır. Bu tavrı, ilk ifâdelerinden

genellikle meşhur olan görüşlerinden farklı olarak, son dönemlerindeki yaklaşımlarıdır. Bu eserde, özellikle akılcılarınkiler olmak üzere, kimsenin sözünü ve yorumcuların nakillerini aktarmayacağım diye kendimi bağlamamış olsaydım, inkârcı ve cedelci akılcılara karşı kendi sistemlerinden delil getirmek için o bölümü zikrederdim. Fakat, iş-bu taahhütten dolayı, bundan vazgeçtim. Buradaki amaç, insanın idrâk gücünün salt fikir gücü açısından, eşyanın hakîkatlerini idrâk edemeyeceğinin açıklanmasıdır.

Bu girişin başlangıcında, akıl sahibinin işâret edilen bu meseleye istidlal edebileceği şeyler, bunun neden imkânsız olduğu vb. gibi, bu konuyla ilgili sırlar zikredilmiştir. Gelecek bölümlerde, -Allah nasip ederse- daha fazla açıklamalarda bulunacağız.

***

Aklî ve hayalî-hissî zihnî idrâk vasıtalarının tekil ve çoğul olarak iliştiği her şey, yalın-mücerret hakîkatler üzerine zait değillerdir. Bu hakîkatler, bölünme kabul etmeyen bir tek varlık ile oluşmuş, böylelikle de kendileri nedeniyle zuhûr etmişlerdir. Bunların bazıları, zuhûrda, hükümde, ilgi ve ihâtada diğerlerine tâbidir. Metbu olan, daha önceden zikrettiğimiz sebeple, hakîkatler, nedenler, Hak ile varlıkta kendisine tâbi şeyler arasındaki vasıtalar; tâbi olanlar ise, özellikler, gerekler, arazlar, sıfâtlar, haller, nispetler, soyut, şartlılar vb. diye isimlendirilmiştir.

Bu hakîkatler, varlıktan ve birbirleriyle irtibatlı olmaktan soyut düşünülüp, her birisi bir şeye izâfe edilmediğinde, her türlü isimden, sıfâttan, na’ttan, sûretten ve hükümden -bilkuvve değil- bilfiil soyutlanırlar. Soyut hakîkatler hakkında ismin ve na’tın ortaya çıkması; terkip-bâsitlik, zuhûr-gizlenme, idrâk etmek-edilmek, tümellik-tikellik, tâbilik-metbuluk gibi ve bunların dışında dikkat çektiğimiz ve çekmediğimiz şeylerle nitelenmeleri, öncelikle varlık hükmünün üzerlerine yayılmasıyla gerçekleşir ve ortaya çıkar. Fakat bu yayılma öncelikle Varlığın, bir mertebede veya mertebelerde ve o mertebeye göre zuhûr etmesiyle taayyün etmesi cihetinden gerçekleşir. Bunu, daha sonra Allah’ın izniyle, genişçe açıklayacağız. İkinci olarak bu hakîkatlerin hükümlerinin birbirleriyle irtibatı ve bazı hakîkatlerin eserlerinin Varlık ile diğerlerinde zuhûr etmesiyle gerçekleşir; bu, bilinmelidir.

(Tabi olunan) hakîkatlerin ilk ve özet müşâhedesi ve bilinişi, onların soyut mânâlar oldukları bilgisini verir. Bunların bir özelliği, -uyulan ve kuşatıcı olarak düşünüldüklerinde- çeşitli sûretleri kabul etmek ve aralarındaki zâtî münâsebet sayesinde bu sûretlere bitişmektir. Bu münâsebet, ilişki mânâlar arasında ve de onları ve eserlerini kabul edip, kendilerine bitiştikleri sûretler arasında bulunmaktadır. Bu ilişki, bütün hakikatleri birleştiren ve kuşatan Aslın hükmüdür.[34] Nitekim, daha önce buna işâret edilmişti.

Tabi hakîkatlerin ilk ve özet müşâhedesi ve bilinişi ise, soyut hakîkat olmaları yönünden haklarında hiç bir hükmün ya da ismin veya na'tın bulunmadığının bilgisini verir. Fakat bu tâbi hakîkatlerin özelliği, haricî varlıkta zuhûr ettiklerinde, cevher ve hakîkatlerin arazları, sûretleri, sıfâtları ve ayrılmaz özellikleri olmalarıdır. Bu cevher ve hakikatler, tabi hakikatlerden öncedir ve tabi hakikatler bunlara bağlıdır.

Sûret, bu ilk hakîkatlerin bilinmesini sağlayan ve bunların kendisiyle zuhûr ettikleri şeyden ibârettir. Sûret, aynı zamanda her şeyin hakîkatine verilen müşterek bir isimdir. Bu hakîkat, cevher, araz veya her hangi bir şey olabileceği gibi, aynı türde veya şekilde veya tarzda da olabilir. Nitekim, toplumun yapısının, saf veya asker sûreti gibi bir sûreti vardır denilir. Şeriat gibi koruyucu bir düzene de sûret denilir.

Düzen açısından sûretin mefhûmu, diğer hakîkatler gibi, soyut bir hakîkattir

Müşâhede edilen her çeşit sûrette bu durum bilindiği gibi, ilâhî mazhar diye isimlendirilen şeylerde de bunun benzerinin olduğu bilinmelidir. Çünkü işâret ettiğim tarif, gaybe ait hakîkatlerin gayb oluşları itibârıyla sadece kendisiyle zuhûr ettikleri her şeyi kapsar.

Bu kaideden –hakkıyla düşünülürse- şunlar ortaya çıkmıştır: Zuhûr, ictima, icâd, izhâr, bitişme, tevakkuf, ilişki, öncelik, sonralık, hey'et, cevherlik, arazlık, sûretlik, bir şeyin mazhar veya zâhir olması, ya da tâbi veya metbu olması ve benzeri şeylerin hepsi, soyut mânâlar ve mâkul nispetlerdir. Bunların birbirleriyle olan irtibatı ve söylediğimiz gibi kendileriyle zuhûr eden tek Varlık ile birleşmeleriyle, bazı hakîkatlerin diğerleri üzerinde, ihâta, taalluk, hüküm, öncelik ve sonralıkta farklılıkları zuhûr eder. Bu farklılık, fiil-infial, tesir-teessür veya tâbilik-metbuluk, sıfât-mevsufluk, lâzımlık-melzumluk vb. şekilde isimlendirilen nispetlere göredir.

Bütün bunların varlığı ve bekâsı, Hakkın emri ve irâdesinin sırrıyla kendi hazretinde hükmü zuhûr eden ve bütün bunları izhâr eden cem hükmünün kendilerine yayılmasına bağlıdır. Bu cem, ilâhî-vücûdî, ahadiyet/birlik özelliğine sahiptir.[35]

Mücerret Hakîkatleri Bilmenin İmkânsızlığı

Bunu tespit ettikten sonra şu da bilinmelidir ki: Eşyanın hakîkatlerini, daha sonra bahsedeceğimiz bilgi mertebesindeki bâsitlikleri ve mücerretlikleri açısından bilebilmek imkânsızdır. Bunun sebebi, bir şeyi kendi birlik açısından idrâkimizin imkânsız olmasıdır; çünkü o, hiç bir şekilde, çokluk hükümlerinden soyutlanamaz. Nitekim insan, herhangi bir şeyi soyut hakîkati ya da sadece kendi varlığı açısından idrâk edemez.

Bir şeyi idrâk etmemiz, hakikatimizin varlık ile vasıflanıp, hayât ve bilgi özelliklerinin bizde bulunması ve bizimle idrâk etmek istediğimiz şey arasındaki engellerin ortadan kalmasıyla gerçekleşir; böylelikle o şey, idrâk için müsait hâle gelir.

İşte bu, o şeye dair bilgimizin bağlı olduğu asgari şartlardır ve bu şartlar, pek çok şeyden oluşmaktadır.

Eşyanın hakîkatleri, mücerretlikleri makâmında, birlik özelliğindedir ve bâsittirler. Bir ve bâsit olanı ise, daha önce ima ettiğim ve sebebini birazdan açıklayacağım gibi, sadece bir ve bâsit olan idrâk edebilir. Binaenaleyh biz, eşyanın sadece sıfâtlarını ve arazlarını idrâk edebiliriz ki, bunlar, bir şeyin sıfât ve ayrılmaz özelliklerinden ibârettir. Bir şeyi mücerret hakîkati açısından asla idrâk edemeyiz. Her hangi bir şeyi, ona ait bir sıfât veya hassa veya araz veya lâzım itibârıyla değil de hakîkati açısından idrâk edebilseydik, o hakikâtin benzerini de idrâk etmemiz mümkün olurdu. Çünkü hakîkatler, hakîkat olmak itibârıyla, birbirlerine benzer. İki benzerden birisi hakkında mümkün olan şey, diğeri hakkında da mümkündür.

Bunun ardından gelen eşyanın hakîkatlerine dair özet bilgi, ancak bu hakîkatlerin sıfât, araz ve hassalarla belirlenmelerinden sonra gerçekleşebilir. Nitekim, daha önce sıfatı, her hangi bir mevsufun sıfâtı olması anlamıyla taayyünü yönünden tarif etmiştik.

Mücerretlikleri açısından hakîkatlerin mâhiyetini bilebilmek, özel bir yön dışında imkânsızdır. Bunları bilmenin mümkün olduğu özel yön, kevnî nispet ve sıfâtların ârifi sınırlamasının ortadan kalkmasıyla gerçekleşir.

Ârif, “**Ben onun işitmesi ve görmesi olurum**” makâmı ile onun üzerindeki mertebeye ulaştığında bu sınırlılıktan kurtulur; üzerindeki mertebe ise, kendisine komşu ve kurb-i feraize özgü makâmdır ki, bu makâmın sırrına -Allah’ın izniyle- daha sonra dikkat çekeceğim.

Bazı hükümlerine dikkat çektiğim bu sırrın, gerçekten de, kapalı ve anlaşılması ve ifâdesi son derece güç başka bir takım sırları daha vardır. Bunlardan birisi, mümkünlerin hakîkatlerine sirâyet eden Hakkın tecellîsinin hükmüdür.

Kâmil İmam-Şeyhimiz, Rabbine münacaat ettiği bir kasidesinde, bu hükmün bir özelliğine işâret etmiştir ki, sözünü ettiğimiz konuyla ilişkilidir.

Hiç bir şeyde o şeyin hakikâtini idrâk edememem,
Nasıl olur da idrâk ederim ki, siz içindesiniz

***

Varlıklar ve vasıtalar mertebesini aşıp ilâhî kattan bilgi almaya ehil olan kimseler, bu menzil ve mukaddimelere vakıf olup, ilâhî inâyetin cezbeleriyle bunlardaki perde ve engelleri aştıklarında, henüz işlerinin başında basîretleriyle şunu müşâhede etmişlerdir: Âlemin sûreti, mânâlar ve hakîkatler âleminin bir örneğidir. Böylelikle bu insanlar, olgular âlemindeki her hangi bir sûretin, gaybî ve manevî bir hakikâtin misâli ve mazharı olduğunu öğrenmiştir.

Birleştirici bir nüshâ olan insanın uzuvlarının bâtınî kuvvetlerine nispeti, âlemin sûretlerinin bâtınî hakîkatlere nispeti gibidir. Bunların hükümleri de, onların hükümlerine benzer. Görünen şeylere nispetle insanın gözünün durumu, manevî mâkullere ve gayb âlemindeki nispetle basîretin hâli gibidir:

Göz, zerreler ve tozlar gibi küçük şeyleri veya tam parlaklık hâlinde güneşin merkezi gibi büyük nesneleri görmekten acizdir. Göz -güneşin merkezinin nûrun ve aydınlığın kaynağı olduğunu bilmekle beraber- idrâk etmekten aciz olduğu için bu bölgede siyahlık bulunduğunu zanneder.

Görmenin tam açıklık ve tam gizlilik gibi iki uçta gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır. Aynı şey, iki perde mesabesindeki tam aydınlık ve tam karanlıkta da böyledir. Bu ikisi arasındaki ortak unsur olan ve kendilerinden doğan ziya (aydınlık) sayesinde netice meydana gelir.

Bu izâhı, Allah’ın izniyle, daha sonra tamamlayacağız.

Akıllar ve basîretler (iç gözü) de, küçüklük ve büyüklükte orta mâkulleri ve bilinenleri algılayıp, çok küçük mâkulleri idrâkte aciz kalır. Örnek olarak, mizâçların ve her an içinde büyüme ve yok olma gibi tikel değişmelerin kesin ve ayrıntılı bilinmesinin imkânsızlığını verebiliriz.

Akıl ve basîretler, Hakkın (cc.) zâtı, isim ve sıfâtlarının hakîkatleri gibi insanın takatini aşan ulvî hakîkatleri idrâkten de –bunları ancak Allah ile idrâk edebilir- acizdir. Nitekim, daha önce bunu zikretmiştik. Bu insanlar, uzak bir mesafeden küçük hayvanın veya yıldızların ve güneşin cisminin her andaki hareketleri gibi, aşırı uzaklıktan dolayı bazı şeyleri idrâk etmenin imkânsız olduğunu düşünmüşlerdir. Aşırı yakınlıkta da durum bu şekildedir. Çünkü hava, gözbebeğine bitiştiği için idrâki imkânsız kılar. Başka bir örnek ise, gözbebeğinin kendisidir; bu, görülen şeylere dairdir.

Mâkulat (akledilir) ve basîret gücüyle görülen şeylerde de durum böyledir. Bu bölüme örnek olarak, insanın idrâk melekesi nefis verilebilir: İnsan, başkasını idrâk eder, fakat, kendisine en yakın şey olan kendi nefsini ve hakîkatini idrâk edemez. Bu yolla, basîret ve gözlerin, ilâhî ve kevnî hakîkatleri ve bunların kapsadığı mânâ ve sırları idrâkten aciz olduğu kesinleşmiştir.

Doğru bilginin kesb ve çaba ile meydana gelmeyeceği de ortaya çıkmıştır. Doğru bilgi, Hakkın gaybına mahsus feyz-i akdes tecellisi ve yardımı olmaksızın beşerî kuvvetler tarafından elde edilemez. Söz konusu yardım, daha sonra belirteceğimiz, Zât'a ait nûranî-ilmî ve ilâhî tecellîyle gerçekleşir.

Fakat tecellînin kabulü, tecellî eden ile tecellî edilen arasındaki ilişkiyi temin eden istidada tâbidir. Böylelikle, Hakkın eserinin bağlı olduğu irtibat gerçekleşmiş olur.

Tecellînin, tecellî ettiği bütün şeylerde bir hükmünün, eserinin ve sûretinin bulunması kaçınılmazdır. Bunların ilki, kesin zevkî bilginin içerdiği müşahede halidir. Bununla birlikte, Zât'a ait Gayb-ı Mutlak'tan zuhûr ve taayyün etmesi açısından tecellînin kendisi, ilâhî bir tesirdir. Bu tesir, Zât mertebesinden tecellîgâhın mertebesine taayyün etmiştir. Çünkü tecellîyi belirleyen ve tahsis eden tecellîgâhdır.[36]

Bir müessirin bir şeye tesiri, ikisi arasında bir irtibat olmaksızın gerçekleşemez. İrtibat ise, ilişkiye bağlıdır. İlşki ise, manevî bir nispettir ve sadece karşılıklı ilişki içinde olan iki şey arasında düşünülebilir.

Şeriat mensupları, zevk ve selim akıl sahipleri arasında muhakkik olanlar şu konuda görüş birliğine varmıştır: Hakkın hakîkati, bilinemez.

Zâtı açısından Hak ile yaratıkları arasında bir ilişki olmadığı için başkasının ilmi, Hakkın hakîkatini ihâta edemez.[37] Hak ile yaratıkları arasında bir açıdan bir ilişki olsaydı, Hak o açıdan yaratıklarına benzemiş, bunun dışındaki noktalardan ise onlardan farklılaşırdı. Hak ile yaratıkları arasında ortaklığı temin eden yön, farklılık yönünden başka bir şeydir. Bu durumda ise, müstağnilik ve mutlak birlik çelişen yoksunluk ve imkâna neden olan bileşiklik ortaya çıkardı. Ayrıca halk da, bizzat mümkün ve mahluk olmasına rağmen, bir açıdan Hakka benzemiş olurdu. Çünkü bir şey, başka bir şeye benzerse, o şey de zorunlu olarak kendisine benzer. Bir olan Hak, bütün bunlardan ve kendisine layık olmayan şeylerden münezzehtir. **“Hakkın benzeri yoktur.”** (Şura, 11)

Zikrettiğimiz hüküm doğru olmakla beraber, Hakkın yaratıklarında tesirinin bulunduğunda ise kuşku yoktur. Böylelikle, iki durumu uzlaştırmak güç olmuş, bu sırrı açıklayacak kesin bilginin öğrenilmesi zorlaşmıştır. Bununla beraber, insanların çoğu, bu bilginin son derece açık ve belli olduğunu zannetmiştir. Hâlbuki durum hiç de öyle değildir.

Ben bu meselenin bazı sırlarını -Allah’ın izni ile- açıklayacağım.

****

Hak subhanehu ve teala, bazı kullarını bu duruma muttali kılmak isteyince, âlemlerden müstağni Zât’ının özelliğini, ulûhiyet ve ona tâbi isimler, sıfâtlar ve nat’larla onlara bildirmiştir. Ardından, Zâtının melûh ile irtibâtını göstermiş, onları ilâh ve melûh arasındaki görelilik sırrına vâkıf kılmıştır. Bu görelik, her ikisinin hem varlık ve hem de takdir olarak diğerine bağlı olmasını ifâde eder. Bu insanlar, Hak ile yaratıkları arasındaki ilişki yönlerinden birisini bu sayede öğrenmişlerdir.

Ardından Hak, ulûhiyetini, aklen ve şer’an sâbit olan birlik özelliğiyle ile nitelemiştir. Onlar da, ulûhiyeti haricî âlemde varlığı olmayan mâkul bir nispet olarak öğrenmiştir. Böylelikle bu insanlar, Hak ile yaratıkları arasındaki ilişkinin başka bir yönünü daha görmüşlerdir. Ayrıca Hak, bu insanlara şunu bildirmiştir: İster pek çok parçadan oluşsun, ister bâsit olsun her varlığın kendisine özgü bir birliği vardır; bu birlik, çokluğun birliği olsa da böyledir.

Her anda o varlığın zâhir ve bâtınında hâkim ve gâlip olan şey, o varlığın sıfâtlarından birisi veya çokluğunun kendisinden meydana geldiği

hakîkatlerinden birisinin hükmüdür. Zâhirî itibârıyla varlığa hâkim olan, dört keyfiyetten birisinin diğerlerine baskınlığıdır. Bu dört keyfiyet, bir araya geldiklerinde varlığın bedeninin mizacı oluşur: İşte, bâtın açısından da durum aynen bu şekildedir. Çünkü her müridin irâdesinin, bütün hâl ve zamanlarda sadece bir konusu olduğu gibi, kalb de, her şeyi kapsama gücünde olsa bile, bir vakitte sadece bir tek şeyi içerebilir.

Hak, bu insanlara her varlığın birliğini o varlığın mâhiyet ve ayn-ı sâbite diye isimlendirilen hakîkati yönünden göstermiştir. Mâhiyet veya ayn-ı sâbite, bir şeyin ezelde Hakkın ilmindeki taayyünü nispetinden ibârettir. Hakkın ilmi ise, iki farklı görüşe göre, kendi Zâtının bir nispeti veya mevsufundan ayrı olmayan zâtî sıfâtıdır.

Şu hâlde, ilâhî ilimde sâbit oluşu açısından her varlığın malumluk nispeti, mevsufundan ayrılamaz.

Böylelikle, özellikle Zâtın ilminde farklılığın bulunmayışı itibârıyla –bu düşünceyi benimseyenlere göre- zikredilen bu yönlerden başka bir takım ilişkiler de ortaya çıkmıştır: Binaenaleyh, ulûhiyet bir nispettir, malumluk bir nispettir, taayyün bir nispettir, kendisiyle nitelenilen birlik de bir nispettir. Ulûhiyet bir nispettir; varlıktan mücerret olması açısından mümkünün hakikati bir nispettir; Kûn (Ol) ve benzeri bir ifâdeyle yaratmaya dönük ilâhî teveccüh bir nispettir; Zât'a ait Gayb-ı Mutlak mertebesinden taayyün eden ve irâde nispetiyle sınırlanan tecellî bir nisbettir; taayyünü açısından bu tecellînin iliştiği şey de, bir nispettir; varlık ortaklığı bir nispet olduğu gibi bilgideki ortaklık da bir nispettir.

Binaenaleyh, ifâde ettiğimiz veya dar anlayış ve zayıf akıllılardan ve onların maruz kalacağı afetlerden çekinerek zikretmediğimiz şeyler ile, Hak ve halkı arasındaki ilişki geçerli olmuştur.

Böylece, irtibat sırrı ortaya çıkmış, ilişki bağıyla ilâh ve melûh arasında tesir meydana gelmiştir.

Zevk İlmini Tahsil Araçları

Sonra şöyle deriz: İnayet ehlinden olan salihler, zikrettiğimiz meseleyi idrâk edip, işâret ettiğimiz hususlara vâkıf olunca şunu öğrenmişlerdir: Doğru ve kâmil keşif açısından zevke dayanan sahîh bilginin gerçekleşmesi, ilâhî inâyetin ardından tikel, zâhirî-bâtınî melekelerin farklı ve çeşitli amaçlardan kurtulmuş olmasına bağlıdır. Bunun yanı sıra, idrâk mahallinin her çeşit bilgi ve itikattan, hatta Haktan ibâret olan matlubun

dışındaki her şeyden temizlenmesi gerekir. Ardından kul, kendisinden öğrendiği tarzda, genel ve küllî bir şekilde Hakka yönelmelidir. Bu teveccüh, günlük bilgilerden, kişinin itikadına ve başkalarını taklidine bağlı beğenmelerden, kevnî veya diğer farklı ilgi alanlarına yönelik çeşitli arzulardan soyutlanmıştır.

Bunun yanı sıra kul, niyetini ve himmetini birleştirmeli, tam bir ihlasa sahip olmalı ve hiç bir kesinti veya düşünce bölünmesi ve niyet parçalanması olmaksızın sürekli veya en azından çoğu zaman bu hâlde bulunmaya çalışmalıdır.

Bütün bunlar yerine getirildikten sonra nefis ile ilâhî gayb ve Kudsiyet mertebesi arasındaki ilişki kemâle erer. Kudsiyet mertebesi, varlığın kaynağı ve isimlere ait tecellîlerin kökenidir. Bu tecellîler, bütün varlıklara ulaşıp, tecellîye mazhar olan herkesin mertebesinde ve ona göre taayyün eder ve çoğalır, tecellîlerin çoğalması, bir ve mutlak olan tecellî edene göre değildir. Hak, böyle bir şeyden münezzehtir.

Bu tecellîlerin, bunların hükümlerinin, tecellîgâhlarının kendilerini kabul ve eserlerini telakki edişlerinin ve de bunlar ile kâbiliyetlerde zuhûr eden şeylerin önemli sırları vardır. Vakit, bu sırların detaylarını zikretmemiz için yeterli değildir.

Bu konunun ve bulunduğumuz ilmî makâmın çağrıştırdığı şeyleri, kısaca ve işâretle zikrediyoruz; bunlar, sırlarını ve mertebelerini açıklama sadedinde olduğumuz konulardır.

Bu Bölümün İlavesi

Bilinmelidir ki: Hakkın imdâdı ve tecellîleri, her nefes âleme ulaşır. Kâmil tahkike göre ise, sadece tek tecellî vardır. Bu tecellînin kâbiliyetlere, mertebelere ve istidâtlara göre çeşitli taayyünleri ortaya çıkar. Bundan dolayı da bu tecellîye çoğalma, farklı na'tlar, isimler ve sıfâtlar eklenir; yoksa bu tecellî, haddi zâtında çoğalmış veya zuhûru yenilenmiş ve tekrarlanmış değildir. Öncelik ve sonralık gibi yenilenme, tekrar, sınırlanma ve değişme vehmi veren mümkünlerin hâlleri, tecellînin çoğalmasındaki durum gibidir; yoksa tecellî, mutlaklık ve sınırlanmada, isimde veya sıfâtta, eksilmede veya artmada sınırlanmaktan münezzehtir.

İşaret olunan ve daha sonra da zikredilecek olan birlik özelliğindeki bu tecellî, varlık nurundan başka bir şey değildir. Varlık ile nitelenmelerinden önce veya sonra Haktan mümkünlere bu nûrdan başka bir şey ulaşmaz. Bu tecellînin dışındaki şeyler ise, mümkünlerin hüküm ve eserlerinden ibârettir. Bu hüküm ve eserler, zuhûr esnasında bazı mümkünlerden diğerlerine zikredilen tecellî vasıtasıyla ulaşır.

Varlık, Hakkın dışındaki şeyler için zâtî bir şey olmayıp, Varlık Hakkın tecellîsinden kazanılmış olduğu için âlem, sürekliliğinde her an birlk özelliğindeki varlık yardımına muhtaçtır. Yardım, hiçbir aralık ve kesilme olmaksızın devam eder. Zikredilen yardım, bir an bile kesilmiş olsaydı, âlem yok olurdu. Çünkü yokluk mümkünün ayrılmaz özelliği, varlık ise yaratıcısından kendisine gelen arızî bir özelliktir.

***

Mümkün, hiçbir anda dağılma veya birlik özelliğindeki cem (toplanmışlık, birlik) hükmünün kendisine egemen olmasından kurtulamaz. Aynı zamanda mümkün, kendisine yerleşen hâllerden bir özelliğin hükmünün, diğerlerinin hükümlerine egemen olmasından da yoksun değildir. Nitekim, daha önce bunu açıklamıştık.

Mümkün, tefrika hâlindeyse –ki, tefrika derken, bâtının kevnî hüküm ve ilgilerin kirlerinden temizlenmemiş olmasını kastediyorum- kendisine ulaştığında tecellî, kalbe hâkim sıfâtın hükmüyle karışır ve kalbi kuşatan çokluğun hükmüyle boyanır. Ardından ise, aynı şey, irtibat sırrı sayesinde

diğer nefsanî özelliklere ve bedenî kuvvetlere sirâyet eder. bu, zikredilen sıfâtların hükümlerinin insandan çıkan bütün fiil ve eserlere yayılmasıdır. Öyle ki, bu fiil ve eserlere insanın çocukları, amelleri ve niyetine ve huzûr ile yaptığı ibâdetleri de dahildir. Bu hükümler, bütün bunlardan dünya ve âhirette meydana gelen neticelere de sirâyet eder.

Hz. Peygamber'in **"Çocuk babasının sırrıdır"**, **"Emzirme doğayı değiştirir"** vb. gibi hadislerini hatırlamak gerekir. Bunlar, basîret ve akıl sahiplerine göre son derece açık konulardır. Dolayısıyla onlar, bu meselelerde hiç bir görüş ayrılığına düşmemişlerdir. Ayrıca, renksiz ışığın yansıdığı camın rengini almasını da hatırlamak gerekir.

Binaenaleyh tecellînin sıfâtları, aydınlattığı ve temas ettiği şeye göre çoğalır; tecellîgâhın, sıfât ve kuvvetleri de tecellîyle birleşir. Böylece, bu şeyde bu tecellînin gereği olan Hakkın emri uygulanır.

Sâlik Hakkın dilediği ve belirlediği gayeye ulaştığında, tecellî, bu kevnî sıfâtların hükümlerinden soyutlanır ve manevî olarak gayb makâmına döner. Bu dönüşün ayrıntılarını anlatmak, uzun sürer, hatta onların açıklanması haramdır.

İşte, ilâhî tecellîlerin, âlemin çoğunluğunun içinde bulundukları hâl karşısındaki durumu bu şekildedir. Çünkü Hakkın Zâtına ait irâdî emirleri, onlarda infaz olunur ve onlar, bunların nereden ve hangi yolla geldiklerini bilemez.

***

Tecellîgâh, zikredilen kevnî ilgilerin hükümlerinden soyutlanmış iken himmet ve niyetini birleştirmiş bir hâlde bulunabilir. Bu durumda birlik özelliğine sahip kalbine parıldayan tecellî nûru, varlıkların ve ilgilerin pasından arınmış tam tecellîdir. Bu tecellî, ilk asıl olan ahadiyetten zâtının kuşatmış olduğu mertebelerde bölümlere ayrılan küllî ahadiyetlerin hükümlerini birleştirmiştir. Bunlara örnek olarak, ayn-ı sâbitesinin ve ilk tecellînin birliğini verebiliriz. Bu ilk tecellîyle kulun varlığı kendisi için zuhûr etmiştir.

Kul, zikredilen tecellî açısından, bu birlik ile o ana kadar bekâsının bağlı olduğu ilâhî yardımı kabul eder. Fakat kulun, ilâhî yardımı kabul etmesi, kendisine hâkim olan hâle ve ikinci tecellî esnasında kendisine

hâkim olan sıfâtın birliğine göre gerçekleşir. Bu ikinci tecellî, fetih esnasında gerçekleşir, hatta bu tecellî, fetihi meydana getirir.

Birinci tecellîde ayn-ı sâbite, sadece taayyün sıfâtıyla sınırlanmıştır; kula egemen olan varlık sıfatı ise, taayyün ettikten sonra tecellîye belirli bir özellik kazandırır. Bu sıfatın tecellîye kazandırdığı özellik, belirli bir hüküm veya çeşitli hükümler ifâde eder ki, daha önce buna dikkat çekmiştik.

Zikredilen tevhit gerçekleştiğinde, birliklere mensup olan ve onlardan ortaya çıkan bu farklı hükümler, hepsini kapsayan Asılda mündemiç olur. Böylelikle, tecellînin mahalli ve kendisine hâkim olan sıfât, birlik özelliğindeki birleştirici tecellî hükmüyle boyanır. Ardından da tecellî, mahallin hükmüyle boyanır.

Sonra bu nûr, sıfâtları ve kuvvetleri aydınlatır, nûrun hükmü onlara sirâyet eder. Bu durumda tecellîgâhın zâtının diğer hakîkatleri ve sıfâtları, birlik özelliğindeki tecellînin hükmünü kazanır ve onun rengiyle boyanır. Bu boyanma, çokluk hükümlerinin silinmesini ve gizlenmesini temin eder. Bununla birlikte çokluk hükümleri, bütünüyle yok olmaz, çünkü böyle bir şey, imkânsızdır.

***

Tecellî, ya ez-Zâhir veya el-Bâtın veya el-Cami' isminin mertebesine göre gerçekleşir; çünkü tecellînin tümel mertebeleri, zikrettiğimiz bu isimlerle sınırlıdır.

Tecellî, ez-Zâhir ismine ait ve şehâdet âleminde gerçekleşmişse, tecellîgâha Hakkı her şeyde hal olarak görme imkânı verir. Böylece tevhid hükmünün sırrı, o kişinin doğasının ve duygusal ve hayalî kuvvetlerinin mertebelerinde zuhûr eder.

Bu kimse, hiç bir varlığa karşı zâhit davranmaz.

Tecellî, el-Bâtın ismine ait olup, tecellîgâh da idrâk ettiği şeyleri kendi gayb âlemiyle ve onun içinde idrâk etmişse, bu tecellî, varlığın birliği (ahadiyyetü'l-vücûd**)** bilgisini ve onu/varlık Hakkın dışındaki şeylerden nefyi -hal olmaksızın- ifâde eder. Tevhit sırrı ve onun gereği olan marifet bu kişinin akıl mertebesinde zuhûr eder.

Bu kul, görünen varlıklara karşı zâhit olur, bunların zâhirî çokluklarından ve hükümleri karşısında darlığa düşer.

Tecellî, el-Cami’ ismine ait olup idrâk sahibi de onu gayb ve şehâdeti birleştiren orta mertebe yönünden ve o mertebede idrâk ederse, iki tarafa da muttali ve iki iyiliği birleştirme nimetine erer.

Bu makâmın, iç içe girmiş bir takım hükümleri ve kapalı sırları vardır ki, açıklanmaları ve izâhları geniş yer tutar. Maksadım, özetle anlatmak olduğu için, bu hüküm ve sırları açıklamaktan sarf-ı nazar ettim.

Allah, doğruya ulaştırandır.

***

Bu tecellîler, esmâ tecellîleridir. Tecellîgâhın kalbine belirli bir sıfatın hükmü gâlip olmaz; bu kişi, özel bir itikatla Hakka teveccüh veya belirli bir isim veya mertebe veya hazret ile Hakka iltica da dâhil olmak üzere, bütün ilgilerinden temizlenirse, bu durumdaki tecellî Zât’a mahsûs ahadiyet-i ceme göre gerçekleşir.

Böylece Zât güneşi, kalb hakîkatinin aynasını kalbin ahadiyet-i cem (bütün ilgilerden kurtulup, Hakka yönelmesi) açısından aydınlatır. Bu özellik, insan kalbinin kendisiyle benzerlik (muzahat) makâmına ulaştığı ve tecellînin kendisine yansıması için genişlediği özelliktir.

Bu tecellîyi, içerdikleri her şeyle birlikte ulvî ve süflî âlemler kabul edememiştir. Allah, peygamberi vasıtasıyla şöyle haber vermiştir: **“Beni yerim ve göğüm sığdıramadı. Mü’min, muttakî ve temiz kulumun kalbi beni sığdırabildi.”** Kalbin bu tecellînin istiva-gahı olması ve onun sûretiyle ortaya çıkması, kendisindeki bu ahadiyet-i cem özelliği sayesinde mümkündür.

Kalbin yüzeyi, ilâhî istiva ile derinleşir. Bu derinleşme ve birleşmenin ardından da, kendisinden bir takım kollar çıkar. Bunlar, isimlerin nispetlerine göre rûhânî sıfâtların mertebelerinde ulvî, doğal kuvvetlerinin mertebelerinde ise süflî olarak ortaya çıkarlar. Bu durumda, parıltılar diye isimlendirilen Zât güneşinin şuaları, gözün sürdüğü her şeyi yakar. Bunun neticesinde bu kişiye mahsûs kıyâmet kopar, Hak isminin lisânı şöyle der: **“Bugün mülk kimindir.” (⁄afir, 40)**

Bu esnada kendisi adına bir hükmün, hakîkâtin veya iddianın ortaya çıkacağı kevnî bir nispet kalmadığı için, Hak cevap verip şöyle buyurur: **“Mülk, Kahhar olan bir Allah’a aittir.” (⁄afir, 40)** Çünkü Allah, zikrettiğimiz özellikteki kişide gizlenmiş olan el-Evvel’in tecellîsinden olan

el-Âhir isminin hükmüyle, varlık hükümlerini ve başkalık iddialarını ortadan kaldırmıştır. Bu iddia ve hükümler, rubûbiyet makâmını elde etmek için yarışır, kendi çokluklarını ve hükümlerini gizlemekle de onun birliği uğruna çekişirler.

Bunlar, mutlak birliğin kahrı altında yok olup, kurumuş bir hurma çekirdeğine dönüştüklerinde ve geriye hiç bir kalıntının kalmadığı görüldüğünde, ilâhî istiva sırrı insana ait kalbe zuhûr eder. Bu istiva, kemâl ve camilik özelliğine sahiptir.

Ardından da, istiva mahallinin mertebesinin lisânı, er-Rahmân ismine ait istivanın ardından konuştuğu gibi, dile gelerek şöyle der: **"Göklerdeki her şey O'nundur."** Gökler, zikredilen sıfâtların ulvî mertebesidir. Bu mertebe, Allah isminin istiva ettiği mahal ve daha önce açıklandığı gibi benzerlik mertebesinin sahibidir. **"Yerde olanlar da O'na aittir."** Bu mertebe, itibari olarak onun süflîliğinin ve doğasının mertebesidir. **"Ve ikisi arasındakiler."** Bu ise, onun ulvîliği ve süflîliği birleştirmesi mertebesidir. **"Toprağın altındakiler de O'na aittir."** (Taha, 6).

Bu ise, doğasının hükümlerinin neticeleridir. Bu neticeler, kendisinden ortaya çıktıkları için doğa mertebesinden daha aşağıdadır. Çünkü edilgenin mertebesi, etkinin mertebesinin altındadır. Böylece iş, tamamlanmıştır.

Bu durumda, meşhur iki hadiste **"Ben onun işitmesi ve görmesi olurum"** ve **"Allah kulunun diliyle 'Allah kendisine hamd edeni işitmiştir'"** şeklinde işâret olunan kurb-ı nevafil'in mukâbili kurb-i feraiz gerçekleşir.

Ardından, Allah isminin mertebesinin lisânı şöyle der: **"Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'na aittir."** Bunun nedeni, kulun bütün sıfât ve kuvvetlerinin Hakkın isimlerinden birisine dönüşmesidir. Kul, Rabbının gayb perdesinin ardında mestûr kalır ve lisan-ı hâli, mecâz olarak değil, hakîkat olarak dile gelir:

Onun kanatlarının gölgesiyle zamanımdan gizlendim
Artık, zâtım zamanımı görür, o ise beni görmez
Günler ismimi sorsa ben bilmem
Mekânım nerede derse, mekânımı da bilmem

Çünkü o, keyfiyet ve mekândan münezzeh olmuş, hakîkatte metdana gelmiş, mertebesi itibârıyla da izzet ve korunmuşluk makâmında her varlığın ve hakîkâtin aklından perdelenmiştir.

Sonra, lisân-ı hâl ile bu işâretlerden Allah'ın şu âyetleri kendisine okunur**. "Onların işledikleri her bir ameli ele alırız."** (Furkan, 23).

Bunlar, bu insan ile zuhûru ve kendilerindeki fiilin insana nisbeti itibâriyle çokluğun hükmünü izhâr eden kevnî hükümlerdir. **“Böylelikle onu zebun ettik”** (Furkan, 23). Bunun anlamı, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hakka ait ahadiyet-i cem ile bu kevnî hükümleri yok ettik, demektir. **“Cennet ehli.”** Bunlar, işâret ettiğimiz Hakkın gaybının ve perdelemesinin mensuplarıdır. **“O gün, mekân açısından daha iyi ve sözleri daha güzel olanlardır.”** (Furkan, 24).

Hangi söz veya makâm, Zât gaybında sâbit olmaktan, onda gizlenmekten, başkalık ve varlıklara kulluktan kurtulmaktan ve dilediği bütün şeylerde Hakkın vekil olmasından daha hayırlı ve güzel olabilir ki?

Sonra şöyle buyurur: **“Sonra sema, beyaz bulut ile parçalanır.”** (Furkan, 25)

İşaret olunan makâm lisânıyla sema, kuşkusuz yükseklik mertebesine aittir. Gerçekte yükseklik ise, diğer varlıklara te’sir etmekle hüküm sahibi olan mertebelerindir. Çünkü eser, hüküm sahibine mahsûstur. Bilindiği gibi, müessirin derecesi, tesir ettiği şeyden daha üstündür.

Bulut, nebevî ve ilâhî haberlerde işâret olunan Amâ mertebesinin hükmüdür. Ona, Nefes-i Rahmânî, hazret-i cem diye işâret etmiş, onun varlıkları ortaya çıkartan, onları kuşatan, açılıp yayılmasıyla da varlıkların ilâhî ilim mertebesinde birbirlerinden ezelî olarak farklılaşmalarını sağlayan nûr olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle Allah, “**Allah’ın bulutlardan gölgeler içerisinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?”** (Bakara, 210) âyetiyle, kendisinden ve işin sonunda kıyâmet günündeki hükmünden haber vermiştir.

Böylece Hak, işleri tafsîl eder, çirkini temizden ayırır. Ardından da, ilk olanın sırrı sonuncuda ortaya çıkar, el-Evvel ve el-Âhiri, el-Bâtın ve ez-Zâhiri birleştiren durumun hükmünü ortaya çıkartan benzerlik tamamlanır.

Hulûl ve İttihad Yoktur

Kuşkusuz, işâret edilen bu kulun ve benzerlerinin mertebesi, zikredilen Amâ’nın ihâtası altına giren mertebelerdendir. Bu mertebeyi, söylediğimiz şeylerle birlikte, yokluk nispeti ve mümkün karanlığı açısından kulun mertebesinin Yaratıcısının mertebesinden farklılaşması izhâr eder. Bu durum, kulun ödünç olarak kazandığı varlık hükmünün, sırf varlık ve saf nûr olan Hakka dönmesi; ilâhî isimlerin mazharları olan ve zâtî risâletlerin

taşıyıcıları meleklerin bu kuşatıcı kulun mertebesinde kendilerine ait menzillere tenezzül etmeleriyle gerçekleşir.

Bu kul, bir nüshâ ve tam aynadır. Bu yönüyle, Rabbı kendisini beşerî karanlıklardan ve kevnî hükümlerden temizlediğinde Rabbinin mertebesinin sûretini elde eder.[38]

İsimler, zikredilen mertebelerde yerleştiklerinde -ki bu, kulun sıfât ve kuvvetlerini daha önce işâret ettiğim gibi ilâhî sıfât ve isimlerle değiştirmesiyle gerçekleşir- şu âyetlerin ifâde ettiği hükümler ortaya çıkar: **“Mülk o gün Rahmân olan Hakka aittir. O gün kâfirlere”** yani, çoklukları ile birlik hükümlerini örtenler için **“zor bir gündür.”** (Furkan, 26) Çünkü, bir şeyin varlığının ortadan kalkması, kendisine çok ağır gelir. Bu hâlin sahibi olan sâlike de, zikredilen makâma ulaşmadan önce beşerî ve kevnî özelliklerden soyutlanmak ve kurtulmak, son derece güç gelir.

Söylediğimiz hâli elde etmek ve onunla ahlaklanmak, oldukça zordur; fakat “Sabah vakti asil kavim hamd eder.”

Allah, bizi ve diğer kardeşlerimizi bu yüce makâmın ehli ve bu üstün hâlin erbabı eylesin!

Allah’ın İlmi Hakikî, Kulun İlmi Mecâzdır

Sâlik, bu örtülü makâma ulaşıp açıkladığımız şeylerli elde ettiğinde ve Rabbının gözüyle Rabbını gördüğünde; ayrıca bu hâlin zıddıyla (:Rabbının gözüyle kendisini ve her şeyi gördüğünde) elde ettiğinde, ilim ve marifeti kendisine izâfe edilir. Bu izâfe, hüviyeti açısından veya kendisine göre değil, Rabbı açısından yapılırr. Diğer sıfâtlar da bu tarzda kendisine izâfe edilir.

Kul, kendi nefsini de bu tarz bilir. Nefsi, kendisine en yakın şeydir. Kulun nefsini bilmesi, işâret olunan tarzda Rabbını bildikten sonra gerçekleşir. Ardından da, Hakkın kendisine bildirmeyi murat ettiği isimleri, tümel ve mücerret hakîkatleri öğrenir.

Bütün bunlara dair bilgisi, münezzeh, tümel, kuşatıcı ve birlik özelliğindeki bilgidir.

Şu hâlde sâlikin, eşyanın hakîkatlerini bilmesi ve mertebelerinde onları idrâki, kuşatıcı ilâhi-birlik özelliğiyle gerçekleşir. Bu özellik, zikredilen tecellî vesilesiyle meydana gelir. Bu tecellî, sâliki boyar ve birliğiyle, kulun mümkün oluşundan kaynaklanan çokluğunu ortadan kaldırır. Bunun yanında tecellî, kula ait birliklerin hükümlerini de ortadan kaldırır.

Nitekim, eser ve ilişki sırlarından bahsederken bunlara dikkat çekmiştik.

Sâlik, bu birleştirici birlik tecellîsinin hükümleriyle ve zikredilen tümel sıfât ile bu hakîkatlerin hükümlerini, özelliklerini, arazlarını ve gereklerini idrâk eder. Bu küllî sıfât ile sâlik, Zât tecellîsinin hükmüyle ve işâret ettiğimiz ilim mertebesine ait gaybî-nûr ile bezenmeye hazır hâle gelir.

Ledünnî İlimden Feyiz Almanın Sırrı

Bunun sırrı ve tarzı şudur: İnsan, ilâhî ve kevnî mertebeler arasında bir berzâh, bu ikisini ve içerdikleri şeyleri birleştiren bir nüshâdır. Nitekim daha önce de bunu belirtmiştik. Binaenaleyh, hiçbir şey yoktur ki, insanın mertebesinde resmedilmiş olmasın.

İnsanın mertebesi, her şeyi kendisinde birleştirmesinden ibârettir. İnsanın varlık nüshâsının kapsadığı ve bütün vakitlerde, neş'etlerde, mertebelerde ve hâllerde mertebesinin içermiş olduğu şey, kendisi ile bu hâl veya vakit veya neş'et veya mevtın ve ehli arasındaki münâsebetin çağrıştırdığı şeyden ibârettir. Nitekim, âlemle ilgilenme nispeti ve âlemin ona ilişmesi açısından Hakkın adeti de böyledir. Daha önce buna işâret etmiştik.

Tikel sıfâtlarının kayıtları bağından ve kevnî hükümlerden kurtulmadıkça insanın idrâki, zikredilen şekilde kendisine hâkim olan tikel sıfâtlara göre sınırlanır. Bu idrâk ile o, ancak kendisine benzer ve bunun ihâtası altında olan şeyleri idrâk edebilir. Bunun dışındaki şeyleri idrâk edemez.

İnsan, kayıt ve meyil hükümlerinden, tikel-saptırıcı cezbelerden kurtulup, işâret olunan orta ve birleştirici makâma ulaştığında -ki bu, tümel benzerlik noktası ve manevî, rûhanî, misâlî ve duygusal olmak üzere bütün itidâl mertebelerini birleştiren dairenin merkezidir- ve açıkladığım hâlle vasıflandığında, berzâh mertebesine ait manevî paralellik makâmında iki makâm (ilâhî ve kevnî) için yerleşir. Böylelikle zâtıyla, her iki mertebeyle -noktanın çevrenin her bir parçası karşısındaki konumu gibi- yüz yüze hale gelir. Bütün bunların bir nüshâsı olduğu için kendisinde onlardan bulunan şeyler sayesinde ilâhî ve kevnî hakîkatlerin her birisine mukâbil olur.

Böylece insan, kendi varlık nüshâsının her bir ferdiyle, her iki mertebede o ferdin mukâbili olan hakîkati idrâk eder. Böylelikle de, eşyanın hakîkatleri, asılları ve ilkelerine dair ilim elde eder. Çünkü insan, bütün bunları tecrit makâmlarında idrâk etmişti.

Ardından insan, kendi bütünlüğü ve kuşatıcılığı sayesinde bu hakikat ve asılları bütünlük ve kuşatıcılıkları idrâk eder. Daha önce durumu açıklanan kimsenin aksine, böyle bir insana hiçbir hakîkat çelişkili görünmez, hiçbir hâl veya hüküm ona göre tezat teşkil etmez.

Aşağıda zikredeceğimiz kayıtlar olmasaydı, bu müşâhedenin hükmü devam eder, etkileri müşâhede sahibinde zuhûr ederdi. Fakat, tam ve kâmil kuşatıcılık, bunu engeller. Çünkü bu kuşatıcılık, her vasıf ile zuhûru ve her hâl ve hüküm ile bezenmeyi istilzâm eden istiabı gerektirir.[39]

Bu özel hâlde sebât, güç olsa bile, zikrettiğimiz kâmil ihâtaya ve istiaba zarar verir. Bu istiab, Hakkın kâmil ve umumi varlık sûreti açısından kendisiyle zuhûr ettiği istiaptır. Bu sûret, en yetkin mizân, en kâmil, şâmil ve umumî mazhardır.

***

Bu kapsayıcı zevkin ve kâmil keşfin neticelerinden birisi de, fikrin idrakinin gayesine, nazarî olan ve olmayan bilgilerin nihayetine ulaşmaktır. Bunlar, daha önce işâret edildiği gibi, araz, sıfât, özellik ve gerekleri aşmazlar.

Bu idrâk sahibi, bütün fikir sahiplerinin fikir kuvvetleriyle idrâk ettikleri, duyu ve nazarlarıyla muttali oldukları nihai şeyleri; nazar mensuplarının birbirlerini suçlamasının sebebini; bu kimselerin neleri idrâk ettiklerini ve neleri kaçırdıklarını; hangi açıdan isabet ettiklerini ve hangi açıdan yanıldıklarını anlar.

Bunun yanı sıra, kuşatıcı zevke ulaşamayan zevk mensuplarının ve bunların dışındaki inançları zanna ve taklide dayanan insanların bilgilerini de değerlendirebilir. Çünkü o, zevk sahiplerinin ve mukallitlerin mertebelerini, onlara hâkim olan isimleri, hâlleri ve makâmları; sahip oldukları şeyleri sevip, onunla kendilerini sınırlamalarını gerektiren nedenleri bilir. Bu hâlden kurtulma yeteneği olanları ve olmayanları tanır. Böylece, bütün yaratıkların mazeretlerini kabul eder. Hâlbuki insanlar, ona karşı çıkar ve değerini takdir etmezler.

***

İşte bu, -Ey kardeşim!- vehbî ilimlerinde ve kâmil-matlup keşiflerinde temkin sahibi Ehlullah'ın hâlidir. Sakın bunu, nihaî gaye zannetmeyiniz. Çünkü, her denizden büyük başka bir deniz vardır. İşte bu bilgi ve idrâk dolayısıyla resûller, nebîler ve kâmil veliler arasında bilgi kaynaklarının aslında, neticelerinde ve temel mertebelerin hükümlerine dair açıklamalarında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Bununla birlikte, bu bilgilere ulaşmada ve onları açıklamada bazıları diğerlerinden üstündür.

Resul ve velilerden nakledilen görüş ayrılıkları, sadece tikel meselelerde ve şeriat alanıyla ilgili ilâhî hükümlerdedir. Çünkü bunlar, yükümlülerin hâllerine, zamanlarına, alışkanlıklarına ve maslahatlarının gereklerine bağlıdır. Her zamandaki ilâhî hükümler, o zamanın resûlü vasıtasıyla dönemindeki insanların istidât, hâl, ehliyet ve mertebeleri gereğince, ehline en yararlı şekilde belirlenmiştir.

Resuller, işâret olunan bu tikel hükümlerin dışında Haktan haber verdikleri şeylerde hemfikirdir. Sonradan gelen bir resul, önce gelmiş resulü ikrar ve tasdik eder. Çünkü bütün nebilerin bilgilerini aldıkları kaynak birdir. Onlar, Haktan bilgilerini alırken idrâk melekeleri, müktesep ilim ve itikatların, ilgilerin ve daha önce işâret edilen şeylerin hükümlerinden temizlenmiştir.[40]

Velilerin büyüklerinin durumu da böyledir. Binaenaleyh ilâhî bir esasta büyük veliler arasında kesinlikle görüş ayrılığı olmaz. Kâmil veliler arasındaki görüş ayrılığı, işâret ettiğimiz gibi, sadece rikel meselelerde olabilir. Bazen de, ehl-i zevk kimselerden kemâle ulaşmamış orta hâl veya başlangıç mertebesindeki kimseler veya zâhirî mükâşefelerin sahipleri arasında olabilir. Keşif yoluyla algılanan hakîkatler, mertebeler vb. şeyler, bu kimselere misâl perdeleri içerisinde gözükür. Bu çeşit bir keşfin bilgisi ve Hakkın bundan neyi kast ettiği, sadece gaybî ve manevî keşifle gerçekleşen ilimle tam olarak öğrenilebilir; bu keşif, misâlleri ve maddeyi aşar. Ayrıca, bunun tam olarak öğrenilmesi, vasıtaların ortadan kalkmasının ardından, sınırlı mertebeleri ve kevnî hükümleri aşan ilâhî bildirim sayesinde gerçekleşebilir.

Bu zevk sayesinde, ilâhî kelâm ve yazı sırrı; bunların ilim ve imân özelliğiyle kalplerdeki hükmü bilinir. Ayrıca, kurb-i feraiz ve kurb-ı nevafil ve bunların neticeleri; kulun, kevnî kayıtların hükümlerinden, isim ve sıfâtlara ait sınırlamalardan kutsiyet mertebesinin genişliğine çıkması; eşyanın bilgisini işâret edildiği tarzda elde etmesinin sırrı bu zevkten öğrenilir.

Bu zevk ve bunu meydana getiren makâmın çok önemli faydaları ve kıymetli ürünleri vardır. Burada, bu ifâdelerimizle bazı mertebelerdeki bir takım sırlarını açıkladığımız bilgi mertebesinin gerektirdiğinin dışındaki faydalara değinmeye gerek yoktur. Bu makâmın ve bunun ilavesi durumundaki sırlarının bir kısmını, Allah teala'nın "**İhdina's-sırâta'l-mustakîm (bizi sırât-ı müstakime ulaştır)"** âyetini izâh ederken, âyetin gerektirdiği ve Hakkın takdir ettiği ölçüde zikredeceğiz.

Bazı Tasavvufî Istılahlar

Bu genel girişteki diğer kaideleri genişçe ele almadan önce, bir kaç cümleyle bu kitapta sıklıkla tekrar edilen, özellikle de bundan sonra tekrar edilecek lafızlara işâret etmek gerekmektedir. Bu lafızlar, ehl-i zevkin ıstılahlarını bilmeyenlerin konuyu karıştırmasına ve anlamamasına neden olabilmektedir. Bunlara işâret edildiğinde ise, zevk mensuplarının ıstılahlarına aşina olmayan birisi, bunlarla neyin kast edildiğini öğrenir. Ayrıca, bunların aslı olan mertebeden söz ederken bir tanesinin zikredilmesiyle hepsini tekrara gerek kalmaz. Bahsedilen konu karmaşık olduğu için, talibin daha önce dikkat çekilen hususları unutmasından korkarak, bunların özelliklerini zikretmekle izâha çalışacağım:

1- Gayb-ı Mutlak: Bu kitapta, gayb-ı mutlak, Hak Subhanehu'nun zâtına ve hüviyetine işârettir. Hakkın zâtına ve hüviyetine yönelik bu işâret, O'nun bâtınlığı, mutlaklığı, künhünün ihâta edilemeyişi ve eşyadan önce olup, bütün eşyayı ihâta etmesi açısından sâbittir.

Hak, özü gereği, mutlak nûr, sırf varlık, izzet ve müstağnilik ile nitelenendir.

2- Birinci Berzâh: Birinci berzâh, hazretü'l-esma, hadd-i fasıl, kâmil insan olması yönünden insân-ı kâmilin makâmı, ahadiyet-i cem ve vücûd mertebesi, taayyün mertebelerinin ilki, ahadiyetin refiki ve gayb mertebesinin sonu, Gayb-ı mutlak mertebesine nispetle şehâdet mertebelerinin ilki ve iktidarın nüfuz mahalli derken, Nefes-i Rahmânî'den ibâret olan Amâ mertebesine işâret etmekteyim.

Amâ, Gayb-ı mutlakın mensup olduğu hüviyet mefhûmuna nispetle bizâtîhi ilk izâfî gaybdır.

Bu terimi, mutlak kullanıp, nitelemezsem veya gayb-ı ilâhî dersem, Gayb-ı Mutlakı kastetmiş olurum.

3- Bir şeyi doğaya izâfe edip, doğal dersem, kendisinde doğanın hükmünün bulunduğu şeyleri kastederim.

Doğanın, bize göre, sıcaklık, soğukluk, ıslaklık ve kuruluğu içeren ve bu dört keyfiyete hâkim olan birleştirici hakîkatten ibârettir.

Unsurî ise, dört rükünden meydana gelen ateş, hava, su ve toprak ve yedi gök ve zevk ehline göre bunların içindeki unsurlardan ibârettir.

Artık, işaret ettiğim şeyi düşün!

Gayb ve nefesin dışındaki mertebeleri ise, mevzu geldiğinde kendileriyle neyin kast edildiğini belirtecek şekilde tarif edeceğim.

Öncelikle, kesin bilginin sırları, mertebeleri ve kelâmın sırlarından zikretmediklerimi açıklıyorum. Ardından, bu girişin içerdiği tümel kaideleri, yaratma işinin başlangıcını ve sırrını zikredeceğim. Sonra da, Besmele'nin sırlarını açıklamaya başlayacağım. Ardından, Fâtiha'nın ve büyük kitaptan ibâret olan Varlığın içermiş olduğu sırrı kapsayan anahtarları, özet ve değinmeyle, zikredeceğim. Ardından da, Fâtiha suresi hakkındaki açıklamalarıma –Allah'ın izni ile- âyet âyet başlayacağım.

Tahkîk İlminin Sırları

Bu durum sâbit olunca, bilinmelidir ki: Bilgi, tümel ve mücerret bir hakîkattir. Onun nispetleri, özellikleri, hükümleri, arazları, lâzımları ve mertebeleri vardır. Bilgi, Zât'a ait ilâhî isimlerden birisidir.

İlim, Mutlak Gayb'tan sadece "ilim" diye isimlendirilmesi ve şeyleri ortaya çıkartıp izhâr etmekle nitelenmesi yönüyle mertebesinin taayyünüyle ayrılır. Gayb-ı mutlak adına mertebe, isim, sıfât, na't ve bunun dışındaki şeyler, sadece mazhar ve mertebelere göre ortaya çıkabilir ki, daha sonra bu konuya işâret edeceğiz.

Bilgi nûrun kendisidir. Bir şey, nûrun kendisiyle algılanır. Hiçbir şey, nûr olmaksızın bulunamaz. Zuhûrunun şiddetinden dolayı da bizzat nûrun tarifi, mümkün değildir. Çünkü tarif eden, tarif olunandan daha üstün ve önce olmalıdır. Bilgiden üstün ve ondan önce, sadece Zât'ın gaybı vardır. Bu gaybı ise, Hakkın dışında hiç kimsenin bilgisi ihâta edemez.

Hayât nispetinin bilgiden önceliği, mutlak değil, farklılık itibârıyla şarta bağlı bir önceliktir. Bununla beraber hayâtın bilgiden önceliği de, bilgisiyle bilinir.

İlmi tarif eden kişi, ya onun sırrını bilmiyordur veya biliyordur. İlmin sırrını bilen kişi, tarifinde bazı özellikleri açısından ilmin mertebesine dikkat çekmeyi amaçlar, yoksa tam olarak onu tarif etmek istemez. O dikkat çekici tarifin de bir sırrı vardır. Bu da, tarif edenin ilmin hükümlerinden veya sıfâtlarından birisini bilmesidir. Binaenaleyh ilmi bilmekten meydana gelen miktar, başka bir şey ile değil, sadece bu hüküm sayesinde meydana gelir. Bu durumda bir şey, bizzat kendisinin tarif edeni olmaktadır. Fakat bu tarif, o şeyin kendi tekliği açısından değil, nispetleri açısından yapılmıştır.

Bu, mertebe ve ilgi noktaları farklı olsa da bütün tariflerin, delillerin ve tesirlerin özelliğidir. Bu sayede akıllı kişi, ilâhî mükâşefeler elde etmezden önce, muhakkiklerin "Allah'ı ancak Allah bilir" ve "Mutlak birlikte tecellî imkansızdır" gibi ifâdelerinin anlamını kavrar. Bununla beraber bu insanlar, Hakkın birliğinde ve -tecellîsi tekrar etmeksizin- dilediği kullarına sürekli tecellî ettiğinde ittifak etmiştir. Hak, ister bir kişiye, isterse de birden fazla kişiye tecellî etsin, tecellîsi tekrar etmez.

Bunu anla ve bu bir kaç cümleyi düşün! Çünkü bunlar, pek çok meselenin ve büyük sırların anahtarlarıdır.

Mevcûtlardan zuhûr eden bir şey, sırf nur olan ilmin nispetlerinin taayyünlerinden başka bir şey değildir. Bu taayyünler, a'yân-ı sâbite hükmüne göre belirlenir ve özelleşir. Sonra a'yân, mertebelerine göre, birbirlerinin hükümleriyle boyanır. Sözü edilen bu mertebeler, isimlerdir.

A'yân-ı sâbite, onunla, yani nûr ile zuhûr eder ve nûr da bunlarla taayyün eder ve çoğalır.

Bir kimse için, vasıta hükümlerinin ortadan kalkmasıyla Zât'a ait gaybî bir tecellî özel bir tarzda meydana gelirse, söylediğimiz gibi o tecellî, birliğiyle kevnî/haricî varlığa ait renklerin hükümlerini siler. Bunlar (kevnî hükümler), rûhanî hükümler ise, nûranî perdeler; doğal ve cismanî varlıkların hükümleri iseler, zulmanî perdeler diye isimlendirilirler.

Zikredilen tecellî, bu hükümleri yok edip, belirtilen tarzda tecellîgâhın lâzımı olan çoklukta gizlenmiş birliğin hükmünü izhâr ettiğinde, zikredilen ahadiyetlerin hükümleri, daha önce kendilerini birleştirmiş bir asılda toplanırlar. Ayrıca, farklılığı gerektiren sebepler, bir ve mutlak bir olandan ortaya çıkan ferî hükümlerin birleşmesiyle ortadan kalkar. Nitekim, daha önce buna işâret edilmişti. Böylece, tafsîlî nispetlerin hükümleri ve kevnî itibârlar, mutlak birlik güneşinin şualarıyla ortadan kalkmış olur.

Çünkü âlem, halk ve emir mertebeleriyle sınırlıdır. Halk âlemi, emir âleminin fer'idir ve ona tâbidir. **“Allah, kendi işi(emr) üzerine gâliptir.”** (Yusuf, 21) Zikrettiğimiz birlik hükmüyle ilâhî gâliplik zuhûr ettiğinde, gerçek varlığa sahip olmayan şeyler yok olur. Bunlar, mümkün-hadis nispetlerdir. Ezelî olan ise, bâki kalır ki, o da Haktır. Böylece ilâhî ilmin hükmü ve özelliği, ezelî hâl ile zuhûr eder.

Bu ilim için, kendisinde ezelde taayyün eden hakîkate izâfesinin zuhûrundan başka hiçbir durum yenilenmez. Bu hakîkat, şimdi nûrânî tecellî vasıtasıyla bilgiyle vasıflanmıştır. Bu hakikatin bilgisiyle vasıflanmasının nedeni, kendi hakikatini idrâkinin yenilenmesi ve Hakkın ledünnî ilminin mertebesinde onu muttali kılmak istediği şeyleri kendi birlik özelliğiyle, Yaratıcısının nûruyla ve de varlık tecellisinden kabul ettiği şey ile yeniden idrâk etmesidir; bu tecellîyle o, ezelî ilimde taayyün etmiştir.

***

İlâhî hüviyetin nûrundan ibâret olan bu ilmin, iki hükmü veya iki nispeti vardır: Bunlar, zâhir ve bâtın nispetleridir. Görülen varlık sûretleri, zâhir nispetin tafsilleridir.

Varlığa yayılmış, duyuda idrâk olunan ve sûretlerin birbirinden ayrılmasını sağlayan nûr, tümelliği ve birliği açısından, zâhir nispetlerinin hükmüdür.

Zâhir nispetlerinin hükmü dememin sebebi, mücerretliği itibârıyla nurun idrâk edilemeyişidir. Bütün bâsit hakîkatler böyledir. Nûr, sûretler ile var olan renkler ve yüzeyler vasıtasıyla idrâk olunur. Aynı şekilde, diğer mücerret hakîkatler de, dışta sadece maddede idrâk olunabilir.

Bâtın nispet, nûrun mânâsı, görünen varlığın mânâsı ve rûhudur. Bu ruh, manevî bilgileri ve kendilerini mâkul olmaktan çıkartacak şekilde histe gözükmeyen tümel, gaybî hakîkatleri açığa çıkartır. Ayrıca bu bâtın ilmî ve nûrânî nispet, bu tümel hakîkatlerin, birliğinin, Haktan ibâret olan aslının, aslî isimlerinden ibâret olan hüviyetinin nispetlerinin bilgisini verir. Bunlara şe'nler de diyebilirsin ki, bu isim, daha doğrudur.

Bu şe'nlerin veya nisbetlerin birbirinden farklılaşmasının bilgisini; bunlardan fer ve tâbi ile asıl ve tâbi olunan şeylerin bilgisini verir. Aynı şekilde, maddeye ve mürekkep nispetlere ilişen hakîkatleri ile hiç bir şekilde maddeyle veya mürekkeplerle ilişkili olmayan hakîkatlerin bilgisini; Hakka ait ve kendisine nisbeti sahîh olan hükümler ile âleme ait ve ona nispet edilen hükümlerle, iki farklı nispetle Allah ve âlem arasında ortak hükümlerin bilgisini verir. Bunun yanı sıra, söylediğimiz hususlara tâbi olan ayrıntı mesabesindeki konuların bilgisini de bu hüküm verir.

Şu hâlde varlıkların sûretleri, nûr'un zâhirinin nispetleridir. Mâkul malumlar ise, nûrun bâtındaki nispetlerinin taayyünleridir ki, bunlar, mümkünlerin a'yân-ı sâbitesi, tümel isimlerin ve bu isimlere bağlı isimlerin hakîkatleridir.

İlim, bütün mahsûs sûretleri ve mâkul gaybî hakîkatleriyle Hakkın nûrunun şualarıdır. Bunlara, Hakkın ilminin nispetleri veya hâllerinin sûretleri veya ilminin konularının çoğalışları veya kendi hâllerindeki tecellîlerinin taayyünleri de diyebiliriz. Bu taayyünler, bir açıdan a'yan diye isimlendirilmiştir.

Binaenaleyh, ilmin zâhiri nûr'un sûretidir. Zikredilen bâtını ise, nûr'un mânâsıdır. Şu var ki, nûr'un sûretinin zuhûru, kendisine eklenen tâbileriyle birlikte ez-Zâhir isminin nûr'un mânâsından ayrılmasına bağlıdır. Böylece

içerdikleriyle birlikte el-Bâtın, kendisinden zuhûr eden şeyin aynasında tecellî eder ve yansır.

İşte, zuhûr eden nisbetlerden her birisi, zâhir ve bâtın nispetlerin herhangi birisinin aynasıdır.

***

Hak, kendisinin yerin ve göğün nûru olduğunu belirtmiştir. Sonra da, bazı misâller vermiş, âyetin devamında geldiği üzere mertebelerinin gerektirdiği tarzda bu nûrun mazharlar ile taayyün eden detaylarını zikretmiştir. “Nûr üzerine nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna hidâyet eder.” (Nur, 35)

Allah, nûrun kendisiyken iken nûr’u kendisine izâfe etmiş, ulvî ve süflî âleme izâfe edilen nûr’unu da, mutlak nûr’unun bilgisine kılavuz ve delil yapmıştır. Aynı zamanda, misbahı, lambayı, ağacı ve diğer örnekleri de, sınırlanmış nûrunu ve mazharlarının mertebelerinde taayyün eden tecellîlerini bilmeye kılavuz yapmıştır.

Allah, Peygamberinin diliyle kendisinin nûr olduğunu, perdesinin nûr olduğunu haber vermiş, “**her şeyi ilmen ihâta ettiğini”** ve “**her şeyi muhît olduğunu**” ve “**rahmeti ve ilmi ile her şeyi kuşattığını**” bildirmiştir. İlâhî zevk ve ilmî keşif ile tahakkuk eden kimselere göre şâmil rahmet, Genel Varlık’a aittir. Çünkü varlığın dışındaki şeylerin, hiç bir kapsayıcılığı yoktur. Onlar, tahsis ve temyîz eder. Bütün bunlar, insaf sahibi –şayet keşf ehli değil ise- için bu işâretlerle dikkat çekmeyi amaçladığımız meselenin doğruluğuna delâlet eder. Artık, bunu düşün ve bu mukaddimelerdeki bilgileri anla ki, Allah’ın izniyle değerli sırlar aydınlansın.

İlmin Özellikleri

Malûm olsun ki: İlmin ayrılmaz özelliği olan kıdem, hudûs, fiil, infial, bedihîlik, iktisap, tasavvur, tasdîk, zarar, menfaat gibi özellikler, mâhiyeti açısından ilmin aynısı değillerdir. Bunlar, konularına ve eserlerinin mazharları olan mertebelerine göre ilmin hükümleri ve özellikleridir.

Kendisinden önce mertebenin düşünülemediği, başlangıcının idrâk edilemediği ve ilmin eserinin ve hükmünün kendisinden çıktığı şeye, ilim kıdem nispetiyle izâfe edilir. Zikredilen dereceden aşağıda bulunan şeylerde ilmin hükmü, hadislik şeklinde bulunur.

Gerçekleşmesi bilenin zâtından başka bir şeye bağlı olmayan ilim fiilî ilimdir. Bu özellikle çelişen ve bundan farklı olan ise, edilgen ilimdir.

Kul ile Rab arasında vasıtanın bulunmadığı ve tahsili için çabanın gerekmediği ilim, vasıtalar yoluyla elde edilse bile vehbî ilimdir. Çaba ile ve bilinen vasıtalar yoluyla elde edilen ilim ise, müktesep ilimdir.

İlim imkânları açısından mümkünlerle ilgiliyse, bu ilim kevnî ilim diye isimlendirilir. Böyle olmayan ilim ise, Hak veya O'nun isim ve sıfâtlarıyla ilgilidir. Bu isim ve sıfâtlar, Hakkın gayb mertebesindeki Zâtı ile yaratıkları arasındaki vasıtalardır.

***

Bu girişte dikkat çekip, işâret ettiğim meseleyi tam olarak kavradığında şunu öğrenmiş olursun ki: Ehlullah ve Hakkın seçkin kullarından olan muhakkiklere göre eşyayı ortaya çıkartan nûr olan sahîh ilim, Zâtının nûru mertebesindeki/hazret ilâhî tecellîden ibârettir. Tecellîgâhın bu ilmi kabulü ise, çokluk nispetlerinin hükümlerinin silinip kevnî itibârların belirtilen tarzda sakıt olmasının ardından, o kimsenin sahip olduğu özelliğiyle gerçekleşir. Bu kabul, ilmin o kimsenin ayn-ı sâbitesinin hükmüyle ezelde Rabbının ilminde belirlenişine göredir. Ayn-ı sâbite mertebesinde bu kişi ile yaratanı arasında hiçbir vasıta yok iken, ilim onun ayn-ı sâbitesinin hükmüyle varid olmuştur. Çünkü o, Hakkın ilminin mertebesinde daimidir. Nitekim, Allah'ın izni ile tasavvurlar mertebesinden söz ederken buna işâret edeceğiz.

İlmin sırrı, gayb mertebesinde onun birliğini bilmekten ibârettir. Böylelikle, ilim ile vasıflanan müşâhede sahibi, müşâhedenin ardından Rabbının nûru ile yine birlik sıfâtıyla ilme ve ilmin birliğinin mertebesine muttali olur. Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik. Böylece, bu nûrânî ve ilmî tecellî ile, Hakkın kendisine göstermek istediği kendi mertebesi veya ihâtasının altındaki mertebelerde bulunan mücerret hakîkatleri idrâk eder.

Bu müşâhedede ilim, insanların genelinde olduğu gibi, tasavvur ve tasdike bölünmez, sadece tasavvurdan ibârettir. Çünkü bu ilimle tasavvur, tasavvur edilen şey, isnat, öncelik, sonralık ve diğer hakîkatler, mücerret olarak bir anda ve keyfiyetsiz bir müşahade ve birlik özelliğiyle idrâk edilir. Bu durumda tasavvur ile tasdik arasında hiç bir farklılık bulunmaz.

Terkib ve te'lif âlemine dönüp, bu makâmın hükümleriyle beraber olduğunda ise, mücerret ve bâsit ilim mertebesindeki durumun aksine, bazı insanlarda zihnî bilgi düzeyinde tasavvurun tasdike önceliğini görür. Bâsit-ilim mertebesinde durumun farklı olmasının sebebi, orada eşyanın sadece hakîkatlerinin idrâk edilmesidir. Böylece bu hakîkatlerin hükümleri ve sıfâtlarını da, adeta birbirlerine benzer ve denk olarak görür.

İnsan ve ilim ile nitelenen bütün hakîkatler, bu girişte açıkladığımız üzere, sınırlı oldukları için sadece sınırlı ve kendisine göre belirlenmiş bir durumu kabul edebilirler. Buna göre ilâhî tecellî, sınırlılık âleminden olmasa bile, belirttiğimiz üzere, gelişi esnasında tecellîgâhın yapısının, hâlinin, vaktinin, mevtının, mertebesinin ve kendisine hâkim sıfâtın rengini kazanır. Böylelikle insanın, tecellîlerin içerdiği şeyleri idrâk etmesi, zikredilen kayıtlara ve ondaki hükümlere göre gerçekleşir.

Bu hükümler ve benzeri şeylerden soyutlanma hâlinde ise, müşâhede sahipleri farklılaşır. Bununla birlikte, hükümlerin bütünüyle ortadan kalkması mümkün değildir. Bunlar, güçlenir veya zayıflar. Bu hükümlerin güçlenmesi veya zayıflamasını, daha önce tecellînin birliğinin nispî çokluk hükümlerini yok etmesi meselesinde ifâde etmiştim.

Bu ilim sahibinin teveccühündeki mutlaklığı (:ilgilerden ve meşguliyetlerden kurtulması), mertebesinin dairesinin genişliği ve çokluk birliği sıfâtının gâlip gelmesi sayesinde kevnî hükümlerin kayıtlarından kurtulması oranında, idrâki, marifeti ve bu tecellînin uğradığı mertebeleri ihâta etmesi artar; bu mertebeler, onun ihâtası altında bulunurlar. İnsanın bu yolla ve bu açıdan öğrenmiş olduğu eşya hakkındaki ilminin hükmü, Hakkın aslı ve mertebesi bir olan ilminin hükmü gibi olur. Nitekim daha

önce buna dikkat çekmiştik. Ayrıca, şu âyetle de buna işâret edilmiştir: **“O’nun ilminden ancak dilediği şeyleri ihâta edebilirler.”** (Bakara, 255)

Burada kıdem, ihâta gibi başka bir takım farklar kalmaktadır ki, bunları -Allah’ın izni ile- Hak ile halkı arasındaki temyîz mertebelerinin sırrını öğrendiğinde anlayacaksın.

****

Bu şekilde meydana gelen ilim, hiç bir kuşkunun bulunmadığı en açık ve en kâmil keşiften ibârettir. Hiçbir kuşku ona giremez, hiçbir ihtimal ve yorum ona sızamaz, hiçbir ilim ve çaba ile elde edilemez. Bu ilmi elde etmek için rûhanî, nefsanî veya bedenî ve de mizacî kuvvetlerin aracılığından yararlanılamaz; ya da bu ilim, ulvî rûhların yardımı veya göksel ve yeryüzü kuvvetlerinin ve şahıslarının veya Haktan başka her hangi bir şeyin yardımıyla elde edilemez.

Bu ilme sahip olan ve bunu elde eden kimse, mertebe yönünden bilenlerin en üstünüdür. Bu ilim, hakikî ilimdir; bu ilmin tecellî ettiği kimse, nûranî tecellînin mazharı, birlik özelliğindeki kuşatıcı zevkin sahibidir.

Bunun dışında, insanların çoğu ve zevk mensuplarının geneli tarafından ilim diye isimlendirilen şey ise, tafsîli mertebelerinde bu ilmin bazı hükümleri, sırları ve nûrlarının şuaları yönünden bu hakikî ilmin eserleridir. Yoksa o, gerçek ilim değildir.

****

İlmin mertebeleri çeşitlidir. Bunların arasında, manevî ilim, rûhanî ilim, nispi olarak surî-misâlî ilim, maddi-bileşik ilim zikredilebilir. Surî olan, yazılan ve telaffuz edilen kelimeler ve harfler gibi zâhirî ifâde araçlarıdır.

Manevî ise, çeşitli mefhûmlardır. Bu mefhûmları, terkiplerine, vad’ edilmiş ıstılâhlarına ve mertebelerine göre ibâreler ve çeşitli harfler içerir. Bu mertebeler, fikir gücü ve bunun dışındaki diğer melekeler ve tasavvurlar gibi ilmin özelliklerinin zuhûr mahalli ve tecellîgâhlarıdır.

İlmin rûhu, lafzî ve sayısal maddeler vasıtasıyla ilmin mertebesinden ve birliğinin sırrından yayılan hükmüdür. Nitekim, bunları daha önce zikretmiştik. Bu hüküm sayesinde ilim, Allah’ın ilimle kalbini ihya ettiği,

nefsini ve lübbünü aydınlattığı kimseye nüfuz eder. Allah, o kimsenin nefsini ve aklını, cehalet karanlığını ilmin hükmünün iliştiği (kalb) yüzeyinden izale edip, bu sıfâtı varlığa ait ve ilmî-nûrani bir sıfât veya hâl ile değiştirmekle aydınlatır.

***

Açıklandığı tarzda, Zâta ait gaybî bir tecellî meydana geldiğinde, ilim mutlaka onunla beraber bulunur. Çünkü Hakkın sıfâtları, gayb ve birlik mertebesinde çoğalmaz; mesela ilim gibi Zât'a ait bir sıfât, Hak için mevsufundan ayrılmaz ve ondan farklılaşmaz.

Hak, kime Zâtını kesin bir müşâhede ile gösterirse, bu müşâhede, zorunlu olarak ilmi de içerir ve onu gerekli kılar. Tecellînin hükmü, müşâhede sahibi ve o kişinin zikrettiğimiz kayıtlarıyla sınırlı olduğu için, bütün müşâhedelerde ve tecellîlerdeki netice, cüzî bir netice olmuştur. Çünkü, kayıtlar ve onların lâzımı olan hükümler olmasaydı, Hakkın vasıtaları kaldırmakla zâtını kendisine gösterdiği kimse, Kâlem-i a'la gibi, Hakkın kıyâmete kadar yaratıklarına dair ilmini öğrenirdi; fakat bu bilme, büyük camîlik ve sûretin sırrını içermesi[41] açısından insana ait kemâl mertebesine göredir.

Hak ile masiva arasındaki aşağıda zikredilecek farklılık hükümleri olmasaydı, durum, çok daha zor ve ulaşılmaz olurdu.

Bununla birlikte işâret olunan noktada kâmillerin önemli bir payları vardır. Fakat bütün açılardan kayıtlardan kurtulmanın imkânsızlığı ve yerleştikleri her şeyi kuşatma makâmı, bu sıfâtın daimiliğini ve hükmünün sürekliliğini engeller. Kâmillerin yerleştirildikleri bu makâm, belirli bir hâlin veya belirli bir sıfâtın veya belirli ve farklı bir makâmın hükmü altına girmeyle çelişir.

Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik.

Kâmillerin diğer sıfât ve mertebeler karşısındaki durumları da böyledir.

Kâmil olmayan insanların işâret ettiğimiz mertebeye ulaşamayışlarının nedeni ise, kevnî perdeler, zikredilen kayıtlar ve o insanların cüzî mertebelerin mensupları olmalarıdır. Onların, bu mertebelerin boyunduruğundan çıkıp, bunların üzerindeki mertebelere yükselme istidâtları yoktur.

İlmin Hükümleri

İlim, tümel tek bir hakîkat olmakla beraber, bir takım hükümlere ve nispetlere sahiptir. Bunlar, ilmi idrâk eden herkese göre ortaya çıkarlar. İdrâk sahibine göre ve onun mertebesinde ortaya çıkan bu nispet ile asıldaki-ilmî birlik çelişen hiç bir şey ilmin hakikatine eklenmez. Yenilenen, sadece müşâhede sahibinden dolayı ve ona göre meydana gelen bu belirlenmelidir.[42]

Nitekim daha önce bunu açıklamıştık.

Aynı şekilde, ilmin hakîkati de, Gayb-ı Mutlak'tan sadece bölümün başında işâret ettiğim özelliğiyle ayrılır. Hak, bu ilmî nispeti herhangi bir özel mazharda ve o mazhara göre tamamlamak istediğinde, bu tamamlama, ilmin hükümlerinin ortaya çıkması ve eserlerinin mazharın istidadına ait ve ona mahsus ilişkin gayesine sirâyetiyle gerçekleşir.

Diğer hakîkatlerde de durum böyledir: çünkü onların kemâlleri ve hayâtları da, hüküm ve eserlerinin kendileriyle irtibatlı şeylerde ve mazharları vasıtasıyla onların ihâtalarına göre zuhûr etmelerine bağlıdır. Onlarla irtibatlı olan şeyler, hakîkâtin hükmünün altında bulunur.

İlmin kemâli, tafsîl ve nispetlerinin zuhûr etmesine bağlıdır. Tafsîller, konulara bağlı, konular ise malumların sayısı kadardır. Malumlar, ilmin iliştiği mertebelerin ihâtasına ve bunların içerdikleri hakîkatlere göre ortaya çıkarlar. Bunların dışındaki hakikatler, evvelliği, birliği, ihâtası ve zikredilen kayıtlara göre bütün alimlere nispetle belirlenmesi yönünden ilme tâbidir.

Birlik özelliğindeki ilim nispetinin malumlara ilişmesi, belirttiğimiz tarzda meydana geldiğine göre, tafsîl de bu nispetin hükmünün nihayete ulaştığı noktaya kadar kendisine tabirdir.

İdrâk sahibi, birlik özelliğindeki müşâhedesine göre tafsilleştirip, onun adına belirlenmiş nihayete varıncaya dek, ilme tafsîl ve gayb'dan şehâdete zuhûr sûretini giydirdiğinde bu, o kişinin bu ilmî nispeti kemâle erdirmesi demektir. Bu tamamlama, ilmin hükmünün zuhûru ve eserinin iliştiği şeylerle ve onlara sirâyeti ile gerçekleşir. Aynı zamanda o kişi, kendi ilminin makâmı açısından, ondaki hükmü ve ona ait taayyününe tâbi durumları açısından ilmin mertebesini de tamamlamış demektir.[43]

Ârif, zevk kaynaklı bir bilgiyi dile getirip marifeti sahîh bir muhakkik iken bunu izhâr ederse, bu açıklamanın nedeni zikrettiğimiz sebeplerdir. Aynı şekilde, herhangi bir hakikatin hükmünün bizzat veya dolaylı olarak

mazharı olan veya bu hakikâtin mazhar ve tecellîgâhı olması itibârıyla Hak ile hazır olan herkes, belirli bir izin veya genel tümel bir izin ile bunu yapar; yoksa söz konusu ârifin herhangi bir ilmi açıklaması ve izhâr etmesi, kendi çaba ve gayretine bağlı değildir.

***

Bu özelliğe sahip olmayan ilim, gerçek ilim değildir. Bu gibi ilimlerin ilim sayılması, sadece uzak ve zayıf bir nispete bağlıdır. Bu ilmin sahipleri de, muhakkiklerin büyüklerine göre, zikredilen yorumla bilen sayılmaz; çünkü hakikî ilmin sahibi, dikkat çekilen farklara riâyet etmekle birlikte, şeyleri mâhiyetlerinde oldukları gibi ve Hakkın işâret edilen tafsîl ile onları bildiği tarzda idrâk eden kimsedir. Bunun dışındakiler ise, bazı insanların ıstılâhlarını veya inançlarını veya zevkleriyle ilgili kavramlarının sûretlerini veya zanlarını veya zihnî sûretlerinin olgularını veya tahayyüllerinin neticelerini bilmesi anlamında alimdir. Bütün bunlar ise, ilmin araz, lâzım ve kâbiliyetlerdeki hükümlerinden ibârettir.

Bu şahsın içinde bulunduğu durum, ilâhî mertebelerin kendisini ve kendisi gibi bilgileri dile getiren kimseleri istimal etmesinden ibârettir. Bu insanlar, kendilerinde ve kendileriyle zuhûr eden hakîkatlerin hükümlerini izhâr ederler.[44]

Hak, bu kimseyi hakikî ilim makâmına yükseltirse -ister bazı açılardan doğruya ulaşsın ve isabet etsin, ister etmesin- kesin ilim diye inandığı şeyin, gerçekte kendisinin bir vehmi ve zannı olduğunu öğrenir. Hatta, daha önce ilim diye sahip olduğu şeyin, boş bir zan olduğunu görür. Bu durumda, bu yüce zevkin ehli olan kimseler gibi, Hakkın kendisine öğretmek istediği şeyleri idrâk eder.

İlâhî inâyet, bu kişinin elinden tutmazsa, o şahıs hakkında Hakkın murat ettiği hüküm nihayete erip, Hakkın maksadı gayesine ulaşıncaya kadar, bu hâlde kalmaya devam eder. Hakkın o şahıstaki gayesi, kendisinde hüküm sahibi olan mertebesi yönünden sâbittir.

Bu kimse, hakîkatte nefsinin durumunu bilmiyordur: Ne işte ve ne için istimal edildiğini, içinde bulunduğu durumun nihayetini, elde ettiği şeyin veya en azından bir kısmının mâhiyetini, kendi zannınca değil Hakkın muradına göre ne olduğunu bilmiyordur. İşte, Hak ve ilmin dışındaki diğer

hakîkatler karşısında alimlerin çoğunluğunun durumu ve vaziyeti budur. Nitekim, daha önce tecellî sırrında bu meseleye işâret etmiştim.

Şu hâlde farklılık, ancak ilme bağlıdır. İlmin sırrı ise, Zât'ın gayb nûrundaki birliği açısından ve işâret olunan tarzda durum müşâhede edilmediği sürece bilinemez.

İlimdeki durumu öğrendiğinde, bunun benzerini bütün hakîkatlere tatbik edebilirsin.

Sana öyle bir kapı açtım ki, büyük inâyet ve ulvî makâm sahiplerinden başkası o kapıdan giremez.

***

Bilinmelidir ki: İşaret edilen muhakkik ile başkaları arasındaki fark, bil-kuvve olanın, bil-fiil hâle gelmesi; eşyayı kesin bir ilimle bilmesi ve başkalarının aksine bunun ispâtına muttali olmasıdır. Yoksa, Hakkın sırları yayılmıştır, hükmü varlıklarda sirâyet etmiş ve zâhir olmuştur. Fakat marifet, ıttıla, ihâta ve huzûr ile insanlar arasında farklılık meydana gelir. [45]

Allah, doğruya ulaştırır.

İlmin Konuları

İlmin sırrına, dikkat çektik, imkân ölçüsünde de ilmin mertebelerine ve sırlarına işâret ettik. Şimdi ise, ifâde edeceğimizi vaat ettiğimiz diğer şeyleri zikredebiliriz. Öncelikle, ilmin sınırlı, genel konularını zikredeceğiz. İlim, diğer şeylere ancak bunların tâbileri ve tafsîli lazımlarıyla ilişebilir.

İlmin konusu, ya Haktır veya Hakkın dışındaki şeylerdir.

Konusu Hak olan ilim, ya başka olması itibârıyla başkasına ilişmek münezzehliği ve müstağniliği açısından Hakla ilgilenir; veya Hakkın başkasına ilgisi ve başkasının O'nunla irtibatı açısından; veya her iki durumu birleştiren bir ilişkinin anlamı açısından; veya üç nispetten de münezzeh olan başka bir nispet açısından; veya mutlaklık ve her çeşit sınırlılıktan mutlaklığı açısından Hakka yönelir.

Durum, bu beş mertebeyle sınırlıdır, artık bunları düşününüz!

Sonra şöyle deriz: Başkalarıyla ilgili ilim, ya onların a'yânından ibâret olan hakîkatleri itibâriyle kendilerine taalluk ilişir; veya hakîkatlerinin mazharları olan rûhları açısından kendilerine ilişir; veya hakîkatlerin ve rûhların mazharlarından ibâret olan sûretleri açısından ilişir.

Hakîkatlerin, rûhların ve sûretlerin mücerret ve tekil aynları açısından bir takım hükümleri vardır. Bunun yanı sıra, kendilerine yayılan veya aynlarını izhâr eden varlık tecellîsi cihetinden birleşmelerinden oluşan mânevî hey'et itibârıyla da bir takım hükümleri vardır. Her hükmün de, bir hakîkati vardır ki, o da onun aynıdır.

Fakat, tâbi, metbunun hâlleri, sıfâtları ve lâzımı vb. olduğu için, metbu asıllar, hakîkatler, tâbiler ise nispetler, sıfâtlar, özellikler, arazlar vb. diye isimlendirilmiştir.

Maksad bilindikten sonra, lafızların bir önemi yoktur. Özellikle basîret ehli, hakîkatler ve mânâlar âleminin genişliğine nispetle ibâre âleminin darlığını ve ibârelerin derûnda bulunan şeyi olduğu gibi yansıtmada yetersiz kaldığını bilir.

***

Sonra konuya dönüp, deriz ki: Hakîkatlerin ve rûhların mazharları, daha önce belirttiğimiz gibi, sûretlerdir. Bunlar da, ya nispî olarak bâsittir veya

mürekkeptir. Zikredilen hükümlerin sûretler âlemindeki zuhûru, mizâçlar, unsurî hâller ve hükümleri ile başlangıcı ve sonu olan (iki taraflı) vakit ile sınırlı olursa, burası, dünya âlemidir. Bu özellikte olmayan ise, hükmünün mahalli zuhûr etse bile, âhiret âlemindendir.

Mertebeleri, kitabın başında zikredilmiş olan beş mertebedir. Bunların ilkine –ki o, gayb mertebesidir-, Hakkın, hüviyetinin, mücerret mânâlar ve hakîkatlerin ilmi girer. İkinciye ise, şehâdet ve ez-Zâhir ismi vb. dahildir.

Duyuya nispeti daha güçlü olan mertebeye, hayal-ı muttasıl (bitişik hayal) vb. aittir. Gayba nispeti daha güçlü olan ise, rûhlar âlemidir.

Varlık dairesi itibâriyle ihâta, kapsara ve şümul açısından mutlak gayb ve şehâdetin ortasındaki âlem, Amâ'nın sûreti Ümmü'l-kitab'a ait olan misâl-i mutlak âlemidir. Ümmü'l-kitab, daha önce ifâde ettiğimiz şeylerle birlikte, zikredilmesi mümkün olmayan şeylerin sahibidir.

Bütün bunlar, ya fiilî veya infialî ilişkit veya diğer mertebelerde her ikisini birleştirmesi açısından dikkate alınır ve iş tamamlanır.

Şimdi de, idrâkin tarzını ve buna mahsus olan anlatma ve ifâde araçlarını, kelâmı, lafızları, işâretleri vb. açıklayacağız.

Bir kişi, işâret edilen ilmî mertebede zikredilen keşif ile bir şeyi bildiğinde, onu, sıfât ve mazharlarıyla bilir; o şey, bu sıfat ve mazharlarıyla hususî ve umumî tasavvur mertebelerinde belirlenir. Ayrıca bu bilme, zuhûrun sebebi olan teşekküllerdeki terkip türlerine; irâde sıfatına ait tahsis hükmüne; yakınlık, uzaklık ve bunlara bağlı olan kuvvet, zayıflık, aydınlık, perdelenme ve bunların dışında birazdan –Allah'ın izni ile- belirteceğimiz durumlara bağlıdır.

***

Tasavvurlara gelirsek, tasavvur mertebelerinin ilki, vicdanî-icmâlî şuurdur. Bu şuur, alimin kendi çokluğuna ait hükümlerin perdelerinin ardından, zâhirinde ve bâtınındaki cem'iyyet (her şeyi kuşatma) sırrına, nûrun hükmüne ve nûrun ilmi mertebedeki şualarına muttali olmasıyla gerçekleşir. Bu, ilmi bir tasavvur değildir, sadece doğa ve alışkanlık perdesinin ardından rûhanî-icmâlî bir idrâktir. Şu hâlde bu tasavvur, tasavvurat kısmının bir tarzı değildir. Bu kısmın ilim mertebelerine dâhil edilmesi, fiile yakın bil-kuvveliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü biz, fiile yakın bil-kuvve ilim diye isimlendirdiğimiz bu şuur ile bundan önceki

hâlimiz arasında bir fark görmekteyiz; bu, izâhı gereksiz açık ve bariz bir farktır.[46]

Bu zikrettiğimiz tasavvuru, vicdanî-nefsanî bâsit tasavvur takip eder. Bunu şöyle misâllendirebiliriz: Bir insana, bildiği bir mesele veya çeşitli meseleler hakkında bir soru sorulduğunda, kendisinde bu şeye dair kesin bir bilgi, o şeyin detaylarını zikretme ve ifâde edebilme gücü bulur. Bununla birlikte o esnada, meselenin parçaları ve tafsîllerini hatırlamak mümkün olmaz; bunlar, cevaba başladığında yavaş yavaş zihinde belirginleşir.

Bütün bedihî tasavvurlar, bu kısma sirer.

Bunun ardından hayalî-zihnî tasavvur, sonra da hissî tasavvur gelir. Tasavvurun, ahadiyet-i cem (çokluğun birliği) özelliğiyle bütün bunlardan meydana gelenin dışında başka bir mertebesi yoktur. İşte bu, ilmin hükmü ve idrâk kuvvetlerindeki nûrunun şualarıdır.

Hak, bir insan veya insan dışındaki birisi vasıtasıyla bir şeyi birisine bu mertebelerden ulaştırmak istediğinde, ulaştırılması istenilen şey, gaybî-ilmî mertebeden -intikal etmeksizin-[47] manevî olarak tenezzül eder. Böylece bu şey, zikredilen tasavvur mertebelerine uğrar.

Bu emir, his mertebesine ulaştığında, telaffuz yoluyla ifâde edilmişse, işiten kimse onu öncelikle kulak duyusuyla algılar. Yazı veya onun yerini alan uzuv hareketleri vb. şeylerle ifâde edilmişse, kişi onu göz ile görür.

Bu şey, bunun ardından zihnî ve hayalî tasavvur mertebesine intikal eder. Ardından da, nefsânî tasavvura geçer. Nefis, hemen, onu güçlerinin hükümlerinin şaibelerinden ve madde kisvesinden tecrit eder. Böylelikle, zikredilen bu dönüş ile ilmî hazretten ibâret olan kaynağına katılır; hatta güç ve madde hükümlerinin bu şeyden uzaklaşıp, soyutlanması bizzat kaynağına dönmesinin ta kendisidir. Çünkü o şey, daima bu ilmin mertebede kalmaya devam etmektedir; sadece bu emre eklenen hükümler, tasavvur mertebelerine uğramak, tenezzül etmek vb. gibi kendisine izâfe edilen nitelikleri kabul etmesini mümkün kılar.

Bu emir[48] , zikredilen yorumla kaynağına katıldığında, yazı, telaffuz gibi kendi bulunduğu mertebede ortaya çıkan ifâde araçlarıyla o emri algılayan kişi, kendi ilim mertebesinde o şeye komşu olan ayn-ı sâbitesinin hükmüyle onu idrâk eder. Nitekim, daha önce buna dikkat çekmiştik.

Şu var ki, bu emir, irâdî taayyün ile mertebelere tenezzülü ve uğraması esnasında bir takım manevî durumlar ve renklerini kazandığı özellikler elde etmiştir; böylelikle bu emir, daha önce sahip olmadığı bir taayyün ve farklılaşmaya sahip olur. Bu taayyün ve farklılık da, kendisini temyîz ettiren

bu hükümle uğradığı ve tenezzül ettiği mertebelerden meydana gelen eserlere bağlıdır. Nefis de, ikinci hâlde bu emri zabt ve idrâk edebilir. Hâlbuki bu idrâk, daha önce mümkün değildi; çünkü, ilim mertebesinde kişinin ayn-ı sâbitesiyle bu emir arasında bulunduğunu belirttiğimiz komşuluk sâbit olmakla birlikte, emir henüz taayyün etmemişti. Bu mertebede idrâkin olmayışının nedeni, aşırı yakınlık ve birlik perdesidir. Çünkü, emrin kaynağı olan ilâhî gaybda, belirttiğimiz gibi, hiçbir şey çoğalmaz ve özü gereği taayyün etmez. Aşırı yakınlık ve birlik, taayyün ve temeyyüz olmadığı için, iki perdedir. Aşırı uzaklık ve çokluk da, aynı şekilde idrâk olunamaz.[49]

Bu durumların iki yönü vardır: ifrat ve tefrit. Nitekim aynı şeyi, saf ışık ve saf karanlıkta da belirtmiştik. Çok büyük cisimlerde olduğu gibi, çok küçük cisimlerde de görme ve idrâk, son derece güçtür.

Bu bölümde ifâde ettiğim konular anlaşılırsa, yaratma, takyit, mutlaklık, ifâde, istifâde ve benzeri pek çok şeyin sırrı öğrenilir. Bu meselelerin açıklanması bir tarafa, bunlara tam olarak dikkat çekmek de mümkün değildir.

Bu ifâde ettiğimiz şeylerde netice, orta yakınlık ve iki ucu birleştiren sırla gerçekleşir; bu durumda idrâk, vücûd (bulma) vb. şeyler mümkün olur.

Ahadiyet (mutlak birlik), çokluk, aşırı yakınlık, aşırı uzaklık, saf nûr, saf karanlık ve bunların dışında işâret ettiğim mütekâbil mertebeler gibi uçlarda, tek başlarına alındıklarında, orta yakınlık veya idrâkin konusu olabilecek veya idrâki mümkün kılacak bir şey bulunmaz. Yakınlık, iki ya da daha fazla şey arasında olabilir. Bu yakınlık, açıklamaya çalıştığımız emir yönünden nefsin ilim ve nûr mertebesine yakınlığına ve daha sonra işâret edeceğimiz uzaklığına; idrâk edenin, daha sonra tafsîlî hükümlerini belirteceğimiz ilk taayyün mertebesi olan ahadiyet makâmıyla ilişkisine ve ilâhî sûretten payına göre değişir. Çünkü perdelerin azlığı-çokluğu, temizliğin zayıflığı ve kuvveti, zikrettiğimiz hususlara tâbidir.

Bunun nedeni şudur: İlâhi hazretin, bir hakîkati ve hükmü vardır, bunun yanında mazharları vardır. Buna göre zikrettiğimiz ilâhî yakınlık, iki duruma racidir; bu iki durumdan başka her ikisinin birleşmesinden oluşan nispetin dışında üçüncü bir şık yoktur.

Bu iki durumun birincisi, ilâhî ahadiyettir ki, Allah'ın müsaade ettiği ölçüde bundan bahsedeceğiz. Varlıklar içinde bu makâmdan en fazla nasibi olanı, Emir âlemidir. Emir âleminde bu mertebeye en yakın ve nasibi en yetkin olan şey, Akl-ı Evvel, Melâike-i müheyyeme (güçlü melekler); sûret

ile sınırlı varlıklardan ise, Arş; Adem oğullarından, kâmiller ve fertlerdir (Efrad). Kâmillerin ve Efradın ahadiyetten olan nasiplerinin yetkinliği ve buna yakınlıkları, ferdiyet ve kemâl makâmlarıyla tahakkuk etmelerinden sonra gerçekleşir.

***

Hülasa-i kelâm: Hangi varlığın ahadiyet ve taayyün-i evvel mertebesine nispeti daha yakın, Yaratıcısıyla arasındaki vasıtalar daha az olur veya bunlar ortadan kalkarsa, o varlık, el-Bâtın ismi ve ahadiyet özelliğine sahip ilmî mertebe cihetinden Hakka daha yakındır.

İkinci yakınlık ise, ulûhiyet hükmünün zuhûru ve bunun sûretiyle tahakkuk etmek yönünden sâbit olan yakınlıktır. Hangi varlığın sûretten olan payı daha çok ise ve ulûhiyet hakîkatlerinin kendisinde ve kendisiyle zuhûru daha yetkin ise, o kişi, ez-Zâhir ismi cihetinden Hakka en yakın ve perdesi en az olan varlıktır; zikrettiğimiz bu özelliklere sahip olan ise, İnsan-ı Kâmildir. Şu hâlde insân-ı kâmil, bu açıdan yaratıkların Hakka en yakını ve onu en çok bilenidir.

Uzaklık mertebesi, yakınlık mertebesinin mukâbilidir; buna göre, uzaklıkla ilgili hükümler yakınlık mertebesiyle ilgili hükümlerin mukâbili olarak görülürse, bunlar öğrenilir.

Varlıklar ve onların Hakka yakınlık ve uzaklık nisbetleri arasında, zikrettiğimiz hususların dışında başka bir farklılık yoktur. Bir insanın kendi zannına göre ilâhî yakınlık diye isimlendirdiği diğer durumlar ise, ya saâdet yönünden bir yakınlıktır veya inananın veya taklitçinin veya vehim sahibinin nefsine nispetle Hakka yakınlıktır, bunun dışında bir şey olamaz.

mazharlar, zâhirî özellikler, bileşik ve bâsit sûretlerin maddeleri, mânâları ulaştıran araçlardır.

Şöyle de denilebilir: Bunlar, gayb mertebesinde mânâların idrâk edilmelerinin sebebidir. Bu idrâk, rûhun ve kalbin vechinin, özel bir yolla işâret edilen özel bir tarz üzere nûranî ilim mertebesine dönmesiyle kevn (oluş) âleminden yüz çevirmekle gerçekleşir.

Buna göre alim ile bilmek istediği şey arasındaki münâsebet sâbit ve aradaki yakınlık nispeti güçlü olursa, ifâde ve anlatım araçlarına duyulan ihtiyaç azalır. Öyle ki, konuşanın derûnundaki pek çok mânâyı tarif ve bunların muhâtaba ulaştırılması veya önemli sırların ve pek çok bilginin

hatırlatılması için bir tek kelime veya işâret bile yeterli olabilir. Bazen, münâsebet kemâle erer ve yakınlık ve birlik hükmü güçlenir, bu durumda, vasıtalara ihtiyaç duyulmaz. Bunun için, sadece gerçek anlamda mânevî muhazat (paralellik) ve yüz yüzelik (müvacehe) yeterlidir, çünkü ahadiyet makâmında ittihât ve karşılıklı konuşma (muhâtaba) imkânsızdır.[50]

Bu durumda bu münâsebetin dili, bazı hakîkat ve mertebe tercümanlarının bilerek veya bilmeyerek söylemiş oldukları şeyleri dile getirir:

Vecihlerde bizden hakîkatlerimiz bahs etmiştir
Biz susmuştuk, Heva ise konuşurdu

İşaret mertebesinin lisânı da şöyle der:

İşaret edersin ve bununla neyi söylediğini bilirim
Bu esnada kendi taraflarımı takip ederim ve sen bilirsin

Fakat, cem (toplayıcılık) sırrının ortaya çıkması için bir tek hareket veya zâhirde bu gaybî nispetin mazharı olması için bir harf gerekir; böylelikle, bundan daha azıyla bir faydanın meydana gelmesi mümkün olmadığı için, eser ve fayda meydana gelmiş olur.[51] Buna daha sonra değineceğiz. Şu hâlde bir kelime veya bir harf veya bir hareket, çokluğu koruyan söz konusu yüz yüzelik ve paralelliğe eklenirse, bu, hitabın ortaya çıkması ve kelâmın özelliği olan eserin gerçekleşmesi yeterlidir. Bu durumda, paralellik ile birlikte bir harf veya hareket, anlamlı bir kelime hâline gelir; kelime için, mânâ ondan daha az bir şey ile oluşmaz denilmiştir.

Biz, bunu ilâhî keşiflerin ehli olan pek çok büyükten defalarca müşâhede etmişizdir.

****

Bu makâmın sırlarından birisi de, kelâmın söz sahibinin muhataptaki bir fiili ve eseri olmasıdır; zaten ismini de buradan almıştır. Eser, ahadiyet-i cem ile geçerli olur; bununla birlikte, tecellî ve benzeri konularda belirttiğimiz gibi, (müessir ve müteessir arasında) münâsebet ve irtibâtın da bulunması gerekir.

Binaenaleyh birleştirici birliğin hükmü, çokluk ve tefrika hükmüne baskın olursa, emir güçlü ve hızlı olur; durum bunun aksi olduğunda ise, emir, zayıf ve yavaş olur.

Kelâm mertebesine mahsus yakınlık, ahadiyet-i cem’den ibâret olan ilk makâma yakınlıktır.

İşiten kimsenin sami dilini ve ıstılâhını bilmediği birisinin kelâmından etkilenmeyişinin nedeni, aradaki vasıtaların çokluğu, uzaklık, birlik ve münâsebet hükmünün gizli kalmasıdır. Bu makâmın sırları, vasıtalı ve vasıtasız olarak gelen ilâhî emirlerde ortaya çıkmıştır.

Şu hâlde, bizzat vasıtanın veya etkinliğinin gözükmediği her hangi bir hükme isyan edilemez ve böyle bir hüküm hemen infaz olunur. Bundan farklı özellikteki vasıtalarla ulaşan emir ise, bazen hemen yerine gelir; bunun şartı, (emrin gelişindeki) cem hükmünün, birlik hükmüne uygun olmasıdır. Bunlar arasındaki münâsebet, temiz ve düzgün bir aynanın, kendisine yansıyan sûrete ölçüde denk olmasına benzer.

Vasıtalarla gelen emir, bazen gecikebilir. Daha önce, eserin şartlarına ve bu noktada zikredilebilecek sırlarına işâret etmiştim. Bu konuya ve ilmi doğuran tecellînin sırrına, akıl sahibi zeki kimsenin kelâmın sırrını, aslını, hükmünü, hitabı, yazıyı ve benzeri sırların ve ilimlerin esaslarını öğrenebileceği ölçüde açıklamalarda bulunmuştum.

***

Artık, açıklamaya başladığımız hususu tamamlamaya dönebiliriz:

Eğer emir, münâsebetle ilgili belirttiğimiz özellikte değilse -şu anlamda ki, talip ile matlubu arasında güçlü bir zıtlık bulunur ve yakınlık ilişkisi zayıf ise- emri bildiren ve ifâde eden, daha fazla anlatma ve aktarma araçları, harfler ve misâller gibi vb. maddi terkip ve yapıları kullanmak zorunda kalır; bu misâl ve harfler, gaybî mânâların mazhar ve tecellîgâhlarıdır.

Bununla birlikte bazen, tarif ve anlatmadan maksat hasıl olmayabilir. Bunun bir nedeni, anlatılmak veya açıklanmak istenilen şeyin bulunduğu mertebenin ibâre ve zâhirî ifâde araçlarının mertebesinden üstün olmasıdır; bu durumda hiç bir ibâre o mânâyı sığdıramaz, anlatım ve ifâde araçları onu tanımlayamaz. Başka bir neden ise, öğrenenin ve muhâtabın, Asıldaki münâsebetin uzaklığından dolayı anlatılmak ve ifâde edilmek istenilen şeyi idrâkteki eksikliğidir.

Bilgileri İfâde Araçları

Kelâmın bazı sırlarını, hükümlerini, sıfâtlarını ve şartlarını imkân ölçüsünde belirtim, şimdi ise, geri kalanını zikredeceğim. Öncelikle, nefiste bulunan şeyi ifâde araçlarını tarifle başlıyorum:

Nefiste bulunan ve muhâtabın anlaması talep edilen kelâmın mânâsını aktaran araçlar, üç kısımdır:

Bunların ilki, nefsanî-manevî harekettir; bu hareketin gayesi, bâsit tasavvur ile idrâk olunan nefisteki mücerret mânâları ortaya çıkarmaktır.

Bunu, sûretlerin, mânâların ve kelimelerin sûretlerinin zihinde canlandırılması takip eder; işaret olunan bu hareket, ortaya çıkarılmak istenilen şeye ilişen irâdenin hükmüdür.

Üçüncüsü ise, harfler, lafız ve yazı veya bunların yerini alan uzuvlarla veya araçlarla veya bunlar bulunmadan yapılan işâret ve imalar ile ortaya çıkan kelimelerdir.

Bu üç hükmün temas ettiği mertebeler, zikredilen tasavvur mertebeleridir; bu da, teslise tâbi dörtlemenin hükmüdür ki, bu konudan daha sonra bahs edeceğiz.

***

Bu durum açıklığa kavuşunca, şu da bilinmelidir ki: Hak, bazı mertebe ve varlıklarda kelâmı dilediği kulları için ilme ulaştıran bir yol yapmıştır. Bu bağlamda kelâm, mâkul ve mahsûs sebepler, terkipler, teşkiller, sıfâtlar, gaybî hakîkatleri şehâdet âleminde ortaya çıkartan ve tanıtan mazharlar gibidir.

Hak, harfleri ve kelimeleri de, birbirlerine eklenip, terkip ve birlik meydana getirmek sûretiyle, vahdaniyet özelliğindeki mücerret kelâmının anlamını ve bu kelimelerin delâlet ettiği her şeyi bilmeye vesile kılmıştır. Duyuları, duyulur şeyleri vb. şeyleri de, ilme ulaşmak için bir yol yapmıştır; çünkü, vasıta ve sebepler yoluyla ilim elde edenlere göre, ilmin gerçekleşmesinde pek çok yol vardır.

İlâhi ilim şunu iktizâ etmiştir: Bazı şeyler vardır ki, bunlara, mesela sadece hislerle veya başka bir yolla ulaşmak mümkündür; fakat Hak, ikrâmına mazhar olmuş muhakkik ve vasıtasız bilgisiyle tahakkuk eden

dilediği bir kuluna bu ilmi öğretmek istediğinde –çünkü Hak bilir ki, bu kulların himmetleri kevnî perdeleri yırtar ve kendisinden başkasından ilim almayı reddederler- bu hissî yolda veya başka bir şeyde kendilerine tecellî eder, ardından da öğretmek istediği şeyleri bildirir. Böylelikle bu muhakkikler de, bu ilmi vasıtasız Haktan öğrenmiş olurlar. Bununla birlikte ezelî ilmin hükmü, kendi hâli üzere bâkidir; çünkü Kalem'in verdiği hüküm, asla değişmez.

Allah'ın öyle kulları vardır ki, bazı vakitlerde ilâhî ikrâm nefhâlarının tecellîsi esnasında kendilerinde bir takım hâller arız olur; bu haller, o kimselerin Haktan başkasından yüz çevirip, yetkin bir tezkiyenin ardından kalplerinin vecihleriyle[52] en kısa zamanda ilâhî-Gayb-ı Mutlak hazretine yönelmelerini gerektirir. Böylelikle onlar, Hakkın dilediği ilâhî ve kevnî sırları idrâk ederler.

Bu nefis, bazen bu mertebeleri ve tafsîllerini bilir veya bir kısmını bilir; bazen ise, elde ettiği ilim ile tahakkuk (hakka'l-yakîn öğrenmek) etmesine rağmen bunları bilemez.

İsim, sıfât ve benzeri şeylerden taayyün eden her şey, kendisi taayyün etmeyen ve sadece bir mazhar ile tecellî ve taayyün eden kendi "asl"ı üzerine bir perdedir ve kelâm da, bir sıfâttır; bundan dolayı kelâm, zâtına ait ilminin nispeti açısından konuşan üzerine bir perde olmuştur. Şu hâlde Hakka ait kelâm, gaybından ve Amâ'daki ilminin mertebesinden gelen ilâhî tecellîden ibârettir.

Amâ, Nefes-i Rahmânî ve diğer mertebelerin ve hakîkatlerinin taayyün mertebesidir.

Bu tecellînin hükmü, yaratıcı-irâdî teveccüh ile veya hitap için taayyün eder. Bu hükmün hitap için taayyünü, mertebe veya ismin mazharı cihetindendir. Bu isim, nefesin ve yaratma sözünün (Kün-Ol), o mazhara nispetini gerektirir. Böylece, mütekellim isminin nispeti ortaya çıkar. Bunun ardından, zikredilen hüküm, daha önce işâret ettiğimiz gibi isimlerin mertebesi olan Nefes-i Rahmânî makâmından muhâtaba sirâyet eder. Bu hükmün bu makâmdan muhâtaba sirâyeti, irâdî tahsis ve varlığın o hükmü kabul etme istidadına bağlıdır. Böylece kelâma ait bu tecellînin sırrı, irâdenin hükmünün gerektirdiği tarzda, kendisini idrâk eden ve işitende ortaya çıkar.

Bunun yanı sıra tecellî, kendisine ulaştığı kimsenin hâliyle, uğradığı mertebelerin, vaktin ve mekânın hükümleriyle vb. boyanır. Tecellînin belirtilen bu mertebelerin hükümleriyle boyanması, daha önce tespit

edildiği gibi, ilâhî emir onun tertip sultasına ve tertipteki mertebelere uğramasını gerektirdiğinde geçerlidir.[53]

Tecellî, hiç bir vasıtanın bulunmadığı özel bir yolla mazharına ulaşırsa, bu durumda sadece vârit olduğu kimsenin hâlinin, vaktinin, mekânının ve makâmının hükmüyle boyanır.

Bütün mertebelerde kelâm, hitap eden ve muhatap arasındaki perde vasıtasıyla meydana gelir, nitekim Allah, kitabında bu hususu bildirmiştir. Bu perde, perdeye mahal olan kimseye nispetle, risâlet mertebesidir. Ayrıca, perdeler ve vasıtalar, azalır ve artar. Bunların en azı, bir tek perdenin kalmasıdır ki, bu da, konuşan iki kişi arasındaki konuşma nispetidir.

Binaenaleyh, harfler ve zâhirî düzenli kelimeler, zihnî harflerin ve kelimelerin perdeleri ve elçileridir. Zihnî olanlar ise, mâkul harflerin perdeleri ve elçileridir.

Mâkul harfler, birlik özelliğindeki kelâmın mânâsının risâletini içerir. Bunun ardından, birlik özelliğindeki kelâm, konuşulan şeyle ilişkisi cihetinden konuşulan şeyin risâletini içerir. Sonra, konuşulan şeyin mefhûmu, kelâmından anlaşılan özel tarz cihetinden konuşanın muradını içerir. Sonra, bu özel durumu idrâk, bu kelâmın hitap sahibinden muhâtaba geçmesinin gerekçesinin bilgisini ifâde eder.

İşte bu, kelâm olması itibârıyla kelâm sıfâtının kendisinden çıktığı irâdenin sırrıdır. Bunun üzerinde Zât’a ait kuşatıcı ilim mertebesi vardır. Gayeler ve hükümleriyle, etkenlerin, maksatların ilkeleri, illetleri ve sırları bilinir. Çünkü sonuçlar, başlangıçların aynısıdır. Bunlar, karışma, hükümlerin birbirine girmeleri ve burada ifâde etmemiz gerekmeyen bir takım nedenlerden dolayı başlangıç ve sonuç arasında gizli kalmışlardır.

Sonuçta, başlangıcın hâkimiyeti ortaya çıkar. Kitabın sonundaki Havatimü’l-fevatih isimli bölümde -Allah’ın izniyle- bu meselenin bazı sırlarına değineceğiz.

Tamamlayıcı Açıklama

Malûm olsun ki:

Gayb-ı Mutlak'tan, şehâdet âlemine, ister isimler isterse de sıfâtlar veya mücerret kevnî varlıklardan zuhur eden her hakîkat, cem mertebenin hükmüne tâbi ictima nispetiyle zuhur eder. Bu ictima nisbeti, daha sonra bahsedilecek hadd-ı fasıl'a mensuptur.

Cem mertebesinin hükmü, birlik özelliğiyle Gayb'tan, mâkul ve mahsûs bütün eşyaya sirâyet etmektedir. Bu ictima, umumîliği açısından öncelikle Hakkın küllî irâdesinde, bunun ardından da mümkün varlıkların istidâtlarından kaynaklanan talep ve kabulde ortaya çıkar. Bu ictima, özel olarak da, her bir isim ve sıfâtın mertebesi cihetinden mutlak irâde nispetleri ile gizli her bir mümkün hakikatinin arasında taayyün eder. Bu taayyün, mümkünlerin hakikatlerinin birbirleriyle birleşmesi ve terkiplerinden ve de bu terkip ve birleşme vasıtasıyla da birbirleri için zuhûr etmelerinden öncedir.

İki veya daha fazla hakîkat arasında gerçekleşen her çeşit ictimayla mertebeler, sıfâtlar ve bazı isimler yönünden ortaya çıkan ve irâde edilen şey, haricî varlıkta zuhûru gerçekleşen cüz'î emirler, sûretler, teşekküller, somut haller ve benzeri şeylerdir.

Beşerî harflerden oluşan cüz'î kelâmda da durum böyledir. Eser ve fayda, en az iki veya daha fazla harfin veya iki ismin veya bir isim ile bir fiilin birleşmesiyle gerçekleşir, bu meseleye daha sonra değineceğiz.

Aynı şekilde, rûhânilik yönünden harflerle amel etmek ve onları kullanmak da böyledir. Tesir, iki veya daha fazla harfin bir araya gelmesiyle meydana gelir.

İşin uzmanlarına göre bir harf, tek başına müessir olamaz. Bir harfin tesir edebileceğini ileri sürenler -şeyhimiz İmam Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi- zihinde müşahhas olan harfi, lafız ve yazıda gözüken harfe ekleyerek bu tesirin gerçekleştiğini dikkate almışlardır. Bu, şeyhimin bana şifahen söylediği kendi ifâdesidir. Bu durumda, zihin ve yazıdaki harf iki tane olmaktadır. Şu hâlde -muhakkiklerin ittifakıyla- tek harften kesinlikle bir tesir meydana gelmez.

Arapça alimlerinin, Şın, Kaf, Ayn gibi harflerin bilinen tesirleri hakkındaki ifâdelerini ise, bu harflerin esasta iki harf olduğu şeklinde cevaplandırmak mümkündür. Asla riâyet edip, işitenin konuşanın kastını

anlamasına güvenerek, herhangi bir nedenle bu harflerin birisi hazf edildiğinde diğer harfle yetinilmiştir. Binaenaleyh, karine ile güçlenen idrâk veya asıl ile tanımlanan şey, düşen harfin yerini almıştır; böyle olmasaydı, daha önce açıkladığımız gibi, tek harften tesir meydana gelmezdi.

Kelâm, daha önce ifâde ettiğimiz üzere, kendi irâdesine tâbi bir güçle konuşanın muhataptaki tesirinden ibârettir; bu irâde, mütekellimin nefsindeki şeyi muhâtaba ulaştırmak ve ibraz etmekle ilgilidir. Hakkın, kendi kelimeleri ve harfleri[54] olan mümkün varlıkları yaratması ve gaybî-hubbî[55] bir hareket ile nefsinden bunları izhâr etmesindeki durum da böyledir. Bu gaybî-hubbî hareket, irâdî teveccüh diye ifâde edilmiştir. Bu teveccühün hükmü, bütün a'yân vasıtasıyla kendilerini ve terkiplerini kapsayan Varlık ile zâhir olur. Böylece Hak bilinir, sıfâtlarının, isimlerinin ve kemâlinin hükmü ortaya çıkar, bunu –Allah'ın izni ile- daha sonra açıklayacağız.

Şimdi de, kelâma özgü altı terkibin sırrını açıklayacağız: Bu terkipler, Nahivciler arasında meşhurdur. Nahivciler, bu terkiplerin iki tanesinin anlamlı olduğunda ittifak etmişler; birisinde çeşitli noktalarda görüş ayrılığına düşmüşler; kalan üçünün ise, bir anlam taşımadığında görüş birliğine varmışlardır.

İttifak edilen terkip, ismin isim ve fiil ile terkibidir; bazı açılardan görüş ayrılığına düştükleri terkip ise, nidada ismin harf ile olan terkibidir; herhangi bir anlam taşmadığında ittifak ettikleri terkip ise, fiilin, fiil ve harf ile, harfin harf ile terkibidir. Burada, bazı sırlarını açıklamak için eğildiğimiz mertebe yönünden sözü edilen ilâhî ilimde bunların esasını –Allah'ın izni ile- ortaya koyacağız.

***

Malûm olsun ki: Hakîkatte isim, mümkünün ilimde sâbit aynını izhâr eden tecellîdir. Fakat bu durum, Gayb-ı mutlaktan çıkan tecellînin mazharı ve tecellîgâhı olan bu aynın mertebesinde taayyünü yönündendir. O hâlde mazhar olan mümkün ayn, kendisiyle ve kendi mertebesinde taayyün eden tecellînin ismidir.[56]

Taayyünü açısından tecellî, taayyün dışı olan Gayb-ı Mutlak'a delâlet eden bir isimdir.

İsimlendirme ise, ismin taayyün ettiği ve kendisine delil olduğu Asl'a delâletinden ibârettir; bu konu hakkında daha fazla açıklamayı isimlerin kaidesi bölümünde yapacağız.

Harf, kendi hüküm ve tâbileri de dâhil olmak üzere, her şeyden mücerret olması itibârıyla ayn-ı sâbitenin aynıdır.

Fiil, -hüviyeti itibârıyla değil- Yaratan olması açısından Hak ile –sadece ayn olması itibâriyle değil- Hakkın mevcut ettiği bir şey olması ve icât ve eserinin hükmünü kabulü açısından ayn arasındaki "te'sir nispeti" ve yaratıcı hüküm irtibatıdır. Ayn'ın yaratılış ve Hakkın tesirini kabulü, bu zuhûr dairesinde yaratılışını tercih ettiren istidadına bağlıdır. Bu icâdın hükmü, Kâlem-i a'la'nın zâtında nakşedilmiştir.

Bunu anla, burada açıklanması mümkün olmayan derin sırlar vardır.

***

Bu sâbit olunca, şu da bilinmelidir ki: Zikredilen altı terkibin ilki, ismin isim ile terkibidir. Bu, ilk isimler ile aslî sıfâtların esasları arasında gerçekleşen birinci ictimadır. Bu sıfâtlardan dolayı Zât, âlemi yaratmaya ve Gayb'tan izhâra teveccühü iktizâ etmiştir. Bu terkip, bunun ardından işâret olunan birinci nikahın sahibidir.

Buna dair pek çok işâretimden birisi de, şu ifâdemdir: Hakkın zâhirî, adeta kendi iktidarının nüfuz mahalli olması gibi, bâtını için tecellîgâh olmuştur.

İkincisi, ismin, yaratıcı veya hâlık vb. ismin hükmünden ibâret olan fiilin hakîkâtının mazharı olması itibârıyla ayn-ı sâbiteyle terkibidir. Ayn-ı sâbite, kabul ve daha önce işâret ettiğimiz istidât özelliğiyle bu fiilin mazharı olur.

Bu iki terkip, zorunlu olarak, fayda verir ki, bu, varlık mertebelerinde gerçekleşmiştir. Diğer terkip ise, bir fayda vermez; bu terkip, mümkün aynın sırf mümkün bir ayn olması açısından her hangi bir ayn'a -ilmî iktizâ ile değil- kendisini dikkate alarak izâfe edilmesidir. Aynı şekilde Hakkın âlemle irtibâtını gerekli kılan hazret-i cem hükmü sirâyet etmeden tecellî nispeti de böyledir.[57] Yaratmanın mâkuliyetini, ilâhî tecellînin ulûhiyet yönünden sirâyeti olmadan mümküne izâfe edilmesi de bir fayda vermez, yani ondan bir netice meydana gelmez.

Ulûhiyet, irtibat ve münâsebeti (Allah ve âlem arasında) var eder.

Aynı şekilde, üçüncü bir şey olmaksızın bir tecellînin başka bir tecellîyle irtibâtı da, hiç bir fayda vermez. Söz konusu üçüncü şey, fiilin mazharı ve Zât gaybından tecellînin taayyününün sebebidir. Ayrıca tecellîden farklıdır ve taaddüdü ispat eder. Aynı şekilde ayn-ı sâbite, daha önce belirttiğimiz gibi varlık tecellîsinin bitişmesi olmadan, yaratılış emrini kabul sıfâtı kendisine eklenerek dikkate aldığında, hiç bir netice ve fayda vermez.

Çünkü, kâbil olmadan tecellîyle tecellî, adeta birin bir ile çarpılması gibi bir sonuç vermez. Mümkün ayn'ın başka bir ayn ile birleşmesinden bir netice çıkmayışının sebebi budur. Bu ayn, ister daha önce belirttiğimiz yaratıcı tecellîyi kabul özelliği gibi kendi tâbilerinden birisi olsun, ister başka bir ayn'a tâbi olan müstakil-metbu bir ayn olsun, durum aynıdır.

Nida meselesine gelince: bunun bir benzeri, Hakkın ayna cüz'î isimlerinin mertebeleri ve mazharlarından yaratmayı emretmesi ve ona Ol (Kün) demesidir. Çünkü, hazret-i cemden zâtî tecellî sırrı, bu söze sirâyet etmemiş olsaydı, bunun hükmü gerçekleşmezdi. Bu durum, Nahivcilerin Ey Zeyd ifâdesini takdir etmeleri gibidir. Bu ifâde anlamlıdır, çünkü bu, Zeyd'i çağırdığımı veya "Zeyd" diye bağırdığımı ifâde eder.

Tahkîkte bunun örneği, âlemimizde vasıtaya bağlı olan emirdir. Bu emre, zâtî isimlerden birisi olan irâdenin hükmü bitişmezse, hükmü geçerli olmaz. Bunun için Hak, el-Hâdî isminin lisânıyla peygamberinin makâmı cihetinden bazı insanlara Namaz kıl diye emreder, onlar ise namaz kılmazlar, namaz da mevcût olmaz. Fakat, namazla memur olan ayna istidât özelliği ve zâtî tecellîyle yaratıcı hükmü kabul izâfe olunduğunda, namaz kesinlikle zuhûr eder. Bu tecellî, namazın aynına ve musallî (namaz kılan) diye isimlendirilen mazhar mertebesindeki zuhûruyla ilişkilidir.

***

Terkib, cem ve istihâle –ki istihâle (başkalaşma), mürekkep cüzlerin hükümlerinin birbirlerine sirâyet etmesi demektir- arasında mânâ ve rûhlar mertebesinde değil, sûretler mertebesinde bir fark vardır. Terkip ve cem hakkındaki açıklamalarımızı tamamlamadan önce bu farkı dile getireceğiz.

Şöyle derim: Sadece ictima (çeşitli hakikatlerin bir araya gelmesi), şahısların askeri bir nizâmla veya safta veya halka halinde toplanmalarına benzer. İçtima ve terkibin hükmü ise, inşa edilecek evin kerpiç ve ağaçları

gibidir. İçtima, terkip ve dönüşme ise, varlıklar için ustukussat (unsurlar) gibidir, çünkü ustukussatın kaynaşma ve temasla birleşmesi ve terkipleri, varlıkların meydana gelmesi için yeterli değildir; bilakis, varlıkların meydana gelebilmesi için bunların birbirleriyle etki ve tepki içinde olmaları gerekir.

Bütün bunlar için benzer bir keyfiyet sâbit olur: O da, etken ve edilgen bu hareketlerin kemâlidir; bunların nihayeti mizâç diye isimlendirilir. Bu durumda bunlar, etken ve edilgen hareketlerin ardından, gerçekleşmesi bu mizâç niteliğine ve bu istikrara bağlı olan nev'î sûreti kabule istidât kazanırlar.

Burada, istihâlenin zikredilmesi ve hükmünün cem ve terkibe izâfe edilmesindeki gaye, istihâlenin cem ve terkibin gayelerinden birisi olduğuna dikkat çekmektir. Daha önce ifâde ettiğim, bazı isim ve mertebeler açısından iki veya daha fazla hakîkat arasındaki bütün ictimalarla kast edilen, zuhûru haricî varlıkta meydana gelen şeydir. Bu ise, irâdenin iliştiği nihaî gaye değildir. Bunun için emri, bazı isim ve mertebelerle sınırladım. Şimdi de, istihâle ve hükmünün neticesiyle ilgili olarak, "gayelerin birisidir" dedim. Hatta bununla, bütün sûretlerde veya sûret ile irtibatlı olan her şeyde hükmü sarî olan ilâhî tesviyenin sırrına işâret ettim; bu ise, tesviye diye ifâde edilen cüz'î varlık istidadının meydana gelmesi içindir. Bu durum, bu örnekte, zikredilen hareketin ardından diğer nikah mertebelerinde ve üç hareketin mertebesindeki "mizâç keyfiyeti" açısından "hepsi için meydana gelen istikrar diye ifâde edilmiştir.

Mizacın bunlardan her birisine nisbeti, her birisinin kendi özelliğine göredir ki, bu, manevî, rûhanî, surî, bâsit ve mürekkep olabilir.

Sonra, mesela madde beşerî ise, ilâhî nefhâyı kabule istidât kazanır. Allah teala şöyle buyurmuştur: "**Sonra onu yeni bir yaratış ile yarattık**." (Müminûn, 14) Nitekim sahîh bir teveccüh, her türlü ilgiden soyutlanmak ve daha önce belirttiğimiz şartlarla Hakka sülûk eden kişi hakkında da tesviye meydana gelir. Böylelikle sâlik, zikredilen ve zikredilmeyen şeyleri doğuran ilâhî tecellîyi kabule istidât kazanır. Bu meselenin sırrının anlaşılabilmesi için, daha sonra ilâhî-küllî irâdenin gayelerine özetle de olsa işâret edeceğiz.

***

Şimdi, tekrar açıklamaya çalıştığımız konuya dönüyoruz.

Şöyle deriz: Terkib, ya manevîdir; bu, âlemi yaratmaya yönelişi esnasında ilâhî isimlerde gerçekleşen “içtima”dır. Bu nedenle, terkip ile cem arasındaki farkın sûretler mertebesinde ortaya çıktığına ve onun üzerindeki mertebelerde çıkmadığına işâret etmiştim.

Zikredilen bu ictima, esmâî kelimeleri ve kevnî hakîkatleri izhâr etmek için ilmi harflerin rabbanî tasnifi ve te’lifinin menşeidir.[58] Bunlar, isim ve sıfâtlarıyla Hakkın Zâtının sırrını ve hükmünü varlıklarında ifâde ederler. Bu te’lif ve inşanın maddesi ise, Nefes-i Rahmânî’dir. Nefes-i Rahmânî, kapsayıcı daire ve Ümmü’l-kitab’dır. Daha sonra, Hak nasip ettiği ölçüde, bu konu hakkında açıklamalar yapacağız.

İşte bu, ilk ictima olan manevî terkibin hükmüdür. Bundan zuhûr eden terkip ise, ya surî-maddî veya maddîye benzeyen bir terkiptir. Buna göre, maddîye benzeyen terkibe, nûranî rûhların kendi kuvvetleri ve onlara sirâyet eden isimlerin özellikleri cihetinden olan hareketleri örnek olarak verilebilir; bu özelliklerin bir araya gelmeleri, ruhların varlığının sebebidir. İsimlerin özelliklerinin bir araya gelmesi ise, misâlî-mazharlarıyla ve onlara göre sınırlanmaları; ayrıca, bu isimlerin mazharlarının mertebeleri ve esma mertebelerinden kendileri için hasıl olan özellikler cihetinden gerçekleşir; bunun gayesi ise, ulvî sûretleri ve nispeten bâsit-cirimleri meydana getirmektir.

İşte bu, ikinci nikahın hükmüdür; daha önce işaret ettiğimiz ise, isimlere ait, ilk nikahın hükmüdür.

Bu iki nikahtan sonra gelen terkip ise, maddi terkiptir; maddi terkip, tâbii-mürekkep sûretlerin meydana gelmesi için zikredilen şeylerin bir araya gelmesidir. Bunun ardından da, insanın sûretini izhâr etmek için mürekkep-tâbii sûretlerin, kendi kuvvetleriyle ve zikredilen şeylerle birleşmesi gelir.

Binaenaleyh, cem ve vücûd mertebesinden gaybî bir hareket ile ulaşıp, ahadiyet-i cem ile sirâyet eden vahdaniyet özelliğindeki her eser, irâdî[59] teveccüh ile hususîleşmiş hakîkatlere, daha önce sahip olmadıkları bir ictima kazandırır.

Bu şekildeki her ictima, bir terkiptir: Her terkibin de, bu terkibin neticesi olan bir sûreti vardır; her sûretin kendisine özgü bir hükmü, bir de başkalarıyla müşterek olduğu bir hükmü vardır. Hükmü genel ilâhî harflerden, mahreç mertebelerinin her birisinde bulunan özel-beşerî harflerden ve ilâhî sûretin mahreçlerinden ibâret olan büyük âlemin

mertebelerindeki harflerden oluşan terkipler, sonsuzdur; binaenaleyh bunların, sûretler ve kelimeler diye isimlendirilen neticeleri de sonsuzdur.

Bunların lâzımı olan isimler, sıfâtlar, özellikler, keyfiyetler ve benzerleri gibi hükümler de sonsuzdur. Bu nedenle, ilâhî ve kevnî kelimeler tükenmezler; çünkü, özelliklerine dikkat çekilen mümkünler gibi, terkip ve ictima türleri de nihayetsizdir.[60]

Bunların, sadece asılları ve küllîlikleri mütenâhidir. Şu hâlde, beşerî tasavvur ve idrâk araçlarının hangisiyle idrâk edilirse edilsin, idrâk edilen bütün suri şeyler -ister insanın varlık mertebelerinde ister herhangi bir itibârla kendi dışındaki mertebelerde olsun-, herhangi bir mertebede veya mertebelerdeki ictima nisbetinden ibârettir; bununla birlikte, ictima türleri, sınıfları, zikredilen küllî ve tafsîlî mertebeleri değişiklik arz eder.

Şu hâlde, birleştirici terkip, terkip ve birleştiren kimsenin terkip ve birleştirmeyle izhâr etmek istediği sûretin harici varlığını meydana getirir; söz konusu bu terkip, mürekkep şeyin harici varlığının zuhûr şartıdır. Buna göre, hudusun, terkibin, cemin ve zuhûrun konusu, mücerret varlıklar ve küllî hakîkatler değil, sûretlerdir. Küllî hakîkatler, bütün cem ve terkip mertebelerinde terkip edilen ve birleşen şeylerin asılları, bizzat cem ve terkibin aynıdır.

Terkib ve cem'in –işaret edilen bu husus dikkate alınırsa- mücerret hakîkatlerin birbirlerine eklenmesinden başka bir nisbeti yoktur; bu ekleme ise, cem ve terkip işini yapanın kastından çıkan bir harekete bağlıdır. Böylelikle terkip ve cem, vücûdî sûretin hakîkatini ortaya çıkarmak veya nefiste zuhûru amaçlanan kelimeyi ibraz için hareket eder veya ettirilir; bunun sonucunda ise, gayb hâlinin ardından kelime, eklenme nispetiyle müşâhede edilir hâle gelir.

İlâhi meşiyete ve istidada göre herhangi bir varlık mertebesinde ilâhî yaratma ile zuhûr eden her şey için durum böyledir. Böylece, söylediğimiz gibi, hareket ve kasıt ile birleştirici terkip, idrâk, müşâhede ve ictima meydana gelir, burada zikretmediğimiz ve zuhûr eden bütün şeylerin lâzımı olan sirâyet edici hüküm, zuhûr eder. Bütün bunlar, mevcût a'yân değil, sadece nispetlerden ibârettir.

Şu hâlde, müşâhedenin konusu, bâsitlerden mürekkep olan şeylerdir. Şu var ki, bu mürekkeplik, bâsitte mündemiç bir emri izhâr eden cem (birleştirme) nispetinden başka bir şey değildir; bâsitteki bu mündemiç emir, bu ictima amaçlandığı şekilde olmasaydı, bilinmez ve hakîkati zuhûr etmezdi.

Binaenaleyh bâsitlik, bir perdedir, hakîkatleri örten terkip ile bu perde ortadan kalkar; bununla birlikte, herhangi bir varlık durumu ortaya çıkmaz. Bu ise, son derece garip bir durumdur.

Emir, birleşme ve eklenme nispetidir; bu emir, birleşen şeyde, isim, sıfât vb. zâhir olan şeyler gibi, bu ictimadan önce bilinmeyen bir hüküm izhâr etmiştir. İşte idrâk, terkib vasıtasıyla bu şeye ilişmiştir.

Bu nedenle kitap, harflerin ve kelimelerin birbirine eklenmesini esas alarak, askeri birliğin toplanması anlamındaki ketibe kelimesinden türetilmiştir. Söz konusu eklenme, tâbilik yoluyla gayb mertebesindeki mücerret mânâların eklenmesini de gerekli kılar. Bunun örneği, arazların cevherlere tâbi olarak mekânda bulunmalarıdır, çünkü onlar, cevherlerden mücerret düşünüldüklerinde mekânda bulunmak kendilerinin bir sıfâtıdır.

Ardından, bu eklenmeyi iki farklı hüküm takip eder. Bunlardan birisi, nazm ve birleşme ve terkip diye isimlendirilen ittisal; diğeri ise, fasıl ve temyîzdir.

Bunu da, iki durum takip eder: değişme ve şekillenme.

Nazma gelince, bu, eklenme, birleşme ve terkib vb. diye ifâde edilen şeydir; bunun hükmünü daha önce açıklamıştık.

Fasıl ise, mânâ ve hakîkatlerin hükümlerinin birbiriyle girişikliğini, münâsebet ve tâbilik açısından birbirleriyle irtibatlı oluşlarını ifâde eder.

İlmin dili, tanıtıcı ve açıklayıcı araçlarıyla hükümleri tayîn edip, onları asıllarına izâfe eder. Böylelikle, hükümleri birleştiren ve genelleştiren tek Vücûd'un hükmüyle meydana gelen karışıklık, temyîz ile ortadan kalkar. [61] Öğrenci de, bu hükmün mesela hangi hakîkate dayandığını bilir ve hiç bir karıştırma olmaksızın onu o hakîkate nispet eder. Böylelikle bütün mânâlar, kendi aslına izâfe edilmiş, her asıl da, kendisine özgü ve tâbi hükümlerle diğer asıllardan farklılaşmış olur.

Bu, bu ve daha önceki fasıllara dercettiğim sırları bilen kimse için, sahîh ilimden sonra huzûr makâmının en önemli faydalarından birisidir.

***

Sonra şöyle deriz: İçtima, farklılık, tahlil, terkib, zâhir olan taayyünler ve şekillenme çeşitleriyle varlıkta meydana gelen değişmenin konusu, cüz'î şekillenmeler ve sûretlerdir; bunlar, küllî ve mâkul mücerret hakîkatlerin ve şekillerin hükümleridir.

Çünkü, şehâdet âleminde taayyün eden cüzî şekiller ve somutlaşmalar, gaybî-küllî şekillerin ve bâsit hakîkatlerin mazharlarıdır. İdrâk edilen keyfiyetler ise, herhangi bir mertebede veya varlıkta teşekkülü açısından teşekkül edenin hâllerinden ibârettir. Hakîkatler, soyutluk, cevherlik, ve aynî sıfâtta müşterek; aralarında müşterek olan Vücûd-ı âmm itibârıyla da bir ve benzerdirler; kendisinde hiçbir şeyin çoğalmadığı ve farklılaşmadığı ilâhî-gaybî sır yönünden ise, sûretler ve şekiller zuhûr etmiştir.

Buna göre, “zâtî hadler” diye isimlendirilen şeyler, sûretlenen ve şekillenen için değil, sûret ve şekiller için zâtî bir özelliktir; fakat teşekkül eden bu şey, sadece şekil ile görülebilir. Böylelikle, bu gerçeği bilmeyen kimse ise, mahdudun, bizatihi teşekkül eden olduğunu zanneder, hâlbuki mahdut şekildir; şu var ki, teşekkül eden, sadece şekil vasıtasıyla görülebildiği gibi, şekil de teşekkül eden şey ile görülebilir.

Aynı şekilde, eşyanın hakîkatlerinden onun araz ve sıfâtlarını bilip, böylece sıfatı hakîkati açısından öğrendiğini zanneden kimse de büyük hata etmiştir; hâlbuki, o sıfâtı, herhangi bir mevsufun (sıfat sahibi) sıfâtı olması itibârıyla bilmiştir.

Nitekim, daha önce buna dikkat çekmiştik ve idrâk edilen keyfiyetler hakkında da, şunu belirtmiştik: İdrak edilen keyfiyetler, mutlak anlamda değil, teşekkül etmiş olması cihetinden teşekkül eden şeyin hâlleridir.

Bu bilginin konusu, hakîkatler değil, nispetlerdir; sahibi de, hakîkatlerin mâhiyetlerini değil, nispetlerini selbî veya izâfî kayıtlarla bilebilir. Çünkü hakîkatlerin künhünü bilmek, daha önce zikrettiğimiz, büyüklerin zevkine mahsus bir metotla gerçekleşir.

***

Sonra şöyle deriz: Her bâsit şeyin haddinin cüzleri, basitin kendi hakîkâtinin cüzleri değil, sadece haddinin cüzleridir. Had, zihni mertebede aklın farz ettiği bir şeydir; bizatihi had ise, hüviyeti itibârıyla bilinemez. Böylelikle cüzleri, ne kendisinden gerçek anlamda nefy edilir ve ne de ispat edilebilir.[62] Bu ve kitabın başında açıkladığımız sırlar, mutlaklık ve bâsitlikleri itibârıyla ilâhî-gayb mertebesinde eşyanın hakîkatlerinin bilinmesini imkânsız kılmıştır. Bu mertebe, daha önce ilmin sırrı hakkında dikkat çektiğimiz üzere, bunların en ulvî kaynağıdır.

Binaenaleyh, örneğin teşekkül eden şey, şekilden mücerret olarak dikkate alınırsa, gaybî-ilâhî ilim mertebesinde bulunur ve bu nedenle, açıkladığımız üzere, bize taayyün etmez, belirlenmez, hiçbir tasavvura sığmaz; bunun tanımı, tahdidi, isimlendirilmesi ve ifâde edilmesi, mümkün değildir. Çünkü buna dair bilgi, ancak mücmel olarak elde edilebilir.

Bu mücmel bilgi ise, şudur: Şeklin ardında bir şey bulunmaktadır ki, bu şey, mücerret, yani sıfâtlardan, sûretlerden ve kendisi için taayyün eden itibârlardan ve şekillerden soyut olarak dikkate alındığında, hiçbir tasavvurda sağdırılamadığı gibi, görmek ve belirlemek bir tarafa, bunun taakkulu de mümkün değildir.

Teşekkül etmiş olmakla nitelenen şeyi sınırlayan şeklin kendisiyle zuhûr ettiği bir özellik olmalıdır ki, her ikisi de, yani şekil ve teşekkül eden şey, bu özellik cihetinden idrâk edilebilsin; şekil ve teşekkül eden şeyin idrâkini temin eden, ortaklık nispetidir.

Bir şeyin şekil ve teşekkülden mücerret olarak dikkate alınması, daha önce de işâret ettiğimiz gibi, -şayet kendisine özgü ve onu başka varlıklardan ayırt eden bir hakîkati varsa- o şeyin hakîkâtinin bilinmesini imkânsız kılar; bu hakîkat, ne her hangi bir itibâr veya temeyyüz veya taakkul düzeyindeki bir taayyün ve ne de tanımlayıcı bir mazhar vasıtasıyla bilinebilir

Dikkat çektiğim hususu düşün ve anlamaya çalış! Bu konunun detaylarından da uzak dur!

Allah, doğruya ve hidâyete ulaştırandır.

Küllî Kaide

Bu kaide, harflerin, kelimelerin, noktaların, i'rabın, vücûdun, imkânların, mümkünlerin sırrını; bütün bunlara mahsus mertebeleri ve bunlara delâlet ve istinat eden şeyleri; âlemin Rakk-ı menşur'da yazılmış bir kitap olmasının sırrını içermektedir

Malûm olsun ki: Vücûd-ı münbasit (a'yan üzerine yayılan Varlık), Nûrdan ibârettir; daha önce ilmin sırrından bahsederken bunun hükmüne dikkat çekmiştik. Nûr, Rakk-ı menşur'dur. Neşr diye ifâde edilen inbisât, mümkünlerin hakîkatleri üzerinde gerçekleşir. Böylece her hakîkat, Hakkın ilminde diğer hakîkatlerden temeyyüzü ve sâbitliği açısından gaybî-harf olur. Nitekim altı terkibin sırrından söz ederken buna işâret etmiştim.

Hakîkatlerin bir kısmı tâbi, bir kısmı ise metbûdur. Tabî hakîkatler, metbû hakîkatlerin hâlleri, sıfâtları ve levâzımıdır. Bundan dolayı metbû hakîkatler, hâllerinin onlara izâfesi ve tâbi olması itibârıyla, Vücûddan mücerret iken taakkul edildiklerinde gaybî kelime olurlar. Metbu mâhiyet, varlığından sonraki levâzımından soyutlanmış halde Vücûd ile vasıflanması itibârıyla taakkul edildiğinde de vücûdî harf olur. Metbu mâhiyet, Vücûd ile vasıflandığında tâbi levâzımının kendisine eklenmesiyle taakkul edildiğinde, vücûdî kelime olur.

Bu vücûdî kelimelerden oluşan âyetler ise, birleşik yapılardan oluşmuş bir yapı ile özel bir sıfâtın hakîkâtine veya belirli bir hâle veya küllî bir asla veya belirli bir cinse eklenmiş özel bir lâzım türüne delâlet mânâsı taşıyan şeylerdir; âyetleri oluşturan birleşik yapılar, iki veya daha fazla kelime arasında gerçekleşir ve bu hey'et vasıtasıyla idrâk edilen anlaşılır mânâlar bütününü ifâde ederler.

Bunlardan oluşan sureler ise, herhangi bir mertebenin hükümlerini veya küllî bir sıfâtı veya küllî bir hâli açıklayan şeylerdir; bu küllî hâl, çeşitli sıfâtları veya farklı ve çeşitli hâlleri istilzâm eder.

Nazil olan kitaplar ise, ilâhî-ilmî hükümlerin sûretlerini; herhangi bir küllî mertebeye ve belirli bir devir veya devirlerdeki bir guruba mahsus imkânî hükümleri açıklayan şeylerdir.

Kur'an, şeriatların hükümlerinin sona ermesini gerektiren belirli bir vakte kadar hükmen diğer asrın ehline ait haberler yönünden farklı tabakalarına göre varlıklara mahsus imkânî hâlleri kuşatan ilmin

sûretleridir; şeriatların hükümlerinin ortadan kalkacağı bu belirli vakit, güneşin battığı yerden doğma vaktidir.

Dayanak noktası ve merci olan küllî mertebeler, zikredilen beş mertebeden ibârettir. Pek çok meselede yaptığımız gibi, ihtiyaten ve okuyucunun unutmasından çekindiğimiz için, bunları tekrar zikredeceğiz; bazen, tekrarlamadaki amacımızı bilmeyen kimse, bunun faydasız olduğunu zannedebilir.

***

Şöyle deriz: Bu beş mertebenin ilki, hakîkatlerin ve mücerret mânâların kaynağı olan ilâhî gayb mertebesidir. Bunun ardından, rûhlar âleminin ve daha önceden zikredilen şeylerin ait olduğu izâfî-gayb mertebesi gelir. Bunun mukâbilinde ise, şehâdet mertebesi bulunmaktadır; nisbî olarak bâsit ve tâbiî-mürekkep sûretler bu mertebede bulunmaktadır. Bunun ardından, daha önce ifâde edildiği gibi, şehâdet mertebesine nispeti daha yakın olan mertebe gelir. Beşinci mertebe ise, zikredilen bütün bu mertebeleri birleştiren mertebedir.

Bu mertebelerin beşerî nefes âlemindeki benzerleri, mahreç mertebeleridir.Mahreç mertebelerinin ilki, nefesin kaynağı olan kalbin bâtınıdır. Bu mertebenin mukâbilinde, şehâdet mertebesi gayb mertebesinin mukâbili olduğu gibi, iki dudak bulunmaktadır. Kalan üç mahreç mertebesi ise, göğüs, boğaz ve hançeredir.

Her varlığın bu beş varlık mertebesinden birisine isnat edilmesi veya insân-ı kâmil'de olduğu gibi bütün bunların hükmünün mazharı olması gerektiği gibi, aynı şekilde, her harfin de bu mahreç mertebelerinden birisine isnat edilmesi ve mesela Vav harfinde olduğu gibi bu mertebelerin hepsinin hükmünü kuşatması gerekir. Zikrettiğimiz bu mertebelerin dışındaki mertebeler ise, bu aslî-ana mertebeler ile bunların benzerleri olan işâret ettiğimiz mahreçler arasında ortaya çıkan tafsîlî mertebelerdir.

Nefes-i Rahmânî'nin harflerinden ibâret olan beşerî nefesin harflerinden her bir aynî varlık, beş sübûtî hükme sahiptir; bu hükümlerin her birisinin kuvvetinde, diğer dört hükmün toplamı bulunmaktadır. Ayrıca, bu beş sübûtî hükme sirâyet eden altıncı bir selbî hüküm daha vardır; bu selbi hükmün sübûtî hükümlere sirâyeti, bir şeyin vasfı olan sübûtî bir hüküm kendisiyle çelişen özelliği de ortadan kaldırmayı gerektirmesi yönünden

gerçekleşir; sübûtî hüküm, kendisiyle çelişen selbî hükmü ya bir açıdan veya çelişki ve bu çelişkinin hükmüne göre çeşitli açılardan ortadan kaldırır.

Bu altı hükmün, beş sübûtî alâmeti ve mertebesi vardır; bunlardan birisi, kalan dördünün içeriğini kendinde toplar. Altıncı alâmetler ise, sâbit bir hükmü meydana getiren selbî hükümdür. Çünkü alâmetin terk edilmesi, bir alâmettir.

Binaenaleyh, bu on iki şeyin akılda tutulması, bundan sonra zikredeceğimiz hususların anlaşılmasını temin eder.

Beş sübûtî hüküm şunlardır: Bunların ilki, mevcûdun ilâhî ilimde sâbit olan mâhiyeti açısından olan hükmü; ikincisi, rûhânîyeti açısından olan hükmü, üçüncüsü ise, tâbiatı ve sûreti açısından olan hükmüdür. Çünkü bazı rûhânî varlıkların bizzat bir sûretinin olması şart değilse de, tahkîk kaidesine göre, her varlığın bir rûhânîyetinin olması şarttır. Dördüncü hüküm, bu hükümlerle zuhûr eden ilâhî tecellî açısından olan hükümdür. İlâhi tecellî hükmü, bunların hepsinin birleşiminden meydana gelen mânevî heyete lâzım olan ahadiyet-i cem özelliğiyle bu hükümlere sirâyet eder. Beşinci hüküm, gayeden ibâret olan mertebe yönünden sâbit olan hükümdür. Selbî-altıncı hüküm ise, daha önce dikkat çektiğimiz hükümdür.

Noktalar, irab veya bunların yerini alan şeylerdir; bunlardan her birisinin de, birisi selbî olmak üzere, altı mertebesi vardır.

Buna göre noktaya ait beş mertebe, noktanın bir tane, iki tane, üç tane olması ve harfin altında ve üstünde bulunmasıdır; noktayla ilgili selbî hüküm ise, noktasızlıktır.

İ’raba ait beş mertebe ise, merfuluk, mansupluk, mecrurluk, tenvin ve diri sükûndür; selbî-altıncı hüküm ise, ölü sükûn ve irabın yerini alan harfin düşmesidir.

Binaenaleyh, merfuluk, rûhanî mertebeye aittir; nasb ve cer ise, zâhirî ve tâbiî sûrete aittir; diri sükûn, ilâhî-ilk ahadiyet hükmüne aittir. Bu hüküm, eşyaya hâkim olan genel cem mertebesine (hazretü’l-cem’i’l-âmm) aittir. Şu hâlde diri sükûn, eseri görülen fakat varlığı müşâhede edilmeyen sâbit ve makûl bir şeydir.

Nitekim şeyhimiz ve imamımız, bir mısraında kasıtsız olarak buna işâret etmiştir.

Cem, aynının vücûdu olmayan bir hâldir
Tahakküm ona aittir, “Ahad”a değil[63]

Bu sükun da, sübûtî hükme racidir; bu rucü, fânînin hükmünün bâki kalıp, kevnî nispetlerin hükümlerinin ortadan kalkmasıyla Hakta fânî

olmakla gerçekleşir. Şu hâlde varlığın unvanı olan hareke, gizlidir, hüküm ise mevcûttur. Hükmün nispet edildiği kimse, zâhirî varlık değildir. İşte bu, kulun Hak ile perdelenmesi şeklinde işâret edilen kurb-i feraizin hükmüdür. Böylelikle, bütün berzâhlar gibi, o kulun da kendisi değil hükmü ortaya çıkar.

Diri sükun mertebesine ait olan şeylerden birisi de, tenvindir. Tenvin, istidâtların hükmünün küllî olarak sona ermesiyle gayelerde istikrar ve sebât kazanır; çünkü bu işin tafsîli düzeyde gaye ve nihayeti, sadece nispî ve farazî olarak gerçekleşebilir. Ölü sükun ise, ölmek, donuklaşmak, bozulmak, fenâ ve benzeri şeylere benzer.

Eşyada hüküm, varlıkları cihetinden vücûdî a'yâna değil de mertebelere ait olduğu için, varlıklara izâfe edilen hüküm, mertebelerinin hükmünün eşyayla zuhûru itibârıyla izâfe edilir. Mertebelerden meydana gelen eser ise, iki itibâra bağlıdır: Birincisi bütün eşyaya yayılan ahadiyet özelliğindeki ilâhî "cem" hükmünün sirâyeti itibârı; ikincisi ise, evvellik nispetine tâbi baskınlık itibârıdır. Çünkü bazı mertebelerin diğerleri üzerinde hüküm sahibi olması ve gâlip gelmesi, ihâta sayesinde gerçekleşir ve öncelikli oluşa göre ortaya çıkar.

Sonuç başlangıcın aynı, sonluk diye ifâde edilen gaye, başlangıcın kemâlinin sûreti olduğu için, başlangıç ve sonuç arasında sadece evvellik hükmünün gizlenmesiyle farklılık ve temeyyüz gerçekleşir; nitekim daha önce buna işâret etmiştim.

Bunun için tenvinin şekli, hükme delâlet eden irabın şeklinin katı olmuştur. Tenvinin ikili olması ise, zikredilen iki itibârdan dolayıdır.

Allah nasip ederse, hareke ve noktaların diğer sırlarını da belirteceğim.

***

İdrâkin konusu olan farklı mertebelerdeki bütün vücûdî sûretlerin mücerret makûl hakîkatlerin bileşiminden ibâret olduğunu belirtmiştik; bunlar, zikredilen Hakka ait ahadiyet-i cem hükmüne tâbi olan içtima nispetiyle zâhir olmuşlardır. Bu zuhûr, bazen bir kısım vücûdî mertebelerde gerçekleşirken, bazen bütün mertebelerde gerçekleşir. Buna göre, harflerden ibâret olan gaybî-mevcûdat, Nefes-i Rahmânî'nin sahibidir. Beşerî nefesin harflerinin ise, zikredilen küllî beş mertebeye ve bunların mahreçlerdeki örneklerine göre, bir takım tedahül ve karışımları vardır; bu örnekler, terkip

hükmü, birleşmeden doğan telif ve de kelâmı söyleyen kimsenin kendisiyle boyandığı ve tesiri konuşulan şeyde ortaya çıkan ceme göre ortaya çıkarlar.

Terkibin bütün hâllerindeki gâliplik ve zuhûr, bu karışım ve tedahülün aralarında gerçekleştiği şeylerden birisine aittir; buna göre, bu gâliplik ve zuhûr mertebe yönünden gerçekleşmişse, bunun kaynağı zikredilen cem hükmüdür; vücûdî zuhûr açısından gerçekleşmişse, bunun kaynağı evvelliktir.

Şu hâlde noktalar ve i’rab, bu şeyleri tam olarak tarif, temyîz ve tayîn edip, esaslarına dikkat çekmektedirler. Buna göre noktalar, mertebelere, i’rab harekeleri ise, hüküm ve sıfâtlara mahsustur.

Bu beş mertebenin, kendilerine tâbi başka mertebeleri vardır; bunlar, fiil mertebesi, infial (edilgenlik) mertebesi ve de mukavemet, itidâl ve denklik gerektiren bunların birleşimi olan mertebedir. Bu tâli mertebelerin insandaki mazharları ise, ses, dil ve dişlerdir.

Beş mertebenin hükümlerinin zuhûru, daha önce belirttiğimiz gibi, öncelik itibârıyla olduğu için, bu üç mertebede de emrin zuhûru iki itibâra bağlı olarak gerçekleşir: Birincisi, rûhanî kuvvetler açısından işâret edilen baskınlığın zuhûru, diğeri ise tâbiî kuvvetler açısından zuhûrudur. Çünkü a’yânın istidâtlarının farklılığı ve isimlerin konularının ve kendilerini yaratmaya dönük teveccühlerinin çeşitliliği, şunu gerektirir ki: Bunların bir kısmı mevcût olduğunda, rûhlar mertebesinde taayyün edip, bu mertebelere izâfe edilirler; bir kısmı ise, tâbiat ve zuhûr mertebelerinde zikredilen iki mertebenin birinde veya her ikisinde iki itibâr ile ve iki cihetten zuhûr ederler; bu iki cihet, bunların iki nispetten birisinin hükmüyle boyanmasını gerektirir ki, bunlar, fiil, infial veya bir itibârla bunları birleştiren üçüncü bir durumdur.

Çünkü, mesela, evvellik veya mertebeye ait ahadiyet-i cem hükmü cihetinden beş hükümden birisi baskın olduğu için bir harfin rûhanî nispet yönünden fiilî mertebede taayyünü, hükme irab ile, mertebeye ise nokta ile dikkat çeker. Bu durumda nokta, harfin üzerinde ve bir tanedir. Eğer baskınlık, iki itibâr ile yani rûhanî ve tâbiî itibâr ile gerçekleşirse, iki nokta olur. Durum bunun aksi ise, yani harf, zikredilen iki itibârdan birisi veya ikisiyle birlikte edilgenlik mertebesinde temeyyüz etmiş ise, noktalar harfin altında bulunur. Buna, buradaki ruhânî ve tabîî mertebeye nispetle evvellik hükmü de eklenip, bunların arasında tenasüp gerçekleşirse, irab da noktalar gibi harfin altında bulunur.

Bu durum, beş mertebenin iki hükmünden birisi ölü sükûne, diğeri ise tâbiat sûretine ait ise, böyledir.

Her iki itibârda ve onlarla mütenasip beş hükümde durum bunun aksi olursa, i'rab ve noktalar harfin üzerinde bulunur.

Eğer baskınlık, iki sükûnun dışında beş mertebenin her hangi birisine ait olur ve mertebelerde taayyün eden şey "infial" nispeti açısından taayyün ederse, i'rab harfin üstünde, nokta ise altında bulunur.

Baskınlık cem ve denklik mertebesinde –ki bu mertebe, üç mertebenin sonuncusudur- meydana gelip, bu beş mertebeden birisinin hükmü diri sükûne ait olursa, nokta, harfin üzerinde bulunur ve üç tane olur.

Bu birleşik terkip, zikredilen iki itibâr ile –ki bunlar, rûhanî ve tâbiî nispetlerdir- zuhûr ettiği için, sadece peltek Se ve Şın harfleri üç noktalı olmuştur.

Binaenaleyh peltek Se, rûhanî kuvvetlerin, Şın ise tâbiî kuvvetlerin birleşmesinin hükmüne mahsustur.

Harfin altındaki noktaların ikiden fazla olmamasının nedeni, şudur: Zikredilen karışım, açıkladığımız sebeplerden dolayı, rûhlar ve tâbiatlar arasında gerçekleşmiştir ve bunlar, yani ruhlar ve tabiatlar, mânâların, hakîkatlerin ve mertebelerin mazharlarıdır. Buna göre rûhanî nispetler, ifâde ettiğimiz üzere, mufassal olarak gâlip gelirse, nokta harfin üzerindedir; tabiî kuvvetler gâlip gelirse, nokta rûhlar ve tâbiatlar mertebesini belirtmek için, altta bulunur.

Üçüncü nokta ise, itidâl denkliğine ve ilâhî-ahadiyet-i cem sırrına işâret ettiği için, hükmünün kapsayıcı olmasından dolayı harfin üzerinde olmuştur. Ahadiyet-i cem makâmı, bütün hüküm ve eserlerin istinat ettiği makâmdır; buna, bu kitabın pek çok yerinde işâret ettik.

Üçüncü nokta, harfin altında bulunsa idi, bu makâma dikkat çekmezdi; çünkü üçüncü noktanın işâret ettiği şey, mağlup edilemeyen ve her zaman gâlip gelen ilâhî emirdir. Bunun için bu nokta, ilki rûhanî, diğeri tâbiî olan iki noktanın üzerinde bulunmuştur. Bu iki nokta, tâbii ve rûhâni mertebelerin karşılıklı olarak birbirlerine tesir etmeleri açısından denk olduklarına işâret etmek için aynı sırada yazılırlar; üçüncü nokta ise, açıkladığımız sebeplerden dolayı, bunların üzerine konulmuştur.

Cem hükmüne sadece peltek Se ve Şından ibâret olan iki harfle dikkat çekilmesinin nedeni, ahadiyet özelliğindeki "cem" hükmünün ve vücûdî-itidâl hükmünün, bu iki mertebe dışında müşâhede edilmeyip, makûl olarak bulunmasıdır. Bu kâmil itidâle dair hiçbir sûret, meydana gelmez ve zuhûr

etmez. Aynı şekilde, hükmü kapsayıcı olan küllî-cem ve kendisinden daha kâmil bir şey olmayan kemâl de, varlıkta taayyün etmezler; her ikisi de, mertebe ve her şeyin onda ve onunla –kendisine göre değil- göre zuhûr ettiği mazhara göre müşâhede edilir.

Noktaların mertebelere, i'rap çizgilerinin hükümlere delâlet etmesindeki sır şudur: Nokta, görülmeyen makûl bir şeydir, bununla birlikte o, bütün çizgilerin, satıhların ve dairelerin aslıdır, bütün bunlar, nokta ile zuhûr ederler, fakat noktanın kendisi, hüviyeti itibârıyla zuhûr etmez. Aynı şekilde mertebeler de, görülmeyen makûl hakîkatlerdir. Bunlar, görülen her şeyin aslıdırlar ve onların üzerinde hâkimdirler. Çizgi, bitişik noktalardan ibâret olduğu için, hükme delil olmuştur; çünkü hüküm, hâkim ve mahkum-i aleyh (hakkında hüküm verilen şey) arasındaki makûl bir nispetten ibârettir. Yaratıcı bir hareket ile de, süreklilik meydana gelir. Böylelikle hükmün, hâkim olması itibârıyla hâkimin ve mahkum-ı aleyh ve bih'in (hakkında ve kendisiyle hüküm verilen şeyin) varlığı ortaya çıkar.

Allah, mürşittir.

***

Şeddelemenin ise, üç mertebeden meydana gelen birleştirici nispet hükmünün diri sükun mertebesinin hükmüyle karşılaşmasıdır. Diri sükûn, ilâhî-cem mertebesine aittir; bu ikisinden zuhûr eden ise, öncelik sahibidir. Binaenaleyh hüküm de, zuhûrun aynıdır.

Şeddenin varlıklardaki sırrı ise, kurb-ı nevafil ve kurb-i feraiz'in neticesinden bilinir. Kurb-ı nevafil, taliplere; kurb-i feraiz ise, talep ve irâde edilenlere mahsustur. Buna göre muhakkik, "**ev edna/daha da yakın**" makâmını geçtiğinde, daireyi iki kısma bölen çizgi ortadan kalkar. Talep edilen için, hüküm cihetinden öncelik ve zuhûr gerçekleşir. Talip ise, sonluk ve onun gereklerine naildir.

"**Kulunu gece vakti yürüten Allah münezzehtir**" (İsra, 1) âyetinin ve "**Dur, Rabbın namaz kılıyor**" hadisinin sırrını kavrayan kimse, imâ edilen gerçeği anlar.

***

Bunun ardından deriz ki: Sûretler, mürekkep ve nisbî olarak bâsit diye ikiye ayrılmışlardır. Bâsit, farklı keyfiyetlerden soyut ve cüzleri birbirine benzer olduğu için, terkibin, zâtı açısından bâsitte hiç bir mahsûs hükmü gözükmez; aksine onun basitteki hükmü sadece makûldur. İşte bu nedenle, gâliplik ve izâfeyle kendisine mahsus harfler, noktasız olmuşlardır. Çünkü noktalar, tarif için konulmuştur. Bu harflerin tâbiat ve sûretlere nispeti, tek bir açıdan olduğu için, bunların mertebesine sadece sûret ile, hükümlerine ise irab ile dikkat çekmek yetirli olmuş, böylelikle başka bir tanımlayıcıya ihtiyaç kalmamıştır.

Bu özellikteki harfler, ıstılâhta on dört harf iken, tahkîk kaidesine göre, on iki harftir. Çünkü bunlardan birisi, Elif'tir.

Muhakkiklere göre Elif, tam harf değildir. Çünkü Elif, herhangi bir mahreçte belirlenmeden nefesin çıkartılmasından ibârettir. Bu nedenle muhakkiklere göre Elif ve Hemze, işâret edeceğimiz üzere, tek bir harftir. Lam-elif de, Lam ve Elif'ten meydana gelen bir harftir. Bu harf, makûlluğu ve bileşikte hükmünün zuhûr etmeyişi açısından terkibin sırrına delâlet eder; ayrıca bu harf, ilâhî ve kevnî mertebelerden ibâret olan iki mertebe arasında gerçekleşen irtibâtın sırrını, bâsit ve bileşikler arasında meydana gelen karışımın sırrını bildirir.

Bu harfin, burada zikretmemizin uygun olmadığı başka bir takım sırları daha vardır.

Noktasız harfler, şu hâlde, on iki tanedir. Bunlar, Arş'ta var sayılan takdirî on iki burca istinat eder. Arş, bâsit cisimlerin ilki, hüküm, ihâta ve sûret açısından ise, en büyüğüdür.

Burçların alâmetleri, sekizinci felekte ve daha önce zikredilen mertebelerde müşâhede edilen menzillerdir; bunların hükümleri, bütün harflere sirâyet ederler.

Varlıklar da, on iki tanedir: Beş tanesi aslî, bunların lâzımı olan iki itibârî; üç tane de talî ve bunlara tâbi iki varlık; böylece bunların hepsi, on iki tane olmaktadır.

Noktalı harfler ise, on dört tanedir. Bunlar, yedi kat gök mertebesine, anasır-ı erbaa'ya (ateş, toprak, su ve hava), müvelledat-ı selase'ye (cemadat, nebatat ve hayvanat) ve sekizinci feleğe işâret ederler ve onların alâmetleridir; sekizinci felek, kuşatıcı berzâh ve Araf'tır.

İçerdiği mümkünlerle birlikte imkân mertebesi, gayb olduğu için, karanlıktır. Mümkünler de, Vücûdî Nûr'da taayyün eden şeyler olup, bunların birbirleri için hükümlerinin zuhûru Hak ile ve Hakta olduğu için –

ki Hakkın, ne bir kaydı ve ne de temeyyüzü vardır- varlıkta gerçekleşen misâl, Asıl'a mutabık olmuştur.

Binaenaleyh okka-mürekkep, Hakkın vücûd ve ilim açısından kendilerini ihâta etmesi cihetinden imkân mertebesi ve içerdiği mümkünlerin benzeridir.

Mümkünlerin hakîkatleri ise, okkada gizli olan harflere benzer. Nitekim buna, "**Allah var idi, onunla birlikte başka bir şey yoktu"** ve benzeri sözleri izâh ederken, Zât'a ait ilâhî-gayb mertebesinde hiçbir şeyin çoğalması ve vücûdî taayyünü yoktur ifâdemle dikkat çekmiştim.

Kağıt ve üzerine yazılan şeyler, mevcûdâtın sûretlerinin kendisinde taayyün ettiği Vücûd-ı âmm'ın (Genel varlık) nûrunun yayılmasına benzer.

Yazı, yaratmak ve izhârın sırrıdır.

Vasıta ve araç ise, ilâhî Kalem'dir.

Yazar ise, Yaratıcı, Hâlık, Barî, Musavvir olması açısından Hak'tır; nitekim, altı terkibin sırrı, temeyyüz ve kudretin sırrı bahsinde buna işâret etmiştim.

Üç parmağın benzeri, neticenin kendisiyle ve kendisinde gerçekleştiği ilk ferdiyettir; daha önce bunu belirtmiştik.

Kasıt, irâdedir.

Yazılmak istenilen şeyin düşünülmesi, varlıkta zuhûr edecek malumatı hakikatleri ihâta eden ilâhî ilme tâbi irâdî tahsistir.

Burada yazmak istediği şeyi yazan alimin istidadı, iki asla raci olduğu gibi –ki, bunlar yazıdan önce gelen ilim, diğeri ise mahsûs şeylerden elde edilen hissî ilimdir-, orada da durum aynıdır.

Buna göre birinci ilmin benzeri, Hakkın zâtını bilmesi ve zâtına dair ilmi ile her şeyi bilmesidir.

Mahsûs şeylerden elde edilen ilmin benzeri ise, Hakkın mümkünlerin hakîkatlerini imkân mertebesinde görmesi, kendi zâtından kaynaklanarak ilminin onlara ezelde ilişmesi ve onları bilgisine ve bulundukları hâle göre ortaya çıkartmasından ibârettir.

İşte bu, alimin ilminin maluma tâbi olmasının sırrıdır.

Bu iki ilmî aslı birleştiren nispetten, pek çok sır öğrenilir. Burada, bunların detaylarını açıklamaya hâlimiz ve vaktimiz müsait değildir. Bunlardan birisi, **"Bilelim diye sizi imtihan ediyoruz"** (Muhammed, 31) âyetinin sırrıdır.

Dikkat çektiğim şeyi anla! Bu kaideye ve önceki bölümlere pek çok sır dercettim. Bunların muamması çözülürse, bunlarla çok değerli ve önemli

bilgilerin kapısı sana açılmış olur.

Allah, hidâyet ve ihsânın velisidir.

Küllî Kaide

Bu kaide, Hak ile masiva/onun dışındakiler arasındaki farklılık mertebelerini ve tâbilik ve istilzâm yoluyla bu mertebelere mahsus temel sırları içermektedir:

Malûm olsun ki: İşaret olunan beş temel mertebe diğer mertebe ve hazretlerin esasları olmakla birlikte, bunların bir kısmı diğerlerinin ihâtası altında bulunurlar. Buna örnek olarak, ortadaki mertebenin iki kenarında bulunan mertebeleri verebiliriz. Çünkü bunlardan birisi, şehâdet diye nitelenen ez-Zâhir ismi mertebesine dahil iken, diğeri ise şehâdet mertebesinin mukâbili olan aslî-gayb mertebesine dâhildir; nitekim orta mertebe de, bu mertebeler üzerine zait bir şey değil de, bir nisbet diye dikkate alındığında, her iki tarafa birden dahil olmuştur; söz konusu bu nisbet, her ikisinden meydana gelen birleşmeden ibârettir.

Ortadaki mertebe de, hakîkatinin ez-Zâhir ismi ve zuhûr olduğu kabul edilirse –ki, bunlar Asıl mesabesindeki Bâtın'ın gaybından çıkan ferlerdir, çünkü zuhûr, kendisinden önce farz olunan veya bilinen bir bâtınlıktan olabilir-, böylelikle her dördü de, ilk gayb'a dahil olurlar. Fakat bunun bu tarzda akledilmesi, hükümleri, kesreti, kelâmı, itibârları, kevnî ve ilâhî isimlerin tafsîllerini, bu beş küllîden kendisine ulaşılan mertebeleri ortadan kaldırır; müşâhede, kelâm, hüküm ve tafsîl ise, ancak bunlar ile ve bunların iliştiği şeylerle gerçekleşir ki, bunların iliştikleri, gaybın sahibi ilâhî mertebe, şehâdetin sahibi kevnî mertebe ve her ikisini birleştiren sırdır.

***

Bu sâbit olunca, şu da bilinmelidir ki: Küllî emir, zikredilen bu asıllara göre, üç kısma ayrılır. Birincisi, sadece Hakka ait olan kısım, ikincisi kainata ait olan kısım, üçüncüsü ise Amâ'daki Nefsî makâmda (Nefes-i Rahmanî) müşterek olan kısımdır; bu makâm, işâret olunan birleştirici sırdır.

Hakka ait olan kısım, hiç kimsenin ortak olmadığı şeylerdir. Bunlar da, iki çeşittir: Birisi, bir açıdan sübûtî olanlar, diğeri ise bir açıdan selbî olanlardır.

Sübûtî olanlar, Hakkın vücûdî ve ilmî ihâtası, varlık ile nitelenmiş her şeyden önce olması; irâde ve talebinin önceliği, her vakitte, hâlde, mevsimde, mazharda her hüküm sahibinin hükmünü ona göre kabul etmesi; vücûdun vâcibliği ile sübütün vâcibliğini sürekli birleştirmesidir.

Selbî olanlar ise, Hakkın belirlenmesinin, sınırlanmasının olmayışıdır. Hak, hiç bir şeyde münhasır olmaz, varlığının başlangıcı yoktur, ihâta olunamaz. Binaenaleyh Hak, bu durumlara her açıdan ve her hâl üzere layıktır, çünkü bunlar, Hakkın zâtının iktizâ ettiği şeylerdir; yoksa Hakkın zâtı, bunları gerektirmiyordu da, bunlar kevnî mazharlarda ve onlara nisbetle meydana gelmiş, bundan dolayı da Zâtına izâfe edilmiş değillerdir. Şâyet böyle olsaydı, Hakka a'yân ve hakîkatlerden veya bunlar sayesinde tekil veya çoğul olarak Zâtının ezelde iktizâ etmediği bir hüküm dönmüş olurdu. Böylelikle Hak, başkasından veya başkası sayesinde yeni bir hüküm veya özellik kabul etmiş ve bu hüküm veya özellik, başkasının varlığı sayesinde Hak için sâbit olmuş olurdu; fakat bu özelliğin kaynağı olan başkasının yok olması farz edilse, bu hüküm veya özellik de ortadan kalkardı.

Çünkü Hakkın Zâtı, bu başkası olmadan bu hükmü iktizâ etmemişti. Böyle bir durum ise, sahîh değildir, çünkü buradan hadislerin Hakkın zâtı ile kaim olduğu, O'nun da başkalaşma kabul ettiği neticesi çıkar; ya da, bu hüküm tekrarlanıp, böylelikle sâbit olan hakkında, sâbitliği veya mümkünlüğü nefyetme hükmü verilirdi ki, böyle bir şey, hakîkatlerin değiştirilmesi kâbilinden bir iştir ve muhâldir.[64]

***

Şu var ki: Burada ince bir sır vardır, Allah'a yemin olsun ki, bu sırda tahkîk vardır: Bütün bu sıfâtlar ve diğerleri, sadece Amâ'da bilinir ve sâbitlikleri ve taayyünleri zâhir olur. Amâ', zikredilen berzâh, şehâdet ve Zâta ait mutlak gayb arasındaki fasıldır. Nitekim, bunu daha sonra öğreneceksin.

Binaenaleyh Hak için herhangi bir şe'nde sâbit olan şey, Zâtının ezelde iktizâ ettiği şeydir; Hakkın dışındaki şeyler için hakîkati açısından sâbit olan şey, o şeyin zâtının iktizâ ettiği şeydir; Hak ve Hakkın dışındaki şeyler için nefyi sâbit olan şeyler de, onların zâtlarının nefyini iktizâ ettiği şeylerdir. Buna göre yenilenen şey, bu şeylerin ortaya çıkması ve varlıklar

ile ve onlar için bilinir hâle gelmesidir; yoksa bunlar, Hak veya Hakkın dışındaki kimse için sâbit olmuş veya ortadan kalkmış değillerdir. Zuhûr, sadece zikredilen Amâ'da ve onunla gerçekleşir.

Zikredilen kısımlardan âleme ait olan ve âlemin kendisiyle Hak'tan ayrıldığı özellikler, daha önce Hak için sâbit olduğu belirtilen her şeyin yokluğudur. Mesela âlemin, ilk irâde ile veya kadîm bir varlık vb. ile vasıflanmayışı; varlığı vâcib olmaksızın sadece sübûtunun vâcib olması, kendisi üzerinde hâllerin değişmesiyle hadislik özelliğiyle vasıflanması gibi. Hak ise, hâllerde başkalaşmadığı için hadislik ile vasıflanamaz.

Varlığına ve yokluğuna işâret edilen zikredilen sıfâtların dışındakiler ve ilk berzâhta ortaya çıkan şeyler ise, iki vecih ve hükümlü müşterek özelliklerdir. Bunlar, bir açıdan Hakka nispet edilebilirken, bir açıdan Haktan başkasına nispet edilebilirler. Bunların, bu berzâh mertebesinde müştereklik nispetiyle Hak için sâbit olmalarının nedeni, Hakkın zâtının, bu mertebede ve bu tarzdaki ortaklık nisbeti şartıyla onları kabulü iktizâ etmesidir. Bunlar, Hakkın zikredilen farklılık özelliklerinden birisinin hükümleridir. Bu özellik, Hakkın her çeşit hâl, mertebe, zaman, mevtin ve mazharda her hükmü, hüküm sahibine göre kabul etmesidir.

Kevnî varlıkların bu berzâhta gerçekleşen müşterek emirlerdeki hükmü, ise, Hakka dair belirttiğimiz tarzdadır. Şöyle ki: Bunların hakîkatleri, kendilerini bilfiil ve şartlarıyla kabul edecekleri zuhûr etmiş her şeyi kabul etmeyi gerektirmiştir. Burada yeni olan şey, kendilerini var sayan veya nefyeden kimse hakkında bu şeylerin sâbitlikleri veya yoklukları değil, zuhûr etmeleri ve bilinmeleridir.

Bu berzâh, aydınlık özelliğine sahiptir. Hakkın, yaratıklarından farklılaşmasını temin eden mertebe ise, gayb ve mutlak nûr mertebesidir; bunun özelliği, kendisiyle idrâkin gerçekleşmesi, fakat kendisinin idrâk olunamayışıdır.

Açıklamaya çalıştığımız taayyün etmiş ilâhî mertebelerde bunun benzeri, Fâtiha'nın birinci kısmıyla özelliğine dikkat çekilen, Asıl'dır. Bu Asl'ın vârisi ve hakkını yerine getirenler ise, "Sabık"[65] ; ibâdetlerden ise, gündüz farz ibâdetleri ve önceliği olan bütün ibâdetlerdir.

Diğer varlık mertebesi, imkân ve makûl adem mertebesine işâret eden karanlığın sahibidir. Bu zulmetin özelliği, kendisi idrâk edildiği hâlde onunla bir şeyin idrâk edilemeyişidir.

Fâtiha'nın son kısmı ve talep cümlesi bununla ilgilidir; bu talebin konusu, surenin sonuna kadar isbat ve tenzihî-nefiy özelliğiyle nitelenen

kimseler adına gerçekleşen hidâyettir. Bu, kevnî ve arızî sıfâtların nispetlerinden soyunup, asıl üzere bâki kalmaktan ibârettir. Bu asıl, kâmil kulluğun rubûbiyetin karşısında bulunması gibi, nûr'un mukâbili imkanî sebâttır. Bu makâm, Hak'ta ikinci fenâ makâmıdır. Bu fenânın bazı sırlarına, ilim ve fethin sırrına dair ifâdelerime ilave olarak, daha sonra hidâyetin sırrını açıklarken -Allah'ın izni ile- işâret edeceğim.

Bu mertebeye, gece ibâdetleri ve âhirlik özelliği olan ibâdetler aittir; bu küllî karanlık makâmların mazharı olabilen kimse ise, zalimdir[66] .

Ziya özelliğiyle nitelenip, Amâ diye isimlendirilen Berzâh'a ise, Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz makâmı istinat etmektedir. Bunun özelliği, hem kendisinin idrâk olunması ve hem de kendisiyle idrâkin gerçekleşmesidir. Akşam ve sabah ibâdetleri gibi berzâhî ve "camî (birleştirici)" ibâdetler, öncelik ve sonralıkla sınırlı olmayan bütün ibâdetler, bu kısma mahsustur.

Allah'ın hüccetlerinin ve bu büyük ilâhî makâmların mazharı olabilen vârisler, "muktesit (dengeli)"[67] kimselerdir. Bunlar, ortada dururlar ve her şeye yaratılışını veren Rableri[68] gibi her hak sahibine hakkını verirler[69] . Binaenaleyh bu makâm, birinci ferdiyet makâmıdır. Bu makâmda, "sonuçlandırma (intac) ve rûhanî, gaybî, tâbiî, unsurî ve bütün bunları içeren nikah ile "tenasül (üreme)" gerçekleşmiştir.

Bütün bunlardan, namaz vb. gibi İslam'ın beş şartı bilinir; bunlar ise, beş aslî mertebeden öğrenilir. "Rab" ismi hakkında "**rabbu'l-âlemîn/ âlemlerin rabbı**" meselesini izâh ederken Allah'ın nasib ettiği kadarıyla bahsedeceğiz.

***

Şimdi de, bu birleştirici berzâh makâmının diliyle şöyle deriz: Haktan ilâhî hükümler, O'nun gayb hazretinden ortaya çıkarlar ve haber verildiği gibi yine O'na dönerler. Fakat ilâhî hükümlerin Haktan çıkıp, tekrar O'na dönmeleri, mümkünler ile gerçekleşir. Mümkünlerin hükümleri ise, Hak ile birbirlerine bağlanırlar.

Haktan mümkünlere gelen şey, Hakkın yaratıcı izhârıdır; Hakkın katında mümkünlerden bulunan şey ise, (yaratıcı izhârı) kabul ve onların (mümkünler), kendileriyle taayyün eden (ilâhî) isimlerin hükümlerinin ve eserlerinin zuhûrunda ve Haktan Hakka dönmelerinde şart olmalarıdır;

nitekim bunu daha önce belirtmiş ve tasavvurların sırrı bahsinde ifâde etmiştik.

İlimde mertebenin varlıktan önce gelmesi, şöyledir: İlim, âlime alimin hakîkâtinin gerektirdiği tarz üzere ilişir; ayrıca, ilişme ve salt-ilişme konusu da bunda müessirdir. Çünkü ilişme, iliştiği şeye ve hükmüne tâbidir.

Şu var ki Hak, şeylerin hakîkatlerini kendi Zâtından bilir, bunun sebebi, onların Hakkın zâtında resmedilmiş olmalarıdır. Binaenaleyh Hakkın, hariçten elde ettiği hiç bir ilmi yoktur. Buna göre bu ilim, sadece mertebe ve nispetle önce veya sonra olmuştur, bunu anla.

Varlıkta öncelik, kaidenin başında zikredildiği gibi, sadece Hakka aittir.

Şu halde, vücûdî öncelik, **“Allah, her şeyin yaratıcısıdır”** (Zümer, 62) **; “O, evveldir, bâtındır”** âyetlerinde ve Hz. Peygamber’in **“Allah var idi, onunla beraber başka bir şey yok idi” hadis**inde ifâde edilmiştir. Âhir isminin ifâdesi ise, **“Allah’a yardım ederseniz, o da size yardım eder”** (Muhammed, 7)**; “Onların vasıflarını cezalandıracağız”** (Enam, 139) vb. âyetler ve Hz. Peygamberin **“Siz usanıncaya kadar Rabbınız usanmaz”; “Nefsini bilen Rabbını bilir”; “Bana bir karış yaklaşana bir arşın yaklaşırım”** gibi ifâdeleridir.

Bu kaidelerde imâ yoluyla anlatılan sırları anla!

***

Malûm olsun ki: Öncelik, sonralık, ilişme, izhâr, kabul vb. gibi şeylerin hepsi, her nefeste meydana gelmektedir ve hükmün hepsi, iliştikleri şeylerden ayrılmaz. Her varlığın isimlerle olan hükmü, isimlerin hükmü gibidir ve her açıdan müsemmâyla (isimlendirilen) birliktedir. Ayrılma, her açıdan, her hâl ve takdîre göre ve bütün mertebelerde muhâldir.

Buna göre, âlem bütün olarak, Vücûd-ı Baht’ın (Mutlak Varlık) mazharıdır. Her varlık da, herhangi bir varlık mertebesinde özel bir isim nispeti açısından O’nun mazharıdır. Vücûd ise, “a’yan”ın hükümlerinin muzhiri (izhâr) eden, bu hükümlerin bazı mümkünlerden diğerlerine ulaşmasının şartıdır. Ayrıca o, zikredilen Berzâh’ta mümkünlerin kendi nefislerini ve birbirlerini bilmelerinin de şartıdır; söz konusu bu Berzâh, küllî aynadır.

Bu konu ve makâmın bir takım sırları vardır ki, zamanımız bunların zikredilmesi için yeterli değildir; bahsettiğimiz meselelerin asıllarını

açıklamak ve hakîkatlerini bildirmeye dair yüklendiğim görevi ifa için bu kadarını belirttim. Yoksa, ferler, asıllar ve tafsîller hakkında kendi anlayışıyla veya zevkiyle veya aktarıcı olarak konuşan kimseler, hatıra, fikir ve kalb mertebesinde ortaya çıkmış hakîkatlerin ve makâmların ürünleriyle ilgili çok şeyler söylemişlerdir.

Fakat bu mertebenin ve makâmın hakîkatini, gözüyle görürcesine ve muhâtabın nefsinde somutlaştıracak şekilde, kesin bilgiyle bilenler çok azdır. Bu az insanlar, ardından, bu meselenin nispetlerinden, tafsillerinden ve hükümlerinden öyle bahs ederler ki, ifâdelerinde, tafsîli açıklamanın dayandığı esasların hükmünün sürekliliği ortaya çıkar; öyle ki, bu esaslar, kendilerine dayandırılan tafsîli şeylerden hiç birini nakzetmezler.[70]

Çoğunluk ise, böyle davranmaz, çünkü onlar, hakîkatlerin esaslarını ve makâmlarının asıllarını bilmezler, bilakis, bazı ferlerden, bazılarına intikal etmekle detaylar üzerinde konuşurlar.[71] Bunun için aralarında görüş ayrılıkları olur, çelişkilere düşerler, bilgilerini kontrol ettiklerinde ise, şaşkınlığa (hayret) kapılırlar.

Özetle, bu esasları takdim etmemizdeki amaç, zikrettiğimiz husustur.

Araştırmacı, bu satırlarda ortaya koyduğumuz şeylere dikkat etsin, böylece, âlemin Nefes-i Rahmânî ile Gayb'tan şehâdete çıkışını öğrenir; vahdet makâmının ve bu makâma tâbi olan zikrettiğimiz ve daha sonra isimlerin isimleri konusunda zikredeceğimiz meseleleri; isimlendirmenin sırrını; sirâyet eden tecellînin sırrını; varlıkların Allah'ın tükenmeyen kelimeleri oluşlarının sırrını ve insanın zikredilen iki mertebenin nüshâsı olmasının sırrını öğrenir.

Buna göre, mahreçler mertebesinde harflerin ve kelimelerin insanın nefesinden meydana gelmesi, varlıkların Nefes-i Rahmân'dan çıkışının ve varlık (vücûdî) mertebelerinde taayyün etmelerinin benzeridir ki, bu mertebelerin sonuncusu şehâdettir; bunlar, ilâhî irâde ve "Ol" emri ile çıkmışlardır. Buradaki farklılık, isimlerin mertebelerine göredir.

İlahi isimlerin teveccühlerinin çeşitliliği, kevnî hakîkatlerin ve de bunların mertebe ve istidâtlarının farklılığı, bize göre, beşerî harflerde meydana gelen farklılığa benzer; beşerî harflerdeki bu farklılık, mahreçlerdeki boğum ve bitiş yerlerine göre gerçekleşir. Buna göre Nefes'in (Nefes-i Rahman) kendisi sonlu olmasa dahi, ondan bütün zamanlarda varlıkta taayyün eden şey, sonlu bir "emir"dir; bunun nedeni, kâbiliyetlerin ve mertebelerin Nefes-i Rahmanî'yi kabullerinin sınırlı ve mütenâhi olmasıdır.

Buradan "**İlmimi kıyâmet gününe kadar yaratıklarım üzerine yaz**" ifâdesinin sırrı öğrenilir. Binaenaleyh bu ifâde, mutlak değil, kâbil (mümkün) dikkate alınarak mukayyet anlamda zikredilmiştir; bununla birlikte mümkünler ve onlara ilişen ilâhî ilim, sonsuzdur. Ayrıca bu ifâdenin mukayyet olmasının bir nedeni de, sonsuz olan şeyin varlığa bir defada girmesinin imkânsız olmasıdır, nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Sonra şöyle deriz: Buna göre, nefes tek bir hakîkat olsa da, mahreçlerde boğaz düğümleri (makta) sebebiyle meydana gelen farklılıklara göre farklı isimler elde eder:

Nefesin süresinin herhangi bir boğum ile sınırlanmadan uzatılması, Elif diye isimlendirilir; nefesin kaynağı olan kalbe nisbetle en yakın boğum ile ilk taayyünü ise hemze diye isimlendirilir. Bunun ardından ise nefes, mesela Ba, Sin, Şın vb. şekilde isimlendirilir; nitekim Asıl da, Kalem, Levh, Arş vb. şekilde isimlendirilmiştir.

Hiç bir harf, taayyünün dışında, nefesten farklı değildir ve ondan ayrılmaz. Vücûdî varlıklar ve isimlerin hakîkatlerinin her birisi de, gayb, şehâdet vb. diye nitelenen Mutlak Varlık'tan sadece çoğalmaları ve taayyün etmeleri cihetinden farklılaşırlar; bu taayyün ve taaddüt ise, eşyaya nisbetle değil, Hakka nispetle imkânî-gayb mertebesinde gerçekleşir. Ayrıca bu taayyün, ilâhî Gayb mertebesinden izâfî gayb'da farklılaşan isme ait ilk taayyünden ibâret olan şehâdet mertebesinde gerçekleşir; izafî gayb, zikredilen haddir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ilk taayyünün beşerî nefesteki benzeri, hemzedir.

Şu halde hemze, taayyünün kendisidir; böylece zikredilen bu taayyün ile nefesin izâfe edildiği Mutlak Gayb'tan zâtî tecellî zuhûr eder. Kevnî varlıklardan ise, Kalem zuhûr eder.

Bizim nefesimizde hemze ile ilk taayyün eden ve onun birliğini bildiren şey ise, Elif'tir. Şehâdet âleminde hemze ile taayyün eden ilk tam harf, Ba dır. Çünkü Hemze ve Elif, daha sonra işâret edeceğimiz üzere, harf değillerdir. Cem, terkip, çeşitli tarzlardaki çeşitli mertebeler ve daha önce açıkladığımız tarzda ahadiyet-i cem hükmünün sirâyet etmesiyle, bütün varlıklar zuhûr ederler. Ayrıca, lafızların, kelimelerin ve harflerin sûretleri, küllî mertebelerde ve mahreçlerde mânâları yüklenmiş ve onlara delil olarak zuhûr ederler. Bunların mânâları taşımaları, kevnî varlıkların mertebe ve isimlerin hükümlerini, müsemmânın (Hak) sırrını taşımalarına benzer. Bu varlıkların müsemmânın sırrını taşımaları, isimlerin kendisine delâlet etmesi ve bir açıdan ondan farklı olmayışı itibarıyladır.

Bunu öğren, Allah mürşittir.

Küllî Kaide

Bu kaide, şu konuları içermektedir:

İsimlerin sırrı; isimlerin isimlerinin sırrı; isimlerin mertebelerinin, kemâllerinin, bu kemâllere ait olan ve kendisindeki kemâli elde etmeye dönük talebin sırrı; isimlendirmenin faydası; isimler ve aralarındaki farklılık.

Allah'ın izni ile düşünürken,

bunları öğreneceksin.

İsim ve hakîkatlerin bir bölümü, daha önce açıkladığımız gibi, aslî ve metbu isim ve hakîkatler; bir bölümü de, cüzler, ferler, sıfâtlar ve lâzımlar gibi tabî ve tafsîli isim ve hakîkatlerdir; bununla birlikte, isimler mertebesinde bölünme ve parçalanma yoktur.

Metbu (uyulan) isimler, Güneş ve nûr gibi, genellikle âlem isimleridir; veya, alim diye isimlendirilen mevsufuna izâfe etmeksizin ilim mânâsı için ilim isminin verilmesinde olduğu gibi sıfâtlara ait sıfât isimleri gibidir.

Tabi (uyan) olanlara ise, sıfâtları ve fiilleri örnek verebiliriz. Sıfâtlar, kırmızı ile nitelenen şeye kırmızı, hayât ile nitelenmiş şeye de diri demeye benzer.

Fiil isimleri ise, Dirilten (el-Bais) , Affeden (el-⁄afur) gibi isimlerdir.

Fiil, faile; nispet ve izâfet ise, bunların varlıklarının kendisiyle ortaya çıktıkları şeye delâlet ettikleri için, isimler bir açıdan bu üç kısma ayrılmışlardır. Bu konuda, akıl sahibinin yeterli göreceği kadar açıklamalarda bulunmuştuk.

Bu açıklamaların ilkini, altı terkipten bahsederken yapmıştık. Bundan daha önce ve bunun ardından ise, Nefes-i Rahmânî ve bu kaideden önce harflerden bahsederken bu konuya dikkat çekmiştim.

Bu konunun sırları hakkında -Allah'ın izni ile- daha fazla açıklama yapacağım.

Delile delil olan şey, kendisine delil olacağı için, bu üç kısımdan her birisinin Hakka bir delâletleri olmuştur. Böylelikle delâlet, iki türe ayrılmıştır: Dolaylı delâlet, dolaysız delâlet.

Dolaylı delâlet, iltizam ve tâbilik delâleti; dolaysız delâlet ise, mutabık delâlettir. İstidlal, tâbi isimler ile meydana gelir. Daha önce bu isimlerin, şekil, teşekkül ve teşekkül eden şeyin sırrında dikkat çektiğim tarzda, bu tarz isimlerin kendilerine tâbi olduğu aslî hakîkatler üzerindeki sıfât ve cüzlerden ibâret olduklarını belirtmiştik.

Bu aslî isimler ile ve bunlardan tafsîli-tabilerin varlıkları zuhûr eder. Tabinin, iki hükmü vardır: Birisi, delâlet; diğeri ise, kendisini, aslını ve mertebelerini târif etmektir. Tâbi, tâbilerin varlıklarındaki asıl olması itibarıyla metbuya bağlıdır; bunun başka bir nedeni ise, tabinin, metbuların delil ve bilgi oluşlarının sırrını izhâr etmedeki asıl olmasıdır.

Binaenaleyh, akledilen her türlü farklılaşma ve çoğalış, isimdir; bu şeyden, söz konusu farklılık cihetinden farklılaşan şeyin hakikati, çoğalmanın bu şey için gerekli olduğu ve farklılaşan bu şeyin, Asl'ın bilinmesinde şart olduğu öğrenilir; bu asıl, çoğalmanın ve farklılaşmanın kaynağıdır. Ayrıca bundan, bu Asl'ın mertebe itibarıyla çoğalma ve farklılaşmadan önce geldiği de öğrenilir. Bunun isim olmasının nedeni, Asıl üzerinde bir alâmet olmasıdır. Asıl'ın, kendisini temyîz edecek bir mümeyyiz bir şey ve temeyyüz olmaksızın taayyünü mümkün değildir. Buna göre, çoğalma ve temeyyüz, isim ve lafzın lâzımı olan iki hükümdür. Asıl'a delâlet eden ayırt edici mânâya delâlet eden şey ise, ismin ismidir (ismü'l-isim).

İsmin çeşitlenmesinin sebebi ise, çokluktur. Çokluk, sıfâtların, özelliklerin, arazların, lâzımların, vecihlerin ve netice olan itibârların farklılığı sebebiyle ortaya çıkar. Bu itibârlar, farklı mertebelerde gerçekleşen hakikatlerin bileşimlerinin neticeleridir. Hakikatler, bu mertebelerde farklı istidâtlarla zuhûr eden keyfiyetler ve terkiplerin hükmüyle ve de cem ve vücûd mertebesine mahsus ahadiyet emrinin sırrıyla birleşirler.

Şu hâlde varlıkta zuhûr edip, farklı imtiyaz ve zuhûr türlerine göre Gaybtan ayrılan her şey, isimdir. İsmin küllî ve tikel olarak mertebe ve vücûd itibârıyla kendisinden önce olan şeylere tâbi olmasının neticesi ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, delâlet ve târiftir. Bâtın olan her şey, kendisine tâbi ve fer'î mesabesindeki şeye nisbetle, asalet ve şartlık mertebesinin sahibidir; nitekim daha önce buna işaret etmiştik.

Çoğalma ve çokluk, vahdet özelliğiyle nitelenen ve bütün taayyünlerden ve farklılaşan şeylerin çokluğundan önce bulunan Mutlak Gayb'tan ayrılan ilk taayyünde zuhûr ettiği için, cem ve terkip sırrıyla, cüzî sebeplerle,

şartlarla ve keyfiyetlerle zuhûr etmiştir. Bu keyfiyetler, her birisine özgü bir mânânın bulunduğu bütün hakîkatlere aittir. İsimlerden ayırt eden ve belirleyen her şey, ilâhî gaybta başka birisinin ortak olmadığı belirli bir hükmü ifâde eder. Bununla beraber, bütün farklılaştırıcı eşya, delâlet ve târifte ortaktırlar.

Böylelikle, bütün isimlerle iki fayda meydana gelmiştir:

Birincisi, ismin diğer isimlerle müşterek olduğu faydadır; bu yön, ismin kendi aslına delâletidir. Bu açıdan isim, müsemmâsının aynıdır.

İkincisi ise, ismin kendi hakikâtini tanımlamasıdır.[72] İsmin hakîkati, kendisiyle başka isimlerden ayrıldığı özelliğidir. Böylece, bu ifâde ettiğimiz özellikle ve isimleri birleştiren mertebe için matlup olmakla her isim, isimlik elde eder. Böylece, kendisine özgü bu farklılık onunla ortaya çıkabilir. Şayet bu farklılık olmasaydı, bu isim bilinemeyecekti; bu ise, kendisine ait istidât talebinden önce gelen bir taleple gerçekleşir. Nitekim, bu meseleyi daha önce zikretmiştik, Allah'ın izniyle tekrar zikredeceğiz.

***

Bunun sırrını anladığında, şunu da bilmelisin ki:

Âleme taalluk eden ilâhî her ismin, kendisine has ve kendisine raci bir kemâli vardır. Bu kemâl, ismin hükümlerinin ve eserlerinin vücûdî varlıklarda zuhûruyla tamamlanır, ortaya çıkar ve gerçekleşir. Bu a'yân, ismin tecellîgâhları, taayyün yerleri, hükmüyle ve eseriyle ismin saltanatının zuhûr mahalleridir. İsmin saltanatının zuhûru, lisan-ı mertebesiyle, cem ve vücûd mertebesi olan Allah isminden, kendisindeki kemâli izhâr için yardım dilemesiyle gerçekleşir. Çünkü her ismin, mertebesi yönünden kendisine has bir lisanı vardır.

Bütün isimlerin toplamının lisanı ise, **"Bilinmek istedim", "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım"** (Zariyat, 56) vb. ifâdelerinde belirtildiği gibi, tafsîlî nisbetleri ve bunların sûretlerinin a'yânını kabul etmektir. Her isim, müşterek dilleriyle, tafsîlî nisbetlere bunu söyler. Bu nisbetler, zikredilen bu mukabele mertebesinin ihâtası altında bulunurlar.

İsimler, söylediğimiz gibi, Allah isminden kendi kemâllerini tamamlayacak ve saltanatlarını ortaya çıkartacak şeyi izhâr etmesini talep ederler. Bu ise, onlardan her bir ferdin hükmünün bütün şeylere sirâyeti ve

de bütün isimlerin hükmüyle boyanarak aslına dönmesiyle gerçekleşir. Bununla birlikte isim, hakîkati açısından ilâhî gayb mertebesinde bulunduğu hâl üzere kalmaya devam eder; nitekim, tasavvur mertebelerinden bahs ederken buna değinmiştik.

Varlıklardan her bir ayn'ın da, kendisine ait bir kemâli vardır; bu kemâl, o varlık için sadece Haktan kazanılmış varlık ile gerçekleşir. Bu varlık, ya bazı vücûdî mertebelerde ve bazı mevtinlere göre kazanılır, veya bütün mertebelerde ve bütün mevtinlere göre kazanılır. Fakat bu talebin kaynağı ve menşei ise, isimler mertebesidir. Çünkü isim, muhakkiklere göre, bir açıdan müsemmânın aynıdır.[73] Nitekim daha önce ve harflerin nefes ile olan ilişkilerini anlatırken buna işaret etmiştim.

Harflerin nefes karşısındaki durumları, isimlerin müsemmâ karşısındaki durumlarına benzediği gibi, hükümleri de aynıdır. Müsemmâ, varlıkların a'yânının aksine, Zâtını ve Zâtının levâzımını ezelî olarak bilir. Varlıkların a'yânının kendi zâtlarını ezelde bilemeyişlerinin sebebi, varlıklarının hadis olmalarıdır. Dolayısıyla, hayât ve vücûd gibi ilmin gerçekleşmesinin kendisine bağlı olduğu şartlar bulunmadığı için, varlıkların kadîm bilgilerinin olması sahîh değildir. Şu hâlde, hadislerin talep makâmında da öncelikleri olamaz. Çünkü, bir şeyi bilmeyen kimsenin, cehâleti anında, bilmediği şeyi bilmediği yönden talep etmesi, kesinlikle geçerli değildir.[74]

İşaret ettiğimiz cem makâmından gaybî bir talep ile taayyün eden şey, her isme nisbetle bu ismin hükümlerinin gerektirdiği imkân mertebesinin nisbetleridir; bu nisbetler, bu ismin hükmünün zuhûr mahalli olan bazı mümkünlerin a'yânıyla irtibatlıdırlar.

İlmin her hangi bir sınıfı, cinsi ve türü için bu cem mertebesi ve hükümlerinin ihâtasında bulunan isimlerden taayyün eden her hangi bir şey, bu sınıf, cins ve türün istidadının talep ettiği ve bu mertebenin nisbetlerinden olan şeylerdir; bu nisbet, bu türün veya kendisini talep eden ve belirleyen bu kevnî hakikâtin mertebesinde rubûbiyet sırrı ile taayyün eder.

Böylece bu taayyün ve talep ile Allah ve Rahman isimlerinin saltanatı, hükümlerinin nüfuz etmesiyle, kevnî hakîkat üzerinde zâhir olur. Böylece, bu hakîkat üzerindeki rubûbiyet, bu nisbet cihetinden her iki isim hakkında küllî ve tekil olarak gerçekleşir. Bunun neticesinde ise, kendisini kabul eden hakîkatte görülen esere göre Hakka izâfe edilen bir isim zuhûr eder. Bu ismin Hakka izâfesi, Allah ve Rahman isimlerinden birisinin mertebesi

açısından sâbittir. Nitekim Allah, âyette buna dikkat çekmiştir: **“İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisi ile dua ederseniz, en güzel isimler O’nundur.”** (İsra, 110)

Bu sırrı anla, çünkü bu, son derece kapalı ve önemli bir sırdır.

***

Şu hâlde her şey, kemâli talep eder. Bu noktada, hariçten her hangi bir engel de yoktur; çünkü, sadece isimler, durumu zikredilen mümkünlerin makâmı ve bunları birleştiren sır vardır. Bu sır, insandır; insanın, kendisine has bir hükmü vardır.

Allah’ın dilediği kadarıyla, insanın özelliğini belirten açıklamalar yapacağız.

Müstağniliği, yaratıklarıyla münâsebetinin ve ilişkisinin olmayışı açısından Zât hakkında, hiç bir şey söylenemez; nitekim daha önce bunu belirtmiştim. Engel diye isimlendirilen şey, bazı a’yânın bazılarındaki hükmünden ibârettir; bu hüküm, adeta başkasının kendi dışındaki kemâli gibi, içinde kendi kemâlinin de bulunduğu özel bir tarzda Hak ile zuhûr etmiştir.

Bu durum, eksikliklerde, perdelerde ve elemlerde de böyledir.

İki kemâlin neticesi, zikrettiğimiz husustur. Küllî gaye, hangi mertebe ve sûrette olursa olsun her varlığın nihayette ulaştığı hâl ve durumdan ibârettir; varlık, o hâl veya durumda yerleşir ve küllî –tafsîli değil, çünkü tafsîli olan şeyin, sadece nisbi ve farazi bir sonu olabilir- açıdan hükmü devam eder.

Bunu bil ve bu kaidenin içeriğini düşün. Hiç kuşkusuz ki, farklı lisanlarla, isimlerin sırları hakkında pek çok ve çeşitli sırlara dikkatini çektim. Bunların bir kısmı, bir kısmından daha üstündür. En büyük sırra ise, tam olarak, kitabın başındaki tavsiyemin gereğini yerine getirirsen ulaşabilirsin.

Allah, irşada ulaştırandır.

Başlangıç (Mebde') ve Yaratılışın Sırrı

Daha önce, ilmin ve kelâmın sırrını, bunların mertebelerini ve hükümlerini, ilim ve kelâma özgü ifâde ve aktarma araçları gibi levâzımını, isimlerin sırrını, farklılık mertebelerini ve benzeri konuları mümkün olduğunca açıklamıştık; bununla beraber, daha önce de bu konularla ilgili Allah'ın açıklanmasını ve izâhını takdir ettiği sırları bu konulardan bahs ederken beyan etmiştik. Şimdi ise, asılların ve ana ilim ve hakîkatlerin diğer neticelerini ve semerelerini zikredeceğiz. Bunları zikredeceğimizi vaat etmiştik.

Öncelikle, Allah'tan yardım dileyerek, başlangıç ve yaratılışın sırrıyla başlıyoruz.

Hak, her şeyi zâtına dair bilgisinin aynısıyla bilir. Hak, başkasından veya başkası vasıtasıyla kazanılmış herhangi bir ilim ile vasıflanmış değildir. Bunun ardından Hak, nefsinde âleme dair ezelî bilgisine göre onu yaratmıştır. Şu hâlde âlem, Hakkın ilminin sûreti ve mazharıdır.

Hak subhanehu ve teala, eşyayı ilim ve varlık açısından ihâta etmeye devam etmektedir; nitekim bunu bize öğretmiş, haber vermiş ve anlatmıştır. Zuhûr eden her şey, O'ndan zuhûr etmiştir. Çünkü Haktan başka hiç bir şeyin, Hakla birlikte varlığı yoktur. Nitekim sözü doğru Peygamber Efendimiz, **"Allah var idi, O'nunla beraber başka bir şey yok idi."** diye haber vermiştir.

Allah teala da, kendisini tanıtarak nefsi hakkında şunu haber vermiştir: **"O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Gaybi ve şehâdeti bilir, rahman ve rahim'dir."** (Haşır, 22) Başka bir âyetinde de, kemâlinin sıfâtlarına dikkat çekip, şöyle buyurmuştur: **"O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır. O her şeyi bilendir."** (Hadid, 3)

Hakkın seçkin kullarının ve kurbiyetine ve ikrâmlarına mazhar olanların muhakkikleri, öncelikle Hakkın onlara açtığı ve kendilerini muttali kıldığı varlığının sırlarıyla, daha sonra da haber verdiği şeylerle şunu öğrenir: Mertebelerin sayısı fazla olsa bile, hepsinin sayısı iki mertebeye racidir. Bunlar, gayb ve şehâdet bir de bunları birleştiren mertebe. Nitekim, daha önce buna işaret edilmiştir.

Binaenaleyh her şeyin bir zâhiri vardır ki, o şeyin sûreti ve görünen yönünden ibârettir; bir de bâtını vardır ki, o da, o şeyin ruhu, mânâsı ve gaybıdır.

Bütün sûretler, gizli ve açık farklı türlerine rağmen, şehâdet özelliğiyle nitelenen ez-Zâhir ismine mensuptur.

Bütün mânâlar ve mücerret hakîkatler de, gayba ve el-Bâtın ismine mensupturlar. Bunlar, belirli sebeb ve şartlar ile ortaya çıkan cüz'î sûretlerin asıllarıdır.

Var olan her şey, mânâ veya ruhaniyeti veya her ikisi açısından, mertebe ve şeref yönünden sûretten önce gelir; bu yönden onun önceliği vardır. Sûretin ise, ilmî öncelik açısından olsa bile, başka bir açıdan mânâ ve ruhaniyete önceliği vardır. Çünkü cüzü bilmek, küllü bilmekten öncedir; zâhiri bilmek, bâtını bilmekten öncedir ve onu bilmenin şartıdır.

Beşerî ruhlar, mizâç düzeyindeki inşanın ardından ve mizaca göre taayyün ettikleri için şu ortaya çıkmıştır ki: Sûret ve bâtınî hakîkatlerden her birisi, bir açıdan ve itibâr ile öncedir, başka bir vecih ve itibâr ile de sonradır.

Hak, rahmeti ve ilmiyle her şeyi kuşattığı, rahmet ise, daha önce belirttiğimiz gibi, kapsayıcı varlıktan ibâret olup, onun dışındaki hiç bir şeyin şümul ve genelliği olmadığı için, er-Rahman isminin eşyayı ihâtası zuhûr etmiştir. Her şeyin kendisine özgü bir parçası ve Mutlak Varlıkta kimsenin ortak olmadığı belirli bir payı bulunduğu için, er-Rahim isminin özel olarak her şeyi kapsadığı bilinmiş olur. Böylelikle Hakkın, zâtı ve bu iki âyette zikredilen küllî isimleri açısından, her şeyi ilim ve varlık yönünden ihâta ettiği sahîh olmuştur.

***

Sonra şöyle deriz: Zuhûr eden ve müşâhede edilen her şey, zuhûrdan önceki bir batınlıktan zuhûr etmiştir. Gayb, şehâdetten önce gelmiştir. Bütün bu bahiste zikredilen şeylerdeki öncelik ve evvellik, ister varlık yönünden, ister mertebe yönünden, ister ikisiyle beraber olsun, aynıdır.

Şu hâlde, ez-Zâhir ismi ve onun ile zuhûr eden diğer sûretler, Hakkın gaybında bulunmaktaydılar ve zikredilen ilâhî gayba en yakın sıfât olan vahdaniyetin altında müstehlek idiler. Böylece, vahdaniyet ve istihlak (fenâ) perdesi, aşırı yakınlık ile onları Zâtlarını ve Rablerini idrâkten engellemiştir.

Sonra, Hak, kendilerini bilgisine göre temyîz ettiğinde, tecellîsinin nûruyla onları izhâr etmiştir. Böylelikle O'nun nûru ile bu varlıklar, aydınlanmış, zuhûru ile zuhûr etmiş, böylece bâtın ve yitik hükmünde

olmanın ardından, görülür ve mevcût hâle gelmişlerdir. Onlardan önce gelen ve zuhûr eden her şeyi kapsayan batınî mertebe gayb diye isimlendirildiği gibi, bunları birleştiren mertebe de, zuhûr etmelerine nisbetle şehâdet diye isimlendirilmiştir.

Gayb, ikidir: İzafî ve hakikî gayb. İzafî gayb, hükmünün tafsîli ortaya çıkan gaybdır; hakikî gayb ise, Hakkın zâtının ve hüviyetinin mertebesidir.

Vahdet ve Kesret (Birlik ve Çokluk)

İttifak edilen şeylerden birisi şudur: Allah'ın hakîkatini, kendisinden başka hiç kimsenin ilmi ihâta edemez. Çünkü, O'nun hakkında belirli bir hüküm taayyün etmediği gibi, O, hiçbir vasıf ile de sınırlanmaz, belirlenmez, taayyün etmez ve sonsuzdur. Hiçbir şekilde taayyün etmeyen şeyin taakkul edilmesi, mümkün değildir; çünkü akıl, kuşatamadığı ve kendisince belirginleşmeyen bir şeyi ihâta edemez. Şayet Hakkın hakikati, herhangi bir vecih veya bir nisbet ile bile olsa taayyün etseydi, mutlak olarak değil, kendisiyle taayyün ettiği şey ile ve ona göre olan bu taayyününüyle bilinirdi.

Bu gayb hakkındaki bu bilgi, icmâlî bir bilgidir. Bu bilgi, en yüce keşif ve ilâhî târif ile meydana gelmiştir. Bu bilgide, taayyün dışı (gayr-ı müteayyin) bu gaybî mertebeden taayyün eden tecellîden başka hiç bir vasıta yoktur. Bu tecellîye ve bunun nasıl gerçekleştiğine dikkat çekmiştik. Ardından da, kendisinden zuhûr eden ve farklılaşan isimler, vücûdî eserler, mazharlara ait nûranî tecellîler ve benzeri şeyler ile Hakka istidlal etmeye de dikkat çekmiştik.

Nitekim bu meseleye, şekil, teşekkül ve teşekkül eden şey bahsinde değinmiştik.

Çünkü bu gayb, zuhûr eden ve bilinen ve bunların dışındaki her şeyin aslıdır. Bunların dışındaki derken, sadece Hakkın bildiği âlemlerden müstağnilik makâmı ve aradaki münâsebetin yokluğundan dolayı başkasına ilişmeyen nisbeti kast etmekteyim. Hakkın âleme taalluk nisbeti ve de ulûhiyet, ulûhiyetin hükmü, ilim ve tesirle ilgili olarak zikrettiğimiz münâsebetlerin sırrı cihetinden âlemin Hakka taalluk etmesi yönünden ise Hakka dair, kendisiyle zuhûr edip, O'nu izhâr eden şey ile hüküm verilir (Hak), mahkûm-i aleyhtir; bu yönden Hak, dilediği kullarına Zât'ının gaybından her tecellî edişinde kendini bildirir, tanıtır ve öğretir.

Bu gayba nisbetle en yakın mertebe, Nefes-i Rahmânî'den ibâret olan Amâ dır; bu mertebeye, taayyün-i evvel hükümlerinin ilki ve mutlaklığa en yakını olan ahadiyet istinat etmektedir.

O, yani Amâ mertebesi, bütün isim ve sıfâtların mertebesi ve de daha önce belirtilen na'tların sahibidir. Amâ', zikredilen ilâhî gayba nisbetle ilk şehâdet mertebesidir; yoksa, Amâ, kendisinin altında bulunan mertebelere nisbetle ise, izâfî gaybdır. Amâ, ayrıca, bütün surî veya mânevî çokluğun iki

tahlilde[75] kendisinde sona ermesi açısından da, şehâdet mertebesinin sonuncusudur.

Âlemde görülen çokluk, zikredilen ahadiyetten yayılmış ve bir itibârla da onunla zuhûr etmiştir; fakat bunun anlamı, hüviyeti itibârıyla bir olandan, hüviyeti açısından çokluğun sâdır olması demek değildir. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, her hangi bir şeyden hakîkati açısından kendisine zıt bir şeyin çıkması mümkün ve geçerli değildir. Vahdet ve kesretin (birlik ve çokluk), bir ve çoğun birbirleriyle çeliştiğinde de bir kuşku yoktur. Şu hâlde bunlardan birisinin, kendisinden farklı olduğu yönüyle diğerinden sudûr etmesi imkânsızdır.

***

Fakat, birin ve birliğin pek çok nisbetleri olduğu gibi, çokluğun da sâbit bir birliği vardır. Şu hâlde bunlardan birisi diğeriyle ilişkili olduğunda veya ona tesir ettiğinde, bu, sözü edilen müşterek özellikle gerçekleşir.

Bu kaidenin açıklamaya çalıştığımız konudaki tezâhürü şudur: Bir'in, iki hükmü vardır. Birincisi onun, herhangi bir sıfât, isim, na't veya sâbit bir hüküm veya arız veya lâzım şeklinde bir sıfât diye düşünülmeden sadece kendisi için bir olmasıdır; şöyle ki, o –linefsihi- kendisidir.

Hüviyetten ibâret olan Gayb-ı Mutlak ile ahadiyet özelliğindeki bu ismî taayyün arasında bu taayyünün kendisinden başka hiç bir fark yoktur. Aynı şekilde, bu gaybda hiçbir şeyin taayyün ve vücûdî bir çokluğu yoktur. Aksi hâlde Hak, başkası için zarf olurdu ki, O'nun ahadiyeti (birlik) bundan münezzehtir.

Sonra şöyle deriz: Bir (Vahid) e izâfe edilen iki hükümden diğeri ise, onun kendisini kendisi ile bilmesi ve bunu bildiğini de bilmesidir. O, vahdetini ve mertebesini, vahdetin kendisi için sâbit bir nisbet veya zorunlu bir hüküm veya kimsenin ortak olmadığı ve başkası için sahîh olmayan bir sıfât olduğunu bilir; bu nisbet, nisbeti açısından Bir'in hükmüdür.

Ayrıca, âleme ilişmekten müstağnilik nisbeti ve de daha önce zikredilen ona ilişmek nisbeti buradan bilinir. İşte bu nisbetten, sâbit olan bu nispî taaddüt nedeniyle, çokluk Bir'den meydana gelmiştir. Şöyle ki: Hakkın kendisini kendisiyle bilmesi ve kendisinin lizâtîhi bir olup, varlığında ortağı olmayışı, mutlak vahdet hükmünden farklıdır; böylelikle nispî çokluk bağlı olan çoğalma, haricî çoğalmayı izhâr etmiştir.

Bir için şart olan bu iki hüküm, özelliği bilinmeyen ve hakkında belirli hiç bir hükmün sahîh olmadığı Zât'a ait gayb'dan sonra gelirler. Bu gayb hakkında, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, birlik, çokluk vb. gibi hiçbir belirgin sıfât ortaya çıkmaz.

Adede nisbetle birin hükmü, şu özellikte olmasıdır: Kendisiyle sayılır, adedin ortaya çıkmasını sağlar; yoksa bir, sayı değildir. İkilik de, adetin illetidir, fakat o, maddi illete benzer. Üç ise, tam sayıların ilki, sayıların çokluk ve terkiplerinin ilkidir.

Bu veciz işaretimizle vahdetin mertebesine dikkat çektikten sonra, şimdi de kesretin mertebesine dikkat çekeceğiz; böylece her ikisine dair ikâzımız tamamlanmış, artık bunların hükümleri de kapalı kalmamış olur. Şöyle deriz:

***

Çokluk, iki kısma ayrılır: Birincisi, cüzlerin ve zâtın kendisinde kaynaştığı dayanakların (mukavvimat kesreti) örnek olarak, madde ve sûret cüzleri veya -bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte- cisme nisbetle cevher ve araz; cevher ve arazdan oluşan türlere nisbetle ise, fasıllar, cinsler verilebilir.

Kısaca bu kesret, daha sonra bir şeyin kendisinden meydana geldiğinin tasavvur edilebilmesi için, başlangıçta muhtaç olunan kesrettir.

İkinci kısım ise, bir şeyin levâzımının kesretidir. Bu da, bir şeyin nefsinde gerçek anlamda bir olması veya cüzlerden ve dayanaklardan mürekkep olmasıdır. Bu şey, varlık kazandıktan sonra, zâtındaki mânâ ve vasıflar kendisinin lâzımı olurlar; zâtı ise, ister nefsinde başkasından mürekkep olsun, ister böyle olmasın, bunlardan oluşmaz. Aksine bunlar, zorunlu olarak ve varlık açısından bu şeye tâbidirler. Öyle ki, bu şeyin varlığı ve bir şeye taalluk ettiği tasavvur edildiğinde, bu mânâlar onun lâzımı olurlar. Buna örnek olarak, altı sayısını verebiliriz. Altının varlığı, çift olmadan tasavvur olunamaz. Bu demek değildir ki, çift, altının bir parçasıdır. Çift, zorunlu olarak altı sayısının lâzımıdır ve mertebe olarak da kendisinden sonra gelmiştir. Altı, aynı zamanda, yarım, üçte bir ve üç, beş ve diğer rakamlarda bulunan ferdiyet kavramlarını da içerir.

Tahkîk derecesine ulaşamamış akıllı kişi, buradan ihâtanın sırrını kavrar. Bunun yanında ihâta eden, ihâta ettiği şeyin zarfı olmadığı gibi, ihâta edilen

şey de, kendisini ihâta edenin bir cüzü değildir. Ayrıca bu kişi, Bir’in lâzımı olan sıfâtların onun birliğine hiçbir şekilde zarar vermeyeceği gibi çeşitli sırları öğrenir.

Şehâdet ve Gayb

Vahdet ve kesret hakkında izâh etmek istediğimiz hususlar belli olmuştur. Bunların bilinmesi, yaratılışın/emr başlangıcının sırrına dair zikredeceğim şeylerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu Emr, âlem diye isimlendirilen büyük kitabın anahtarıdır. Böylelikle bundan, son nüshâya ulaşıncaya kadar “âlemin nüshâsı” ve “nüshânın nüshâsı”nın bilgisine tedricen yükselinir. Son nüshâ, daha önce vaat ettiğim gibi, bazı sırlarını açıklama niyetinde olduğumuz Fatiha’dır.

Bu itibârla şöyle deriz: Hak Subhanehu, Zât’ının gayb mertebesindeki nûrundan ibâret olan ilmiyle, Zât’a mahsus mutlak kemâline bakmıştır. Bu kemâlin Hak için sâbitliği, haricî bir şeye dayanmaz, çünkü burada O’nun dışında kalan hiç bir şey yoktur; böylelikle, işaret edilen müstağnilik sahîh olmuştur. Bu nazar, önceki bir perdeden veya daha önce bulunmayan yeni, haricî bir şeyden değildir. Hak, kendisine layık olmayan şeylerden münezzehtir. Binaenaleyh, nispîliğin dışında, burada hiçbir yenilenme, öncelik ve sonralık yoktur.

Fakat müşâhede sahibinin bilgisinin lisanı, şimdiki âlemimizde şeyleri ve aralarındaki hüküm, sıfât, öncelik ve sonralıktaki farklılığı öğrenip, bunları gayb‘daki nûranî ve ilmî mertebelerde idrâk ettikten sonra, bu hakîkatlerin sırlarını ibârenin taşıyabileceği kadarıyla ve hitab esnasında muhâtabın hâlinin, hitap edenin ve dinleyenin mertebe ve makâmlarının gerektirdiği ölçüde dile getirir. Çünkü, bütün bu zikrettiğimiz unsurların açıklamaya çalıştığımız konuda bir hükmü vardır ki, bu hüküm, ifâde edilen şeyde de bir tesir icap ettirir. Bu tesir, o şeyi içinde bulunduğu mutlaklık ve münezzehlikten çıkartır. Bu mutlaklık ve münezzehlik, o şeye zikredilen kayıtların ve ifâde araçlarının gerektirdiği tarzda maddeler ve çeşitli keyfiyetler sebebiyle eklenen ve arız olan sınırlılıktan önce gelir; nitekim, daha önce kelâmın sırrı bahsinde buna işaret etmiştim.

Özetle, insanın yaratılışının melekeleri, müşâhede ve tecrid hâlinde ârifin nefsinin idrâk ettiği her şeyi, benzerliğinin kemâlini idrâk, onu ifâde etmek, müşâhedenin kendisine taalluk ettiği tarzda ibraz etmekten acizdir. Bunun için ârif, şehâdet âlemine döndüğünde müşâhede ettiği şeylerin hepsini değil, küllîlerini ve bazı cüzîlerini aklında tutabilir. Çünkü, tâbiî kuvvetleri yetersiz ve basîretin idrâk boyutu karşısında nakıs olduğu gibi,

bu kuvvetlerin feleği de, nefsin geniş alanına ve hazretü'l-kuds'deki mertebesinin dairesinin genişliğine nisbetle dardır.

Bahsettiğimiz noktada ârifin hâli, aslında yazı yazmayı tam olarak bildiği hâlde eli titrediği için bilgisine göre bunu ifâde edemeyen eli titreyen iyi katibin hâline benzemektedir. Bu kişi, bildiği tarzda istediği şeyi yazamaz, çünkü, alet gayesine yardımcı olmamaktadır. Şu hâlde vasıtaların, araçların ve hükümlerinin durumlarını ve bunların kullanıcılarının nefsindeki şeye nisbetle eksikliklerini bilmeyen kimse, kusuru bu araçları kullanan şahsa nisbet eder, hâlbuki durum hiç de böyle değildir.

Eksiklik, aletten ve onun yaratılmış cüzî-haricî varlık istidadının veya varlık ve yaratılmışlık dairesinin dışında gayb âlemindeki küllî istidadından kaynaklanır. Aletin bu istidâdı, failin onunla izhâr etmek istediği şeye tam olarak cevap vermede eksik kalır.

Burada, şayet araştırır ve elde edebilirsen önemli bir sır vardır.

***

Bu konu netleşince, tekrar yaratılışın başlangıcı ve bunun tafsîlinden ibâret olan konumuza dönüyorum:

Şöyle deriz: Sözü edilen bu nazar ile Hak, işaret edildiği tarzda hüviyetinin gaybında gizli olan ve Zâtına mahsus zorunlu varlık kemâlinden farklı bir kemâli daha müşâhede eder ve aniden iki kemâl arasında tam bir aşk ilişkisinden ibâret muttasıl bir bağ meydana gelir. İşte bu gizli kemâl, daha sonra belirteceğimiz cela ve isticla kemâlidir.

Hadislik hükümlerinden mücerret olan Hakkın bu ilmî nazarı, şuhûdî nispet cihetinden başka bir gayb tecellîsinin meydana gelmesini gerekli kılar ve onu talep eder; söz konusu şuhûdî nispet, daha sonra bizde taayyün edip akledildiğinde el-Basîr ismiyle ifâde edilir. Bu gerektirme, tecellînin kendisi için taayyün etmesi içindir; bu tecellî, zuhûrunu talep eden ilâhî ilmin gördüğü şeye taalluk etmiş olarak hubbî (sevgi) renkle boyanmış bir halde iken kendisi için taayyün eder. Bu tecellînin ilmin gördüğü şeye ilişmesinin nedeni, ilim mertebesinin muhabbet mertebesinden önce gelmesidir; çünkü, mutlak anlamda bilinmeyen herhangi bir şeye muhabbet asla taalluk etmez, nitekim, **“Miftah-u gaybi'l-cem”** isimli kitabımızda kevnî ve esmaî talep hakkındaki ifâdelerimizde buna işaret etmiştim.

Gaybta sadece Hakkın bildiği ve müşâhede ettiği şeyler bulunduğu için – ki, bunun nedeni, Hakkın eşyayı ihâta etmesi ve eşyanın Hakkın zâtında resmedilmiş olmasıdır- bahsettiğimiz durum, irâdenin kudretten önce gelmesinde olduğu gibi, mertebe ve nisbet açısından olan bir önceliktir. Binaenaleyh, ilmin bu noktadaki benzeri, onun hükmü ve hikmetidir ki bunlar, bizdeki göz ve aklî görüşlerdir; her iki kuvvet de, ilmin hüküm ve hikmetinin mazharı ve benzerleridir.

Böylelikle gayenin gerçekleşmesinin, iki öncülün terkibine bağlı olduğu bilinmiştir. Çünkü birliği açısından ve ahadiyeti makâmında Bir, başka bir şeyi meydana getiremez ve çokluk Bir’den zuhûr etmez, binaenaleyh onunla birlikte, sadece kendisi bulunabilir.

Ayrıca şu da öğrenilmiştir ki: Gaye olan kemâl, çokluk olmaksızın zuhûra gelmez. Ve öğrenilmiştir ki: Gayenin gerçekleşmesinin kendisine bağlı olduğu şey de, gayedir.

Bu durumda mutlak gaybtan sadece bir öncül taayyün etmiştir. Bu öncül, bais-i hubbî (sevgi etmeni) ile gerçekleşen tecellîdir. Vahdaniyetin sırrı ve Zât’a ait gaybî ve vücûdî sırla ilgili olarak ifâde ettiğimiz gibi, mutlak gayb’tan hüküm de infaz olunmaz ki, mutlak gayb, bu mertebede sultanın sahibidir ve zikrettiğimiz nisbetleri ihâta eder.

Bu, fayda vermeyen ve netice doğurmayan altı tertibin birliği sırrıdır. Ben, daha önce bunu şu ifâdemle belirtmiştim: “Tecellî hükümlerinin fiil diye isimlendirilen ve tecellînin mazharı olan başka bir şeysiz birbiriyle birleşmesi, hiç bir sonuç ve fayda vermez. Fiil, Yaratıcı ve Mucit olması itibârıyla Haktan mefule ulaşan te’sir nisbetine bağlı tecellîdir. Bu tesir, farklı mertebelerine göre, fiilinin kendisi ile (mefulun bih), kendisinde gerçekleştiği (mefulun fih) veya kendisiyle birlikte (mefulun-meah) veya kendisi için (mefulun leh) gerçekleştiği şeye ulaşır.

Buna göre tesirin mefulun-fihe ulaşması, mefulun maksat veya maksatlardan birisi olması durumundadır; mefulun-bihe ulaşması ise, mefulun vasıta ve şart olması durumundadır; mefulun-meaha ulaşması ise, mefulun illetin parçası veya sebeplerinden birisi veya bir itibârla gaye olması durumundadır; tesirin mefulun-lehe ulaşması ise, bu fiilin faydasının ona (mefule) dönmesi veya o şeyin fiilin gayesi olması durumundadır.

İşte bu, Hakkın âlemi âlem için yaratmasının ve ibâdetin Ma’bud için değil, âbid için emredilmesinin sırrıdır. Çünkü Hak, izzet ve müstağniliği itibârıyla, fiilinin herhangi bir amaca bağlı olmasından münezzehtir; bilakis O’nun fiilinin gayesi, âleme yönelik zâtî rahmetidir.

Diğer fiil mertebelerini de buna kıyas et! Kuşkusuz ki sana bir kapı açmış bulunmaktayım.

***

Sonra şöyle deriz: Neticenin meydana gelmesini ve sadece hubbî tecellî ile hükmün gerçekleşmesini erteleyen başka bir sebep ise şudur: Bir şeyin meydana gelişini veya imkânını tek öncüle bağlı farz etseydik, bu hüküm ile taayyün eden ve ayn'ı zâhir olan bazı kimselerin idrâkine şu gelirdi: Yaratılış işi ve kevnî inşanın konusu ve gayesi, sadece ve sadece Hakkın mertebesine mahsûs şeylerin tahsilinden ibârettir; hâlbuki böyle bir düşünce, Hakkın müstağnilik mertebesi hakkında nakıs bir vehimdir. Bu mertebe, Zât'a ait vücûdî kemâl mertebesidir; bu mertebe, kendisine layık olmayan şeylerden münezzehtir.

Binaenaleyh zikredilen bu tecellînin hükmü, bu ve zikredilmesi mümkün olmayan başka engellerden dolayı gerçekleşmeyince, Gayb-ı Mutlak'tan nihai mertebesini talebe döner; nitekim bu durum, mazharlar ile taayyün eden diğer tecellîlerin de adetidir. Onlar da, kesret âlemiyle münâsebetleri olmadığı için, hükümleri tecellî ettikleri şeylerde gerçekleştiğinde kendi asıllarına dönmek isterler.

İşte bu, tafsîlî tecellîlerin tecellî ettikleri şeylerin hükümlerini kazandıktan sonra kendileri için meydana gelen insilah (soyutlanma) ve Gayb'a dönüşlerinin sebebidir. Bunu, tecellî ve mütecella-leh (tecellî edilen) in sırrı bölümünde ve de tasavvur mertebelerinde belirtmiştim. Ayrıca bu, beşerî ruhların büründükleri/telebbüs neş'etlerden soyutlanmalarının ve asıllarına dönmelerinin nedenidir. Beşerî ruhlar, bu neş'etlerle kemâle erip, bütün oluşların sırlarının özünü, bütün sûret ve mevtınlerin sırlarını elde ettikten sonra, vahdetlerine zarar veren sûretleriyle değil, çokluk hükümleriyle boyanmış olarak asıllarına dönerler.

***

Sonra şöyle deriz: Zikredilen bu dönüş ile gaybî hareket ve mukaddes bir şevkî-devir meydana gelir. Bu hareket ve devrin hükmü, Gaybın kuşattığı kevnî ve esmaî hakîkatlere sirâyet eder. Bu tecellî, dönüşünde

diğer ilmî taayyünlere uğrar, böylelikle tecellî, gaybî ve şevkî mukaddes bir hareketle uğradığı ilmi taayyünleri harekete geçirir. Bunun sonucunda ise, diğer hakîkatlerden aşk dürtüleri, hubbî ve manevî hareketler neş'et eder. Bunlar, kendilerinde sirâyet eden tecellînin sırrının hükmüyle Haktan kendi varlıklarını ve kemâllerinin bulunduğu şeyi izhâr etmesini talep ederler; böylece bu şey, kuşatıcı devri hareketlerin miftahı olur.

Bu miftah, gizli şeyleri izhâr eder, bil-kuvve ve imkân hâlindeki varlıkların a'yânını, fiile çıkartır. Bu cömertlik nispeti, Gaybî ahadiyet altında silinmiş hakîkatlerdendir. Böylece bu cömertlik nisbetinin mertebesinin lisanı, zikredilen tarzda kendisinden talep edenlere yardımcı olacak şekilde ortaya çıkar; bunun nedeni ise onun, hakikâtinin ve hükmünün gerçekleşmesine bağlı olan kendi kemâlinin zuhûrunu istemesidir.

Böylelikle, iki öncül meydana gelmiş olur: Birincisi, hubbî tecellînin içerdiği talep; diğeri ise, fiilin mazharı olduğunu belirttiğimiz "kabul" özelliğindeki kevnî istidât talebidir. Böylece, şimdi "kudret" diye isimlendirdiğimiz nisbet ortaya çıkar. Bu nispet, kendisi için taayyünü irâdeden ibâret olan bir konu talep eder; böylece rükünler, tamamlanır. Çünkü ilmin zikredilen şeyleri müşâhede etmesine neden olan tecellî, gaybî ve vücûdî nûrun hakîkatini ortaya çıkartan "hayât" nisbetinin hükmüyle boyanan hüviyet tecellîsidir. Sonra hubbî tecellî, ilim ile beraber, hubbî sırrın unvanı olan irâde nisbetini izhâr eder. Bunun ardından da, açıkladığımız gibi, kudret taayyün eder.

Böylece, istenilen neticenin kendilerine bağlı olduğu esaslar tamamlanmış olur. Bu esaslar, iki öncüldür. Her öncül iki müfredden oluşur; böylece dört tane olurlar. Bunların bir tanesi, tekrarlanır; tekrarlanan öncül, eser ve eserin kemâlinin meydana gelmesi için diğer üç öncülde gizli olduğunda diğer üçünün hükmünü kazanan irâde nisbeti yönünden ahadiyet-i cem (çokluğun birliği) sırrıdır; böylece de, ferdiyet meydana gelmiş olur.

Bunun ardından, tekrar'dan ibâret olan bu gaybî hareket ile, nikah sırrı zuhûr eder. Bunu -zuhûr tâbiliği değil- istilzâm tabiliğiyle netice takip eder.

Artık geriye, zikredilen esaslara göre maksadın ortaya çıkması için mertebenin hubbî hareket ile taayyün etmesi kalır; bu mertebe, iktidarın nüfuz mahallidir. Bu esaslar, aslî nisbetler ve gaybî vahdaniyet mertebesinin lâzımı olan Zâtî isimlerdir. Bu isimler, Zât'ın özelliklerini taşırlar ve onun sırlarının mazharlarıdır. Bunların dışındaki isimler ise, küllî isimler ise, Zâtî

isimlerin tâbileridirler; böyle değiller ise, tedvin ve tastir âlemine ilişen ve o âlemde taayyün eden tafsîlî isimlerdir.

***

Daha önce açıklamıştık ki: Herhangi bir şeyin sırf bâsitliği ve birliği açısından kendiliğinde bir tesirinin olması asla mümkün değildir. Binaenaleyh bu durum, vahdet makâmının kendisinden farklı ve mertebe açısından aşağısında olan şeylerden ayırt edilmesini gerekli kılmıştır. Böylece bu makâmdan, iktidarın gerçekleşmesinin mahalli olmaya münasip şeyler ayrışır. Çünkü iki eşit şey -ki bunlar, iki nisbet veya iki varlık olabilirler- eşit oldukları noktada birbirlerine tesir etmede herhangi bir önceliğe sahip değillerdir. Şu hâlde, birisinin o şeyden dolayı diğerinden üstün olduğu, birisinin müessir, diğerinin ise daha alt mertebede olmasını sağlayan bir neden veya gerekçe bulunmalıdır. Bunun nedeni, bu kemâl sıfâtının veya üstünlüğü gerektiren durumun öncekine ait olmasıdır; böylece alt mertebede bulunan, üstün ve müessir olan şeyin eserinin mahalli olur.

İlâhî gayb'da hiçbir şeyin vücûdî çoğalması olmadığı için –çünkü bu mertebe, her şeyden öncedir ve çokluk ve çoğalan şeylerin kaynağıdır-, bu, nisbetler yönünden mânevî bir çoğalma ve Zâta ait hâller arasında gerçekleşen bir tercihtir. Böylelikle kesret, vahdetin mukâbilinde ve vahdetin iki yönünden birisinde bulunur; vahdetin hükümleri ve nisbetleri, kesrete bakar; diğer açıdan ise zuhûr nisbeti, kesrete bakar. Hepsi ise, celâ ve isticlânın kemâl makâmına bakarlar. Bütün bunlar, gaybî bir münâsebet ve irtibat gözüyle gerçekleşen, aşk ve sevgi bakışıdır.

Böylelikle Zâta ait birlik ve çokluk (ahadiyyü'l-cem'iyyu) özelliğindeki hüküm, ilmi nisbette maksadı meydana getirmek ve hakikâtini ortaya çıkartmak için sirâyet eder. Bunun neticesinde de ilâhî gayb, iki kısma bölünür. Bununla beraber, hubbî sır, bu işte otorite sahibidir. Bu nedenle bu sır, kahır özelliğini yitirmez; bu özellik, ahadiyete tâbi olan muhabbet ve gayretin (ilâhî kıskançlık) lâzımıdır.

Binaenaleyh o, yani ahadiyet özelliğindeki bu kâhır hükmü, kendisinden üstün ve ona yakın olmaktan da müstağni oluşu itibarıyla, ondan farklı olduğu yönden kesrete ilişir; bu ilişme, kesret taayyün ettikten sonra

gerçekleşir, çünkü taayyünden önce, zıtlık ve gayret hükmü ortaya çıkmadığı gibi, diğer nispetlerin hükmü de ortaya çıkmaz.

Akıllı kişi, buradan tenzihin menşe' ve mebdesinin farkına varır; ayrıca, rahmet-gazabın, rahmetin gazaptan önce gelmesinin, rızâ-öfkenin, celal-cemâlin, kâhır-lütfun -nasıl istersen öyle söyle- sırrının farkına varır. Çünkü bütün bunlar, bu iki asla racidirler. Bunların en iyi ve en uygun ifâdesi, ilâhî haberle belirtilen ifâdedir ki bu da, rahmet ve gazabtır.

***

Sonra şöyle derim: Bu iki kısmın birisinde, tâbileriyle birlikte pek çok hükümleri yönünden kesretin istinat ettiği "vahdet" nisbeti ayrışır. Böylelikle ez-Zâhir isminin mertebesi, zikredilen ayrılma ile gayb mertebesinden ortaya çıkar. Bu, kendisi ve O'nun ile taayyün eden şey için ortaya çıkmıştır. Bu durum, söz konusu taayyünün, ne kadar, nasıl, ne zaman ve nerede gibi soruların sorulduğu makâmlarda madutlar (sayılır şeyler) için zuhûrundan öncedir.

Bunun ardından da taayyün, şehâdet sayesinde Gayb'tan ayrılır. Böylelikle, ez-Zâhir'in kendisinden ayrılmasıyla el-Batın için icmâlî bir mertebe taayyün eder ve zuhûru açısından ez-Zâhir'in gaybıyla izhâr ettiği sıfâtlar, hükümler, sûretler ve ona tâbi levâzım müşâhede olunur. Böylece, kendisinde bâtın olan şey bilinir; kendisinden zâhir olan şehâdetle gayb bilinir, şehâdet de gayb ile bilinir.

Ez-Zâhir ismine mahsûs kısımda ayrılan şeylerin hepsi, celâ ve isticlâ[76] 'nın kemâline tâbidir ve onun hizmetindedir. Diğer kısım ise, en korunmuş izzet makâmındaki mutlaklığı ve kemâli üzerinde kalır; bu kemâl, na'tlardan, kayıtlardan ve işaret edilen icmâlî taallukun dışındaki bütün idrâklerin taalluklarından münezzehtir.

Bunun şatır diye isimlendirilmesi, taayyün ettiği ve sınırlandığı için değildir; bilakis kendisinden herhangi bir kısım taayyün ettiğinde, bu kısım, taayyün etmeyişi cihetinden ona delil olur. Çünkü kendisi asıl, kendisinden taayyün eden şey ise, onun delilidir; binaenaleyh o, hem delil ve hem de medlûl olmaktadır, nitekim ilmin sırrı bahsinde buna işaret etmiştik.

Her delil, delâlet ettiği şey üzerinde bir perdedir; bununla beraber delil, o şeyi delâlet ettiği açıdan tanımlar.

Bunun ardından da, kendisinden ve kendisiyle taayyün eden her şeydeki hükmüne göre bu asıl adına bir isim meydana gelir ve zuhûr eder. Bu isim, o şeye iki şekilde delâlet eder: Birincisi, taayyün eden şeye ait olan hükmün delâleti, diğeri ise, taayyün eden her şeyin aslı olduğunu belirten icmâlî delâlet.

İşte bu, isimlendirmenin sırrıdır.

Sonra, iki kısım arasındaki ayrım sınırını koruyacak bir şey gerekmektedir. Bu şey, taayyün edip, farklılaştıktan sonra kendisinden ayrıldığı şeyle birleşmesini ve karışmasını engeller. Böylece ez-Zâhir ismi ve hükümleri süreklilik kazanır, yaratılış tecellîsi ve taayyün hükmü geçerliliğini muhafaza eder. Zikrettiğimiz bu şeyleri engelleyecek bir koruyucu olmasaydı, nizâm bozulurdu. Çünkü ayrılan ve farklılaşan şeyde, zâtî olarak ilk gaybı arzulayan bir yön vardır. Bu gayb, her şeyin kaynağıdır ve eşya asıllarına, cüzîler de, küllîlerine arzu duyarlar.

Şu hâlde ahadiyet, işaret olunan bu sınırın özelliği olmuştur. Böylelikle bu had (sınır), hiçbir şekilde varlığı zuhûr etmeyen gaybî bir makûldur.

İki şey arasında perde olan her ayracın da bu şekilde varlığı değil, sadece hükmü zuhûr eder. İşte bu sınırı koruyan, Haktır; fakat Hak, ez-Zâhir isminin bâtını cihetinden bu sınırı korumaktadır. Bu, ez-Zâhir isminden gaybda kalmış nisbetidir. Bu nisbet sayesinde ez-Zâhir ismi bâki kalır ve müsemmâsına delâleti mümkün olur ki, müsemmâ da, el-Batındır.

İnsan-ı Kâmil

Ez-Zâhir isminden olan bu bâtın nisbet, Gayb'tan ayrılmayı kabul etmez. Çünkü o, ez-Zâhir, el-Bâtın ve Mutlak'ı, fiil (etkenlik) ile infiali (edilgenlik), istek ve istenmeyi birleştiren hakîkattir. Bu nisbetin bir yönü vardır ki, zâhiri takip eder, bir yönü daha vardır ki, o da mutlak-bâtını takip eder.

Buna göre bu iki yönün birisi, gayba ait mutlaklığı takip eder, diğeri ise, şehâdet mertebesindeki sınırlanma ve çoğalmanın sahibidir. Böylelikle bu nisbet, zikredilen kısmın kendisinden ayrıldığı hüviyete benzemiştir. Bu nisbetin hüviyete benzemesi, iki kısmın asılda birleşmesi ve farklılığın sadece imtiyaz ile gerçekleşmesinden dolayıdır; bu ise, vücûdî değil, ademî bir nisbettir.

İşte, zikredilen bu koruyucu hakîkat, insân-ı kâmil mertebesidir. İnsan-ı Kâmil, gayb ve şehâdet arasında bir berzâhtır, kendisinde kulluk ve efendilik hakikatinin zuhûr ettiği bir aynadır. Bu mertebenin şeriat lisanı ile ismi, Amâ''dır; sıfâtı, ahadiyettir. Bu mertebede taayyün eden bütün sıfâtlar, zâtî isimlerdir. Bu mütekâbil isimlerin, bunların hükümlerinin, bâtınlıkları açısından bunların levâzımı olan sıfât ve özelliklerin toplamından meydana gelen makûl sûret ise, zikredilen ulûhiyet sûretidir.

Bu isimler ve mertebede bunları takip eden küllî isimler, birbirlerinden ayrılmazlar ve herhangi birisi diğerinin hükmünden yoksun kalmaz. Bununla beraber her mertebede, her durumda ve her anda kendisine mazhar olan şeye nisbet ile hâkimiyet sadece bunlardan birisine aittir; diğerlerinin hükmü, bu birin hükmünün altında ezilmiş ve ona uymuştur. Zât'a ait ilâhî emir, bu mazhara o hâkim ismin cihetinden ulaşır. Bu mazhar, varlığı ve kulluğu açısından bu isim ve mertebe yönünden Hakka dayanır. Böylelikle o mazhara, mesela Abdu'l-Kadir, Abdu'l-Cevad, Abdu'l-Hayy vb. denilir. [77]

Herhangi bir isme mensubiyeti diğer isimlerden daha güçlü olmayıp, bütün isimlerin eserlerini kabul etmekle ve Hakkın vakit, hâl, mevtın açısından kendisine tahsis ettiğinin dışında –ki, bu tahsisin ve sınırlanmanın hükmü devamlı değildir- herhangi bir tahsis olmadan bütün isimlerin hükümleriyle zuhûr etmekle birlikte, münâsebetin veya hükmün veya aşkın fazlalığından dolayı orta noktadan nokta mertebelerden birisine cezb edilmeyen kimse, Abdü'l-Cami ve bil-fiil zikrettiğimiz şeyleri kuşatan

kimsedir. Bu kimse, cem, zuhûr ve izhâr ile sınırlanmadığı gibi, bundan da soyutlanmaz. Bununla beraber, mertebenin mazharı olmakla birlikte, dilediği şeyde, dilediği zaman yerleşir.[78]

Hak ve halk mertebelerinin iki nisbeti olan efendilik ve kulluk hakikâtine bağlı olan sûret, insân-ı kâmildir. İnsan-ı Kâmil’in mertebesine en yakın ismi ise, Abdullah’tır. Celâ’nın kemâli, Hakkın zikredilen bu insandan ibâret olan kul ile zuhûrunun kemâlidir; isticla’nın kemâli ise, Hakkın kendisini kendisiyle kendisinde ve vahdaniyetinin mertebesinde müşâhedesi ile kendisini kendisinden ayrı olan şeyde müşâhedesini birleştirmesinden ibârettir. Bu ayrılık sebebiyle Hak, başkası diye isimlendirilir. Hâlbuki imtiyazdan önce böyle değildi. İsticlâ’nın kemâli, ayrıca, bu “başka”nın başka ve farklı olması yönünden kendisini kendisiyle; kendisinden ayrıldığı şeyi de kendi gözüyle ve ayrıldığı şeyin gözüyle müşâhede etmesidir.

Böylelikle Bir, kendisine hamd eden şeyden aralarında gerçekleşen ve kendilerinden kendi aralarında zâhir olan nispî farklılık ile ayrılmıştır; bunun neticesinde ise, her birisi kendi birliği ve birleştiriciliğiyle baş başa kalmıştır.

İlmin nispetleri ve kesret hükümlerinin mazharları olan varlıklar ve bunların ahadiyetleri, Hakkın gaybında gizli hâlde bulunmakta idiler; bunlar, nispî çoğalışları açısından da Hakkın nisbetine, gaybına ve genişliğine en yakın sıfât olan ahadiyetten farklıdırlar. İşte bu nedenle bu varlıkların taayyünlerini ve çeşitli hükümlerini kuşatan nispetin makûliyeti, imkân mertebesi diye isimlendirilmiştir. Bu çeşitli hükümler, kendi açılarından taayyünle zuhûru kabul edip etmeyişlerinin eşit olması yönünden kendilerine mahsûstur. Kesret ise, daha önce de belirttiğimiz üzere, dört sayısında çiftin bulunması gibi, kendileri için zorunlu bir sıfâttır.

Böylelikle, mevcutların mertebesi ile vahdaniyet arasında bu açıdan bir farklılık meydana gelmiş, bunun soncunda ise ilâhî meşiyet, vahdaniyet makâmının bu yönden kendisine münasip olmayan şeylerden ayrılmasını gerektirmiştir. Bu yön, zikredilen kesretin kaynağı olan vahdetin iki hükmünden birisidir; çünkü farklılık, bu mertebede çokluk bulunmadığı için, Zât’a ait gaybî ve ilmî makâma mahsûs diğer yönden meydana gelmez.

Bunun için eşya, hakîkatleri açısından gayb mertebesinde kalmaya devam ederler ve varlıklarının taaddüt etmeyişi ve çoğalmayışı yönünden ilmî mertebeden farklılaşmazlar; bununla birlikte onlar, zikredilen farklılıktan dolayı, başka bir itibâr ile ilim mertebesinden ayrılırlar.

Böylelikle, vahdaniyet mertebesinin kemâli, bu mertebeden kesrete nisbeti daha güçlü olan yönün ayrılmasıyla yaratılış ile zuhûr eder.

Vahdaniyetin (birlik) hükmü, kendisiyle çoğaldığı yönden kesretin (çokluk) her nisbetine sirâyet eder. Kesretin üzerine ahadiyetin egemenliği zuhûr eder. Böylece çoğalan her şeyin, bir açıdan çoğalmadığı ve çok olmadığı; kesret ile nitelenen her şeyin kendisine ait bir birliğinin olduğu öğrenilir; kesretin bütün cüzleri için, onlardan çokluğu nefyeden birliğe denk olan bir birlik zuhûr eder. Böylelikle, çokluğun nihayetine ulaşmasından sonra iş, aslıyla birleşir. Bu asıl, vahdetin, kesretin ve bunlarla taayyün ve zuhûr eden her şeyin kendisinden çıktığı kaynaktır; binaenaleyh bu asıl, ilâhî gayb'dır.

İlahi gayb, bütün taayyünlerin kaynağı; histe, akıllarda ve zihinlerde meydana gelen bütün taaddütlerin membaıdır.

***

Sonra şöyle deriz: ez-Zâhir ismi, imkân diye ifâde edilen kesret sûretini taşıyarak Gayb-ı Mutlak'tan farklılaşıp, mertebesi de gaybî nikah[79] ın gerçekleştiği mertebe ve iktidarın nüfuz mahalli olan Amâ'da belirince, ez-Zâhir ismi ile beraber kendisine izâfe olan diğer levâzım ve tâbiler de ayrılır. Böylelikle Hak, hüviyetinden ve bâtınının gaybından ayrılan ilk zâhirlik mertebesinde, kendisini kendisiyle müşâhede eder; bunun neticesinde ise, Zât'ı kendisi için ve zâtî isimleri ile ve aslî nisbetleriyle zuhûr eder. Bunların taayyünü, Zât'a mahsus ahadiyet makâmının hükmü ve ilk taayyün ile gerçekleşir. İlk taayyün, zikredilen hadden ibârettir; bu taayyün, Amâ'dan ibâret olan ahadiyet-i cem makâmındadır.

Buna göre, mertebeleri ve hüviyet gaybını tahkîk eden irfanî itibârların ilki –ki bu, bütün itibârları ortadan kaldırır- sırf mutlaklık mertebesidir. Bu makâm, kayıttan , mutlaklıktan, isim ve sıfâtlar gibi sübûtî ve selbî herhangi bir durumda sınırlı kalmaktan münezzehtir. Bu makâm, herhangi bir şekilde tasavvur veya taakkul veya farz edildiğinde, bu makâmın her hangi bir ifâdesi olmaz. Buna dair nihai ifâde, bu ve bunun gibi bir tembihten ibârettir.

Bunun ardından, Hakkın kendisini, kendisiyle bilme ve onun, bu itibârın dışında başka birisinin bir şekilde düşüneceği selbi veya sübûtî bir durumun taayyünü veya bir hükmün dikkate alınması veya her hangi bir taallukun

taakkulu olmadan, sadece kendisi için olması itibârı gelir; bu itibâr, kendi hükmünü başkasından nefy eder ve o, Zât'a mahsus müstağnilik, varlık (vücûdî) kemâli ve mutlak-hakiki vahdetin dayanağıdır. **"Allah var idi ve O'nunla birlikte başka hiç bir şey yoktu"** ve benzeri ifâdeler, bu ikinci itibâr ile Hakka izâfe edilir.

Bunu, Hakkın aslî isimleriyle ilk zâhirlik mertebesinde kendisini kendisiyle müşâhede mertebesi takip eder. Bu da, Zât'a mahsus mutlak Gayb'a nisbetle zuhûr mertebelerinin ilkidir.

Nitekim, daha önce buna işaret etmiştim.

***

Buraya kadar zikredilen bütün bu taayyünler, başka için hiçbir hakîkat veya mertebesi için bir hüküm ortaya çıkmadan önce, işaret edilen tarzda kendisi için kendisiyle zuhûr edenin taayyünleridir.

Artık, lafızlarla büsbütün kendini sınırlamadan, ifâdeden maksadı ayıklamalısın; çünkü lafızlar, vakıaya göre dar, bu gibi makâmlarda zayıf, mâhiyeti gerçeği üzere anlatmaktan eksiktir. Şu hâlde lafızların perdesini aşan kimse, bu kapıdan garip sırlara muttali olur.

Allah, irşada ulaştırandır.

***

Sonra şöyle deriz: Zikrettiğimiz şeyin üzerinde ez-Zâhir'in, başkasının mertebesinde kendisini müşâhede etmesi mertebesi gelir. Bu esnada, başka, kendisini ve kendisiyle veya kendisi için zuhûr eden şeyi idrâk etmez. Bunun nedeni, kendisinden ayrıldığı şeye olan nisbet ve yakınlığının, Gayb-ı mutlak hükmünün ve zikredilen vahdaniyet özelliğindeki tecellînin o şeyin üzerindeki hâkimiyetidir.

İşte bu, müheymînlerin Hakkın cemâlinin celalindeki özellikleri ve hâlleridir.

Sonra, tafsîl ve tedbir nisbetleriyle irâdenin taalluk hükmü, tedvin ve tastir âlemini yaratmak, ilâhî kemâlleri ibraz etmek için zuhûr eder. Bunlar, Hakkın nûrunun mazharları, ilminin nisbetlerinin kisveleri, isimlerinin aynaları ve rakk-ı menşurdaki taayyün mahallerinden ibârettir. Böylelikle

bu irâdî taallukun neticesi, ez-Zâhir'in ilk şehâdet mertebesinde kendisinden ayrılan başkanın mertebesinde kendisini müşâhede etmesidir. Böylece Gaybın hükmü, zuhûr mertebesinde taayyünü zuhûr etmiş bütün nisbetlerde zuhûr eder.

Bu nisbetlerin zuhûr mertebesindeki zuhûru, ilâhî ilimde sâbit olan taayyünlerine ve bu nisbete dönük irâdî teveccühe göre ortaya çıkar. Bunun zuhûru, daha önce de belirttiğimiz gibi, şehâdet mertebesinde kendisinden ayrılan şeyin onu müşâhede edip, kendisinden dolayı halk ve siva diye isimlendirileceği zâhir bir nisbetin zuhûr etmesine bağlıdır. Böylece bu tecellî ile o, kendi hakikâtini, kendisinden ayrılan ve kendisiyle başkasından ayrılan şeyi idrâk eder.

***

Burada çok önemli bir sır ve değerli bir bilgi vardır ki, ona dikkat çekeceğim. Bunun ardından da, bu bölümün gerektirdiği ölçüde yaratılış tertibinin sırrını zikredeceğim; çünkü bu, Besmele'nin tefsirinin başlangıcıdır.

Şöyle deriz: Çeşitli sıfâtları veya zıt nisbetleri içeren her varlığın ve emrin hüküm ve eserinin, bütün durumlarda, anlarda veya şe'nlerde kâbile (kabul edici) ulaşması, onu bu hükme ve tesire sevk eden durumun önceliğine göre ortaya çıkar. Ayrıca bu taayyün, kâbilde tahakküm ve tesir esnasında diğer sıfâtlarına nisbetle kendisine hâkim olan sıfâta ve kâbilin hâline ve istidadına göredir. Her hangi bir varlıktan sâdır olan herhangi bir şeye dönük bir teveccüh, zikredilen bu üç şeyden birisine ortaya çıkar, diğer iki durumun hükmü de bâkidir.

Kâbile ait diğer nisbet ve sıfâtların hükümleri ise, bu esaslardan birisinin baskınlığına tâbidir. Bu teveccühün neticesinin sûreti de, aynı şekilde, zikredilen galibiyet hükmüne tâbidir ve kendisi de bu hükme göre zuhûr eder. Bununla birlikte diğer nisbet ve sıfâtların hükmü, bu sûrette mündemiçtir. Fakat bu nisbet ve sıfâtların hükmü, gâlip olan bu yegane durumun hükmüne nisbetle gizlidir ve ona tâbidir.

Herhangi bir varlığın bir şeye teveccühü, teveccüh yönü bir olmadan asla netice vermez. Bu yön iki veya daha fazla olduğu hâlde teveccüh o şeye ilişmişse, bu teveccüh hiçbir netice vermediği gibi, onun hiçbir hükmü

de geçerli olmaz. Bunun sebebi, şudur: Bütün müessirlerin tesir ettikleri şeylerdeki tesirleri, ahadiyet ile sahîh olur, netice de asla tâbidir.

Bunun açıklaması şudur: Yaratmaya dair ilâhî teveccühün başlangıcı, ahadiyet-i cem ile ahadiyet kaynağından sâdır olmuştur. Bu teveccüh, bazen ibâdet, bazen mârifet diye ifâde edilen celâ ve isticla'nın kemâline ilişir. Bu ise, "**Ben insanları ve cinleri sadece bana ibâdet etsinler diye yarattım"** (Zariyat, 56) âyetinin iki tefsir ile (ibâdet ve marifet) yorumudur. Hakkın gaybından bu teveccüh ile ortaya çıkan şey, sadece ve sadece a'yân üzerine yayılan Varlık'tır (el-Vücûdü'l-münbâsit).

Âlem ve içindekiler, Hakkın mertebesinin gölgesi ve ilminin mazharı oldukları için, hüküm, ilme tâbi ve onun feri durumundaki her şeye sirâyet etmiş ve uzanmıştır.

Bunu, böylece bilmelisin.

***

Bu durum netleşince, tekrar konumuz olan yaratılış emrinin başlangıcı sırrına dönüp, böylece konumuzu tamamlayacağız.

Böylelikle, tedvin ve tastir âlemini yaratmaya dönük ahadiyet özelliğindeki ilâhî teveccüh hükmü, daha önce bahsettiğimiz müheymîn ruhların zuhûrundan sonra, a'yân-ı sâbite üzerine yayılır. Bu hüküm a'yân-ı sâbite üzerinde yayılırken, gaybın içermiş olduğu kendisiyle taayyün eden ve bir açıdan da kendisinden ayrılan bütün şeylerin hükümleriyle boyanmış hâldedir. Böylece bu teveccüh, cem ve vahdaniyet özelliğine sahip bir teveccüh olur.

Bu teveccühün cemliği, ilmin ihâta ettiği ve izhârına taalluk ettiği şeylerden birisi olarak Gayb'ın kendisini kuşatmış olmasından kaynaklanır; ahadiyeti/tekliği ise, irâdenin vahdaniyet özeliğinde olması, bütün irâde sahiplerinin irâdelerinin konusunun, her durumda bir tek şey olmasından kaynaklanır. İrâde sahibi olan Hak, birdir, binaenaleyh irâdesi de, kuşkusuz yeganedir. Bu irâdenin iliştiği şey de, her durumda sadece bir tek şeydir. İrâdenin iliştiği bu tek şey, bu irâdî teveccühün gayesi ve neticesi, ilâhî teveccühün menzili, ilâhî iktidarın gerçekleşme mahallidir. Bu da, tek durumdur ve bu mahal, daha önce bahsettiğimiz Amâ'dır.

Böylece zikredilen ilâhî teveccüh, tedvin ve tastir âleminde ifâde ettiğimiz gibi, birleşik bir vücûdî netice meydana getirmiştir. Bu netice,

gayb âlemindeki nispî kesreti (çokluk) taşımaktadır. Böylece Hak, onu Kalem ve Akıl diye isimlendirmiştir.

Bunun akıl diye isimlendirilmesi, Rabbına yakın olan ciheti itibarıyladır; bu yön ile Hakkın kendisine hibe ettiği şeyleri ve imdâdını kabul eder. Ayrıca o, kendisini, kendisinden ayrılan ve kendisiyle başkasından ayrılan şeyi bilen taayyün etmiş ilk varlıktır. Bu özelliğiyle de, mertebe açısından kendisinden önce gelenlerden farklıdır ki, onlar, müheyyemûn'dur.

Bu teveccühün Kalem olması ise, âleme dönük yönü açısındandır. Böylelikle tesir ve imdat eder. Ayrıca, zâtına bırakılmış mücmel-gaybî çokluğu taşıması onun Kalem diye isimlendirilmesinin başka bir nedenidir. O, zâtına bırakılmış bu mücmel çokluğu, mertebe vasıtasıyla veya vasıtasızca kendisinden zuhûr eden şeylerde tafsîlleştirir.

Binaenaleyh, bu teveccüh, daha önce zikredilen teveccühün neticesi olduğu için, daha önce dikkat çektiğim gibi, cem ve ahadiyet özelliklerini kapsamış; kendisiyle varlığında zuhûr eden ikilik açısından dörtleme sırrı zuhûr etmiştir. Bu ikilik, kendilerini meydana getiren daha önce dikkat çektiğimiz teveccühteki makûl ikilik yönünden zikredilen ahadiyet makâmına tâbidir. Fakat bu dört taneden birisi, Zât'a mahsus cem sırrı olup, bunun hükmü de bütün mertebe ve varlıklara sirâyet ettiği ve de onunla ilgili hiçbir nisbet veya özel mertebe taayyün etmediği için, fiilen durum, üçlü olmuştur.

İşte bu da, daha önce işaret ettiğimiz, ilk ferdiyetin sırrıdır.

İrâdenin hükmü, bu açıdan hükmünün gerçekleşmesiyle sona erip, irâdenin konusu Kalem zuhûr edince, ikinci bir teveccüh ile başka bir nisbet taayyün etmiştir. Bu teveccühün ikinci olması, Hak açısından değil, taayyün açısındandır, çünkü Hakkın işi, birdir. Böylelikle Gayb'tan, iki hükümlü bir tecellî zuhûr ve taayyün etmiştir. Bunlardan birisi, cem ve ahadiyet özelliğinde zâtî hüküm; diğeri ise, bu hükmün varlığının uğradığı ve kendisinden farklılaştığı şey –ki bu Kalem'dir- ile boyanması yönünden meydana gelen hükümdür. Böylece, dörtleme sırrını taşıdığı hâlde Levh-i Mahfûz'un varlığı, Kalem mertebesini takip eden mertebede zikredilen bu teslis hükmüyle taayyün eder. Çünkü Levh-i mahfûz, işaret edilen teslis hükmüne Levh'e ait mertebenin hükmünü ilave etmiştir. Böylece teslise tâbi olan dörtleme meydana gelmiş, şekiller ve sûretler mertebesini birleştiren mertebe taayyün etmiştir; bununla teslis ve terbiyi (dörtleme) kast etmekteyim.

Levh'de Amâ'nın içermiş olduğu çokluğun tafsîli zuhûr eder. Böylece, el-Mufassıl isminin mazharlığı kemâle erer. Nitekim daha önce durumunu ifâde ettiğimiz Kalem ile, işaret edilen cem ve ahadiyet özelliklerini kuşatması yönünden el-Müdebbir isminin mazharlığı kemâle ermişti.

Sonra, cisimlerdeki hükmü yönünden zuhûru itibârıyla tabiat mertebesi taayyün eder; burada Tâbiât, daha önce dikkat çekilen ilk aslî isimlerin zâhirliklerinin sahibidir.

Bunun ardından, Heyula mertebesi taayyün eder; heyula mertebesine, âlemin mertebes olan imkân bahsinde dikkat çekmiştik.

Heyula ve bu heyulanî mertebeden sonra taayyün eden küllî cisim ile mânevî terkip sırrı zuhûr eder; bu terkip, mümkün varlıkların Hak ile ve Hakkın da ulûhiyeti açısından onlarla irtibâtından meydana gelmiş mevhum bir terkiptir.

Bunun ardından ise, Arş taayyün eder. Arş, feyiz veren Mutlak Varlığın mazharıdır. Arş, Kalem'in benzeri, el-Muhît isminin sûretidir.

Daha sonra da, Kürsî taayyün eder; Kürsî, mâhiyetleri açısından taayyün eden varlıkların mazharı ve Levh-i mahfûz'un benzeridir.

İlk ikiliğe ait harf, Ba harfidir; Ba harfi, sayısal mertebelerin ilkidir.

Zikredilen çokluğu taşıyan üçlemeye ise, Sin harfi aittir.

Çokluğun icmâl ve tafsîlini birleştiren dörtlemeye/terbi' ise, Mim harfi aittir.

Allah ismi için ise, bütün isimleri içermesi açısından; sonra da varlıkların kendisiyle ve kendisinden zuhûr ettikleri Nefes cihetinden, sûretler âleminde hiçbir zâhirî mertebe taayyün etmez.

İfade ettiğimiz mertebeyi, Arş'a istiva eden er-Rahman ismi takip eder.

Bunun ardından ise, daha sonra açıklayacağımız üzere, Kürsîye istiva eden e-Rahim ismi gelir.

BÖLÜM I- BESMELE’NİN SIRRI

Besmele İfadesinin Açıklaması

Bu şerh, neticeleriyle birlikte Besmele'nin mâhiyetini açıklamaktadır:

Bilinmelidir ki:

Daha önce işâret ettiğimiz ahadiyet özelliğindeki ve isme ait (ismî) taayyün-i evvel, ilâhî-Gayb-ı Mutlak'tan ayrılan ilk şeydir. Bu taayyün-i evvel, isimler mertebesinin anahtarı ve zikredilen sınırdır.

Taayyün-i evvelin insan nefesinde harfler âlemindeki benzeri, "Hemze"dir. Elif ise, vahdaniyet özelliğindeki Nefes-i Rahmânî'den ibâret olan Amâ'nın sûretinin mazharıdır. İlâhî harfler, kelimeler ve isimlerin isimlerinden ibâret olan bütün varlıkların sûretleri, bu nefes-i Rahmânî ile ve onda meydana gelmiş ve taayyün etmiş oldukları gibi, beşerî harfler ve kelimeler de, insanın nefesi ile taayyün etmişlerdir.

Binaenaleyh hiçbir harfin haricî varlığı, daha önce belirttiğimiz gibi, Bir"n mazharı olan Elif olmaksızın meydana gelemez. Elif'in varlığı da, kelâm mertebesinde, mutlak bağımsız şekilde zuhûr etmez; çünkü Elif'in makâmı, vahdettir; vahidi (bir) ise, hiçbir şeyin varlığının zuhûr etmediği vahdet mertebesinde kendisinden başkası idrâk edemez. Çünkü başka birisi onu idrâk etmiş olsaydı, onun bir olması sahîh olmazdı.

Başkasının onu idrâk etmiş olması, onun hakîkatinin üzerinde zait bir durumdur. Hariçten bir durumun onunla birleşmesi de mümkün değildir; çünkü kendisinin haricinde hiç bir şey yoktur. Şu halde o, ancak kendisini, kendisinden zuhûr eden ve ayrılan şeyi idrâk edebilir. Çünkü kendisinden ayrılan şey, pek çok açıdan ondan farklı değildir.

Harflerin sûretlerinin kendisinde ortaya çıktığı beşerî nefesin kaynağı, kalbin bâtınıdır, bunun için kalb, izafî gayb'ın sahibidir. Kalbin bâtını, Nefes-i Rahmânî'nin kendisine ait olduğu Gayb-ı Mutlak'ın benzeridir. Gayb-ı Mutlak, ahadiyetin ve işâret olunan ilk taayyünün dayanağıdır.

İki dudak da, beşerî nefesin ve kelâmın son mertebesi olmuştur. İki dudak, vahdetten (birlik) ve onun ile taayyün eden ilk ikiliğin mukâbilinde, şehâdet ve zâhirî ikiliğin sahibidir. İşte bundan dolayı vahid (bir), kendisiyle (binefsihi) hiçbir mertebede taayyün etmemek özelliğinde olmuştur, bilakis o, tayin eder, fakat taayyün etmez; Elif de, daha önce de açıklamış olduğumuz üzere, onun mazharıdır.

Binaenaleyh, vahdete en yakın mertebe, zikredilen birinci ikilik olduğu gibi, Elif’e en yakın harf de, Ba harfi olmuştur. Vahdete en yakın mertebenin bu ilk ikilik olmasının nedeni, dairenin son noktasının başlangıcıyla komşu olması ve kesret (çokluk) hakkındaki bilgimizdir.

Kesret, sonuçta kendisinden doğduğu vahdete ulaşır.[80]

Devrî Nazariye ve Ulvî Harfler

Varlığın, hakîkatlerin, mertebelerin ve mevcûtların bütün hükümleri, devrîdir. Küllî şeylere ve onlara tabi olan şeylerin makûl ve mahsûs hareketleri de, “devrî”dir. Bu durum, basîret sahibi akıllı kimselerce bilinen bir husustur. Böylelikle, belirttiğimiz bu nedenden dolayı, Ba harfi Elif’e nispetle ikinci mertebede zuhûr etmiştir.

Taayyün eden her zâhir şeyin kendisinden ortaya çıktığı ve onunla zuhûr ettiği asla delâlet eden bir isim olduğunu zikretmiştik. Buna göre harfler, lafzî ve rakamsal kelimeler de, isimlerin isimlerinden ibârettir; çünkü onlar, gaybî isimlerin hakîkatlerine delâlet ederler.

İlk taayyünü açısından Hakka delâlet eden şey, cem ve ahadiyet özeliğindeki isimdir. Bu isim, isimlerin ve isimlendirilen şeylerin anahtarıdır; harfler âleminde ise, bir açıdan Hemze ve Elif’tir; buna göre, onun taayyünü, Hemze, bunun ile taayyün eden şey de, Elif’tir.

Şu halde Hemze, taayyün eden harfler ile hüviyeti ve mutlaklığı açısından nefes arasında bir berzâhtır. Nefes de, taayyünün kendisi olan Elif mertebesinde Hemze ile taayyünü açısından, Ba vb. gibi taayyün eden harfler ile mutlaklığı ve taayyünsüzlüğü açısından kendisi arasında bir berzâhtır.

Ayrıca o, Zât gaybından farklılaşan ve isimlerin anahtarı olan isim ile gaybî mutlaklığı ve bu birinci esmaî mertebede taayyünsüzlüğü açısından Zât arasında bir berzâhtır; nitekim, hadı izâh ederken bunun sırrına değinmiştik.

Sonra şöyle deriz: Şu halde Hemze ve Elif’in her birisi, diğer berzâhlar gibi, bir açıdan zâhir, bir açıdan gizlidir. Vahdet ile nitelenen ve ilk taayyünün sahibi olan isim de bu şekildedir ki, daha önce bunu defalarca belirtmiştik.

Buna göre Hemze’nin gizliliği, kendi aslı gibi, rakamsal harflerde zuhûr etmeyişidir; Hemze’nin aslı, taayyünün kendisi ve zikredilen sınırdır: çünkü

o, sadece taayyün eden bir şeyde veya şey ile zuhûr edebilir. Hemze'nin zuhûruyla ise, kendisiyle konuşmak ve eserini görmek mümkün olur.

Elif'in hükmü ise, bunun aksinedir; onun sûreti, rakamda zuhûr eder, nefesin lafzında taayyün etmez. Çünkü o, özel bir boğumda belirlenmeksizin nefesin uzatılmasından ibârettir.

Buna göre Hemze ve Elif, beraberce bir harftir. Bu makâmda taayyün, taayyün eden şeyin bir cüzü olur. İşte, vahdetin ve isimlerin anahtarı olan isme tabi temeyyüzün durumu da böyledir.

Gayb-ı Mutlak'tan tedvin ve tastir âlemini yaratmak için taayyün etmiş tecellîyle Haktan ilk sâdır olan şey Kalem olduğu gibi, aynı şekilde, mazharı Elif olan ahadiyetinin mertebesinde Hemze ile taayyünü açısından beşerî nefesten meydana gelen harflerin ilki de, Ba harfidir.

Hemze, bâtındaki nefese ait mutlaklığa en yakını ve ilk mertebedir. Ba ise, bu mutlaklığa nisbetle varlıkların en yakınıdır.

Ba harfi, gayb mertebelerinin sonuncusu, şehâdet mertebelerinin ilkidir.

Sin Harfi

Ba harfinden sonra Sin harfi, zikredilen ilk teslîs (üçleme) hükmüyle boyanmış iken zâhir ve bâtın arasındaki ortada, fakat çokluk mertebesinde zuhûr eder. Çünkü bâsit sayıların ait olduğu tecrid mertebeleri, önceki mertebelerle tamamlanmıştır.

Nitekim daha önceki ifâdelerimiz üzerinde düşünmüşsen, bunu öğrenmişsindir.

Sin harfinin sayısal değeri, altmıştır; altmış, onlar mertebesindeki tamlık derecesidir. Çünkü zâhir çokluk ile emir tamamlanmıştır. Birin mazharı olan Elif, beraberlik ve cem hükmünün ahadiyet ile sirâyeti sırrını bildirmek için, Ba ile Sin arasında gizlenmiştir. Elif, aynı şekilde, diğer isimlerin asılları olan Allah ve er-Rahmân isimlerinin ortasında da gizlenmiştir. Daha önce vasâtın sırrını açıklamıştım.

Aynı şekilde o, başka bir açıdan zikredilen bu üç mertebenin mukâbili olan üç mertebede gizli kalmıştır. Bunlar, kâmil rubûbiyetin mukâbili olan kâmil ubûdiyete aittir; bu, Sin ve Cim harfindeki sakin Ya harfidir.

Böylece Hakkın, bütün hakîkatlerde tecellîsi ve sayıları ortaya çıkartan birin sayısal mertebelerdeki sirâyeti bilinmiş olur; bununla birlikte bir sayısı, hüviyeti ve mâhiyeti itibarıyla zuhûr etmez, nitekim daha önce bu da ifâde edilmişti. Ayrıca, böylelikle zikredilen iki sirâyet ile nisbetler,

ilişmeler ve hükümlerle sınırlanmaktan münezzehlik ve mutlaklığı birleştirmek mümkün olabilir.

İma ettiğim şeyi, sadece Hakkın hüküm sahibi olduğunu ve O'na icâbet etmenin sırrını bilen kimse anlayabilir.

Sonra şöyle deriz: Bilindiği gibi Elif, Zât'a ait sirâyete mahsûstur. Ba, taaddüt ve ahadiyet özelliğindeki cem makâmından meydana gelmiş kevnî zuhûr mertebelerinin ilkidir. Yaratılış kapısını açmak, taayyün ettiği şeye izâfe edilmeksizin taayyünün benzeri olan Hemze'ye mahsustur. Çünkü Hak, Zâtı açısından yaratma vb. gibi herhangi bir şeyi gerekli kılmaz. Şu halde taalluk, iktizâ vb. gibi şeyler, melûh ile irtibatlı olan ve melûhun da kendisine bağlı olduğu ulûhiyet nisbeti itibarına bağlıdır. Ulûhiyet cihetinden, nisbetler, isimler ve itibarlar Hakka izâfe edilir.

***

Yaratılış, bir olan Vücûd'un -mâhiyeti yönünden ve kendinde taaddüt ve taayyün etmediği halde- taayyünü ve mümkünlerin hakîkatleri mertebelerinde ve onlara göre taaddüd etmesi üzerine zait bir şey değildir. İşte bu sebeple şöyle dedik: Hemze, yaratılış sırrının mazharıdır. Binaenaleyh o, bâtınî nisbet ve sıfâtların sonuncusu olan kudrete aittir. Bu nispet ve sıfatlar, meşiyetin izhârına hükmettiği şeylere ilişirler.

Zikredilen dörtlemenin sahibi olan Mim harfi ise, mülk makâmıdır. Ferdiyet hükmü, bu mertebede de tamamlanmıştır, çünkü ferdiyetin, her mertebede o mertebeye göre bir mazharı ve hükmü vardır. İşte, her mertebedeki hükmünün mâhiyetinin bilinmesi için bunu tekrarlıyoruz. Ayrıca, böylelikle mertebelerin ve kendilerine uğrayan ve zuhûr eden şeylerdeki tesirlerinin hükmü bilinir.

Ba harfinden sonra Besmele'nin bütün kelimelerine sirâyet eden gizli Elif'in sırrı ile Sin harfi zuhûr edip, onunla da çokluğun sûreti zuhûr ettiği için, tecellî ve emir, aslına dönmek ister. Tecellînin aslına dönmeyi istemesi, kesret (çokluk) mertebesinde hükmünün gerçekleşip zuhûr etmesi ve nisbetlerinin varlıklarını ibraz etmesinden sonradır. Tecellînin dönmek istediği aslı, daha önce dikkat çektiğimiz gibi, ahadiyet makâmıdır. Böylece Sin harfi için istenilen ittisal gerçekleşmemiştir, çünkü o, zuhûr eden her şeyin zuhûrunun kendisiyle devam ettiği ilâhî ismin elbisesinin bir

parçasıdır; ahadiyete dönmek ise, bunu ortadan kaldırır ve halin hükmü bunu gerektirmez.

Aynı şekilde, Bir'in mazharı olan Elif de, bütün isimleri birleştiren Allah isminin mazharını ta'yin etmek için evvellik makâmında zuhûr eder. Elif'ten önce, herhangi bir varlığın kendisiyle birleşebileceği hiç bir şey yoktur, çünkü o, ifâde ettiğimiz üzere, Gayba komşudur.

Sin'in, sakin olması mümkün değildir. Çünkü kendisi ile Ba arasında makûl olan vahdaniyet özelliğindeki yayılan tecellî ile aslî irâde, onun hakkında hareke hükmünü vermiştir, böylelikle emir gerçekleşir. Böylece zikredilen tecellînin sırrıyla kendinde tam bir daire döner, bunun sonucunda ise, Mimin haricî varlığı zuhûr eder.

Mim harfi, kendi feleği olan gaybî dairenin, sayısal makâmda bâsit mertebelerden içermiş olduğu şeyleri kapsamış olduğu halde, fakat kesretten ibâret olan kendi mertebesine göre zuhûr eder; böylece, daha önce zikredilen aslı gibi iki vecih ve iki hükümlü olur.

Mim Harfi

Şu halde, irâde hükmünün sirâyeti ve dairenin tamamlanması açısından Mim harfi, bütün bâsit sayılar ile zuhûr eder ki, bunlar dokuz tanedir. Çünkü Mim harfi, zâhirî sûretinde iki Mimden ibârettir. Her Mim'in sayısal değeri kırktır; ortadaki Ya harfinin sayısal değeri ise, ondur. Böylece hepsinin toplam değeri doksan olmuş olur. Doksan, onlar mertebesindeki dokuzun aynısıdır. İşte Mim'in Sin ile ve Sin'in Ba ile olan ilişkisi de, öncelik ve ikilik itibarıyla, böyledir. Bu ikiliği, Kalem ve Levh'in hükmünü belirtirken zikretmiştim.

Tekrar, Mim harfine dönüp, şöyle deriz:

Böylelikle sayısal değeri on olan Ya harfi, Mim harfinin iki sûreti arasında ortaya çıkmıştır, çünkü orta, bütün hükümlerin kendisinden meydana geldiği cem makâmıdır. Ya harfinin sakin olması, tesirde şart olan gizliliğe işârettir; çünkü eser, zuhûr ettiği şeylerde, gaybî mertebelere racidir. Şu halde zâhir olan her şeyden görülen eserler, o şeyde veya ondan bâtın olan bir emre bağlıdır. Böylece irâdenin hükmü de, kendisinden önce gelen mertebelerde gizli kalmış, daha sonra konusunun ortaya çıkmasıyla birlikte kendisi de zuhûr etmiştir; irâdenin konusu/müteallak, irâde edilen şeydir, nitekim daha önce buna işâret etmiştik.

İşte, Şeyhimiz ve Efendimizin (r.a.) de belirttiği gibi, bu cem ve âhirlik özelliğinden dolayı Mim harfi, insana tahsis edilmiştir; binaenaleyh Mim harfinin bir açıdan dokuzu, başka bir açıdan da doksanı ihâta etmesi, sayılan isimlerin hükümlerini kuşatmasına ve bu ihâta ve zikredilen devirdeki hükmüne işârettir.

Mim harfinin sûreti açısından varlıkların sonuncusu olarak zuhûr eden insana tahsis edilmesi, ilk hubbî (bilinmek istemek) tecellînin benzeridir. Bu tecellî, gayb mertebesinde zikredilen gaybî dönmeyle kendi üzerine döner. Böylece, mümkünlerin hakîkatlerinde gizli olan hubbî baislerin ve aşkî-devrî hareketlerin anahtarı olur.

Bu meseleye, yaratılışın başlangıcının sırrından bahs ederken değinmiştim.

Ba'nın hükümlerinden birisi, ilk ikiliğe delâlettir. Bu ilk ikilik, cem makâmına, ilâhî ahadiyetten sonra gelen kevnî mertebenin önceliğine ve kendisi ile Sin harfi arasında makûl Elif'e işâret eder; bu gaybî Elif, ahadîyete mahsûstur.

Sin harfinin hükümlerinden birisi, Ba harfinin delâlet ettiği şeylere ve Ba'dan önce müheymen rûhlarının dayandığı nisbetlere işâret etmektir. Bunlara örnek olarak, aslî-bâtınî isimler gibi, Yaratılışın başlangıcı ve gaybî şatrın ayrılışından bahs ederken işâret ettiğimiz şeyler verilebilir.

Beşerî nefeste bunun benzeri, ilk taayyünün sahibi Hemze ile gaybın sonuncusu ve şehâdetin başlangıcı olan Ba arasında bulunan harflerin mahreçleridir.

Mim harfinin hükümlerinden birisi, medlûlün delilden sonra zuhûr etmesi gibi, sûreti sonradan zuhûr eden cem hazretinin sırrına delâlet etmektir; bu sır, Allah ismidir. Mim harfinin ona delâlet etmesinin nedeni, bu harfin, Hakka en kâmil ve güçlü delil olan insana mahsûs olmasıdır. Böylelikle Allah ismi, iki Elif, iki Lam ve bir H" harfi ile zuhûr etmiştir. Buna göre bir Elif, el-Bâtın isminin nisbetine aittir; bu elif, el-Bâtın isminin varlığıyla değil de, eseriyle zuhûr etmesi gibi, yazıda gözükmez, telaffuzda ortaya çıkar. Diğer gözüken Elif ise, ilk ez-Zâhir ismine aittir. Lamlardan birisi, bazı kısımlarının diğer bir kısmı için Hakkın gaybında zuhûr etmesi yönünden âlemin Hak ile irtibatı nisbetine aittir. Hak, daha önce ilim bahsinde işâret ettiğim gibi, mazhar ve aynadır. Vücûd, ifâdede temyîz mertebelerinden önce ve sonra gelir. He harfi ise, el-Ahir-el-Evvel, el-Bâtın-ez-Zâhir isimlerini birleştiren gaybî hüviyete mahsustur.

Bu beş sırrı düşün, hazerat-ı hams'ı (beş mertebe), dört aslî ismi ve bunları birleştiren sırrı iyice aklına getir!. Aynı şekilde, beş nikahı; harflerde, noktalarda ve irabta zuhûr eden hümasilik (beşli) hükmünü düşün! Allah isminin diğerlerini nasıl birleştirdiğine bak! Sonra, emir ve mertebe açısından cem'ul-cem'in sahibi olan He harfinin sırrına bak! Bu harfin sayısal değerinin niçin beş olduğunu düşün! Aynı şekilde, zikredilen teslîs ve terbi'i (dörtleme) ve bunların hükümlerinin yayılmasını düşün! Besmele'deki her bir kelimenin, nasıl olur da, bir açıdan bunları içerirken, bir açıdan da bunların mahalli olabildiğini düşün!

Allah ismi, şeyhimizin görüşüne göre, görünen ve görünmeyen harfleri toplandığında, altı harften ibârettir: Elif, iki Lam, telaffuzda gözüküp, yazıda gözükmeyen Elif, He ve zammenin işba'ıyla gözüken Vav. Bu altı harfe, bu ismin delâlet ettiği hakîkat, yani Ulûhiyet ilave edildiğinde, bunlar yedi olur; Ulûhiyet, Zâtı açısından Hakkın âleme ilişen isimlerine taalluk etmesi nisbetidir.

Ayrıca, daha önce sırlarına dikkat çektiğim hakîkatlerin hükümlerinin yayılmasına bak! Bu birleştirici isimden sonra gelip, birleştirmede, hükümde ve kapsayıcılıkta kendisine ortak olan er-Rahmân küllî isminde de durum böyledir. Nitekim Hak, bize böyle haber vermiştir. Ben de, gerek bu eserimde ve gerekse *Miftahu'l-gaybi'l-cem'* isimli eserimde buna dikkat çekmiştim. Çünkü er-Rahmân isminin harfleri de, altı tanedir. Yedincisi ise, Mim ile Nun arasında düşünülen gizli Elif'tir. Bu Elif, ahadiyet-i cem'in mazharıdır, bunu düşün!

Besmele, zâhirî açısından, teslîs (üçleme) ve dörtlemeden n(terbi) ibâret olan yedili sırrı bir araya getirmeyince, bu, "ızmar/gizleme" ile tamamlanmıştır. Bununla Besmele kelime olmuştur. Buna göre gizlenen kelimenin takdiri, "bede'tu/başladım" veya "ebdeu/ başlarım"dır. Bununla birlikte, "Besmele" lafzı, daha önce dikkat çekilen teslîsi ve dörtlemeyi birleştirir.

Aynı şekilde, Zât'a ait gayb sırrını da, itibarların dördüncüsü olan mutlaklık ve bir tek itibar ile sınırlanma yönünden düşünmen gerekir; sonra, bu sırrın, gaybın iki kısma bölünmesini gerekli kılan iki öncüle sirâyet edişini; sonra da, dikkat çektiğim rahmet ve gazab nisbetlerini; vahdetliği itibarıyla mutlak birliği; O'na istinadı yönünden kesret nispetini; bu ikiliğe dayanan Ba harfinin hükmünü; bunun ardından gelen kesrete işâret eden Sin harfinin hükmünü düşün. Bu tâli çokluğa örnek olarak, Kalem-Levh; vahdaniyet özelliğindeki Arş'a nisbetle sûretler âleminde zuhûr eden

taksimin mahalli olan Kürsî'yi verebiliriz. Arş'ın, işi, kelimesi, ihâta ve umumiliği birdir; bunun nedeni, Er-Rahmân isminin onda istiva etmesidir. Ayrıca, Kalem'e ait el-Müdebbir isminin sırrını ve yine Levh'e ait el-Mufassıl isminin sırrını ve bunun kerim Kürsî'de er-Rahim ismi ile tahsis ve temeyyüzünün gerçekleşmesini düşün.

Bunun ardından, zâtı ve küllî isimleri yönünden Hakkın hükmünün, ihâtasının ve birleştiriciliğinin umumiliğine bak! Sonra hepsinin, mücmel olarak Allah isminde, tafsîlî olarak da er-Rahmân ve er-Rahim isimlerinde mündemiç oluşlarına bak! Bunun ardından da, bütün bunların, Allah isminin Zât'a ait gaybın mazharı He harfinde mündemiç oluşlarına bak! Ayrıca, dikkat çekilen ilk iki nisbetle beraber hazerat-ı hams'ın (beş varlık mertebesi) hükmüne bak! Yedili sır, bu iki nispet ile zuhûr eder ve tamamlanır.

İlk mertebenin hükmüne bak! Bu hüküm, bozulmadan ve dağılmadan altındaki mertebelere nasıl sirâyet etmektedir! Böylelikle, onun bir faraziye veya tahmin olduğunu düşünmemen için, doğruluğuna güven duyacağın bir takım mazharları öğrenmiş olursun.

Bu, kapalı ilâhî sırlara dair bir ikâz ve önemli bir tertiptir; bunu, latif, alim ve habir olan Rab tertip etmiştir.

***

Ben, bu sûrenin tefsirinde bu metodu benimsemiş değilim. Sadece, Hakkın kitabına ve özellikle de Kur'an-ı Kerim'in ve diğer ilâhî kitapların bir nüshâsı ve örneği olan bu sûreye tevdi ettiği önemli sırları ve ilginç bilgileri belirtmek için bu kadarını zikrettim. Böylelikle, Hakkın, harflerini ve kelimelerini, el-Müdebbir ve el-Habîr olarak düzenlemiş olduğu bilinmiş olur. Binaenaleyh, ilâhî kitapta bir harf iki harfin arasında veya bunların önünde veya ardında bulunuyorsa, bu harf oraya belirli bir amaç, kâmil bir ilim ve tam bir hikmet ile konulmuştur.

Akıllar, bunun sırrına ulaşamaz.

Bu özelliği keşf edemeyen kimse, Kur'an'ın bâtınlarının sırrını bilemez. Hz. Peygamber, bu bâtınları şu hadisiyle belirtmiştir: **"Kur'an'ın zahrı vardır, yediye varıncaya kadar da batnı vardır."** Başka bir rivâyette ise, yetmiş batnı vardır buyurmuştur.

Bu keşfe ulaşmamış kimse, **“Hak, her şeye yaratılışını vermiştir”** (Taha, 51)**; “Emri tedbir eder”** (Ra’d, 2) vb. âyetlerin sırrını da anlayamaz. Hz. Peygamber’in “Bana, altı şey tahsis olunmuştur” buyurup, zevk ve kuşatıcılığının kemâline delâlet etmek için bunların arasında Fatiha ve Bakara sûresinin son âyetlerinin bulunduğunu belirttiği hadisin sırrını da anlayamaz. Ayrıca, Allah Teala’nın “Hamid ve hâkim olanın katından tenzil olunmuştur” âyetinin sırrını; Hz. Ali’nin “Bana izin verilse idi, Fatiha’nın tefsirinde söyleyeceklerimi yetmiş deve taşırdı”; Hz. Hasan (r.a)’ın “Allah yüz dört kitap indirmiştir, yüzünü dört kitaba –ki bunlar, Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’an’dır- tevdi etmiş, bu kitapların hepsini Kur’an’a, Kur’an’da bulunan şeylerin hepsini de Mufassal’a koymuş, mufassaldakilerin hepsini de Fatiha’ya koymuştur” sözünün sırrını anlayamaz.

Şimdi, her şeyin bu üç isimde mündemiç olmasına; ardından iki ismin ve bunların altında bulunan şeylerin, Allah isminin ihâtasına; bunun ardından da her şeyin, Allah isminin He harfine mündemiç olmasına dikkatini çektim.

Yaratıkların himmet ve akılları, bu zevkin zirvesine yükselmekten, perdelerini yırtıp, ürünlerinin ve kemâllerinin bahçelerinde dolaşmaktan aciz ve nakıs; tabiatları ise, aralarındaki münâsebetin uzaklığından dolayı engel olmasıydı, -aciz ve nakıs değilsem de- akılların, zihinlerin, basîretlerin ve fikirlerin nasipleneceği sırları açıklardım. Fakat: **“Allah, insanlar için bir hayır açarsa, onu engelleyecek yoktur; bir hayrı engellerse artık onu gönderecek yoktur. O aziz ve hâkim olandır.”** (Fatır, 2)

Şüphesiz ki -Allah’a hamd olsun- bu kadarı, bütün zeka sahipleri için bir ikâz olmuştur ve şeyhimiz Ekmel-İmam’a/İbnü’l-Arabî muvafakat etmişizdir. Öyle ki, bidâyetin sırrı hakkındaki söz, “Bismillahirrahmanirrahîm (Rahim ve Rahman olan Allah’ın adı ile)’nin sırrı bölümüyle birleşmiştir. Bu dille, onu açıklıyorum, bunun ardından ise, Allah’ın nasip ettiği şeyleri açıklayacağım.

Allah’a yemin olsun ki, ben böyle bir şeyi amaçlamamıştım. Bu kelâm, şeyhe muvafakat ve şerhin tertibi, kasıtsız gerçekleşmiştir. Bundan sonra ise, bunu dikkate aldım, bundan dolayı da Allah’a bu konuda şükrediyorum.

Bunun sebebi şudur: Ben bu kitapta, kasıt ve çaba olmaksızın Hakkın akla getirdiği bâsit bir kaç sözün dışında, ne şeyhin ve ne de bir başkasının sözünü nakletme niyetinde değilim. Hak, bunları kendi cömertliğinin nefhaları olarak akla getirir. Nitekim bu durum, şeyhimiz ve zevk

mensuplarının çoğunluğunda zaman zaman olagelirdi. Bu durumun hakîkatini bilmeyen kimse ise, bu tarz bilginin, kasıtlı ve çabaya dayanan mütalaa, araştırma ve derlemeyle meydana gelen bir nakil olduğunu zanneder, halbuki durum böyle değildir. Nebevî zevklerde bu gibi şeyler çoktur. İşte bu kuşkudan dolayı kafirler, "**Öncekilerin hikayeleri"** (Enam, 25)**, "Onları yazar, sabah-akşam bunlar ona yazdırılıyor**" (Furkan, 5) demişlerdir.

Allah fazıl, ihsan ve irşadın velisidir.

***

Besmele ve Allah isminin ve harflerinin şerhine dair, Hakkın zikretmeyi takdir ettiği ölçüde bilgi verdim. Bununla birlikte, erRahmân ve er-Rahim isimleriyle ilgili mücmel işâretlerim de oldu. Şimdi ise, bu iki ismin tefsirinde, kendilerine hususîyet kazandıran özelliğe dair Hakkın kalbe imla ettirip, kalemin yazdığı şeyleri zikrediyoruz.

er-Rahmânu'r-Rahîm

Öncelikli mertebelere, yani teslîse (üçleme) tabi olan dörtlemeye (terbi) Allah isminin zâhirinin içerdiği beş esrar eklendiğinde, On iki mertebe tamamlanmış oldu. Bunlar, küllî isim mertebelerini ve hüküm ve mertebe açısından kendilerine tabi olan mertebeleri içermektedir.

Daha önce irab ve noktanın sırrından söz ederken bu mertebelerin bazı hükümlerine işâret etmiştim. Bu on iki mertebeyle, sayı mertebeleri tamamlanır. Sayı mertebeleri, dokuzda sona eren birler, sonra onlar, sonra yüzler, sonra ise binler basamaklarından oluşur.

İsimlerin mertebeleri, hükümleriyle birlikte kendilerini kuşatan mertebede taayyün edip, mazharlarını ve kemâllerinin tamamlanıp, daimi olmasını temin edecek şeyi izhâra teveccüh ettiklerinde, bunu, Vücûd-ı Rahmân'ın sûretinin zuhûru takip etmiştir; bu sûrete, şâmil Vücûd-ı âmm (genel varlık) izâfe olur ki, nitekim daha önce buna dikkat çekmiştik.

Er-Rahmân ismi, diğer isimlerin aksine, şümulünün ilmî veya amelî bir eyleme bağlı olmayışından dolayı, mübalağa siygasıyla gelmiştir. Bu ismin misâli, mazharı ve kuşatıcı Arş ve zuhûr eden ilk sûretten ibâret olan istiva-gahı da, şümul, ihâta ve mekansızlık açısından kendisine yerleşen şeye (er-Rahman) uygun olarak zuhûr etmiştir. Böylece, er-Rahmân isminin mazharı cevher ve arazdan –ya da başka bir görüşe göre heyula ve sûretten-mürekkep cesetlenmiş bir sûret olsa bile, onun hiç bir mekanı olmadığına işâret edilir. Bu durumda, kendisini ihâta etmekle onu istiva-gah yapan şey (müstevî), mekandan müstağni ve özellikle bir mekanın onu sınırlamasından münezzeh olduğu için, vücûdî makâm üzerine istiva Varlıktan ibâret olan rahmet ile; Arş'tan ibâret olan mazharı üzerine istiva ise, erRahmân ismiyle gerçekleşmiştir; bunun sonucunda ise, bu mazharda (Arş) hiçbir taksim, tahsis ve farklılık meydana gelmiştir.

Bunun ardından iki kabza, rahmet ve gazab diye ifâde edilen ve daha önce dikkat çektiğimiz iki nisbetin hükmüyle, üzerine rahmet hükmünün sirâyet ettiği şeyleri, kendisine ilgi gösterilen said ve hangi mertebede gayesi bulunursa bulunsun kendisine ilgi gösterilmeyen şaki diye temyîz eder. Bu temyîz, bazı kevnî hakîkatlerin tekvini emri taşıyan ilâhî nidaya icâbetlerinin süratine ve bu tecellîyi -nezihliğine zarar verecek bir şey eklemeden- kabulüne; bazı hakîkatlerin ise, zikredilen bur tarz üzere bu

icâbeti yapamayışları ve bu tecellîye nezihliğinin razı olmayacağı kötü hükümler ve özellikler giydirmelerine göre değişir.

Bununla birlikte tecellî, bu özeliklerden hoşnut olmasa da, kemâli bunları kuşatır.

Bu durumda, zikredilen gaybî ve ilmi tafsîlîn sırrı, er-Rahim ismine mahsus Kürsî makâmında zuhûr eder.

Böylece hüküm, iki kısma ayrılır: Bunlardan birisi, kendisine bağlanıp, onunla amel edeni, bizzat bu makâmda ebedî nimet ve halis rahatın ehli olan saitler arasına katılmaya götürür, çünkü orası, ehl-i yemin makâmı ve er-Rahim isminin mazharıdır.

Bu hükmün diğer kısmı ise, sevilmeyen kimselerden ibâret olan şakiler arasına katılmayı yasaklamak ve nehy etmekten ibârettir. Bu şakilerde, diğer kabza (gazap) hükmünün baskın olmasından dolayı, haldeki tahsisin dışında, er-Rahim isminin hiç bir eseri zuhûr etmez. Böylece birinci ferdiyete tabi mertebelerde teslîs mertebeleri tamamlanmış olur.

Buna göre Allah ismi, evvelliği açısından melûhun istinat ettiği ulûhiyet mertebesine aittir; Fatiha’nın birinci kısmı, bu mertebeye mahsûstur.

er-Rahim ise, zikredilen tahsisin sahibidir; Fatiha süresinin sonu, ilâhî icâbet ve bu kısımda “Bu kulum içindir ve kulum için dilediği şey vardır” kutsi hadisiyle ifâde edilen tahsisin sahibidir.

Buna göre, er-Rahim, daha önce de belirttiğimiz gibi, ehl-i yemin ve ilâhî cemâlin mensupları içindir.

Lütuf ve kahrı birleştiren er-Rahmân ise, diğer kabza ve celâl ehli içindir.

Câmiliği yönünden Allah isminin mensupları, iki kabzayı birleştiren berzâhın sahipleridir; bunlar, aynı zamanda, kurbiyet, genişlik, vecih ve kemâl makâmının da sahipleridir.

Artık, kulağına giren şeyleri düşün ve onu idrâkinde berraklaştır.

Bunlar, kendilerinden değerli sırların çıkartılacağı ilâhî tembihlerdir. Bu sırlardan birisi, küllî mertebelerin hükümlerinin, ihâta ettikleri mertebe ve mazharlara sirâyetini bilmektir. Böylelikle bu mertebe ve mazharlar arasındaki irtibat gerçekleşip, bu irtibat, ulvî himmet, nûranî ve alışkanlıkları yırtan idrâk sahibi akıllı kimselerin, Allah’ın tevfik ve inâyeti ile daha yukarıya terakkileri için bir merdiven olur.

Allah, irşad ve hidâyetin velisidir.

Besmele üzerindeki ifâdelerimizi, bu makâma dayanan nebevî bir işâret ile bitiriyoruz. Bu işâret, Hakkın kulunun Besmele ile münacâtını açışına

cevap olarak buyurduğu şu ifâdesidir: “**Kulum beni zikretti.**”

Şöyle deriz: Zikir, zikre ve mezküre (zikredilen) veya sadece birisine dair bir ilmin bulunmasıyla yapıldığı gibi, bazen de böyle bir bilgi olmadan yapılır. Şâyet zikirle birlikte böyle bir ilim bulunursa, o zikir, huzûrun mazharı ve sebebidir. Huzûr, bilinen şeyi ortaya çıkartmakla ilgili bir hakîkattir ve huzûrun, beş mertebesi vardır:

Birincisi, sadece hakîkati açısından bir şey ile “hazır olmak”tır.

İkincisi, sadece varlığı açısından bir şey ile hazır olmaktır.

Üçüncüsü, sadece rûhânîyeti açısından bir şey ile hazır olmaktır.

Dördüncüsü, sadece sûreti açısından bir şey ile hazır olmaktır.

Beşincisi ise, zikredilen dört hükmü birleştiren mertebesi açısından bir şey ile hazır olmaktır.

Hak ile huzûr ise, ya Hakkın zâtı açısından veya isimleri açısından gerçekleşir.

İsimleri açısından Hak ile huzûrun konusu, ya fiil isimlerinden birisi veya sıfât isimlerinden birisidir.

Binaenaleyh, fiillere ait olan isim, fiille taayyün eder ve türlerine göre ayrılır.

Sıfâtlar yönünden gerçekleşen huzûrun konusu ise, ya selbî veya sübûtî bir durumdur.

Konusu Zât olan huzûr ise, ya zihinde sem’î itikat veya nazarî burhan veya nebevî imân’ın bildirmesi veya zevkî müşâhededen veya hepsi veya bir kısmından meydana gelmesi yönünden oluşmuş bir emre racidir; bütün bunların, huzûr sahibine nisbetle beş hükmün birisine veya hepsine göre olması gerekir.

Binaenaleyh huzûr mertebelerinin en kâmili, özel bir ilişki açısından muayyen bir itibara bağlı olmaksızın Hak ile hazır (huzûr mea’l-Hak) olmaktır. Bu huzûrun sahibi, vücûdî veya nispî veya cem ve fark sûretiyle birlikte selb ve ispata bağlı olan isimlerle ilgili bir hükmün itibarı olmaksızın veya bunlardan birisiyle sınırlanma veya sınırlanma (takyit) sırrıyla hepsiyle sınırlanmadan Hak ile birliktedir.

Böyle olmayan huzûr ise, sahibinin sırât-ı müstakim ehli olması şartıyla, ya özel bir mertebe açısından veya muayyen bir isim açısından nispî bir huzûrdur. Huzûrun sahibi sırât-ı müstakim mensubu değilse, o huzûr, her durumda siva ile huzûrdur.

***

Tekrar başlamış olduğumuz konuya dönüp, şöyle deriz:

Zikirle birlikte olan ilim, ya zikri aşıp, mezkure (zikredilen) ilişir. Bu ilmi, sırrına işâret edilen huzûr takip eder. İlmin zikredilene taalluk etmesi, bundan sonra zikirlerin neticelerinde zikredilen ve daha önce dikkat çektiğimiz şeylere göre uyar.

Bazen de bu zikirlikte beraber olan ilim, zikri aşmayıp, ilmin konusu, sadece zikrin kendisi olur; bu durumda huzûr, sadece zikirle veya zikir ve zikirden anlaşılan anlamla birlikte olur. Bu ikinci durumun gerçekleşebilmesi, zikir, kendisine ve mezküre delâletinin ötesinde bir anlama işaret ettiğinde mümkündür.

Şâyet bununla beraber hayal hükmü zikre bitişirse, zikrin sûreti, onun zihinde somutlaşmasının sebebi olarak düşünülür. Bu sûret, ister fiil, ister hareket, ister keyfiyet veya varlık sûreti olsun, ister lafız veya başka bir şey veya bunların hepsinden veya bir kısmından teşekkül eden bir emir olsun, durum aynıdır.

Eğer, zikre hâkim bir tahayyül bitişmezse o, yani zikir diye isimlendirilen şey, özel olarak tanzim edilmiş harflerin tekrarlanmasından ibâret olur; bu harfler, kendileri için herhangi bir medlûlün anlaşılması veya düşünülmesine uygundurlar.

Zikrin neticelerine gelince: bunlar, zikredenin inanç ve ilmine göre; zikrin delâlet ettiği mânâların içeriklerine göre; zakirin telaffuz ettiği veya hayalinde canlandırdığı/istihdar veya taakkul ettiği ismin harflerinin toplamından meydana gelen birleşik heyetin zorunlu özelliklerine göre; zikir esnasında zakire hâkim sıfâta ve zikredilen beş hükmün hâkimiyetine göre; veya bizzat zakire istinat eden durumların toplamının hükmüne göre ve bunlardan birisinin veya hepsinin egemen olmasına göre zuhûr ederler.

Zikir sahibine istinat eden hususların hükümlerinin birinin veya hepsinin baskın olması, mevtine, neş’ete, vakte, teveccühe sebep olan emrin önceliğine, mahallin rûhânîyetine ve şu veya bu şekilde saltanatı olan ilâhî isme göre ortaya çıkar.

Sana açıkladığım konuları düşün ve anlamaya çalış! Çünkü bunlar, ulvî-nazarî aklınla müşâhede edip, bilgisini merak ve talep ettiğin şeylerin muammasını açar.

Allah, ihsanın velisidir ve gerçeğe hidâyet eden ve sırât-ı müstakîme götürendir.

Küllî Fatihler (Allah’ın Genel Yaratması)

Bunlar, Kitab-ı kebire (büyük kitap), kitab-ı sagire (küçük kitap) ve bunların arasındaki

kitaplara mahsûstur:

Bu bölümün içerdiği konular arasında, şunlar da vardır: Fatiha’nın içermiş olduğu

hakîkat ve fasılların mertebelerine dikkat çekmek; bunların birbirleriyle olan

irtibatlarının özetle açıklanması:

Bu bölüm, lafız ve mânâ olarak vârid olduğu tarzda yazılmıştır. Gerçi hepsi de, mânâ açısından böyledir, yani bunlar, çaba ve fikir ile yazılmamışlardır; fakat bu bölüm, bu özellikte lafız ve mânâyı birleştirmede yeganedir, ki, bu ve başka eserlerimde genellikle böyle değildir.

Bilinmelidir ki: İki durum arasında farz edilen veya kendisine başlangıcın veya bitişin nisbet edildiği herhangi bir şeyin bir fatihası (başlangıç) ve bir de hatimesi (son) olmalıdır. Bir şeyin başlangıcı (fatiha), o şeyin başlangıç mertebesi, hatimesi ise, o şeyin sona erdiği mertebedir. Bunun yanında, her iki hükmün kendisine raci olduğu ve bunları birleştirip, onlarla taayyün eden üçüncü bir durum daha vardır.

İşte Fatiha sûresi, işâret olunan bu hususlar cümlesindendir. Aynı şekilde insan, âlem ve zikrettiğimiz şekilde âlemin feri olup, ona tabi olan şeyler de böyledir.

***

Bu sâbit olunca şu bilinmelidir ki: Hak subhanehû ve teala, Zâtının ve kendisinden başkasının bilmediği hüviyetinin gayb hazinesini el-Cami ismiyle açmıştır. el-Cami ismi, cem/birleşme ve tefrika (dağılma), mutlaklık ve takyit (sınırlılık), evvellik ve âhirlik, zâhirlik ve bâtınlık sıfâtlarını

birleştirir. Hak, onu isimleri ve a'yân (mevcûdat) için bir anahtar olmaya tahsis etmiştir.

İşte bu anahtar, yaratılışın başlangıcı sırrında dikkat çektiğimiz "hamd"den ibârettir. Bu ismin ahadiyeti ile, ilk açılma ve genişleme (bast) ve intişar mertebesinde, her şeyde zuhûr eden çokluğu ve farklılığı açmıştır.

Hak, sıfâtlar kapısını hayât ile, cem'i tafsil ile, tercihi ihtiyar ile açmıştır; icmâli tafsil ile, taayyünü temyîz ile, tahsisi istidlâl ve hatırlama ile açmıştır. Rahmetinin ve genişliğinin kapısını, Vücûd-ı âmm tecellîsiyle açmıştır; hususu umum ile, umumu genişlik ile, genişliği ilim ile, yaratmayı kavil ile, kavli irâde ve iktidar ile açmıştır.

Hak, idrâk ve idrâk araçları kapısını da, telakki, yansıma ve nûrların bitişmesiyle açmıştır; kemâllerin kapısını, gayelere, muhabbete, hayrete ve öğrenmeye ilişen idrâkler ile açmıştır. Teveccühlerin kapısını, hubbî (bilinme arzusu) hareket ve gayesine ilişen yaratıklarına karşı duyduğu şevkinin hükümlerinin ortaya çıkmasıyla açmıştır; ülfet kapısını, münâsebet bağıyla ve ittihat ve görme hükmüyle açmıştır. Hak, zuhûr ve izhâr mertebelerini kemâle erdirme için, Hz. Adem ile büyük hilafet kapısını açmıştır; Adem ve Havva ile beşerî üreme ve doğum kapısını açmıştır; Adem ve Havva ile kendilerinde kemâle eren zürriyetin tafsîlînin sırrını intişardan önce izhâr etmiştir; iftirak kapısını, zıtlığı göstererek ve nefret hükmünü izhâr ederek açmıştır; kerem kapısını ise, müstağnilik ve perdeleri yok etmekle açmıştır.

Hak, ikrâm kapısını mârifet ile; fetih kapısını, seçmekle; seçme kapısını, inâyet ile; inâyet kapısını, muhabbet ile; muhabbet kapısını ilim ile; ilmi ise, müşâhede ve ihbar ile açmıştır. Hak, kendisini bilmekten hayrete düşmek ve aciz kalmanın kapısını, bir tek hakîkatte sınırlılık-mutlaklık, tenzih-teşbih, gösterme ve gizleme gibi zıtlıkları birleştirmeyi düşünmedeki tereddüt ve acizlik ile açmıştır. Hak, yollarının kapısını, gayeler ile ve her gayeyi ihâta ettiğini bildirmek ile açmıştır. Şöyle buyurmaktadır: "**Dikkat edin bütün işler, Allah'a varır.**" (Şura, 53)**; "Bütün emir, ona racidir."** (Ali İmran, 109)

Böylelikle Hakkın, kendi genişliğiyle bütün mertebeleri, nihâyetleri ve bölgeleri imar ettiği bilinmiş olur.

Hak, istikâmet kapısını maksat ve gayelerin konularıyla açmıştır; bunlar, sülûk sahiplerine ve seferlere nisbetle yolların gayeleridir. Hak, sâliğin sınırlanmasını gözetmek, maslahat ve mertebesini belirlemeye

dikkatini çekmek için, bu yollardan dilediklerini şeriatlarıyla belirlemiştir; böylece hükmün, ilk seferlerde taayyün eden şey olduğu bilinmiş olur.

Hak, her şeyi kuşatan yaratıcı ve genel rahmânî rahmeti itibarıyla, ilk küllî paralellik (muhazat) kapısını, yaratılmış mümkünlerin kâbiliyetlerinin mutlaklığı ve bu mümkünlerin, Vücûd'un zuhûru için ayna mesabesinde olmalarıyla açmıştır. Ayrıca bu kâbiliyetler, ilâhî isimlerin eserlerinin zuhûr ve taayyünlerinin şartı olmaları itibarıyla da, vücûdî tecellînin yerini almışlar ve hükümleri birbirlerine nüfuz etmiştir. Bu vücûdî tecellî ile mümkün kâbiliyetlerin harici varlıkları ortaya çıkar. Böylece, bu da kaza ve kader sırrının anahtarı olmuştur.

Hak, ilâhî hükümler kapısını haller ile açmıştır; mizânları ise, eserlere göre mânâ ve sûret olarak itidâl ve inhiraf (sapma) ile açmıştır; kurbiyetine mazharlığı, ilme dayanan hükmünü ve yüce tedbirinin kapısını Kalem-i a'lâ ile açmıştır. Kalem-i a'lâ, varlıkların ve başkalarının yardım unsurundan mukaddestir. Hak, bununla kendisine yönelmenin hükmünü ve bu hükmün, yakınlığa olduğu kadar yüz çevirmeye de neden olan gereklerini belirlemiştir.

Hak, vücûdî-tafsil kapısını, değişmeden, bozulmadan, başkalaşmadan, fikirler tarafından mülahaza edilmekten korunmuş olan Levh'i ile açmıştır; zaman kapısını an ile açmıştır; keyfiyet kapısını ise, şe'n ile açmıştır. Bunların hükümlerinin umumiliğine, basîret sahiplerinin dikkatini çekmiştir. Hak, cismanî mazharlar kapısını, kuşatıcı dairevi felek ile açmıştır. Cismani mazharlar, ihâta, nihâyette gaye gerçekleştiğinde tekrar bidâyete dönmek gibi, gayba ait ulvî hakîkatlerin misâlleridir.

Hak, ed-Dehr isminin sûretinin kapısını, Arş'ın ve kendisine tabi olan devirlerin günlük hareketiyle açmıştır; vakitlerin kapısını, bütün feleklerin ve seyyar yıldızların geride bıraktığı hareketlerin takdiriyle açmıştır; hareketlerin kapısını, zuhûr ve izhârın kemâline taalluk eden hubbî bais ile açmıştır; şahsî tafsîlî ve emre bağlı temyîzin kapısını ise, ulvî Kürsî ile açmıştır. Kürsî, (bilginin) gelişi ve sudûrun mahalli, Mukarrebin'in menzili, Ebrar'ın mekanıdır.

Hak, emir kapısını bekâ ile açmıştır; ibkayı itidâl ile açmış; terkip kesretinin hükümlerini, ahadiyet ve cem hükmünün baskınlığı ve bu hükümle ihtilaf hükmüne riâyet etmekle ortadan kaldırmıştır; bu ihtilaf, miktarı muhafaza etmekle zıtlar arasında sâbittir.

Hak, yüce göklerin yaratılış kapısını, güneş feleği ile açmıştır. Aynı zamanda onu, gece ve gündüzün anahtarı yapmıştır. Unsurların kapısını,

yüce Arşını taşıyan ismiyle açmıştır; burası, istikrar makâmı değil, istiva makâmıdır. Unsurların terkiplerinin kapısını, müvelledat ile açmıştır; müvelledatın kapısını, madenler ve taşlar ile açmıştır; emrinin kapısını, davet ile; davetin kapısını, vaad, teşvik ve korkutmanın güzelliğiyle açmıştır.

Hak, emrine bağlanma kapısını, sema (işitme) ile açmıştır; sema kapısını, nida ile; nida kapısını yüz çevirmek ile; hüccet kapısını inkâr ile açmıştır; unutma kapısını, gaflet ile; gaflet kapısını ihâta ve birleştirmedeki nakıslık ile açmıştır. Zikir kapısını, huzûr ve düşünmek ile açmıştır; rubûbiyet saltanatının kapısını, merbub ile; talep ve ubûdiyet kapısını, muhtaçlığı, acizliği ve düşkünlüğü görmekle açmıştır. İbâdet kapısını, el-Kahhar ve el-Muktedir isimlerinin hükmü altında infiali (edilgenlik) müşâhede etmekle açmıştır; münacat kapısını ise, makûl müvacehenin (yüz yüzelik) sahîhliği, edebe uygun doğru telakki, teslim, iktida ile açmıştır. Övgü kapısını, rubûbiyet makâmının merbub hakkında içermiş olduğu lütuf ve rahmeti bildirmek ile açmıştır. Bununla beraber Hak, her halde ve durumda dilediği her şeyi ve dilediği şekilde yapmaya kadir ve mâliktir.

Hak, şükür kapısını ihsan ile açmıştır; ihsanını artırmayı, şükür ile açmıştır. Hak, ihsan ve lütfuna mazhar olan kimselerde kahrının hükümlerinin nüfuzunu göstermiştir. Böylelikle, nimetlere hürmetsizlikten sakındırmış ve düşünen kimselere öğüt vermiştir.

Hak, isteme kapısını, hacet, umut, hüsnü zan ve beklemeyle açmıştır; övgü ve tazim kapısını, rubûbiyetin izzetinin altında kulluğun zelil oluşunu göstermekle açmıştır; böylece kul, taşkınlığı, büyüklenmeyi ve böbürlenmeyi terk eder.

Hak, yardım isteme kapısını, kabul, tevekkül ve destek istemek ile açmıştır. İki kabzanın (tutuş) ayrılmasını, icâbet ve inabe hükmünü tahsis etmekle açmıştır. Bunların hükmü, saidlerde, şakilerde ve facirlerde ortaya çıkar.

Hak, hidâyet ve beyan kapısını, ufuklarda ve nefislerde izhâr ettiği âyetleriyle açmıştır. Bunların hükümlerini ve hikmetlerini anlayış ve nutkun hakîkatiyle açmıştır. Bunları, emrinin mütercimi olan seçilmiş, seçkin zâtlarda kemâle erdirmiştir.

Anlaşılmazın/mu’cem kapısını, irab ile açmıştır; müphemin kapısını, fesahat ile; remzin kapısını şerh ile; karmaşığı tahlil ile; sınırlılığı mutlaklık ile; çiftleri teklerle açmıştır; emel kapısını, imkân ve aldanma ile; iddia kapısını ise, ihtiyar ile açmıştır; sakınma kapısını, imkân ile; kuşku kapısını,

tahmin ile; itminan kapısını, müşâhede ve görmekle; irsiyet kapısını, nesep ve mensubiyet belgesiyle; kazançlar kapısını, neş'etler, vakitler ve ömürler ile açmıştır. Sebeplere tevessül kapısını ise, tecrübe, alışkanlık ve tekrarlama kuşkusuyla açmıştır.

Hak, selâmet kapısını asıl üzere bâki kalmak, ariyet hükmündeki arazlar ile sınırlanmamak, iddiadan uzaklaşmak ve eserlere tabi olmakla açmıştır. Cüret kapısını ise, hükümle, mehil vermekle, ihtimalle, cehaletle ve bağışlanma ümidiyle açmıştır.

Hak, kâhır ve intikam kapısını, şirk, çekişme, kavga ve intikam ile açmıştır. Hak, benzerleri göstermekle süreklilik ve devamlılık kapısını açmıştır; ismet kapısını, dirâyet ile; müsamaha kapısını izan, itiraf ve özür dilemekle açmıştır.

Hak, el-Mütekellim isminin kuşatıcılığına nisbetle aziz olan kitabını, Ümmü'l-Kitab ile ve de ilim ve zikirleri birleştiren fatih ile açmıştır. Fatiha'yı, ilk aslî isimlerden sonra gelen küllî isimlerin zikri ile açmıştır; bunlar, derecelerde ve eserlerde zikredilmiştir. Hak, isimlerinin zikrini, nutk ve ortaya çıkmanın başlangıcında tam harflere karşı önceliği olan Ba harfi ile açmıştır.

Hak, zâtını ve camiliğinin mertebesini bilmenin, onu göstermenin ve bütün sıfâtlarının üzerindeki kemâl tecellîsinin kapısını, varlıkların sonuncusu olarak izhâr ettiği varlık ile açmıştır. Hak, onu kendi sûreti üzere yaratmış, sırrını ve sûretini ona giydirmiş, bütün hazinelerinin koruyucusu ve bütün anahtarların aslı olan anahtar, lamba ve nûrların kaynağı yapmıştır. Onu ancak, onun anahtarı olan kimse bilebilir. O ise, zâtının içerdiği, âlem ve neşetlerinin kuşattığı, mertebe ve makâmlarının ihâta ettiği anahtarlardan, Rabbının kendisine göstermeyi ve açmayı dilediklerini bilebilir.

Mefatihu'l-Gayb (Gaybın Anahtarları)

Allah teala, **"Gaybın anahtarları onun katındadır, O'ndan başkası onları bilemez"** (Enam, 59) buyurmaktadır. Bu âyette geçen olumsuzlama, bütün bunları Haktan başkasının bilemeyeceği; mefatih-i gayb oluşları yönünden ve Hakkın öğretmesi ve târifi olmaksızın bilinemeyecekleriyle ilgilidir.

Bunların, bizzat kendilerini, birbirlerini ve kimin anahtarı (miftah) olduklarını bilip bilemeyecekleri veya herhangi bir çaba ve gayret olmaksızın sırf Hakkın öğretmesiyle bunların bilinip bilinemeyecekleri hususunda ise, herhangi bir nas yoktur.

Bunların bazı sırlarına muttali olan kimse, imkânsız olan şeyin şu olduğunu anlar: Mefatihü'l-gayb, ilk açılışı itibarıyla Gayb-ı Mutlak'ın anahtarları olmaları yönünden bilinemezler; yoksa hakîkatleri açısından, bilinemeyecekler demek değildir. Çünkü miftahlık, bunların hakîkatleri üzerinde zait bir sıfâttır. Bu sıfatın bilinmesi, bunların açılmalarını ve ilk fethin keyfiyetini müşâhede etmekle bilinir. Bu ilk fetih, her şeyin öncesinde olduğu için, sadece Hak tarafından bilinebilir. Çünkü "**Hak, var idi ve O'nunla beraber başka hiç bir şey yok idi."**

Şâyet birisi, bu yaratıcı fethin sırrını ve keyfiyetini görmüş olsa idi, O'nun aynı değil, el-Evvel gibi olurdu, çünkü birinci fetih, gerçekleşmişti.

Aynı zamanda miftahlığın mânâsı, kendisiyle nitelenmiş hakîkat ile gayb arasındaki bir nispettir. Bu gayb'ın açılmasıyla, miftahlık ile nitelenen hakîkat için bu nispet ve sıfat sâbit olur. İki şey arasındaki bir nisbetin tahakkuku, bu iki durumun bilinmesine bağlıdır. Bu iki şeyden birisi Zât'a ait ilâhî gaybdır. Hakkın zâtının, herhangi bir isim, hüküm, nisbet veya mertebe itibarı olmaksızın hakîkati açısından, bilinemeyeceğinde hiç bir görüş ayrılığı yoktur.

Binaenaleyh işâret olunan mârifet, bu açıdan imkânsız olmuştur. Bu konuda, tekrara ve yinelemeye gerek olmayacak derecede açıklamada bulunmuştuk.

***

Kâmil tahkik şunu ifâde etmiştir ki: Herhangi birisi, bu miftahların zâtlarına dair bir bilginin kokusunu aldığında, bu, o kişinin resminin, hükmünün, nâ'tının, isminin Hakkın nûrlarının parıltıları ve Vech-i keriminin dalgaları altında fânî ve helak olmasından sonradır; nitekim daha önce, en doğru yol üzere kadim makâma sülûk eden sâliğin halinin açıklanması bölümünde buna işâret etmiştik.

Bu durumda alim, mütealim (öğrenen) ve ilim birlik mertebesinde bulunur. Karışıklık ve benzerlikler ortadan kalkmış, "La ilâhe illallah (Allah'tan başka hiç bir ilâh yokur)" sözünün anlamı gerçekleşmiştir. Bununla beraber Hak, basîret ve basarların (göz) idrâkinden, akıl ve fikirler tarafından ihâta edilmekten, cihet, itibar ve çeperlerin sınırlamasından münezzeh olması açısından Zâtının gaybında bulunur.

Allah münezzehtir, kendisinden başka hiç bir ilâh yoktur. O, aziz ve gaffardır. Nitekim bunu, ifâde etmiş, açıklamıştık ve haber verdiği ve işâret ettiği şeye de dikkat çekmiştik.

“Hamd âlemlerin Rabbı Allah içindir” (Fatiha, [81])

Bu bölüm, dört meseleyi içermektedir.

Birincisi, hamdin sırrı; ardından

“Allah” isminin sırrı, sonra “Rab” isminin sırrı, sonra “âlemlerin/âlemîn”

sırrının açıklanması gelmektedir.

(Mukaddime)

Bu konuya girmeden önce, veciz bir esasın takdimi gerekmektedir ki, bu esas, daha önce ifâde edilen kaidelerden mevzuumuzla ilgili olanların bir kısmını hatırlatacak, bundan sonra zikredilecek şeylerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı bu küllî kaideleri takdim ettim ve bu kaidelere ilim ve hakîkatlerin küllîlerini yükledim. Üstün akıl sahibi, bundan sonra gelecek tafsilî meseleleri bilmede bu küllî ilim ve hakîkatlerden yararlanır. Ayrıca, açıklanması asıllarının bilinmesine bağlı olan kapalı yerlerde, ifâde edilmiş küllîlere dikkat çekmekle yetinmek için bu kaideleri zikrettim. Bu kapalı konuların bilinmesi, bu aslın ve hükmün sırrını bilmekle gerçekleşir; bu durumda tekrarlamaya ve yinelemeye gerek duymam.

Geçen ifâdelerden bu konuyla ilgili olarak hatırlanması gereken şey şudur: Her varlığın -ki, her ne olursa olsun- bir zâtı ve bir de mertebesi vardır. Varlığın mertebesinin, bir takım hükümleri vardır, bu hükümler, onun hakîkat-i sâbitesi ile taayyün eden varlığında zuhûr ederler. Binaenaleyh bu hükümlerin sahibinin zâtındaki eserleri, haller diye isimlendirilir. Mertebe, her şeyin hakîkatinden ibârettir. Mertebe, o şeyin mücerretliği açısından hakîkati değildir, aksine o şey ile kendisini izhâr eden Varlık ve ona tabi hakîkatleri birleştiren nisbetinin makûliyeti açısından onun hakîkatidir. Nitekim, daha önce açıkladığımız üzere, bazı hakîkatler, bazısına tabidir; tabi hakîkatler, metbu hakîkatlerin halleri, sıfâtları ve lâzımlarıdır.

Aynı zamanda şunu da açıklamıştık ki: Varlıklar, muhtelif hakîkatler üzerine zait bir emir değillerdir. Bunlar, bir tek varlık ile zuhûr edip, kendi mertebelerinde ve o mertebelere göre taaddüt ve taayyün etmişlerdir; yoksa bu tek Vücûd, bu hakîkatlere bitişmeden mücerret olarak dikkate alındığında, kendiliğinde asla taaddüt etmez.

Hakkın da, bir zâtı ve bir de mertebesi vardır; Hakkın mertebesi, "ilâh" olması nisbetinin makûliyetinden ibârettir.

Bu nisbet, mâhiyeti açısından, ulûhiyet diye isimlendirilen şeydir. Hakkın, bir takım hükümleri vardır -ki bunlar, melûhlarındaki eserlerinden ibârettir-, ayrıca ulûhiyetin hükümleri olarak isimlendirilen sıfatları ve levâzımı vardır.

Bütün sınırlı itibarlardan münezzeh olması, O'nun hiçbir şeye ve hiç bir şeyin de kendisine ilişmeyişi açısından Hakkın zâtına dair hiçbir şey söylenemez; nitekim bu konuyu defalarca belirtmiştik.

Hakkın yaratıklarına ve onların da Hakka taalluk etmeleri, bunun yanı sıra tecellîgâhları ve mazharları oldukları için bu taallukun yaratıkların hallerine göre gerçekleşmesi yönünden ise, Hakkın zâtına rızâ, gazab, icâbet, ferah ve benzeri bir takım haller izâfe edilir. Bu haller, "şuun (şe'nler) diye isimlendirilmiştir. Ayrıca, Hakkın zâtına, ulûhiyetten ibâret olan mertebesinin müesser-fih'teki eserleri yönünden de bir takım sıfatlar izâfe edilir ki, bunlar "mertebe hükümleri" diye isimlendirilir. Bu sıfatlara örnek olarak, kabz, bast, diriltme, öldürme, kâhır, lütuf vb. verebiliriz.

Artık, bu küllî mukaddimeyi düşün ve aklında tut ki, bundan -Allah'ın izni ile- yararlanasın.

Bu sâbit olunca, tembih lisanıyla hamdin açıklamasına başlıyoruz.

Hamd'ın Mânâsı

"Hamd, Allah'a mahsûstur" âyeti hakkında şunu deriz:[82]

El-hamdulillah, ahadiyet makâmından değil, tafsil ve cem makâmından olan bir hamddir. Hamdin, iki denk arasında olması sahîh değildir, bilakis, hamd esnasında mahmûdun (övülen), mâhiyeti açısından ve ona nispetle hamidden (öven) üstün olması gerekir.

Hamd -hangi tarzda yapılırsa yapılsın- sûreti açısından kemâlin bir ifâdesidir. Buna göre hamd, başlangıçta övenin nefsindeki niyetinin ve niyetin ortaya çıkışının kaynağının kemâline işârettir; hamdin niyetin

kaynağına işaret etmesi, övenin (hamid), hamd ile niyetlendiği şeyi ortaya çıkarmaya yönelmiş olmasıdır.

Hamd, ayrıca, övülenin övülmesine neden olan ve bunu gerektiren hali cihetinden bilinmesine işârettir.

Hamd, başka bir anlamıyla, başlanılan şeyin kemâlini ve arzulanan şeyin gerçekleşmesini târif eder. Bununla beraber, bu târife bir talep sirâyet eder; bu talebin konusu, sürekli bu kemâli gerçekleştirmek, kemâlin gerçekleşmesinden sonra da hükmünün en kâmil tarzda bâki kalmasını istemektir. Bu kemâl, kıymetli ve yüce ürünler meydana getirir:

Bunların ilki, kendisi ile başlanan gayb'dır, sonuncusu ise, onu gerektiren şehâdettir; bununla birlikte hamd, gayb'ta sona erer.

Gayb ve şehâdet hamdini birleştiren sır ise, hamdlerin ve tarafların nisbetinin kendisinde eşitlendiği makâma racidir ve "hamdin hamdi"ne mahsûstur; bu hamd, kapsayıcı ve kuşatıcı hamddir ve bunun ifâdelerinden birisi, "Her hal üzere hamd olsun" deyişidir.

***

Sonra bilinmelidir ki: Herhangi bir habercinin, herhangi bir şey hakkındaki ihbarından veya övgü veya başka bir ifâdeyle târifinden çıkartılacak ilk sonuç, o kişinin kendi nefsi hakkında şöyle hüküm sahibi olduğudur: Bu kişi, kendisinden haber verdiği veya övdüğü şeyi bilmektedir ve muhbir ve tanımlayıcı olarak o şeyi tanımlamaktadır.

Bunun ardından, o kişinin ihbarının, târifinin ve övgüsünün detaylarından, şu netice ortaya çıkar: Acaba, o kişinin kendisi ve tanıdığı, kendisinden haber verdiği ve övdüğü kişi hakkında iddia edip, verdiği hüküm, gerçekte sahîh midir, değil midir? Bu durum, isâbete göre doğru veya yanlışlıkla ortaya çıkar. Binaenaleyh o kişi, işin başında, kendi hakkındaki hükmü açısından nefsini, kendisinden haber verip, övdüğü ve târif ettiği kimseyi tanıdığını iddia etmektedir. İkinci durumda ise, iddiasına delil getirir ve kendisi ve başkası hakkındaki iddiasını geçerli kılacak şeyi dile getirir.

Bu ortaya çıktığında şunu deriz ki: Hamd, hüviyeti itibarıyla mutlak ve küllîdir, lisanı yoktur ve ondan meydana gelen veya ona izâfe edilen hiçbir hüküm yoktur. Böylece, özellik ve nispî ortaklık yoluyla Hakka ve halka mensup olan bütün sıfâtlar, isimler, küllî ve mücerret hakîkatler, bu

özelliktedir. Nitekim, daha önce bu konuyu açıklayan çeşitli tembihlerimiz olmuştu.

Bilinmelidir ki: Hamd, belirtildiği üzere, senâdan (övgü) ibârettir. Her hangi bir övgü (senâ) sahibinden övülen kimseye yönelik senâ, açıkladığımız gibi, bir çeşit târiftir. Senâ sahibinin bu târifi, bazen zâtına, bazen hallerine veya mertebesine veya hükümlerine veya hepsine birden yöneliktir. Daha önce zâtlar, haller, mertebeler ve hükümler hakkında yeterli açıklamalarda bulunmuştuk. Bununla beraber, burada insan hakkında zikredeceğimiz bir örnekle bu konuyu daha fazla açıklamış olacağız. Çünkü insan, en kâmil örnek ve birincil amaçtır. İnsandaki ve ona nispetle durumun keyfiyeti bilindiğinde, bu emrin insanla ilişkisi açısından diğer varlıklardaki tezâhürü de bilinmiş olur; çünkü hiçbir şey, insanın dışında değildir.

***

Şöyle deriz: İnsanın hakîkati, onun ayn-ı sâbitesi'dir. Ayn-ı sâbite'yi, Hak tarafından bilinen bir nisbet ve insanın ezelde Hakkın mertebesindeki temeyyüzü şeklinde târif etmiştik. İnsanın bu mertebedeki temeyyüzü, kendi mertebesi ve Hakkın ilmine göre gerçekleşir.

Bu hakikâtin halleri, insanın içinde değişkenlik gösterdiği, kendisine izâfe edildiği, kendisiyle nitelendiği sûretler, neş'etler, gelişmeler gibi durumlardan ibârettir. Bunlar, Haktan kazanılmış Vücûd ile zuhûr etmişlerdir.

İnsanın mertebesi ise, ubûdiyeti ve me'lûhiyetinden ibârettir.

Bu mertebenin hükümleri, insana izâfe olunan sıfât ve emirlerden ibârettir. Bu sıfat ve emirler, ona mümkün ve me'lûh bir kul olması, bunun yanı sıra ilâhî ve kevnî mertebelerin bir aynası olması yönünden izâfe edilirler. Ayrıca insan, mertebe ve hilafet sûretiyle zâhirde bu sıfat ve emirlerin içermiş oldukları şeyleri kapsayan bir nüshâdır.

İnsan ve âlem ile ve ikisinde zuhûr edip, âlem ve insanın müşterek veya özel olarak vasıflandıkları her şey, ahadiyet ve cem özelliğindeki ilâhî tecellînin sırrı ve de bu tecellînin, insan ve âlemde isimlere, sıfatlara göre ve kabilin kabulüyle çoğalan ilmî nispetlerin hükümleri nedeniyle zuhûru üzerine zait bir durum değillerdir. Bu nedenle bunların, yani insan ve âlemin tekil ve çoğul olarak, bütün açılardan ve bütün kısım ve zikredilen

itibarlardan Hakkı övmeleri, bu övgünün ve bu emrin aslına, ilâhî kattaki nispetlerine delâleti ve bunun ifâdesinden ibâret olur.

Buna göre bu övgü, bazen tafsil cihetinden, bazen ahadiyet-i cem açısından, bazen sûret ile zuhûr ettiği için misâllik yönünden benzerlik makâmında, bazen ise eksikliklerle mukâbele makâmında gerçekleşir. âlem ve insan, bu eksikliklerle Yaratıcı ve Efendilerinden ayrılır; Hak ise bu özelliklerle kendisinden başka hiç kimsenin müşterek olmadığı zıtlık makâmında tek başına kalır.

Buna göre tafsil cihetinden yapılan senâ şöyledir: İnsanın ve âlemin zâtlarının içermiş oldukları bütün hakîkatler, arazî ve cevherî her bir fert, zikredilen dört lisan ile ona yönelmiş ve kendisi açısından Hak ile irtibatlı olan ilâhî isim ve sıfâta hamd eder. Bu dört lisan, lisan-ı zât, lisan-ı hal, lisan-ı mertebe ve lisan-ı hükümdür.

Ahadiyet-i cem lisanıyla bütün olarak hamdin konusu, Zât'a ait mertebedir. Bu mertebe, bütün isimleri, sıfâtları, âlemleri, mertebeleri, nisbetleri ve izâfetleri kuşatır ve cem eder. Bu birleştirici nisbetin hükmü, zât, isim, sıfât ve fiil açısından ilâhî makâmla ve kevnî makâmla ilişkisi itibarıyla, zikredilen her bir kısımda ortaya çıkar. Ahadiyet ve cem özelliğindeki bu hüküm, hamd makâmında "hamdü'l-hamd (hamdin hamdi)" diye ifâde edilmiştir; çünkü, her makâmda bu hükmün, o makâma göre bir ismi vardır.

Bu hamdin gereği şudur: Eşyanın varlığının ve bekâsının kendisine bağlı olduğu, hakîkatlerin, isimlerin ve sıfâtların eser ve hükümlerinin onunla zuhûr ettiği Zât'a ait en büyük ilâhî nimet, insana ve âleme bazen isimler, sıfâtlar ve mertebeler açısından ulaşır, bazen de bu açılardan değil, bizatihi ulaşır. İşte bundan dolayı, adil hikmet ve kâmil hazretin hükmü, bu nimetin cami ve vahdaniyet (birlik) özelliğindeki bir hamd ve şükür ile karşılanmasını iktizâ etmiştir; bu hamd ve şükrün özelliği, kâmildir ve bütün hamd çeşitlerini kuşatır. Bu hamd, kendisiyle rablerine hamd etmeleri, Rablerinin de bir tek halde iki hamdi birleştiren bir sûretle onlarla kendisine hamd etmesi yönünden kâmillerle zuhûr eder. Bu hamd, ilâhî ve kevnî mertebelerin hükümlerini ve bunlara mahsûs isim, vasıf ve hakîkatleri aşar.

Allah, mürşiddir.

***

Hamd hakkında şunu belirtmiştik: “Her hangi bir kimsenin bir şeye dair övgüsü, övülenin övüldüğü cihetten öven tarafından tanınmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü hakîkatte övgü, bir çeşit târiftir. Târif ise, târif edilen şey bilinmeden gerçekleşemez.” Bizim bu ifâdemiz, Zât’a ait târifin dışındadır.

Binaenaleyh Zât’a ait târif, vicdânî bir şeydir. Vicdânî bilgiler ve zâta ait durumlar, ilim mertebelerinin en açığı, ilmin en üstün kısımlarıdır. Binaenaleyh bu itibarla bir şey, kendisine hamd etmektedir ve iki itibar ve iki vecihten kendi nefsine delâlet etmektedir; nitekim buna, ilmin sırrı bölümünde işâret etmiştik.

Ayrıca, bütün varlıklar, Allah’ın kelimeleri oldukları için, onların Hakka hamd etmeleri, işâret ettiğim gibi kendisinden elde ettikleri şey ile ve hakîkatlerinin aynasında yansımış tecellîsiyle gerçekleşir.

Buna göre varlıkların Haktan elde ettikleri şeyle kendilerine bitişen Hakkın nûru ve sıfâtının sırrı, kendilerinde ve onlardan Hakka hamd eden şeydir. Bu durumda Hak, yaratıklarının mertebeleri açısından ve halkı ile bizzat nefsini övendir, hamdin sahibi yaratıkları değildir.

Bu durum, hamdin dışındaki bütün meselelerde de böyledir. Binaenaleyh bütün emir, Hakka racidir ve her övgünün sonu O’na döner. Böylelikle hamd, O’nun bir sıfâtı ve nisbetlerinden birisi olmaktadır. Bu nispet, sadece “hamd” diye isimlendirilmesi itibarıyla Haktan farklı olur. Bu açıdan ve bu itibar ile hamd (hamid), hamd ve mahmûd (hamd edilen) olmaktadır. Hamdin hamdi bahsinde dikkat çektiğim şeyi hatırla ki, bu konu, onun sırrındandır.

Bilinmelidir ki: Hamdin kısımlarından, geriye sadece hassas bir ek kalmıştır. Bu ek, zikredilen asıl ve kısımlara dahil olmakla beraber, bu konuda daha fazla izâhat verecektir; çünkü bu ekin özelliği, daha önce zikredilen şeylerden daha anlaşılır olmasıdır.

***

Bunu öğrendiğinde şunu deriz ki: Hamd, bir açıdan, övülenin kendisini övmesi ve başkasının onu övmesi diye iki kısma ayrılır. Bunun ardından hamd, bir şeyin kendisini övmesi veya başkasının onu övmesi itibarıyla üç türe ayrılır. Çünkü başkası, onu ya övülen ile kaim olan bir fiil veya tenzih veya sübûtî bir sıfât ile över, hamdi yapan, bu sıfatları güzel bulur ve

bundan dolayı da bu sıfatlar açısından mahmûdu över; veya hamd eden kişi, bu sıfatların hükmünün mahmûd ile ve onda zuhûru açısından bu sıfatlara dayanarak hamd eder. Bu hamdin gerçekleşmesi, kendisiyle bunlar arasında sâbit bir münâsebete bağlıdır. Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik.

Bu kısım, bir açıdan, fiil sıfâtı kısmına dahildir. Çünkü güzel görmek ve benzeri şeyler, bir çeşit infialden hali değildir.

Hamdin hamd'i, bi-zatihi bütün kısımlara sirâyet ve zuhûr eder, bu zuhûr ve sirâyet olmasaydı, hamd sahîh olmazdı; çünkü daha önce belirttiğimiz üzere, her varlık ve mertebedeki hüküm, "cem" özelliğindeki sırra mahsustur.

Hamd, iki çeşittir: Bunlardan ilimden ibâret olan birincisi, mahmûd'un üzerinde bulunduğu durumu hamd etmektir. İkincisi ise, bundan daha özeldir, bu da, ondan meydana gelen şeye hamd etmektir. Bu ikinci kısım, şükür diye isimlendirilir. Kelimelerin, sûretlerin, sıfâtların, hallerin, zuhûr eden ve mâkul keyfiyetlerin belirttiğimiz şeye delâletleri açısından tayini, sonsuzdur.

Hamdin, hamidin (öven) ve mahmûdların (övülenler) zikretmiş olduğumuz bu kısımların dışında kalan her hangi bir kısmı ve mertebeleri yoktur.

Bu konudaki tespitlerimizin neticesi, şu hususun bilinmesidir: İlâhî mertebeye hamd ve senâ lisanıyla nisbet edilen her şey, ya subutî veya selbî bir emir ifâde eder. Buna göre selb, tesbihe raci iken, ispat/olumlama, hamde dahildir.

Hamd sahibi, hamd ederken zikredilen hamd mertebelerinden hangisiyle hazır/huzûr olursa, Hak yönünden hamd sahibine yönelik netice ve cezâ, bu mertebe cihetinden ve ona göre olur. Kim, "hamdin hamdi" ile ve herhangi bir mertebe veya sıfât veya belirli bir şart ile sınırlanmaksızın, "cem" sırrıyla hazır olursa/Hakkı hamd ederse, bu kimsenin hamdinin neticesi, Hak olur. Çünkü bu hamd sahibinin, kainata taalluk eden herhangi bir himmeti yoktur ve herhangi bir mertebe veya sıfât veya isim veya başka bir şey ile sınırlanmış değildir. Neticeler, esaslara bağlıdır.

Bu konuyu anla ve bu bölümün sırrını düşünüp, dar ve vecizliğine dikkat et! Kuşkusuz, Allah'ın yardımıyla "icmâl"in perdelerini yırtarsan, tafsil bahçelerinde dolaşırsın.

Allah, ihsan ve irşadın velisidir.

“Hamd, Allah İçindir.”

“Lillâhî (Allah için)”

Daha önce isimlendirmenin, isimlerin, bunların konularının ve hükümlerinin küllî sırlarına dikkat çekmiştik. Bunu, sınırlı, hükmü genel, anlaşılması zor asıllar ile yapmıştık. Hiç bir zevk, tafsîlî-cüzî nispet dışında, bu asılların makâmlarına mahsûs zevkin dışında değildir. Bu cüzî nispet, o zevkin zikredilen zevkin ihâtası altına girdiğine şâhitlik eder. Bu isim hakkında Besmeleden bahsederken -Allah’ın takdir ettiği ölçüde- açıklamalarda bulunmuştuk.

Burada ise, Allah’ın takdir ve meşiyeti ölçüsünde, bu konunun gerektirdiği bilgileri vereceğiz.

Şöyle deriz: Hamdi “Allah” ismi açısından Hakka izâfe etmekten ibâret olan “**Hamd Allah içindir**” sözü, bir ihbardır. Bu isim, küllî ve cami’ bir isimdir; mâhiyeti açısından bu isim hakkında herhangi bir hamd veya hüküm taayyün etmez ve hiçbir şeyin ona isnadı sahîh değildir. Nitekim buna, mutlak hamd ve diğer mücerret hakîkatler bölümünde işâret etmiştik.

Bu isme izâfe edilen her istek, teveccüh ve iltica, müteveccihin(teveccüh sahibi) isteyenin ve iltica edenin haline göre, bu cüzî ve sınırlı nisbet ile izâfe olunur. Buna göre bu isim, mutlak olarak zikredilemez ve tekrarlanamaz. Bu isim, hakîkat açısından değil, sadece lafzı açısından zikredilir ve tekrarlanır.

Mesela hasta, “Ey Allah” dediği vakit, şafi ve sağlık bahşedici olması açısından bu isme iltica eder; aynı şekilde boğulan kimse de, “Ey Allah” dediği vakit, bütün isimleri birleştiren bu isme kurtarıcı ve yardımcı olması açısından iltica eder vb.

Hamdde de durum böyledir. Hamdin, zikredilen durumlardan birisine göre belirmesi gerekir. Bu durum, hamdin nedeni ve onu gerekli kılan sebeptir.

Bu isim, hakkında çok söz söylenmiş bir isimdir. Bunun, özel isim mi veya türetilmiş isim olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları olmuştur. Bilginlerin bu konuda pek çok ifâdeleri vardır ki, onları aktarmak veya tartışmakla ilgilenmeyeceğim. Ben, sadece kendi zevkim ve mârifetime göre, tahkik kaidesinin iktizâ ettiği şeyleri zikredip, bunlarla dil hükmünün gerektirdiği şeyleri uzlaştıracağım.

***

Şöyle derim: Hakkın zâtına tam olarak delâlet eden “âlem” bir isminin olması sahîh değildir. Öyle ki, bu isimden, başka bir anlamın anlaşılması mümkün değildir. Bunun nedenini, zevk ve nazar diliyle, ayrıca Kur’an’ın nazil olduğu dilin ıstılâhı açısından açıklayacağım. Bu dil, mânâların, şer’î emir ve haberlerin zarfıdır.

Hakkın böyle bir isminin olamayacağının zevk diliyle izâhı şudur: Hak, zâtı ve diğer ilgilerden mücerretliği açısından, hiçbir emri iktizâ etmez, hiçbir şey O’na uygun değildir, hiçbir hüküm ve itibar ile sınırlanmaz, hiçbir bilgi O’na taalluk etmez, hiçbir şekilde belirlenemez. İsimlendirilen veya bir itibar veya resim ile ve bunların dışındaki bir şey ile taakkul olunan her şey, bir açıdan belirlenmiştir, bir itibarla sınırlanmıştır, bir hüküm ile zabt altına alınmıştır. Hakkın mutlaklığı, mücerretliği ve zâtına mahsûs müstağniliği ile, zikrettiğimiz şeylerden hiçbiri O’nun hakkında câiz değildir. Hakka dair, selbî veya icabî veya bunları birleştirmek veya bunlardan münezzeh olmak gibi bir hükmün verilmesi sahîh değildir. Bilakis bu makâm, hiçbir şekilde ifâde edilemez ve hakkında hüküm verilemez.

Nitekim bunu daha önce belirtmiş ve tekrarlamıştık.

Ayrıca, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, basitlikleri ve birliği açısından eşyanın hakîkatlerini idrâk edebilmek, imkânsızdır. Çünkü bir ve bâsit olan, ancak biri ve bâsiti idrâk edebilir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bizim, kendi birliğimiz açısından herhangi bir şeyi idrâk etmemiz imkânsızdır. Hakkın birliği, zâtı açısından mücerretliği ve bütün mücerretlik ve bâsitlikleri aşacak şekilde hiçbir şeye taalluk etmediğinde hiç bir görüş ayrılığı yoktur.

Binaenaleyh, eşya ile aramızda pek çok açıdan münâsebet bulunduğu ve onların da taalluk ve kayıtlardan soyutlanmaları söz konusu değil iken, eşyanın hakîkatlerini mücerretlikleri makâmında idrâk etmekten aciz isek, Hakkın hakîkatini idrâk ve zabt etmekten aciz olmamız daha tabiîdir. O’nun bilgisiyle tahakkuk etmekten aciz isek, -O’nu müşâhede etsek bile- hakikâtinin künhü üzerine zait bir anlam gerektirmeksizin kendisine mutabık bir delâlet taşıyan bir isim ile Hakkın zâtını isimlendirmemiz zorunlu olarak imkânsız olacaktır.

***

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Hakkın zâtına, zikredildiği gibi, kendisine mutabık özel bir isim vermemizin imkânsız olduğunu kabul edelim. Fakat, Hakkın kendisini zâtına mutabık delâleti olan bir isimle isimlendirmesi niçin câiz olmasın ki? Bunun ardından da Hak, bu ismi bize bildirir, biz de bu ismi ve hükmünü Hakkın bildirmesiyle öğrenmiş oluruz. Bu durumda Hakka bu ismi veren biz değil, bizzat kendisi olmuş olmaz mı?

Bu itiraza iki şekilde cevap verebiliriz: Birincisi, tümevarım yoluyla bu itirazın cevaplanmasıdır. Şöyle ki: Böyle bir ismi, Hakkın isimleri içinde bulamadığımız gibi, Allah'ı en iyi bilen kimseler olan peygamberler, özellikle de resûllerin en kâmili ve en bilgilisi olduğuna imân ettiğimiz Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından bize böyle bir bilgi aktarılmamıştır.

Şâyet böyle bir isim bulunsaydı, kuşkusuz, bize nakledilirdi. Nasıl nakledilmezdi ki? Böyle bir bilgi, özellikle Allah'a iltica, yakarma ve dua konularında olmak üzere, peygamberlerin haber verdiği en önemli, en değerli ve en yararlı bilgilerden birisidir. Hz. Peygamber (s.a.v), bir duasında şöyle buyurmuştur: **"Ya Rabbi! Ben, kendini isimlendirdiğin veya kitabında indirdiğin veya kullarından herhangi birisine bildirdiğin veya gaybının ilminde kendine ayırdığın bütün isimler hürmetine senden isterim."**

Hz. Peygamberin bu hadisinden şu sonuç çıkar: Hakkın en yüce ve kendisine en yakın isimleriyle dua etmek, dua sahibi için daha yararlıdır. Böyle bir isim ile dua etmek, duaya icâbetin ve amaca ulaşmanın sebeplerini pekiştirir. Hakka nispet edilmeye en müstahak isim, O'na delâleti daha kâmil ve her hangi bir ortaklık olmaksızın o isimden anlaşılan mânânın yeknesak olduğu isimdir.

İhtiyaç olduğu halde böyle bir isim bulunmayıp, Hz. Peygamber'in duasının mefhûmundan da böyle bir ismin Haktan zuhûr etmediği anlaşıldığına göre, böyle bir isim, ya imkânsız bir şeydir veya o, Hakkın gayb ilminde kendisine ayırdığı isimlerden birisidir. Nitekim Hz. Peygamber, duasında böyle isimlerin varlığından bahsetmiştir.

Bir yaratılmış böyle bir ismi elde etmiş olsaydı, kuşkusuz o, Hz. Peygamber olabilirdi. Çünkü o, Allah'a göre yaratıkların en keremlisi, onun feyzini kabul ve telakki etmede istidadı en kâmil olanıdır. Bundan dolayı,

kendisinden önceki ve sonraki varlıkların ilmi Hz. Peygambere bahş edilmiştir.

Böyle bir ismin, müştereklik vehmi veren veya çokluk ve taaddüt anlamı ifâde eden başka bir anlam taşımadan, Zât'a tam olarak delâlet ettiği için, isimlerin en değerlisi, en şereflisi ve en âmili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu isim Hz. Peygamber tarafından bilinmiş olsaydı, duasında şöyle demeye ihtiyaç duymazdı: **"Veya kullarından herhangi birisine öğrettiğin veya gayb ilminde kendine ayırdığın ismin ile."**

Çünkü, Hakka götüren ve ona sevk eden şeylerin en üstününü elde eden kimse, özellikle icmâl ve müphemlik yoluyla, başka bir şey ile Hakka tevessül etmekten müstağnidir. Çünkü bu isim, diğer bütün isimlerden üstündür.

Hz. Peygamber, ihtiyat niyetiyle, duasında zikredilen taksimi kullanıp, daha doğru ve yaraşır olanı benimseyince, böyle bir ismin kendisi tarafından bilinmemiş olduğu ortaya çıkmıştır.

***

Şöyle bir itiraz yöneltilebilir: Allah'ın bazı kullarını gördük ve bazı kimselerden işittik ki: Onlar, Hakkın bir veya birden fazla isimlerini bilirler ve bu isimlerle pek çok şeyde tasarruf ederler. Bu insanlar, kendilerini ilgilendiren konularda Hakka bu isimlerle dua eder, dua ettikleri şeylere Hakkın karşılık vermesi de gecikmez. Bu durum, Ehlullah'ın muhakkikleri arasında sahîh ve yaygındır. Bu kabilden olarak, Bel'am'ın Hz. Musa ve kavmine bir isim ile beddua etmesini zikredebiliriz. Böylece onlar, Allah'ın dilediği müddet yaşadıktan sonra çölde ölmüştür. Bu bilgiyi, "Onlara kendisine âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini oku" (Araf, 175) âyetini yorumlarken bazı müfessirler zikretmiştir. Gerçi Bel'am, Allah teâlanın da bildirdiği gibi, asilerdendir, bununla birlikte Hz. Musa ve kavmine yaptığı bedduası, o ismin özelliğinden dolayı geçerli olmuştur.

Bu itiraza şöyle cevap verebiliriz: Biz, Hakkın bir veya birden fazla isminin bulunup, Hakkın bunları kendisine bildirdiği ve tanıttığı kimselerin bu isimlerle varlıkta tasarruf sahibi olabileceklerini imkânsız görmüyoruz. Aksine biz de, bunu biliyoruz ve buna inanıyoruz. Biz, ismin hükmünün nüfuzunun umumi olabileceğini ve sıfat veya fiil gibi vb. başka herhangi bir anlam taşımadan sadece Hakkın Zâtına tam mutabakatla delâlet

edebileceğini imkânsız görüyoruz. Sizin iddianız, bizim ifâde ettiğimizi ortadan kaldırmaz, bu bilinmelidir.

Bizim bu itiraza verebileceğimiz diğer bir cevap da şudur: Bu isim ile Haktan bize ulaşan bilgilendirmenin vasıtasız olması kesinlikle mümkün değildir. Biz bunu, şerî ve zevki dille açıklayıp, ortaya koyacağız:

Bunun şer'î dille delili, Allah Teala'nın şu âyetidir: **"Hiçbir kul yoktur ki, Allah onunla ya vahiy veya perde olmaksızın konuşmuş olsun."** (Şura, 51).

***

Allah'ın zâtına tam olarak delâlet edebilecek her hangi bir ismin olamayacağının zevk diliyle delili ise şudur: Hitabın kendisine bağlı olduğu şeyin en azı bile, bir perdedir. Bu perde, hitap eden ve edilen arasında gerçekleşen "hitap" nisbetidir. Hitap, tecellînin hüküm ve şartlarındandır. Tecellî ise, belirli bir mazharda olabilir. Tecellînin hükümleri, mazharlara ve mazharların hallerine tabidir. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi, Hakkın tecellîsi ve hitabı bir olsa bile, ulaştığı ve uğradığı tecellîgâhın hükmüyle boyanır. Muhatap, özel bir istidât, mertebe, rûhânilik, hal, sûret, mevtın gibi çeşitli şeylerle sınırlıdır. Binaenaleyh bütün bu zikrettiğimiz şeylerin Haktan vârid olan tecellîde bir eseri bulunur.

O halde, bize gelen ve bize ulaşan şey, bulunduğu hal üzere kalmaz ve bizim de onu, o halde iken idrâk etmemiz sahîh değildir; biz, bize gelen şeyi, kendimize göre idrâk ederiz.

Ayrıca, bu hitabın alıcı ve alıcıların nispetleri açısından -sahîh ve sâbit olduğu gibi- herhangi bir değişime uğramadığını farz edebiliriz. Fakat bu durumda bile hitabın, sadece hitap özelliğiyle bir veya iki muhâtaba tahsis edilmiş olması, kendisini üzerinde bulunduğu mutlaklık ve Hakkın kendisi için iktizâ ettiği tam mücerretlik halinden çıkartırdı.

Emrin, dikkat çekilen kayıt hükümlerinden ayrılmış olması nasıl mümkün olabilir ki? Durum bu şekilde olunca, hiçbir mutabakat meydana gelemez. Çünkü çeşitli itibar ve kayıtlar ile mukayyet olan şey, her türlü na't, sıfât, hüküm, kayıt, itibar ve benzeri şeylerden münezzeh olan Mutlak ve Mücerred'e mutabık olamaz.

***

Eğer birisi, bu ismin hitap ve tecellînin birliği açısından müşâhede yoluyla bilinebileceğini iddia ederse, ona şöyle cevap veririz: Kâmil ve sahîh zevk, şunu ifâde etmiştir: Hakkı müşâhede, fenayı gerektirir. Bu fenanın ardından müşâhede sahibi, idrâk ettiği şeyi izâh edebileceği bir imkâna sahip değildir.

Kâmil tahkikte şu vardır: Bir kimse, Hakkı müşâhede ettiğinde, o, kendisinden Haktan bulunan şeyi müşâhede etmiştir. Haktan o kimsede bulunan şey ise, o kişinin ilimde taayyün eden ayn-ı sâbite'sinin birliğiyle kabul ettiği Hakkın "gaybî" tecellîsinden ibârettir. Bu ayn-ı sâbite ile o, herhangi bir vasıta olmaksızın özel bir açıdan başkasından farklılaşır. Böylelikle o kişi, isim ve sıfatlara ait mazharlar vasıtasıyla zâhir olan tecellîleri bununla kabule istidât kazanır.

Böylelikle sûfîlerin "Allah'ı ancak Allah bilir" ifâdeleriyle, bizim "Bir şeyin kendisine zıt bir şey ile idrâk edilmesi mümkün değildir" ifâdemiz, bir de ârifin Allah'ı zevk ve müşâhede mârifetiyle bilmiş olduğuna dair iddiasını birleştirmek mümkün olur.

Kurb-i feraiz ve kurb-ı nevafil'in sırrını bilen ve bu noktadaki açıklamalarımızı bilen kimse, işâret ettiğimiz şeyin farkına varır.

Her halükarda biz, istidadımız, mertebelerimiz, hallerimiz vb. açısından sınırlıyız. Binaenaleyh biz, ancak bizim gibi sınırlı şeyleri ve de daha önce zikredildiği gibi ancak kendimize göre kabul edebiliriz. Bize gelen tecellîler, ister zâta ait, ister isimlere ve isterse de sıfatlara ait tecellîler olsun, zikredilen kayıt hükümlerinden hali değillerdir.

Daha önce belirttiğimiz ifâdelerimizi derleyip, bu eserde dağıtılmış nükteleri aklında canlandırarak bir araya getirirsen, daha fazla açıklama ve beyana gerek kalmaz. Çünkü, bu ve benzeri önemli sırların çıkartılabileceği ölçüde açıklamalarda bulunduk.

***

Sonra şöyle deriz: Bu görüşümüzü aklî delil ile şöyle ortaya koyabiliriz: İsmin vad' edilmesinden amaç, zikredilmesiyle isimlendirilene işâret etmektir. Allah'ın zâtına göre bir ismi olsaydı, bu isimden amaç müsemmâyı belirtmek için o ismin başkasıyla birlikte zikredilmesi olurdu. Hiç kimsenin, Hakkın zâtını bilemeyeceğinde ittifak edildiğine göre, bu

hakîkat için böyle bir ismin vad’ edilmesinde hiç bir fayda kalmazdı. Böylece, bu çeşit bir ismin bulunmadığı sâbit olmuştur.

Ayrıca, vad’ edilmiş bir isme, his ile idrâk olunan, vehimde tasavvur edilen ve akılda zabt edilebilen bir şey için ihtiyaç duyulur. Böylece bu şey, vad edilmiş bu isim ile, kendi özel zâtının farkına varır. Hakkın, hislerle idrâki imkânsız olduğu gibi, vehimlerde tasavvuru ve akıl kuvvetiyle zabt edilmesi de imkânsızdır. Binaenaleyh Hak için, özel bir ismin konulması imkânsızdır.

Mümkün sadece, Hâlık, Bari, Muhsin vb. gibi Hakkın sıfâtlarına delâlet eden lafızları zikredebilir.

Sonra şöyle deriz: Hak için özel bir ismin vad’ edilmesinin amacı, bu müsemmânın türü veya cinsi itibarıyla veya herhangi bir özelliği açısından kendisine ortak olan şeyden ayırt edilmesidir. Hak ise, bir cins veya tür altına girmekten veya birisinin ona ortak olmasından münezzehtir. Bu nedenle Hakka dair özel bir isim vad’ etmek, imkânsızdır.

Âlem isim, bilinen bir şey için vad’ edilebilir. Halk ise, Hakkı zâtı açısından bilemez. Bu durumda Hak için âlem bir ismin vad edilmesi, imkânsız olur.

Ayrıca, lafızlar, varlıklardaki şeylere değil, zihinlerde somutlaşan şeylere delâlet eder. Bunun için, “lafızlar mânâlara delâlet eder” denilmiştir. Mânâlar ise, ifâde sahibinin kastettiği şeylerden ibârettir, bunlar ise, zihnî durumlardır. Buna göre lafzın mânâya delâleti şöyledir: Uzaktan bir cisim görülüp, onun taş olduğu zannedildiğinde “o taştır” denilir. Cisme yaklaşıp hareket ettiği görüldüğünde ise, “o kuştur” denilir. Daha fazla yaklaşıldığında ise, “insandır” denilir. Binaenaleyh tasavvurların farklılığından dolayı isimlerin farklılaşması, lafızların medlûlünün haricî varlıklar değil, zihni sûretler olduğunu gösterir.

Zikrettiğimiz şeyi teyit eden bir husus da şudur: Eğer lafız, haricî varlığa delâlet etse idi, bir insan “âlem kadimdir” ve bir başkası ise “âlem hadistir” dediği vakit, âlemin aynı anda hem kadim ve hem de hadis olması gerekirdi. Fakat biz, lafızlar zihni mânâlara delâlet eder dediğimizde, bu iki ifâde, bu iki insanın zihni tasavvurlarına göre kendilerinden meydana gelmiş iki hükme delâlet eder. Böylece arada bir çelişki kalmaz.

Lafızların medlûlünün, haricî varlıklar değil de, zihinlerde bulunan şeyler olduğu belli olmuştur. Zihinlerde bulunanlar ise, somut, sınırlı ve diğer zihni somut nesnelerden ayrılmış şeylerdir. Hak ise, zâtı açısından zihnî, aklî ve haricî bütün somutlaşmalardan ve tasavvurlardan münezzehtir.

Hal böyle iken, bu durumda nasıl olur da, cüz'î terkib ile bir araya gelmiş bâsit lafızlar, vad'î bir hükmün veya vad'î veya ıstilâhî bir kayıt ile sınırlanmış bir mefhûmun ortaklığı olmadan, tam mutabakatla Hakkın mutlak Zâtına delâlet edebilir?

Bunun imkânsız olduğu, son derece açıktır.

Açıklamak istediğimiz şeyi zevkî ve aklî lisan ile ortaya koyduktan sonra, bu isimle ilgili dil hükmünün gerektirdiği şeyleri zikredip, bu konuyu tamamlayacağız. Böylece, zevki hüküm ile Arapça'daki dil bilgisi arasında kitabın başında şart koştuğum uzlaştırma ve uyum gerçekleşebilsin.

Başarıya erdiren Allah'tır.

***

Bazı Arapça alimleri, Allah isminin yedi özelliğe sahip olduğunu, bu özelliklerin başka isimlerde bulunmadığını ileri sürmüştür:

Bunların birincisi şudur: Hakkın bütün isimleri bu isme nisbet edilirken, o, bu isimlerden hiçbirisine nispet edilmez. Bilginler, bu konuda şu âyetten delil getirmişlerdir: **"En güzel isimler Allah içindir, o isimlerle O'na dua ediniz."** (Araf, 180) Böylece bütün isimler, "Allah" ismine nisbet edilmiş, bu ismin önemine dikkat çekmek için başka bir isme nispet edilmemiştir.

Bu özelliklerden birisi de, diğer isimlerden farklı olarak, yaratıklarından hiçbir kimsenin bu isim ile isimlendirilmemesidir. Bu konuda da "**O'nun bir benzerini bilir misiniz**" (Meryem, 65) , âyetinden delil getirmişlerdir. Bu âyetin anlamı, Allah'tan başka "Allah" ismiyle isimlenmiş herhangi bir şey bilir misiniz, demektir.

Bir diğer özellik ise, şudur: Dil bilimciler, bu ismin başındaki nida edatı "Ya (Ey)"yı hazfedip, şeddeli mim olarak ismin sonuna ilave etmiş ve "Allahumme (Ey Allah'ım)" demiştir. Bu ismin dışındaki hiçbir isimde böyle bir şey yapılmamıştır.

Bir diğer özellik şudur: Onlar, hemzenin yerine Elif ve Lam'ı koymuşlar; bu, başka isimlerde yapılmamıştır.

Bir diğer özellik de şudur: Dil bilimciler, "Ya-Allah" deyip, hemzeyi okumazlar. Bu, başka bir isimde yapılmamıştır. Böylece, nida edatı olan "Ya" ile Elif ve Lam'ı birleştirmişlerdir. Bunu, aşağıdaki mısrada olduğu gibi şiirin zorunluluğu olmadıkça, başka bir şeyde yapmamışlardır:

Senden dolayı ey sevgilim (Ya-lletî), kalbim heyecanlanır

Ve sen bana karşı sevgide cimrisin

Ferrâ ise, şöyle bir şiir okumuştur:

O ve isimlendirdiği kimse mübarektir:
Senin ismin üzere: Allahümme Ya-llah!

Bir başka şair ise, şöyle demiştir:

Ey firar etmiş iki velet/Ya-l-ğuleman,
Ki siz bana kötülük giydirdiniz

Bu ismin özelliklerinden birisi de, ona yeminde özel bir harf eklemeleridir. Bu ek, “Tallâhî yapmayacağım” ve “Yemin olsun ki, kesinlikle yapmayacağım” derken, “Ta” harfini bu ismin başına getirmeleridir.

Bu yedi özellik ile, Allah kelimesinin harflerinden bahsederken değindiğimiz, yedili hükmü hatırlayınız! Bundan, ilk ferdiyete ve ona tabi dörtlemeye, sonra önceliği olan ikiliğe, kendisinden sonra gelen ve ona bitişen beşli hükme terakki edersin. Hakîkatler arasındaki ahenge ve ortaya çıkan cüzîlerin, bâtın haldeki küllî asıllarına tabi oluşlarını düşün! Bu durumda değerli, çeşitli bilgi kapıları sana açılır.

Lafza-ı Celâl’in Kökeni

Bu yüce ismin köklerinden birisi, birisi “Elihe” filidir: Elihe er-raculü ile’r-racüli-ye’lehu, ilâhen, yani adam, adama sığındı. “Fe-alehehu” Yani, o da, onu güven altına aldı ve emin kıldı.

İkinci kök ise, “Velihe-yulehu”’dan alınmıştır. Bu kelimenin aslı, “Vellahu”dur. Burada “Vav” harfi, “hemze” ile değişmiştir nitekim aynı durum, “vesad-isad”, “veşah-işah” kelimelerinde de söz konusudur. “Veleh”, şiddetli muhabbet demektir. Aslında, “me’lûh” denilmesi gerekirdi, fakat Araplar, âlem isim olması için yapısına muhalefet edip, “ilah” demiş. Nitekim hesap edilen ve yazılan şeye de, “hesap” ve “kitap” demişlerdir.

Bu ismin başka bir kökü ise, bir şey perdelendiği vakit söylenen “Lahe-yeluhu”’ veya bir şey ortadan kalktığında söylenen, “Lahe-yelihû” kelimeleridir.

Bu ismin başka bir kökü ise, bir yere ikamet edildiğinde kullanılan “elihtü bi’l-mekan (mekana yerleştim)”den gelir.

Bir diğeri ise, “ilâhîyet”ten türemiş olmasıdır. İlâhîyet, yaratmaya kadir olmak demektir.

Bu ismin iştikakı hakkındaki diğer görüşle ilgili olarak Dilciler, şunu ileri sürmüş: “Allah” deyişimizdeki asıl, gaipten kinaye olan “He” harfidir. Şöyle ki: Onlar, akıllarında bir mevcut ispat etmişler ve ona kinaye harfi olan “He” ile işâret etmişlerdir. Bunun ardından da, o varlığın eşyanın yaratıcısı ve mâliki olduğunu öğrendikten sonra, bu harfe mülkiyet “Lam”’ını eklemişler. Böylece “Lehu”ya dönüşmüştür. Bunun ardından ise, tazim niyetiyle bu kelimeye “Elif” ve “Lam”’ı ilave etmişler, böylelikle bu anlamı pekiştirmişler. Böylece kelime, bütün bu tasarruflardan sonra, “Allah” sözümüzdeki şekline dönüşmüştür.

Bir diğer görüş şudur: İnsanın, bir şeyde şaşıp kaldığı ve ona ulaşamadığındaki durumu, “Ye’lehu” diye ifâde edilir. “Veleh”, aklın gitmesidir.

Bu ismin başka bir kökü ise, deve yavrusunun annesine düşkünlüğünü ifâde etmek için kullanılan “velihe el-fasîlu”dur. Bunun anlamı, kulların bütün hallerde Allah’a yalvarırken istekli ve tutkulu olmaları demektir.

Bir diğer görüş ise, bu lafzın abede-ya’bedu-ibadeeten kelimesinde olduğu gibi, elihe-ye’lehu-ilâhun’dan türetilmesidir. İbn-i Abbas (r.a) “Seni ve ilâhını terk eder” âyetindeki ilâh kelimesini ibâdet diye yorumlamıştır.

Şu da ileri sürülmüştür: Bu ismin aslı, “ilâh”tır, sonra “Elif” ve “Lam” ilave edilmiş, “el-ilâh” haline gelmiştir. Bunun ardından ise, harekesi kendisinden önce sakin olan “Lam” harfinde bulunması itibarıyla “Hemze” tahfif edilip, hazf edilmiş, böylece kelime, “Ellah” haline gelmiştir. Sonra arızî hareke, lâzım harekenin yerini almış, böylece birinci lam harekesi sakin olduktan sonra ikincisinde idğam edilmiştir. Bunun ardından kelime “Allah” diye ifâde edilmiştir.

Böylelikle, bu cami’ isme dair izâhatımızı, zevk, nazarî araştırma ve dildeki kullanım açısından açıklamış olduk.

İsmin Mânâlarının Zâhir ve Bâtın Uyumu

Bu ismin iştikak vecihlerini ve bunların mânâlarını düşünüp, bir kısmının diğerlerine dahil olması yönünden bu köklerdeki tekrarları ortadan kaldırırsan, bu ismin mânâları arasındaki mutabakatın, hem zâhirî ve hem de kendisine mensup bâtın sırları açısından olduğunu öğrenirsin. Bu isme, mensup bâtınî sırları daha önce ifâde etmiştik. Eğer sözü uzatmaya neden olmasıydı, bunları sana belirtirdim, fakat zikredilen şeyler, akıl ve basîret sahibi için yeterlidir.

Daha önce açıkladığımız üzere, âlemin Hakka zâtı açısından istinadı sahîh değildir. âlem, ilâh oluşu nisbetinin mâkuliyeti açısından Hakka istinat edebilir. Hakkın ilâh olarak taakkulu ise, zâtı üzerine zait bir itibardır ve âlemin Hakka, Hakkın âleme taalluku, sadece bu isimle sahîh olabilir. Hal böyle iken, bütün isimlerin, mertebelerin ve nisbetlerin mercii, zikredilen her şeyi içeren bu tek nisbet olmuştur. Çünkü bu nispet, Hakka istinat eden ve izâfe edilen bütün hükümlerin, isimlerin, vasıfların, na'tların ve nisbetlerin aslıdır.

Bunu anla, Allah mürşiddir.

Rab

Hamdın sırrını, mertebelerini, kısımlarını ve bu sûrede hamdin kendisine izâfe edildiği “Allah” isminin sırrını açıkladıktan sonra, şimdi de bu ismin ardından gelen “Rab” isminin sırrını açıklayacağız:

Bu isim, ancak izâfeli olarak vârid olur ve düşünülür. Bu ismin, lügat-ıstılâhî açıdan beş hükmü vardır, bunlar da beş sıfâtı gerekli kılarlar.

Bu ismin hükümleri şunlardır: Sebât, efendilik, iyilik, mülk ve terbiye. Çünkü Rab, ıslah edici, Efendi, Mâlik, Sâbit olan ve terbiye edendir.

Allah Teala’nın Islah Etmesi

Rabbın ıslah edici olmasının sırrı şudur: Mümkünlerin mâhiyetleri icabı ve kendiliklerinde varlığa mensup olmaları, varlığı kabul edip, onun ile zuhûr etmeleri, varlığı kabul etmeyip, zuhûr etmeme yönünden imkân mertebelerinde kalmalarından öncelikli değildir. Binaenaleyh Hakkın, onların yaratılış yönünü imkân perdelerinde kalmalarına tercih etmesi, hayır varlıkta, şer ise yoklukta bulunmakla birlikte, Hakkın sırf yaratma açısından kuluna nimetini arttırmasının sayısız bir nimet olması, hiç kimsenin, tam sağlık gibi bu nimetin en küçük bir bölümünün şükrünü eda edememesi, Hakkın kulu hakkında en yararlı, en uygun ve en iyi olanı gözettiğinin delilidir.

Efendilik Hükmü

“Siyâdet (efendilik)” hükmü, başkasının varlık kazanmada ona muhtaç olması ve kendisinin ise varlık kazanmada başkasından müstağni kalışı açısından Hak için sâbit bir özelliktir. Çünkü varlığın kaynağı ve hakîkati, kendisidir. Müstağnilik, gerçekte izafî-selbî bir hakîkattir ve müstağni kimsenin, müstağni olduğu hususta başkasına muhtaç olmayışına delâlet eder. Bazen bu, bir, bazen ise birden fazla durum olabilir. Bununla birlikte müstağniliğin mutlak olarak hükmünün zuhûru imkânsızdır. Nitekim hamd ve diğer hakîkatlerin sırrını açıklarken buna işâret etmiştik.

Müstağniliğin dört mertebesi vardır: Zâhir mertebe: Bu mertebenin birinci hükmünün mahalli, dünya âlemidir, maddesi de dünya metaıdır.

Bâtın mertebe: Bu mertebe iki kısma ayrılır: Birincisi, faydası dünya âlemini aşmayan mertebedir. Bu mertebe, baba (etken)" ve temkin sahibi nefislerden olgunlar için gerçekleşen nefsî müstağniliktir. Bu kimseler, isimlerin, harflerin, bâtınî teveccühlerin sırları ile ve kimya (simya), teshir ilimleri sayesinde varlıklarda tasarruf ederler.

İkinci kısım ise, faydası herhangi bir mertebe veya sadece bir hal ile sınırlı olmayan kısımdır. Örnek olarak, Allah'a güvenip, O'na tevekkül edenlerin ve tasarrufu terk etseler bile varlıklarda tasarrufa kadir olanların hallerini verebiliriz. Bu insanlar, Allah'ın katındakini tercih edip, O'na karşı olan edeplerinin gereği kadir oldukları halde tasarrufu terk ederler.

Bir kısım ise, bütün bu zikredilen kısımları birleştiren müstağnilik mertebesidir.

"Fakrın (ihtiyaç)" mertebeleri, zikredilen bu mertebelerin mukâbilidir. Binaenaleyh, herhangi bir müstağnilik mertebesinde taakkul edilen herhangi bir yokluk nisbet, fakrın mertebelerinden birisidir. Mutlaklık ise, daha önce belirtildiği üzere, imkânsızdır. Cami müstağniliğin mukâbili olan kuşatıcı fakr ise, sadece insân-ı kâmil için mümkündür.

Sebât Hükmü

Sebât hükmü, Rab ismine mahsûs beş hükümden üçüncüsüdür. Buna göre sebât, zâtı ve kendisi için sâbit olan durumlar ile kendi dışındaki şeylerden farklılaşması açısından, her vecih ve hal üzere, her mertebede ortaksız olarak Hakkın sebâtıdır. Bunları, daha önce temyîz mertebelerinde özetle zikretmiştim, tekrara ihtiyaç yoktur. Onlara vakıf olan kimse, işâret ettiğim şeyin sırrını bilir.

Mâliklik Hükmü

Mâliklik hükmünün Rab ismine mahsûs olması ise, Hakkın varlığı ilim, varlık ve kudret olarak ihâtası etmesi ve âlemin irâdesinin de, ilâhî irâdeye tabi olması açısından âlemde tezâhür etmektedir. Nitekim Hak, bunu bildirmiş, izhâr etmiş ve öğretmiştir.

Binaenaleyh Hak, dilediği şeyi, dilediği şekilde, dilediği zaman, dilediği şey ile ve dilediği şeyde ebedî olarak yapmaktadır.

Terbiye Hükmü

Terbiye hükmü ise, varlığının devam etmesi ve bâki kalması için Haktan bütün mümkün varlıklar için hasıl olan imdâda mahsûstur. Çünkü mümkün için varlık zâtî değil de, kazanılmış olduğu için, bekâsı bağımlı olduğu şeyin yardımına muhtaç olmuştur. Aksi halde, imkân özelliğine ait “(adem) yokluk” hükmü, var oluşunun ardından gelen ikinci anda kendisini talep eder ve o da bunu kabul eder. Şu halde kendisini sürekli kılmakla gerçekleşen varlığını yokluğuna tercih hükmünün sürekliliği ve şartları, varlığında kendisinden müstağni kalamayacağı şeylerdendir.

Bu Hükümlerin Levâzımı

Bu hükümlerin levâzımı olan beş özellik ise şunlardır: Sebâtın mukâbili “telvin (değişme)”; siyâdetin (efendilik) mukâbili “ubûdiyet”; ıslahın, (yaratmanın) ve bâki kılmanın mukâbili yok etme; mâliklik nisbetinin mukâbili “kölelik”; terbiyenin mukâbili ise, “terbiyeyi ve onun hükmüyle zuhûru kabul etmemek.”

Bunların bir kısmı, bir kısmına dahildir. Bu bağlamda telvin, sebâtta mündemiçtir. Çünkü telvin, başkalaşmadan ibârettir. Başkalaşma hükmü, başkalaşma ve başkalaşan şeyin kendisi için sâbittir. Silinmek, ispatta sâbittir. Aynı şekilde mahvolan da, bu özelliğiyle ve bu hüküm dolayısıyla kendisinden farklı şeylerden ayrılması yönüyle mahveden için sâbittir. Şu halde sebât hükmü, her şeyi kuşatır. Çünkü herhangi bir şeyin li-zatihi iktizâ ettiği bir hüküm, o şey için sâbit olduğu gibi, bu hükmün sadece kendisine ait olması veya başkasının bu özellikte ona ortak olması da sâbittir.

Ubûdiyetin siyâdette mündemiç olması şudur: Ubûdiyet, “ihtiyaç” ve “edilgenlik” nispetleri arasındaki birleştirici bir nispetten ibârettir. Birbirine bağımlı iki şeyden birisinin bilinmesi ve zuhûru diğerine bağlı olduğu için, bunlardan birisinin diğerinden müstağni olamayacağı bilinmiş olunur.

İşte bu, ihtiyaç yönünden bu işin sırrıdır.

Ubûdiyetin efendiliğe dahil olmasının edilgenlik yönünden sırrı ise şudur: Sahîh zevk ve kâmil keşif, herhangi bir şey müteessir olmadan müessir olamayacağını bildirmiştir. Edilgenlik hükmü, öncelikle failde zuhûr etmiştir. Sonra bu hüküm, failden failin eserinin ve fiilinin zuhûr mahalli olan şeye sirâyet eder.

Mâliklik ve memlüklük ise, fiil ve infial mertebelerinde mündemiçtir. Çünkü mülkiyetin rûhu, herhangi bir kayıt, zorlama ve hal olmaksızın,

herhangi bir hale bağlı olmadan ve herhangi bir işte bağlı kalmadan kudret ve tasarruf sahibi olmaktır. Bunun sırrını ise, daha önce belirtmiştik.

Terbiye Sırrı

Terbiye, küllî bir hakîkattir. Bu hakîkat, vücûdî varlığın idâresi ve rabbanî-kevnî hükme dair sırların büyük kısmını içerir. Terbiye, bazı açılardan, daha önce zikredilen şeylerde mündemiç olsa bile, çeşitli açılardan da farklılık gösterir.

Bunlardan birisi şudur: Bâki kılmak, bazen bekâsı istenilen şeye bekâya mâni şeylerin hâkim olmasını veya varlığını ortadan kaldıracak veya hükmünü gizleyecek veya zayıflatacak şekilde ona egemen olmasını engellemekle gerçekleşirken, bazen de yok olmayı gerekli kılan özelliğin zıddıyla yardım etmek sûretiyle gerçekleşir. Her halükarda ben, terbiyenin sırrını açıklayacağım ve bu konuyla ilgili rabbanî ve kevnî sırları mücmel olarak bu açıklamama dahil edeceğim. Bu sırlar, son derece faydalı ve önemli sırlardır.

Allah, hâdidir.

Şöyle derim: Terbiye, hayât ve bekânın kendisine bağlı olduğu gıdalara mahsûstur. Gıda, varlık sûretinin ve onunla kaim olan hayâtın ayakta kalmasının bağlı olduğu bir şeydir. Gıda, zâhir ve bâtın kısımlara ayrılır:

Mutlak vücûdî sûrete has olan gıda, varlıklar ve onların hükümleridir. Zâhirî açıdan somutlaşan sûretin gıdası ise, zâhir sûretinin kendisinden meydana geldiği şeye benzer.

Bâtın açısından varlığın gıdası ise, bu hakîkatin sadece kendisiyle bilinip, zâtının veya hükmünün de ancak kendisiyle zuhûr edebildiği şeydir. Bu iki aslın dışında kalan gıdalar ise, bunlara tabi ve bunların ferleridir.

Mutlak vücûdî sûrete nispetle herhangi bir kevnî sûret, uzuvlar gibidir. Bunlardan her birisinin, rûhlar mertebesinden herhangi bir rûhânî mertebeyle irtibatı vardır. Her rûh da, isimlerden herhangi bir ilâhî hakîkate istinat eder. Hakîkatlerin, farklı nispetleri vardır. Bunlar, rûhlarda farklı kuvvetler meydana getirir. Bunun sırrı ve eseri, ulvî ve diğer rûhların mazharlarında hareketler, teşekküller, manevî-rûhânî ve felekî-kevkebî ve diğer şekillerdeki karışımlar vasıtasıyla zuhûr eder. Bütün bunların arasında ise, bir açıdan bir “tenasüp”, bir açıdan ise “itme” bulunmaktadır.

“Rab” isminin bütün bunlardaki her vakitte saltanatının ve hükmünün mahalli, o şeylerde zuhûr, münâsebet ve kuvvet açısından en baskın olan

özelliktir. Beşerî sûrette de durum böyledir. Şu anlamda ki: İnsanın her bir uzvunun bir kuvveti vardır, her bir kuvvetin de, rûhânî, esmai, suri ve maddi olan kevnî bir hakîkat ile irtibatı vardır. Bütün bunlardan alan kuvvet, diğer uzuvların hepsine verir, her bir ferd, diğer bir ferde münasiptir. Nispetler, sırlar, izâfetler, bunların arasında meydana gelir ve hükümleri ortaya çıkar.

İşte, mutlak vücûdî sûretin, gaybî hakîkatler karşısındaki durumu da böyledir. Gaybî hakîkatler, bu genel-zâhirî kevnî sûretin kendilerine mutabık olduğu hakîkatlerden ibârettir.

İnsan, bütün varlık sûretlerinden çeşitli açılardan ayrılır. Bunların birisi, insanın dışındaki bütün varlıkların, belirli bir mertebe açısından ve özel bir tarz üzere özel bir gıdasının olmasıdır. O varlık, bu gıdayı aşamaz ve bundan başka bir gıdayla beslenemez. İnsan ise, her şeyi içermesi ve mutlaklığıyla, bütün gıda türlerini aşabilir. Bu özellik, sûreti açısından insana mahsûstur. Bâtını ve mânâsı açısından insanın gıdası ise, bütün hakîkatlerin hükümlerini ve isim ve nispetlerin eserlerini kabul edip, bunlarla zâhir olması, bütün bunları izhâr etmesi ve hepsiyle vasıflanmasıdır.

***

Bilinmelidir ki: Gıda, farklı tür ve çeşitleriyle, bekâ sıfatının mazharıdır. Bekâ, el-Kayyum isminin koruyucularından birisidir. Herhangi bir şey, kendisine zıt bir şeyle zıtlık yönünden beslenemez. Gıdalanmadan kasıt, ez-Zâhir isminin ve hükümlerinin sürekliliğini ve Vücûddan ibâret olan “en-Nur” isminin tecellîsiyle ayn-ı cem makâmında tafsil sırrını talep etmekten ibârettir. Gıdadan uzaklaşmak ise, tecellîlerin Zât’a ait gayb mertebesinden ibâret olan kendi asıllarına dönmesine işârettir. Tecellîlerin asıllarına dönmesi, tecellî ettikleri kimsenin hükümlerinin kisvelerinden soyutlanıp, ondaki hükümlerinin nihâyete ermesinden sonradır. Bu asla, “Ben bilinmez bir hazine idim”, “Allah var idi ve onunla birlikte başka bir şey yoktu” hadisleriyle ve “Allah, âlemlerden müstağnidir” âyetiyle işâret edilmiştir.

Daha önce bu konuda, yeterli ölçüde ikâzlarımız olmuştu.

Şu halde ez-Zâhir ismi, kendisine has itidâl makâmından el-Bâtın isminin hükmüyle boyanmasını gerekli kılacak şekilde meyletmeye yöneldiğinde, el-Bâtın ismi kuvvetini ve zâtî müstağniliğini izhâr eder. El-

Bâtın isminin ez-Zâhir isminin hükmüyle boyanmasının nedeni, ez-Zâhir isminin vaktin ve gayenin sahibi olmasıdır.

El-Bâtın ismi, müstağnilik nispetiyle ve münezzehliğiyle, herhangi bir mertebeyi tercih derecesine ulaştığında ise, ez-Zâhir, el-Bâtın'ın bilinmesinin kendisine bağlı oluş sırrını ve ez-Zâhir'in el-Bâtın için matlup olmasını ve ez-Zâhir'in ise müstağni oluş sırrını izhâr eder. Şu halde bu iki mertebe arasında birbirini çekme ve itişme, daima süregelir.

Haddin koruyucusu, yani insân-ı kâmil, bu iki mertebe arasında bir berzâh, bunları cem edendir. İnsan-ı Kâmil, Eryen kubbesinde[83] olduğu halde elinde mizân, daima mizânın hakîkatine bakmaktadır. Mizânın hakîkati, itidâl makâmı ve dairenin orta noktasıdır.

Böylece insân-ı kâmil, bir bekçi, koruyucu, ahadiyet-i cem özelliğiyle farklılık sûretinin hafızı, izhâr edici, düzenleyici ve ayırt edici olarak görülür. İnsan-ı Kâmil, asıl'ın sûretiyle teselli bularak ve mücerret bâtınî-gaybî hakîkatler ile zâhirî-mürekkep suri maddeler arasında mütenasip bir uyum sağlama ümidiyle, Rabbinden, kendisini bir gün doyurup, bir gün aç bırakmasını talep eder. Çünkü koruma, manevî, rûhânî, bâsit ve mürekkep sûretlere nispetle de tabiî olmak üzere farklı itidâl mertebelerine göre itidâlin gereklerinden ve hükümlerinden birisidir. İtidalin zıddı ise, kendisini yokluğa, bozulmaya, sapmaya, dağılmaya ve şeytanî hükümlerin ortaya çıkmasına neden olur.

Artık, zikredilen şeyleri düşün! Bunları, her mertebede, belirli her sûrete, zâhir ve bâtın her uzuvda, rûhânî veya tabiî her durumda küllî ve umumi olarak zikrettim. Bunları düşünürsen, çok önemli, değerli ve yüce sırları öğrenirsin.

Ruhun ve Bedenin Gıdası

Sonra bilinmelidir ki: Her surî mizâç, kendisine mahsûs ve münasip bir itidâle tahsis kılınmıştır. Bu itidâlin korumasıyla bu mizâcın sahîhliği korunmuş olur ve sahibinin bekâsı devam eder, bedenî kuvvetlerin hükümleri bu mizâçta zuhûr eder. Bedenlerin hükümleri, bu mizâçta, uygun tarz ve ifrat ve tefrit yönleri arasındaki karışımla gerçekleşen uygun mizân ile zuhûr eder. Böylelikle bedenin bütün kuvvetleri, kendi fiil türlerinde tasarruf imkânı elde ederler. Bunun yanı sıra idrâk araçları da, kendi mertebelerine göre idrâk ettikleri şeylere taalluk imkânı elde eder.

Aynı şekilde, insan rûhunun da kuvvetleri, sıfatları ve ihtilafları vardır. Bunların arasında rûhânî ve manevî bir karışım, bu karışımdan da manevî bir yaratılış meydana gelir. Bu mizâcın, kendine has bir itidâli vardır. Bu itidâlin korumasıyla, bu yaratılış korunmuş olur ve kuvvetleri, tasarrufta bulunmaları mümkün olan şeylerde, suri tasarrufta zikrettiğimiz şekilde, tasarruf imkânı elde eder.

Bu yaratılışı ve bunun özelliklerini, tarzlarını, gıdalarını, hükümlerini idrâk etmek için basîret gözü açıldığı vakit, görülür ki, bâtınî yaratılışın hükmü ve kuvvetleri zâhirî yaratılışa sirâyet etmiştir. Bu sirâyet, tam benzerlik ve idrâke mâni engellerin ortadan kalkmasıyla, el-Bâtın ve ez-Zâhir isimlerinin sûretlerinin o yaratılışa sirâyet etmesidir. Çünkü bu yaratılış, iki sûretin birleşimi, iki iyiliğin sahibidir. O, sûret üzerine yaratılmış olandır. İnsana ait zâhirî sûret, bunun bir parçasıdır. Çünkü insanın zâhir sûreti, ez-Zâhir isminin nüshâsıdır. Beşerî haller ise, kendi ayn-ı sâbitesine tabi olması ve hepsinin sâbit olması yönünden, el-Bâtın isminin sûretinin bir nüshâsıdır.

ez-Zâhir ve el-Bâtın isimleri arasında zâhirî yaratılışa mahsûs karışımın ardından gelen söz konusu karışım ile ilâhî sıfatlardan, ilimlerden ve ahlaklardan meydana gelmiş ve oluşmuş bu sûret, cem ve vücûd mertebesi yönünden Hakkın sûretidir. Nitekim daha önce bundan bahsetmiştik.

Cem ve vücûd mertebesi yerine, “Allah” ism-i cami açısından da diyebilirsin. Kast edilen şeyi bilmen ve ibare perdelerini aşman koşuluyla nasıl istersen öyle söyleyebilirsin.

İşte bu, muhakkiklerin işâret ettikleri ikinci doğumdur. Bu ikinci doğum, sermedî bekânın ve ulvî makâmın sahibidir. Bu doğumda zevk mensupları, çeşitli mertebeler ve özellikler üzerinde bulunur. Daha sonra bunlara –Allah’ın izniyle- işâret edeceğiz.

Bu makâmdan, “Rab” isminin ve onun “Amâ”da bulunmasının sırrı öğrenilir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine “**Yaratıklarını yaratmadan önce Rabbimiz nerede bulunuyordu**” diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: “**Altında ve üstünde hava bulunmayan Amâ’da idi**.” Ayrıca bu ifâdeden, gök ve ona mahsûs sırlar da öğrenilir.

İşte yarışanlar bunda yarışsınlar; bunu öğrenmek için çalışanlar çalışsın. [84]

Âriflerin Hikmeti

Sonra şöyle deriz: Basîret gözü (kalb gözü), ifâde ettiğimiz gibi açılıp, basîret gözünün nûru, basar (baş gözü) nûruyla birleşince, zikredilen yaratılışın bütün kuvvetleri de bu şekilde zâhir neşetin araçlarıyla birleşip, bazısının hükmü, diğerlerine sirâyet edince, bu halin sahibi, bu durumda sıhhatin güçlendirilmesini ve nefsin korunmasını öğrenir. Ayrıca bu kişi, her kuvveti yaratıldığı şeyde kullanmayı öğrenir ve o kuvvet ile o sınırı aşmaz. Sıfatları birbirine karıştırmaz, mertebeler ve hükümleri birbirine karıştırmaz, kendi nefsinde, özellikle de idâresinin altında bulunan kimseler arasında adâleti gerçekleştirir, el-Hakem ve el-Adl vb. isimleriyle tahakkuk eder. Bu kişi, Hz. Peygamber ve kendisinden önceki peygamberler ve sonraki kâmil vârisleri gibi, sahîh keşif ve rûhânî mizâç sahibi haline gelir.

Bu durumda, kâmil keşfi misâller mertebesinde idrak edilmek olan şeyi bu insan, misâl olarak keşf eder. Keşfinin kemâli, histe idrâk edilmek olan şeyi ise, histe idrâk eder. Keşfinin kemâli, mücerret mânâlar ve rûhânî mertebelerde idrak edilmek olan şeyi ise, üzerinde bulunduğu hale göre kendi mertebesinde idrâk eder.

Şeyhim ve imamım, en büyük İmam (İbnü'l-Arabî) bana şunu bildirmiştir: O, bu halle tahakkuk ettiğinde, kuvvetlerinin her birisini sadece yaratılmış olduğu işlerde kullanmıştır. Kendi kuvvetleri de, kendilerinde adâleti ikame ettiği ve onları yaratılmış oldukları işlerde kullandığı için, Hak katında ona teşekkür etmişlerdir.

İşte bu, kemâlin mâhiyetini bilen kimselere göre kemâlin en üst mertebelerinden birisidir.

Artık sen de, Kardeşim, Allah'ın izniyle kemâlin mâhiyetini bilenlerden ol!

Hak'tan Perdelenenlerin Başarısızlığı

Bu zevk sahibinin karşısında, keşf âleminden perdeli olan kimseler bulunmaktadır. Onlar, nefsanî kuvvetlerin karartması, bazı tabiî sıfatların hükümlerinin diğer sıfatları ortadan kaldırıp, onların bu gâlip sıfatın rengiyle kendi özelliklerini giderecek ve ortadan kaldıracak şekilde boyanmasıyla egemen hale gelmesiyle rûhânî mizâçları zikredilen itidâlden uzak kalmış kimsedir. Nitekim, tecellîye mazhar olan tam teveccüh ve istidât sahibine nispetle Zât'a ait tecellîden bahsederken bu meseleye işâret etmiştik.

Binaenaleyh kara cahile, düpedüz ahmak, zekadan oldukça nasipsiz kimseye mahsus rûhânî mizâç, zikredilen kemâlin sahibine ait rûhânî mizâcın mukâbilinde bulunmaktadır. Bu kemâlin sahibi, Hak ile işitir, Hak ile görür. Aynı zamanda Hak da onunla görür, onunla işitir. Nitekim sahîh bir hadis bunu bildirmiştir.[85]

Mizâçlardaki tabiî itidâle nispetle zikrettiğimiz bu mizâcın bir benzeri, tam itidâle en yakın mizâç olan insan mizâcına nispetle madenin mizâcıdır.

Kâmil insan ve onun hali ile zikredilen perdeli-cahil ve hali arasında, çeşitli mertebeler ve dereceler bulunmaktadır.

Buna göre, kimin mertebesi kemâl mertebesine daha yakın ise, onun keşf, ilâhî sûret, Hakkı bilmek gibi kemâl sıfatlarından olan payı da, bu yakınlık ve ilişki ölçüsüne göre fazlalaşır.

Bu kemâlin mukâbili olan mertebeye yakın olanın ise, perdeleri daha fazladır. Bu kişinin, Hakkın sûretinden, keşiften ve zikrettiğimiz diğer şeylerden olan payı da azdır.

Bütün zamanlardaki ilâhî mizân, o zamanın kâmili, o kâmilin hali ve keşfinden ibârettir. Mutlak varlık sûretinde, taayyün etmiş beşerî sûretlerde ve manevî itidâl veya ruhanî itidâl gibi diğer itidâl mertebelerindeki itidâl ve bozulma/inhiraf kâmilin mizânından bilinir.

****

Beslenilen bütün gıda sûretlerinin, sûreti ve cisimlerdeki eseri açısından görülen ve idrâk edilen kuvvet ve özelliklerinin dışında başka bir takım özellik ve kuvvetleri vardır. Bu özelliklerin, insan ve diğer varlıklarda zikrettiğimize üzere, değişen hükümleri vardır. Gıdalar ile kendileriyle beslenen kimseler arasında, suri mizâç, rûhânî mizâç ve manevî mizâç arasında bir açıdan bir takım münâsebetler, başka bir açıdan ise çeşitli itmeler bulunmaktadır. Her durumda hüküm, Rab ismine aittir. Rab ismine ait hüküm, bunlardan hâkim olan özellik ile zâhir olur.

Bunların en gizli olanı, bilinmesi en zor olanıdır. Bu gibi şeylerin bilinmesi, ancak ilâhî bildirmeyle mümkündür.

Binaenaleyh, münâsebet ve zikredilen rûhânî mizâcın sahîhliği ölçüsünde keşif güçlenir, günenilirleşir ve artar. Bu durumda, keşfin mertebesi de, yükselir, ilimlerden, zevklerden ve tecellîlerden olan

neticeleri değerlenir. Fakat bunun şartı, el-Evvel isminin hükmünün kendisine bitişmesi ve imkân vermesidir.

Nitekim, daha önce buna defalarca işâret etmiştik.

Aradaki zıtlık ve münâsebetin azlığı veya rûhânîlerin karışmasının zayıflığı oranında perdeler artar. Keşif, ilim, zevken idrâk ve bütün bunların neticeleri azalır.

Bu makâmın, şimdi konuştuğumuz bağlamda, başka ekleri vardır. Fakat, bunları "**Ancak sana ibâdet ederiz**" âyetini açıklarken zikretmek daha uygundur, bu nedenle bu ekleri tehir ettim.

Allah, kolaylaştırandır.

***

Tabiatın, mâhiyeti açısından, bir takım hükümleri vardır. Ayrıca, tabiatın hükmünün mizâçta taayyün etmesi yönünden de bir mizâcı ve hükümleri vardır. Rûhların da, sıfat ve hükümleri vardır. Tabiat ve rûhları birleştiren emrin, bir takım hükümleri vardır. Bu ikisinin birleştiği mertebenin de, mâhiyeti açısından bir takım hükümleri vardır. Bu birleşmeye bağlı levâzımın ve birleştirici emrin de bir takım hükümleri vardır.

Şu halde, aşama aşama, nefis terbiyesi, ahlakı güzelleştirme ve idare etme: Bil-kuvve olan şeyin, bilfiil haline çıkmasında bunlardan yararlanır. Ayrıca, bazı arızî iyi huyların zâtî huylar veya ona benzer hale gelmesi için derinleştirilmesinde ve bazı sıfatların ortadan kaldırılmasında ve bunların kötü huylarının silinmesinde bu hükümlerden yararlanılır. Bunlar ortadan kaldırılmazsa, bu kötü huylar derinleşip, sonuçta insanın bu sıfatlardan kurtulması imkânsız hale gelir ve bunların bulunduğu mahalde zararlı sâbit bir takım zararlar geride kalır.

Bütün bunlar, insanın tedricen gelişip, kendisine münasip manevî, rûhânî, suri-misâli ve misâli olmayan itidâl derecesine ulaşması içindir. Bu yükselmenin bilinen-yakın gelecekteki hükmü, bilinen ve takdir edilmiş sonraki bir vakte kadar sürer.

Şu halde, ifâde ettiğimiz hususları bilen kimse, sûret ve onunla zuhûr sırrını, keşf ve perde sırrını bu konuda gıdalara ait hükümleri öğrenmiş olur. Ayrıca, yiyeceklerden helal ve haram olanların sırrı, mücahede ve riyâzetin sırrı gibi büyük ve başkalarının mahrûm kaldığı sırları öğrenmiş olur.

Mizâç, Gıda Kuvvetine Baskın Gelir

Bilinmelidir ki: Gıda, herhangi bir keyfiyetin baskın olduğu bir mahalle geldiğinde, o, bu keyfiyete dönüşür. Mizâc kuvvetli olduğunda, gıda kuvvetini ve hükmünü ona baskın gelmekle geçersiz kılar. Bu durumda, gıdada bulunan özelliklerin eseri, ortaya çıkmaz. Bu özellikler, kendilerine baskın gelen bu yere uğramamış olsalardı, ortaya çıkacaklardı.

İşte, bütün gıdalardaki rûhânî kuvvet ve özelliklerin, rûhânî mizâç ve daha önce belirttiğimiz gibi rûhânî kuvvetlerin, ilmî-amelî nefsanî özelliklerin birleşiminden özel olarak beslenen kimseye ait mizâç karşısındaki durumu da böyledir. Çünkü bu mizâç, rûhânî sıfatların varlıklarını yetkin iyi özelliklere çevirebileceği bir kuvvet derecesine ulaşır. Bu sıfatın hükmü, kendisine işâret ettiğimiz bu halin ve rûhânî mizâcın sahibine hâkim olur. Bu sıfatın kuvvet ve özellikleri, bu şahsın kuvvetinin altında ve rûhunda ortadan kalkar.

Kemâl ehlinin mukâbilinde bulunan kimseye nispetle kötü yönde ve eksiklikler makâmında da durum böyledir. Çünkü ilâhî feyiz ve ulvî kuvvetlerin eserleri ve meleki teveccühler, birbirlerinden farklılaşmış bir halde son derece temiz ve mukaddes bir halde kendilerine ulaşır. Buna göre bu tecellîler ve eserler, bu kimselere ulaştıklarında, onların hallerine göre boyanır, kendilerine hâkim olmuş kötü sıfat ile vasıflanır, bunun neticesinde de isimlere ait eserler ve rûhânî teveccühler, o insanların tabiatları ve eksik ve bozuk mizâçlarının altında ezilir. Bu kimselerin kötü özellikleri, bu eser ve teveccühlere hâkim olur, böylelikle, onları perdelerler ve hükümlerini gizlerler.

Nitekim, daha önce tecellîlerin sırrı bölümünde buna işâret etmiştik.

***

Bu sır ve makâmın tafsîlînden, daha önce dikkat çektiğimiz üzere, helallik ve haramlığın sırrı da öğrenilir. Böylelikle bilinir ki, bazı şeyler vardır ki bunlar, bazı kimselere nispetle yararlı, bazı kimselere nispetle ise yararlı değildir. Zâhirî tabiat mertebesinde bunun örneği, bal gibi çeşitli şeylerdir. Bal, mizâcı ateşli ve tutuşmuş kimseye nispetle yararlı, mizâcına balgam hâkim olan soğuk ve rutubetli kimseye ise bal, yararlı değildir.

Bu konudaki prensibin şu olmalıdır: Tabiî şeylerde bu hükümlerden herhangi birisini müşâhede ettiğinde, bunun benzerini rûhânî mertebelerde ve nefsânî ve manevî sıfatlarda da düşünmelisin. Beş nikah ve bunların sırları hakkında daha önce belirttiğim gibi, tabiî hükümler rûhânî hükümlerden, rûhânî hükümler ise, gaybî hakîkatlerden meydana gelmiş olduklarını aklında tutmalısın. Şâyet keşif ve müşâhede ehlinden isen, bu ifâdeyi hatırla ve gerisini bırak! Aksi halde teslim ol ve talep et! Çünkü Rezzak, kuvvet ve metânet sahibidir, gayb hakkında cimri değildir.[86]

Tabiî şeylerin rûhânî şeylere tabi olduğunu dikkate aldıktan sonra, cüzî rûhların tabiî mizâçlardan meydana geldiğini, bu rûhlar ve bedenler ölçüsünde ve mizâca göre belirlendikleri için bunlara ait hüküm ve eserlerde mizâçlara ait şeyleri de düşünmelisin! Bunun ardından da bu bilgiyle, başlangıçta dikkatini çektiğimiz tarzda, isimler ve bir olan Vücûd-ı mutlak karşısında varlıkların hükmüne terakki et. Bütün bunların toplamından gözüken şeylere bakarsan, acaib sırları görürsün.

Bütün mertebelerdeki gıdaların hükmünü düşün! Binaenaleyh isimlerin gıdası, hükmün mahalli olan mazharlar şartıyla, onların hükümleridir. Bu, mânâlar ve gaybî hakîkatler âlemidir. A'yânın gıdası, vücûddur. Vücûdun gıdası, a'yânın (dış varlıklar) hükümleridir. Cevherlerin gıdası, arazlardır. Rûhların gıdası, onların ilimleri ve sıfatlârıdır. Ulvî sûretlerin gıdası, hareketleri ve hareketleri sürekli kılan şartlardır. Bunlar, esmaî hakîkatlerden istimdat eden rûhlarından yardım taleplerinde şart olan şeydir. Unsurların gıdası, sûretlerini bâki kılan ve onları zıt ve muhalif şeylere dönüşmekten koruyan şeylerdir.

Tabiî sûretlerin gıdası, bu sûretlerin ve mizâcın kendilerinden oluştuğu keyfiyetlerdir. Binaenaleyh hararet, ancak hararet ile bâki kalır. Burudet ve bu ikisinin dışındaki rûhânî keyfiyetler de böyledir. Hayâtın mazharı olan aslî rutubet[87] , ancak gıdalardan beslenen ile bâkidir. Fakat, hakîkat ve hüküm olarak manevî bir şeyin başka bir mânâ ile kaim olması, onların lâzımı olan madde ve arazlar ile gerçekleşebilir. Bu araz ve maddeler, işin kendisine bağlı olduğu şartlardır. Bu şartlar, li-zatihi maksat değildir, aksi halde aslî birincil kasıt ile irâde edilmiş olmaları gerekirdi. Binaenaleyh bunların vazifesi, maksadı yerine ulaştırıp, ayrılmaktan ibârettir. Bunun ardından benzeri onun yerini alır.

Farklı mertebelerine göre bütün gıdalarda ve daha önce mertebelerinden bahsettiğimiz gıdalananlarda, durum böyledir.

***

Vücûd bir olup, hiç bir benzeri olmadığı için, vücûdun birbirinden farklı a'yân ile zâhir ve hasıl olan taayyünleri de, Vücûdun birliğiyle gerçekleşmiştir.

Burada bazı sırlar vardır ki, bunların açıklanması mümkün değildir. Fakat ima ettiğim şeyi düşünüp, bunun makâm ve aslına muttali olan kimse, bütün âlemin sûretlerinin zuhûr sırrını, rûhlarının sırrını, dünyevi, uhrevî ve berzâhî yaratılışların sırrını öğrenir. Ayrıca hareketli ve hal sahibi bütün kimselerden sâdır olan hareket, fiil ve hallerden; âlemde gerçekleşen bütün oluş ve bozuluş meydana gelen şeyleri; bütün bunlardan ve bunlarda öncelikli niyet ile irâde edilen şeylerin ne olduğunu, birinci kasta bağlı olarak ve ikinci derecede bunlardan irâde edilen şeyin ne olduğunu da öğrenir. Sadece bir açıdan şart olan, bir tek itibarla irâde edilen şeyin ne olduğunu, herhangi bir mertebede şart veya tabi olan şeyin, başka bir mertebede bizzat irâde edilen ve metbu olan şey olduğunu, mevtın veya vakit veya başka bir şey ile sınırlanma yönünden bütün bu zikredilen şeylerde vaktin, halin, mevtının, mertebenin hükmünün ne olduğu, bu durumların, nasıl olur da bazen metbuluk ve bazen de meşruiyet mertebesinde bulunduğunu, başka bir zamanda ise şartlık ve tabilik mertebesinde bulunduğunu, vaktin ve halin, kendisiyle ve kendilerine göre taayyün eden kimseye nispetle ve de bunların kendisiyle taayyün ettikleri kimseye nispetle hükmünün ne olduğunu öğrenmiş olur.

Hiç bir mertebede o devirdeki ve asırdaki insân-ı kâmil'in dışındaki hiç bir şey, birincil amaç ile irâde edilmiş değildir.

Bazı şeyler vardır ki, onlar, bir tek zaman içinde iki itibarla birinci ve ikincil kasıt ile irâde edilmiştir. Ayrıca bu kimse, insân-ı kâmilin zuhûrundan önce bu tafsillerin içermiş oldukları mertebelerin mâhiyetini, bunun sahîh olup olmadığını öğrenir. Devamın, bekânın, ibkanın, sırrını, zevalin, ölümün, fenanın, yok etmeninin ve bunların dışında tafsillerini ve başlıklarının tafsillerini bile zikretmenin imkânsız olduğu şeylerin sırrını öğrenmiş olur. Üstelik, bu ilimlerin bir kısmını isimlendirmek bile, içerdiği sakıncalardan dolayı, imkânsızdır.

Bu ifâdelerimiz, basîret sahiplerini müstağni kıldığı gibi, bunlarda bu zevke ortak olanlara bir hatırlatma, düşünenler için ise, ibret vardır.

Allah, hakkı söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakime ulaştırır.

Zâhir Lisanı

“Âlemîn/âlemler”

Tefsir:

“Âlemîn”, âlem kelimesinin çoğuludur. âlem, “alâmet” kelimesinden türetilmiştir. âlem, Allah’ın dışındaki her şeyden ibârettir. Bu sûre, hazret-i cem’den-cem mertebesi varit olup, bu mertebenin sırrını içerdiği için, bu sûrede Rab ismi, Allah’ın dışındaki her şeye izâfe edilerek zikredilmiştir. Böylece, daha önce bazı özelliklerinden söz ettiğimiz meseleye dikkat çekilmiştir. Çünkü bu ismin izâfetleri, pek çoktur. Bu izâfet ise, bunların en umumisidir. Bütün bunların içindeki en hususî izâfet ise, bu ismin kâmil ve birleştirici insân olan Hz. Peygamberimize izâfe edilmesidir. Buna örnek olarak **“Hayır rabbına yemin olsun ki, onların hepsini haşredeceğiz”** (Meryem, 68)**; “Gani ve rahmet sahibi Rabbine yemin olsun ki”; “Şüphesiz ki varış, senin rabbınadır.”** gibi âyetleri verilebilir.

Çünkü Hz. Peygamber, bütün kâmiller gibi, Allah Teâla’nın kendisini isimlendirdiği üzere kemâli ve câmiliğinden dolayı “Abdullah (Allah’ın kulu)” olduğu için, bunun ardından Rab ismine izâfe edilmesiyle, rubûbiyet hükümlerinin en umumisini, en kâmilini ve en camisini de taşımış olmaktadır. Bu iki izâfenin dışında kalanlar ise, bunların arasında taayyün eden tafsîlî ve cüzî mertebelerdir.

Bâtın Lisanı

Bunu öğrendiğinde âlem kelimesinin açıklanması bağlamında “bâtın” lisanıyla şöyle deriz:

Bilinmelidir ki: Hak, âlemin fertlerinden her birisini, kendisi gibi özel bir şeyin delili ve alâmeti yapmıştır. Binaenaleyh her bir fert, taayyün etmiş varlığı açısından isim diye isimlendirilen ulûhiyet nispetlerinden birisinin alâmetidir. Delil olan bu şey, o ismin mazharıdır. Ayn-ı sâbitesi açısından o fert, kendisi gibi bir ayn-ı sâbitenin delilidir; taayyün etmiş bir varlık ile nitelenmiş ayn-ı sâbite olması açısından ise, kendisi gibi varlık ile nitelenmiş a’yândan birisinin alâmetidir.

Buna göre cüzler, cüzîlikleri yönünden, kendileri gibi cüzîlerin alâmetleri. Toplamları ve her birisinin içermiş oldukları küllî mânâ yönünden ise, kendilerini birleştiren küllî bir durumun alâmetidirler. Bu küllî emir, cüzîlerin varlıklarının kendisinden taayyün ettiği Vücûd-ı Mutlak'tır.

Hak, büyük âlemin bütününü de, zâhirî açısından kendi rûhu ve mânâsına delil ve alâmet yapmıştır. Bütün âlemin sûretlerini ve rûhlarını, kendi isimleri, nispetleri ve âlemin hepsini kuşatan ulûhiyetinin alâmeti yapmıştır.

Allah, insân-ı kâmil'i rûhu, sûreti ve mertebesi itibarıyla bir bütün olarak, kendisine tam ve kâmil anlamda delâlet eden eksiksiz bir delil yapmıştır.

Hak ve insân-ı kâmil'in dışındaki şeylerin delâlet ettikleri varlıklara delâletleri -kendileri olmadan delâlet edilen şeyin bilinmesinin imkânsız olması anlamında- zorunlu bir şart ve hükmü sürekli değildir. Bunların delil olması, âlemdekilerin çoğunluğuna ve gâlip hükme nispetle böyledir. Hak ve insân-ı kâmil ise, böyle değildir. Onların her birisiyle her şey bilinebileceği gibi, her birisi de, sadece ya kendisiyle veya diğeriyle bilinebilir.

***

Bu meselenin sebebi şudur: İnsan, her şeyin bir nüshâsıdır. İnsanın kuvvet ve mertebesinde, kendisinde o şeyden bulunan özellik ile her şeye delâlet etme imkânı vardır. İnsan, bir şeye delâlet etmede her şeyden müstağni kalabilir.

İlâhî katta da durum böyledir, çünkü Hak, her şeyi ihâta etmektedir. Şu halde kim Hakkı tam olarak bilirse, içerme ve iltizam yoluyla her şeyin hakîkatini bilebilir.

Hak ve insân-ı kâmil'in dışındaki şeylerde ise durum, açıkladığımız tarzdadır. Çünkü Allah'ın kullarından bazıları, Hakkın fethinin kaynağı olabilir. Böylelikle o kimse, Hakkı Hak ile bilir. Bu durumda Hakkın bilgisi ve müşâhedesiyle tahakkuk edip, bu bilginin ve müşâhedenin hükmü, o kimsenin varlığının mertebelerine sirâyet eder. O kişi, kendisine en yakın şey olan nefsine varıncaya kadar, her şeyi Hak ile bilir. Nitekim daha önce bu konuya işâret etmiştik.

İlim, şuna hükmetmiştir: Bazı şeyler, şart hükmündedir ve şart olan bu şey, bir şeyin bilinmesinin sebebidir. Bu nedenle Hak, söylediğimiz durumdaki kimse ve benzerleri için, o şeyde ve onun hakîkatinde tecellî eder. Böylelikle onlar, bu mertebede bu açıdan Hakkı bilir, ardından da Hak ile bilinmesi o şarta bağlı şeyi bilirler. Fakat bu bilme, işâret edilen bu ilâhî nispet, kevnî nispetlerin ortadan kalkıp özel vechin (vech-i has) sirâyet etmesi açısından gerçekleşir. Böylelikle bu kimseler, yolların sırrından bahsederken belirttiğimiz üzere, onu sadece Hak ile bilirler.

Bazı tecellîler ise, kendilerinden daha alt mertebedeki başka tecellîlerin alâmetleridir. Şöyle ki, tanımlayan, tanımlanandan daha açık ve önce olmalıdır.

Muhakkikler arasında, tecellîlerin kendilerini kabul edenler yönünden ve tecellînin kaynağı olan ve kendisinde zuhûr ettiği isim ve mertebelerin farklılığına göre farklılaştıklarında hiç bir görüş ayrılığı yoktur. Bazı tecellî mazharları, başka bir takım mazharların alâmetleri oldukları gibi, bazı tecellî ve mazharlar da, başka bir takım tecellî ve mazharlar üzerinde perde olurlar. Bununla birlikte, bütün bunlarda tecellî eden birdir.

Şu halde farklılık, mertebelere, mertebeleri tanıma ise, ilme bağlıdır. İlmin gerçekleşmesi için ise, alâmet, yollar ve benzeri şeyler gibi pek çok sebep vardır; bunların hepsini ifâde etmek, sözü uzatır.

***

Sonra şöyle derim: Bazı vakitlerde bazı nefislerde, ilâhî ikrâm nefhaları coştuğunda, bir takım haller hasıl olur. Bu haller, onların Hakkın dışındaki şeylerden yüz çevirip, tam olarak temizlendikten sonra kalblerinin vecihleriyle göz açıp kapatmadan daha kısa bir zamanda Gayb-ı Zât'a yönelmelerini gerektirir; böylece bu nefisler, Hakkın dilediği ilâhî ve kevnî sırları idrâk ederler. Bu nefisler, bazen bu mertebeleri ve tafsillerini öğrenirler, bazen ise öğrenemezler. Bununla birlikte, konusu Hak veya âlem olan bilgiyle tahakkuk ederler. Bu bilgi, Hakkın dışındaki herhangi bir şeye delil ve alâmet olmaz; aksine Hak, daha önce de buna işâret ettiğimiz gibi, alâmetin ta kendisi olur.

***

Âlemler, gerçekten de çoktur; bunların başlıcaları, daha önce mâhiyetlerini belirttiğimiz, vücûdî mertebelerdir.

Amâ'dan taayyün eden âlemlerin ilki, mutlak-misâl âlemidir. Bunun ardından, teheyyüm (kudret) âlemi, daha sonra Kalem ve Levh âlemi, sonra Tabiat âlemi gelir. Tabiat âleminin gelmesi, hükmünün cisimlerde Heyula ve Küllî cisim hakîkatleriyle zuhûru açısındandır. Bunun ardından, Arş gelir. Tertip bu şekilde devam eder, ta ki iş, dünya âleminde insana ulaşır. Bunun ardından, berzâh âlemi, daha sonra haşr âlemi, sonra cehennem âlemi, sonra cennetler âlemi, sonra Kesib âlemi, sonra ahadiyet-i cem ve'l-vücûd (sıfatlar âlemi) âlemi gelir. Bu âlem, bütün âlemlerin kaynağıdır.

Allah, hâdidir.

“Allah, rahmân ve rahimdir.” (Fatiha)

Daha önce **“Hamd âlemlerin rabbı Allah’a aittir”** âyetinin kelimelerinden bahsedip, bunlardan her birisine ait küllî sırları ve bunların lâzımı olan mücmel hükümleri açıklamıştık. Bu nedenle, bu âyetten bir defa daha özet ve veciz bir şekilde bahsetmeye gerek duydum. Böylelikle âyetin tek tek kelimeleri bilindiği gibi, bütün olarak cümle ve metni de anlaşılmış olur. Allah nasip ederse süredeki bütün âyetleri tefsir ederken bu şekilde hareket edeceğim. Bunun ardından, bu konunun gerektirdiği ölçüde, daha önce zikredilen kısa açıklamaya, “Rahmân ve Rahim” isimleri hakkındaki açıklamamı ekleyeceğim. Gerçi daha önceki ifâdelerde bu konuda yeterli açıklama vardı, fakat, Besmele’de önceden zikredilmiş olsalar bile, bu iki ismin hükümlerine dikkat çekmemiz gerekmiştir.

Bilinmelidir ki: Hamd sahiplerinin, hamd ettikleri kimselere olan hamdi, genellikle bir nimetten sonra ve ihsanın karşılığında olmaktadır. İhlas sahibi âriflerin, herhangi bir nedene bağlı olmadan yaptıkları hamdleri, bu hamdin dışında tutuyorum; çünkü onların, Hakkın kendisinden ve sahip olduğu kemâlden dolayı hamde müstahak olduğuna dair Haktan elde ettikleri bilginin kendisi, en büyük ve ulvî nimetlerden birisidir.

Hamd genellikle ihsanın karşılığında ise ve herkes, şu iki hal, yani rahat ve sıkıntıdan birisinde bulunduğuna göre, muhakkiklere göre Hak, kullarının maslahatlarını en iyi bilen ve bu maslahatları kulları adına onlardan daha iyi gözetendir.

Kuşkusuz ki, ârif ve muhakkiklerin efendisi, bir hadisinde hamdin bütün hükümlerini toplamıştır. Hz. Peygamber, rahattaki hamdi “Nimet veren ve ihsanda bulunan Allah’a hamd olsun (el-hamdü lillahi’l-mün’imi’l-mütefaddıl)” derken; “sıkıntı”daki hamdi ise “Her halde Allah’a hamd olsun (elhamdü lillahi ala küllî hal)” ifâdesinde bir araya getirmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber, bizim tabiat ve amaçlarımıza uygun olmayan bir halin, idrâk edemediğimiz fakat faydası bize dönen bir veya daha fazla maslahata sahip olduğuna dikkat çekmiştir.

Binaenaleyh bu hallerde, biz onları kerih görsek bile, Allah’a ait gizli bir rahmet ve ulvî bir hikmet bulunmaktadır; bu hikmet, bizim onlardan dolayı hamd etmemizi gerektirmektedir. Bizim onda idrâk ettiğimiz bu ölçüdeki kerâhet, pek çok durumda Hak onları silse bile, bir takım hallerimizin kendi üzerimizdeki hükümleridir. Nitekim Allah, şöyle

buyurmaktadır: **“Size isâbet eden her bir musibet, kendi ellerinizle kazandığınız şeylere racidir; Allah ise pek çoğunu siler.”** (Şura, 30).

Hz. Peygamber de, Ebu Zer’in rivâyet ettiği kutsi bir hadiste Allah’ın şöyle buyurduğunu belirtmektedir: **“Şu halde kim hayır bulursa, Allah’a hamd etsin; bunun dışında bir şey bulan ise sadece kendi nefsini kınasın.”**

Buna göre, kerih gördüğü haller de dahil olmak üzere, kulun içinde bulunduğu bütün haller, içerdikleri maslahatlardan dolayı Hakka hamdi icap ettirirler. Bu maslahatları, herkes hisseder. Buna örnek olarak, Hz. Ömer’in meselesi ve onun idrâk ettiği şeyin farkına varan kimseleri verebiliriz.[88] İşte bu, nimetin genelliği ve rahmetin umumiliğidir.

Hamd, ihsan sahibinin ihsanı ile ihsanının mazharı olan kimse arasında meydana gelir. İşte Hakka izâfe edilen bütün kemâl vasıfları da, bu iki ilâhî ve kevnî mertebe arasında ortaya çıkar.

***

Hamdin en önemli nedeni ve gerekçesi ihsandır ve “Allah’a hamd olsun (El-hamdülilllah)” diyen kimsenin bu ifâdesi, Hakkın hamdin mâliki, hak sahibi, daha önce açıklandığı üzere farklı mertebelerine ve küllî hükümlerinin detaylarına rağmen hamdin sadece kendisine mahsûs olduğunu belirtmekten ibârettir. Hamd ise, mutlak ve küllî bir hakîkat olup, aynı zamanda bu mutlak hamdin izâfe edildiği “Allah” isminin de mutlak bir isim olması ve de Mutlak’ın, salt mutlaklığı açısından herhangi bir hükmünün ortaya çıkmayışı nedeniyle, bunun ardından târif, Rab ismiyle gelmiştir. Rab isminin, sadece izâfe olarak kullanıldığını belirtmiştik. Bu nedenle Hak, bu ismi âlemler kelimesine izâfe etmiş, “Allah” müsemmâsını, bu mertebede ve bu açıdan târif etmiştir.

Hak, rubûbiyetinin saltanatının umumiliğini, ulûhiyetinin hükmünün kapsayıcılığını açıklamak; mülk, terbiye, tasarruf vb. daha önce açıklanmış olan yönlerden emrinin ve kudretinin âlemde nüfuzunu ispat etmek için, Rabbı âlemlere izâfe etmiştir.

Şu halde nimetlendirme belirtilip, nimetten dolayı hamde mazhar olan nimet sahibinin mertebesi ortaya çıkınca, bunun ardından hamde neden olan ihsanın ulaşmasının bilinmesi, hamd edilenin hamd sahiplerinden üstünlüğü, onun rablığı, hükmünün amel sahiplerine şâmil olmasını

açıklamaya gerek duyulmuştur. Onlar, bu hükümlerin mahalleri ve bu nispet ve sıfatların mazharlarıdır. Bu ihsan, hangi yolla ulaşır, bu yolların sayısı ne kadardır? Kısımları nelerdir? Çünkü bunları bilmekle nimete nail olan kimse, nimete ve nimeti verene dair tam bir bilgi elde eder ve hamddeki huzûru kemâle erer, ulvîleşir ve genişler.

Şu halde, Hakkın bunun ardından sadece er-Rahmân ve er-Rahim isimlerini zikretmiş olması, hamd ve şükre neden olan nimetlendirme ve ihsanın, bu iki ismin feri olduklarına işârettir.

Çünkü rahmet ve onun gazabı geçmesi olmasaydı, âlem var olamaz, el-Munim, el-Muhsin ve benzeri isimlerin de herhangi bir varlığı zuhûr edemezdi.

Bunun için er-Rahmân ismi, ihâta, hüküm, ilgi ve kapsayıcılıkta Allah ismini takip etmiştir.

Allah, bu iki isim vasıtasıyla burada nimetine mazhar olmanın iki yolu, nimetinin de iki kısım olduğunu belirtmektedir: Bunların ilki, tertip silsilesi ve sebepler, şartlar ve vasıtalar mertebesidir; diğeri ise, vasıtaların ve zikredilen şeylerin ortadan kalkması yoludur. Sebeplerin ve varlıkların kendisinde herhangi bir hükmünün veya ortaklığının bulunmadığı özel yolla gerçekleşen nimetlendirmeye, daha önce defalarca dikkat çekmiştik.

İki kısım ise, genellik ve özellikten ibârettir. Umumilik, Rahmân’a ait varlığa mahsûstur. Çünkü rahmet, daha önce de belirttiğimiz üzere, varlığın ta kendisidir. Gazap, mümkün çokluğun lâzımı olan yokluk hükmü ile ortaya çıkar. Bu noktada rahmetin gazaba önceliği, yaratma tercihidir.

Er-Rahmân, Vücûdun aynısı olması cihetinden, Hakkın bir ismidir. Çünkü Hakkın isimleri, eser ve kâbiliyetlerle taayyün eden itibarlara göre kendisine izâfe edilirler. Bunun için isimler, isimlendirilen tek olsa bile, çoğalmışlardır.

Tahsis, umumun hükümlerinden birisi ve onun feri olduğu için, er-Rahim ismi er-Rahmân’da mündemiç olmuştur. Ulûhiyet, mâhiyeti açısından herhangi bir varlığı olmayan mâkul bir mertebedir ve kendisiyle nitelenmiş ve isimlenmiş Hak’tan farklı değildir; çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere isim, bir açıdan müsemmâsının aynıdır. Bu nedenle Allah ismi, bütün mertebeleri ve varlıkları kuşatan bir isim, Rahmân ismi de sadece varlığa delâlet ettiği için Allah isminden daha hususî olmuştur. Rahim ismi de, Vücûdun hükmünün tafsîlîne ve varlıklarda onun taayyünlerini izhâra tahsis edilmiştir.

Açıklanan şeyi anlayıp, daha önce bu iki ismin ve de istivanın sırrı, Arş ve Kürsî'nin sırrı hakkındaki açıklamaları hatırlarsan, bu isimlerin bilgisiyle tahakkuk etmiş pek çok sırrına muttali olursun.

***

Her şeyin, çoğul veya fert olarak, mertebe veya varlığı açısından Hakka istinat etmesi gerekir. Bu nedenle bu iki ismi diğer isimlere mertebe ve üstünlük açısından takdim edip, şöyle buyurmuştur: "De ki: İster Allah deyiniz, ister Rahmân deyiniz. Hangi isimle dua ederseniz edin, en güzel isimler ona aittir." (İsra, 110)

Sonra bilinmelidir ki: Rahmet, küllî tek hakîkattir. Rahmete mensup ve Hz. Peygamberin "**Allah'ın yüz rahmeti vardır**" hadisiyle işâret edilen çokluk ise, rahmetin mertebelerine döner. Rahmetin yüz sayısına tahsisi, zikredilmesi hadiste teşvik edilen küllî isimlere işârettir; Cennet mertebelerindeki durum da böyledir.

Sayılan isimlerin her birisinde rahmetin bir hükmü vardır. Çünkü isimler, daha önce açıkladığımız üzere, bir açıdan müsemmânın aynıdır. Müsemmâ ise, Vücûd-ı Mutlak'ın sahibi olan er-Rahmân'dır. Daha önce, isimlerin hükümlerinin sadece mazharlarıyla zuhûr ettiklerini belirtmiştim. Mazharlar ise, varlıkları açısından dikkate alınmadıklarında, var olmayan nispetlerdir. Nispetleri, ancak Vücûd ile dikkate alımır. Şu halde isimlerin ve mazharlarının hükmü, Vücûda tabidir.

Bu, daha önce dikkat çektiğimiz er-Rahmân isminin hükmünün genel olmasının sırrıdır.

Şu halde dünyaya gönderilmiş bir tek rahmet, rahmetin nispetlerini birleştirir. Bu nispet, Hakkın tecellîsinin ve isimlerinin hükümlerinin, her halde, vakitte ve mertebede kâbiliyetlere ve bunların hükümlerine göre taayyün ettiğini belirttiğimiz üzere, kuşatıcı bir mertebede zuhûr etmiştir. Doksan dokuz rahmet ise, rahmetin mertebeleri ve sayılan isimlerdeki hükümlerinden ibârettir.

Bu durumda birleştirici nispet, küllî açıdan rahmetin hükmünü izhâr eder. Zikredilen isimler ile de, rahmetin tafsîlî hükümleri zuhûr eder; hepsinin birliğiyle ise, işin sonunda rahmetin gazabı geçmesinin sırrı zuhûr eder.

Daha önce defalarca belirttik ki, işin sonu, başlangıcın benzeri, hatta ta kendisidir. O, başlangıç ve son arasında ortaya çıkan nispetlerin hükümlerinin tedahülünden dolayı iki taraf arasında gizlenmiştir. Sonra, öncelik hükmü, işin sonunda kemâle erer ve böylelikle sonuçta baskınlığı zuhûr eder. Çünkü her işte hüküm, cem sırrıyla olmak şartıyla önce olanlara aittir; nitekim daha önce defalarca bu meseleye işâret etmiştik.

Kıyâmet günü gelip, bu birleştirici nispet isimlere bölünen doksan dokuza eklenip, el-Muntakim, el-Kahhar ve benzeri isimlerin hükmü sona erdiğinde, yaratılışın başlangıcında rahmetin gazaptan önce gelmiş olmasının sırrı zuhûr eder.

Varlıklar, isimlerin ve hakîkatlerin mazharları, insan da bu varlıkların en kapsamlısı ve kâmili olunca, ilâhî emir, kulları arasında bu küllî ve tafsîlî hükmün mazharı olan ve rahmete tahsis edilmiş kimselerin bulunmasını iktizâ etmiştir. Bu kul, hadiste kıssası anlatılmış sicillat sahibi olur. Bu insanın ahadiyet-i cem sırrını taşıyan bineği de, içinde La ilâhe illellah'ın (Allah'tan başka ilâh yoktur) bulunduğu şeyden ibârettir; bu binek, öncelik, câmilik ve ahadiyetin sahibidir. Bu binek, bütün isimlere baskın olur.

***

En kâmil tahkike göre: Rahmetin hükmü, isim mertebelerinde tafsil nispetiyle ve kesret de çokluk ve ahadiyetiyle sirâyet ettiği için, gâliplik ve mağlupluk rahmete raci iki hüküm olmuştur. Binaenaleyh rahmet, birliği ve tafsîlî nispetleri birleştirmesi açısından, gâliptir; bizzat kendisi, ferleri, her ismin mertebesinde o isme göre taayyün eden cüzî nispetleri açısından ise, mağluptur. Rahmet, gâlip olan mağlup, mahkum olan hâkimdir. Aynı durum, işâret edilen mazharda da böyledir. Çünkü doksan dokuz, bu kulun işlemiş olduğu kötü fiillerinin halinin nüshâsıdır; La ilâhe illellah'ı (Allah'tan başka ilâh yoktur) içeren binek ise, işlemiş olduğu iyi davranışlarının nüshâsıdır. Böylelikle kendisine izâfe edilmiş iyi fiil, bu kötü fiillere baskın olmuştur. Bu kul, iyi fiili açısından gâlip, kötü fiili açısından ise, mağluptur.

Bu makâmın üstüne çıkan kimse, fiilin fail ile birlikte kendi nefsine gâlip geldiğini görür; çünkü bu makâm sahibinin zevkinin üzerine terakki ederse, âleme nispet edilen bütün fiil ve sıfatların, Haktan sâdır olduğunu ve mümkünlerle birlikte olmak şartıyla tekrar ona döneceklerini görür.

Mümkünler, kendileriyle beslenmenin gerçekleştiği mânâları taşıyan gıda maddeleri gibi, sadece şartlardır; böylelikle bu maddelerle amaçlanan şey, talep sahibine ulaşır ve onunla birleşir, bununla birlikte arada farklılık bulunmaz, bunun ardından ara da ortadan kalkar.

Artık, “er-Rahmân ve er-Rahim” isimlerine ait bir ilave kalmıştır, bunu zikredip, bununla –Allah’ın izniyle- bu isimlere dair açıklamalarımıza son vereceğiz.

Rahmetin Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Rahmete mahsûs mertebeler, üçtür: Zuhûr mertebesi, bâtınlık mertebesi ve ikisini birleştiren mertebe; daha önce, temyîz mertebelerinde ve başka bir takım yerlerde bunlardan bahsetmiştik.

Her varlık, bu mertebelere sahiptir ve bunların hükmünden hali değildir. Bu üç mertebeye göre rahmetin hükümleri, saitlerde, şakilerde, mücerret rûhlar gibi bedenleri olmaksızın sadece nefisleriyle nimetlenen kimselerde, ya da sadece bedenleriyle nimetlenenlerde ve bu ikisini birleştirenlerde, ayrıca cennette sûretleriyle değil de amelleriyle nimetlenen saitlerde çeşitli kısımlara ayrılır; Cennette saitlerin ilimleriyle nimetlenmelerinin nedeni, onların ameller cennetinde surî olarak nimetlenmelerini gerekli kılacak şeyler hazırlamayışlarıdır. Bununla birlikte başkalarına nispetle nimetleri çoktur. Bunların zıddı ise, Allah’a dair ilimleri olmayan zahit ve âbidlerdir. Çünkü bu kimselerin rûhları, kendileriyle ilâhî ve ilmi mertebeler arasındaki münâsebetin yoksunluğundan dolayı, rûhânî nimetten çok az nasiplenir.

Bu nedenle, yani aradaki münâsebetin yoksunluğundan dolayı, bu kimselerin himmetleri, amel esnasında amelin ve neticesinin ardına ilişmemiştir. Onlar, ameli gaye zannedip, onun katındal durmuş, vaat edilen şeyleri arzulayıp veya sakındırıldıkları şeylerden korkarak amelle sınırlı kalmışlardır.

İki nimeti tam olarak birleştirenler ise, ilim ve amelde kâmil payı elde edenlerdir; bunların örneği, Hz. Peygamber ve veli ve kâmillerden ona vârislik kemâline eren kimselerdir.

Rahmet varlığın kendisi; Vücûd, nûr ve daha önce de dikkat çektiğimiz gibi yokluk ve karanlığın sahibi ise, nûrun kendisinde daha yetkin ve şâmil zuhûr ettiği kimse, Hakka nispetle kulların en yakını ve en kâmilidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, Rabbinden zâhirini nûrlandırmasını talep ederek,

saç, deri, et ve benzeri zâhirî organlarını zikretmiştir. Bunun ardından ise, kalb, görme ve işitme gibi bâtınî uzuvlarını saymıştır. Hz. Peygamber, tek tek bunların sayımını bitirdikten sonra, bunların hepsinin birliğinin lisanıyla konuşup, şöyle buyurmuştur: **“Allah’ım beni nûr kıl, beni nûr kıl.”**

İşte bu, zâhir ve bâtın, mücmel ve mufassal olarak bütün açılardan rahmetin hükmüdür.

***

Bu makâmın sahibinde, yokluğa dönük yönü olan imkân vecihlerinin hükmünden, sadece bir açıdan bir tek nispet kalır. Bu nispetle, bu kimsenin ubûdiyeti sâbit olur ve bununla sûreti üzerinde yaratıldığı kimseden ayrılır.

Hakkın, peygamberini âlemlere rahmet olarak gönderilen ve de müminlere karşı rauf ve rahim diye târif etmesini hatırlayınız! Allah’tan niyâz et ki, seni de bu en büyük efendiye bu üstün ve şerefli makâmda vâris kılsın! Bu makâmın sahibi, insân-ı kâmil’dir. Zikredilen hal ise, kemâlin haddinin cüzlerinin en büyüklerinden ve bu makâma mahsûs vasıfların en kâmillerinden birisidir.

Bu, böyle bilinmelidir.

***

Şimdi, tekrar konumuza dönüp, şöyle diyoruz:

Cehennemde de durum bu şekildedir; Çünkü, cehennem ateşi müminin bâtınına tesir edemez. Münafık ise, zâhirle ilgili olan en üst katta azap görmez, o, bâtınla ilgili en alt katta azap görür. Müşrik ise, saâdeti tam olan saidin mukâbilinde, hem üst ve hem de en alt katta azap görür.

Burada zikredilmesi mümkün olmayan bir takım konular vardır ki, akıllı kişi, daha önce yapılan işâretlerden bunları anlar.

Bu kısımların, bir takım tafsil ve hükümleri vardır, bunları zikretmek, sözü uzatmaya neden olacaktır. Bu nedenle, bunları zikretmekten vazgeçip, bu kadarıyla sınırlı kaldım. Bu sûredeki **“Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazap ettiklerininkine değil**” âyetinden bahsederken, bu meselenin sırlarından kalanları, âyetin gerektirdiği ve Hakkın takdir ettiği ölçüde -Allah’ın izniyle- zikredeceğim.

Sonra bilinmelidir ki: er-Rahim isminin hükmünden ibâret olan tahsis, daha önce belirttiğimiz gibi, iki kabzaya (iki tutuş) tabi iki türden ibârettir. Bunların birisi, şüpheli şeyleri ortadan kaldırmak sûretiyle nimet sebeplerini, saâdet ehline tahsis etmektir. Nitekim Allah teala şöyle buyurmaktadır: "**De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zinetini ve temiz rızıkları kim haram kılar? De ki: onlar, dünya hayâtında imân edenlere aittir, kıyâmette ise sadece onlara aittir.**" (Araf, 32).

Çünkü dünya, çokluk ve karışım diyârıdır. Binaenaleyh bu nimetler, dünya hayâtında sıkıntı ve mekan hükümleriyle karışmış olarak müminlere aittirler; âhirette ise, bu nimetler saf olarak müminlere ait olacaktır.

Şu halde er-Rahim ismi, nimet sebeplerini ve ihsan kaynaklarını sıkıntı ve kir pisliklerinden arındıran şeydir.

Tahsisin diğer türü ise, saitlerin mutlak anlamda şakilerden temyîz edilmesi ve dünya hayâtında meydana gelen benzerlikten ayıklanmasından ibârettir. Dünya hayâtında bu benzerlik, er-Rahmân isminin umumiliğinden kaynaklanmaktadır. Dünya hayâtında şakilere ait olan rahmet, rahat vb. şeyler, ayrıca bunun zıddı olarak sait müminlere ait olan sıkıntı ve elemler, rahmetin hükümlerindendir.

Aynı zamanda, zâhir alimlerinin büyüklerinden bir guruba göre er-Rahmân, mânâsı açısından umumi, lafzı açısından hususî iken, er-Rahim, lafız yönünden umumi, anlamı yönünden ise, hususîdir. Bu görüş, bir açıdan tahkik diliyle işâret ettiğimiz gerçeğe uygundur; gerçi bizim işâret ettiğimiz gerçek, zâhir ehlinin bilgi kaynağından elde edilmemiştir.

Hz. Peygamberin işlere dair bilgisinin kemâline ve Hz. İbrahim'in babasına söylemiş olduğu söze bak! Allah, bu ifâdeyi Kur'an'da bize hikaye etmektedir**: "Ey babacığım! Sana Rahmân'dan bir azap ulaşmasından korkuyorum."** (Meryem, 45).

Buna göre Hz. İbrahim, o gün babasının üzerinde hükmü olan isme riâyet etmiştir ki, o isim, er-Rahmân ismidir; çünkü babası, rahat ve selâmet içinde bulunmaktaydı. Böylece Hz. İbrahim, er-Rahmân isminin kuşatıcı bir isim olduğuna ve ihâtası altında rahmetin dışında hükmü bulunan isimlerin de bulunduğuna babasının dikkatini çekmiştir. Bu hüküm, er-Rahim ismine ait arınma ile âhiret hayâtında zuhûr eder, böylece halis rahmet kısmı, kendisine zıt bütün hükümlerden ayrılır ve her ismin özelliği, kendisine göre zuhûr eder.

Buna göre Hz. İbrahim babasına adeta şöyle demiştir: "İçinde bulunduğun rahat ve emniyete aldanma! Çünkü el-Muntakim isminden,

zikredilen arınma ve ayrışma yoluyla er-Rahmân isminin hükmü ayrıldığında, şimdi içinde bulunduğun halden farklı şiddetli ve zor şeylerle yüz yüze gelirsin. İşin ve vaktin uygun olduğu sürece bunu anlamaya çalış!” Bunun üzerine Allah, Hz. İbrahim’in dikkatini çektiği konudan babasının idrâkini perdelemiştir; bunun nedeni ise, Allah’ın takdir ettiği herhangi bir şeyin gerçekleşecek olmasıdır.

***

Burada önemli bir sırra dikkat çekip, âyete dair açıklamalarımıza sona erdireceğiz. er-Rahim ismine izâfe edilen tahsis, irâde hükmüdür; çünkü irâde, daha önce açıkladığımız gibi, aslî-ilk isimlerden birisidir. Er-Rahim ise, ihâtası altındaki isimlere nispetle küllî isimlerden sayılsa bile, zikredilen ilk-ana isimlerden sonra gelmektedir.

Ardından, irâdeye nispet edilen tahsis, kâmil tahkikte ilmin hükümlerinden birisidir; çünkü bütün tahsisler irâdeye dayansaydı, irâde olması özelliğiyle irâdenin kendi tahsisi, ya kendisine dayanmış olurdu; bu durumda bir şeyin, kendisine bağımlı ve kendisi için bir sebep olması gerekirdi ki, bu doğru değildir; ya da, bu irâdeden önceki başka bir irâdeye dayanmış olması gerekirdi ki, buna dair sözümüz, önceki irâde hakkındaki sözün aynısıdır. Böylece iş, devir veya teselsüle ulaşır ki, her ikisi de, bu tarzda imkânsızdır. Ayrıca, ilkinden başka bir irâde bulunsaydı, ilim ve hayâtın da irâdeye dayanmış olması gerekirdi, halbuki irâde, bunlara dayanmaktadır ve irâdenin mertebesi, hayât ve ilmin mertebesinden daha sonra gelmektedir. Şu halde, ilim ve hayâtın irâdeye dayanması, geçerli değildir.

O halde irâde, gerçekte, Zât’a ait özel bir ilişmedir, bu ilim ile taayyün eder ve ilimde sâbit tahsisleri ortaya çıkartır; yoksa irâde, ilimde tahsisi bulunmayan bir şeyi tahsis etmez. İlim, ilim olması yönünden Zât’ın özel bir ilişmesidir. Bunun hükmü de, bilinen ve irâde edilen şeyde ve onlara göre belirlenir. Şu halde mümkünün yaratılışla ilgili tercih nispetini ve bunun gereklerini kabul etmesi, ilmi hükmü belirler. İlmî hüküm ise, irâde ve ihtiyar nispetlerini ve bunların hükümlerini belirler[89]

Bu makâmın, ümenaya (eminler) özgü bir takım sırları vardır. Ümena (Hakkın Emin Kulları), doğruluk ve inâyet ayaklarıyla bu makâmın zirvesine yükselirler. Sen de, ulvî himmet ve kâmil istidât ehli isen, bu

sırların hazinesine ve bu nûrların kaynağına seni muttali kılması için Hakka yönel! Bu talebine cevap verilirse, yüksel, bak, uzaklaş ve artık konuşma!

Allah, kullarına karşı latiftir, dilediklerini rızıklandırır. Allah, güçlü ve azizdir.

“Din gününün sahibidir.” (Fatiha, 3)

Bu âyet, çeşitli meseleleri içermektedir.

Bunlardan bazıları şunlardır: Mülkün sırrı; günün sırrı ve ibâdete, cezâya, boyun eğmeye ve daha sonra –Allah’ın izniyle-

dikkat çekeceğimiz başka şeylere

delâleti yönünden dinin sırrı.

Öncelikle -Allah’ın yardımıyla- bunlardan tek tek bahsetmekle başlayacağız, daha sonra ise, bütünü açısından bunlardan bahsedeceğiz; nitekim daha önce de böyle hareket etmiştik. Şöyle deriz:

Mülkün Sırrı

Milk, şiddet ve kuvvet demektir. Aynı zamanda milk, kudret ve tasarruf anlamında da kullanılır. Melikü’t-tarik, dilde, yolun ortası demektir. Melikü’d-dabe, hayvanın sürücüsü ve rehberi demektir. Meleküt, zâhir ve bâtını kapsaması açısından, bu kelimenin mübalağa siygasıdır.

Bu kelimenin içermiş olduğu bütün bu anlamlar, Hak için sahîh olan anlamlardır. Çünkü Hak, kuvvet ve metânet sahibidir, rehber ve kayyumdur, her şeye kudreti yetendir, dilediği her şeyi yapandır; her şeyin melekütü onun elindedir.

Meleküt’te ince bir sır bulunmaktadır. Şöyle ki, meleküt, mülkteki mübalağadır. Mülk, sadece zâhirle ilgilidir, çünkü yaratıklarda mülk ve mâlik, onları Haktan farklı olarak kalplere ve bâtınlara mâlik yapamaz; Hak ise, bunların hepsinin mâlikidir. Hakkın bâtınî olarak mâlik olması, Kalbin, Hakkın iki parmağı arasında bulunup, dilediği gibi onu çekip çevirmesi itibarıyladır. Fiil ve tasarrufa dair her zâhir, bâtına tabidir. Şu halde bâtında melik olmak, zâhirde de melik olmayı gerektirdiği halde, zâhirde melik olmak bâtında melik olmayı gerektirmez.

Bundan dolayı bazı kimseleri görürüz ki, herhangi birisini sevdiklerinde bâtın ve zâhiriyle o kimseden etkilenirler; sevdiği kimse, onun meliki, sultanı ve efendisi olmasa bile, yerleşik ıstılaha göre onun mâlikidir.

***

Gerçi keşfe ait tahkik şu bilgiyi vermiştir: Bütün aşıklar, gerçekte kendi nefislerini severler, fakat, sevgilinin sûreti, kendileri için bir ayna mesabesindedir. Bu aynada seven kimse, tam münâsebet ve rûhânî paralellik açısından, kendisini müşâhede eder. Şu halde sevilen diye isimlendirilen şey, sevenin kendisini sevmesinin ve kendisinde tesir etmesinin şartı olur.

Bunun sırlarından birisi şudur: İnsan, ilâhî ve kevnî mertebeleri kapsayan özet bir nüshâdır. Her şey, insanda bulunur, bununla birlikte herkes, aşırı yakınlık ve birlik hükmünün çokluğa baskın gelmesinden kaynaklanan mündemiçlik nedeniyle, bunu idrâk edemez. Şu halde herhangi bir şey, kendisinden veya kendisine münasip başka bir şeyle, adeta bir ayna gibi manevî ve rûhânî bir paralellik makâmında bulunursa, bu ölçüdeki farklılık ve -benzerliğin yanı sıra- orta uzaklık, o şeyin kendisiyle o şeyden veya benzerinden farklılaşan şeyde sûretinin zuhûr etmesinin nedeni olur. Böylelikle o kimse, kendisinden ayrılan şeyde kendisini idrâk eder ve yakınlık ve birlik perdesi ortadan kalktığı için nefsini müşâhede edebilmesi mümkün olur;s bunun neticesinde ise, tecellîgâhı haline gelmiş olan bu şeyde kendisini sever.

Bu makâmın, başka önemli bir takım sırları vardır ki, burada onları zikretmek uygun değildir; bu, sadece bir değinme ve işâretten ibârettir.

***

Sonra şöyle deriz: Bilindiği gibi bu âyet “Melik-i yevmi’d-din, Mâlik-i yevmi’d-din” şeklinde de okunmuştur. Her iki okumanın da dil açısından kendisine özgü ve başkalarının ortak olmadığı anlamları vardır.

Zâhir ehli, bunların arasında çeşitli farklar zikretmiştir. Bazı alimler, Melik okuyuşunu, bazıları ise, Mâlik okuyuşunu üstün saymışlardır. Her bir gurup, tercih ettiği görüşün doğruluğuna dilin gerektirdiği çeşitli açılardan delil getirmişlerdir. Burada onların görüşlerinin detaylarını zikredecek değilim. Şu var ki, bu görüşlerden sadece iki kelime arasındaki farkın anlaşılmasını temin edecek görüşleri zikredeceğim, böylece dilin hükmü açığa çıkar. Sonra da, Hakkın bu konuda bahş ettiği ve zevkimin gerektirdiği şeyleri dile getireceğim. Zevkî bilgileri, dilin ıstılahî

anlamından anlaşılan şeylere tatbik etmek amacım olmasıydı, nakil ehlinin herhangi bir görüşünü aktarmazdım. Fakat, kitabın başında zikredilmiş taahhüdümde dikkat çektiğim bu hikmetten dolayı, bu kadar nakilde bulunmayı istisna etmiştim.

Şöyle derim: Melik ve mâlik arasında zikredilen farklar arasında şu vardır: Mâlik, kölenin sahibidir; Melik ise, halkın hükümdarıdır. Köle, halktan daha zelil bir haldedir, bu nedenle mâliklikteki baskının, melikliktekinden daha fazla olması gerekir. Şu halde mâlik, hal olarak melikten üstündür. Melik, siyaset ve gücüyle birlikte bazı açılardan meliktir; mâlik ise, her halükarda mâliktir ve ölümden sonra da, velâyet ona aittir.

Ayrıca şunu ileri sürmüşlerdir: Hak, mâlikü'l-mülk (mülkün mâliki) olmakla övülür, melikü'l-mülk olmakla övülmez. Bunun delili şu âyettir: "De ki: Allah'ım, mâlikü'l-mülksün." Böylece mâlik'in, melik'ten üstün olduğu sâbittir.

Ayrıca şunu ileri sürmüşlerdir: Melik, bazen mâlik olur, bazen olmaz. Aynı şekilde mâlik de bazen melik olduğu gibi, bazen olmaz. Meliklik ve mâliklik, zaman zaman birbirlerinden ayrılabilir. Şu var ki, mâliklik, serbest tasarrufun sebebi iken, meliklik böyle değildir. Buna göre mâlik, bu anlamca melikten daha üstün olmaktadır.

Bilinmelidir ki: Bu kelimenin -ister Melik ve ister Mâlik olsun- içermiş olduğu kemâl özelliklerinin hepsi Hak için sâbit olduğu için, âyet iki rivâyetle de varit olmuştur; çünkü birleştirmek, daha üstün ve daha kâmildir. Hakkın emri bir ve bütün isim ve sıfat mertebelerindeki tercih de, bir tek nispetten olan tek şeye ait olunca, bu tercih edici emirden dolayı vahdaniyet özelliğindeki ilâhî emir, tercih edilmiş diğer şeylere bu makâm ve mertebede ulaşır; bu tek emir, Hakkın mazharı, rubûbiyet ve bu durumda ihâtası altında bulunan şeylere karşı tahakküm sırrının taşıyıcısıdır; nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

***

Şimdi -Allah'ın izniyle- her birisiyle okumak câiz olmakla birlikte, iki kıraatten birisini tercih etmeyle ilgili zevkî emrin gereğini zikredeceğim.

Bu tercihin konusu, tahkik kaidelerinin gerektirdiği bir takım sırlardan dolayı Mâlik olmaksızın "Melik-i yevmi'd-din" okuyuşudur.

Bu sırların birisi, şudur: Mâlik, Rab isminde mündemiçtir; çünkü Rab isminin dildeki anlamlarından birisi, mâlik demektir. Kur’an, aciz bırakma ve vecizlik özelliğiyle nazil olmuştur. Mâlik okunuşunu tercih etmiş olsaydı, icazla çelişen bir çeşit tekrarlama olacaktı. Kâmil keşif ise, varlıkta asla tekrar olmadığını ifâde etmiştir. Bundan dolayı Mâlik değil, Melik okunuşunu tercih, zorunludur.

Bu meseledeki diğer sır ise, iki öncüle dikkat çektikten sonra ortaya çıkacaktır: Bunların ilki, son başlangıcın benzeri, hatta aynısıdır şeklinde ifâde ettiğim kuralı hatırlamaktır; çünkü sonlar, öndekilerin aynısıdır. Diğer öncül ise, varlıkta meydana gelmiş bütün işlerin, tesadüfen gerçekleşmeyeceğidir; aksine varlıktaki her şey, vasıtalar ve mazharlar bunu bilinmez yapsa bile, Hak tarafından amaçlanmış ilâhî bir tertip ile gerçekleşir.

Her vakitte Varlık ile vasıflanan mümkünler, bundan daha kâmil ve şerefli şeyi kabul gücünde değillerdir. Akıllar, bu tertibin sırrına ve bundaki ilâhî hükmün sırrına ulaşamazsa bu, kevnî acizlikten ve mümkün varlık olmaktan kaynaklanan bir eksiklikten doğar.

Bu meseleye, kısmen ve hatırlatma kabilinden Besmele’nin harflerinden bahsederken değinmiştik.

****

Bu durum sâbit olunca, deriz ki: Gerçekleşen ve hükmü sürekli ilâhî tertibe göre Kur’an’ın son süresi, “De ki: Ben insanların rabbına sığınıyorum” âyetiyle başlayan Felak süresidir. Bu durum, sûrelerin tertibi esnasında ister bilinsin, isterse de bilinmesin böyledir. Bu isim, bu sûrede Mâlik değil, Melik olarak yer almış ve Rab isminin ardından zikredilmiştir; üstelik bu sûrede bu ismin Mâlik şeklinde okunması câiz değildir. Şu halde bu durum, Melik şeklinde okumanın daha üstün olduğuna delildir.

Ayrıca, Hak işin sonunda, büyük kıyâmette ve de seyir ve soyutlanma halinin sona ermesinin ardından gerçekleşen vuslat haliyle tahakkuk esnasında kopan küçük kıyâmetlerde[90] birlik çokluğa baskın iken şöyle buyurmaktadır: “**Bugün mülk kime aittir: Bir ve kahhar olan Allah’a aittir**.” Mülk üzerinde hüküm sahibi olan, Meliktir. Şu halde bu âyet de, Melik kıraatinin daha uygun olduğuna delildir.

Müstakil isimlerin, izâfe edilen isimlere önceliği vardır. Melik ismi, Mâlik isminin aksine müstakil olarak yer almıştır. Bunu teyit eden bir delil de, Fâliku'l-isbah, Cailu'l-leyli sükna, zi'l-mearic gibi izâfe isimlerin rivâyetle sâbit sayılı isimler arasında zikredilmemiş olmasıdır.

Hz. Peygamberin hadisleri de, Kur'an'ın sırlarını açıklar ve bu sırlara dikkat çeker. Hz. Peygamberin bir duasında şöyle buyurduğu hadislerde yer almıştır**: "Hamd, sana aittir. Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Her şeyin rabbı ve melikisin."**

Hz. Peygamber, bu hadisinde mâlik dememiştir. Bu bağlam, fatihanın başlangıcında zikredilmiş isimler için daha uygundur.

Ayrıca, dil alimleri, Mâlik'in Melik'ten üstün olduğuna dair bir delil zikretmişlerdi. Buna göre Mâlik, kölenin sahibidir ve kölesi hakkında sınırsız tasarruf sahibidir, melik ise, böyle değildir. Çünkü Melik, iktidar ve siyaset gücüyle ve de sadece bazı açılardan meliktir. Kuşkusuz böyle bir yaklaşım, geçersiz bir kıyastır, bu kıyas, Hakta değil, sadece yaratıklarda geçerli olabilir. Çünkü açıktır ki, Hak mutlak tasarruf sahibidir ve bütün açılardan mülkün sahibidir. Şu halde başkasının melikliği Hak ile kıyas edilemez. Vasıflar ve isimler, özellikle şeriat ve burhan ile açıklanmış olanlar olmak üzere, en kâmil anlamları cihetinden Hakka izâfe edilebilirler, bu böyle bilinmelidir!

Bu durum, Meliki-yevm diye okumanın daha üstün olduğuna delildir. Mâlik'in bâtın açısından sırrı ise, Rab ismi hakkındaki açıklamalarımızda mündemiçtir; artık bunu tekrarlamaya gerek duymuyorum.

Allah, mürşittir.

"Yevm"in (gün) Sırrı

Bu kelimenin sırlarından söze başlamadan önce, bir mukaddime takdim etmek gerekmektedir. Bu mukaddime, zamanın hakîkatine, ona ait hususlara ve ilâhîyattaki dayanağına dikkat çekecek ve daha önce ifâde edilmiş asılları hatırlatacaktır. Şöyle derim:

Defalarca belirttik ki: Mutlak ilâhî gayb hakkında, sonluluk, tayin, takyit ve benzeri şeylerle hüküm verilemez. Mümkünler ise, gayr-ı mütenahidir. Fakat mümkünlerden varlığa dahil olan ve her vakitte, mertebede, halde, mevtinde ve her bir isme nispetle Zâtî gayb'den zâhir olan şey, belirli bir emir olabilir; binaenaleyh bu emrin, bir başlangıcı ve takdir edilmiş bir sonu vardır.

Küllî hakîkatler ve varlıklarda hüküm sahibi olan ilâhî isimler, hükümleri itibarıyla sonludur; fakat, bir kısmının hükmü, bir defada sona erirken, bazısının hükmü, cüzî ve tafsîlî açıdan değil, küllî açıdan sona erer. Daha önce de açıkladığım gibi, insan, çeşitli durum ve özelliklerle taayyün etmiş¸ farklılaşmış ve sınırlanmıştır. İnsanın, bütün bu özelliklerden ayrılması mümkün değildir, fakat bir kısmından ayrılabilir. Şu halde Hakkın gaybından kendisine ulaşan herhangi bir tecellî veya hitap veya hüküm, insanın durumuna göre gelir ve halinin ve mertebesinin hükmüyle boyanır.

İlâhî hükmün kaynağı ve menşei, taayyün-i evveldir (ilk taayyün). Taayyün-i evvelin, daha önce açıkladığı tarzda, nüfuzu ve sürekliliği vardır.

***

Bu açığa çıkınca deriz ki: Zamanın aslı, ed-Dehr ismidir; bu da, diğer esmai nispetler ve küllî hakîkatler gibi mâkul bir nispettir. Ed-Dehr, ana isimlerden birisidir ve hükümleri, bütün âlemlerde farz edilen takdirlere göre taayyün eder. Bu takdirler, mümkünlerin varlıklarının ve hükümlerinin hallerine, isimlerin eserlerine, bunların semâvî ve kevkebi mazharlarına göre belirlenirler.

Her bir isim, belirli bir mertebe ile sınırlanması açısından kendisine özgü –gerçi, başka isimlerle başka şeylerde ortaktır- hükümleriyle farklılaştığında, ilâhî emir, her bir ismin hükümlerinin mahallinin ve bu hükümleri tayin ettiren şeylerin mahsûs-mümkün varlıkların olmasını gerektirmiştir. Bunlar, isimlerin hükümlerinin mazharları ve rubûbiyetinin mahallidirler[91] . Şu halde kendisine mahsûs hükümleri, bu hükümleri kendileri için nihâyeti gerektiren tarzda kabul eden varlıklarda sona ererse, hükümranlık, başka varlıklarda el-Âhir ismine ait olur; bu ismin hükümleri de, geride kalır, bunlar, ya saltanatı olan herhangi bir isme tabilik yoluyla katılır veya hükümleri ortadan kalkıp, o isim gaybe katılır veya başka bir ismin altına girer. Bu yeni isim, ihâta yönünden ilk isimden daha kapsamlı, hüküm açısından daha devamlı ve saltanatı açısından ise daha güçlüdür.

İşte, bütün âlemlerde, diyarlarda ve mertebelerde durum bu şekildedir. Bundan dolayı şeriatlar, vahiyler, ilâhî tecellîler farklılaşırlar; bunların bir kısmı, diğerlerine egemen olur ve onu hükümsüz kılar. Bununla birlikte hepsi de, sahîhtir ve hepsinin aslı ve Hakkın emri yönünden hükmü birdir.

Her vakitte bütün mertebelere, mevtinlere, cinslere, türlere, âlemlere nispetle saltanat ve baskınlık, sadece bir tek isme aittir; diğer isimlerin hükmü ise, bu gâlip isme tabidir, nitekim daha önce bu meseleye defalarca işâret etmiştim. Çünkü sultan, sadece Allah'a aittir, hüküm sahibi ve bütün isimleri birleştiren ulûhiyet de, tektir, ulûhiyetin emri de, tektir. Şu halde bu emrin mazharı, bütün vakit ve hallerde ancak tek olabilir. Çünkü ilâhî birlik ile nizâm meydana gelir ve bu nizâmın hükmü, bütün varlıklarda devam eder. Allah Teâla'nın "**Şâyet orada Allah'tan başka iki ilâh bulunsaydı, fesat çıkartırlardı"** (Enbiya, 22) âyeti buna işâret etmektedir.

Bu durum, muhakkiklere göre kesin olan gerçeklerden birisidir.

Mevalit hükümlerinde "tavali"i benimseyen kimselerin görüşleri, bu esasa dayanır. Bu insanlar, hükmü doğum esnasında ufuktan gözüken ilk şeye nispet eder. Bu, işin başlangıç ve nihayette işin varış noktasıdır. Bu durumda yetkinin sahibi olan ilkin dışındaki şeyler ise, kendisine tabi ve onun hükmüyle boyanmıştır.

Daha önce Hakkın el-Evvel ve ez-Zâhir olduğunu belirtmiştik. Kitabın pek çok yerinde, evvelliğin sırlarına dikkat çekmiştik, bu bağlamda, onları hatırlarsan, Allah'ın izniyle doğru yolu bulursun!

***

Sonra şöyle deriz: Şu halde vakitlerin, günlerin, ayların, yılların ve büyük devirlerin belirlenmesi, isimlerin hükümlerine ve zikredilen hakîkatlere tabidir. Arş, Kürsî, Felekler, yıldızlar, işâret edilen hüküm sahibi hakîkat ve isimlerin mazharları ve onların hükümlerini belirleyen şeylerdir.

Buna göre devirler ile, isimlerin kapsayıcı ve kuşatıcı olan küllî hükümleri zuhûr eder. Anlar ile ise, müsemmâya delâletleri ve ondan farklı olmayışları açısından zâtî hükümleri zuhûr eder; nitekim daha önce bunu açıklamıştık. Bu iki mertebe arasında bulunan, günler, saatler, aylar, seneler ise, bu iki asıl arasında gerçekleşen girişik hükümler itibarıyla ve bunların arasında ortaya çıkan nispet ve asırlara göre zuhûr ederler. Örnek olarak, mutlak varlığın özelliği olan birlikte veya imkânın lâzımı olan çoklukta ve bunların arasında meydana gelen ve bunlardan doğan varlıklardaki durum verilebilir.

Bütün feleki sûretlerin ve başka sûretlerin, Arş'a nasıl derc edildiğine bak! Bununla birlikte Arş, hareket açısından bunların en hızlısıdır. Gör ki,

Arş’ın hareketiyle günler nasıl ölçülmektedir? Bundan, Zât’a delâleti ve belirttiğimiz gibi ondan farklı olmayışı açısından ed-Dehr ismine terakki et. Ferd ve bölünmeyen zamandan ibâret olan anı düşün! Çünkü o, gerçek varlıktır. Onun dışındaki şeyler ise, ister mazi isterse de gelecek zaman olarak farz edilsin, madum şeylerdir. Şu halde an varlığa, çokluk ve imkân hükmü ise, devire aittir. Vücûd-ı Hak ile varlıklar arasında gerçekleşen ilişki ise, hareketin makuliyetine aittir.

Buna göre an ile devirler, varlık ile imkân arasında, varlıklar ve renkler zuhûr eder. Devirlerin mazharı, var olanlarda idrâk edilir; imkân ise, keşif ile idrâk edilir, zihinlerde ise mâkuldur (akledilir). Böylece ed-Dehr’in ve zamanın hükümleri, tafsilleşir. Binaenaleyh devirlerin dayanağı “**Kıyâmete kadar yaratıklarıma dair ilmimi yaz”;** “an”ın dayanağı ve kökeni ise, **“Allah var idi ve onunla birlikte başka bir şey yoktu”,** ayrıca **“Her nerede olursanız olun, Allah sizinle birliktedir”** ifâdeleridir.

Şu halde an ile, dakikalar dakikalar ile dereceler dereceler ile saatler; saatler ile gün ölçülür. İş, bu dörtlü ve bunları birleştiren sır ile tamamlanır.

Genişletirsen, haftalar, aylar, mevsimler, seneler olarak isimlendirmiş olursun. Aksi halde, artırmak bağlamında yıla yapılan bir ilave tekrar olduğu gibi, güne ilave edilen şey de, tekrardan ibârettir.

Zatî müşâhede ile tahakkuk edip, cem ve birlik makâmına ulaşma nimetine mazhar olan kimse, tekrar hükmü vermez ve “an”ın hükmünden devirlerin hükmüne intikal etmez; çünkü onun rabbi, kendisinin her gün bir şe’n de bulunduğunu bildirmiştir. Allah, günü O (Hüve) zamirine izâfe edince, müşâhede ve rivâyetle, onun bölünmeyen an olduğu bilinir. Çünkü her mertebenin ve ismin günü, kendisine göredir. O, isim ve sıfatları birleştiren mertebenin istinat ettiği bir olan Zât’a işaret eder. Bu makâmdan, bu ve benzeri kullar, şu âyetin sırrına muttali olurlar**: “Bizim emrimiz, göz açıp kapatmak ya da, daha da yakındır.”** (Kamer, 50)

Böylelikle, âyette zikredilen “daha yakın” olanı da bilir ve onu müşâhede eder; bununla birlikte bildiği ve gördüğü şey, ona yeterli gelmez.

Allah, öğreten ve doğruya ulaştırandır.

Din’in Sırrı

Bu kelimenin, pek çok sırrı vardır. Bu sırların, zihinlerde somutlaşması, pek çok idrâkte ve anlayışta belirmesi, ancak zevki bilgilerle ilgili bir kaç irfanî mukaddimenin hatırlanmasına bağlıdır; bu mukaddimeler, bu

sırlardan bahsetmeden önce genişçe anlatılmalıdır. Böylelikle, -Allah'ın izniyle- bunların içermiş oldukları mânâları zikredebileceğiz. Bu mukaddimelerin faydası, din kelimesinin içermiş olduğu dikkat çekilen sırları anlamayla sınırlı değildir. Aksine bunlar, genel olarak faydalıdır ve daha önce ifâde ettiğimiz düşüncelerin anlaşılmasında olduğu gibi, gelecek diğer konularda da kendilerinden yararlanılır.

Bunu belirtince, şöyle deriz: Sıfatlar, na'tlar ve benzerleri, bunlarla vasıflanan ve nitelen kimseye tabidir. Bir sıfatın mevsufuna izâfe edilmesi, mevsufa ve onun zâtının bu sıfatın kendisine izâfe edilmesini kabul etmesine göredir. Hak, hakîkatinin künhü idrâk edilmese bile, kendisinin bildirip, haber verdiği ve anlattığı kadarıyla şöylece bilinmiştir: Hakka nispeti sahîh olan na't ve sıfatların O'na izâfesi, bu sıfatların başkalarına nispet edilmeleri gibi değildir. Çünkü O'nun dışındaki şeyler, mümkündür ve her mümküne, imkân hükmü, ihtiyaç, kayıt, eksiklik vb. gibi imkânın levâzımı sirâyet etmiştir. Hak ise, hakîkati açısından, bütün mümkünlerden farklıdır. O'na benzer olan, hiç bir şey yoktur. Na't ve sıfatların Hakka izâfe edilmesi, mutlak, küllî, kuşatıcı ve kâmil anlamda olabilir.

***

İlim, en önemli nispet ve sıfatlardan birisidir. Şu halde ilmin, Hakka nispet ve izâfe edilmesi, en eksiksiz, kâmil ve üstün tarzda olmalıdır. Binaenaleyh, fıtratlar imân nûruyla, selîm akıllar burhan nûruyla, kalbler ve rûhlar ise müşâhede ve iyân nûrlarıyla şâhittirler ki: Hiç bir bilgi, Allah'ın ilminin dışında kalamaz, hiç kimsenin tevili ve anlayışı onun ilminin dışında değildir. Çünkü Hakkın ilmi, kendisisinin de haber verdiği ve bildirdiği gibi, her şeyi kuşatmaktadır.

Hakkın kelâmı da, aynı zamanda, O'nun bir sıfatı veya ilminin bir nispetidir. Bu durum, zevk ehli olan muhakkiklerde değil, fikir ehli arasında genellikle bilinen durumun aksinedir.

Kur'an, bu sıfatın sûreti veya ilmi nispetidir, şu halde Kur'an da, ihâta edicidir. Nitekim Allah, şu âyetle buna dikkat çekmiştir: "**Kitapta hiç bir şeyi ihmal etmedik."** Bu konudaki başka bir âyet de şudur: "**Kuru ve yaş hiç bir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın**." (Enam, 59)

Şu halde, Kur'an'da bulunan herhangi bir kelimenin dilde çeşitli mânâları var ise, bütün bu anlamlar Hak tarafından kast edilmiştir. Herhangi

bir kimse, Hakkın kelâmına dair Kur’an’ın nazil olduğu dilin gerektirdiği bir şey söyleyip, kesin şerî kurallar da bununla çelişmezse, bu yorum haktır ve Allah’ın irâde ettiği şeydir.[92]

Söz konusu bu yorumun doğruluğu ise, ya onu dile getiren kimseye nispetle veya kendisine ve bu makâmda, zevkte ve anlayışta kendisine ortak olan kimseye nispetle geçerlidir.

Sonra, kelimelerin bazı anlamları, bazı âyet ve sûrelerdeki bağlamlarında daha uygun ve karinelerden açığa çıkan çeşitli nedenlerden dolayı daha münasip olabilir; bu karineler arasında, nüzül sebepleri, âyetin, kıssanın ve hükmün siyak ve sibakı, veya muhatapların ve onların öncülerinin daha yaygın ve meşhur olan anlamı dikkate almasını vb. zikredebiliriz. Binaenaleyh bu durum, Kur’an’ın sırrına dikkat çekerken ifâde ettiğimiz şeyle çelişmez; belirttiğimiz gibi, Kur’an’ın bir zâhiri vardır, bir bâtını vardır, haddi vardır, matlaı vardır; bâtınının yediden yetmişe kadar giden bâtını vardır.

***

Bu sâbit olunca, bilinmelidir ki: Din lafzının, dilde çeşitli anlamları vardır. Bunlardan bazıları, cezâ, adet, itaat ve durumdur. Danehu demek, onu zelil kıldı, köleleştirdi, yönetti ve sahibi oldu demektir. Deyyan, mâlik demektir. Din, teslim olmaktır. Binaenaleyh bütün bu anlamları din lafzı içermektedir ve bunlar, Hak tarafından kast edilmiş anlamlardır. Çünkü Hakkın kelâmı, kâmildir, mutlaktır ve ihâta eder; o, herhangi bir belirli anlam veya mefhûm ile sınırlanmaktan münezzehtir. Nitekim, daha önce de bunu ifâde etmiştik.

Şimdi de bu kelimelerin mânâlarından Allah Teâla’nın nasip ettiklerine veciz işâretlerle değineceğim ki, aynı şeyi daha önce de yapmıştım. Sonra âyetin hükümlerinin anlaşılmazlıklarını ve fatihanın birinci kısmının bu âyetin bitişiyle sona ermesinin sırrını, tertip açısından açıklayacağım. Sonra da, -Allah’ın izniyle- ikinci kısmı içeren diğer âyete geçeceğim.

O halde, öncelikle bu konuda bu kelimeye yakın ilk anlam olan birinci kısmın açıklanmasıyla başlayacağız. Bununla birlikte bu açıklamalara, âhiret hallerinin bazı sırlarına ve başka meselelere dikkat çeken önemli nükteler ilave edeceğim. Şu halde, ifâdelerimize ilâhî fıtrat nûruyla dikkat eden kimse, önemli ve çok kıymetli bilgilere muttali olur.

***

Hak, içinde değerlisi-değersizi, büyüğü-küçüğü olmak üzere, âlemleri ve varlıkları birbirlerine bağlamış, bir kısmının zuhûrunu, diğer bir kısmına dayandırmıştır. Bazı varlıkları, diğer bir kısmını izhâr eden aynalar yapmıştır. Şu halde süflî âlem, içindekilerle birlikte, ulvî âlemin aynası ve onun eserlerinin izhâr edicisidir; ulvî âlem de, aynı şekilde, bir aynadır. Bu aynada, bazen süflî âlemin fiil ve rûhları, bazen ise sûretleri, bazen de hepsi birden yansır ve belirlenir. Küllî-misâl âlemi, bazı mertebelerde sınırlanması yönünden ve de hüküm ve mutlaklığının umumiliği cihetinden bütün fiiller, mevcutlar ve mertebeler için bir aynadır.

Her şeyi, o şeye dair ilmine göre izhâr etmek, başkasına değil, sadece Hakka ait bir iştir. Hak, bu izhârı hazerat-ı hamse bağlı olan beş nikahın hükümlerine tabi kılmıştır, daha önce bütün bunlara dikkat çekmiştik. Şu halde, türlerinin ve şahıslarının farklılıklarına göre varlıkların zuhûru, zikredilen mertebelerinin ve daha önce işâret edilen hükümlerinin farklılığına göre, nikahî-cem[93] sırrına bağımlıdır.

Bunu öğrendiysen, şöyle derim: Sırrı açıklanmak istenen cezâ[94] , fiil, fail ve mefulun nedeni-vasıtası-zarfı arasında ortaya çıkan neticeden ibârettir. Fiilin işlenmesinin nedeni, fiile kalkışan kimsenin ilmine tabi olan irâdî ve gaybî bir harekettir. Bu hareketin, irâde sahibinin ilmine göre, kendisinden sâdır olan fiile sirâyet eden bir hükmü vardır; bu hüküm, ilmin ve irâdenin konusu olan fiilin sonuna kadar devam eder.

Şu halde, herhangi bir failden sâdır olan bir fiilin kaynağı, kuşkusuz ki işâret ettiğim şeydir; aynı zamanda bu fiilin, gayenin kendisiyle belirlendiği ve fiilin sûretinin zuhûr ettiği bir emrinin olması gerekir. Önceki paragraftaki mefulun nedeni ve zarfi sözümle buna işâret ettim. Aynı zamanda fiilin, bir neticesinin ve konusu bu fiilin gaye ve kemâlinden ibâret olan bir eserinin de olması gerekir.

Bu durumlar, faillerin, onların kuvvetlerinin, maksatlarının, huzûrlarının, mertebelerinin ve -şâyet failler sınırlı neş’etlerin mensubu iseler- neş’etlerinin değişmesine göre farklılaşır. Gerçekte her şeyin ve her şeydeki mutlak fail, Haktır. Herhangi bir failden bir fiilin sâdır olması, fail bu zikredilen nispî kayıtların hükümlerinden hali olduğu halde tasavvur edilemez. Sınırlı neş’etler ise, bunun dışındadır; çünkü isimleri ve özel vecih yönünden Hakkın fiilleri, küllî hakîkatlerin eserleri ve rûhlar, sınırlı

neş’etlere bağımlı değildir. Fakat bunlar, zorunlu olarak mazhara bağımlıdırlar. Şu var ki, sınırlı neş’etler, mazharın şartı değillerdir.

Bu fiilin izâfe edildiği kimseye en yakın olan, ifâde ettiğimiz şeyi bilen veya onunla birlikte hazır olan kimsedir. Çünkü bazı fiiller vardır ki, nispet edildikleri kimseye en yakın olan şeye nispetle dikkate alındığında, lağv ve abes diye isimlendirilir; şu anlamda ki, bu fiilin faili, zâhir olarak, bu fiille herhangi bir maslahat kast etmiş değildir ve bu fiilde belirli bir amacı yoktur. Gerçekte ise durum, böyle değildir. Çünkü fiilin faili, gerçekte, kendisinden başkasının fili olmayan Haktır. Hak, kendisine abesin izâfe edilmesinden münezzehtir; çünkü Hak, kendisinin de bildirdiği ve haber verdiği gibi, “**Sizi abes olarak yaratmadık”** (Müminun, 115); **“Gökleri ve yerleri batıl olarak yaratmadık”** (Sâd, 27) buyurmaktadır. Aksine, her sakinleştirme ve hareketlendirmede Hakka ait acaib hikmetler ve garip sırlar vardır. Anlayışların çoğunluğu, bu sırlara ve hikmetlere ulaşamaz; Hakkın bildirmesi olmaksızın akıllar, bunların mâhiyetlerini idrâk edemezler, nefisler bunlara muttali olamazlar.

Şu halde, bir ürün, başlangıç ve gaye olmalıdır; ayrıca, fiile, ilk niyet (kast-ı evvel) hükmünün ve huzûrun eşlik etmesi gerekmektedir. Bunlar, daha önce belirttiğimiz üzere, gayeyle ilgili olan ilme tabidirler. Fakat fiilin ve fiilin nispet edildiği kimsenin, bir takım mertebeleri vardır. Binaenaleyh bazen fiil, bazı mertebelerde bir takım vasıflarla nitelenir; bu vasıflar, belirli bir mertebede veya belirli bir haldeki nispet ve izâfetten dolayı veya bazı mertebeler ve hallere göre kendisine arız olmuşlardır. Böylece bunun sırrını bilmeyen kimseler zannederler ki, fiil iki faile birden istinat etmektedir veya bu özellik, fiil için zâtî bir özellik ve kendisinden zuhûr ettiği her mertebede fail hakkında zorunlu hüküm sahibidir; halbuki durum böyle değildir. Aksine durum, ifâde ettiğimiz gibidir.

****

Sonra, bilinmelidir ki: Fiiller, kısım kısımdır: zâtî fiiller, irâdî fiiller, tabiî fiiller, emrî fiiller. Emrî fiiller, iki kısımdır. Birisi, meleklerin ve nûrani rûhların fiilleri gibi, irâdî fiillerle birleşip, onlardan farklılaşmayan kısımdır. İkinci kısım ise, bazı açılardan irâdî fiillerden farklı olan kısımdır. Buna örnek olarak, Güneş’e, Ay’a ve bazı meleklere nispet edilen teshiri verebiliriz. Tabiî fiiller, taksimde emri fiiller gibidir. Bunlar, emri fiillerin

irâdî fiillerle birleşmesi gibi, bazı sûretlerde bazı varlıklara nispetle irâdî fiillerle birleşirler. Ardından, bu üç altı kısmı birleştiren bir kısım daha gelmektedir.

Bu fiil kısımlarının varlıklardan sâdır olması da, çeşitli tarzlarda gerçekleşir. Çünkü bazı varlıklar vardır ki, bu zikredilen kısımlardan sadece birisine mahsûstur. Bazıları ise, tekil veya mürekkep olarak iki veya üç fiil kısmıyla ilgilidir. Tekil veya mürekkep derken, o varlığın fiillerinin, bu kısımlardan mürekkep olarak sâdır olduğunu veya o varlığın, her kısma göre bir fiil veya çeşitli filler meydana getirebilecek güçte olmasını kast etmekteyim. Bazı varlıklar ise, zikredilen yorumla, diğer fiil türlerini birleştirir.

Bu fiil kısımlarının mazharları ise, nûrî ve narî (ışık ve ateş kaynaklı rûhlar) ulvî sûretler, unsurlar, başta insan olmak üzere bunlardan meydana gelen şeyler (müvelledat) ve insandan her neş'ette, halde, mertebede ve makâmda meydana gelen şeylerdir.

Bu asılla ilgili bir tek şey kalmıştır ki, o da, fiil kısımlarından her bir kısmı, ait olduğu varlığa tam olarak isnat etmektir. Bu konudan bahsetmek, geniş açıklama ve ifşası câiz olmayan bir takım sırların açıklanmasını gerektirir. İma ettiğim şeyi anlayan basîretli kişi, susulan ve zikretmekten sarf-ı nazar edilen bazı şeylerin farkına varır.

***

Şimdi de, bu mevzunun insanla ilgili yönünü tamamlayalım! Çünkü insan, amaçlanan varlık, en kâmil örnek ve kuşatıcı nüshadır. Şöyle deriz:

İnsan, fiilin bütün kısımlarını ve hükümlerini içermektedir. İnsan, dünya hayâtında, sûretinin ve rûhunun birleşimi açısından pek çok fiilin sahibidir. İnsanın, rûhânî soyutlanma halinde rûhânîyeti açısından çeşitli fiil ve eserleri vardır; bu soyutlanmayla birlikte, insanın bedenle ilişkisi ve bazı açılırdan bu âlemin ve bu unsûrî yaratılışın hükmüyle sınırlanması devam eder. Ayrıca insan, unsûrî yaratılışı bütünüyle terk ettiğinde berzâh âlemi, haşır, cennetler vb. âlemlerdeki yaratılışında da çeşitli hallere ve fiillere sahiptir; fakat bütün bunlar, unsûrî yaratılışa tabi ve ondan meydana gelmişlerdir. Unsûrî yaratılışın tavassutuyla insanın filleri dünya hayâtından berzâh âlemine, daha sonra âhiret âlemine geçer, ulvî mertebelerde somutlaşırlar. Bunların hükümleri insan için nasıl idilerse, bütün

mertebelerde, mevtınlerde ve âlemlerde o şekilde devam eder ve sâbitleşirler. Çünkü insan, unsûrî mizâcın hükümlerinden, bunun ayrılmaz özelliklerinden ve kendisiyle ve kendisinde nefsinin zuhûr ettiği neticelerinden soyutlanamaz. Bunun nedeni insanın, her çeşit mazhardan müstağni kalmasının imkânsız olmasıdır. Binaenaleyh insanın mazharları da, hiç bir zaman tabiatın hükmünden soyutlanamaz.

Tamamlayıcı Açıklama

Mükelleflerin Fiilleri

Bütün bu kısımlardan zikredilmesi ve açıklanması gereken en önemli kısım, mükelleflerin fiilleridir. Onlar, bu fiillerden dolayı cezâ veya mükafat göreceklerdir. Mükellefler, insanlar ve cinlerdir; hayvanların da, sadece kısas yönünden olmak üzere, bu noktada onlarla bir ortaklığı vardır. Hayvanlar hakkında, naslarda varit olduğu kadarıyla, hükmü sürekli başka bir cezâ yoktur. Cinlere gelirsek onların fiillerinin karşılıklarını göreceklerinden hiç bir kuşku duymasak bile, onların cennete girip girmeyecekleri kesin değildir. Cinlerden mümin olanlar, işledikleri hayır amellerinden dolayı âhirette bir karşılık görürler, fakat bu konuda herhangi bir nas yoktur. Zevk yönünden de, bu konuda kesinlik verebilecek herhangi bir bilgi yoktur. Binaenaleyh belki de cinler, hayır amellerinin neticilerini, cennetten başka Allah'ın dilediği her hangi bir mekanda göreceklerdir. İnsan ise, işin mihveridir; insan, hükmün tafsîlînin mahallidir.

***

İnsanın fiili, bazen belirli bir maslahat taşımaz, bu çeşit fiil, abes diye isimlendirilir, bundan ve abesin gerçekte Hak tarafından irâde edilmemiş olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu fiil, kasıtlı olarak işlenmiştir ve gayesi olan bir şeyle ilgilide olabilir, ya Haktır veya ondan olan bir şeydir. Binaenaleyh konusu Hak olan fiile Hakkın vereceği karşılık, inâyetine ve kulun işlediği fiiliyle sadece kendisini talep ettiği Rabbına dair bilgisine, O'na olan inancına, ilim ve itikat açısından fiil esnasında Rabbıyla olan huzûruna bağlıdır.

Bu makâmın bir takım sırları vardır ki, bunların açıklanması haramdır.

Bu şeyin konusu, Hak değil de, ondan olan bir şey olabilir. Bu ikinci kısmın tafsîlî, dört makâmla ilgilidir: Korku, takva, ümit ve hüsnü zan makâmı.

Bu makâmlar, muhabbet makâmına tabidir. Çünkü fiilin nedeni, muhabbete ait hükümdür.

Haktan olan şey itibarıyla fiilin konusu, ya talep sahibine uygun bir şeyi talep etmektir, veya kendisine uygun olmayan bir şeyi def etmek veya uygun olmayan bir şeyin gerçekleşmesinden sakınmaktır veya fiile veya kendisine uygun olan bir şeyi hüsnü zanla elde etme ümididir. Bu hüsnü zan, ihsanından istenilen şeyin gerçekleşmesi ümit edilen kimseye karşıdır, çünkü o, cömert ve ihsan sahibidir. Ya da bu fiilin gayesi, Hak tarafından gerçeklemesinden sakınılan bir şeyden korunmaktır, çünkü Hak, kâhır sahibi ve şiddetle cezâlandırıcıdır. Böylelikle kul, kendisine Haktan herhangi bir sıkıntı veya zarar ulaşmasından çekinir.

Sonra, bütün bunlar, ya belirli bir vakit veya özel bir hal veya dünya, âhiret ve bunların arasında yer alan herhangi bir âlem ile sınırlıdır; veya zikredilenlerden herhangi birisiyle sınırlı değillerdir. Aksine failin amacı iki şeydir: ya, menfaati celb etmek veya her halde bütün vakit ve mertebelerde kendisine gelecek yollardan zararı uzaklaştırmaktır; veya hayır fiili işlemeye kendisini sevk eden şey, kişinin o fiilin iyi olduğunu bilmesi ve kötülükten sakınmasına neden olan şey ise, kişinin o şeyi kötü ve zararlı olarak bilmesi olabilir.

Fiilin her bir kısmının neticesi, ilk emrin hükmüne tabidir. Bu hüküm, fiile yönelmeye neden olur ve ona sevk eder. Ayrıca, ed-Dehr isminin hükmü, ilâhî şe'nin hükmü; fiilin bulunduğu mertebe ve neşetin hükmü, eksiklik ve tamamlama da bu hükümle beraber bulunur. Bunun dışında kalanlara ise, daha önce işâret etmiştik.

Bütün fiillerin, sûreti yönünden cezâlandırma ve neticelendirme mertebesindeki zuhûru, fiile yöneldiği esnada faile gâlip olan sıfatın hükmüne ve fiilin nihâyetine tabidir. Fiilin nihâyeti ise, failin kendisine gâlip bu sıfatla irtibatlı olduğu yönden bulunduğu mertebe ve failin himmetine bağlıdır. Fakat evvellikleri açısından cüzî sıfatlara ait gâliplik, bu cüzîleri kapsayan ilk küllî gâlipliğe tabidir. Buradaki durum, Kalem'in belirlemiş olduğu cüzî iyiliklere ve bunların zâhirdeki çirkin mahallerine nispetle, başlangıç ve son arasındaki saâdet ve şakilikteki durum gibidir.

Nitekim, daha önce buna defalarca işâret etmiş, eşyadaki hükmün, ahadiyet-i cem olduğuna ve bunun ilklerle ile ortaya çıktığını açıklamıştım.

***

İnsandan sâdır olan her fiilin, her semada bir sûreti vardır; bu sûret, bu fiil bu âlemde taayyün ettiğinde somutlaşır. Bu sûretin rûhu ise, failin ilmi ve fiil esnasındaki niyetine bağlı olan huzûrudur. Bu sûretin bâki kalması, fiil esnasında fail üzerinde rab olan (rabb-ı has) ismi açısından Hakkın yardımına bağlıdır. Hiç bir fiil, failinden çıktığında kendisinde zâhir olan gâlip sıfatın mertebesini aşamaz.

İyi fiillerin ve hükümlerinin dünyadan âhirete geçmelerinin iki şartı vardır: Bu iki şart, cezâlandırma ve neticeleri açısından fiillerin sûretlerinin devamı noktasındaki iki asıldır:

Bunların birisi, tevhit, diğeri ise, cezâ gününü ve birlenen Rabbın, cezâlandıran olduğunu ikrar etmektir. Fiile sevk eden neden, küllî ve ilâhî bir emir veya bu iki asla tabi belirli bir durum değilse ve bunlardan meydana gelmemişse, ulvî âlemde somutlaşan ve insanın fiilinden meydana gelmiş sûret, Sidre'yi geçemez. Bu sûretin, sadece Sidre'nin altında ve Cennet'in dışında nihayette failinin yerleştiği makâmda sûreti zuhûr edebilir; bunun gerçekleşmesi ise, fiilin iyi fiil olması şartına bağlıdır.

Fiil kötü ise, unsurlar âlemini aşıp çıkamayacağı için, geri döner. Böylelikle bu fiilin neticesi, fail hakkında hemen zuhûr edip, ortadan kalkar veya silinir gider; ya da bu netice, Sidre'de bâki kalır. Kötü filin neticesinin burada bâki kalmasının nedeni ise, insanın yaratılışında gizli halde bulunan "cem sırrı'nın fiile verdiği özellik ve bütün mertebelerin hükümlerini kuşatan dünya hayâtının gereğidir.

Haşır günü geldiğinde ise, Allah çirkini temizden ayırt eder; nitekim şöyle buyurmaktadır: **"Çirkinin bir kısmını bir kısmı üzerine ekler**." Bu, farklı mertebelerine rağmen hiç bir iyi amelleri yükselmeyen şakilerin fiillerinin özelliğidir.

Bu konunun iki sırrı vardır, bunlardan birisi şudur: Daha önce de açıkladığımız üzere çokluğun hükmü, imkândır. Kesretin bâki kalması ve var olması, "ahadiyet" özelliğindeki varlık tecellîsi ve cem özelliğindeki hüküm ile mümkündür. Şu halde ilâhî mertebenin birliğine istinadı taakkul edilemeyen herhangi bir varlığın çokluğunun hükümleri ve eserleri silinir, geride bir şey kalmaz. Bunun nedeni ise, bu varlığın Hakkın korumak istediği şeyleri muhafaza ettiği mertebeye istinat etmemesidir. Elest[95] misâkının hükmü ve ilk sırra bağlı olan nüfuzu olmasaydı, o varlık bütünüyle yok olurdu.

Söz konusu meseledeki diğer sır ise, gizlenmeleri gereken son derece kapalı sırları içermektedir. Bu nedenle, bu sırları bilinmezlik hazinelerinde

bıraktık, Hak, dilediği kimseler için dilediği şekilde onları izhâr eder.

***

Muvahhitlere gelince: Bunlardan, fiili küllî-ilâhî ve belirlenmiş-cüzî emre tabi olan kimsenin fiilinin sûreti, daha önce ifâde ettiğimiz gibi, kendi ilminin sıfatıyla boyanır. Bu kişinin niyetinin rûhu da, fiillerine sirâyet eder ve Hak rubûbiyet hükmü dolayısıyla rahmeti ve sayması yönünden, o kimse adına bunları himaye eder.

Fiile unsurlar âleminin hükmü ve unsûrî yaratılış sûretleri hâkim olursa, bu tarz fiiller, Sidre-i müntehâda korunurlar; Sidre-i müntehâ, fiile neden olan ilâhî emirlerin kaynağıdır. Çünkü bu mertebe, unsûrî âlemin sona erdiği mertebe ve unsûrî sûretlerle zuhûru yönünden Tabiat'ın kaynağıdır. Böylece Allah, Sidre-i müntehâyı unsûrlar âlemine ait eserlerin yükseldiği son nokta yapmıştır. Çünkü mükelleflerin fiilleri, genellikle, unsurlardan meydana gelmiş ve oluşmuş sûretlerin ve mizâçların neticesidir. İşte bu nedenle bir şeyin, kendi aslını aşması mümkün olmamıştır. Binaenaleyh unsurlar âleminden meydana gelen hiç bir şey, unsurlar âlemini aşamaz; şâyet aşarsa, fiile baskınlığı ve hükmü bulunan başka bir hakîkate tabi olmasından dolayı aşabilir.

Failin himmeti ve rûhânîyeti, mertebesi ve hali gerektirdiği için, zikredilen baskınlıkla unsurlar âlemini aşarsa fiil, Kürsî'ye, oradan Arş'a, oradan Levh'e, oradan Amâ'ya geçer. Bu mertebelere ulaşması, kendisiyle bu âlemler arasındaki kuvvet ve münâsebete bağlıdır, ayrıca bütün bunları bir neticesi olması bunu mümkün kılmıştır; böylelikle Ümmü'l-kitab'da hesap gününe kadar korunmuş olur.

Fasıl günü (iyi amellerin kötülerinden ayrıldığı gün) geldiğinde ise, kulların fiilleri iki kısma ayrılır: Bu fiillerin bir kısmı, hebaen-menşura haline gelirler. Bunun anlamı, daha önce işâret ettiğimiz gibi, fiillerin silinip gitmesidir. Bazıları ise, inâyet iksirinin ve tevhide veya Hakka veya tövbeye dair ilmin kendilerini dönüştürdüğü fiillerdir. Bu fiillerin kötüleri, iyiye, iyi olanlar ise daha iyiye dönüşür. Bunun sonucunda neticesi, adeta aynı olur. Günah işleyen kimse, aynı ölçüde sevap işleyen kimseninkiyle eşit olarak ödüllendirilir. Binaenaleyh öldürme, diriltme ile, gasp etmek sadaka ve ihsan ile vb. ödüllendirilir. Bazı amelleri ise, Hak affedip, eserini ve

hükmünü siler; bazı amellere ise, faili onu işlediğinde, tam ölçüsüyle karşılığını verir. Fiil hayır ise, karşılığı hayır, kötü ise karşılığı kötülük olur.

Fiilin iyiliğinin gelişmesi ve bazen üstünlük bazen kötü ameli silici özelliğiyle açık baskınlığı, ilâhî inâyete, huzûra, rahmete ve tevhit ve imânâ dair şefaat ile birlikte kâmil müşâhede ilmine racidir; söz konusu şefaat, meleklerde, resullerde, nebilerde, velilerde ve müminlerde ferlerine ayrılır. Filin bu özelliği, nihâyette erhamü'r-rahimin (merhamet edenlerin en merhametlisi) olması hasebiyle Hakka izâfe edilen kadim inâyete döner.

Hükümleri ahirette gözüken bazı fiiller, günahların neticelerinden ve suç fiillerden meydana gelen azabın hafifletilmesi gibidir. Bazı fiiller ise, kâmillerin hallerine aittir; bunların hükümleri, bütün bu kısımların dışındadır ve bunları hakkıyla sadece erbabı bilebilir. Bunların karşılığında Haktan bu fiillerin sahiplerine ulaşan şeyler, cezâ ve bedel diye isimlendirilmez.

Tahkik sahibi kimsenin, bu gibi şeyleri cezâ ve ecir diye isimlendirmesi, meşru amelin belirli bir ecri istilzâm etmesi açısındandır. Ecir, meşru amelden meydana gelmiş ve onunla ortaya çıkmıştır. Bunun bir benzeri, insanın amelin sûretinin varlıkta zuhûr etmesinde şart olmasıdır. Bu durum, bu ve benzeri konularda ilâhî bir sünnettir. Yoksa bu tarz bir cezâ, amelin kendisinden ve vasıtasıyla zuhûr ettiği kimse tarafından talep edilmez.

***

Şu var ki: Amel lizâtihî ecri kabul etmeyi ve ondan faydalanmayı gerektirmediği için – çünkü amel, var olan bir şey değil, sadece bir nispettir- Hak kendi fazlıyla ameli, bu fiilin zâhirde kendisine izâfe edildiği kimseye iade etmiştir; bunun nedeni, fiilin onunla zuhûr etmesi, fiilin varlığının faile dayanması ve bu açıdan fiilin Hakka aidiyetinin imkânsızlığıdır. Çünkü Hak, mutlak müstağnidir. Zâtının, mâhiyeti açısından gerektirmediği halde yaratıklarından herhangi bir vasfın kendisine dönmesi halinden münezzeh ve mütealdir.

Bunun sırrı şudur: Varlık mertebelerinden birisinden veya birisinde veya birisiyle matlup olan şey, bu mertebeye ve onun mazharlarına özgü kemâlden başka bir şey değildir. Nitekim daha önce buna işâret etmiştik.

Fiillerin ve amellerin, bir mertebesi vardır, ayrıca bidâyetleri ve kemâlleri vardır. Buna göre fiil ve amellerin kaynağı, hubbî (bilinmek

istemek) harekete ve kemâlin zuhûruna ilişen küllî-irâdî teveccühtür. Buna yaratılış sırrı ve başlangıcından bahsederken işâret etmiştik. Fiillerin ve amellerin kemâli ise, bütün fiil ve amellerin gayelerinden ibâret olan neticelerinin zuhûrudur.

Şu halde amellerin ve neticelerinin kemâli, bunların Zât'a ait gaybî mertebeden sudûr edip şehâdet mertebesinde gözükmeleriyle gerçekleşir. Şehâdet mertebesi, el-Bâtın ismi için bir ayna, onun tecellîgâhı ve hükmünün nüfuz makâmı olan ez-Zâhir isminin saltanatının mahallidir. Bu durumda ameller ve neticeleri, şehâdet mertebesinde kemâle erince bütün emir, tafsîlî olarak Hakka döner; amellerin neticelerinin şehâdet âleminde kemâle ermesi, bu neticelerin amellerden farklılaşıp, hükümde de onlara tabi olarak zuhûr etmeleriyledir. Bu dönüş, ezelde Hakkın ilminin mertebesinde emrin farklılaşmasına göredir. Bununla birlikte Haktan başka hiç bir fail yoktur, fakat kendileri de fiil olsalar bile fiillerin zuhûru, kullara bağlı olmuştur. Fiiller, bunların faili olmaları anlamında değil, onlarla zuhûr etmeleri açısından gerçekte kullara nispet edilmiştir.

Hükümlerinin ve mertebelerinin farklılığına rağmen Hak ile yaratıkları arasında ortaklık vehmi veren sıfatlarda da durum böyledir.

Bunu anla ve gıdanın sırrı, sûretleri, onun ulaştırmada ve tafsîlîn zuhûrunda şart oluşuna dair daha önce ifâde ettiğimiz şeyleri hatırla! Aynı şekilde, dikkat çektiğim ve bu sırrı açıklayan nükteleri de hatırla! Bu durumda çok önemli ve yüce sırları öğrenmiş olursun.

Allah, mürşiddir.

Tamamlayıcı Açıklama

Mükellefin Fiilleri

İnsandan sâdır olup, kendisiyle Hakkın dışında herhangi bir şeyi amaçladığı iyi ve ya kötü herhangi bir fiilde fail kul değildir, kul bu fiilde sadece işçi kabul edilir.

Bu kişiden iyilik veya salih amel diye isimlendirilen bir fiil sâdır olup bununla bizzat bir şeyi amaçlamayıp, onu sırf hayır olduğu veya yapmak zorunda olduğu için yaptıysa; emri yerine getirme arzusu, onun mutlak anlamda emir olması açısından değil de, emir ile birlikte fiilde huzûr ise, bu kimse adamdır.

Şâyet bu mertebeden yükselip, ameliyle Hakkın dışında herhangi bir şeyi amaçlamayacak hale gelirse, o kişi adamlıkta kemâle erer.

Bu makâmı aşıp "**Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar ve benimle yürür**" hadisinde belirtildiği gibi yaptığı her şeyi Hak ile yapmak makâmına ulaştığında ise, mârifet ve adamlıkta kemâle erer.

Bu zikrettiklerimize kişinin Hak ile huzûru eklenirse, bu kişi ihlas sahibi ve Hakkın ihlaslı kıldığı kimsedir. Kişinin Hak ile huzûru, Hakkın fiillerinin kuldan ve kul ile sâdır oluşunu görmekle gerçekleşir. Kul, bunu idrâk eder. Müşâhedenin, fiilin ve izâfetin kendisine değil, Hakka izâfesi yönünden kendisiyle değil Hakkın gözüyle bunu görür.

Bu kimsede, içinde bulunduğu **"benimle işitir ve benimle görür"** ve bunun dışındaki makâmların hükümleri zuhûr edip, kul bu makâmlarla ve bunların toplamıyla sınırlanmazsa; bununla birlikte, bizzat bir şey üzerine sebât etmeyip, aksine kendi genişliğinde sâbit olsa da, birlik özelliğindeki müşâhedesinin hükmü, işâret edilen tarzda bütün mertebe ve nispetlere sirâyet etse; bir mertebeyle sınırlanmamakla birlikte, bütün vasıf ve hükümleri kendisiyle vasıflandığı ve -perde ve gaflet olmaksızın- her vakit ve halde kendisinden soyutlandığı sahîh bir ilim ile kabul ederse; işte o kimse, kullukta, hilafette, ihâtada ve mutlaklıkta kemâl sahibidir.

Allah, minnet ve fazlıyla bizi ve kardeşlerimizi bu mutlak ve gerçek makâma ulaştırsın!

Tamamlayıcı Açıklama

Mükellefin Fiilleri

Bilinmelidir ki: Aslî-meşru hükümler, yani vücûb, mendubluk, haramlık, kerâhet ve mubahlık, mükelleflerin bütün fiillerine sirâyet etmiştir. Şu halde kuldan sâdır olan bütün fiillerde veya kulun içinde bulunduğu bütün hallerde, şeriatın bu beş mertebesinden birisinin hükmü vardır.

Fiilin, şeriat tarafından belirlenmiş emir ve yasaklarda belirtilen bir sûreti olabileceği gibi, fiil, genel hükümlü küllî bir asıl içinde zikredilmiş de olabilir. Birinciye örnek olarak “**Namaz kılınız**”, “**Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayınız**” gibi âyetlerle belirtilen ve hal, vakit gibi şartlarla sınırlı olan fiilleri verebiliriz. İkinciye örnek olarak ise, “**Her kim ki, bir hayır amel işlerse, onu görür**” veya “**Kim bir kötülük işlerse, onun karşılığında cezâ görür**” âyetleri veya “**Her alın terinde bir ecir vardır**” hadisinde olduğu gibi Kitapta ve Hz. Peygamberin hadislerinde mücmel zikredilmiş fiiller verilebilir.

İnsanın bütün fiillerinin kaynağı, unsûrî-tabiî çıkışı açısından, kalbin bâtınıdır. Fakat failin, herhangi bir şeyi yapmaya girişmesi, kalbinde somutlaşmış bir amaca bağlıdır. Bu amaç, faili bir takım fiillere sevk eder ve o fiili başka fiillere veya fiili yapmamaya tercihe yöneltir.

Bu gayenin kalbde somutlaşması ve fiillerin faillerinden sâdır olmasına neden olan baislerin belirmesi, kalpten çıkar ve bunların hükümleri organlara dağılır ve onlarda etkin hale gelir. Ardından, daha sonra bahsedeceğimiz kalbin vecihlerine göre ve başlangıç anında kalbin kendisiyle vasıflanmış olduğu veya Rahmân’ın iki parmağıyla kendisi üzerine hâkim ve zâhir olan gayb zâtından taayyün eden özelliklere göre diğerlerine geçer.

Baislerin ve farklı mertebelerine göre –özel vecih müstesna- kalbin vecihlerine ait bütün hükümlerin gayesi, iki şeyden birisidir: menfaati elde etmek veya dünya veya âhiretteki bir zararı def etmek. Bu zarar, sûret veya mânâ açısından olabileceği gibi, çoğul ve tekil de olabilir; çabayla olabileceği gibi, onsuz da olabilir. Nitekim daha önce buna işâret etmiştik. Fakat bu zikrettiğimiz kısımların altında, sadece büyüklerin bilebildiği hassas kısımlar bulunmaktadır.

Bunların arasında, bazı amellerin zikredilen iki asıl üzerinde perde olabilmesi vardır. Bu durum, amel sahibinin kastıyla olabileceği gibi, kastı olmadan da olabilir. Şu anlamda ki: herhangi bir insandan herhangi bir amel sâdır olur, bu amel bir takım kötülüklerin veya bir takım hayırların kendisine ulaşmasına engel teşkil eder. Bu perde olmasaydı, hayır veya kötülük, amel sahibi için gerçekleşmiş olacaktı. Amel sahibi, bazen bu durumu bilebilir, bazen bilmeyebilir, bazen ise daha sonra öğrenir.

Cezânın da, iki-küllî mertebesi vardır. Birisi, dünya hayâtında süratli bir şekilde cezâlandırmayı ve cezânın hayır veya kötü fiilden ayrılmayışını gerektirir. İkinci mertebe ise, bazen cezânın fiilden ayrılıp, Allah katında bilinen belirli bir zamana kadar âhiret hayâtına tehir edilmesini gerektirebilir; nitekim daha önce buna ve buna ait bazı sır ve hükümlere dikkat çekmiştim.

Şu halde nebevî haberlerde dikkat çekilen hayra karşılık cezâlardan birisi, sözün doğru çıkması, rızkın bolluğu ve dünya hayâtında gidişin istikâmet üzere olmasıdır. Bu özelliğe sahip olan bir kavim, fasık kimseler olsa bile, durum böyledir. Başka bir rivâyette, sıla-i rahim, başka bir rivâyette ise taharete devam etmek, başka bir rivâyette ise bunların hepsi zikredilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "**Kuşkusuz ki Allah, dünya hayâtında rızık olarak sevabını alacağı bir iyilikten dolayı mümine zulmetmez. Bununla âhirette de karşılığını görür.**"

Kafir ise, dünyada iyiliklerinin karşılığında beslenir, âhiret hayâtı geldiğinde ise, kendisiyle ödüllendirileceği hiç bir hayrı kalmaz. Hz. Peygamber (as.), aynı zamanda, kötülüklerin kapısını ve bunlara dair cezânın gecikmeyeceğini belirtmiştir; bu günahlar sila-i rahmi kesmek, taşkınlık ve gücü yettiği halde kötülükten sakındırmayı terk etmektir."

Hayra karşılık hemen verilen ve hükmü genel cezâ, kalbi kuvvetlerde, rûhânî ve tabiî özelliklerde gerçekleşen hazırlanma ve istikâmettir. Bunları, bazı perdelerin açılıp, insan ile kendisi için hayrın bulunduğu şeyleri idrâk etmesi arasındaki engelleyici mânialarin ortadan kalkması takip eder; insanın bu şeyleri idrâkinde, kendisi için hemen veya daha sonra gerçekleşecek bir hayır ve rahat bulunmaktadır, bu hayır, manevî olabileceği gibi, hissedilebilir de olabilir. Böylelikle insan, hazırlığı, kabulü ve kendisi için yazıldığı ölçüde, hiç bir gecikme ve yavaşlık olmadan bunlardan payını alır.

Mekruh fiile verilen hızlı ve genel cezâ ise, mahrûmiyettir; bu mahrûmiyeti, ya bir perde veya mahaldeki bir perdenin kalkmayışı

gerektirmiştir. Bu perde, o kimse üzerinde hüküm sahibidir ve o kötü fiil olmasaydı bunun hükmü sona erecek, insan da ondan kurtulacaktı. Ya da, insanın kötü fiiliyle celbettiği veya kötü ameliyle ona arız olan herhangi bir zararı engelleyecek bir koruyucunun bulunmayışı, bu mahrûmiyeti gerektirmiştir.

Şu halde cezânın bu kısımları, fiilden sonra gerçekleşmez, aksine bunlar, fiilin sâdır olmasının ardından faile ulaşırlar.

Bu makâm, son derece önemli ilâhî ve kevnî sırları içermektedir; bunları, huzûr, müşâhede ve kâmil mârifet sahibi büyüklerden başkası müşâhede edemez. Bu kimseler, huzûrlarının takip ettiği mârifetleri ölçüsünde, bu sırların tafsillerini bilirler.

Bu makâmı tam olarak keşf eden kimse, bu makâmdan ahadiyet ve cem özelliğindeki ilâhî, bunun ardından Rahmanî emri müşahede eder; söz konusu Rahmanî emirden, kalbin sapması ve sâbitliği meselesinde iki parmağın hükmü[96] çıkar. Ayrıca bu kişi, mâhiyetleri itibarıyla iki parmağın hükmünü; sonra iki saç lülesinin hükmünü; mubah olan tabiî-nefsânî fiillerin hükmünü öğrenir. Bu fiiller, kâmiller, fertler ve Allah'ın dilediği muhakkiklerin dışındaki mükelleflerden sâdır olduklarında karşılıklarında her hangi bir cezâ ve sorumluluk yoktur. Bu muhakkikler, fiili işlerlerken fiili emreden ile beraberdir. Şu anlamda ki, Allah bu fiili mubah kılmamış olsaydı, onu işlemezlerdi. Bununla birlikte şu âyetlerde bu gibi fiiller mubah sayılmışlardır: "**Sizi rızıklandırdığımız şeylerin temizlerinden yiyiniz**." (Maide, 88) "**Allah'ın sizin için helal kıldığı şeyleri haram kılmayınız**." vb. Hz. Peygamber de, şöyle buyurmuştur: **"Allah, kuşkusuz, ruhsatlarından yararlanılmasını sever."**

Çünkü, emrin sahibi veya mâhiyeti açısından emir ile hazır olduğu halde mubah fiili işleyen kimse, her mubahtan dolayı ecir alır ve bu fiili işlediği için, efendisinin emirlerine bağlanan ve itaat eden kimseler arasına yazılır. Nitekim, Hz. Peygamberin bazı sahabesinin dikkatini bu sırra çektiği ve mubah işleyen kimseler için ecir olduğunu belirttiği hadisi, bu ifâdemizi teyit etmektedir.

Hz. Peygamber, mubah hakkında bu bilgiyi verince, sahabe hayrete düşmüş ve şu anlamda bir söz söylemiştir:

-"**Şimdi, benim şehvetimin gereğini yapmamda bir ecir mi vardır**?"

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

-"**Evet vardır. Düşünsene, şâyet şehvetini haram yolla gidermiş olsaydın, bundan dolayı günaha girmiş olmaz mıydın**?"

Sahabe:

- “**Evet olurdum**” deyince Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

-“**İşte, aynı şekilde şehvetini helal yolla karşılayınca ecir elde edersin**”; ya da, bu anlamda bir söz söylemiştir.

Kâmiller ve fertler, zikrettiğimiz bu konuda kendilerinin dışındaki kimselerden hal, huzûr ve daha önce dikkat çektiğimiz üzere, bu konuda kendilerine özgü fazladan bilgileriyle ayrılırlar.

–Allah’ın izniyle- muhtemelen, bu meseleye daha sonra kısmen değineceğiz.

Uhrevî Azap ve Nimeti Gerektiren Diğer Emir ve Yasaklar

Haktan, bütün asırlarda o asrın peygamberi vasıtasıyla yaratıklarına ulaşan diğer şerî emir ve yasaklar, hallerin, sözlerin, zâhirî ve duyulardan gizli kalan beşerî sıfat ve fiillerin, bunlardan meydana gelen ve sûretleri gökler, berzâh, haşır, cennet, cehennem ve Allah'ın dilediği bütün tabakalarda taayyün eden ürünlerin içermiş olduğu hususları târiften ibârettir. Bu târif, ilâhî rahmet ve gazap hükmüyle, bunları ispat ya da mahv ya da zarar veya menfaat veya gâliplik veya mağlupluk özeliğiyle belirtir. Bu da, his, hayal, rûh ve misâl olarak sonludur.

Bunu anlamalısın, çünkü bu, hakkında konuşulan ve açıklanan makâmla ilgili en önemli ilâhî sırlardan birisidir.

Ben bu sırrı öğrendiğimde, gazap ve rahmeti belirleyen sebepleri, bunların hükümlerinin bu sebepler için nasıl zuhûr ettiğini ve sûretlerin aynada yansıması gibi onlarda nasıl yansıdığını öğrendim. **"Onlar bizden ümitsizliğe düştüklerinde, kendilerinden intikam aldık," (Zuhruf, 55) "Allah, kuşkusuz tövbe edenleri sever,"** (Tevbe, 4) **"temizlenenleri sever,"** (Enfal, 108) **"ihsan sahiplerini sever",** (Bakara, 195) **"takva sahiplerini sever"** (Ali İmran, 76) vb. âyetlerin sırrını öğrendim. Ayrıca, dünya hayâtında gerçekleşen uzun süreli veya hemen sona eren nimet ve azabın sırrını; iyiliklerin kötülükleri dönüştürmesinin sırrını; "**Sizin amelleriniz, kendinize iade edilecektir**" âyetinin sırrını; **"Hüccet-i baliğa Allah'a aittir**", âyetinin ve "**Biz elçi göndermeden kimseye azap etmeyiz**" (İsra, 15) âyetlerinin sırrını öğrendim.

Gördüm ki: Fiillerin sûretleri, insanın bâtınında veya zâhirinde ortaya çıktıklarında, Hakkın gazap veya rahmeti için bir ayna haline gelmektedirler, nitekim daha önce bunu belirtmiştik; fakat, mukaddeslik mertebesinde herhangi bir değişiklik veya hal yenilenmesi olmaz.[97] Bununla birlikte taayyün ve eserin zuhûru, uygun olan ve olmayan şeylerle gerçekleşir.

Bütün asırlarda ve ümmetlerde belirli bir vakitte veya özel bir halde veya iki farklı hal ve vakitte her bir şahsa nispetle helal ve haramlığın sırrını gördüm.

Şeriatların, ümmetlerin ve asırların hallerine göre nasıl ortaya çıktıklarını ve hükümlerinin nasıl taayyün ettiklerini gördüm.

Hükmü, bu dünya hayâtı ve bu yaratılışla sınırlı ve bunların küllî ve cüzî maslahat ve levâzımıyla ilgili olan emirleri ve yasakları gördüm.

Hükmü âhirete uzanan şeylerin, dört kısma ayrıldığını gördüm: Birisi, berzâhtaki bekleme süresinde veya berzâhın sona ermesiyle hükmü sona eren kısımdır; ikincisi, haşır zamanının veya gününün bitmesiyle sona eren kısımdır; üçüncüsü, cehennemin saltanatının hükmünün cehenneme giren kimseler üzerinde egemen olduğu esnada veya ebedî olarak cehennemde kalmayan kimselerde cehennemin hükmünün sona ermesiyle biten kısımdır; dördüncüsü ise, cennet ehline ve kendileri hakkında “**Onlar oradan çıkacak değillerdir**” diye buyurulan kimselere ait olan kısımdır.

Burada, derin denizler ve muhteşem sırlar bulunmaktadır; şâyet bunların örtüsü açılsaydı, akılların hayrete düştüğü şeyler zuhûr eder, son derece acaib şeyler ortaya çıkardı.

Bu makâmdan, ayrıca, hükmü iyi ve kötü şeylere uzanan ebedî cezâ ve sınırlı bir zamana kadar sâbit olan cezâ; hayır ve şerre verilen cezânın sırrı; şerre verilen misliyle karşılık, hayırda ise ondan yedi yüz ve Allah’ın dilediği kadarı fazlası; bazı amellere karşı bazı kimseler hakkında dünya ve âhiret hayâtında karşılık vermek, bazılarında ise sadece dünyada veya sadece âhirette cezâ vermenin sırrı öğrenilir. Ayrıca, hebaen-mensureye çevrilen amellerin sırrı da bundan öğrenilir; öyle ki, amelin varlığının hayırla mükafatlandırmaya neden olacak bir sûreti kalmaz.

Ayrıca, bu işâret edilen makâmla kâmil anlamda tahakkuk eden kimse, belirlenmiş cezâ ve hesap mertebelerinden hükmü kaldırılan şeyin sırrını öğrenir. Bunlara, daha önce dikkat çekilmişti ve bunun açıklaması, “**Attığında sen atmadın, fakat Allah attı**” (Enfal, 17) ve benzeri âyetler ve naslardır. Çünkü bu tür ameller adına, amelin kendisinden meydana geldiği kimseden başka birisi için belirli bir karşılık ortaya çıkmaz, çünkü bu kısım, ilâhîdir, aslı üzere bâkidir ve o, Hakkın dışındaki kimselere hiç bir şekilde ilişmez. Bunun, tefsir değil, işâret babından ifâdesi “**Kimin yükünde bulunursa, o onun cezâsıdır”** (Yusuf, 75) âyetiyle ifâde edilmiştir.

Bu konunun bir kısmına, hamd ve cezânın hamd sahiplerine tenezzül edişi bölümünde değinmiştik: Cezâ, hamd edilene dair ilimleri, itikatları, mertebeleri ve mahmûdun katındaki hazlarına göre hamd edenlere tenezzül eder. Çünkü o hazlar, hamd sahiplerinin himmetlerinin taalluk noktaları,

Hakka dair maksatlarının kıbleleridir. Ayrıca şunu da belirtmiştik ki: Niyetinin, himmetinin ve kendisine nispet edilen fiillerin ve de onunla ortaya çıkan hamd ve benzeri şeylerin, Haktan başka hiç bir gayesi ve hedefi olmayan kimseler vardır. Binaenaleyh, bu hal sahibinin cezâsı, bilinen kısım ve mertebelerin dışındadır.

Bu konuyu, birazdan, daha fazla açıklayacağız.

***

Bu makâmdan, şunlar da öğrenilir: Müslümanların amelleri oldukları halde amellerdeki ve bunların yükseliş ve ref edilişlerinin sonunda yerleştikleri makâmların farklılığının sebebi nedir? Amellerin yükseldikleri ilk makâm hangisidir? Bunların hangisi, zâhir amellere ve aynı zamanda bâtın amellere nispetle hüküm açısından daha baskındır? Bunların en üstünü ve en sonu hangisidir? Birlik özelliğindeki küllî cezâ hangi makâmdan tenezzül eder? Bu küllî cezâ, birbirinden farklı amellerin mertebelerine göre kısımlara ve türlere ayrılır; bu ameller, birbirinden farklı maksatları, ilimleri, akideleri, teveccühleri, halleri, mertebeleri, makâmları, zamanları ve neşetleri olan amel sahipleriyle farklı vakitlerde zuhûr eder.

Bazı özellik ve hükümlerinden bahsedilen bu makâm, yaklaşık olarak üç bin ya da daha fazla alt makâm içermektedir. Bu makâmın, bilinmesi mümkün olmayan çok önemli ve ulvî sırları vardır ki, bunları bileni bulmak, enderdir. Bu sırların başlıcalarının izâhına girişmek, daha fazla açıklamaya gerek duyup, açıklanması haram olan rubûbiyet sırlarını izâha neden olmasaydı, akıl ve basîretleri dehşete düşüren, sâdır ve sırları parçalayan şeyler ortaya çıkardı. Fakat Hakkın gizlemeyi dilediği örtülü sırlarını izhâr edecek veya zuhûr etmesini ve bariz olmasını istediği sırları da gizleyecek hiç bir kimse yoktur.

Kalbin Vecihleri

Tekrar, daha önce açıklamaya başladığımız konuya dönüyoruz:

Şöyle deriz: Daha önce işâret edilen kalbin vecihleri, zikredilen aslî mertebelerin (hazerat-ı hams) sayısınca beştir. Herhangi bir kimseden sâdır olan her bir fiil, bu vecihlerden birisinin veya hepsinin hükmüyle boyanmış olarak sudûr edebilir. Binaenaleyh bu beş vechin birisi, Hakkın gaybının ve

hüviyetinin mukâbili olan vecihtir. Bu vecih, muhakkiklere göre vech-i has (özel vecih) diye isimlendirilir ve onda, isim, sıfat ve bunlardan çıkan vasıtaların hiç bir hükmü ve dahli yoktur. Bu vechi, sadece kâmiller, fertler ve bazı muhakkikler bilebilir ve onunla tahakkuk edebilirler.

Bunun, mukâbili olan insan kalbi ve diğer şeyler cihetinden zâhir varlıkta, mertebeleri, mazharları ve alâmetleri vardır. Bunların arasında, ilk hareket gibi ilkler, bakış, düşünce ve işitme sayılabilir. Ayrıca, huzûr ehline gizli kalmayan ilk zâhir olan şeyler, şeriat ve tahkik açısından bütün âlemde bu şekilde terettüp etmeyen her şey, bu kabildendir. Hiç bir hüküm, ona ait değildir, o da hiç bir kayıt altına girmez. Çünkü o, ilâhîdir ve aslî mukaddesliği üzerinde bâkidir. Hiç bir kuşku, hata ve yalan ona bulaşamaz.

Bu vecihle tahakkuk eden kimse, her nefeste yenilenme ve halk-ı cedit (yeniden yaratma) sırrını ârif olduktan sonra, kalbini fetretin giremeyeceği şekilde sürekli murakabe ettiğinde, aklına gelen her bir hatır ile hüküm verir ve kuşkusuz bir şekilde hükümlerinde isâbet eder. Çünkü, Hakkın katında asla tekrar olmadığı gibi, onun katında da asla tekrar yoktur. Bu müşâhede ve makâmın sahibinin bütün idrâkleri, hatıraları ilkler mertebesinde Hak ile gerçekleşir. Bütün şuur ve idrâk vasıtaları açısından kendisinden sâdır olan fiiller, bu ilâhî esasa dayanır ve bağlı olur. Böylelikle o kimseden, sadece güzel şeyler ve kurbiyette kurbiyeti artıran ve dereceyi yükselten şeyler sâdır olur; fakat bu da, karşılık değil, ilâhî minnet ve ihsan babındandır.

Çünkü bu makâm sahibinden bu tarz üzere sâdır olan ameller, daha önce belirttiğimiz gibi, bazen cezâ mertebelerini aşabilir. Nitekim, buna **“Allah’ın halis kullarının dışında olanlar, sadece işledikleri şeylerle cezâlandırılacaklardır”** ve “**Ancak inkâr edenleri cezâlandırırız**” (Yusuf, 75) âyetleriyle işâret edilmiştir. Bunun yanında Allah, facirlerin ve kafirlerin kitaplarını belirten âyette de buna işâret etmektedir. Bu kitaplar, onların amel defterleridir. Bunların birisi, “**Siccin**”de, diğeri ise, “**illiyyin**”dedir. Halbuki Allah, yakın kulları için herhangi bir kitap zikretmemiş, onlara müşâhede ve Ebrar’ın içtiği pınara tahsisten başka bir şey nispet etmemiştir.

Hz. Peygambere bu makâmdan “**Allah senin için bağışlayacaktır**” diye hitap edilmiştir. Bu makâm sahibinin zikredilen bu hali, Hakkın işitmesi ve görmesi olduğu kimsenin hallerinden birisidir (kurb-ı nevafil). Ayrıca bu, başka bir yorumla, ender kimselerin dışındakiler için müşâhedesi ve tasavvuru güç olan kurb-i feraiz sahibinin alâmetlerinden birisidir.

Kalbin vecihlerinden ikincisi, rûhlar âlemine paraleldir. Sahibi de, bu vechi rûhlardan alır; kalbde, kendisiyle rûhlar arasındaki münâsebete ve bu vechin temizlik ve parlaklığına göre rûhlar nakş olunur, vechin parlaklığı ve temizliğiyle, nispetlerin sahîhliği ortaya çıkar, irtibat sırrı hayât bulur. Bu irtibat, adeta bir boru ve oluk gibidir. Feyiz, buna temas eder, onda akar ve onun vasıtasıyla kabildeki mekanına ulaşır. Rûhların kalbe nakşolması, ayrıca, kalbin tezkiyesine, iyi huylarla bezenmek ve kötü huylardan kaçınmakla kalbin tasfiyesine, tabiî kuvvetlerin rûhânî kuvvetlere baskın olup, kendi karanlıklarıyla onları söndüremeyişine ve rûhânî kuvvetlerin nûrlarını karartmayışına bağlıdır. Tabiî kuvvetler, rûhânî kuvvetlerin nûrlarının parıltılarını söndürürse, onların hüküm ve eserleri kendilerine zıt tabiî hükümlerin baskınlığıyla ortadan kalkar.

Bu şart, yani bütün vecih ve hallerin sıhhatini ve kendilerine özgü sıfatları onlara zıt mahzurlu şeylerin baskınlığından, ayrıca orta-itidâlden ifrat ve tefrit taraflarına sapmaktan korumak, kalbin vecihlerinin her birisinde geçerlidir.

Şu halde, Hakkın gaybına mukâbil olan ilk vechin temizliği, sahîh benzerliği, kevnî bütün kayıt ve hükümlerden soyutlanması, kayıtlardan mutlaklığı ve münezzehliği, nakışlardan kurtulmasına bağlıdır. Bu sırrın can damarı, mutlak ihtiyacın ve Zât'a ait teveccühün devamlılığına bağlıdır. Bu teveccüh, çaba ve tekellüften münezzehtir.

Üçüncü vecih –ki sahibi, bununla ulvî âleme mukâbele eder- ve bu vechin Hakkın mâhiyeti açısından kendisine ilka ettiği şeyleri kabul etmesi, bu insanın bütün semâlarda kendisine mahsus sûretlerine göredir. Nitekim, ravilerin efendisi İbn Abbas buna işâret etmiş, Allah'ın ehli ve seçkinlerinden olan muhakkikler de kesin olarak bu konuda İbn Abbas'a katılmıştır.

Bu vechin tezkiyesi ve sırrının ihyası, rûhların vechinde zikredilen şeylerle gerçekleşir. Ayrıca, zâhirî özelliklerde istikâmeti korumakla, ifrata ve tefrite mâni olan orta yola riâyet etmekle gerçekleşir. Hiç kimse, bütün âlemlerle olan ilişkisini bilmeden ve bu noktada münâsebet ve itidâl hükmüne riâyet etmeden bu makâmla tahakkuk edemez. Ayrıca bu kişinin, ilâhî-gerçek şeriatın özetle zikrettiği ve Hz. Peygamberin kâmil siretinin fiil ve hal ile tam olarak tekeffül ettiği şeyleri zevken tafsilleştirmesi gerekir; Hz. Peygamberin fiil ve hal olarak ortaya koyduğu şeyleri, daha önce dil ile de açıklamıştır. Bu durumda bu kimse, bir hüküm verirse, isâbet eder ve kesinlik ve doğruluk yolunun nasıl araştırılacağını bilir.

Allah, mürşiddir.

***

Diğer vecihle, unsurlar âlemine mukâbele edilir; bu vechin tezkiyesi ve sırrının ihyası da, meşru ve mâkul iki rabbanî mizânla bilinir.

Bunun umdesi, iki şeydir: Bunların birincisi, kuvvet ve hisleri, güç ve imkân ölçüsünde ve ehem-mühim sırasını göz önünde bulundurmakla, maslahat bulunan şeyde kullanmak ve bu konuda çaba göstermektir.

Diğeri ise, kuvvet ve hisleri, gereksiz veya uygunsuz işlerde veya sakınılması gereken yerlerde kullanmak bir tarafa, mühim olmayan her hangi bir işte kullanmaktan engellemektir.

Kalbin diğer vechi, misâl âlemine mukâbildir. Bunun da iki nispeti vardır. Birisi, mukayyet nispettir, ki bu, insanın hayal kuvvetine mahsûstur. Bu vechin temizlenmesi, his ve şehâdet âlemine ait önceki vechin temizlenmesine tabidir. Buna, hiss-i müşterekte tasavvur edilişleri ve oluşmaları esnasında maksatların tashihi, hatıraları kontrol etmek, bunlardan iyi olmayanları gidermek de eklenmelidir; çünkü bunlar, hükümleri insandan sâdır olan amellere ve nefeslere vb. sirâyet eden şeylerdir.

Zâhirî histe de durum böyledir. Nitekim Hz. Peygamberin “**Sizin rüyası en düzgün olanınız, sözü en doğru olanınızdır**” hadisiyle buna dikkat çekmiştik. Çünkü hayale, sadece his âleminden intikal eden şeyler işlenir. Hayaldeki şeyler histekinden farklı ise, bunun nedeni, histeki şeyin terkip ve yenilenmesinin farklılaşmasıdır. Tekil olanlar ise, kuşkusuz ki, histen elde edilmişlerdir. His vechi ve hissî kuvvetleri sahîh olan kimsenin, hayal vechi de sahîhtir.

Diğer nispet ise, mutlak-misâl âlemine mahsûstur. Bu nispetin insanın onla ilişkisinin sahîhliği cihetinden tam anlamıyla istikamet üzere olması, gayba ait vecih ve bunun sahîhliğinden sonra, zikredilen üç vechin istikâmetinden meydana gelir.

Bölüm

Bu bölümde şunlar vardır:

Din lafzının açıklanmamış bazı mânâları; teklif ve bunun hikmeti, teklifin asıl kaynağı; Teklif ile ilgili küllî emirler ve teklifin mühim neticeleri.

Bu konulardan, matla' ve ahadiyet-i cem diliyle bahsedeceğiz.

Mukaddime

Bu meseleleri ele almadan önce bir mukaddime takdim etmemiz gerekmektedir; bu mukaddime, işaret edilmesi gereken önemli ve faydalı nüktelere dikkat çekecektir:

Bilinmelidir ki: Bir şeyin sırrı, o şeyde gizli kalan veya onda bâtın olan şeydir. Bu bâtın şey, bazı veya bütün hislerle idrâk edilmesi mümkün olan varolan bir durum olabileceği gibi, manevî bir durum da olabilir. Birinciye örnek olarak, bedenin derisinin dışına nispetle insan kalbinin ve ondaki buharın teneffüsü veya sûretlerine nispetle ceviz ve benzeri şeylerin yağı verilebilir; ikinciye örnek olarak ise, mazharlara ve cüzî sûretlere nispetle Hakkın rûhlara tevdi ettiği kuvvet ve özellikler verilebilir. Bu özellikler, bu mazhar ve cüzî sûretlerle ortaya çıkarlar ve Hak -sakmonyadaki ishal etme gücü veya mıknatıstaki demiri çekme gücü gibi- bunlarla bu kuvvetlerin fiillerini kemâle erdirir.

Bazen, sırrın izâfe edildiği şey, mücerret bir mânâ olabilir. Bu mücerret mânânın, haricî varlıklarda hiç bir şekilde zuhûru yoktur, aksine bu, sadece zihinlerde taakkul edilir. Buna örnek olarak, nübüvvet, risâlet, din, takva, imân ve benzeri şeyler verilebilir.

Çünkü sırrın, bu gibi şeylere nispet edilmesi, varlıklarda tahakkuk eden şeylere nispeti gibi değildir. Binaenaleyh "nübüvvetin sırrı nedir?" "şeriatın sırrı nedir", "dinin sırrı nedir?" diye soru sorulduğunda, muhakkiklere göre burada "sır" ile kast edilen şey, hakkında soru sorulan şeyin aslı veya onun hakkında bilinmeyen şeydir. Bu şey bilindiğinde, hakkında sorulan şeyin illeti, özelliği, kaynağının aslı, hükmünün ve zuhûrunun sebebi, gizli ve açık levâzımı da öğrenilmiş olur.

Dinin bir sırrı vardır ki, cezânın ve hükümlerinin hakîkatini bilen kimse bu sırrı bilebilir. Cezânın bir sırrı vardır ki, bunun bilinmesi, cezânın terettüp ettiği fiillerin bilinmesine bağlıdır. Fiillerin de, nispet edildikleri ve onunla zâhir oldukları kimse hakkında cezâya neden olmaları yönünden bir sırrı vardır ki, bu sırrın bilinmesi, teklifin bilinmesine bağlıdır. Çünkü ortada bir teklif olmadığı sürece, terke ve fiile neden olan herhangi bir emrin veya yasağın bulunması söz konusu değildir. Emir ve yasaklardan kaynaklanan meşru fiiller bulunmadığı sürece ise, fiillerin karşılığında yaratılmış cezâ taakkul edilemez. Bu fiiller, emir ve yasaklarla ilgilidirler.

Şu halde teklif, bütün bu zikredilen hususların aslıdır.

Cezânın da, bir sırrı ve hikmeti vardır. Allah nasip ederse buna daha sonra işâret edeceğiz. Nitekim bundan önce, fiillerin, cezâlandırmanın ve bunlara mahsus şeylerin sırrından Allah'ın takdir ettiği kadarıyla bahsetmiş, bu konuyla ilgili ilâhî fiil ve sırların büyük bölümüne dikkat çekmiştik. Akıl sahibi bunları düşünüp, aklında tutuğunda, dinin küllî sırlarından ve hükümlerinden ve de aslî levâzımından hiç bir şey ona meçhul kalmaz.

Allah, dinin diğer temel sırlarını zikretmekle bu âyetin bu lafzı üzerindeki açıklamalarımızı bitirmemizi dilemiştir. Ayrıca teklifin aslını, mertebesini, semeresini ve ehemmiyetini belirten hikmetine, dikkat çekeceğiz. Bunu yaparken de, kitabın başında taahhüt ettiğim üzere, Fatiha sûresinin içermiş olduğu asıllara da işaret edeceğim.

Teklifin Aslı ve Hikmeti

İki şey arasında taakkul edilen her nispetin gerçekleşmesi ve sübûtu, kuşkusuz, bu iki şeye bağlıdır. Teklif, kadir-kâhir ve alim olan teklif sahibi ile mükellef arasında taakkul edilen bir nispettir. Mükellef, teklif sahibinin iktidarının mahalli olma ve onun teklifinin hükmünü kabul salâhîyetindedir.

Allah ile, başka bir ifâdeyle Allah Teâla'nın akıllarımızı ve basîretlerimizi nûrlandırdığı bilgi ile, mutlak ve eksiksiz kemâlin Hakka ait olduğunu, hatta Hakkın bütün kemâllerin kaynağı olduğunu öğrendik. Sonra da Allah, peygamberi vasıtasıyla bize aziz kitabında "**De ki: Herkes, kendi yaratılışına göre amel eder**" (İsra, 84) buyurduğunda bize bunu öğretmiştir. Böylelikle, öncelikle kendi nûrlandırdığı şey vasıtasıyla, ikinci olarak da haber verdiği bilgiyle şunu öğrendik: Haktan sâdır olan fiil ve hükümler, kemâl özelliğiyle boyanmış olarak sâdır olurlar. Bu fiil ve hükümlerden her birisi, kâmildir, çeşitli faydaları, hükümleri ve sırları

içerir. Bunları, Hakkın dışında hiç kimsenin ilmi ihâta edemez. Yaratıkların bilebilecekleri ve idrâk edebilecekleri en son şey, bunların mümkün olanlarını bilmekten ibârettir. Bunları da, kesbi bir bilgiyle veya bütün bunları ihâta etmek yoluyla değil, Hakkın öğretmesiyle bilebilirler.

Bununla birlikte Hakkın fiillerinin -her ne kadar Haktan sâdır oluşları ve kendisine nispet edilişleri açısından, ifâde ettiğimiz üzere, mutlak hayır ve mutlak kemâl özelliğinde olsalar bile-, kendiliklerinde farklı olduklarında hiç bir kuşkumuz yoktur. Fiillerdeki bu farklılık, isimlerin, sıfatların, mevtınlerin ve hazretlerin mertebelerine göredir.

Binaenaleyh bu fiillerin bir kısmı, daha önce de belirttiğimiz gibi, diğerlerinden daha önemli, daha kıymetli, ihâta açısından daha kapsamlı, hüküm yönünden daha şâmil olurlar; bunlar, diğerlerine nispetle daha çok hüküm ve sırları içerirler.

Teklifî hükümler, hüküm ve fiillerin en önemlilerinden, hüküm yönünden en kapsamlı olanlarından birisidir. Çünkü teklif, **“Semâlarda ve yerde olan herkes, Rahmân’a kul olarak gelirler”** (Meryem, 93)**; “Allah, her şeyin yaratıcısıdır”,** ve **“Her şey, onun hamdiyle tesbih eder”** (İsra, 44) kırbacıyla her şeye hükmünü yayan ubûdiyetin unvanıdır.

Allah’ı tesbih eden herkes, ona kulluğunu ikrar etmektedir; hatta kişinin Hakkı tesbih etmesi, Allah’a kulluğunu ikrar etmesinin ta kendisidir.

Bu ikrar, “**Herkes, namaz ve tesbihini bilmiştir”** (Nur, 41) âyetinde Allah teâlanın da bildirdiği gibi, ilme dayanan bir ikrardır.

O halde, kendisine şey ismi verilen her varlık, bu hükmün ve ilâhî ihbarın ihâtası altına girer.

Daha önce şunu belirtmiştik: Mümkünlere mahsus özellik yoluyla veya bir açıdan Hakka ve bir açıdan da yaratıklara izâfe ve nispeti geçerli olması anlamında müştereklik yoluyla varlığa izâfe edilen her hakîkat ve sıfatın, ilâhî katta bir aslı bulunmaktadır; bu hakîkat veya sıfat, bu asla racidir ve bu asıl yönünden Hakka istinat eder.

Teklif de, hakîkatler arasındadır ve o da, iki asıl arasında zuhûr etmiştir. Bu iki asıl, teklif için iki mukaddime veya ebeveyn gibidirler. İşte, tafsil mertebelerinde zuhûr eden her şey için de durum böyledir. Çünkü teklif, daha önce zikredilen beş nikah mertebelerinden birisinde olmak üzere, bu iki asıl arasında zuhûr eder.

İlk iki asıl, vücûb ve imkân hazretleridir. Başka bir ifâdeyle bu, isimler ve hakikatler hazretidir. Nikahlardan ise, daha önce bahsetmiştik.

Sen de, yaratılışın başlangıcı ve vahdet sırrı hakkındaki ifâdelerimize baş vurursan, oradaki şu açıklamamızı hatırlarsın: Ahadiyet, herhangi bir şeyi izhârı ya da onu icadı gerektirmez. Hak, zâtı ve ahadiyeti açısından, âlemlerden müstağnidir: Hiç bir şeye münasip değildir, hiç bir şey ile irtibatlı değildir, hiç bir şey ona münasip değildir, hiç bir şey ona ilişmez. Çünkü taalluk ve münâsebet, ilâh-melûh, hâlık-mahluk gibi birbirini tamamlayan iki şey ya da bu özelliğe sahip iki mertebe arasında gerçekleşen birbirini tamamlama hükmüyle mertebeler açısından sâbittir.

Daha önce ifâde etmiştik ki: Eser, irtibat olmadan gerçekleşmez ve ancak münâsebet var olduğunda geçerli olabilir. Bu konudaki ifâdelerimizin detaylarını hatırlayınız. Bu açıklamalar, tekrarı gereksiz kılar.

Allah mürşiddir.

***

Sonra konumuza dönüp, şöyle deriz: Binaenaleyh teklifin istinat ettiği tek asıl, bu mertebeye mahsûs olan ilâhî icabtır. Bu, başkası için bir varlık veya başkasının mertebesi için herhangi bir hüküm ortaya çıkmadan önce Hakkın zâtından kaynaklanan bir icabtır.

Bu aslın makâmı, Kur'an-ı kerimde şu âyetlerde ifâdesini bulur: "**Rabiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır."** (Enam, 54)**; "Rabbinin kelimesi gerçekleşmiştir."** (Yunus, 33)**; "Fakat, benden olan söz gerçekleşti."** (Secde, 13); **"Bu, rabbin üzerinde kesin bir hüküm olmuştur."** (Meryem, 71)**; "Benim katımda söz değişmez:"** hadislerde ise, şöyle ifâde edilmiştir: "**Benim sevgim, benim uğruma birbirini sevenlere vâcib olmuştur." ; "Allah üzerinde bir haktır ki, bu dünyadan kaldırdığı her şeyi vad eder."** Bu ve benzeri örnekler, çoktur.

Teklifin kaynağı ve bazı açılardan muvafık olmayan cezâlandırmanın sırrını izhâr eden diğer asıl ise, âlemin yaratılmasını gerektiren vücûdî tecellîdir. Başka bir ifâdeyle bu, Hakkın Zâtından mümkünlerin üzerine taşan varlıktır. Bu asıl, diğer hükmi kayıtlardan, imkâna mahsus çoğalan aynî özelliklerden gerçek anlamda münezzehtir. Bu varlığın, zâtî mertebeleri ve istidâtlara göre zuhûru açısından ise, daha önce de açıklandığı gibi, ona, yani zikredilen bu yayılan varlığa farklı ve çeşitli vasıflar izâfe edilir, kendilerinden ayrılmayacak şekilde hükümlerle, isimlerle ve özelliklerle sınırlanır. Öyle ki, bütün bunlardan soyut olarak bu

varlığın düşünülmesi, imkânsızlaşır. Olabilecek nihai şey, bu hüküm ve sıfatların çoğundan soyutlanmaktır. Hepsinden soyutlanmak ise, -farazi olarak mümkündür- imkânsızdır. İşin son noktası, izâfî tek bir kayıtta sona erer; bu kayıt, mutlaklık mertebelerinin en üstününde bulunmaktadır.

Adil hikmet ve kâmil-birleştirici mertebenin hükmü, cezâlandırmanın sırrının zuhûrunu ve bunun münâsebet ve kesinleşmiş denklik sırrıyla nitelenmesini gerektirmiştir. Böylelikle ilâhî teklif, bütün kullar hakkında zuhûr etmiştir; Hakkın dışındaki herkes, kuldur. Böylece, ilişen sınırlanmalar ve imkâna mahsus kevnî mertebelerin hükümlerinin mukâbilinde, şerî-emrî kayıtlar ve hükümler ortaya çıkmıştır. Belirli bir tarza kavuşan ibâdetler ise, her mertebeye, âleme, zamana, yaratılışa ve hale mahsus olan hükme ve bu hükmün gereğine göre ortaya çıkar. Hükme göre olması şu demektir: Vücûdun o şeyde taayyünü ve Hakkın zuhûr ve tasarrufu, ancak o hükme göre olabilir.

İbâdetler, söylediğimiz gibi, bütün âlemlerin, devirlerin, özel vakitlerin, mevtınlerın, neşetlerin, hallerin, mizâçların ve mertebelerin ehlinde hal ve vaktin ve zikredilen hususların gerektirdiği tarzda ve de bunların lâzımı olan sıfatlara göre ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar ise, daha önce zikredilen hükmün sâbit olması gibi, bütün varlıklarda sâbit olurlar.

Bütün mümkünlerin bir örneği ve hepsinin özellik ve hakîkatlerini kendinde birleştiren insan, emrinde, halinde ve terakkisinde ilim, müşâhede, hal, makâm, tecrit ve tevhit açısından en ileri mutlaklık makâmlarına ulaşmış olsa bile, tam hürriyet özelliğiyle vasıflanamaz. Tam hürriyet, bütün itibarları, nispetleri, izâfetleri ve kayıtların hükümlerini kesinlikle ortadan kaldırır. Hatta insan, emrî-tekliflerden kurtulup, hallerin, neşetlerin, mevtinlerin ve makâmların sınırlamasından çıkıp, böylelikle hiç bir âlemin, mertebenin ve zikredilen diğer şeylerin onu sınırlaması bir tarafa, imkâna ait sınırlayıcı hükümlerin ve esmai-sıfat hükümlerinin kendisinden düşmesine neden olacak derecede umulabilecek en yüksek dereceye çıksa bile, bir tek kaydın onunla kalması şarttır. Bu imkânî kayıt, mutlaklık mertebelerinin en nihâyetinde Vücûd-ı Mutlak için sâbit itibarî bir kaydın mukâbilinde bulunur.

İnsan için kalan bu tek kayıt, onun Zât gaybından taayyün etmiş payıdır. Zât gaybı hakkında defalarca, şunu belirttik ki: O, mâhiyeti açısından kendisi için, sadece bir emir ile taayyün edebilir ve kendisiliğinden hiç bir şey onda taayyün etmez. Zikredilen gaybın taayyünü, kendisiyle taayyün

etmiş olarak zuhûr ettiği şeye bağlıdır. Bu ise, daha sonra mümkün diye isimlendirilen halidir.

Bu taayyün ile, Hakkın insan ile insanın da Hak ile irtibat sırrı zuhûr eder; bu irtibat cihetini insan bilebilir veya bilmeyebilir. Vücûd-ı Mutlak'ın taakkulunun, herhangi bir nispet veya mazhara bağlı olduğunu zikretmiştik. Bu, aynî değil de, gaybî bir farklılık olsa bile, adeta düşüncede şart olan varlığın zuhûrunun varlığa bağlı olması gibi, bir çeşit farklılık ifâde eder.

Hal müşâhedesi sahibi bir gurubun bu ayrımı fark edemeyişleri, bunun kendiliğinde sâbit olmayışını gerektirmez çünkü, sekr vartasından ve mukayyet müşâhedelerden kurtulmuş sahiv ehli muhakkik ve kâmiller, bizim ifâde ettiğimiz hükmü vermişlerdir. Bunların sekir ve sınırlı müşâhede vartasından kurtulmaları, bir açıdan, ihâta edici, birleştirici ve ahadiyet özelliğindeki orta kemâl makâmının merkezine yerleştiklerinde gerçekleşir. Böylelikle onlar, bu noktadan uzaklaşmış kimselerin göremediği çevrenin kenarlarını ve ehlini müşâhede ederler.

***

Bu iki kaydın, yani Vücûd ve insan kaydının, geçerli bir hükmü vardır. Bu hüküm, büyüklerin bildiği pek çok neticeler doğurur. Büyükler, bunları hem kendilerinden, hem de başkalarından ve kendi hallerinde müşahede etmişlerdir. Böylelikle bu kâmiller, insanlar ve hatta bütün eşya hakkında, onların sadece başkaları hakkında değil, aynı zamanda bizzat kendileri hakkında da bilmedikleri şeylere muttali olur.

Teklif hükümleri ve bunların lâzımı olan kayıtlar ise, azlık, çokluk, devam ve devamsızlıkla yaratıklar arasında farklı farklıdır. Bu farklılaşma, yaratıklardan her bir ferdin cihetinden Vücûda izâfe edilen kayıtlara göredir. Şu halde, kimin ayn-ı sâbite aynası, örneğin itidâle, devriliğe, hey'et ve şekil düzgünlüğüne daha yakın ise; kendisine yansıyan ve onunla zâhir olan şeyde o şeyin kendinde gerektirdiği özelliğine muhalif bir hüküm zâhir olmayacak şekilde halleri, sıfatları, kuvvetleri ve hükümleri uyumlu ise; o şey, en az teklife muhatap olan tecellîgâh, bunların arasında mutlaklığa en yakın olanı ve imkân hükümlerinden ve sınırlayıcı özelliklerden en hızla soyutlanandır. Bu tecellîgâh, sadece dikkat çekilen tek kayıttan soyutlanamaz. Bunun örneği, öncelikle Hz. Peygamberimiz, daha sonra ise, Allah'ın kâmil kullarından nebi ve velilerdir.

Bu ve başka sebeplerden dolayı Hz. Peygamber’e “**Allah, senin gelmiş ve gelecek günahlarını affedecektir”** (Fetih, 2) diye hitap edilmiştir; böylece ona ve Allah’ın dilediklerine, başkalarına yasaklanan şeyler mubah kılınmıştır.

Söz konusu kâmil aynanın sahibi, Kadîm’in kıdeminin ve ezelî-zatî faziletin sahibi gerçek kuldur. Bu kul, tecellîgâhtaki, bozukluk, eksiklik ve değişiklikten kaynaklanan eksik kabulden müessir olmaz. Ya da o, tecellîgâha yansıyan şeye, o şey için ezelde sâbit olmayan yeni bir özellik yüklemez; bunun yegane istisnası ise, tecellînin bir tek kayda bağlı olan taayyünüdür, bu tek kayıttan kurtulmak ise, diğerlerinden farklı olarak, mümkün değildir.

O kimse, yani bu kul, mutlak temizliğiyle her şeye paralel ve mukâbildir. Böylelikle dileyen herkes içinde bulunduğu durumu izhâr edebilir. Bu özelliğe sahip herkes, Hakkın zâtında resmedilmiş ve ezelde taayyün etmiş olarak bulunduğu tarzda her şeyin zâtî ve aslî sûretine muttali olur. Bu durum, o kişi söz konusu şeye paralel olduğu sürece devam eder. Bu kimse, sapma hakîkatinin hükmü gerektirdiği için mutlak benzerlik noktasından saparsa, sadece kendisini kınamalıdır. “**Kim ki hayır bulur, Allah’a hamd etsin; kötülük bulan ise, sadece kendisini kınasın.”**

Hz. Peygamberin Rabbinden haber verdiği bilgiye bak! Hz. Peygamber, sana hitap etmiş ve Rabbinden bildirmiştir. Ben de, bir açıdan, insanın Hakkın varlığının aynası olduğunu belirttim; Hak ise, onun hallerinin aynasıdır. Bunu tekrarladım, hatta bazen sözü uzattığımı düşündüm, o ifâdelerimi hatırla!

***

Allah’a yemin olsun ki: Ben, veciz ve özet olarak ifâde ettim. Sana zikrettiğim şeyleri anlarsan, kalbin kanatlanır, aklın dehşete düşer. Fakat, Allah’a yemin olsun ki, benim kast ettiğimi anladığını sanmıyorum, bu konuda da mazursun. Ben de, bu bahse dair bu kadar işaretle yetinmek mecburiyetindeyim ve bununla memurum.

Bu derece ve makâmdan daha aşağıda bulunan herhangi bir insan ise, bu makâma (mutlak benzerlik makâmı) yakınlığı ölçüsüne göre, sapmadan kurtulur ve değişikliğe uğramaz; çünkü bu, Allah’ın sünnetidir ve “**Allah’ın sünnetinde, hiç bir değişiklik bulunmaz**.”

***

Sınırlayıcı hükümler, herhangi bir mevcûdun mertebesinden –söz gelişi dört veya beş yönden- varlığa izâfe edilip, bunlardan her birisi belirli bir hükmü ve kendisi olmadan varlığa izâfe edilmeyen özel bir hal veya özelliğin belirlenmesini gerektirse, teklif hükmü onda zuhûr eder ve bu beş yönden ve onlara göre gerçekleşir. Teklif hükümleri, mümküne ait vecihlere ve bunların meydana getirdiği varlığa izâfe edilmiş eserlere göre artar veya eksilir. Yönlerin artmasının nedeni, imkân hükümlerinin artmasıdır. Fakat her mümküne nispetle vasıtalar mümkün ile yaracısı arasında artar. Bunun nedeni ise, insanın kuşatıcılığı ve kapasitesiyle ilgili değil, onun eksik kabulü ve zâtının istidadının kusurudur; çünkü insan, sûreti itibarıyla tertip silsilesi yönünden Yaratıcısıyla arasında vasıtaları en fazla bulunduğu varlık, zuhûr açısından ise en son zâhir olandır. Fakat insanın son zuhûr eden varlık oluşu, onun bütün vasıtaların sırrını içermesi ve varlık dairesinin içermiş olduğu her şeyin hükmünü ihâta etmesi içindir. Varlık dairesi, insan ile sona erer, çünkü insan, yardım dileyen son varlıktır. Bununla birlikte Kalem-i a’lâ, insanın varlık mertebesinden yardım alır. Kalem-i a’lâ, Haktan sonra imdat eden ilk varlıktır.[98]

Burada bir takım sırlar vardır ki, bunların zikredilmesi meseleyi uzatır.

***

Mevcûtların mertebeleri, küllî olarak, beş mertebede sınırlı olup, bunlardan her bir mertebe daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, çeşitli hükümleri iktizâ ettiği için tekliflerin asılları, beş tane olmuştur: Binaenaleyh mükellefe mahsûs bu beş, ezelde Hakkın ilminde farklılaşması açısından mükellefin ayn-ı sâbitesinin hükmü ayn-ı sâbitenin rûhânîyeti yönünden hükmü; sûreti ve tabiî yaratılışı ve buna mahsûs özellikler açısından hükmü; zikredilen mertebelere sirâyet etmesi yönünden Amâ cihetinden olan hükmüdür. Beşincisi ise, zikredilen şeylerin birleşiminden meydana gelen manevî heyeti itibarıyla bu dört durumu kapsayan işin mâkuliyeti yönünden meydana gelen hükümdür, söz konusu hüküm, ahadiyet-i cem makâmının hükmüdür.

İfade ettiğimiz bu beş hükmü, ed-Dehr isminin, şe’nin, mevtının, makâmın ve bütün bunların hükümlerini birleştiren sırrın hükmü istilzâm

eder.

Bunlar, ayrıca, başka beş şeyi daha istilzâm ederler. Bunlar, zikredilen beş şeye tabi olan ve onlardan meydana gelen şartlardır. Bunlar, mükellefin aklının yerinde olması, teklif yaşı, sıhhat ve benzeri konularda ehliyet, davetin ulaşmasına bağlı olan ilim, vakte girmek; buna örnek olarak, namaz vakitleri, Ramazan orucu, senesi dolduğunda zekatı vermek, Hac ayında Hacca gitmek vb. şeyleri verebiliriz.

İfâde ettiğimiz nedenlerden dolayı İslam'ın rükünleri beş olmuştur. Aynı şekilde imânın rükünleri ve hükümler de beştir. Karşılıkları görülecek küllî ibâdetler de böyledir; bu ibâdetlerin ağaçlarının çekirdeği ve nehirlerinin kaynağı, fatihler bölümünde zikrettiğimiz şu husustur: Kevnî varlıklar, isimlerin ve sıfatların ortaya çıkmasında ve bunların ekmellik nispetlerinin haricî varlıkta zuhûr etmesinde şarttır; söz konusu nispet, bu isim ve sıfatların hükümlerinin kâbiliyetlere nüfuz etmesi ve bu hükümlerin görülen-tafsilî zuhûrlarının ardından tekrar Hakka dönmeleriyle gerçekleşir. Bu hükümler, Hakkın mertebesinde malum ve makul oluşlarına göre Hakka döner. İşte bütün bu nedenlerden dolayı kuşatıcı ilâhî adâlet ve cömertlik, bu hükümlere varlık tecellîsi ile yardımı gerektirmiştir; böylelikle, söz konusu tecellîyle bu hükümlerin varlıkları kendileri için zuhûr eder ve bir kısmının hükmü diğerlerine Hak vasıtasıyla ulaşır; bu, tam bir karşılık, umumi-şamil bir adâlet ve ikrâmdır.

Bu önemli esası anla! Çünkü bütün özel ve genel cezâ türleri, bundan ve teklifin sebebi olduğunu belirttiğim daha önceki asıldan ortaya çıkmaktadırlar. Daha önce açıkladığımız gibi, teklif, vücûdun daha önce belirtildiği tarzda a'yân ile sınırlanmasının gerektirdiği bir karşılıktır. Bunu hatırlarsan, doğruyu bulursun.

Özet ve Netice

Fatiha süresi, ilâhî taksimle üçe ayrılmıştır. Birinci kısımla ilgili Allah Teâla'nın nasip ettiği açıklamalar sona ermiştir. Daha önce belirtildiği gibi, her âyete dair açıklamanın, cem makâmı ve matla' diliyle yapılacağını vaat etmiştik. Böylelikle, artık ibare gemini, bu bölümü genişçe incelemeye dalmadan önce tutmanın tam vaktidir.

Şimdi de, daha önce vaat ettiğimiz konuya başlayıp, cem makâmının diliyle, Besmele ile başlıyoruz:

Herhangi bir isimlendiricinin, bir şeyi isimlendirmesi, o şeye dair bilgisi olmayan kimseyi ikâz veya o şeyi bildiği halde unutmuş ise, ona hatırlatmak veya belirli bir özellik veya hal veya mertebe veya zaman veya mevtın veya bütün bunların toplamı açısından isimlendirdiği şeyi o kimseye izhâr etmekten ibârettir.

Bir şeyin, kendisini bildiği halde kendisini isimlendirmesinin gayesi ise, başkasının dikkatini çekmek veya korkmak ve çekinmek gereken bir mesabede olduğu için başkasını sakındırmak veya dikkati çekilen kimseyi isim sahibinin katında bu tembih veya bunun yerini alacak herhangi bir ikâz olmadan elde edilmesi imkânsız bir şeye teşviktir.

Şahıs ikâz edildiğinde, farkına varır. Böylece hemen arzu duyar, yararlanmak için o şeyi talep eder ve uğruna çalışır; veya güvende kalmak için çekinir ve sakınır. Bu durum, belirli bir vakit veya hal veya başka bir şartla sınırlı olabileceği gibi, bazen herhangi bir şart ile sınırlı olmayabilir.

Allah ismine gelince: bu konuda Hakkın nasip ettiği ölçüde açıklamamız olmuşsa da, bu isim, derleyici lisanı bir mukaddimenin sunulmasını gerektirmektedir:

Bu ismin iştikakı, ismin hakîkatine değil, tasavvur sahiplerinin zihinlerinde bundan somutlaşan mânâya racidir; çünkü iştikakın şartlarından birisi, kendisinden iştikak yapılan anlamın, türetilenden önce olmasıdır. Böyle bir şey ise, hiç bir hakikat için, özellikle de Allah ismi için mümkün değildir. Çünkü hakîkatlerin özellikle de bu ismin, diğer mânâlara ve tasavvur edilen kavramlara öncelikleri vardır. Bu isim, tasavvur ve mutlak ve mukayyet anlamda ulûhiyet anlamını tasavvur edenlerin varlığından önce müsemmâsı hakkında sâbit idi; şu halde bu isim için belirli bir iştikak nasıl geçerli olabilir ki?

Allah isminin, başka bir takım harflere değil de bu harflere tahsis edilmesinin nedeni ise, sadece harflerin sırlarını ve rûhânîlik mertebelerini bilen kimselerin bildiği bir sırdır; böylelikle bu kimse, bu ismin harflerinin dairesinin genişliğini ve bâsitliklerinin hükmünü, feleklerinin büyüklüğünü, kendisi için vad' edildikleri şeyle ilişkilerini, bu lafzın vad' edildiği mânâyı en iyi ifâde edebilecek lafız olduğunu bilir. Bu ismin medlülünü bilip, onu nihaî idrâk ve en üst tasavvur mertebesinde tasavvur eden kimseye göre, başka harflerden oluşmuş isimlere nispetle bu lafız, konulduğu anlamı en iyi ifâde edebilen ve buna en uygun isimdir.

***

Nida edilen, çağrılan, zikredilen ve isimlendirilen herhangi bir şeyi en iyi bilen ve müşâhede eden kimse, o şeyi en sağlıklı şekilde tasavvur eden varlıktır. Tasavvuru en sağlıklı olan kimse, düşüncesi en sağlıklı olan kimsedir; düşünmesi sağlıklı olan ise, en sağlıklı tasavvurun sahibi, davet edilen ve çağrılan şeyin, ismi zikredildiğinde veya ona yönelindiğinde veya ondan bir şey talep edildiğinde veya istenildiğinde, bu talepleri kabulünden en fazla yararlanan kimsedir.

Bu ismin bazı harflerinin telaffuz ve yazıda gözükmeyişi ise, Müssemma'dan bâtın kalan ve şehâdet âleminde ve onun mukâbili gayb'te ortaya çıkmayan şeylere işâret etmektedir.

er-Rahmânü'r-rahim ise, söz ettiğimiz bu makâmın zevkine göre, mürekkep bir isimdir; dolayısıyla, bunlardan her birisi, diğerinin içermiş olduğu anlamdan yoksun değildir. Binaenaleyh er-Rahmânın hükmünün umumiliğiyle –ki o, Vücûddur- ilmî tahsis ortaya çıkmış, bunun ardından da, er-Rahîm ismine mensup "irâdî" tahsis ortaya çıkmıştır. Böylelikle er-Rahmân ile, gaybî özellikler varlık sûretleri olarak taayyün ederken, aynı şekilde er-Rahim ile de bir olan Vücûd, haricî varlıklar ile çoğalmış olarak zuhûr eder.

"Hamd âlemlerin Rabbı Allah'a mahsûstur."

Bu ifâde, övgü mertebelerinin en mücerredini, en genişini; Allah isminin Rab ismine göre ilk taayyününü ve Rab isminin feleklerinin en genişini târiften ibârettir. Rab ismi, âlemleri ihâta eder; terbiye, efendilik,

mülkiyet, sebât, ıslah, ayrıca âlemin mâhiyeti yönünden Rabbı ile irtibatı sırrını izhâr etmekle âlemlerin üzerinde deveran eder.

Hamdın sırrı ise –ki bu, hamdin henüz zikretmediğimiz en garip hükümlerinden birisidir- Hakkın senâyı müşâhede edişinin aynısıyla Hakkın ve varlıkların hamdidir. Çünkü Hakkın, senânın senâ olduğunu bilmesi, şehâdeti gerektirir, çünkü gerçekte şehâdet, ilimden sonra olabilir. Hakkın dışındaki herhangi birisi adına bir durumun sâbit olması veya herhangi bir hükmün geçerli olması, Hakkın o kişi adına görülen ve ona izâfe edilen hükme müstahak olduğunu görmesinin ardından gerçekleşebilir. Hak, hamdi kemâl özelliğiyle kendisine izâfe ettiğine göre, hamd O'nun adına sâbit olmuş ve mertebesi belirlenmiştir.

Hakkın varlıkları hamd etmesi ise, onların zâtlarıyladır; yani, her şeyin zâtı için iktizâ ettiği iyi işlerle Hak onların varlıklarını hamd eder. Böylelikle Hak, onların varlıklarını izhâr eder, birbirlerini tanırlar, bunun neticesinde ise târif ve görme umumileşir. Böylece, senâdan ibâret olan hamd, Hakkın her şeyi hamd etmesiyle her şeyi kapsamaktadır. Binaenaleyh âlemin bütünü, içermiş olduğu sıfatlar ve haller ile birlikte övülmüştür; bu haller, çeşitli dillerle hoşnut sayılmış, irâde, cemâl, fiili ve halî tevhit, bâtın hikmet diliyle ise, razı olunmayan haller diye görülmüşlerdir.

Âlemin bütünün övülmüş olmasının izâhı şudur: Hiç bir şey yoktur ki, kudretin ve diğer sıfatların kemâlinin zuhûrunda şart olmasın; kevnî tafsîlîn (varlıkların âlemde ortaya çıkması) zuhûruna bağlı olan ilim ve varlık mertebesinin kemâli, varlıklardan her bir ferdin zuhûruna bağlıdır. Bir şeyin gerçekleşmesinin bağlı olduğu her şey, matluptur ve zuhûru açısından da övgüye değerdir.

Bunu anla ve bununla yetin! Çünkü buradaki tarzımız, geniş açıklamayı kaldırmaz.

***

Hak da, yaratıklarına hamd eder. Bu ise, Hakkın hamdin hakîkatini, dilediği âlemlerde izhâr etmesi ve bu âlem ehlinden dilediklerinin bir sıfatı yapmakla gerçekleşir. Böylelikle hamdin hükmü, hamdi yapan kimsede Hak ile zuhûr eder ve onun bir sıfatı haline gelir. Çünkü mânâlar, kaim oldukları kimselerde hükümlerini gerekli kılarlar. Hakkın hamdinin veya

kendisinin varlığı övmesi ise, hükmünün övülende ortaya çıkması ve onunla kaim olmasıdır. Nitekim daha önce bundan bahs etmiştik.

***

“er-Rahmân er-Rahim:”

Âyetteki bu ifâde, Besmeledeki er-Rahmân er-Rahimi tekrarlamak için değildir; bilakis birinci isim, genelleştirme hükmünü tahsis, diğeri ise, tahsis hükmünü umumileştirmekten ibârettir. Bunlardan birisinin konusu, mutlak ve bâtın olarak, emrin mânâsının hükmü gerektirdiği için daimi hüküm; diğerininki ise, zâhir ve bâtında şart olan mukadder hükümdür.

Bunun sırrı ve açıklaması şöyledir: Rahmet, iki tanedir: Birisi, Zât’a ait mutlak imtinanî rahmet; bu, her şeyi kapsayan rahmettir. Bu rahmetin zâtlara sirâyet eden hükmünden, bir şeyin kendisine rahmeti doğar. Ayrıca bir şeyin intikam veya kâhır sûretiyle kendi nefsine kötülük ve ihsan ile rahmeti, bunda gerçekleşir. Çünkü, ihsan sahibinin ihsanı veya intikamcının intikamı, sahiplerine rahmettir.

Bu rahmet yönünden Hak, kendisini sevgi ve sevdiklerine karşı duyduğu şiddetli kavuşma arzusuyla nitelemiştir. Bu rahmet ile meydana gelen bu sevginin hiçbir sebebi ve şartı yoktur; bu sevgi, herhangi bir fiilin veya sıfatın veya başka bir şeyin mukâbilinde gerçekleşmez.

Rabia (ra.), şu mısralarıyla bu karşılıksız sevgiye işâret etmiştir:

Seni iki sevgiyle severim: Heva sevgisi
Bir de, senin buna ehil olman nedeniyle olan sevgim
Heva sevgisinden ibâret olana gelince;
Bu, seni görünceye kadar “sır”da seni zikretmektir
Senin ehli olduğun sevgi ise,
Senin dışındaki her şeyden senin zikrinle yüz çevirmemdir
Ne birisinden, ne de ötekinden dolayı bana bir övgü yoktur
Fakat, bunda da diğerinde de hamd sana aittir

Binaenaleyh, zâtî bir münâsebetten kaynaklanan heva sevgisinin, zâtın dışında hiçbir sebebi yoktur. Bir şeye ehil olunduğu için sevilmek ise, ehliyeti bilmek sebebiyle meydana gelir. Talep ve ihtiyaç ya da ikrâma mazhar olan kimsedeki bir vasıf veya bu kimsenin genel anlamda sahip

olduğu iyi bir halden doğan hak veya istihkaka bağlı olmaksızın gerçekleşen bütün ihsan ve ikrâm çeşitleri, bu rahmete mensuptur.

Ayrıca, bu rahmetin neticelerinden birisi de, Cumhur'a göre, inâyet diye isimlendirilen bir sır ile bir gurubun cennette nail olacakları hayır ve derecelerdir; bu kimseler, bu derece ve hayırlara, işledikleri bir amel veya hazırlamış oldukları bir hayrın karşılığında ulaşmazlar.

Keşf ile cennetin üç olduğu sâbit olmuştur: Ameller cenneti, miras cenneti ve ihtisas cenneti. Kitap ve Sünnette, bu cennetlerin hepsine işâret edilmiştir. Şu anlama gelen bir hadis vârid olmuştur: **"Cennette bir takım boş yerler kalır. Allah, hükmünün gereğini yerine getirmek için, o yerleri hiçbir hayır işlememiş kimseleri yaratarak doldurur. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Her biriniz, oraya doldurulacaktır."**

Diğer rahmet ise, zâtî rahmetten taşan ve bir takım kayıtlarla ondan ayrılan rahmettir. Bu kayıtlardan birisi, **"Rabbınız nefsi üzerine rahmeti yazmıştır"** âyeti ile işâret edilen yazmadır; binaenaleyh yazmak, bir takım amel ve haller ile zorunlu olarak sınırlanmıştır.

İblis, herhangi bir şarta ya da hükmî veya zamanî bir kayda bağlı olmayan imtinanî rahmete tamah etmiştir. Hükmî kayıt, kazâ ve kader kaydıdır. Bunların varlıklardan ilk mazharları, Kalem-i a'lâ ve Levh-i mahfûz'dur. Zamanî kayıt ise, din gününe ve kıyâmet gününe kadardır; yer ve gökler, devam ettiği sürece, orada kalıcıdırlar.

Şu halde Besmele'deki iki rahmet de, umumilik ifâde eder. Buna karşın, Fatiha'da zikredilen iki rahmet de, belirttiğimiz nedenlerden dolayı imtinanî-zâtî rahmet ve şarta bağlı sınırlı rahmete aittir.

Bu makâmdan "**Din gününün sahibi**" âyeti ortaya çıkmaktadır; çünkü cezâlandırma, ya zâtîdir veya zâtî değildir. Binaenaleyh vakit, zâtî olmayan cezâlandırmaya mahsustur; mutlaklığı sebebiyle zâtî cezâlandırmanın, herhangi bir vakti yoktur. Hakkın iki emri olduğu ve âlemde de iki hükmü kabul etmeyi gerektiren bir özellik bulunduğu için Hak, geceyi ve gündüzü kapsayan günü zikretmiştir. Gece ve gündüz, âyeti silinen[99] Mutlak Gayb'ın ve alâmetleri görülen şehâdet âleminin mazharlârıdır. Varlık ile mümkünler arasında meydana gelen zâtî cezâlandırma, ilk kabul ve ikrâm ile gerçekleşir ki, daha önce bunları belirtmiştik.

Sıfat ve fiillere mahsus cezâlandırma ise, "**Bana ibâdet edin, bana şükrediniz**" âyetlerinde olduğu gibi, Hakkın kullarına ikrâm ettiği zâhirî ve bâtınî nimetlerinin mukâbilinde verilen cezadır**."Ben kulumun bana olan**

zannı üzereyim.” “Allah, bu tavsiflerinin karşılığını onlara verecektir.” (Enam, 139)

***

Dua, icâbet ve benzeri şeyler, fiiller mertebesine aittir.

Kul, “**Din gününün meliki**” âyetini okuduğunda, Hakkın nübüvvet diliyle “**Kulum beni övdü**” demesi, genel ubûdiyet makâmının gerektirdiği şeyle ilgilidir. Bunun örneği, raiyenin Melik karşısındaki durumudur. Bu durum, “**Din gününün mâliki**” okuyuşunun karşısında Hakkın söylediği “Kulum bana tevekkül etti” sözünden farklıdır; çünkü bu ifâde, kulluk makâmının “mülk” açısından özel anlamda gerektirdiği kâmil tevekkül, teslimiyet, boyun eğme, itaat ve kulak verme gibi fiillerle ilgilidir.

Din lafzının mânâlarından olan ve cezânın ardından gelen hal, itaat, adet ve benzeri hususlar ise, bir işçi gibi çalışmayan kâmil kul için gerçekleşen ubûdiyetin ve temizlenmenin halleridir; bunların bir kısmı, o kul için hasıl olur. Bu halin gerçekleşme alâmetlerinden birisi, sıfat ve fiillere ait cezâlandırmanın ortadan kalkıp, onun yerini zâtî cezâlandırma hükmüne ait emrin gerektirdiği şeyin almasıdır; bu emir ile kul, daha önce zikredilen farklar yönünden Haktan ayrılır. Fakat bu noktada kâmil ve kâmil olmayanlar arasında pek çok fark vardır ki, temyîz mertebelerinden söz ederken bu farklara işâret etmiştik.

Hal, itaat ve zikredilen diğer mânâların, Rab ve kul mertebelerinin arasında gerçekleşen bir takım karışımları ve birleşmeleri vardır; bu birleşmelerin özü, önceki bölümde amellerin mertebeleri ve neticelerinden bahsederken işâret edilen şeylerdir.

Artık, bu ve bunu takip eden konuyu, ayrıca kitabın sonunda şükrün sırrıyla ilgili zikredilen ifâdeleri düşün ve tefekkür et ki, garip şeyleri göresin!

Zâhir, Bâtın, Had ve Matla’

Bilinmelidir ki: Bu kitabın pek çok yerinde, âlemin hakîkati yönünden hazerat-ı hamsın hükümleri için bir ayna olduğunu açıklamıştık; âlemin sûretleri de, bu hükümlere göre zuhûr ederler. Bütün dış varlıklara ve gaybî emirlere, defalarca işâret ettiğimiz ve açıkladığımız üzere, bu beş hazretin

hükmü sirâyet etmiştir. âleme izâfe edilen bütün vasıflar, özellikler ve levâzım, ahadiyet özelliğindeki cem makâmının hükmüyle zuhûr eder. Bu makâma, isimler, sıfatlar, âlemler ve mertebeler istinat etmektedir. Çünkü bunların hepsi, bu makâmın tesirindedir ve ondan meydana gelmiş ve bu makâma tabidirler. Bununla birlikte, Zât'a ait bu en mukaddes ve münezzeh makâm, çoğalmaz. Bilakis belirlenme ve tafsil, âlemlerin mertebelerine, hallerine, tavırlarına ve idrâklerine göre bu makâmdan ve bu makâm içinde zuhûr eder.

İlâhî kelâm - ki o, izâh ve ifâde mertebelerini kapsayan sıfatların ve nispetlerin en önemlilerinden birisidir-, Hakkın mertebesinden sâdır olmuş ve bize, zikredilen beş aslî mertebenin ve bu mertebelerin içerdikleri şeylerin hükümleriyle boyanmış halde ulaşır.

Bu kelâmın, Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi, bir zahri vardır; ilâhî kelâmın zahrı, hissedilir sûretler gibi, beyan ve zuhûr mertebelerinin nihâyetine ulaşan nas ve açıklığıdır.

İlâhî kelâmın, bir de gizli batnı vardır; bu da, pek çok idrâkten gizli olan, kutsî rûhlara benzer.

İlâhî kelâmın, zahri ve bâtnını ayırt eden haddi vardır; bunun ile, zâhirden bâtına terakki edilir. Had, zâtıyla, ilâhî kelâmın zâhirîni ve bâtınını birleştiren bir berzâh, aynı zamanda bâtın ile matla'ı ayırt eden bir ayraçtır. Bunun bir benzeri, mutlak gayb ve şehâdet mertebelerini birleştiren "âlem-i misâl"dir.

İlâhî kelâmın, bir de matla'ı vardır; ilâhî kelâmın matla'ı, zâhirin, bâtının, bunları birleştiren ve ayırt eden şeyin kendisine dayandığı hakîkati bildiren şeydir. Böylelikle, bütün bunların ötesindeki şeyi insana gösterir. Matla, Hakka ait Zâtî-gayb mertebelerinin ilki, gayba ait mücerret hakîkatlerin ve isimlerin mertebesinin kapısıdır. Keşif sahibi, bu kapıdan birlik özelliğindeki gaybî kelâmın sırrını öğrenir. Böylece keşif sahibi, zuhûrun, bâtınlığın, haddin ve matlaın, kelâma ve başka şeylere ait bu tecellînin menzilleri ve de isimlendirilenenden farklı oluşu cihetinden "el-Mütekellim" isminin hükümlerinin taayyün ettiği mertebeler olduklarını öğrenir. Kelâm, kelâm sahibi üzerinde zait bir şey olmayışı yönünden beşinci mertebedir; bu mertebe, Nefes-i Rahmânî sırrından öğrenilir.

Bu konudan, özellikle bu açıdan olmak üzere, daha önce bahsetmiştik, hatırla!

***

Fatiha’nın birinci bölümüyle ilgili açıklamalarımız, hem bütün anlam ve hem de tek tek kelimelerle ilgili olarak, sona ermiştir. Allah, taahhüt ettiğim şeyi yerine getirmeyi nasip etti. Önceki açıklamalarımda, bu kısa anlatımın değerini bilmeyen kimseye nisbetle, sözü uzatmış olabilirim. Bunun nedeni, kaideler ve temel meselelerle ilgili görüşleri ortaya koymanın, kendisinden sonra gelecek ve bu temel meselelere dayanan feri konuları ve asıllarına bağlı tafsilî meseleleri açıklayıcı olmasıdır; özellikle de, iş bu sûrenin, bütün kelâmların aslının aslı, hikmet sahibi sırları içeren her şeyin anahtarı olması itibarıyla böyle geniş açıklamalar gerekliydi.

Binaenaleyh böyle bir süreyi tefsir etmek isteyen kimsenin, bu sûrenin nehirlerinin çıktığı kaynaklara, nûr güneşlerinin doğduğu yerlere, sırlarının toplandığı noktalara, hazinelerinin anahtarlarına ve bütün içerdiği sırlara dikkat çekmesi gerekmektedir.

Allah, hakkı söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakime ulaştırır.

“Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz.” (Fatiha, 4)

Öncelikle -Allah’ın yardımı ve dilemesiyle- dilin zâhirînin ve mertebesinin gerektirdiği hususları zikretmekle başlayalım; bunun ardından ise, zâhirden ve zâhirde, tedricen bâtına doğru terakki edeceğiz. Daha sonra “had”de, sonra da “matla”a ve bütün bunların üzerinde hâkim olan ve hepsini ihâta eden hakîkate ulaşacağız. Nitekim, daha önceki konularda da Allah, aynı şeyi nasip etmişti.

Şöyle deriz: “İyya” mansup ve ona ilave edilen eklerle birlikte “munfasıl” zamirdir. Bunlar, “iyyake”, “iyyahu” ve “iyyaye”de olduğu gibi, birinci, ikinci ve üçüncü şahsın hükmünü açıklamak için “iyya” kelimesine eklenen “Kaf”, “Ha” ve “Ya” harfleridir (birinci, ikinci ve üçüncü tekil şahıs zamiri).

Dil bilimi uzmanlarına göre, “eraeytü-ke/seni gördüm” kelimesinde “Kaf/Ke-seni” harfinin iraptan mahalli olmadığı gibi, bunun da iraptan mahalli yoktur; bunlar, kast edilmiş gizli isimler değillerdir. Nahivci Halil’in, bazı kimselerden rivâyet ettiği “Kişi, altmış yaşına ulaştığında (fe-iyyahu ve iyya es-sebe/artık elbiseyi neylesin” deyişi ise, istisnadır, buna dayanarak hüküm verilmez.

Sözlükte “ibâdet”, boyun eğmek ve zelilliğin nihâyetidir. Bu anlamca, son derece sıkışık ve yoğun dokunmuş elbiseye “sevbun zu-abde” denilir; adeta bununla, elbisenin, güçlü tesir ve etkiye konu olduğuna işâret edilmiştir. Ayrıca “arz-ı mu’bede” de, bundan türetilmiştir; bunun anlamı, zelil olmuş arz demektir.

“İyyake na’budu (ancak sana ibâdet ederiz) âyetinin zâhirindeki bâtın sırrı ise, şudur: Hak, hamd ile zikredilip, celâl ve azamet sıfatları kendisine izâfe edildiğinde ve kemâl sıfatlarıyla nitelendiğinde, ilim veya zihin, tasavvur edilen bir şeye ilişir. Bu şey, şanı yüce, övgüye, boyun eğmeye ve önemli konularda kendisinden yardım dilemeye layık bir varlıktır. Böylelikle, dua sahibinin zihninde bu varlığın mertebesi ve azametinin sûreti taayyün ettiğinde, bu özelliklerle farklılaşan bilinen veya tasavvur edilen varlığa hitap edilir. Bu hitap, dua sahibinin ona dair sahip olduğu ve bu sıfatları kendisine isnat etmesini mümkün kılan itikadına göredir.

Dua edenin, o esnada, rubûbiyet makâmının mukâbili olan ve bunun ardından “**Ancak sana ibâdet ederiz”** ile “Ey bu sıfatların sahibi” demeyi hatırlatan ubûdiyet makâmındaki duruşu, ibâdeti ve yardım dilemeyi sadece O’na tahsis etmeye işâret etmektedir. Bunun anlamı, ibâdet ve yardım talebini sadece Hakka münhasır kılarak, senden başkasına ibâdet etmeyiz ve senden başkasından yardım istemeyiz, demektir; ayrıca bu hitap, ibâdetin bu farklı varlık için yapıldığına en iyi delildir ki, o, ibâdetin sadece vasıtasıyla gerçekleştiği varlıktır.

Bunun yanında bu hitap, ibâdetin yardım talebiyle birlikte olduğunu göstermektedir; böylelikle, kulların Rablarına yaklaştıkları şeyler ile muhtaç oldukları ve talep ettikleri şeyleri birleştirmiştir. İbâdetin yardım dilemeden önce zikredilmesi ise, icâbet ümidiyle, vesileyi hacete takdim etmek gibidir. Nitekim Allah teala, şöyle buyurmaktadır: **“Peygamberden bir şey rica ettiğinizde bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlıdır.”**

Âyette yardım talebinin mutlak olarak zikredilmesinin nedeni, yardım dileyen herkesi içermesi içindir.

Bu âyette, âyetin zâhirînin çağrıştırdığı ve kısmen bâtına işâret eden hususları zikrettikten sonra, şimdi de bunun üzerindeki meselelere geçiyoruz.

****

Ey düşünen kişi! Öncelikle, zikrin ve huzûrun hakîkati bölümünde daha önce zikrettiklerimiz meseleleri hatırlatacağız. Bunları, “Rahim ve rahmân olan Allah’ın adıyla başlarım” dediğinde Hakkın namaz kılan kuluna cevap sadedinde söylediği “Kulum beni zikretti” ifâdesinin sırrını açıklarken belirtmiştik; çünkü, burada o ifâdeleri tekrarlamak gerekmektedir.

Sonra şöyle deriz: Allah, akıl sahiplerinin dikkatini, şimdi açıkladığımız konunun bazı sırlarına **“Her birisinin bir yönü vardır, ona döner. Siz hayırlı olanlarda yarışınız”** âyetiyle gizli bir şekilde çekmiştir. Herhangi bir şeye ibâdet eden kimse, kuşkusuz ki, ibâdet ettiği şeye yönelmektedir. Herhangi bir şeyin mabûduna teveccühü, bu teveccühe kendisini sevk eden nedenden sonra geli; söz konusu neden, kişinin yöneldiği varlık hakkında kendisinde sâbit olan şeye göre ortaya çıkar. Kişide sâbit olan şey ise, bir takım delil ve öncüllerden meydana gelen ilmî bir sûretten ibârettir. Bunlar,

o kimsenin inancına göre, yakinî bir kesinlik ifâde eder. Ya da bu sâbit şey, işitilmiş sözlerden veya görülen eser ve âyetlerden meydana gelen zihnî bir sûrettir. Bu âyet ve eserler, kemâl oldukları zannedilen bir takım durumlara delâlet ederler ve bu eserlerin izâfe edildiği ve bu kemâllerin istinat ettiği kimse adına meydana gelmişlerdir. Binaenaleyh bu sıfatlar, başka birisinin ortaklığı olmaksızın herhangi bir mevsufa ait olarak tasavvur edildiğinde, o kimsenin ibâdete müstahak olduğu hükmü verilir. Böylece, o kimseye yönelmek, korku veya arzu veya beğenmekten dolayı ona ibâdet etmek teşvik edilir.

Bununla beraber, bazen bu sıfatların nisbet edildiği, işitilen ve idrâk olunan eser ve delillerin delâlet ettiği kimse hakkında verilen hüküm, onun hakkında sahîh ve sâbit iken, bazen bu hüküm, onun hakkında sahîh ve sâbit olmaz. Bu durumda hüküm, gerçekte değil, sadece böyle olduğuna inanan kimsenin iddiasınca geçerli ve sâbittir. Ya da, bu sıfatlar ve eserler, izâfe edildikleri kimseden başka birisi hakkında sâbit olabilirler.

Bu görüşler, sadece kendi görüş, sezgi ve tasavvurlarına göre bunları iddia edenlerin zihinlerinde belirlenmiş somut şeylere delâlet ederler. Binaenaleyh bunlar, yani itikada ait zihnî sûretler, onları ilk düşünen sezgi sahibi yönünden, onun tasavvurunun ortaya koymuş olduğu ve ondan etkilenmiş şeylerdir. Başkalarının görüşleri olarak onları işiten ve tasavvur edişine göre nefsini kulluğa sevk eden ilk kimse yönünden de bu zihni sûretler, bir defa daha etkiye maruz kamışlardır ki, bu böyle devam eder.

Şu halde, şahıs, zihninde ürettiği şeye nefsini köle yapmıştır. Şahsın zihninde ürettiği şey, aynı zamanda, kökeni itibarıyla edilgen bir tasavvur ile başka bir tasavvur sahibinden etkilenmiş, başka bir sûretten meydana gelmiştir. İşte, ilk edilgen faile kadar böylece devam eder.

Gerçek, tasavvur edildiği gibi olabilir: Çünkü, ibâdetle yönelinen varlığın mâhiyeti açısından fail; akıl, zihin, zan ve vehimlerin tasavvurlarındaki belirlenişi açısından ise münfail olması mümkün iken, bunun tersi de mümkündür; bu konuda, görüş ayrılığı vardır.

Bu noktada, aklın tavrının geçersiz ve hükümsüz olduğunda hiç bir kuşku yoktur. Çünkü bu durum, bazı imkânsızlıkları istilzâm eder ki, şimdi bunların detaylarını ele almamız gerekmiyor. Bunlara örnek olarak, Hakkın kendiliğinde bulunduğu hal üzere, herhangi bir şahsın tasavvurunda taayyün etmesini ve sığabileceğini mümkün görmeyi verebiliriz; halbuki böyle bir şey, gerçekte imkânsızdır.

Sonra şöyle deriz: Bazen, mabûda yönelen âbidin nefsinde hasıl olan şey, aklî maddelerden, hisle idrâk edilen, işitilen ve zannedilen şeylerden meydana gelmiş olabilir. Bu durumda, manevî ve hissî farklı türlerine göre idrâk, idrâk sahibine tabidir. Binaenaleyh, zikredilen durumdaki kimseler, zihinlerde meydana gelmiş sûretlere yönelirler; teveccüh sahiplerinin nefisleri, bu sûretleri kendi zanlarının ve düşüncelerinin unsurlarından ya da onlara bunları anlatanların zihinlerindeki sûretlerden intikal eden unsurlardan somutlaştırmışlardır. Ya da bunlar, bir takım özellik, eser ve delillerden çıkartılmışlardır; bunları çıkartan kimse, bunlarla nitelenen ve bütün bu özelliklerin nispet edildiği kimse hakkında bu vasıfların sâbit olduğunu ve bunların ona izâfe edildiğini kabul etmiştir. Bu durum, o şahsa göre, bir kemâldir; şu anlamda ki, bu mesabede olan herhangi bir varlık, ibâdete layıktır.

Bununla birlikte, bu durumdaki bütün insaf sahipleri, bu hüküm ve tasavvurun benzeri bir hükmün gerçekte eksik bir hüküm olduğunu kabul ederler. Ayrıca, bu şahsın tasavvuru ve diğer özellikleri, kendisine tabidir; çünkü sıfat, idrâkle ilgili olarak işâret ettiğimiz gibi, mevsufa tabidir.

Şu halde, o kişinin zihninde meydana gelen ve mabûd için olması gereken kemâl sûreti, nakıs bir sûrettir ve belirttiğimiz nedenden dolayı eksikliği sâbit bu kemâlin nispet edildiği kimse, bu nispeti yapan tarafından bilinmemektedir. Binaenaleyh, tasdik hükmünün tabi olduğu tasavvurun doğruluğunu gösteren mutabakat nerede kalmıştır?

Artık, bütün bu işâret ettiğimiz meselelerden çıkan sonuç, söz konusu tasavvurun, kemâldeki eksik bir sûret olarak üretildiğidir; bu sûret, vehmî ve hayalî cüzlerden veya zayıf nazarî çabalardan meydana gelmiştir ve tasavvur edilen şeye mutabık değillerdir. Sonra bu şahıs, bu eksik sûreti kendi kıblesi yapmış, ondan saâdet, mağfiret ve ihtiyaçlarının karşılamasını ümit etmiştir.

Nitekim, Allah, şöyle buyurmuyor mu? **“Allah’ın dışında ibâdet ettikleriniz, sizin gibi kullardır. Şâyet doğru sözlü iseniz, artık onlara dua ediniz ki, onlar da size icâbet etsinler.”** (Araf, 194)

Bilmiyor musun ki, kendi zihninde inşa ettiğin şey, senin gibi bir edilgendir, hatta o -onu sen inşa ettiğin için- senden daha aşağı bir derecededir.

***

Ey bu durumdaki şahıs! Yemin olsun ki, kendine dönmen gerekir! Gör: Bu şekildeki bir hal veya itikadın herhangi bir neticesi olabilir mi? Ya da, itikadında, ibâdetlerinde ve namaz veya herhangi bir ibâdetinde ulvî himmet sahibi bir kimse, bundan razı olabilir mi? “Artık, hayırlara koşunuz” âyetiyle kast edilen şey, nerededir? Koşuşturma nerededir? Sahîh ve doğru teveccüh nerededir?

Hakka kendi zannınca teveccüh eden kimsenin “**Ancak sana ibâdet ederiz”** sözü, tam bir yalandır. Çünkü bu kişi bu ifâdesiyle, ancak ve ancak sınırlı aklıyla veya vehmiyle veya hayaliyle ve zayıf düşüncesiyle yaratmış olduğu zihni sûrete hitap etmektedir. Esası bu olan bir ibâdetin veya namazın herhangi bir neticesi olabileceği nasıl ümit edilebilir ki? “**Namazı kendim ile kulum arasında taksim ettim**”, Hakkın fatihayı ve kısımlarını zikredip, “**Kulum beni övmüştür”, “Bana tevekkül etmiştir**”, “Bu, **benim ile kulum arasındadır**”, “**Bunlar kuluma aittir, kuluma her istediği verilecektir**” diye buyurması nerede kalmıştır?

Zihninde meydana gelmiş bu sûretin, herhangi bir şey söylemesi veya herhangi bir şeye kadir olması gerekmez mi? Heyhat! Bu sûretleri inşa edenler, kendilerine ne bir fayda ve ne de bir zarar verebilirler. O halde, bu insanların zikredilen şekilde meydana getirdikleri ürünler için ne söylenebilir ki?

****

Bilinmelidir ki: Hz. Peygamber’in Fatiha ve namazla ilgili olarak “Namazın dörtte biri ve yarısı kabul edilir” buyurup, dokuza gelinceye kadar kısımları sayması, bunun ardından da “O kimsenin namazı bir paçavra gibi alınıp, yüzüne fırlatılır” buyurması, ibâdet sahiplerinin paylarının farklılığına, pek çoğunun nasiplerinin azlığına, bir kısmının ise bütünüyle mahrûm kalışına işârettir. Bunun nedeni ise, ibâdetlerini sahîh olmayan bir asla dayandırmış olmalarıdır.

Bu ve benzeri durumlardan Allah’a sığınırız.

****

Şimdi de, vicheyi açıklayacağız:

Viche, teveccüh sahiplerinin kalplerinin, rûhlarının, akıllarının, nefislerinin ve tabiatlarının kendilerine hâkim olan sıfat ve hallerin hükümleri cihetinden kıblesidir; bu hallerin onlara gâlip gelmesi, söz konusu şeylerin hükmüne bağlıdır. Binaenaleyh, her teveccüh sahibinin yönü, teveccüh haline işâret eden bir hedeftir.

"İyyake na'budu (ancak sana ibâdet ederiz) âyetini açıklama sadedinde şöyle deriz: İlâhî hazret ağacının aslının, bir takım ferleri vardır. Bu ferlerden her birisine -mukaddes Zât'tan gelen zâtî bir sirâyetle- ulûhiyet sırrından bir miktar sirâyet eder; bu miktar, bu fer'in kendi aslından taşıyabileceği orandadır.

Dikkat ediniz! Bu ferler, ilâhî isimlerdir. Dikkat ediniz! Bu zâtî ve aslî sirâyet, her bir ismin mertebesinin gerektirdiği şekilde Zâtî tecellînin isimlerin mertebelerine sirâyet etmesinden ibârettir. İşte bu nedenle, defalarca şunu söyledik: Her isim, bir açıdan müsemmânın aynı, bir açıdan ise ondan farklıdır.

Bu konuda o kadar açıklama yaptık ki, artık bunu tekrarlamaya ve sözü uzatmaya gerek duymuyoruz.

***

Hakkın isimlerinden her birisi, âlemdeki herhangi bir sınıfın zuhûr etmesinin sebebi ve o sınıfın kıblesidir. Bu bağlamda, mesela bir isimden, rûhlar zuhûr etmiştir; başka bir isimden, nispeten bâsit sûretler zuhûr etmiş; başka bir isimden ise, tabiatlar ve mürekkep cisimler zuhûr etmiştir. Müvelledattan (cemadat-nebatat-hayvanat) her birisi de, kendisi ile zuhûr ettiği mertebenin tayin ettiği özel bir isim ile zuhûr etmiştir; hatta, bunu mazharın hali ve gayr-i mec'ul (yaratılmamış) zâtî istidadı belirlemiştir.

Bunun ardından bu isim, o varlığın teveccüh ve ibâdetindeki kıblesi olmuştur. Bu varlık, Hakkı ancak bu isim açısından bilebilir ve bu mertebeden Hakka istinat edebilir. Bu varlığın, mutlak anlamda mertebeden olan payı ise, bu ismin bütün sıfat ve isimlerin mertebesini birleştiren hakîkatle olan ilişkisi ölçüsündedir.

İnsana gelince: İnsanın sûretinin zuhûru, yaratılışı esnasında Hakkın kendisine küllî olarak ve iki eliyle -ki bunlardan birisi, gayb, diğeri ise şehâdetin sahibidir- teveccüh etmesine bağlıdır. Bu ellerin birisinden, mukaddes rûhlar zuhûr etmiş, diğerinden de, tabiat, cisimler ve sûretler

zuhûr etmiştir. İşte bu nedenle insan, bütün isimlerin ilmini kuşatmış, sadece sûretlere ve zuhûr ile nitelenen şeylere mahsûs olanlarıyla değil, bunların mertebelerinin hükümleriyle; gayb ve gizlilik ile nitelenen ve rûh vb. bâtın olan şeylerin hükmüyle boyanmış bir halde zuhûr etmiştir. Böylelikle insan, melekler gibi veya tabiî cisimler gibi, herhangi bir makâm ile sınırlanmamıştır. Nitekim melekler, şöyle söylemişlerdir: “**Bizden her birimizin belli bir makâmı vardır.”** (Saffat, 164)

İlâhî haberler, şeriat ve başka bilgi kaynaklarının diliyle, bu durumu bildirmişlerdir.

Şu halde, hakikî insanın teveccühü -şâyet makâmların boyunduruğundan çıkıp, kâmil-vasatî (orta itidâl) sayesinde iki kenarın çekimlerinin hükümlerinden ve sapmalardan kurtulmuş ise- hüviyet mertebesine yönelmiştir; bu mertebe, “ahadiyet-i cemi’l-cem” mertebesidir. Bu mertebe, zuhûr-bâtınlık, evvellik-âhirlik ve cem-tafsil ile nitelenmiştir.

Bu konuda yaptığımız açıklamaları hatırlayan kimse için yeterli izâhlarımız olmuştu. -Allah’ın izni ile- bu konuda daha fazla açıklama da yapacağız.

Şâyet insan, kendisine baskın gelen herhangi bir cezbedici münâsebetten dolayı, işâret edilen orta itidâlden herhangi bir tarafa meylederse ve bazı isim ve mertebelerin hükümlerinin kendisine hâkim olmasıyla saparsa, bu gâlip ismin dairesine yerleşir, bu isimle irtibatlı hale gelir, ona intisap eder, Hakka da bu isim mertebesi açısından kulluk eder ve dayanır; bu isim, o insanın nihai hedefi, arzusunun zirvesi , kendisini aşıncaya kadar makâm ve hali yönünden kıblesi haline gelir.

İsimlerin mertebeleri, birbirleriyle irtibatlı, bunların hükümleri de kesinlik ve eksiklik hükümlerini açıklayan uyum ve zıtlık ile birbirlerine bağlı ve iç içe olduğu için, bu mertebelerin hükmü altında bulunuşları ve eserlerinin mahalli oluşları açısından yaratıkların halleri, farklı ve çeşitli olmuştur. Çünkü isimlere ait bu hükümlerin birleşimleri, varlık mertebelerinde çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Böylelikle bunların arasında, ruhî değişmelere bağlı manevî keyfiyetler meydana gelir. Bunun neticesinde ise, arada mizâca benzer bir şey meydana gelir; bunun mizâca benzemesi, farklı tabiat ve bunların kuvvetleri arasındaki karışımdan oluşan keyfiyetlerin etkileşiminden meydana gelmesi itibarıyladır.

Bu noktada bunun benzeri, isimler arasındaki tebayün ve tekabüliyettir; böylelikle bazı varlık ve isim mertebeleri, baskın olarak ortaya çıkarlar ki, bu baskınlık, bazı tabiatların diğerlerine olan baskınlığı gibidir. Bazı

tabiatların diğerlerine olan baskınlığının sonucunda, mesela bir şey hakkında “bu safravî mizâçtır”, “bu demevi (kanlı) mizâçtır” vb. diyebiliriz. İsim ve varlık mertebelerinin herhangi birisinin baskınlığında ise, “Zeyd, Abdu’l-Azizdir”, bir başkası için -ki bunlardan birisi gayb eli, diğeri ise şehâdet elidir- “Abdu’z-Zâhir” veya “Abdu’l-Bâtın” veya “Abdu’l-Camî” diyebiliriz; veya Adem birinci semadadır, İsa ikincisindedir, İbrahim yedincisindedir vb. şeyleri söyleyebiliriz.

Sonra, bu manevî ve rûhanî mizâçlar ile bu tabiî mizâçlar arasında başka bir birleşme meydana gelir. Bu birleşik yapı için üç kısımla sınırlanabilecek çeşitli hükümler zuhûr eder. Bu üç kısımdan birisi, rûhânîyetinin hükümlerinin tabiatının hükümlerine gâlip geldiği kimseye mahsûstur. Böylelikle o kişinin tabiî kuvvetleri, rûhanî kuvvetlerine tabi ve adeta onlarda yok olmuşlardır.

İkinci kısım ise, yaratılmışların geneline aittir ki, bu, zikrettiğimiz birinci kısmın zıddıdır. Çünkü onların, rûhânî kuvvet ve sıfatları, tabiatlarının kuvvetlerinin hükmü altında yok olmuşlardır.

Üçüncü kısım ise, kâmillere ve Allah’ın seçkin kullarından dilediklerine mahsûstur; onların âyeti, “**Her şeye yaratılışını vermiş, sonra yol göstermiştir”** âyetidir.

Bunu anla, bu konu, daha geniş açıklamaya imkân vermez.

***

Sonra şöyle deriz: Bütün bu nedenlerden dolayı, zikredilen baskınlığa göre bir hüküm ortaya çıkar; bu hükmü, isimler, mertebeler ve tabiatlardan baskın olan şeyin vasfı gerektirir. Gerçi mahal, bütün bunların hükümlerinden hali değildir, fakat bu mahal, kendisine kim baskın olursa ona intisap eder. Böylelikle o kişi, tenzih eder, teşbih eder, tenzih ve teşbihi birleştirir, şirk koşar ve birler.

Bu nedenle, zıt görüşler, muhtelif haller, çeşitli makâmlar, maksatlar ve teveccühler ortaya çıkmıştır. Şu halde varlığın mertebelerini ve isimlerin hakîkatlerini bilen kimse, farklı tarz ve terkiplerine göre, inançların, şeriatların, dinlerin ve görüşlerin sırrını bilir.

Bu konuyla ilgili bir takım açıklamalarda bulunacağız; bunu bir örnek ve anahtar kabul edersen, Allah’ın izniyle işâret ettiğimiz hususları öğrenmiş olursun.

Akılların, Nefislerin ve İnsanın Kıblesi

Bilinmelidir ki: Mutlak anlamda akılların kıblesi, emrin mânâsının birliğidir. Bu birliğin akılların kıblesi olması, mâhiyeti açısından değil, akılların ona istinat etmesi açısındandır.[100]

Nefislerin kıblesi ise, Kesibî[101] tecellîdir. Zuhûr derecelerinin sonuncusu ve zâhirin ilk bâtını bu tecellîye mensuptur. Teşbih yapan kişi, bu derecenin iki yönünden birisiyle ve bu dereceyle birleşen berzâhî tecellî ile ilişkilidir. İşaret edilen söz konusu berzah tecellîsi, yaratılış işinin ruhu olan insanın hakikatine mahsustur.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın ve önceki şeriat mensuplarından Allah'ın dilediklerinin kıblesi, hem emrin rûhu ve hem de mertebesidir. Bu kıble, "**Onun benzeri gibisi yoktur"** âyetinde ifâde edilen tenzihin ve **"Allah'ı görürmüşçesine ona ibâdet et**" hadisinde işâret edilen teşbihin sahibidir. Bunun en üstün mertebesi, Amâ'nın zâhiridir.

Âriflerin kıblesi, mutlak-Rabbanî sûretin varlığı ve Hakkın zâhiridir.

Muhakkiklerin kıblesi, Hakkın varlığı ve de hiç bir tefrika ve çoğalma olmadan vücûd ve mertebeyi birleştiren Hakkın mertebesidir.

"Rüsuh (derinlik) sahiplerinin kıblesi, kendisinden farklı olmayışı ve Adem'in benzeri olduğu Hakkın sûretinin izâfe edilişi açısından Hakkın mertebesidir; ahadiyet-i cem makâmı, bu mertebeye mahsustur.

En kâmil ve halis anlamda kul olan gerçek insanın kıblesi ise, daha önce viche ve teveccühten bahsederken açıklanmıştı. Fakat, betimlenmesi zor ve açıklanması haram olan bu meseleyle ilgili bazı sırları zikretmemiştim. Bununla birlikte, halis kulun karşılığının verilmesi hakkındaki açıklamalarımın sonunda buna kısmen değinmiştim; daha önce ise, kâmil anlamda Hak ile huzûrun sırrını açıklarken değinmiştim.

Bu meseleyle ilgili önemli sırları bu eserin çeşitli bölümlerinde açıkladım, akıllı kişi, Allah'ın izniyle bunların farkına varır.

Zatî ve Sıfatî ibâdet

Geçen ifâdeler düşünüldüğünde, insanın iki ibâdeti olduğu anlaşılır: Mutlak zâtî ibâdet, sıfatî ibâdet.

Zatî ibâdet, insanın Hakkın ilminde ezelde farklılaşan şey-i sâbitesinin, ilk varlığı yaratıcısından kabul etmesi, onun nidasına icâbet etmesi, Kün

(Ol) emriyle taayyün eden tekvini emre boyun eğmesidir. Bu ibâdetin hükmü, birinci kabul hali, icâbet ve işâret edilen nidadan itibaren, sonsuza kadar devam eder; çünkü insan, varlığı ve hallerinin her birisi açısından daima yaratıcısına muhtaçtır. Bunun nedeni, kabul edilen varlığın süresinin, zuhûru ve taayyünün ardından gelen ikinci nefeste sona ermesidir. Hak, Vücûd-ı Mutlak ile daima insana imdat eder. Bu vücûd-ı mutlak, insanın isim vb. gibi kendisine imdat edilen şeyleri kabul etmesiyle taayyün eder ve sınırlanır. Hareketler, insanın hiç bir katkısının bulunmadığı fiiller ve nefesler, bu kabulün levâzımı ve bu ibâdetin sûretleri arasında bulunurlar.

Sıfatlara istinat eden mukayyet ibâdet ise, kulun zâtından sıfatları, özellikleri ve başlangıcı ve sonu olan belirli hal ve zaman gibi levâzımı yönünden zuhûr eden her şeye mahsûstur.

Kevnî sebeplere kulluk ve bu kullukta yaratıkların farklılığı da, bu ibâdetle ilgilidir. Yaratıklar, sıfat hükümlerinin, zât hükmüne ve kendilerine, yani sıfatlara münasip olan şeylere gâlip gelmesine göre bu noktada farklılaşırlar. Bunlar, insanda müessir olan durumlardır; insan, onlardan etkilenir ve zorla onlara cezbedilir. Gerçekte bu, onlara kulluk etmektir, çünkü insan, tesiri altında kaldığı ve üzerinde egemen olan şeyin kuludur. Bunun için Hz. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: **“Dinar kullarının, dirhem kullarının, mide kullarının yüzü yere sürtünsün!”**

***

Bu mânâdaki kaide şudur: Mutlak anlamda tesir, rubûbiyet sırrına, edilgenlik de kulluğun mânâsına mahsûstur. Daha önce, Kâmilin asla müteessir olmadığını zikretmiştik. Kâmil, yapısı düzgün, eksiksiz bir aynadır. Bu aynaya yansıyan her şey, kendisine göre zuhûr eder.

Bunu hatırlarsan, işâret ettiğimiz meselenin sırrını anlarsın!

Bu iki ibâdet, daha önce zikrettiğimiz vücûb ve imtinan rahmetlerinin mukâbilindedir. Vücûb rahmetinde teklif kokusu bulunduğunu, imtinan rahmetinin ise mutlak olup, hiçbir zorunluluk ve icap ifâde etmediğini belirtmiştik. Aynı şekilde, hiç bir teklifin bulunmadığı ve emrin neticelerinden birisi olmayan zâtî ibâdet de böyledir. Binaenaleyh emir ve teklifin konusu, işâret edilen sıfatî mukayyet ibâdettir. Teklifin konusunun söz konusu ibâdet olması, Allah’ın bir rahmeti, şefkati ve insanın herhangi bir sıfatının kendisini cezb etmesiyle sapmasını engellemek ve bundan

sakındırmaktır. Şayet böyle bir meyil gerçekleşirse, söz konusu zâtî meyil ile gâlip sıfat, diğer sıfatlara karşı üstünlük elde eder; bu durumda, saltanatlarının zuhûr etmesiyle kemâlin gerçekleşeceği diğer sıfatların hükümleri ortadan kalkar. Bu kemâlin gerçekleşmesi ise, mizâca mahsus rûhanî ve manevî itidâl ve sıhhatin korunmasına bağlıdır. Bu iki mizâç, rûhlar ve bâtınî kuvvetleriyle, sıfat ve benzeri mücerret mânâlar arasında geçekleşen birleşmelerden meydana gelir.

Nitekim, bu meseleye daha önce, Rab isminin tefsirinde işâret etmiştik, hatırla!

Amel ve İbâdet

Bilinmelidir ki: Amel bir ceset, rûhu da ibâdettir. Amel, cennet ve benzeri bir karşılık ister. Fakat amel bu gibi şeyleri, mutlak anlamda değil, aksine mertebesi birlik ve hükmü şâmil bir asla istinadı açısından talep eder. İbâdet ise, mabûd talep eder.

İbâdetler, rûhun hallerindendir. Ameller ise, bedene aittir veya bazen rûha izâfe edilirler. Ameller, rûhun bedenle ilişkisi, onun tabiî hükümleriyle bezenmesi ve renklerinin hükümleriyle zuhûru itibarıyla rûha izâfe edilirler.

Kulun, itaat ve benzeri fiillerinde kendisini gözeten Rabbinin özelliğiyle huzûru, âriflerin halleri arasındadır. Onlar, kendilerinden amellerin üstün bir hayât ile sâdır olan kimselerdir. Bu üstün hayâtı, âriflerin ilimleri ve müşâhede ettiklerinin karşısındaki huzûrları icap etmiştir. Böylelikle amel, âriflerin mârifet, müşâhede ve teveccühlerinin istinat ettiği en son mertebeye kadar yükselir. Nitekim, “**Mâliki yevmi’d-din** (Din gününü sahibi) âyetinin tefsirinde ameller ve amellerin karşılıklarının derecelerinden bahsederken buna işâret etmiştik.

Artık, oradaki açıklamalarımızla yetin ve basîret gözünü aç!

“Ve iyyake nestein (Ancak senden yardım talep ederiz)”

Bilinmelidir ki: İyyake lafzıyla ilgili olarak dil bilgisinin gerektirdiği ve artık tekrarı gerektirmeyen açıklamalar yapmıştık; aynı şekilde, sûrenin kalan kısmının sırlarıyla ilgili küllî meseleleri zikretmeye de gerek yoktur. Çünkü, akıl sahibi, müracaat ettiğinde bunlarla yetinsin diye bu kitaba küllî asıllar, temel hükümler, ilimler ve ulvî sırlardan bahsederek başladık; çünkü maksadımız, uzatmak ve açıklamak değil, özetlemek ve değinmektir. Binaenaleyh bunlar, esaslar ve küllî anahtarlardır. Bunları anlayıp, hükümlerinin bu asılların ferlerine ve tabilerine nasıl sirâyet ettiğini bilen kimse, Kur’an’ın, hatta diğer kitapların sırlarının büyük bölümünü öğrenir.

Artık, benden daha fazla açıklama bekleme! Kuşkusuz ben de -Allah’ın izniyle- senin fazla anlayış ve düşüncene güvenmekteyim.

Bundan sonra ise, âyetin zâhirîyle ilgili açıklamalara dair vazifeyi bitirip, sûrenin içermiş olduğu ve sûredeki her bir âyete ait bâtınî sırları ve hükümleri açıklayacağım. Bunun ardından da, daha önce de taahhüt ettiğim gibi, -Allah’ın izniyle- bâtının ötesindeki sırları zikredeceğim. Bu tespitin ve de ikinci iyyakenin zâhir anlamında birinci iyyakede zikredilen açıklamalarla yetindikten sonra, bâtın lisanıyla açıklamalarımıza başlıyoruz:

***

Bilinmelidir ki: “Sadece senden yardım isteriz” âyeti, “Ancak sana ibâdet ederiz” âyetiyle aynı anlama işâret etmez. Birincisi, kul katında ibâdete layık olduğu sâbit bir “emr”e işâret etmektedir; bu emir, kulun ilmine, müşâhedesine, veya itikadına göre, maksat ve kıblesinin son noktası haline gelmiştir. Bu itikat, kulun zanlarının ve hayallerinin unsurlarından meydana gelmiştir. Nitekim daha önce buna işâret etmiştik.

“**Ancak senden yardım isteriz**” âyeti ise, sadece mabûd olması açısından mutlak Mabûda ilişmez. Aksine, âbidin (kul) tek başına yapamayacağı bir işte kendisinden yardım talep ettiğinde ona yardım etme salâhiyetine sahip olması yönünden Mabûd’a ilişir. O halde, kulun yardım dilemesinde bir çeşit kudret iddiası bulunmaktadır; bu iddia ise, kulun

ibâdetteki halini târif, mabûdun mertebesini ve ona karşı davranışını bildiğini belirtir bir sûrettedir. Bunun yanı sıra kul, bu talebiyle bağımsız bir varlık olmadığını da gizlice itiraf eder.

Bu kul, adeta şöyle der: “Kendimde, ihtiyaçlarımı karşılamak için bir kuvvet görüyorum, fakat, bunun amacımın gerçekleşmesinde yeterli olduğuna kesin ve kararlı olarak inanamıyorum. Binaenaleyh Rabbim! Bende, sana ait olarak bulunan şeye ve benim gücüme yardım etmen kaçınılmazdır. Çünkü senin yardımın, bendeki kuvvet ile birleştiğinde, amaca ulaşmayı ve ibâdeti hakkıyla yerine getirmeyi umarım. Ayrıca, bana bahşetmiş olduğun kuvvetten dolayı da sana şükrederim. Ben bu kuvveti, herhangi bir talebim olmaksızın başlangıçta buldum ve bu kuvvet ile, senden yardım dileme gücü elde ettim; böylece, seni birleyip, hakkında tereddüt etmeyerek ve başkasına yönelmeden senin hakkını yerine getirmeyi ümit ettim.”

İşte bu, kul mertebesinin lisanıdır.

***

Hakkın bu âyeti kullarına inzal edip, onlara bu tarz ibâdet etmelerini emretmiş olması itibarıyla bu talepte gizli halde bulunan rubûbiyet lisanı ise şudur: Hak -kalpler onu bilmek, kendisine ibâdet ve iltica etmek üzerine yaratılmış olsalar da-, bu âlemin özelliklerinden olan meşguliyet ve gafletlerin bazen insana hatırlanması ve akılda tutulması gereken şeyleri unutturduğunu bilir. Bu nedenle insan, kendisi için daha önemli olan şeylerin hatırlatılmasına ve belirtilmesine muhtaçtır; çünkü belirli olmayan şey, herhangi bir netice vermez ve müessir olamaz.

Kuşkusuz ki, hamdi takdimden sonra Hakkın kuluna **“Ancak sana ibâdet eder ve senden yardım dileriz”** demeyi emretmesi, kula şunu hatırlatmak içindir: Kul, kendisinde gördüğü ilim ve kuvvete, asla ve asla kendi başına sahip olduğunu ya da herhangi bir kemâlde önceliği bulunduğunu zannetmemelidir, bilakis bütün bunlar, Haktandır ve Hakka aittir. Nitekim, insanların en kâmili ve mükemmeli olan Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: **“Biz onunlayız ve ona aidiz**.”

Binaenaleyh rabbanî mertebe, her iki tarafta[102] da müstakilliğin imkânsızlığını kula bildirir; şüphesiz ki, bu durum, adâletin zirvesidir. Şöyle ki: Cömertlik, ihsan, ikrâm ve sayısız nimetin sahibi olan Hak, kulun O’nun

ihsanının sûretinin kemâle erdirilmesindeki katkısına dikkat çekerek, bu katkıyı zikreder, dikkate alır ve ihmal etmez. Nitekim Allah, bildirme ve dikkat çekme amacıyla şöyle buyurmaktadır**: “Şüphesiz ki Allah, zerre miktarı bile zulüm yapmaz. Bir tek hayır bile olsa onu kat kat artırır.”** Bu, iyiliklerin artırılmasıyla ilgilidir. Bunun ardından ise, şöyle buyurmuştur: **“Kendi katından büyük ecir verir.”**

Bunu anla ki -Allah’ın izniyle- doğruyu bul!

Cem’ ve Matla’ Lisanıyla Açıklama

Bu ikinci kısımla ilgili açıklamalar,

Allah’ın izniyle, bununla sona erecektir.

Bilinmelidir ki: Allah, yaratıklarını, kendisine ibâdet etmeleri için yaratmış, onlara varlığından ve sıfatlarından kabul etmeleri takdir edildiği ölçüde vermiştir. Böylelikle onlar, bu varlık ile O’na ibâdet etmişlerdir. Çünkü yaratıkların, müstakil olarak kendilikleriyle Hakka ibâdet etmeleri geçerli değildir. Bunun nedeni, onların mâhiyetleri açısından hiçbir varlığa sahip olmayışları ve kendilerinden hiçbir ibâdetin meydana gelmeyişidir. İşte, yaratılmışlar müstakil olmadıkları için kendilerine, **“Ancak senden ibâdet ederiz”** ifâdesinin ardından **“Ancak senden yardım dileriz**” demeleri emredilmiştir. Böylece onlar da, bu tembihin ardından Haktan kendisine kulluk etmek için yardım talep etmişlerdir.

Aynı şekilde, yaratılış esnasında onların Hakkın varlığını kabul etmeleri de, Hakkın iktidarına yardım etmekten ibârettir. Binaenaleyh, ilâhî kurbiyete mazhar olmuş kâmil kulların müşâhede ettikleri ezelî ve gaybî münâsebet olmasaydı, Rab ile merbub arasında bir irtibat geçerli, bunu meydana getirmek de mümkün olmazdı.

Şu halde yaratmak, ihsan sûretiyle bir hizmet ve ibâdettir. İbâdet, amellerin a’yânının sûretlerini yaratmak, onları tesviye etmekten ibârettir. Ayrıca ibâdet, ibâdetin neş’etlerini de ihya etmektir. Böylece ibâdeti inşa edene, kendisiyle zuhûr eden ve onunla meydana gelen şeyden, adeta inşadan sonra zuhûr etmesi gibi, daha önce gözükmeyen bir şey döner. İşte, diğer tarafta da, hal böyledir.

Çünkü, isimlerin eserlerinin zuhûru olmasaydı, onların kemâlleri bilinmezdi. Kuşatıcı aynada beliren görüntüler olmasa idi, isimlerin hakikatleri de zâhir olmazdı. Ayna, Zât’ın gaybından ayrılan şeylerin tecellîgâhıdır ve Zât gaybında gömülü olan çokluklar zuhûr eder.

Binaenaleyh biz, kullarız, O ise, “mabûd”dur; O, yaratandır, biz yaratılanlarız. **“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım”** âyetinde hükmüne işâret edilen illet Lam (sebeplilik bildiren Lam harfi)ı, iki tarafta da bizzât bulunmaktadır. Buna göre bu sırrın iki hükmünden birisi, **“Bana ibâdet etmeleri için”** âyetinde zikredilen bu Lam

harfi ile bir hikmet meydana getirmiş; diğer hükmü ise, **“Ancak sana ibâdet eder ve senden yardım dileriz”** âyetinde bâtın bir hikmet gizlemiştir.

Çünkü Hakkın, her şeyde, özellikle de şeriatlarında, emirlerinde ve haberlerinde olmak üzere, zâhirî ve bâtınî bir hükmü vardır; bunları, kâmil ve *ehl-i keşf ve’l-vücûd* olan temekkün sahipleri bilir ve müşâhede eder. Resmi ilimlerin mensupları ise, bazı teklifî sûretlerde illetlendirme yoluyla, bu hükümlerin zâhirinin pek azının farkına varırlar.

“Ancak sana ibâdet eder ve senden yardım dileriz” âyetinde zamirin çoğul olarak getirilmesinde, iki önemli küllî sır vardır ki, bunlardan birisine daha önce işâret etmiştik: Haricî âlemde ibâdetin ve amellerin varlığı, mutlak anlamda, rubûbiyet hükümlerini kuşatan mertebe ile merbubiyet hükümlerini şâmil olan zikredilen bu tecellîgâh arasında meydana gelir. Binaenaleyh, Hakkın ve âlemin diliyle Biz, muhakkak ki biz, ibâdet ederiz, yardım isteriz gibi âyetlerde geçen çoğul zamiri, zikredilen iki mertebeden her birisinin kapsamış olduğu bütün hususlara ilişmektedir.

***

Açıklamaya ve özetlemeye çalıştığımız konunun diğer sırrı ise şudur: İşaret edilen bu iki rabbanî ve kevnî mertebelerden her birisinin, gaybî-manevî bir neş’eti vardır; bu neşetin, bir takım halleri, birbirine zıt ve uyumlu hakîkatleri vardır vardır; bunların hükümlerinin de, kendi aralarında uyum ve farklılıkla gerçekleşen, karışım ve tedahülleri vardır.

Bu manevî neşet, Hak yönünden Adem’in sûretinin üzerinde yaratıldığı sûretten ibârettir. Bu sûretin Hakkın zâtına mahsus gaybından taayyünü, insanî-kemâl mertebesi yönünden gerçekleşir. Bu mertebe burada “ahadiyet-i cem” hazreti diye isimlendirilir. Ahadiyet-i cem, eşyanın varlıklarını, isimlerin, sıfatların, ilâhî şe’nlerin hükümlerini izhâr eder. Bunlar, eser yönünden mütekabil, ihâta ve hükümde de farklıdırlar; bunlara örnek olarak, el-Kabız, el-Bâsit, el-Muğni, el-Mu’ti, el-Mumît, el-Muhyi, el-Alim, el-Kebir, el-Mürîd isimleri ve gazap, rızâ, ferah, haya, öfke, şefkat, rahmet, kâhir, lütuf ve benzeri şeyleri verebiliriz.

Çünkü bütün bunlar, ahadiyet-i cem makâmında ilmî ve gaybî bir heyet ile taayyün ederler ve intizama kavuşurlar. Ahadiyet-i cem, Zât’a ait mutlak gayb ile bir açıdan gayb’dan farklı olan mertebe arasında bir berzâh gibidir;

bir açıdan gayb'dan ayrılan bu mertebe, ilâhî iktidarın nüfuz mahalli, gaybî teveccühlerin ve eserlerin oklarının hedefi olmuştur. Bu heyete, tabiî kuvvetleri, rûhanî huyları, manevî, ve gaybî özellikleriyle insanın yaratılışı ve intizamı benzemektedir. Zikredilen sûretin izâfe edildiği hakîkat-i ilâhîyye'nin mukâbilinde ise, insana ait ayn-ı sâbite bulunur. Ayn-ı sâbite, Rabbının kendi nefsinde ezeli ve ebedî olarak insana dair bilgisinin sûretinden ibârettir. Aynı şekilde Rabbının sûreti de, O'nun zâtına ve şe'nlerine dair bilgisinin sûretidir.

Kulun sûretleri, kendi ilminin nisbetlerinin sûretlerinden ibârettir. Bahsedilen bu makâmın zevkine göre kulun ilminin nisbetleri ise, varlığının taayyünlerinden ibârettir; bu taayyünler hakkında, 'taaddütleri yönünden onun "aynı ve halleridir', demiştik. Bunlar, ahadiyet-i cem makâmı diye isimlendirilen bu berzâhta taayyün ederler ve kevnî mertebede çoğalmış olarak zuhûr ederler. Bu mertebe, çokluk sûretlerini kapsayan ahadiyet-i cem makâmının iki yönünden birisidir.

Çünkü bu makâm, hükmü insân-ı kâmil ile zuhûr eden kemâl makâmı; Zâtın gaybı ve zikredilen gayb'dan ve kendisinde ve bu ayna ile zuhûr eden şeyler için bir aynadır.

Bu berzâh da, Hakkın kendisi için kendi zuhûrunun mebdeidir. Hak, bu mertebede zâhirlik ve mazharlık sıfatı ile ve de insân-ı kâmil cihetinden zikredilen berzâhlığıyla iki tarafı birleştirmekle zuhûr eder.

İşte, berzâh mertebesine ait bu orta-vasatî taayyün, ister Hakka nispet edilsin, ister âleme nispet edilsin bütün taayyünlerin aslı ve şey diye isimlendirilen her varlığın kaynağıdır. Taayyünün Hakka nispet edilmesi, O'nun bir ismi veya sıfatı veya mertebesi olması anlamında, âleme nispeti ise, isim veya sıfat veya mertebe veya itibarıyla olabilir. Ya da bu taayyün, Hakka ve aeme nispetin dışında üçüncü bir şey kabul edilebilir. Bu, Hakkın hakikati yönünden ikinci defa diğer taayyünleri için tecellîgâh olan şeye nispetle, ikinci, üçüncü, dördüncü kez zuhûr etmesidir ki, bu sayı sonsuza kadar gider. Bu zuhûr, Haktan ve Hak ile taayyün eden şeyde, Hakkın o şeyde gayb ve şehâdet olarak taayyün etmemiş olmakla zuhûr etmesidir. Bunlar, ayn ve gayr diye isimlendirilirler.

***

Bu sâbit olunca şu da bilinmelidir ki: İbareler, ahadiyet-i cem makâmını târif etmede farklı farklıdır. Bütün tarifler de, doğrudur. Şu halde ahadiyet-i cem, hakîkat-i insaniyye-i ilâhîyye-i kemâliyyedir desen doğru söylemiş olursun.

Bütün insân-ı kâmiller, zâhiri sûreti açısından bu ilâhî hakîkatin ve levâzımının mazharlarıdır.

Eğer onu, ilâhî ve kevnî mertebelerden ibâret olan iki mertebenin berzâhı diye isimlendirirsen, doğru söylemiş olursun. Çünkü o, imkâna ait bütün hükümleri içermektedir. Bununla birlikte bu hükümler, diğer berzâhlar gibi, ahadiyet-i cem'in mâkuliyeti üzerine zaid bir şey değillerdir.

Eğer onu iki mertebenin aynası veya Hakkın ve insân-ı kâmilin sûretinin mertebesi veya Haktan taayyün eden şeyi ayıran "hadd-i fasıl" diye isimlendirirsen, yine doğru söylemiş olursun Haktan taayyün eden bu şey, O'ndan taayyün ve taaddüt etmeyen şeyler için bir ayna olmuştur.

Bütün bunlar, onun için ezelî ve ebedî olarak zâtîdir. Bu mertebeye mensup olan kâmillerin, zaman ile kendisiyle zuhûr ettikleri bir takım neşetler açısından sınırlı kalmaları, bu tespitimize zarar vermez ve zikrettiğimiz hususa aykırı değillerdir.

***

Sonra şöyle deriz: Her asırdaki insân-ı kâmil, bu mertebenin iki yönünün birisi açısından "biz", "bizim katımızda", "kuşkusuz biz" gibi ifâdelerle Zât'ın gaybının ve isimlerin hakîkatlerinden ibâret olan şe'nlerinin mütercimidir. Söz konusu mertebe, Hakkın zâtının gaybını takip eden ve ondan farklılaşmayan ve ayrılmayan mertebedir. İnsan-ı Kâmil, varlıkların ve bunların hallerinin yansıdığı bu mertebenin diğer yönünden ise, bu a'yân ve onların halleri açısından ve onların diliyle, "ibâdet ederiz", "yardım isteriz", "bizi ulaştır" ifâdeleriyle dile getirir. İnsan, bütün bunları her şeyi kapsaması sayesinde ve zâtının içermiş olduğu cüzler, özellikler, sıfatlar,ruhanî-cismânî-tabiî kuvvetlerin lisanıyla dile getirir. Çünkü insân-ı kâmil'in söz konusu kâmil mertebesi, iki tarafı ve bunların gayb-şehâdet, ruh-cisim, umum-husus, fiil-infial ve icmal-tafsil olarak içermiş oldukları her şeyi ihâta etmektedir.

Artık, bunu anla ve dikkatlice düşün, Rabbına niyâz ve yakarışla müracaat et!

Eğer, bu ifâdeleri anlarsan, her şeyde rubûbiyet ve ubûdiyet sırrını; ibâdet, teveccüh, talep, başarmak ve mahrûm kalmanın sırrını anlarsın. Bütün âbidlerin, fer' ve yaratılmış olmak yönünden ilâhî aslına yöneldiklerini idrâk edersin. Her kul, bu asıl vasıtasıyla Zât'ın mutlak gayb mertebesinden hükmî bir yansımayla zikredilen ilâhî-insanî kâmil aynada taayyün etmiştir. Bu taayün, iki hükmün yansıması ile taayyün etmiştir. Bu yansıma, imkân alanından zikredilen aynaya döner.

Binaenaleyh, sadece ona ibâdet edilir, sadece ona yönelinir, her şey ondan başlamıştır ve ona dönecektir.

***

Bununla beraber hiçbir kimse, Allah'tan başkasına ibâdet etmemiştir; O'ndan başkasına da, yönelinemez. Çünkü bu ilâhî ve kâmil ayna, olmuş ve olacak bütün varlıkların kıblesidir. Ayrıca her şey, bu ayna ile karşı karşıyadır her şeyin Zâtın gaybından taayyün etmiş aslı bunda bulunmaktadır. Binaenaleyh, Haktan payı olan herkes, onu burada ayna diye isimledirilen bu kâmil mertebenin mişkatinden alır. Bu pay, Hakkın herhangi bir şe'ni cihetinden taayyün etmesinden ibârettir. Söz konusu bu pay, bu şe'nin sûretidir.

Allah'a yemin olsun ki! Maksadımı anladığını zannetmiyorum, şu var ki Allah sana yardımcı olursa ne demek istediğimi anlarsın. Hakka ancak kâmil olan ulaşır, çünkü o, zâtî olarak, işâret edilen iki vecihten birisiyle Zât'ın gaybına paraleldir. Burada teveccüh eden, teveccüh olunandan ancak iki mertebenin hükümlerini içeren iki vechi birleştirmekle ayrılır: Böylece insân-ı kâmil, mutlak-mukayyet, bâsit-mürekkep, bir-çok, hadis-ezelidir. âlem, sadece onun için var olmuştur, her şey onunla zuhûr etmiş ve açıklanmıştır.

Artık, dikkatli ol ve burada açıkladığımız gerçek ile Allah teala'nın şu âyetindeki hükmünün doğruluğuna bak: **"Rabbın ancak kendisine ibâdet olunmasına kazâ etmiştir."** (İsra, 23); **"Hüküm ancak Allah'ındır. Sadece kendisine ibâdet olunmasını emretmiştir."** (Yusuf, 40).

Hakkın kazası, O'nun hükmüdür, hakikî emri de, hiç kuşkusuz yerine gelir. Nitekim Allah, şöyle buyurmuştur**: "Onun emrini engelleyecek yoktur."**

Şu halde ibâdetin sırrı, zikrettiğimiz gibi olmasaydı, Allah’tan başkasına ibâdet ve O’ndan başkasına yönelmek sahîh olur, Hakkın hükmünün değiştirilmesi ve emrinin engellenmesi söz konusu olurdu. Allah, bundan ve celâline yakışmayan her şeyden uluvv-ı kebir ile münezzehtir.

Suçlama ve cezâlandırma, sınırlama, belirleme ve izâfe etmekten kaynaklanmaktadır. Çünkü, herhangi bir şeye ibâdete liyakat vasfını izâfe edip, içindeki şeylerle birlikte hükmü genel ulûhiyetin ve mutlak tasarruf sahibi Rab olduğuna inanmak, tam bir cehalet ve gerçeğe aykırı durumdur. İşte bu nedenle, ilk hüküm, yani her şeyin gerçekte Hakka ibâdet ettiği ve ondan başkasına ibâdetin mümkün olmadığı hükmü geçerli ve gerçekleşmiş olmakla birlikte, cezalandırma da sahîh olmuştur.

Tamamlayıcı Açıklama

Ahadiyet-i cem mertebesinin kendileri için bir ayna olduğu ve onları birleştirdiği söz konusu iki mertebeden her birisi, bir açıdan asıl, diğer açıdan da ferdirler. Bu nedenle, bu kitabın pek çok yerinde buna işâret edilmiştir.

Bu ifâdelerimizden bir tanesi şu sözümüzdür: Hak bâtını açısından âlemlerin halleri için bir mazhar ve ahadiyet-i cem makâmı açısından da onların a'yânı için aynadır. Bu aynada a'yân, birbirlerini görürler, hükümleri birbirlerine ulaşır. Mertebesi, varlığı ve zamanıyla daha üstün olan metbunun eseri, kendisine tabi olan ve sonra gelende zuhûr veya bunun tersi olur. Geç gelen tabinin metbuya tesiri, onun bir açıdan önce ve metbu olması, ayrıca daha önce de belirtildiği gibi Hakkın varlığı yönünden evvelliğinde ve sıfatları yönünden ise ahirliğinde şart olması itibarıyladır.

Nitekim, Allah bunu şu şekilde açıklamış ve bildirmiştir: **"Allah her şeyi yaratandır**" ve yine "**O evvel, âhir, zâhir ve bâtındır."**

Allah, sıfatları yönünden âhir oluşunu ise, şu âyetle açıklamıştır: "Eğer Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder"; Ayrıca, Hz. Peygamber'in "**Kendini bilen Rabbını bilir**" ve "**Siz usanıncaya kadar Allah usanmaz**" ve yine "**Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim**" hadisleri bu ahirliğe işâret etmektedir.

Şöyle ki: Hak, ez-Zâhir ile isimlendirildiğinde, hakîkatleri yönünden âlem, O'nun varlığının mazharları ve şe'nlerinin iliştiği tecellîgâhlar olmuştur. Her mazhar görülmez, bununla birlikte onun eseri ve mazhara yansıyan şey ise, zuhûr eder. Bu nedenle, mazhara eser bu özelliğiyle nispet edilmez.

Bu ve benzer sebepler dolayısıyla şunu belirttik: Her fer aslına yönelir ve ona ibâdet eder; bu ve başka nedenlerden dolayı ubudiyet ve rubûbiyet hükümleri, kendisine layık bir şekilde her şeye sirâyet etmiştir. Böylelikle, her şeyde varlık, ilim ve hüküm yönünden kuşatmakla, ilâhî-zâtî beraberliğin zuhûr etmiştir.

Binaenaleyh, hüküm sahibi her şey, rubûbiyet sıfatı sayesinde hüküm sahibidir. İcâbet eden ve tabi olan her şey ise, ubudiyet sıfatıyla tabidir.

Eşyada bunların zuhûr mertebelerini açıkladım: Bunlar, nasıl olur? Ne zaman sahîhtirler? Ne zaman engellenirler? Ayrıca, tek bir şeyde de o şeyin farklı şe'nlerine, hallerine, mertebelerine, uyumlu ve zıt özelliklerine göre,

bütün bu durumları açıklamıştık. Artık o açıklamalarımızı hatırla ve onlarla yetin!

Allah, hidâyete ulaştırandır.

BÖLÜM IV

Fâtiha Suresi'nin

Üçüncü Kısmı

“Bizi sırât-ı mustakîm’e ulaştır.” (Fatiha, 5)

Bu bölüm, bu surenin son kısmıdır ve birinci kısım Hakka, orta kısım Hak ile kul arasında müşterek olduğu gibi,

bu kısım da, kula mahsustur.

Bilinmelidir ki: Bu âyet, bir takım meseleleri içermektedir. Bunlar, âyetin zâhiriyle ilgili konulardır. Âyetin içerdiği başka bir takım meseleler daha vardır ki, bunlar da, zâhirden sonra gelen ve onun üzerinde bulunan konularla ilgilidir.

Biz, önce zâhir ile başlayıp, daha sonra diğer bölüme geçeceğiz.

Şöyle deriz: Bu âyet, üç kelimeden meydana gelmiştir. Bu üç kelime, bizi ulaştır, “sırât” ve “müstakîm” lafızlarıdır. Bu üç kelimeden her birisinin, üç zâhirî, üç de bâtınî mertebesi vardır, bunların hepsine -Allah’ın izni ile- dikkat çekeceğiz.

Böylelikle sen de, Fatiha’nın üçlü yapısını hatırla ve onun sırrını anlamaya çalış! Şâyet o sırrı müşâhede edebilirsen, hayrete düşüren şeyleri müşâhede edersin.

***

Bizi ulaştır, dua ve sual kipinde bir emirdir, bu kelime, “hidâyet”ten türetilmiştir. Hidâyet, beyân demektir. Bu kelimenin aslı, “Ya” iledir, harf, “emir” kipinde geldiği için düşürülmüştür. Burada kelimenin çoğul gelmesinin nedeni, daha önce “Ancak sana ibâdet ederiz ve senden yardım dileriz” âyetiyle uyumlu olması içindir. Böylece, sanki bütün kullar, aralarında müşterek bir hüküm ve birleştirici nispetler diliyle birbirleri adına konuşmaktadırlar.

Buradaki birinci hikmet, şudur: Yaratıklar arasında, daima duası tam olarak kabul edilip, böylece duasının hükmünün ve ibâdetinin bereketinin bütün kullara sirâyet ettiği kimseler bulunur. Bu nedenle, “**Cemaat rahmettir”** buyrulmuştur. Ayrıca Hz. peygamber, bizleri iki çeşit bereket ümidiyle cemaatle zikir yapmaya ve namaza teşvik etmiştir: Bu bereketlerden birisi, duası ve namazı kabul edilen kimsenin bereketinin

namazı kabul edilmeyen ve talebine ve gayesine göre kendisine icâbet edilmeyen bütün insanlara sirâyet etmesidir.

Diğer bereket ise, şudur: Şâyet cemaat içinde tilâveti ve namazı olması gerektiği gibi eda edebilen kimse bulunmasa bile, bazen tilâvetin ve namazın kemâli, cemaatin bütününden meydana gelebilir. Şöyle ki: Hak, tilâvet edenlerin ve namaz kılanların işlemiş oldukları amellerin bir kısmını kabul edebilir. Kabul edilen bu kısım, makbûl salih amellerden meydana gelmiş amellerdir, bu amelleri oluşturan her parça ve cüz, cemaatten birisine aittir. İşte bu tam sûret, kâmil olması özelliğiyle, kabul edilmemiş diğer kısım ve parçalara şefaât etmek için geri döner. Böylece makbûl ibâdetin bereketi, makbûl olmayan tilâvet ve namaza sirâyet eder. Bu sirâyet, iksirin kuvvetiyle kurşuna ve cevhere sirayet etmesi gibidir. İksir, onun hakîkatini değiştirip, yoğunlaştırır ve ehli olduğu kemâl derecesine ulaştırır.

***

“Sırât”

Sırât, üzerinde yürünülen şeydir ve sadece belirli bir başlangıç ve nihâyet arasında bulunabilir. Bu lafızda, üç lügat bulunmaktadır: “Sad (sırât)” veya “Sin (sirât)” veya “Dat (dırat)”. Kelimenin, harf-i tarif (Elif ve lam ile gelmesi), “ahid” ve “tarif” içindir ki, bir kelimenin harf-i tarif takısı alması, tarifin kısımlarından birisidir, çünkü harf-i tarif ile tarif, üç kısımdır:

Bunlardan birisi, cinsin kendisini tarif etmesidir, bu tarif, cinsin altında bulunan fertler için sâbit olması itibarıyla değil, sadece kendisini dikkate alan tariftir.

İkincisi, cinsin altındaki her bir fert için hakîkatin sâbit olması itibarı ile tariftir.

Üçüncüsü ise, “istiğrak (kuşatma)” açısından hakîkati tariftir. Bu tarif, hakîkatin altındaki fertler hakkında sâbitliği itibarı ile tarifidir.

Böylelikle birinci tarif, “zât tarifi”, ikincisi “ahd tarifi”, üçüncüsü ise “cins-istağrakı” diye isimlendirilir.

Kesin bilgiye göre “ahd tarifi” olan ikinci kısım, söz konusu kısımların en kâmilidir. Çünkü, bu tarifin, zât tarifine dönük bir yönü vardır ki, adeta, bu yönden zât tarifinden farklı değildir. Aynı durum, üçüncü kısım ile ilgili

olarak söz konusudur. Çünkü muhatap, hitap sahibinin maksadını bilginin kendisiyle gerçekleştiği araçlardan öğrenemediği sürece, onun neyi kast ettiğini bilemez; binaenaleyh her tarif, o halde, zikredilen itibar ile “ahd” hükmü taşır.

Kuşkusuz ki, Elif-lam burada ahd bildirir: çünkü, bu noktada nebilerden kâmil olanların zikredilirken buna tekrar dikkat çekilmiştir. Allah teala şöyle buyurmaktadır: **“Onlar ki, Allah onları hidâyete ulaştırmıştır, onların hidâyetine de uyulur.”** (Enam, 90)

Aynı şekilde, başka yerlerde de çoğul ve tekil olarak uymayı zikretmiştir ki, bu iktida etmek demektir. Hak, kullarına peygamberinin sırât-ı müstakîme ulaştırdığını belirttikten sonra, onlara -eğer Rablerini sevme iddialarında sadık iseler- peygamberine tabi olmalarını, bunun neticesinde de Allah’ın kendilerini seveceğini bildirmiş ve onları bu konuda ikâz etmiştir.[103]

Peygambere tabi olmak, “iktida” demektir ki, bu da, doğru yol üzerine yürümekten ibârettir.

Buradaki, “müstakîm” lafzı, “sırât”ın sıfâtıdır; bu bağlamda bununla kast edilen, özel bir “istikâmet”tir ki, bu istikâmetin ve erbabının sırrını ve de kısımlarını daha sonra zikredeceğiz. Aksi halde, her nerede bir sırât var ise, o sırâtın gayesi Haktır.

Bu meseleyi, -Allah’ın izni ile- daha sonra açıklayacağız.

***

Şimdi de, bu âyetin içermiş olduğu sırlardan kendi yöntemimize göre, söz etmeye başlayacağız, şöyle deriz:

Öncelikle şu bilinmelidir ki: İman, hidâyet, takva ve benzeri sıfâtların, üç mertebesi vardır: ilk mertebe, orta mertebe ve son mertebe. Hak, aziz kitabının pekçok yerinde bunlara dikkat çekmiş olduğu gibi, ehl-i keşf ve’l-vücûd olanlar da bu mertebeleri müşâhede etmiş, bunlar ile tahakkuk etmişlerdir.

Binaenaleyh bu mertebelere işâret eden âyetler arasında şunları zikredebiliriz: **“İman edip, salih amel işleyenler, takva sahibi olup, imân eder ve salih amel işledikleri, sonra tekrar takva sahibi olup, imân ederlerse, sonra takva sahibi olup, iyilik yaptıkları sürece yedikleri şeylerde bir günah sahibi olmazlar. Allah, ihsan sahiplerini sever.”**

(Maide, 93); **“Muhakkak ki ben, tevbe eden, imân eden ve salih amel işleyip, sonra doğruyu bulan kimse için çok bağışlayıcıyımdır.”** (Taha, 82).

Şu halde bütün bunlarla Allah, akıl sahiplerini şu noktada ikâz etmiştir: Allah’a imân ve O’nun birliğini ikrar ettikten sonra imânda, hidâyette, takvada ve benzeri şeylerde farklı dereceler bulunmaktadır. İşte, aşağıdaki âyetlerde de “artma” kelimesiyle bu derecelere işâret etmiştir: **“İmanları üzere imânları artsın diye.”** (Fetih, 4). Ya da, Ehl-i Kehf hakkında nazil olan şu âyette de buna işâret edilmiştir: **“Onlar Rablerine inanan bir topluluk idi, biz de onların hidâyetlerini arttırdık.”** (Kehf, 13)

Zâhir ilim mensupları, bu dereceleri bilemeyip, bunları müşâhede ve bu derecelerle tahakkuk edemedikleri için, bu konularda başarısızlığa düşmüşler ve şunu ileri sürmüşlerdir: “Sıfâtlar mücerret mânâlardır, eksiklik ve fazlalık kabul etmezler.” Bunun neticesinde ise, tevile sapmışlar, tevilin hemen her çeşidi içinde kaybolup gitmişlerdir.

İlimde derinleşenler ise, şöyle demişlerdir: **“Ona imân ettik, hepsi Rabbimizin katındandır.”** (Ali İmran, 7). Bu imânın ardından işin özüne ve sırrın künhüne, sadece **“Üstün akıl sahipleri vakıf olabilir.”** Bu kimseleri, kabuklar engelleyemez. Onlar, kabukları aşıp, böylelikle işlerin hakîkatlerinin özüne vakıf olurlar.

Bu rabbanî tembihlerdeki sırlardan birisi de, sonralık” belirten ve sonra gelen kelimenin kendisinden öncekinden ayırt edilmesini temin eden “sümme (sonra)” edatının âyette zikredilmesidir; böylece, perdeli kimse şöyle diyerek seni kuşkuya düşürmesin:

İmana ait tövbenin ardından işâret edilen hidâyet nerede kalmıştır? Sonra bu tövbe ve salih amellerin lâzımı olan Allah’ın bildirmiş olduğu hidâyete bağlı imân nerededir? Bu hidâyet, Hz. Peygamber’in elçi olarak gönderilmesinden sonra hak dinin İslâm olduğunu, Hz. Peygamber’in getirdiği her şeyin hak, onun dışındaki dinlerin hükümlerinin ortadan kaldırılmış veya geçersiz olduklarına inanmaktır.

Zayıf ve perdeli kimseleri meseleye ısındırmak için zikretmiş olduğumuz âyetteki imân ve takvanın, âyetin ortasında ve sonunda zikredilen takva ve imân karşısındaki yeri nedir? Artık bunu düşün!

Hidâyetin üç mertebesi vardır, bunların mukâbilinde de üç “hayret” derecesi bulunmaktadır. Bu, cehennemdeki derecelerin, cennetlerdeki derecelerin mukâbili oluşuna işâret etmektedir ki, bu konu, “cem” ve “matla’” diliyle konuşurken Allah’ın izniyle açıklanacaktır.

Tamamlayıcı Açıklama

Mutlak Tecellîde Herhangi Bir Şeref Bulunmaz

Bilinmelidir ki: Sırât-ı müstakîm'le ilgili tahsiste bir takım sırlar vardır. Bunlardan birisi şudur: Hak, her şeyi vücûd ve ilim olarak ihâta edip, karışım, hulûl, bölünme ve de celâline yakışmayan şeylerden münezzeh olan Zâtına has beraberliğiyle her şeyle birlikte olduğu için, her yolun nihâyeti ve her sâlikin gayesi Hak olmuştur. Nitekim Allah teala**, "Muhakkak ki sen sırât-ı müstakîm'e ulaştırırsın"** âyetinin ardından "**Allah'ın sırâtı ki, gökte ve yerde olanların hepsi O'na aittir. Dikkat edin, işler ona dönücüdür"** (Şura, 52) âyeti ile bunu bildirmiştir.

Böylelikle Allah, her şeyin nihâyette kendisine varacağını, bütün eşyanın belirli bir sırât üzerinde yürüdüğüne dikkat çekmiştir. Bu sırât, sâlikine göre ya manevî veya mahsus bir sırâttır. Hak ise, **"Varış yeri ancak O'nadır"** âyetinde de ifâde ettiği gibi, onun nihai gayesidir.

Hak, bize iletmesi için peygamberine bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Muhakkak ki sen, sırât-ı müstakîm'e ulaştırırsın."** Binaenaleyh Allah teala, kendisine yürüyenlerin gayesi olduğu gibi, şaşıranların da delilidir.

Fakat, hiç bir farklılığın bulunmadığı Hakkın "mutlaklık"larında herhangi bir şeref yoktur. Buna örnek olarak, Hakkın mutlak hitabı, mutlak maiyeti ve beraberliği, her şeyi ihâta etmesi yönünden mutlak anlamda kendisine varma, yaratmaya dönük hem zâtına ve hem de sıfâtlarına ait mutlak yönelmesini verebiliriz. Çünkü Allah'ın, mesela, Arş'ı veya Kalem-i a'lâ'yı yaratmaya teveccühü ile karıncayı yaratmaya teveccühü arasında hem ahadiyet-i zâtı ve hem de teveccühü açısından hiçbir fark yoktur.[104]

Baş gözü kalb gözü ile birleşip, her ikisinin de Zât'a mahsus ilâhî nûr ile boyanmasıyla keskin görüş sahibi olan kimse, **"Rahmân'ın yarattığında herhangi bir çelişki görmez."** (Mülk, 4); bu kişinin, zâtî beraberlik ve birliktelik (her nerede olurlarsa Hakkın yaratıklarıyla beraber olması) karşısındaki durumu da böyledir. Çünkü Hakkın, yaratıklarının en alt mertebede bulunanı ile olan beraberliği, Zâtına has mukaddes ve kendisine layık bir birliktelikle en şerefli ve en üstün mertebedekiyle olan birlikteliği gibidir. Mutlak anlamda hitabının hükmü de böyledir. Binaenaleyh Hak, Hz. Musa ve dilediği kimselere hitap edip, onları hitabı ve dilediği şeylerle şereflendirdiği gibi, **"Oraya giriniz ve artık**

konuşmayınız” vb. âyetlerde olduğu gibi, cehennem ehline de hitap edebilir.

Bu hitap dolayısıyla cehennem ehli adına hiçbir şeref ve fazilet yoktur, bilakis bu, onların azâbına azap katar.

Hakkın her şeyi kuşatmasında da durum böyledir. Çünkü Hak, her şeyi rahmet ve ilim yönünden kuşatır. Hakkın rahmeti, burada, varlığıdır. Çünkü daha önce de işâret ettiğimiz gibi, eşyanın aralarındaki farklılık ve ihtilafa rağmen müşterek oldukları tek şey, Varlıktır.

Binaenaleyh Hak, vücûdî ve ilmî (varlık ve ilmen kuşatma) ihâtası yönünden her şeyin gayesidir. Nitekim daha önce Hakkın ilminin, ahadiyet-i Zât mertebesinde Zâtından farklı ve ondan ayrı olmadığına dikkat çekmiştik, çünkü bu mertebede hiçbir şekilde çoğalış yoktur.

Bununla birlikte Hak, her şeyin gayesidir, her şey ile beraberdir. Bölünen ve bölünmeyen her zerrenin ve cüzün; ruh ve nisbet gibi her basitin zâhirini ihâta ettiği gibi, her şeyin bâtınını da ihâta etmiştir: Çünkü fayda, umûmî değildir ve saâdet şâmil değildir. Faydalar, mertebelerin birbirinden ayrılması, cihetlerin ve nisbetlerin farklılığı, hitabın vasıtasının farklılığıyla ortaya çıkar. Ayrıca fayda, Hakkın seninle birlikte olduğu sıfâta, seni çağırdığı ve çektiği ulvî mertebelere, seni yarattığı ve terkip ettiği şe’nlerinin sûretlerinden herhangi birisine ve herhangi bir işe, seni bulundurduğu ve yerleştirdiği hâl veya makâma, senin için değişen ve farklılaşan makâm ve hale göre ortaya çıkar.

İşte, yarışanlar bunlarda yarışmalıdır!

****

Daha önce belirtmiştik ki: Hakkın isimlerinden her birisinin taayyünü varlıkların a’yânından herhangi birisine bağlı olsa bile, bu isim, o varlığın gayesidir. Bu ismin mertebesi, o varlığın kıblesidir, isim ise, onun mabûdudur.

İsimler, kendilerini tek felek birleştirse de, hakîkatleri yönünden birbirlerinden farklıdırlar. Şöyle ki: Her isim, bir açıdan müsemmânın aynıdır ve bütün isimlerle isimlenen müsemmâ birdir. Bu itibarla, bütün isimlerin bir olduğu söylenebilir.

Aksi halde, ed-Darr ismi en-Nafi ismiyle; el-Mu’ti, el-Mani ismiyle; el-Muntakim, el-⁄afir ismiyle; el-Mun’im el-Latif ve el-Kâhir isimleriyle veya

rahmet gazap ile nasıl ilişkili olabilirdi ki? Gâliplik ve öncelik ile bunlardan farklı olan nispetler nasıl ilişkide olabilirlerdi? Binaenaleyh çokluğun birliği vasıtasıyla eşyanın nitelendiği farklılık sûreti korunur; zâtî ihâta ve beraberlik sırrıyla da, zıtlar arasında ünsiyet meydana gelir.

Artık, buna dikkat et, bütün iş Hakka dönecektir.

Açıklanması haram olan şeyi, izhâr etmem ve bu yasağı ihlal etmem!

***

Hakkın, kendisinin bidâyet ve gayede ve de bu ikisinin arasında ve onlara göre ortaya çıkan "yol"da bulunduğuna dair akıl sahiplerine yönelik ikâzlarından birisi, Hud (a.s)'ın diliyle belirttiği şu âyetidir: "Muhakkak ki ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a tevekkül ettim. Hiçbir canlı yoktur ki Allah onun perçeminden tutmuş olmasın." (Hud, 56)

Böylelikle Hud, Hakkın o canlıyla birlikte yürüyen olduğuna işâret etmiştir. Bunun ardından ise şöyle demiştir: **"Benim Rabbim, sırât-ı müstakîm üzeredir."** Buna göre, yaratılmışların "kâhr (zorla)" ile kendileriyle yürüyene tabi olmalarından dolayı Hak, sırât-ı müstakîm üzere bulunmaktadır. İşte bu, mutlak istikâmettir ki, bunda hiçbir farklılık bulunmaz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, mutlak anlamda perçemlerden tutmak veya mutlak anlamda yürümekten herhangi bir fayda meydana gelmez.

Allah, Muhammedî zevkte bu makâmın sırrına başka ve daha kâmil bir tarzda dikkat çekip, şöyle buyurmuştur**: "De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana tabi olanlar, Allah'a basîret üzere davet ediyoruz. Allah münezzehtir, ben de müşriklerden değilim."** (Yusuf, 107).

Bu ifâde, bir tembihtir: Allah'a davet –ki, davetin konusu bunda bulunmaktadır- bir açıdan müphemlik ifâde eder. Şöyle ki: Hak, davetin sonunda taayyün etmektedir, şimdiki durumda ise bulunmamaktadır.

"**Allah'a davet ediyorum**" âyetinde zikredilen "İla" harf-i cerri, gayeye delâlet eden ve tahdit vehmi veren bir edat olduğu için, Hak peygamberine yakaza ve yakîn ehlini bu konuda ikâz etmesini emretmiştir: Böylece Hz. Peygamber, yakaza ve yakîn ehline adeta şunu söylemiştir: Muhakkak ki, sizi Allah'a "i'raz (başkasından yüz çevirmek)" ve "ikbal (O'na yönelmek)" sûreti ile davet etsem de, bu, Hakkın kendisine yönelenlerle birlikte olması gibi, yüz çevrilen şeylerle beraber olmadığı demek değildir.

Binaenaleyh Hak, bidâyette yok olmamıştır ki, gayede talep edilsin. Bilakis, halkı Hakka davet ederken ben ve bana tabi olanlar, işin gerçeğinin farkındayız. “**Ben müşriklerden değilim,”** yani eğer Hakka dair böyle bir şeye inanmış olsaydım, Hakkı sınırlamış ve ondan perdelenmiş olurdum; bu durumda da, bir müşrik olurdum.

Allah, sınırlanmaktan, sadece belirli bir cihette taayyün etmekten veya bölünmekten münezzehtir. Ben de, Allah’a karşı kötü zan besleyen müşriklerden değilim.

Allah’a davetin nedeni, isimlerinin mertebelerinin farklı olmasıdır. İsimlerin farklılığı ise, Allah’a davet edilen kimsenin hâllerinin farklılığına bağlıdır. Böylece yaratıklar, sakınma, çekinme ve kendilerine zarar getireceği beklenen şekilde Hakla birlikte kalmak yönünden Haktan yüz çevirirler. Hidâyet vermesi ve basîret nasip etmesiyle de Hakka yönelirler. Böylece, O’na ve ikrâmına nail olmayı ümit ederler.

Bunu anla ve aklında tut!

Hidâyetin Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Sırât-ı müstakîmin üç mertebesi vardır. Birincisi, mutlak istikâmeti içeren genel mertebedir, nitekim daha önce bu mertebeye dikkat çekmiştik.

Bu mertebeyle ortaya çıkacak herhangi bir saâdet yoktur.

Hidâyetin ikinci mertebesi, orta mertebedir; bu mertebe, Hz. Adem'den Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderildiği zamana kadar gelmiş geçmiş ümmetlerin Rabbanî-hakiki şeriatlarına mahsus hidâyettir.

Hidâyetin üçüncü mertebesi ise, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu şeriattır; bu şeriat, kapsayıcı ve kuşatıcı şeriattır ve iki kısımdan oluşmaktadır:

Birincisi, sadece Hz. Peygamberin kendisine ait olan ve önceki peygamberlerde bulunmayan hükümlerdir.

İkinci kısım ise, geçmiş şeriatların hükümlerinden kendi şeriatında bulunan hükümlerdir.

Bu zikrettiğimiz şeydeki istikâmet, öncelikle "itidâl"dir, sonra da bu noktada sebât etmektir; nitekim Hz. Peygamber, kendisinden tavsiyede bulunmasını isteyen bir sahabesine şöyle cevap vermiştir: **" 'Allah'a imân ettim' de, sonra da dosdoğru ol!"**

Bu, yani gerçek itidâl hâliyle bezenip, ardından bu hâl üzerinde sebât etmek, gerçekten de çok zor ve kıymetli bir hâldir. İşte bu nedenle Hz. Peygamber, **"Hud suresi ve kardeşleri olan sureler, beni ihtiyarlattı"** buyurmuş, bununla da "**Emrolunduğun gibi dosdoğru ol"** (Hud, 112) âyetine işâret etmiştir.

Çünkü insan, yaratılışı, zâhirî ve bâtınî melekeleri açısından bir takım sıfâtlara, huylara, hâllere, tabiî ve ruhanî keyfiyetlere sahiptir. Bunların her birisinin de, bir ifrat ve tefrit tarafı vardır. Vâcib olan, bunların her birisine ait orta yolu bilmek, sonra da bu orta yol üzerinde sebat etmektir.

Bunun için ilâhî emirler varit olmuş, apaçık âyetler ve hariçteki varlıklar bunun doğruluğuna şâhitlik etmiş, meşru amel ve ahlakları işlemelerinin bereketinden büyük kimseler hakkında da bu itidâl gerçekleşmiştir. Ayrıca, **"Göz kaymadı, aşırılığa da gitmedi"** (Necm, 17) âyetinde olduğu gibi Hz. Peygamber'i metheden âyetlerde veya **"Onlar ki, infak ettiklerinde israf etmezler, cimri de davranmazlar, bunun ortasında bir yol tutarlar"** (Furkan, 67) âyetinde olduğu gibi cömertlik konusunda müminleri öven

âyetlerde veya **“Namazında açıktan okuma, bütünüyle de gizleme, bu ikisinin arasında bir yol tut”** (İsra, 110) ya da “**Elini boynuna bağlı tutma, bütünüyle de saçıp savurma”** (İsra, 29) âyetlerinde olduğu gibi Allah Teâla’nın Hz. Peygambere tavsiyede bulunduğu bir takım âyetlerde Rabbanî işâretler, bu itidâle dikkat çekmiştir.

Böylece Hak, peygamberini israf ve cimrilik arasında orta yol tutmaya teşvik etmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, kendisine ruhbanlık, senelik oruç tutmak, bütün gece namaz kılmak hakkında soru soran bir sahabesini azarladıktan sonra verdiği cevap da, bu itidâle işâret eden delillerden birisidir: **“Dikkat et! Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır, zevcenin senin üzerinde hakkı vardır. Oruç tut, iftar et, namaz kıl ve uyu.”**

Hz. Peygamber, aynı konuda başka sahabelerine de şöyle demiştir**: “İşte ben, bazen oruç tutarım, bazen yerim; bazen namaz kılarım, bazen uyurum ve hanımlarıma yaklaşırım. Kim ki benim sünnetimden yüz çevirir, o kişi benden değildir.”** Böylece Hz. Peygamber, ruhanî kuvvetlerin tabiî kuvvetlere büsbütün baskın gelmesini yasakladığı gibi, tabiat kaynaklı şehvetlere büsbütün dalmayı da yasaklamıştır.

Hz. Peygamber, hâl ve benzeri konularda da aynı şekilde davranmıştır. Mesela, Ömer (r.a)’ı namazda sesini yükselterek sure okurken gördüğünde, bunun sebebini sorar. Ömer şöyle der:

-“Böylece putları kırıyorum ve şeytanları kovuyorum.” Bunun üzerine Hz. Peygamber:

-“Biraz daha sessiz oku” der.

Hz. Peygamber, Ebu Bekir’e gelir, onun da çok kısık bir sesle okuduğunu görür, aynı şekilde bunun sebebini sorduğunda Ebu Bekir şöyle cevap verir:

-“Münacaat ettiğim kimse beni işitmiştir.” Hz. Peygamber, Ebu Bekir’e şöyle der:

“Sesini biraz daha yükselt.”

Böylelikle Hz. Peygamber, her iki sahabesine de, itidâli tavsiye etmiştir ki, itidâl, sırât-ı müstakîmin bir özelliğidir.

Diğer huylardaki durum da böyledir:

Kuşkusuz “şecaat/cesaret”, korkaklık ve cüret arasında orta bir özelliktir.

Belağat ise, aşırı veciz ve kısa anlatım ile uzun ve geniş ifâde arasındaki orta yoldur.

Bizim şeriatımız, bütün bunları açıklamayı tekeffül etmiş ve buna riâyet etmiş. Bütün hâllerde, hükümlerde, makâmlarda, korkutma ve teşviklerde; tabii sıfât ve hâllerde, ruhanî hâllerde, iyi ve kötü huylarda itidâl ölçütünü göstermiştir.

Hatta şeriatımız, kötü huylar için bile bir takım yerler belirlemiştir ki, bunlar o yerlerde kullanıldığında, iyi huylara dönüşürler. Bu mânâya, ilâhî bilgilendirme ve hakîkatlere dair verilen haberlerde de riâyet edilmiştir. Çünkü şeriat, hakîkatlerden bahsederken işâret ve açıklamayı birleştiren bir yol tutmuştur.

Biz de, şeriatın yoluna uyarız ve sadece Allah'a yöneliriz. Artık bu kadar işâret ile yetiniyoruz, çünkü geniş açıklama işi uzatır.

***

Daha önce tespit ettiğimiz esasa göre, işin özeti şudur: İnsan, bütün âlemin bir nüshâsı olduğu için, bütün âlemlerle ve mertebelerle bir ilişkisi meydana gelmiştir. Hatta insanın, her şey ile bir nisbeti bulunmaktadır. Kuşkusuz insanda, kendisini ahsen-i takvimden ibâret olan itidâl hâlinden, her yöne çeken ve her çağrıya icâbet etmesini gerektiren bir özellik vardır.

Her cezbe ve incizab (çekilme, icâbet ve çağrı), herhangi bir fayda vermez ve saâdet meydana getirmez.

Bununla birlikte, Hak, daha önce açıkladığımız gibi, her şeyin gayesi, nihâyeti, her şeyle birlikte olan ve her şeyin maksadı olunca, istenilen şey, saâdetlerin kaynağına ve saâdeti meydana getiren şeylere yönelik özel yöneliş ve sülûktür; bu saâdet, rızâya neden olan, mülaim, herhangi bir elemle karışık olmayan ve ebedî bir saâdettir.

Şu halde, arzusuna ulaşma inancını veren veya gayesinin gerçekleşmesini temin eden manevî veya manevî olmayan herhangi bir cihet veya bu cihete ve gayeye götüren sağlam, yakın, şüphe ve engellerden sâlim herhangi bir yol ortaya çıkmadığı sürece insan, küllî âmilin bulunmasından sonra nasıl talep edeceğini, tam olarak neyi amaçladığını, buna nasıl yöneleceğini ve de hangi yolla bu maksadına ulaşacağını bilemez. Zikrettiğimiz bu küllî âmil ise, talebe veya insana zarar veren şeyleri uzaklaştırmak, faydalı olanları, veya dünyada-âhirette, zâhirde-bâtında kendisine en faydalı olan şeyleri elde etmeye yöneliktir. Bu durumda ise, durum ve hâl belirginleşip, şimdiki ve gelecek zamana

nisbetle doğru yol kendisi için aydınlanıncaya kadar, yolunu şaşırır ve hayret içinde kalır.

Bunu anla, Allah hakkı söyler ve yoluna ulaştırır.

Hidâyet ve Dalâlet Mertebeleri

Allah, bu âyetin zâhiri, bâtını ve şimdi bitirdiğimiz bölümde de "had"di hakkındaki bir takım sırları zikretmemizi nasip etmiştir. Şimdi ise, matla' dili ve sırrının, daha sonra da cem dilinin gerektirdiği şekilde nasip olduğu kadarıyla âyetin sırlarından bahsedeceğiz.

Allah mürşid'dir.

Bilinmelidir ki: Hidâyet, dalâletin zıddıdır. Bunlardan her birisinin de, üç mertebesi vardır. "Hayret"ten ibâret olan dalâletin özelliği, "belirsizlik"tir. Taayyün ise, hidâyetin özelliğidir. İnsanın hidâyetten önce dalâlette bulunmasındaki sır[105] , hüviyetinin gaybı açısından zâtına ait ilâhî ve mutlak şe'n hükmünün bizzat taayyünden önce olmasıdır. Mesela, vahdetin, icmâlin, müphemliğin ve bilinmezliğin kesret, tafsîl, açıklama ve ifâdeden önce gelmesi gibi.

Kitabın başlangıcında açıklanmış olan yaratılış ve başlangıç hakkındaki ifâdelerimizi hatırla! **"Allah var idi, O'nunla beraber başka bir şey yok idi.**" Herhangi bir isim, sıfât, hâl ve hükmün Hak ile beraber bulunmadığı makâmın taayyün-i evvel makâmından önce oluşunu hatırla! Taayyün-i evvel, kitabın başında işâret ettiğimiz ve daha sonra değineceğimiz üzere, Gaybın anahtarlarını açıklayan "ahadiyet-i cem" makâmına aittir.

Aynı şekilde, ahadiyet-i cem makâmının, şeriat ve hakîkatte sâbit olan Amâî varlıktan önce olmasını da hatırla! Bu mertebenin diliyle "**Ben bir gizli hazine idim, bilinmezdim, bilinmek istedim**" denilmiştir. "Nûn"a ait sırrın, "Kalem"e ait emirden önce olmasını; Kalem'in Levh'den önce gelmesini; Kelime'nin, Arş'a ait vahdaniyet özelliğindeki hüküm ve emrin, ilk tafsîli-sûrî emirden önce gelmesini hatırla! Bu emir, "iki kadem (ayak)" hükmüyle zâhir olmuştur.

Bunun ardından, ilâhî emrin, umûmî olarak bilinen, özel olarak da idrâk edilen tertip ile Adem'de nasıl sona erdiğini, zürriyetinin zerreler gibi Adem'in vahdetinin sûretinde nasıl toplanıp, bir araya geldiğini gör! Adem, silsilenin sûretinin sonuncusu, mânâsının ilkidir. **"Sizi bir tek nefisten yarattı ve ondan zevcesini yarattı. O ikisinden de pek çok kadın ve erkek meydana getirdi."** (Nisa, 1) Böylelikle Adem'in zürriyeti, Adem'deki icmâlî ve izafî gaybda mündemiç ve gizli olmalarından sonra, Hakkın kendilerini ortaya çıkartması ve yayması ile zuhûr etmişlerdir. Bunun sonucunda ise, her birisi kendi nefsinden ve başkalarından O'nun

katında perdeli haldeki şeyleri görmüş, birbirlerine ait hükümler, kesinlik, eksiklik, baskınlık ve mağlubiyet ile birleşmiştir.

Bunu anla ve düşün!

***

Binaenaleyh, vahdet, icmâl ve az önce “öncelik” vasfıyla nitelediğim şeylerin bâtınlığı vardır. Çokluğun ise zuhûru ve açıklığı vardır. İnsanın, sûret üzere yaratılması takdir edilip, o, bir nüshâ ve gölge olarak zuhûr edince, onun nüshâsı, kendi aslına tabi olan asılların sûreti üzerinde meydana gelmiştir. Böylelikle onun dalâleti, kuşkusuz, hidâyetinden önce olmuştur.

Nitekim Allah, nüshaların en kâmili, ilâhî ve beşerî kemâl ile zuhûr ve tahakkuk açısından insanların en tamamı olan Hz. Peygamber hakkında şöyle buyurmuştur: **“Seni şaşırmış buldu, hidâyete ulaştırdı.”** (Duha, 7) Yani sen, öyle bir halde bulunuyordun ki, kendin için doğru ve öncelikli olan şeyleri bilmiyordun. Bunun üzerine Allah, doğru ve öncelikle olan şeyi sana bildirmiş, belirgin hâle getirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir.

Böylelikle sen, hidâyet ve diğer mertebelerde kemâle erdin, hidâyetle doldun, sonunda coştun, hidâyete ulaştırdın ve kemâle erdirdin. Feyiz, senden başkalarına yayıldı. Böylece, benim iyiliğim senin vasıtanla, seninki de benim vasıtamla kainata ulaştı.

Binaenaleyh insanı yaratıp, ona iki yol gösteren Allah münezzehtir. Sonra Allah, insan için düzgün ve mutedil yolu seçmiş, ona bilmediği şeyleri öğretmiştir. Şu halde Allah’ın, insan üzerindeki ihsanı çok büyüktür.

***

Ey kardeşim! Cezbeler ve çağrılar, muhabbet diliyle, her yönden ve taraftan insanı çekerler, bunun nedeni, insanın her şeyin sevgilisi olmasıdır. Ayrıca, her şeyin kendisiyle boyanmış olduğu rubûbiyet hükmü açısından da, insanı davet ederler. Dürtü, cezbe ve münâsebetlere göre, icâbet ve karşılık vermek için ortaya çıkar. İnsan, sevdiği ve meylettiği şeyin kuludur. Her makâm, hâl ve diğer şeylerde itidâl, orta yoldur. İtidâlden meyleden

kişi, sapıtır. Bütünü veya çoğu yönüyle azlığa meyleden kimse, itidâlden uzaklaşır.

İnsanın içinde bulunduğu veya uğradığı ve merkezinde heyulanî vasıflı olarak sebât ettiği bütün makâmların dairesinin tarafları onun hakkında eşit ise, o kişi**, “Her şeye yaratılışını verir ve ona hidâyet eder”** özelliğiyle kendi şe’nlerinde Rabbına tabi olan “adam”dır. Bu kişi bulunduğu makâmda, hükümlerin ve şekillerin kayıtlarından kurtulmuştur, her cezbeye ve çağrıya hakkını ve sadece kendisinden olan payını verir. O, kendisinden ortaya çıkan diğer kısımlar ile ise, hiçbir vasıf, belirli bir hâl veya hüküm veya isim olmaksızın, asıl mutlaklığı ve basitliği üzerinde bâkidir.

Âyetteki “hidâyet eder”, açıklamak ve ortaya çıkartmak demektir. Nitekim kâmil Şeyh şöyle demiştir:

O tutuşunca, ben de tutuşurum, neşelenince ben de neşelenirim

Onu, aşık olduğunda kalbim takip eder

Bunu anla ve kıblenin sırrından, “**Ancak sana ibâdet ederiz**” âyetinin sırrından cem diliyle bahsederken, bu bölümde ifâde ettiğimiz şeyleri hatırla!

Ayrıca, daha önceki açıklamalarımızı da hatırla! Umulur ki işâret olunan şeyi anlarsın.

İtidâl Mertebeleri

İtidâlin ilâhî-gaybî bir mertebesi vardır. Bu mertebe, manevî sûret ve gaybî hey'etten ibârettir. Bu heyet ve sûret, Zât'a ait aslî isimler arasında "Amâ" mertebesinde ahadiyet-i cem hükmüyle gerçekleşen ezelî içtimadan meydana gelmiş, bu içtimaa taalluk etmiştir. "Amâ" mertebesi, Kalem-i a'lâ'nın ve ulvî ruhların kendisiyle zuhûr ettiği birinci nikah mertebesidir. Bu mertebe, aynı zamanda Ümmü'l-kitab'dır.

Kimin ki, "hakîkat"inin mertebesi, burada taayyün edip, isimlerin ve "a'yân"ın hükümleri kendisine uygun bir şekilde teveccüh ederse, bu kişinin ruhânî makâmı, sıfâtlar, fiiller ve ruhuna mahsus ruhânî hâlleri yönünden mutedil olur. Bu teveccühler, o kişi hakkında mutedil olarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte buların hiç birisinin hükmü, diğer isimlerde yok olmaz, fakat asıl sûret üzere farklılıkları devam eder. Gerçi, unsurî mizâçta olduğu gibi, bu hükümlerin bir kısmı diğerlerine baskın olabilirler.

Bu mertebede bu kişinin unsurlarının birleşimi de, bedenin yaratılışı hâlinde itidâlle uyumlu bir halde gerçekleşir. Böylelikle bu kişi, zikredilen bu aslî ve gaybî itidâl ile, ruhanî ve tabiî-misâlî itidâlleri birleştirir. Böylece onun hâlleri, fiiller ve tasavvurları, itidâl ve istikâmet üzere gerçekleşir. Bu fiiller ve eserler, yok oluca veya belirli bir müddet devam eden şeyler olabileceği gibi, sürekli olan şeyler de olabilir.

Her şey, bu kişiden, mutedil olarak sâdır olur. Binaenaleyh bu kişi, Rabbından gelişinden ve dönüşünde, doğru yol üzerinde, razı olunmuş bir geliş ile ve mutedil tavırlarla, müstakîm bir yol yürür. Bu kişi, gerçekte Allah katında da razı olunmuştur.

Ahadiyet-i cem makâmındaki kemâl noktası olan bu merkezi-orta noktadan sapan kimseye gelince: Bu kişinin leh ve aleyhindeki hüküm, mertebesinin bu noktaya olan yakınlığına ve uzaklığına göre değişir. Bazılarının mertebesi, bu orta noktaya yakın, bazılarınınki ise daha yakındır. Bazılarının mertebesi bu noktadan uzak, bazılarınki ise daha uzaktır.

Şeytanlara ait olan tam sapma ile, isimlere ait ve kemâl özelliğindeki bu ilâhî itidâl arasında saâdet ve şekavet mensuplarının mertebeleri belirlenir. Buna göre tabiî itidâl, farklı mertebelerine göre zâhirî saâdetin ve mahsus

nimetin sahibidir. Bu itidâl, hidâyet mertebelerinin ilkine ve cennet ehlinin geneline mahsustur.

Ruhanî itidâl ise, Rabbına göre ikinci mertebede hidâyetin bâtınının sahibidir. Bu itidâl, 'Ebrâr'a aittir.

Velilerden ruhanî hükümlerin kendisine gâlip gelen kimseler ise, "İlliyyin"dedir; bunlara örnek olarak, Kadîb Ulban el-Mevsilî[106] ve benzerlerini verebiliriz.

İlâhî isimlere mahsus gaybî-itidâlin mensupları –ki onların hepsi, "yakınlaşmış" kimselerdir-, "ehl-i tesnîm" ve gaybın anahtarlarının bekçileridir. Onlara, aşağıda zikredeceğimiz kâmil hidâyet mertebelerinin üçüncü mertebesi tahsis edilmiştir.

Zikredilen zâhir ve bâtın hidâyetin mensupları, çeşitli kısımlara ayrılır ki, bu kısımların sayısı, tabiî ve ruhanî itidâl mertebelerinin sayıları üzerinde bulunan velilerin sayısı kadardır. Bu mertebeler, bu kısımların asılları yönünden üç yüz civarındadırlar. Fakat asılların dayandığı ana kısımlar yönünden ise bu mertebeler, dokuzu geçmez.

Bunlardan bazıları, melek veya beşerî resulleri vasıtasıyla Hakkın kelâmını kendi nefsinde veya başkasında işitmekle hidâyete erer. Bu kimselerin durumu, Sidre-i müntehâ'da Mescid-i Aksa'yı geçemez.

Fakat, bunların arasında büyük farklar vardır. Çünkü bunların arasında öyle kimseler vardır ki, onların durumu birinci semayı ve üzerine varid olan ilâhî hitabı veya kendisine gelen melek elçiyi geçemez. Bazıları vardır ki, onların durumu, ikinci semaya mahsustur. Bazıları vardır ki, onların durumu, üçüncü semaya mahsustur. Böylelikle, Sidre-i müntehâda zikredilen mescide kadar yükselir. Bu mescidin üzerinde, herhangi bir şerî hüküm veya kulun orada zorla kulluk edeceği belirli bir yol yoktur.

Bunlardan bazıları ise, Hakkın fiillerinin sûretleriyle hidâyete ererler. Bu fiiller, afak ve enfüsi âyetlerden ibârettir.

Bazıları, resullerin ve gerçek anlamda tabi olunan kimselerin veya herhangi bir akıl kaynaklı idarî-hüküm koyucunun fiilleriyle hidâyete ererler. Bu kimsenin ortaya koyduğu hüküm, resullerin ortaya koymuş oldukları şeylerle uyumludur. Fakat bu hükümlerin koyan kimse, bunları kendiliğinden ortaya koymuş, başkaları da bu hükümleri beğendikleri için ve taklit ederek ona uymuşlardır.[107]

Bazıları ise, değişik çeşitlerine rağmen, Hakkın izni ile hidâyet bulmuştur. Allah, şu âyetle bu makâma işâret etmiştir: **"Allah imân**

sahiplerini ihtilaf ettikleri şeyde izni ile hakka hidâyet etmiştir.” (Zümer, 3).

Bazıları da, imânı sayesinde hidâyete ulaşmıştır, nitekim Allah teâla şöyle buyurmaktadır: **“İman edip, salih amel işleyenleri Rableri imânları ölçüsünde hidâyet eder.”**

Bazıları ise, zikredilen şeylerin toplamı ile veya bir kısmı ile hidâyete erer. Bu bağlamda Allah teala şöyle buyurmaktadır: **“Muhakkak ki ben tevbe eden, imân eden ve salih amel işleyip, sonra hidâyet bulanlar için çok bağışlayıcıyım.”**

Bununla beraber, zikredilen bu hidâyet kısımlarının mensupları, çeşitli alt kısımlara ayrılır, bunu anla!

Bunlardan bazıları, Hakkın sadece bazı isimleri yönünden hidâyete ulaşır.

Bazısı, Hakkın bütün isimleri açısından hidâyete ulaşır.

Bazısı, bütün diğer isim ve sıfâtları birleştiren özel mertebesi yönünden hidâyete ulaşırlar.

Bazıları, sadece Hak ile hidâyete ererler. Bu hidâyet, herhangi bir kayıt açısından veya herhangi bir sıfâttan, isimden, şe’nden, veya belirli bir mazhardaki tecellîden veya harf ve ses ile kontrol altına alınmış hitaptan veya işlenmiş bir amelden veya gösterilmiş bir gayretten veya verilmiş veya kazanılmış bir ilimden meydana gelmiş belirli bir nispet açısından gerçekleşmez. Ya da bu hidâyet, var olan sebep ve vasıtalara bağlı değildir. Sadece Hakkı şöylece bilmiştir ki: Her şeyin sûreti ile sûretlenmek, her hâl ile hâllenmek, bütün mertebelerin ve de bütün vakit ve zamanlardaki hüküm sahiplerinin hükmüyle boyanmak, Hakkın hakîkatinin bir gereğidir.

Binaenaleyh Hak, bu sûretin (her şeyin sûreti) kendi mertebesinin sûretine benzerliğini gördüğünde, ulûhiyetin dayandığı mutlak zâtının tecellîgâhı olarak onu seçmiştir. Ulûhiyet, bütün isim ve sıfâtları birleştiren mertebedir. Böylelikle Hak, bu tecellîgâhda o hakîkatin gerektirdiği şekilde tecellî etmiştir. Bunun neticesinde ise, her şey, Rabbının ilminde ezelde taayyünü açısından, bu ilim ile kendi hakîkatini bilmiş, her şey her şeye görünmüş, bizzat bu şey ile her şey hakkında hüküm verilmiştir. Ayrıca, hakîkatlerin sûretleri Yaratıcılarının ilminde bulundukları hâl üzere bununla korunmuşlardır. Bu koruma, bu sûretlerin söz konusu tecellîgâhın aynasında farklılaşmayışları yönünden gerçekleşir.

Bu tecellîgâh olmasaydı, Hakkın ondaki tecellîsi vasıtasıyla tecellî eden ile tecellîgâh arasında eşyanın sûretleri zuhûr etmeyecekti.

İstikâmetin Mertebeleri

İnsanların hidâyet ve hidâyete ulaşma mertebelerindeki kısımlarından kısmen bahsettik, şimdi de istikâmetin kısımlarını zikredeceğiz:

Bilinmelidir ki: İnsanlar, istikâmette yedi kısma ayrılır: Sözü, fiili ve kalbi ile istikâmette olanlar; kalbi ve fiili ile istikâmet üzere olanlar. Bu iki gurup, kurtuluşa erenlerdir, fakat birinci sınıf daha üstündür.

Üçüncü kısım, fiili ve sözü ile istikâmette kalbi ile istikâmet üzere olmayanlardır. Bu kişinin, başkasından dolayı menfaat edinebileceği umulur.

Dördüncüsü, fiili olmaksızın sadece sözü ve kalbi ile müstakîm olan kişidir.

Beşincisi, fiili ve kalbi olmadan sadece sözü ile istikâmette olan kimsedir.

Altıncısı, fiili ve sözü olmaksızın sadece kalbi ile istikâmette olan kimsedir.

Yedincisi ise, kalbi ve sözü olmadan, sadece fiiliyle istikâmette olan kimsedir. İşte bunlar, birbirlerinden üstün olsalar bile, lehlerine değil aleyhlerinde olan kimselerdir.

Burada sözde istikâmet ile kast edilen, bu eylem bu gibi şeyleri kapsadığı için, gıybet, söz taşıyıcılığı ve bunlara benzeyen şeyleri terk etmek değildir. Sözdeki istikâmet ile kast edilen, sözü ile başkalarını sırât-ı müstakîme irşat etmektir. Bazen bu, irşat edilenden soyut olarak bulunabilir; bu durumu, bir örnekle açıklayacağız:

Mesela, bir insan namaz hakkında bilgi edinir ve bu bilgiyi tam olarak idrâk eder. Bunun ardından, namazla ilgili bu bilgisini başkasına öğretir. İşte bu kimse, sözünde istikâmet üzeredir. Sonra namazın vakti gelir ve zâhirî rükünlerine riâyet ederek bilgisine göre namazını kılar. Bu durumda ise, fiilinde istikâmet üzeredir. Bunun ardından ise, Allah'ın bu namazdan muradının, kulun kalbinin namaz esnasında Hak ile hazır olması olduğunu öğrenir ve kalbini Hak ile hazır eder.

İşte bu kişi, kalbi ile istikâmet üzeredir.

Diğer kısımları da buna kıyaslarsan, Allah'ın izni ile doğruyu bulursun.

***

Bunu öğrendiğinde, şöyle deriz: Meşru özel yollar içerisinde en doğru yol, sîretinden nakledildiği tarzda, Hz. Peygamber'in söz-fiil ve hâl olarak üzerinde bulunduğu yoldur. Bu yol, kâmil kişinin Hz. Peygamberi taklit ederek veya mârifet ve müşâhede ile elde ettikleri yoldur. İşte bu yol, mutedil (orta hâl)dir.

İnsanlar, bu halde çeşitli mertebeler içinde bulunurlar. Her bir mertebe sahibinin, bir veya daha fazla alâmeti vardır ki, bunlar, o kişinin Hz. Peygambere tabi olmasının ve ona mensubiyetinin doğruluğuna delâlet eder. Bu mensubiyet, ya şerî-dinî bir yakınlık veya hâl ve ilimde Hz. Peygambere vârislik cihetinden ruhânî yakınlık dolayısıyla gerçekleşir. Hz. Peygambere vâris olmak ise zevk veya bilgi kaynağı veya bütün ilimleri içermeyi ve kuşatmayı gerektiren kemâl mertebesinde gerçekleşir.

Bu alâmetler, hem perdeli kimselerde ve hem de bilgi sahiplerinde bulunur.

Kâmillerin ve "Efrad"ın altındaki kimseye nisbetle ilâhî meselelerde hidâyetin alâmetleri, varlık çokluğun nefyi ve çeşitli hükümlerinin bâki kalmasıyla birlikte çoklukta bir olan Hakkı müşâhede etmektir. Bunun yanında, bu müşâhedeye gerekli olan mârifetin de bulunması gerekir. Bu mârifet, nisbet ve izâfetlerin ortaya çıkışın ve de hüküm açısından yegane varlık olan ve kendisinde hiç bir şekilde çokluğun bulunmadığı Hakka dönüş sebeplerinin bilinmesidir.

Bu hâlin mensupları, bu halde çeşitli derecelerde bulunmaktadırlar. Bu dereceler, müşâhede, mârifet ve velâyette; ittibanın sırrını, "muvafakat" ve "iktida" yönünden bunun hükmünü bilmede; vakitli ve vakitsiz amellerin neticelerinde ortaya çıkarlar. Bu ameller, "tabi"ye ve de "muvafık"a nispetle sâdır olurlar.

****

Keşf ve mârifet ehli olmayan mümin ve müslümanlar hakkında da orta yol üzere istikâmet, çeşitli derece ve mertebelere ayrılır.

Binaenaleyh, onlardan zikredilen bu zevke en çok imân edenleri, ittibada en titizi, bu konuyla ilgili söz konusu hususları en doğru şekilde tasavvur edebilen kimseler, ilk tabakaya en yakın olanlardır.

Onlar, "İhlas" suresinde ve **"Onun benzeri gibi yoktur"** âyetinde dikkat çekilen tenzih ile, **"Rabbimız dünya semasına her gece iner"**,

“**Allah, Adn Cennetinde kendisine mahsus bir köşkte kalır”,** Hakkın kıyâmet gününde çeşitli sûretlere gireceği, yedinci kat gökte bulunan meleklerle birlikte ineceği, fasıl ve kaza Arş’ı üzerinde istiva edeceği, saitlerin kendisini işiteceği ve kelâmını açık olarak duyacakları, Hak ile onların arasında hiç bir tercümanın bulunmayacağı gibi teşbih ifâde eden rivâyetleri birleştirirler. Bütün bunlar, Hakkın kendisinden haber verdiği gibi ve celâline yaraşır tarzda zâhirlik mertebesinde sâbittir. Çünkü, tenzih, el-Bâtın ismiyle ilişkili olduğu gibi, bütün bunlar da ez-Zâhir isminin şe’nlerindendir.

“Hüviyet” olarak isimlendirilen Hakkın hakîkati, zâhiri ve bâtını birleştirir. Nitekim Allah, şu âyetle buna dikkat çekmiştir: **“O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtındır.”** Buna göre hüviyet makâmı, evvellik ve âhirlik, zâhirlik ve bâtınlık arasında ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Hak, işâret ettiğimiz bu konuya bizim için farz kıldığı Beyt-i Makdis’in ardından Kabe’ye yönelmeyi emrettiği şu âyetinde de dikkat çekmiştir: **“De ki: Doğu ve batı Allah’ındır. Dilediğini sırât-ı müstakîme ulaştırır.”** Yani Hak, doğu ve batı arasında bulunan sırât-ı müstakîme dilediklerini ulaştırır. Çünkü bunun ardından **“Biz sizi orta bir ümmet olarak yarattık”** âyeti gelmektedir. Nitekim, aynı şekilde sizin kıblenizi de doğu ile batı arasında orta bir yerde belirledik.

***

Doğu, zuhûrun, batı da bâtınlığın, vasat (orta) ise, açıkladığımız gibi hüviyetin sahibi olunca, bu durumda vasat mertebesinde bulunan kimse, itidâl ve tam istikâmetin sahibi olmuştur. Allah Teâla’nın “Nereye dönerseniz Allah’ın vechi oradadır” âyetine gelince. Bu âyet, Hakkın ihâtasına, zâtî maiyetine ve mutlaklığının sırrına dikkat çekmektedir. Bu âyetin hükmü, kıblenin ne tarafta olduğunu bilmeyen şaşkınlarda ortaya çıktığı gibi, doğu veya batı tarafından kıbleye yönelenlerde de ortaya çıkar. Sanki bunlardan birisi, gayesi kıbleye batı cihetinden yönelmek olsa bile, batıya; diğeri ise, kıbleye doğu yönünden yönelmek niyetinde olsa bile batıya yönelmektedir. Bineği üzerinde namaza kılan kimse de böyledir. Çünkü o da, bineğinin onu götürdüğü yere göre namaz kılar. Nitekim, Hz. Peygamber’in böyle namaz kıldığı sâbittir. Kabe’nin içinde namaz kılan kimse de, belirli bir cihet tespit etmez.

Aynı şekilde, cihetlerin kökenini müşâhede edip, onlardan neredeliğin ve mekânın bulunmadığı mertebeye terakki eden kimsenin durumu da böyledir. Bu kişi, hakîkate ulaşmış, bütün cihetlerin, oluşun, makâmların, hâllerin, mekânların boyunduruğundan kurtulmuştur. Artık o kişinin kıblesi, bütün kıbleler, bütün din ve mezhep mensuplarının cihetleri hâline gelmiştir. Binaenaleyh o, sülûk etmez, aksine ibraz ettiği şeyleri izhâr eder, ona onunla sülûk edilir ve dönüş onadır.

***

Tekrar konumuza dönüp, şöyle deriz: Daha önce zikrettiğimiz bu gurubun altında, tabilik ve imânda tam olan tenzihçi gurup bulunmaktadır. Bunlar, sıfâtları tatil etmezler ve tevil edilecek şeyler hakkında da kesin hüküm vermezler.

Bunların altında ise, Zâhirîler vardır. Bunlar, ne teşbih ederler ve ne de hüküm verirler.

Bunlardan her bir grup, çeşitli kısımlara ayrılır. Her bir grup arasında da inanç dereceleri olduğu gibi, her derecenin de bir ehli vardır.

Şu halde, bu ifâde ettiğimiz hususları öğrenip, İslâmi fırkaların hâlini araştıran kimse, onların hâlini öğrenir. Ayrıca, bunlardan, dikkat çektiğimiz en yakın fırkaya en uzak olan fırka hangisidir, bunu bilir. İki taraf arasındaki fırkaların neler olduğunu, ulvî tabakaya bu fırkaların yakınlık ve uzaklık derecelerini bilir.

Şâyet sözü uzatmaya neden olmasaydı, bunları kısaca zikreder, onların metot ve yöntemlerini gösterirdim. Fakat gayemiz, kısa ve özlü anlatımdır. Binaenaleyh bu zikrettiğimiz şeylerde, akıl sahipleri için yeterli bilgiler mevcuttur.

Allah, mürşiddir.

Seyr-i Sülûk Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Kevnî hakîkatlere, ilâhî isimlere, ulvî ruhlara, felekî cisimlere, tabiî dönüşmelere, tekvinî hâllere ve bütün vücûdî gelişmelere nispetle aslî-zâtî seyir, devrîdir.

Buna göre isimlerin seyri, eserlerinin ve hükümlerinin kâbiliyetlerde zuhûr etmesiyle gerçekleşir.

Hakîkatlerin seyri, türlü mazharlarda zuhûrlarının çeşitlenmesine bağlıdır.

Ruhların seyri, Hakkın teveccühünden yardım almak ve başka bir şekilde de yardım etmek için yönelmekle gerçekleşir. Ayrıca bu sülûk, sürekli tazim ve arzu içinde bulunarak, kendilerine mahsus zâtî ibâdetlerini ifaya bağlıdır.

Tabiatın seyri, kendisinden meydana gelen her hangi bir şeye her şeyin hüküm ve sıfâtını kazandırmak ile gerçekleşir.

Husûsî seyir ise, vasat (orta) noktasından olur, buna iki çizgi çıkar. Bunlardan doğrusal olan çizgi, en kısa çizgidir. Buna göre bu kısa, orta noktaya en yakın olanıdır.

Binaenaleyh, şeriatta belirtilen ve ona yönelmekle saâdetin elde edilebileceği Hakka en yakın yol, daha önce dikkat çektiğimiz sırât-ı müstakîm'dir.

Nitekim daha önce, küllî mertebeler, hâller ve övülmüş yüce ahlaklardaki itidâl ve adâletin nasıl olduğunu belirtmiştim. Bunların hükümlerine, eserlerine, vakte bağlı olan ve olmayan neticelerine, bunlardan zâhir ve bâtın olanlara dikkatini çekmiştim. Hidâyet mertebelerini ve yüce, orta ve daha aşağı derecelerdeki mensupları; fiil, söz ve kalb açısından insanların istikâmetteki hâllerini açıklamıştım.

İşte, şimdi de, bunların hepsini İslâm'dan ibâret olan ilk reşâd mertebesinden başlayarak, daha sonra imân, daha sonra da sâliklerin ilk makâmı olan tevbe olmak üzere, sâliklerin son makâmına kadar veciz ve özet bir şekilde zikredeceğim. Böylece, iş nizâma kavuşur, işlerin başlangıcı ve sonları, ilkeleri ve neticeleri arasında ortaya çıkan silsile birbirine bağlanır. Bunun ardından ise, hidâyetlerin tarzlarını getiren ve kemâllerin gayelerine delâlet eden nübüvvet sırlarına dikkatini çekeceğim. Son olarak da, -Allah'ın izniyle- istikâmet, eğrilik, ilkeler, gayeler ve bütün bunlara ait sırları belirteceğim. Şöyle deriz ki:

***

Şeriat olarak ortaya konulmuş olan özel yolda Reşâd mertebelerinin ilki İslâmdır. İslâm, tevhidin küllî mertebesinin hükmüne ve herkesin kendisine istinat ve boyun eğdiğinin bilincinde olduğu Yaratıcı Allah'a boyun eğmeye mücmel olarak dikkat çeker. İslâm'ın, bir takım feri hüküm ve hâlleri vardır. İnsanın bu hâllerle bezenip, bu hükümlere boyun eğmesi, onun İslâm'ın mertebelerinde ve derecelerindeki seyrinden ibârettir.

Böylece insan, İslâm mertebesinden imân dairesine geçer.

İnsanın, imâna ait hâl ve hükümlerle olan ilişkisi de aynı şekildedir. Böylece, daha önce zikretmiş olduğumuz ve hakkında irfân, keşif ve müşâhede ehlini takip eder dediğimiz taifenin hâline ulaşır.

İmana mahsus kemâl derecelerinin kaynağı, tevbe makâmıdır. Binaenaleyh tevbe makâmındaki orta, mutedil ve müstakîm yol, doğruluğa mâni kuşkulardan halis bir hâl ile bezenmek ve Hakka dönme niyetinde irâdeli olmaktır. Böylece tevbe, kendisine zarar verecek her şeyden temizlenir, hükmü sâbit ve makbûl hâle gelir.

Bunun ardından ise, Allah'ın kullarının tövbesini kabul ettiğini, günahlarını bağışladığını ve kullarının yaptıkları işleri bildiğini özel olarak tasdik etmek gerekir. Nitekim, Allah telâlanın **"Sizin yaptıklarınızı bilir"** âyeti, işâret edilen bu imâna dikkat çekmektedir. Çünkü imân, bilindiği gibi, tasdikten ibârettir.

Buna göre, Allah'ın insanların yaptıkları işleri bildiğine dair ihbarını tasdik eden kimse, onun kerih gördüğü şeylere cüret edemez, çünkü, insan Hakka karşı zayıftır.

***

Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: İnsan, üzerinde egemenlik sahibi olan kendisi gibi bir yaratılmış, herhangi bir şeyi yasaklasa ve o da, bu kimsenin o işi sevmediğini bilse; sonra, bu işi yapabilme gücü elde etse ve bu konuda çok büyük bir arzu ve kendisinde takat bulsa; bununla birlikte, bu işi yasaklayan o güçlü kimseyi görüyor ve işitiyor olsa, bu durumda o insan, asla bu işi işlemeye cüret edemez. Bu işi yapmaya dair arzusu, son haddine ulaşsa dahi bunu yapamaz. Üstelik, başına bir bela

gelmeyeceğinden emin olsa bile, sadece yasaklayan kimseye karşı beslediği haya duygusu kendisini bu işi yapmaktan engeller.

Peki, ya böyle bir emniyeti yok ise, nasıl hareket edecektir?

İmanın bu tarzı, sadece Allah'a, kitaplarına ve resûllerine olan icmâlî imân değildir, bilakis bu imân, özel bir imândır. Ayrıca bu özel imân, Hakkın, resûllerinin ve seçkin (kâmil kullarının) kaderin hükümleriyle ilgili bildirdikleri en büyük faydalardan birisi, ya da zikrettiğimiz imân ile tahakkuk ettikten sonra kadere imân etmektir.

Nitekim Allah teala şöyle buyurmuştur: "**Size, yeryüzünde ve nefislerinizde isabet eden her bir musibet, biz onu icra etmeden önce ancak bir kitapta yazılmıştır. Kuşkusuz ki bu, Allah'a göre çok kolay bir iştir. Böylece elde ettiklerinizden sevinmeyip, kaçırdığınız şeylerden dolayı da üzüntü çekmeyesiniz."** (Yusuf, 87).

Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "**Ruhu'l-Kuds benim "rav'"ımda bir nefestir. Hiç bir kimse, rızkını tamamlamadan ölmeyecektir. Binaenaleyh Allah'tan sakınınız ve ondan isteyiniz."** Başka bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur: **"Müslüman kulun imânı, Allah katında bulunan şeyleri, insanların ellerindeki şeylerden daha güvenli bulmadığı sürece, kemâle ermez."** Başka bir sahîh hadiste ise şöyle buyurmaktadır: **"Kişi, kendisi için istediği şeyi, mümin kardeşi için de istemedikçe, imânı kemâle ermez."**

Bu anlama gelen başka pek çok hadis bulunmaktadır. Kul, peygamberinin ve Rabbının mîzânıyla kendi imânını ölçmelidir, böylece imânından neyi elde edip etmediğini öğrenmiş olur.

Hükmüne işâret ettiğimiz bu makbûl tevbe ile tahakkuk ettikten sonraki mutedil (orta), ve doğru (müstakîm) yol, inabe ehlinin özelliği olan ihlas sıfâtıyla salih amel işlemeye sebât etmek, bunun ardından ise, amel-i salih ile ulvî mertebelere yükselmektir. Nitekim Allah teala şöyle buyurmaktadır: **"Güzel kelime ona çıkar."** Yani temiz ruhlar ve salih amel, Hakka ulaşır. Binaenaleyh insan, imânı, tövbesi ve salih amelleriyle birlikte, mutluluk üstüne mutluluk, kendisine en yaraşır olan emel ve sözlerin peşinde koşar. Böylece, takva sahibi olur, imânın hakkından onun hakîkatine ulaşır.

Hz. Peygamber, bir hadisinde sahabesi Haris'in dikkatini bu imâna çekmiştir. Hz. Peygamber:

-"Haris! Bugün nasıl sabahladın?" diye sormuş. Haris:

-"Gerçek bir mü'min olarak sabahladım", demiştir.

Bunun üzerine Hz. Peygamber:

-Her hakkın bir hakîkati vardır, imânının hakîkati nedir? diye sormuştur. O da:

-Nefsimi dünyadan azat ettim, artık bana göre dünyanın taşı ve altını birdir,” diye cevap vermiştir. Bunun ardından da şöyle eklemiştir:

“Rabbimin Arş’ını açık bir şekilde görüyorum. Sanki cennet ehli cennette nimetleniyor, cehennem ehli ateşte azap çekiyor.”

Bu cevap üzerine Hz. Peygamber:

“Bildin, böyle devam et!” buyurmuştur.

İşte bu, imân derecelerinin sonuncusu, ihsan derecelerinin ise ilkidir.

Sonra kul, terakki eder ve farzları tam olarak ve hakkıyla ifa, Allah’a yönelik himmetini cem-i himmet, Allah için yaptığı işlerde kalbini hazır kıldıktan sonra, nafileleri arttırır. Bununla birlikte, vâcib ve gerekli vazifelerine nispetle de eksikliğini görür. Bunun ardından, Hz. Peygamber’in daha çok sevdiği nafileleri artırır. Nafile ibâdetlerin Hz. Peygambere çok sevimli gelmesinin nedeni, Allah’ın onları çok sevmiş olmasıdır. Böylece kul, Allah ve resulünün sevgisi onda bulunduğu ve kalbin en iyi cilası olduğu için, nafile ibâdetlere girişir ve onlara sarılır.

Kalb, bütün bu zikrettiğimiz şeylerin etrafında döndüğü merkezdir.

Bütün bunların nihâyeti ise, Hakkın peygamberinin diliyle bildirmiş olduğu şu makâmdır**: “Kulum bana nafile ibâdetlerle yaklaşmaya devam eder, ta ki onu severim. Onu sevdiğimde ise, onun işitmesi ve görmesi olurum.”**

İşte bu, velâyet makâmıdır. Bunun ardında ise, nihâyetsiz özel velâyetler bulunmaktadır. Bu velâyetlerin sonsuz olmasının nedeni, kemâlde nihâyetin olmayışıdır. Üstelik, “**Ben onun işitmesi ve görmesi olurum”** mertebesi ile ve defalarca zikrettiğimiz ve biraz sonra tekrar zikredeceğimiz **ahadiyet-i cem** makâmının sahibinin mertebesi arasında pek çok mertebe vardır. Buna göre, kemâlin ötesinde bulunan dereceler ne kadar olabilir ki?

Binaenaleyh “**Ben onun işitmesi ve görmesi olurum**” mertebesi ile kemâl mertebesi arasında nübüvvet mertebesi, sonra risâlet mertebesi, sonra özel bir ümmete nisbetle sınırlı hilafet mertebesi, sonra umûmî risâlet, sonra umûmî hilafet bulunmaktadır. Ayrıca, cemdeki kemâl, bunun ardından da Rabbının hâlifesi olan insân-ı kâmil’in kâmil vekalet ve naipliğini içeren kemâl gelir. Bu naiplik, Rabbının onu hâlifesi yaptığı bütün şeylerde geçerlidir. Bunun yanı sıra, kulun zâtına ve hâllerine mahsus şeyler de bunun içine girer.

***

Her nebi ve veli resul değildir, bununla birlikte her resul, aynı zamanda nebi ve velidir. Risâleti kılıç ile birleşen herkes, hâlifedir. Resûl olarak gönderilen herkesin durumu ise, böyle değildir. Risâleti umûmî olan resulün (şâyet kendisine risâletinin ardından hilafet de verilmişse) hilafeti de umûmîdir. Kemâl ile tahakkuk eden herkes, bütün makâm ve hâllerin üzerinde bulunur. Hakkın bir kimseyi hâlifesi edinip, o kimsenin Hak'ta ayn olarak fânî, hüküm olarak bâki kalmasının ötesinde hiç kimsenin ulaşabileceği bir hedef yoktur. Bununla birlikte söz konusu kişi, mutlaklık (temahhuz) ve teşkik özelliklerini birleştirir.

İnsan-ı Kâmil'in hâllerinden, yaşayışından ve alâmetlerinden herhangi bir şey öğrenmek isteyen kimse, Miftahu'l-gaybi'l-cem ve tafsiluhû isimli eserimize ve onda bu ve benzeri konulara dikkat çeken açıklamalarımıza müracaat etmelidir.

Kuşkusuz ki, ben bu kitaba bu sırların bir kısmını özetle zikrettim. Eğer bu gibi cevherlere muttali olmak istersen, bu kitabı incele, sözün sonunu başına bağla, eserde yayılmış nükteleri ve açıklanmak istenmiş kapalı sırları bir araya getir. Bu durumda, garib sırları müşâhede edersin, teemmül sahibinin tekrar olduğunu zannettiği şeylerin böyle olmadığını görürsün. Bu gibi durumlarda bir defada tam olarak açıklayamadığım şeyleri, başka bir ifâdeyle tekrar edip, birincisinden farklı bir isim ile isimlendirdim. Böylece, bu şey hakkında daha önce bilinmeyen başka bir bilgi vermiş oldum. Bu konuda da, Rabbimin ve benden önceki kâmillerin yöntemine uydum.

Binaenaleyh sen de, bu ifâdeleri birleştir, aklında tut, tatmin ol ve basîretli davran!

Allah, hâdidir ve doğruyu gösterendir.

Bölüm

Nübüvvetin Sırrı, İrşât, Nübüvvet Yollarının ve Ürünlerinin Neticeleri

Bilinmelidir ki: Nübüvvetin bir sûreti, bir de ruhu vardır. Bunlardan her birisinin de, bir hükmü ve semeresi vardır.

Buna göre nübüvvetin sûreti, teşridir.

Teşri, üç kısma ayrılır: Birisi, zorunlu kısımdır. Bu kısım, kendisi için tespit ettiği bir şeriat ile Allah'a ibâdet eden herkese mahsustur. O kişi, bu şeriat üzere sülûk eder, Rabbına bu şeriat açısından ibâdet eder. Şeriat, yoldur.

İkinci kısım, belirli bir gurubu irşat için gönderilen resullere ait şeriattır. Buna göre bu durumdaki resulün nübüvvetinin hükmü, insanlar için bağlayıcıdır. Çünkü resul ve elçi gönderildiği kimseler, kendisi için tayin edilen şeriatta ortaktırlar. Fakat bu resulün şeriatının durumu, umûmî değildir.

Üçüncü kısım ise, Hz. Peygamber Efendimizin risâletidir. Çünkü onun risâleti, vahyin bütün çeşitlerini ve her sûretteki şeriatı kapsayan bir risâlettir. Onun şeriatının durumu, kuşatıcıdır, umûmîdir, süreklidir ve belirli bir sonu yoktur.

Hz. Peygamberin şeriatının hükmü, sadece ve sadece kainatın ve zamanın düzeni bozulduğunda ortadan kalkar. Bu düzenin bozulmasının bir tezâhürü, Güneşin batıdan doğmasıdır; bu ise, ibret ve delil olarak yeterlidir.

Nübüvvetin İsimleri

Sonra şöyle deriz: Nübüvvetin, tam olarak eseri ortaya çıkartan aslı açısından, şeriatımızda küllî bir hükmü vardır. Bu küllî hüküm, beş fer'î ile ortaya çıkar. Bu ferler, tertipleri ve mükelleflerin üzerine sirâyetleri itibarıyla, vücûb, mendupluk, sakındırma, kerâhet ve mubahlıktır. Bunların mükelleflerin üzerine sirâyeti, onların hâlleri, fiilleri, anlayışları, vakitleri, yaratılışları ve akıllarının aşinalığı ve ünsiyeti, kendisinden ayrılmalarının mümkün olmadığı şekilde tabiatlarının ülfetine göredir.

Nübüvvet sûretinin hükmü, âlemin nizâmının korunması ve sûretleri açısından varlıkların saâdetlerinin bulunduğu yere sülûk ve terakki için onların maslahatlarını gözetmektir, nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Ayrıca, tabiî vasıflar arasında itidâli yerleştirmek, ifrat ve tefritten sakınarak bedenî alet ve kuvvetleri uygun ve gerekli yerlerde kullanmak, bu noktadaki ilâhî itidâl mîzânını gözetmekle tasarruf etmek, bu mîzânın gereğiyle amel etmek, ebedî diyar olan âhirette tabiî (mahsus) nimeti elde etmek, bedenin bütün kuvvetleriyle ilâhî ve mukaddes ruha boyun eğmesini sağlamak için cüz'î istidâdın elde edilmesidir. Böylece beden bütün kuvvetleriyle, ilâhî (mukaddes) ruhun sıfât ve hükmüyle ve bunların gerektirdiği ilâhî işler ve ruhânî faydalarla boyanır.

Nübüvvetin ruhu, kurbiyettir (Hakka yakınlık). Semeresi, safa ve tam olarak temizlenmek, bunun ardından ise, sahîh anlamda muhazat (paralellik)ın meydana gelmesidir. Bu muhazat, Hakkı bilmeyi, O'nu müşâhede etmeyi, O'ndan bilgi almayı ve haber vermeyi gerektirir. Ayrıca bu, şeriata uyan sâliğin ruhu ile nebinin ruhu ve ona gelip, vahiy ve ulvî bilgileri ilka eden ruhlar arasındaki gaybî ilişkiyi ihya eder. Bu ulvî bilgilerin ve vahyin eseri, ruhunu güçlendirdiği ve temizlediği, vahiy ve ilka melekleri ile aynı makâma girmede ortak olduğunda bu mertebeye ulaşmış kimsenin üzerinde gözükür. Bu makâm, vahiy melekleri arasında bölünen ve melek vasıtasıyla ulaşacağı kimselere vasıl olan mutlak vahyin tenezzül ettiği makâmdır. Bunun yanı sıra o, ilâhî ismin hükmü altına girmede de meleklerle ortaktır. Bu ilâhî isim, elçinin gönderildiği ümmet üzerinde olduğu gibi, melek ve bu ümmete gelmesi itibarıyla resûlün üzerinde de egemendir.

Eğer resûl asrının kâmili olursa -mesela peygamberimiz gibi- bu durumda onda başka bir şart daha bulunmalıdır. Bu da, onun ahadiyet-i cem mertebesinde vücûb ve imkân mertebeleri için bir aynaya dönüşmesidir.

Nitekim, daha önce bundan bahsetmiştik.

Şâyet, resûlün risâleti cüzî ise, onun risâleti iki ilâhî isimden zuhûr etmiş ve meydana gelmiştir. Bunlardan birisi, el-Hâdî ismidir. Diğer isim ise, peygamberin hâline, ilmine, şeriatına ve yöntemine göre belirlenir.

Bütün resûller arasında risâletinin bütün isim ve mertebeleri kuşatıp, hepsinin hükümlerini içeren Allah isminden sâdır olan yegane Peygamber, Hz. Peygamberimizdir. Binaenaleyh Peygamberimiz, kendisinin de işâret ettiği üzere, Allah'ın kulu ve resûlüdür.

Ruhu açısından nübüvvetin hükmü, Allah'tan, O'nun isim ve sıfâtlarından haber vermek, O'na ve O'nun katındaki şeylere yönlendirmek sûretiyle istidâtları ikâzdan ibârettir.

Ayrıca nübüvvet, nefislerin hâllerini, ruhânî saâdetleri, manevî lezzetleri bildirir. Vahiy ve gerçek keşif yoluyla Hakkın bildirmesi olmaksızın ümmetin kendi akıllarınca bilemeyecekleri şeylere yükselmeleri için himmetlere yardım eder. Böylece, nefislerdeki himmetler, o şeyleri aramaya yönelirler. Onları kendi inançlarına göre elde etmeye ve Hakka kalb ve bedenleriyle birlikte nasıl teveccüh edeceklerini bilmeye önem verirler. Burada bedenlerin de zikredilmesi, hükümleriyle bezendiklerinde bedenlerin kalplere tabi olması itibarıyladır. Ayrıca onlar, Hakka yapılan zâtî ibâdeti; vakte, mekâna ve hâle bağlı olan hükmî ibâdeti bilmek, sülûk ve benzeri şeylerle cem hâlinde en sağlam, en doğru, en yakın yol ve en iyi tarz üzere teveccühü öğrenmeye önem verirler.

Onlar, bu yolun yolcularının ve seçkin kâmillerin Hakka dair verdikleri ilim, hakîkat, esrar ve hikmetleri anlarlar. Bunlar, yaratıkların sadece akıllarıyla idrâk ve tanımada aciz kaldıkları hususlardır.

Ayrıca: Nübüvvetin ruhu, yaratıkları Hakka yönlendirmek için irşâdı bildirmektir. Bu teveccüh, en doğru ve sağlam yol ve en güzel tarz üzere kemâli elde etmeyi gerektirir. Bu yol, zararı gizli ve bilinmeyen engeller ile faydası gizli sebepleri birleştiren bir yoldur. Böylece, ihtiyaç duyulan belirli her iyi şeyi aramak, saâdetleri elde etmek için ondan yararlanmak, en güzel ve kolay şekilde kemâl ile tahakkuk etmek, engelleyici işlerden yüz çevirmek ve hükümleri insana ulaşan herhangi bir zararı ortadan kaldırmak mümkün hâle gelir.

Nübüvvet, zarar ve menfaate tabi olan işâret ettiğimiz neticelerin bilgisini; bunlardan, sonlu olanları ve herhangi bir müddet ile sınırlı olmayıp, hakkında “sona erer” hükmü verilemeyenleri; gidişatı güzelleştirmek ve Hakkın dışındaki her şeye karşı zahit davranmakla huyları ıslah etmeyi öğretir.

***

Bütün bunların gayesi, Hakkı kâmil anlamda bilmek, O’nu zâtî olarak müşâhede etmek, O’ndan bilgi almak, kendisine ilka edilecek veya emredilecek veya bildirilecek şeyleri kabul etmek için sürekli hazır olmaktır.

Kul, bunları kabul ederken hiçbir itiraz veya tereddüt veya ihmal göstermez veya geri kalmasına neden olacak yorumlama ve tevile

kalkışmaz. Daima, her şeyde öncelikli ve acil olanlara riâyet eder. Bunu ise, öncelikle niyetiyle, ikinci olarak ise kalb aynasını ve hakîkatini temizlemekle yapar. Bu temizleme, bütün bu şeylerin, hatta her şeyin aynada kendisiyle zuhûr etmesini ve ortaya çıkmasını sağlar. Başka bir ifâdeyle insan vasıtasıyla her şey, Hakkın ilminde ezelde bulunduğu mutlak ve kâmil iyilikle âlemde zuhûr eder. Söz konusu iyilik, ilâhî ve zâtî tertiple çelişen herhangi bir engel olmaksızın, o şey için zâtî ve ezelî olarak sâbittir.

Bu engeli, muhâtabın kiri veya istidât eksikliğinden meydana gelmiş olan bir eğrilik veya aynanın yapısında ortaya çıkan ve aynanın kendisine yansıyan şeyleri kötü kabul etmesine neden olan bozukluk icap ettirmiş olabilir. Aynanın eksik kabulü, kendisine yansıyan bütün şeylerin Hakkın nefsinde O'nun bir sıfâtı veya huyu veya ilmi veya ilâhî bir ismi olarak bulundukları durumdan farklılaşmasından ibârettir; ya da bu şey, Hakkın herhangi bir sıfâtı veya fiili veya herhangi bir varlık olabilir.

***

Bütün bunların varacağı yer, bu kemâl ile tahakkuk ettikten sonra, Allah'ta fânî olmayı gerektirecek şekilde kâmillik derecelerine dalmaktan ibârettir. Bu fânîlik, kulun, Rabbinin zâtına mahsus gaybında tam olarak fânî olmasını ve Hakkın o kul adına bütün ilâhî ve kevnî mertebelerde zuhûr etmesini gerektirir. Hak, bu mertebelerde insan oluşu açısından insana nisbet edilen bütün hâl, emir, fiil ve vasıflarla ve bu kul açısından Rabbine nispet edilen ilâhî kemâl ile zuhûr eder.

Basîret sahiplerinin çoğunluğu, Hakkın kulu adına bu özelliklerle zuhûr etmesini ve mertebelerde onun yerine kâim olmasını, hilafetin ismi, hükmü ve hâli zannetmişlerdir.

Halbuki gerçekte durum, Allah katında ve elde edilmesi çok zor olan bu müşâhedenin sahiplerine göre, bunun tam tersidir. Bu hâli elde edip, kendisi ile her şey arasındaki nispî ilişkiyi gören; bütün kainatın kendisine nisbetinin, kuvvet ve aletlerine mensup olduğu uzuvlarının bedenine olan nisbeti gibi olduğunu öğrendiği bir mertebeye ulaşan; Allah'a sefer makâmını geçip, O'ndan halkına ulaşan ve Allah'taki seferi ne belirli bir süre ve sona ulaşmadan bâki kalan; sonra da Hakkı kendi işinde mutlak vekili benimseyen kişi, bu durumda şöyle der:

“Ya Rabbi! Sen, yolculukta refikim, ailemde halifemsin. Rabbim! Sen, sana olan seferimde benim dayanağımsın. Sen, kendimin ve her şeyin bedelisin! Sen, bana özel olarak izâfe edilmiş olan ve bana hâlife olduğun zât, sıfât, fiil ve diğer özelliklerimde ne güzel vekilsin! Bütün bunlar ve beni âleme hâlifen yapman açısından bana izâfe ettiğin her şey, kuşatıcı, umûmî ve ihâta edici bir izâfettir. Artık sen, dilediğin şeylerle kâim ve dilediğin gibi benimle kâim ol! Sen, bizim ve senden başka her şeyin yerine bize yetersin. Hamd, âlemlerin rabbı Allah’a aittir.”

Sonuç ve Genel Bilgilendirme

Bilinmelidir ki: Yoldaki istikâmet ve eğrilik, amaçlanan gayelere göre ortaya çıkar. Gayeler, ulaşılan yerlerin ve nispi kemâllerin âlemleridir. Bu nispi kemâller, “makâm”, “menzil” ve “derece” diye isimlendirilirler.

Bunlar, yani gayeler, başlangıçlar ile taayyün eder. Başlangıçlar ve gayeler arasında yollar ortaya çıkar. Bu yollar, hakîkatte, kendisinden seyr-i sülûğün başladığı bidâyet mertebesinin hükümleridir. Seyir, sâliğin, başlangıç ve gayelere mahsus hâller ve hükümlerle bezenmesinden ibârettir. Sâlik, bu hâl ve hükümleri ya kendisine çeker veya kendisinden uzaklaştırır, ya benimser veya terk eder. Binaenaleyh sâliğin herhangi bir hükmün ardından başka bir hüküm ile boyanması, bir halden başka bir hâle intikal etmesi, onun Allah yolunda sülûk etmesi ve yürümesinden ibârettir. Bununla birlikte salik, irâdesini birleştirmeli, bütün himmetini teveccühünün kıblesi ve arzusunun gayesi olan matlubuna yöneltmeli ve de talep ve niyeti, hiç bir kesinti ve kopukluk olmadan teveccühüyle birleşmelidir.

Böylelikle, kendisine uygun bütün hâl ve hükümler ile bezenir, onların hakkını ifa eder.

Binaenaleyh sâlik, maksadının kıblesi olan gayeye ulaştığında, bu hâl ve hükümler, sâlikin kendileriyle bezenmesi ve onlara göre şekillenmesi açısından yerine getirilmişlerdir. Bunun ardından sâlik, başka bir işe girişir ve böylece bu sâlikin –kim olursa olsun- ehli olduğu gerçek kemâle ulaşıncaya kadar devam eder.

***

Sonra şöyle deriz: Başlangıçlar, teveccühlerin öncelikleriyle ortaya çıkarlar.

Teveccühleri ise, talebe ve yollarda sülûğe neden olan sebepler belirler.

Yollar, her şeyi sebepleri harekete geçiren tarif vecihlerine göre tanımlar.

Sebepler, sahibinin irâdesinin hükmüne göre ortaya çıkarlar. Çünkü herkesin sebebi, o kimsenin irâdesinin hükümleridir.

İradenin özelliği, ilimde mertebesi ve sûreti belirlenmiş olan şeyi izhâr etmektir.

İlim, gerçekte, Hakkın Zâtına ait nûrudur. Kendilerine ve Hakkın dilediği seçkinlerine nisbetle kâmillerin ilmi ise, Hakkın ilminin bir parçasıdır.

Şöyle ki: Bütün eşyayı sadece Allah ile bilen kimsenin, Allah'ın ilminden bir nasibi vardır, çünkü o, Allah'ın kendisine bildirmeyi dilediği şeyleri Allah'ı bildiği bilgiyle bilmiştir. Buna, Kur'an-ı Kerim'de şöyle işâret edilmiştir: **"Onlar, O'nun ilminden ancak dilediğini ihâta edebilirler."** hadiste ise, şöyle işâret edilmiştir: **"Artık benimle işitir, benimle görür, benim ile anlar."**

Biraz önce "ihtida"nın sırrıyla ilgili ifâde ettiğim şeyleri düşün ve anla! O ifâdemi, küllî ve ezelî bir şekilde hatırla! Eşyanın, kendi ilminde taayyünleri itibarıyla Hak'tan meydana gelişlerini düşün! Sonra bunların irâde ile zuhûr edişlerini düşün! Son olarak da **"Bütün işlerin sonu Allah'a varır"** âyetini aklında tut!

Terakki et, bak ve tenzih et! Asla konuşma ve şu âyet üzerinde tefekkür et: **"O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir."** Böyle yaparsan, -Allah'ın izni ile- daha fazla şeyler öğrenirsin.

***

Tekrar bu küllî kaideye dönüyoruz: Baisler, daha önce açıkladığımız gibi, ilim ile dairenin sonuna kadar ulaştıkları gibi, aynı şekilde bazılarına nispetle de onun anlayışına, idrâkine veya tezekkürüne veya kendi irâdesi veya irâdesinin dışında meydana gelen huzûruna göre ortaya çıkarlar.

Huzûr, hangi tarzda olursa olsun, malûmun ortaya çıkmasını talepten ibârettir. Malûm, zâtına ait her hangi bir hâline göre alimin nefsini kendi ilminde taakkul etmesinin ve zâtını bunlar, yani hâlleri açısından ortaya çıkartmak istemesinin sûretleridir.

Tezekkür, şuur, huzûr ve anlayış, davet edenlerin davet ettikleri şeye yönelmenin sebebi, icâbet özelliğinin yaratıcısıdırlar. Cezbenin kuvveti ve davetin tesiri, çağrı sahibinden, çağrılanda ve cezbe sahibinden, cezb edilende bulunan şeye göredir.

İcâbet ve çekilme kimde bir özellik olarak bulunuyorsa, bunlar, çağrı sahibi ile o kişinin arasındaki münâsebetin ve şuurun kuvvetine;

müşterekliği ve birliği temin eden özelliklerin, farklılığa neden olan özelliklere baskın olmasına göredir.

Bütün bunların neticesi, bütün cüzleri kemâle erdirmek, ferleri asıllarına ilhak etmektir. Böylelikle, varlıktaki fertlerden her birisi, bütünün sûretiyle, hükmüyle ve özelliğiyle tahakkuk eder ve zâhir olur. Bunun neticesi ise, zikredilen yorumla, ferlerin asıllara dönüşmesi, Bir'in kendi zâtının hâllerinin çeşitlenmelerinde şahıs, nev, cins, fasıl olarak zuhûr etmesi, farklılık ve değişiklik sürekli ve daima bâki kalmakla birlikte başkalarının varlığının ortadan kalkmasıdır.

İşte bu, farz kılınan "La-ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur) "' ifâdesinin sırrıdır.

Bu ifâdelerimden, neredeyse, hiç bir şey anlamadığını zannediyorum!

***

Sonra şöyle deriz: Zikredilen huzûr, ilim ile baislerin sûretlerini tanımlar ve belirler. Bu huzûrun hükmü ise, bilinen şeyin ortaya çıkartılmasıdır ve malûmun ortaya çıkartılması, huzûrdan sonraya kalmaz. Burada ilim, ister huzûrun gerçekleşmesi hâlinde bilinene taalluk etsin, ister o, bundan önce biliniyor olsun aynıdır. Fakat, o şeyin gaflet hâlinde veya ondan başka bir şeye geçmekle mülahaza edilmesi, mümkün değildir. Çünkü hem huzûrun ve hem de gaybetin hükümleri, umûmî değildir. Aksine, insanın bütün hâllerde herhangi bir şey ile huzûru ve herhangi bir şeyden gafil olması gerekir. Gafletin hükmü, sadece nispî ve izâfetle ortaya çıkar.

Mebâdi ve gayelerdeki durum da böyledir. Bunlar, daha önce belirttiğimiz gibi, niyet sahiplerinin niyetine ve de seyr-i sülûk edenlerin sülûklerine neden olan sebeplere göre ortaya çıkarlar. Binaenaleyh, her gaye, bu gayenin bidâyeti olduğu başka bir gayenin başlangıcıdır.

Şu halde, herhangi bir hedef belirleyip, ona yönelen bütün niyet sahiplerine nispetle en doğru yoldur. Bu yol, en sağlam, en sahîh, şüphe ve afetlerden en sâlim, hedeflenen herhangi bir gayeye en yakın yoldur. Bu şekilde olmayan bütün yollar, niyet sahibine göre, zikredilen yola nispetle eğri ve istikâmetten uzak yollardır.

Artık, istikâmet ve eğriliğin, maksatlar ile ortaya çıktığı görülmüştür. Şu halde, başkalarında olduğu gibi bunlardaki emir de, nisbet ve izâfetlere

racidir, bunu anla!

Aslî hakîkatleri, yüce ve ulvî sırları, muntazam ve veciz ibarelerde, son derece ince ima ve işâretlerde özetle açıkladım.

Allah, mürşiddir.

Bölüm

Vaat Edilen Hidâyet Hakkında

Bu fasıl, "İhdina/bizi ulaştır"

âyetinde bulunan duanın sırrına ve

kâmillerin dışındaki insanların sülûk, vukuf, sükûn, zuhûr ve bâtınlık hâlinde

bulunmaları gereken en şerefli

hâlleri içermektedir:

Dua ve İcâbetin Sırrı

Öncelikle duanın sırrı ile başlayıp şöyle deriz: Bu suredeki "**Bizi ulaştır**", kuldan bir talep ve duadır. Sual ve dua, bazen zâhir lisanı, yani sûret ile olur, bazen ruh lisanı, bazen hâl, bazen makâm lisanıyla olur. Bazen ise, gayb mertebesindeki zâtî-küllî ve aynî istidât lisanı ile olur. Bu istidâdın hükmü, tafsîlleri olan cüzî varlıkların istidâdı cihetinden sirâyet eder.

Dua ve talebe icâbetin de çeşitli tarzları vardır: Talep edilen şeyde ve tam olarak onun zâtına hiç bir gecikme ve tehir olmadan Hakkın icâbeti; talep anında bir bedel ile icâbet; "Lebbeyk (buyurunuz)" veya bunun yerini alacak bir kelime ile icâbet etmek gibi.

Zikredilen dua lisanlarından birisiyle dua edenden sâdır olan bütün dua ve taleplerin mukâbilinde bir icâbet bulunur. Bu icâbet, dua sahibinin ilmine ve inancına göre dua lisanının dayandığı mertebenin aslındandır. Bu dua sahibi, bu icâbeti bu lisan yönünden davet etmektedir ve o da dua esnasında dua sahibine hâkim vasıf ve hâl ile ortaya çıkar.

Bu konuda tasavvurun sahîhliği ve huzûrun genişliğinin büyük bir tesiri vardır. Nitekim Hz. Peygamber, bunu dikkate almış ve Hz. Ali'yi de bu konuda teşvik etmiştir. Hz. Peygamber, Ali'ye "**Allah'ım, beni hidâyete ulaştır ve bana yol göster**" duasını öğrettiğinde şöyle demiştir: "**Hidâyetin ile yol hidâyetini zikret ve yol göstermekle de okun hedefine gitmesini düşün.**"

Böylelikle Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye dua esnasında bu iki şeyi aklında tutmasını emretmiştir.

Bunu anlarsan, Hakkın resûllerin, kâmillerin ve benzerleri gibi seçkinlerin dualarına icâbet etmesinin pek çok sırrına muttali olursun. Ayrıca, talep ve yakarışta tasavvurun ve hâlin düzgün oluşunun icâbet için güçlü bir şart olduğunu anlarsın.

Bu ifâdemizi teyit eden haberlerden birisi de, Peygamberimizin uzun bir hadisteki şu sözüdür: “**Eğer Allah’ı hakkıyla bilseydiniz, duanızla dağlar hareket ederdi**.” Böylece Hz. Peygamber, zikrettiğimiz meseleye dikkat çekmiştir. Çünkü bir şeyi en iyi bilen kimse, onu en sahîh olarak tasavvur eden kimsedir ki, nitekim daha önce buna işâret etmiştik.

***

Bunun izâhı şudur: Bir insan, kendisinden bir şey talep ettiği varlığı, daha önceden sahip olduğu veya dua esnasında hazır olan ilim ve müşâhedesi dolayısıyla sahîh tasavvur etse; özellikle bu varlığın kendisine duayı emredip, kulun duasına icâbet edeceğini taahhüt ettikten sonra olmak üzere onunla konuşsa ve dua etse; bu kimsenin duasına Hakkın icâbet edeceğinde hiç bir kuşku yoktur. Falancayı çağırmayı kastettiğini zannedip, başkasını aklına getiren ve başkasına yönelen, sonra da karşılık bulamayan kimse, sadece ve sadece kendisini kınamalıdır. Çünkü o, duayı emreden ve icâbete kadir olana dua etmemiştir. O, sadece zihninde hazır bulunan ve o esnada kendisine hâkim olan hâl ile tasavvurlarının unsurlarından inşa ettiği bir şeye dua etmiştir.

Kuşkusuz ki, bu insanın talebi, hiç bir netice vermez. Eğer netice verirse, bunun nedeni, Rabbına beslediği hüsnü zannının ve ilâhî beraberliğin şefaâti, Hakkın her şeyi ihâta etmesidir. Çünkü Hakkın özelliği, bütün tasavvurlar, tasavvur edilen şeyler ve tasavvur sahipleriyle beraber olmaktır.

Şu halde, hakkında hata yaptığı hükmü verilen teveccüh sahibi, bir açıdan isabet etmiştir. Buna göre bu kişi, hata yapan müçtehit gibidir. Hata yapan müçtehit, bütünüyle mahrûm kalmaz, ödüllendirilir.

Bunu bil ve bu bölümde zikretmiş olduğumuz şeyi hatırlarsan, Allah’ın izni ile doğruyu bulursun.

Bu Âyet Hakkında Tamamlayıcı Açıklama

Kâmil Teveccüh

Kuşkusuz ki, varlığında senin için bir dayanak vardır ve bu, özellikle kendisine istinadın açısından olmak üzere, senden daha değerlidir. Çünkü ilk mertebe, fail ve müstağni, ikinci mertebe ise, fakr (ihtiyaç) ve infial (edilgenlik) özelliğine sahiptir.

Bu dayanağına yönelişlerinin en şereflisi; ona doğru yürüyüşün ve kendisine yakınlaşmak, ondan ilim veya müşâhede veya mekân ve temkin yönünden pay elde etmek niyetiyle ona teveccüh edişin açısından en şerefli hâlin, onu kalbinle amaçlamandır.

Kalb, sendeki en şerefli ve bütün organlarının tabi olduğu organdır.

Senin, bu asla dönük işbu teveccühün, belirli bir nisbet veya ilmi veya şuhûdî veya itikadî herhangi bir itibar açısından değil, mücmel ve mutlak bir teveccühle gerçekleşir. Zikredilen itibarlar, cem veya fark veya her ikisinin sûretiyle birlikte, tenzih ve teşbih veya bunlara tabi benzer şeyler gibi nefy ve ispatın feri olan itibarlardan herhangi bir şeyin nefyini veya ispatını gerektirler. Bir tek nisbet, bunun dışındadır. Bu nispet olmaksızın, hiçbir seyir, teveccüh, ümit ve talep geçerli değildir. Bu nispet, senin O'na, O'nun da sana taalluk etmesidir. Başka bir ifâdeyle bu tek nispet, senin ilminde veya O'na dair inancında taayyünü açısından Hakkın seni, senin Hakkı bilmendir.

Bu nisbet, diğer itibarlar gibi, ortadan kalkarsa, ne sülûk, ne istinat ve ne de başka bir şey olabilir. Zannetme ki, bu hâl sadece perdeli kimselere nisbetledir, bilakis bu durum, müşâhede sahibi ârif hakkında da böyledir. Çünkü ârif, mârifet ve müşâhedenin son derecesine ulaşsa bile, kendisiyle birlikte bir tek itibar kalır. Bu itibar, ayn (haricî) olarak değil, ilmi olarak taaddüdü korur. Eğer, bu tek itibar olmasa idi, ne şâhidin ve ne de meşhûdun Hak mertebesi sâbit olur; ne şuhud, ne seyir, ne talep, ne başlangıç, ne bitiş, ne yol, ne ihtiyaç, ne tahsil, ne umut, ne vuslat, ne açıklama, ne rüşt, ne de irşâd eden, ne sapık, ne hidâyet eden ve ne de başka herhangi bir şey mevcut olurdu.

Arif bazen bu kalan nispeti Hakkın gözüyle görür. Ârifin bu nispeti Hakkın gözüyle görmesi, kendi açısından veya kendi gözüyle veya kendi mertebesine göre değil, Hak açısındandır. Böylece ârif, geride kalan bu

nisbeti görmenin, tevhidin tecridine zarar vermediği hükmünü verir. Bazen, müşâhedenin egemenliğinin güçlü olmasından dolayı bu nispeti göremez veya tecellînin gücü, o nispeti idrâkini engeller. Fakat ârifin o nispeti idrâk edemeyişi, gerçekte, onun bulunmasına mâni değildir. Çünkü herhangi bir şeyi bilmemek, o şeyin olmamasını gerektirmez.[108]

***

Bu durum sâbit olup, insanın Haktan farklı ve ona muhtaç oluşunu gerektiren nisbetin –ki, isterse bu nispet, sadece taayyün ile insanın Haktan farklılaşmasının taakkul nispeti farz edilsin- zorunlu oluşu bilindikten sonra, kul, bütün himmetini Hakta toplamalıdır. Ayrıca, Hakka dönük teveccühünü, zanların, inançların, ilimlerin, müşâhedelerin veya Haktan kendisine veya başkasına tecellî eden veya diğer insanların mahrûm bırakılıp, sadece kendisine tahsis edilen şeylerden temizlemelidir.

Kul, teveccühünü zikredilen tarzda halis kıldıktan sonra, bâtınında diğer vücûdî-ilâhî, esmaî, kevnî ve imkânî mertebelerin itibarlarını taakkulden yüz çevirmekle, O’nun mertebesine yönelmelidir. Bu yüz çevirme, bütün bu zikredilenlerin herhangi birisinin tesirinde kalmadan ve ona bağlanmadan hür kalarak dua eden bir kimsenin yüz çevirmesidir. Sadece, Hakkın aynı açısından değil, hakîkati açısından insan ile Hak arasında bulunan bu belirli nispet bunların dışındadır. Bu durumda insan, Hakkın şerefinin kendi üzerinde sâbit olması, , onu ve onda bulunan şeyleri ihâta etmesi yönünden O’na teveccüh etmiş olur.

Bu teveccüh, Hakkın kendisine dair ilminin en kâmil, en ulvî ve onlara nispetle ilk ve en layık mertebelerinde kendisini bildiği tarz üzere, isim ve sıfâtlardan münezzeh, heyûlânî vasıftaki bir teveccühtür. Hakkın kendisine dair bu bilgisi, daha önce de belirttiğimiz gibi, herhangi bir kayıt, ıtlak, tenzih, teşbih veya bunların nefyi ya da bunların birleşiminde münhasır değildir. Kulun bu teveccühü, bu tecellîden de halis olmuş ve en büyük tecellîleri bile kabul eden temiz bir kalb ile gerçekleşir.

İnsanın, bu halis ve tecellîye teşvik eden teveccühü, onun ilminin ve irâdesinin bütün ilgilerini ortadan kaldırır. Binaenaleyh, zikredilen bu teveccühün dışında herhangi bir malûm veya irâde edilen şey veya hâl veya sıfât geride kalmaz; bu teveccüh, küllî ve her çeşit taayyünden münezzehtir.

İlâhî veya kevnî herhangi bir şey taayyün ederse, insan ona bağlıdır ve –kendi açısından değil- onun açısından ona tabidir. Öyle ki, ne zaman bundan yüz çevirse, zikredilen mutlak özellikle önceki tam boşluk hâline dönmüş olur. Hatta insan, kendisi için taayyün eden şeye tabi olduğu vakit, insanın kendi varlık nüshâsından o şeye mukâbil ve benzer bir şey de taayyün eder. Buna göre bu şeyin, insandan taayyün eden şeye nispeti, taayyünün taayyün edene nispeti gibidir.

Buna göre, taayyüne açıklandığı gibi kendi benzeri bir taayyün ile mukabele edildiğinde, uygun karşılık ve tam adâlet zuhûr eder. İnsandan taayyün eden şeyin dışında kalan zâtına ait şeyler ise, mutlaklığı üzere bâkidirler. Bu şeyler hakkında, her hangi bir sıfât veya isim veya keyfiyet veya alâmet veya taayyün veya resim yoktur. Nitekim aynı durum Hak için söz konusudur. Çünkü Hakkın zâtından, ulûhiyet alanına –ki ulûhiyet Hakkın mertebesidir- nisbetle, ancak varlıkların istidâtlarının davet ettikleri şeyler zuhûr edebilir. Söz konusu a’yân, Haktan yayılan Vücûd ile vasıflanmışlardır.

Hak, bu a’yânın gerektirip Hakkın onlara göre ve kendileriyle taayyün ettiği şeylerin dışında, Zâtına has gaybî mutlaklığı üzere bâkidir; bu mutlaklık, herhangi bir sıfât veya hüküm veya hâl veya mertebe veya resim ile sınırlanmaktan münezzehtir.

Bunu anla! Ve Rabbinden O’nun sûreti üzere olabilmen ve sûretiyle zuhûr edebilmen için bu makâmı sana hal olarak nasip etmesini talep et!

Allah’a seyr eden sâliklerin ve sırât-ı müstakîm üzere yürüyenlerin intikal ettikleri bütün hâller, zikredilen bu mutlak hâlin hükmüdür. Sâlikler, tesir veya teessür olarak, bu hâllerde bir halden bir hâle ve bir hükümden başka bir hükme intikal ederler. Nitekim, farklı ve çeşitli renkler, kendilerinin aslı olan mutlak küllî renge racidirler.

Şu halde, misâl sadedinde zikrettiğimiz bu mutlak rengin kendi hakîkatine mahsus kemâle doğru seyri, onun çeşitlenmesi, detaylaşması, meydana gelmesi ve ulaşması yönünden renklerdir. Bütün bunların kemâli ise, birleşerek ve birbirlerine kavuşarak tekrar asıl renge dönmeleridir.

İşaret ettiğim hususa dikkat et ve bunu daha önceki benzerlerine ekle! Bu durumda nihai sırları ve özel sırât-ı müstakîm üzere yürümenin keyfiyetini öğrenirsin. Bu, en üst nihâyet mertebesiyle bitişiktir. Burası, saâdetlerin kaynağı, ilâhî isimlerin ve sıfâtların çıkış yeridir.

Allah, doğruyu söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakîmine ulaştırır.

***

“Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, dalâlette olanların ve kızdıklarının yoluna değil.” (Fatiha, 6)

Bu âyette, umûmî ve özel nimetin

açıklanması, gazap ve dalâletin mânâları;

bu özelliklerin erbabının mertebeleri

bulunmaktadır.

Öncelikle, bu âyetin zâhirinin çağrıştırdığı mânâlarla başlayacağız. Bunun ardından, adetimiz üzere, -Allah’ın izniyle- âyetin

zâhirinden bâtına ve onun ötesine geçeceğiz.

Bilinmelidir ki: “**Kendilerine nimet verdiklerinin yolu”**, gönülleri acziyete düşürmek babından, zikredilen sırât-ı müstakîmi tarif etmektedir. “Sırât” kelimesini, dilbilgisi gereğince yeterli ölçüde açıklamıştık, bu açıklamaları burada tekrar etmemize gerek yoktur. “Onlar ki (Ellezîne)” ifâdesi hakkında Allah’ın takdir ettiği açıklamaları yapacağız.

Şöyle deriz: Cümle, nekredir. Marife bir cümle, nekre bir cümleyle ancak “Ellezi” ve bunun gibi ism-i mevsuller vasıtasıyla tavsif edilebilir. “Ellezi” kelimesinin aslı, “Elleziyyu”dur. Sık kullanım ve tedavül dolayısıyla kelimenin “Ya”sının şeddesi hazf edilmiş, sonra aşama aşama diğer “Ya” da hazf edilmiş, “Ellezi” hâline gelmiştir. Sonra kesre hazf olmuş, “Ellez” olmuştur. Bazıları ise, “Zal” harfini de hazfetmiş, geriye sadece fiilin kendisi olan şeddeli “Lam” harfi kalmıştır. Diğer “Lam” ise, marifelik bildiren “Lam”dır. Mesela, “Zeyd ellezi kame (Zeyd ki, o kalktı)” veya “el-Kâim” denildiğinde, anlam aynıdır. Buna göre “el-Kâim” kelimesindeki “Lam”, “Ellezi” ism-i mevsulunün yerini almaktadır.

“Ellezîne” kelimesindeki “Ya” ve “Nun” harfleri, çoğul takısı değildir, aksine bunlar, delâleti arttırmak içindir. Şöyle ki, “çoğul” veya “tekil” böylece nitelenen şeyde eşit olduğu sâbittir. Ayrıca, “Ellezîne”

kelimesindeki “Ya” ve “Nun” harfleri, çoğulluk ifâde etmiş olsalardı, bu gibi durumlarda adet olduğu üzere, bu kelimede hazf edilmiş olan aslî “Ya” harfi çoğul yapılırken iade edilirdi. Ayrıca kelime, mebni değil, murab olurdu. Kuşkusuz ki “Ellezîne” kelimesi, mebnidir. Şu halde bu da, bizim ifâde ettiğimiz görüşün doğru olduğuna delâlet eder.

Bu âyetin kısımları ise, manevî-Rabbanî suallere verilmiş cevaplar gibidir.

Adeta, kul “Bizi sırât’a ulaştır” dediğinde, rubûbiyet lisanı şöyle der:

-“Hangi sırât’ı (yol) istiyorsun? Çünkü sırâtlar pek çoktur ve hepsi de bana aittir.

Bunun üzerine ubûdiyet lisanı şöyle der:

-“Bunların içinden “müstakîm” olan sırâtı istiyorum.”

Rubûbiyet lisanı ise, şöyle cevap verir:

-Bütün sırâtlar müstakîmdir. Çünkü ben, bütün yolların gayesiyim. Bütün yollarda yürüyen kimseler, nihâyette bana ulaşacaklardır. O halde, sen talebinde bunlardan hangisini istiyorsun?”

Bunun üzerine ubûdiyet lisanı şöyle der:

-Bütün bunların arasından kendilerine nimet verdiklerinin yolunu istiyorum.”

Rubûbiyet lisanı, şöyle der:

-Ben, kime nimet vermedim ki? Varlıkta, benim rahmetimin kuşatmadığı ve nimetimin kapsamadığı bir şey var mıdır?”

Ubûdiyet lisanı şöyle karşılık verir:

-Bildim ki, senin rahmetin kuşatıcı ve tamdır. Nimetin, her şeye ulaşmakta ve her şeyi şâmildir. Fakat ben, sadece ve sadece zâhir ve bâtın nimetlerini verdiğin kimselerin yolunu talep ediyorum. Onlara verdiğin nimet, gazâb ve gazâbın sıkıntısından, dalâlet ve onun şaibesinden temizdir. Çünkü, nimet hidâyet nimetleriyle çevrelenmiş olarak bana gönderilmediği sürece, gazâbın belalarından sâlim olmak, beni tatmin etmez. Bu nimet, çöllerdeki şaşkınlık sıkıntısından ve de kuşku, şüphe ve ifsat vartalarından halis olmalıdır. Yoksa, aynı anda bâtınım sükuna engel kuşkuların hücumlarıyla ve zan ve şüphelerin taşlamalarıyla yaralı iken, zâhirimin nimetlendirilmesinde ne fayda vardır ki?”

Şu halde, şaşkın kimsenin yarından umduğu şeyleri bırak ki, bu durumda Hz. Peygamberin Rabbinden haber verdiği şey tahakkuk eder. Hz. Peygamber, Allah telâlanın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: **“Bunlar kuluma aittir. Kulum, her istediğini elde edecektir.”**

Şu halde nasıl istenileceğini bilirsen, Allah'ın ihsanından umulacak şeyleri de elde edersin!

Nimetin Sûreti, Ruhu ve Sırrı

Bilinmelidir ki: Nimetin, işâret ettiğimiz aslının bir sûreti, bir ruhu ve bir de sırrı vardır. Binaenaleyh nimetin aslının sûreti, İslâm ve boyun eğmek; ruhu imân ve ihsan; sırrı ise, tevhit ve kesin imândır.

Buna göre İslâm'ın hükmü, dünyanın zâhirine; imanın hükmü dünyanın ve zâhir yaratılışın bâtınına taalluk eder. İhsan ise, Berzâh mertebesi ve o âleme ait yaratılışla ilgilidir. Nitekim Cebrail'in, "İhsan nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber'in verdiği **"Allah'ı görür gibi ibâdet etmendir"** cevabında buna işâret edilmiştir. İşte bu, berzâh âlemine ait müşâhede ve istihdardır.

Tevhidin ve yakînin sırrı ise, âhirete mahsustur.

Bu veciz ve değerli kelimelere sığdırdığım sırlara dikkat edersen, bunlarda pek çok şey bulunduğunu öğrenirsin!

Allah, mürşiddir.

***

Ayrıca Hak, kendisinden bu âyette istenilen nimeti verdiği kimselere şu âyetiyle dikkat çekmiştir: "Allah'a ve resûlüne itaat eden kimse, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sıddıklar, şehidler ve salihler ile beraberdir." (Nisa, 69).

Bunun ardından ise, şöyle buyurur: **"Bu Allah'ın fazlıdır. Allah alim olarak kafidir."**

Şu halde bu dört mertebe, altında bulunan saitlerin mertebelerinin tür ve cinsleri gibidir. Salah ise, sonuncu türdür.

Sonra: Hak, burada özetle ifâde ettiği şeyleri, başka bir yerde genişçe açıklamıştır. Burada, peygamberini dostu Hâlil İbrahîm'den başlayarak isimlerini saydığı bu taifenin kâmillerine uymaya teşvik amacıyla Hz. İbrahim'i zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: **"Ona İshak'ı ve Yakub'u verdik. Her birisine hidâyet ettik. Daha önce de Nuh'a hidâyet etmiştik. Onun zürriyetinden ise, Davud, Süleyman, Yusuf, Musa ve Harun'a hidâyet ettik. İşte, ihsan sahiplerini bu şekilde ödüllendiririz."** (Enam,

84) Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır**: “Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas. Hepsi de salihlerden idiler.”** (Enam, 85) Sonra şöyle buyurmuştur**: “İsmail, Elyesaa, Yunus, Lut: Bunların hepsini de âlemlerden üstün kıldık.”** (Enam, 86).

Sonra da bunları birleştirici ve kuşatıcı bir kısım zikrederek şöyle buyurmuştur: **“Onların atalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden seçtiğimiz kimseler vardır ve onları sırât-ı müstakîme hidâyet ettik.”** ((Enam, 87) Ardından da şöyle buyurmuştur: **“İşte bu, Allah’ın hidâyetidir. Kullarından dilediğini onunla hidâyete ulaştırır. Şâyet şirk koşarlarsa, işledikleri amelleri silinir.”** (Enam, 88) Sonra şöyle buyurmuştur: **“Onlar, kendilerine kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğimiz kimselerdir.”** (Enam, 89) Sonra, şöyle buyurmuştur: **“İşte onlar, Allah’ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların rehberliğine uy.!”** (Enam, 90)

Hak, söz konusu nebileri burada üç âyete taksim etmiş, birinci taifeyi ihsan, ikincisini salah, üçüncüsünü de hepsinin müşterek olduğu genel özellikle nitelemiştir. Bunun yegane sebebi, nübüvvette ortak olmakla birlikte bu peygamberlerin çeşitli tabakalarda bulunduklarına işârettir. Bunun ardından Hak, dördüncü tabakayı, bu üç ve öteki tabakaların hükümlerinin bileşimi yapmıştır.

Artık, sen de hâlini derleyip, daha önce dikkatini çektiğimiz hususları hatırlamalısın! **“İşte onlar resûllerdir, bir kısmını bir kısmına üstün kıldık”** (Bakara, 253) âyetini aklında tut. Bununla birlikte resuller, herhangi bir ayrımın bulunmadığı risâlette müşterektirler. Allah teala şöyle buyurmaktadır: **“Resûllerinden hiçbirisini ayırt etmeyiz.”** (Bakara, 285)

Yukarıda zikredilen dört mertebeye dikkat et ki, bunlar, nübüvvet, sıddıklık, şehâdet ve salahtır. Bu durumda, Allah’ın izni ile, Kur’an’ın işâret ve sırlarının pek çoğunu öğrenirsin. Binaenaleyh bu âyetler, âyetle kast edilen anlam açısından **“Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna”** (Fatiha, 7) âyetini açıklamaktadırlar.

Şeriatın bildirdiğine göre **“Kendilerine gazâb edilenler”**, Yahudiler, “dalâlettekiler” ise, Hıristiyanlardır. Hz. Peygamber, Kur’an’daki muhtemel herhangi bir ifâdeyi belirlediğinde, bu durumda hiçbir şekilde başka bir yoruma gidilemez, bunu böylece bilmek gerekir.

***

Allah, bu âyetin zâhiriyle ilgili olarak Nahiv meseleleri ve Kur'an'daki dînî sırlarından bir kısmını açıklamayı nasip etmiştir. Bunun yanında, ansızın gelip, gizlenmesi ve engellenmesi mümkün olmayan âyetin içerdiği bazı önemli sırları zikretmeyi de nasip etmiştir. Şimdi ise, âyet hakkında "bâtın" diliyle açıklamalara başlayacağız. Gerçi, sırât hakkında daha önce yaptığımız açıklamalarla yetineceğiz. Şöyle deriz:

Bilinmelidir ki: Haktan kullarına ulaşan nimetler, iki türlüdür: Zâtî ve esmaî nimetler. Zâtî nimetler, eşyanın Hak'tan, hakîkatleri açısından talep ettikleri şeylerdir. Eşya, bunları gayb mertebesindeki küllî istidâtlarının lisanlarıyla talep eder ki, bunlar, zâtların lisanıdır. Bu taleplere hemen icâbet edilir, bunların geciktirilmesi ve örtülmesi söz konusu değildir. Aksine, istenilen şeydeki talep gibi, bu da zâtî bir icâbettir.

Bu nimetler, asıl açısından, tek nimettir. Bunların çoğalması, her hakîkatin mertebesinde ve ona göre nitelik kazanması ve çeşitlenmesi açısındandır.

Esmaî nimetler ise, çeşitli kısımlara ayrılır: Bunların bir kısmı, nimet meydana getiren nimetlerdir. Bu kısma örnek olarak, bedene ait uzuvları, melekeleri ve araçları verebiliriz. Manevî ve mahsus özellik ve hâller de bu kısma girer. Bütün bunlar, cüzî varlık istidâtlarının sûretleridir. Şu halde insanın muhtaç ve kemâle erme ihtiyacında olmasına nispetle, bunların her birisi ve bu kemâli sağlamaya neden olan sebepler, nimet veya nimetlerdir. Bunların hepsi, Hakkın zâtına mahsus inâyeti ve gayb mertebesindeki küllî istidât ile, kâmiller hakkında onların kemâl ile tahakkuk etmelerini; diğerlerine nispetle ise, kendilerine layık ve ehil oldukları kemâli meydana getirirler.

Bahsettiğim bu emir ve makâmla ilgili olarak bunu pekiştiren şey, Haktan el-Hâdî ismi açısından ulaşan tevfik nimetidir. Bu nimet iki kısımdır: Birincisi, ilme mahsustur. İnsanın bâtını, ruhu ve ruhanî amelleri buna aittir. İkinci kısım ise, amelle ilgilidir. İnsanın zâhiri ve zâhirinin levâzımı da buna aittir.

Buna göre ilme ve bâtınî ibâdete mahsus tevfik nimeti, kutsi müşâhedeleri, mukaddes ve ulvî hâlleri, ruhânî lezzetleri, Hakkın ihsanından kaynaklanan mülahazaları, imâna ait nûrları, rabbanî riyasetleri, insanı aciz bırakan kuşkulardan ve saptırıcı şüphelerden kurtulmanın ve sâlim olmanın lezzetini meydana getirir.

Çünkü kuşkular, doğru yolu arayan kimseyi yanılttığında, çeşitli görüşler, hevesler, değişik ve farklı inançlar onu çektiğinde, o kimse, en

şiddetli ruhânî azâba maruz kalır, şeytandan kaynaklanan hayalî arzu ve kuruntuların egemenliği altında yok olur gider. Bu farklı inançlar, kararlılık ve ciddiyet içinde Hakka yönelmiş kimselerin azimlerini parçalar, tefekkür sahiplerinin ve tereddüde düşenlerin kalplerini kuşkulara düşürür.

Şu halde, böyle bir kimse için ve ona nispetle kesin ilme dayanan bir "nur"dan daha büyük hiç bir nimet olamaz. Bu nûr, o kimseye işin gerçeğini gösterir, bu kötülüğün içine düşmekten onu kurtarır. İşte bu, hiçbir afiyetin benzeyemeyeceği ruhanî bir afiyettir. Çünkü, özellikle hastalığın akabinde geleni olmak üzere, cismanî afiyette insan hakkını takdir edemeyeceği bir tat bulur.

Peki, ruhânî afiyetin değeri hiç takdir edilebilir mi?

Ruhânî afiyet, cismanî afiyete nispetle daha üstün, daha sâbit, daha sürekli ve aslî ve hakikî itidâle daha yakın ve daha güçlüdür. Gayb ve şehâdet âleminde saâdete, ancak ruhânî afiyet ile ulaşılır.

Amele ve insanın zâhirine ait nimetlerin diğer kısmı ise, cennet mertebelerini, cismanî lezzetleri, nefsânî fayda ve rahatları dünyada karışık, âhirette ise saf olarak meydana getir. Nitekim Hak teala, şu âyetiyle buna işâret etmiştir: **"De ki: Kulları için çıkardığı zinet ve rızıkları yasaklayan kimdir? De ki: Onlar dünya hayâtında imân sahiplerine aittir. Âhirette ise halis olarak onlara aittir."** (Araf, 32) Yani bu nimetler, dünya hayâtında elemler, sıkıntılar ve hastalıklarla karışmış olarak imân sahiplerine aittirler. Âhirette ise şüphelerden arınmış, temiz ve saf olarak onlara ait olacaklardır.

Bunun için Hak, kullarını irşat etmiş ve onlara, kendilerini sırât-ı müstakîme ulaştırmasını Hak'tan talep etmelerini bildirmiştir. Sırât-ı müstakîm, gazâb sıkıntısından ve dalâlet mihnetinden arınmış nimetin verildiği kimselerin yoludur.

Şu halde bu kimselerin makâmlarının lisanı şöyle der: "Ey Rabbimız! Senin şâmil ve umûmî olan ilk rahmânlığın bizlerin yaratılışını gerektirmiştir. İlk rahîmliğin ise, bu vücûdî özellikleri bize tahsis etmiştir. –Onlar, bununla Besmele'de bulunan "er-Rahmân ve er-Rahîm" isimlerini kast etmektedirler.- Bu özellikler, bizim her birimize mahsustur. Bunların hepsi, senin Zâtına mahsus nimetin ve ihsanından kaynaklanan rahmetinden gelir."

"İkinci rahmânlığın ise -ki bu rahmeti, kereminden dolayı kendine vâcib kılmışsındır-, el-Hâdî isminin hükmünün umûmîliği cihetinden biz

müminler topluluğunu kuşatmıştır. Nitekim buna şöyle işâret etmektesin: **“Rabbınız, kendi nefsi üzerine rahmeti yazmıştır.”** (Enam, 54)

Eğer, imân, emrine boyun eğmek, hükmüne teslim olmak, tevhidini ikrar etmek nimetiyle bizleri kuşatırsan, her birimiz seni zikretmek, sana övgüde bulunmak, seni tazim etmek, sana tevekkül etmek ve senin rablığını kabul ettikten sonra sadece sana ibâdet etmeye yöneliriz. Ayrıca, acizlik özelliğini ve varlık noksanlığını izhâr etmek sûretiyle senden yardım talep ederiz.”

“Sonra, ikinci rahîmliğini el-Hâdî isminin özel bir hükmüyle bize tahsis ettin. Bu, hidâyet ve sülûk tarzlarının en şerefli olanlarını, en doğru, mutedil ve sâlim yol üzere talep etmeyi gerektirmektedir. Biz de, sevdiğin kâmil kullarına bahş ettiğin nimetlerle nasiplenmeyi ve onları elde etmeyi istilzâm ettiği için bunu senden talep ettik. Bu nimeti, kendileriyle birlikte yolların en düzgünü ve doğrusu, en yakın ve sâlim olanı üzerinde yürüdüğünde kâmil kullarına bahş etmiştin. Böylece onlar, yürürken kullandıkları asalarını, sende fânî olmaları hasebiyle atmışlar, seni bilip, müşâhede ettikten sonra ihsanının bolluğunu, nimetlerinin en şereflisini, karışım kusurundan ve tükenme telaşından halis saf ikrâmlarını elde etmiştir. Karışım kusuru ve tükenme telaşı, fesat ehline verilmiş nimetlerin özelliğidir. Onlar, zâhir olarak kendilerine gazap edilenler, bâtın olarak ise doğru yoldan sapanlardır.”

“Ey Rabbimiz! Bizim duamızı kabul eyle, resullerine vaat ettiğin şeyleri bizlere de bahş eyle! Kıyâmet gününde bizleri mahzun eyleme! Kuşkusuz ki Sen, vaadinden caymazsın.”

Hidâyet Hakkında Had ve Matla’ Diliyle Tamamlayıcı Açıklama

Bilinmelidir ki: Temyîz (ayrım) ilme, tevhit (birleştirme) ise vücûda aittir. Bu demek değildir ki, ilim, temeyyüz etmemiş olduğu halde malûma temyîz özelliği kazandırır. Bilakis bunun anlamı, malûmun idrâklerden gizli olan temeyyüzünü ortaya çıkartırmasıdır. Çünkü ilim nûrdur, nûrun özelliği ise, “keşf (ortaya çıkartmak)”tır.

Binaenaleyh nûr, gerçekte sâbit olan ayrılıkları ortaya çıkartır.

Varlığın tevhidi, burada, ezelde “Muvahhad/Hak”ın ilminde temeyyüz eden hakîkatlerin üzerine yayılmasından ibârettir. Böylece Vücûd, o hakîkatlerin çokluğunu birleştirir: Çünkü vücûd, hepsinin arasındaki müşterek ölçüdür ve bundan dolayı da bu hakîkatlerden her birisine, kendi basit ve bir olan zâtıyla münasiptir.

***

Bu anlaşılınca, bilinmelidir ki: Hidâyet, ilmin hükümlerinden birisidir. Çünkü hidâyetin özelliği, sadece düzgünü eğriden, doğruyu yanlıştan, zararlıyı faydalıdan, bir menfaat temini veya zararı ortadan kaldırmak için istenilen iki şeyden veya iki vesileden öncelikli ve acil olanı ayırt etmektir. Bu vesilelerden birisi, belirlenmiş gayeler ve talep esnasında talep sahibinde ortaya çıkmış veya kendisin görmediği ve kaçırmış olduğu amaçlara nispetle tercih edilir.

Hidâyete mensup işâret edilen bu belirleme, daha önce de açıklandığı üzere, bir çeşit temyîzdir. Şu halde “**Sırât-ı müstakîm’e bizi ulaştır”** ifâdesiyle birlikte zikredilen nimet ve bunun ardından **“Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna”** ifâdesine tabi olan tarif, itidâl ve isabet nimeti ve bunların neticesidir.

Nitekim daha önce bunu açıklamıştık ve Allah nasip ederse daha sonra bu açıklamalarımızı tamamlayacağız.

İsabet, ilmin ürünü olduğu gibi, farklı tarzlarına göre hata da cehaletin ürünüdür. Şu halde burada asıl olan ilimdir. Fakat, herhangi bir şeye izâfe kaydından mutlak ve mücerret hüviyeti açısından ilim hakkında hiçbir

hüküm verilemez. İlmin, genel anlamda izâfesi yönünden ise, bir takım hükümler ilme eklenir. Bu hükümler, iki hükümde sınırlıdır.

Bunlardan birisi, ilmin Hakka izâfesi yönünden kendisi için sâbit olan hükümlerdir. Hakka izâfe edilmesi açısından ilmin, kıdem, ihâta vb. gibi çeşitli vasıfları vardır.

İkincisi ise, ilmin mümkün varlıklara izâfesi yönünden kendisi için sâbit olan hükümlerdir.

Buna göre Hakkın ilmi cihetinden mümkünlere mahsus küllî nimet, Hakkın kulunun lehine olan şeyleri mutlak anlamda tercih etmesidir. Hak, kulun kendisiyle bezendiği bütün hâllerde veya yerleştiği veya uğradığı bütün makâmlarda veya nefsinin kendisiyle zuhûr ettiği her neş'et veya bu neş'etin taayyün ettiği her mertebe, onunla sınırlanması açısından kendisini kuşatan ve dairesi içine girmiş olduğu her zaman ve mekânda yerleşen bir varlık olması hasebiyle yerleştiği her mekânda kulu için en hayırlı olanı seçmiştir.

Bütün bunların ilki ve başlangıcı, ilâhî irâdenin mevcûdun Hakkın ilminde ezelde sâbit olan seçilmişliğini izhârına taalluk etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun ardından ise, ilâhî kudret hükmünün, kendisini vücûdî tabakalarda ibraz etmek için ona bitişmesi, ilâhî ve kevnî mertebelerde onu yürütmesidir. Onun, uğradığı her âlem ve mertebede bir sûreti vardır. Bu sûret, bu âlem ve mertebe açısından kendisine münasiptir. Ayrıca, uğramış olduğu bu âlem ve mertebelere göre kendisine özgü bir hâli, bunlardan aldığı ve nimetler arasında sayılan bir emaneti vardır.

Mevcûdun zâtî ve esmaî nimetlerden olan payı ise, onların istidâtlarına göre değişir. Ayrıca bu pay, kendisinin güzel yaratılış, tesviye, tadilden olan payı ve de sûretinin şekillendirilmesi esnasında hiç bir sebebe bağlı olmayan zâtî muhabbet dolayısıyla kendisine gösterilen ihtimama göre değişir.

Şu halde, Hakkın tesviye ve tadilini doğrudan yapıp, iki mukaddes elini onun için bir araya getirdiği, sonra da nefesi ile ona kendi ruhundan üflediği -ki bu üfleme, onun bütün isimleri bilmesini, bütün meleklerin kendisine secde etmesini ve kainatta kendisi adına niyabet mertebesine onu yerleştirmesini gerektirmiştir- kimse ile, sadece bir eli veya dilediği bir şey vasıtası ile yarattığı kimse arasında ne kadar da fark vardır!

Hakkın bir eliyle veya herhangi bir vasıtayla yarattığı varlık, kendisine naib olarak seçilen varlığın kabul ettiği tesviye ve tadil (düzgün yaratma) hükümlerini kabul etmemiştir. Bu varlığa ruh üfleyen melek, Hakkın izniyle

üfler. Nitekim bu konu şeriatta Peygamber efendimiz tarafından şöylece belirtilmiştir: **“Herhangi birinizin yaratılışı annesinin karnında kırk gün ‘nutfe’ olarak gerçekleşir. Sonra kırk gün ‘alaka’, sonra kırk gün ‘mudga’ olarak bulunur. Sonra ona melek gönderilir ve kendisine ruh üflemesi emr edilir. Melek, ona ruh üfler ve der ki: ‘Ya Rabbi! Bu erkek mi olacak, dişi mi? Şaki mi olacak, said mi? Rızkı ne kadardır? Eceli ne kadardır? Ameli nedir?’ Bunun üzerine Hak yazdırır, melek de yazar.”**

Bu durumdaki varlık ile şu âyette belirtilen varlık arasında ne kadar da fark vardır! **“Onu tesviye ettiğimde ve kendisine ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanınız.”** (Hicr, 29) Bunların arasında ne büyük fark vardır!

Burada Hak, herhangi bir ihtimali ortadan kaldıran tekil birinci şahıs zamiriyle ruh üfleme işini bizzat kendisine izâfe etmiştir. Bu nedenle, kendisine secde etmeyi kabul etmeyen kibirli cezalandırılmış, Hak onu lanetlemiş ve hüsrana uğratmıştır. Ona şöyle demiştir: “**İki elim ile yarattığıma seni secde etmekten ne men etmiştir?”** (Sad, 75).

Hz. Peygamber, pek çok ifâdesiyle bu durumu tekit etmiştir. Bunlardan birisi şudur: **“Allah Adem’i kendi sûreti üzerine yaratmıştır.”** Başka bir rivâyette ise, **“Allah Adem’i Rahmân’ın sûreti üzerine yaratmıştır”** buyurmaktadır. Zayıf akıl sahiplerinin ve şeriatın ve hakîkatin sırlarını bilmeyen kimselerin meyledeceği ihtimalleri ortadan kaldıran sahîh bir hadiste ise Hz. Peygamber, bir savaş esnasında sahabelerine şöyle tavsiyede bulunmuştur: **“Kurbanı keserken, kesim işini güzelce yapın. Birisini öldürdüğünüzde, güzelce öldürünüz. İnsanın yüzüne vurmaktan sakınınız, çünkü Allah, Adem’i kendi sûreti üzerine yaratmıştır.”**

Bir ve İki El İle Yaratma

Hz. Peygamber, bu anlamdaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur: **“Allah hilafeti için birisini yaratacağı zaman, iki eli ile alnını mesheder.”** Böylece Hz. Peygamber, Hakkın ona karşı olan özel ilgisine ve onun özelliğine dikkat çekmiştir. Başka bir sahîh hadiste ise şöyle buyurmuştur**: “Hakkın doğrudan yarattığı şeyler dörttür:”** Ardından, bunları açıklayarak şöyle buyurmuştur: **“Allah, Cennet-i Adn’i kendi eliyle yaratmıştır; Tevrat’ı kendi eliyle yazmış, Tuba ağacını kendi eliyle dikmiştir. Allah, Adem’i ise iki eli ile yaratmıştır.”** Başka bir hadiste ise, **“İnsan yaratılan en garip varlıktır”** buyurmuştur.

İnsan İtidâl Noktasından Nasıl Sapmıştır?

İnsan, ilâhî irâdenin onu —ilâhî ilimde sâbit olması nispeti itibarıyla değil,— zâhirlik nispeti açısından ilim mertebesinden çıkartıp, ilâhî kudrete teslim edinceye; bunun ardından, Akl-ı Evvel'den ibâret olan Kalem-i alâ makâmında; sonra Nefsî-Levhî makâmda; sonra cisimlerde hükmünün zuhûru itibarıyla Tabiat mertebesinde; sonra cihetleri belirleyen Arş'da; sonra Rahîm isminin istiva ettiği kerim "Kürsî"de; sonra yedi semada; sonra unsurlarda; sonra müvelledatta (cemadat-nebatat-hayvanat) tayin edip, cem sûretinin özelliğiyle istikrara kavuşuncaya kadar bütün yaratılış mertebelerinde bulunmaya devam eder. İnsanın cem sûretinin özelliğiyle istikrara kavuşması, bütün yaratılış mertebelerinin hükümlerinin hakkını ifa ettikten sonra gerçekleşir. Bu mübaşeret, ilmî icap ile zâtî muhabbete tabi inâyet ve meşiyete tabidir.

Böylelikle, insana ya tam olarak ihtimam gösterilir veya fazla bir değer verilmez. Nitekim Hz. Peygamber, her iki duruma da dikkat çekmiştir: Hz. Peygamber, Sa'd b. Muaz'ın cenazesinde şöyle demiştir: **"Rahmân'ın Arş'ı Saad b. Muaz'ın ölümüyle titremiştir."** Başka bir hadisinde ise, ölümün iyi insanları, ardından onlara benzeyenleri ortadan kaldırdığını belirtikten sonra, bir grup hakkında şöyle demiştir: **"Ta ki, hurma veya ekin posası gibi bir topluluk geride kalır. Allah, onlara değer vermez."**

Ölümünden dolayı Rahmân'ın Arş'ının titrediği kimse nerede, Allah'ın kendilerine hiç bir değer vermediği kimseler nerede!

Şu halde, işin sonucunda durum nasılsa, başlangıçta da öyledir, hatta sonuç, başlangıcın aynıdır.

***

Tekrar, konumuza dönüp, açıklama sadedinde olduğumuz meseleyi tamamlamak için şöyle deriz:

İnsan, uğradığı bütün âlem ve mertebelerde bekler. Bu âlemin ve mertebenin mensupları, ona ihtimam gösterir, kendisine hizmet ve yardımda bulunmaya, öncelikle kendisini iyi karşılamaya, ikinci olarak da onun adını yaymaya büyük özen gösterirler. Bu durum, bu âlem mensuplarının insanda idrâk ettikleri inâyet alâmetine ve husûsîyet izine göredir.

İnsan, uğramış olduğu bütün ulvî âlemler dolayısıyla, bir engele veya manevî sapmaya maruz kalır. Bunun nedeni, bu mertebeler sayesinde hükmünün kendisine ulaştığı ruhların ve feleklerin bazı kuvvetlerinin diğer özelliklerine baskınlığıdır. Böylece insan, itidâl hükmünün gerektirdiği durumdan sapar veya uzaklaşır. Bu itidâl, cem özelliğinde, vasatî ve rabbanî itidâldir ve Hakkın naibi olarak seçilmiş kimsenin özelliğidir. İnsan, bu şekilde diğer mertebeleri geçer.

İnsan özellikle maden mertebesinden nebatlar mertebesine girmesi olmak üzere, cemadat-nebatat-hayvanat âlemine girdiğinde, şayet inâyet kendisine eşlik etmezse, Hak yardımı, gözetmesi ve riâyet ve korumasıyla onunla beraber olmazsa, onun hakkında korkulur. Bu durumda o, pek çok afetle karşı karşıyadır, çünkü insan, nebat âlemine girdiğinden sonra korunmaz ve kendisine özen gösterilmez ise, her şeyi içermesinden kaynaklanan bir takım münâsebetler sayesinde kötü bitkilere çekilir. Bu bitkileri, hayvan bile yemez veya ebeveynden herhangi birisinin o bitkiyi yemesi mümkün olmaz. Bu kötü bitki fasit olur ve ondan unsurlar âlemine çıkar. Başka bir sefer girmesine yardım edilip, izin verilinceye kadar unsurlar âleminde şaşkın ve aciz bir halde kalır.

Sonra, yenilebilir ve besleyici bir bitkiye girdikten ve onunla birleştikten sonra, ona unsurlardan şiddetli bir soğuk veya aşırı bir sıcak veya fazlaca rutubet veya fazla ıslaklık gibi herhangi bir afet arız olabilir. Böylece bu afet, onu telef eder ve tekrar bir girişe başlamak için çıkar. İşte böylece, Allah’ın takdir edip, dilediği kadar defalarca sürebilir.

Sonra insan, Hakkın koruma ve riâyetiyle veya muhtaçlığının gerektirdiği başka bir nimet ile zikrettiğimiz şeylerde selâmet elde ettiği oranda, herhangi bir bitkinin sûretinde kemâle erebilir. Fakat, bir hayvan onu yer ve anne baba o hayvanı herhangi bir engel dolayısıyla yeme imkânı bulamaz veya bir engel, bu bitkiyi alıp yemeye engel olabilir. Bunun nedeni ise, bu bitkinin Allah’ın ilminde o kişinin anne babası olması takdir edilen kimselerin rızkı olmamasıdır.

Bütün bu zikrettiklerimiz bir araya gelir de, ilâhî ilimde o kişinin anne babası olmaları takdir edilen kimseler o bitkiyi yerler ve bu bitki önce mide suyuna, sonra kana, sonra meniye dönüşse bile, bazen meniden oluşmasını gerektirecek tarzın dışında ortaya çıkabilir. Şu halde o, anne ve babaya ulaştıktan sonra da, koruma, gözetme gibi ilâhî nimetlere muhtaçtır.

İnsan, rahîmde taayyün ettiğinde ise, bulunduğu mertebeleri geçmiş, rahîmde yerleşmiş, -Cumhur’un şeriat yönünden bildiği tarza ve hem de

zâhir hikmete göre- orada takdir edilmiş olur. Bu kez de o, başka bir korumaya, yardıma ve gözetmeye ihtiyaç duyar ki, bu sayede iyi beslenip rahîmden ayrılması, uygun ve münasip bir vakitte gerçekleşebilir. Çünkü, meninin rahme düşmesi ve de çocuğun anneden ayrılması esnasında zaman ve mekân hükmünün zâhirî ve bâtınî olarak insanın meydana gelişinde büyük bir katkısı vardır.

Bu bağlamda, meninin rahme düşmesiyle ilgili zaman ve mekân hükümleri, insanın bâtınî hâllerinin pek çoğuna şâhitlik eder. Doğum hâliyle ilgili zaman ve mekan hükümleri ise, insanın zâhir hâllerinin büyük çoğunluğuna şâhittir. Hakkın katına ve insanın ulaşmak isteyip, kendisiyle kemâle ermek istediği şeye dair sülûğe başlangıcının sırrı, zâhir ve bâtını birleştiren emre işârettir.

***

İşin özü şudur: Zikrettiğimiz bütün bu mertebelerde insan, takdir edilen yaratılışı açısından, özetle değindiğimiz ve akılların kendi başlarına idrâk edemeyecekleri bir takım afetlerle karşı karşıyadır. İnsanın takdir edilmiş yaratılışına, Hz. Peygamber "Allah, ruhları cesetlerden binlerce sene önce yaratmıştır" ve "Allah, Adem'in sırtını sıvazlamış, böylece onun zürriyetini de tohumlar gibi izhâr etmiştir" hadisleriyle işâret ettiği gibi, biz de, "Eşyanın sûretlerinin, ilâhî Kalem'in yazmasıyla Levh-i mahfûzdaki taayyünleri, onların rûhânî ve cismani taayyünlerinden öncedir" ifâdemizle bu yaratılışa işâret etmiştik.

Şu halde, Hakkın gaybından haricî varlık alanına sudûr edişinden itibaren seyri ahadiyet özelliğinde olan ve hakîkat ve rûhânîyeti yönünden herhangi bir âlemde veya bir mertebede engellenmeyip, üzerinden perde kaldırıldığında geçtiği bütün mertebeleri hatırlayan kimse ile perdelerinin kesifleşmesine ve çoğalmasına, bunun yanı sıra sıkıntı ve afetler içinde dolaşmasına neden olan söz konusu mertebelere girişi ve çıkışı engellenen ve tekrarlanan kimseyle karşılaştırılabilir mi? Önceki kişinin kat ettiği mertebeleri hatırlaması bağlamında, "Elest" misâkını hatırlayıp hatırlamadığı kendisine sorulduğunda, "*Sanki o, şimdi de kulağımdadır*" diye cevap verir, bazıları ise bundan daha fazla şeyler söyleyebilir.

Allah, ikinci şahsın durumuna düşmekten bizleri korsun!

Şöyle deriz ki: İnsanın doğumundan, hatta rahimde yerleştiği andan Rabbinin bilgisiyle ve müşâhedesiyle tahakkuk edip, rüşt ve ibâdet vesilelerini tam olarak elde edinceye kadar; hatta ilâhî müjdeyle son nefesini verinceye veya bazı kullara nispetle de Allah'ın dilediği herhangi bir vakte kadar maruz kaldığı sıkıntı ve elemler, akıllı kimselere hiç bir zarar veremez. Bu sıkıntı ve elemler, bazı kullar için ise Cennete girinceye kadar devam eder.

Nitekim şöyle bir ifâde rivayet edilmiştir. "Sırât köprüsünü geçinceye kadar emin olma.!"

Bütün hallerde, makâmlarda, zamanlarda, mekanlarda, uğranan âlemlerde ya da Allah'ın insanın topraktan, balçıktan, meniden, sonra kandan, sonra et parçasından sonra kemik ve etten yaratılışı süresince zikretmiş olduğu istikrar aşamalarında Allah'ın insan üzerinde pek çok nimeti vardır. Söz konusu mertebeler, dünyevî yaratılışa, sonra berzâh âlemine, sonra haşır, sonra cennet yaratılışına kadar varır. Nitekim, bu nimetlerin zamanlı olanlarını açıklamıştık.

Buna göre, zamanlı nimetler, insanın büründüğü her hal ve yaratılışın levâzımı olan şeylerdir. İnsan, sonra bu hal ve yaratılıştan uğradığı âlemlerde, mertebelerde ve aşamalarda soyutlanır.

Zamanlı olmayan sürekli nimetler arasında şunları zikredebiliriz: Koruma nimeti, inâyet nimeti, riâyet nimeti, zâtî amelleri kabul nimeti, zâtî müşâhedenin gereği olan sahîh mârifet nimeti, hoşnutluk ve kabul nimeti, değiştirme, telafi ve inşa nimeti; tecellîyle hallenmek nimeti; her anda yeniden yaratmayı göstermek nimeti, bütün bunlarda ve başka şeylere güzelce eşlik etme nimeti, insanın zâtında, özelliklerinde ve levâzımında ve de ehli kılındığı kemâl mertebesine ulaşmak için muhtaç olduğu şeyde yardım nimeti tevfik ve hidâyet nimeti –ki bunlar, dosta yakın, düşmanın haliyle çelişir- afiyet nimeti ve bütün işlerde uygun sebepleri hazırlama nimeti.

En ulvî ve en şerefli nimet, ardında hiç bir perdenin bulunmadığı Hakkın zâtını müşâhede etmek nimetidir. Bu müşâhedeyle birlikte Hakka dair tam mârifet ve en yetkin tarzda bir huzûr bulunmalıdır ki, bununla Hak dünyada, âhirette ve berzâhta kâmil kullarından razı olduğu gibi, onlar da Haktan razı olmuşlardır.

Buna göre, "Nimet verdiklerinin yoluna" âyetinin belirttiğimiz hususu anlayan kimseye göre anlamı, işâret ettiğimiz husustur.

***

İlâhî nimetlere mazhar olan ilk varlık, Kalem-i a'lâ'dır. Kalem-i alâ, tedvin ve tasvir âleminin ilkidir. Gerçi "muheyyemûn", mertebe açısından daha üstündür, fakat onların kendileri hakkında herhangi bir şuurları olmadığı bir yana, nimet ve lezzete dair şuurları yoktur.

Varlıkların bu nimete son mazhar olanı, İsa b. Meryem'dir. Çünkü Hz. İsa, kendisinden sonra kıyâmete kadar halifetullah gelmeyecek kimsedir. Hz. İsa'nın ve kendisi ile olan müminlerin yeryüzünden göçmesinden sonra ne bir veli, ne de bir kâmil mümin yeryüzünde kalmaz. Nitekim, Hz. Peygamber şunu haber vermiştir: **"Kıyâmet yeryüzünde 'Allah, Allah' diyen bir mümin bulundukça kopmaz. Kıyâmet, ancak kötü insanlar üzerine kopar."**

Burada açıkladığımız meseleyi anlayan kimsenin "**Nimet verdiklerinin yoluna**" âyetini okurken, Kalem-i alâ, Hz. İsa ve bunların arasında bulunup, saydığımız ve özetle işâret ve ima ettiğimiz ilâhî nimetlere nail olan kimseleri aklına getirmesi gerekir. Bu durumda o, ilâhî nimetlerden hiçbirisini kaçırmaz. Çünkü ilâhî nimetlerin mensupları, zikredilen kısımlarda ve bunların arasında bulunan kimselerle sınırlıdır. Bu kişi, özellikle de, peygamberinin diliyle Allah'ın "İşte bunlar kulum içindir, kuluma dilediği verilecektir" ifâdesini aklında tutup, tam imânıyla Rabbını tasdik ederse bu durumda Hak, ona özel keremiyle ve daha önce de belirtildiği gibi kulun kendisine dair inancına göre muamele eder. Kul, Rabbının kendisinden verdiği haberde, duaya icâbet edeceğine dair vaadinde, kulunun kendisine dair zannı üzerinde olduğu hususunda Rabbını tasdik eder. Binaenaleyh Hak, sözü ve vaadi doğru olan, cömert ve ihsan sahibidir.

Gazâbın Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Nimet ve azâp, rızâ ve gazâbın neticesidir. Bunlardan her birisinin üç mertebesi vardır. Daha önce de, belirttiğimiz gibi, bütün sıfâtlar da bu şekildedir.

Gazâbın ilk derecesi, mahrûmiyeti ve ilmî yardımın kesilmesini gerektirir. İlmî yardımın kesilmesi, cehaletin, arzunun, nefsin, şeytanın ve de insana egemen olan kötü huy ve hâllerin tasallutuna neden olur. Fakat bütün bunlar, Allah katında belirli bir vakit ile sınırlıdır, dünyada ise hayâtı sait olarak sona eren kimselerin son nefesine kadar sürer. Nitekim bu durum, şeriat ve tahkik yönünden sâbittir; ister bu zikrettiğimiz şeylerin saltanatı bâtınî olsun, isterse de zâhirî olsun, durum aynıdır.

İkinci mertebe ise, zikredilen hükmün burada bâtınî, âhirette ise bir müddet zâhirî olarak sirayet etmesini gerektirir. Ya da bu hüküm, cehenneme girme ve şefaât kapısının açılma vaktine kadar uzanır. Söz konusu hüküm, şefaâtçilerin şefaâtlerinin hükmünün bitip, Erhamu'r-rahîmîn'in (Merhametlilerin en merhametlisi) hükmünün zuhûr etmesiyle sona erer.

Bu mertebede başka bir hâl daha vardır ki, bu hal, gazâbın zâhirinin burada sadece zâhirde sirayet etmesini gerektirir. Peygamber ve ehlullah'a sıkıntıların gönderilmesinin kaynağı, bu çeşit gazaptır. Bu durum, bu yaratılışın hükmünün sona ermesiyle nihayete erer. Nitekim Hz. Peygamber, ölüm yatağında Hz. Fatma'ya şöyle demiştir: "Artık bugünden sonra babana hiçbir sıkıntı yoktur." Bu hükümde rahmet, gizlidir ve öncesinde bu rahmetin zâhiri azâptır.

Bu çeşit azap, temizlenmeye ve ancak -esaslarına dikkat çekilen- bu sıkıntılar sayesinde ulaşılabileceği takdir edilmiş nimetlere yükselmeye neden olur.

***

Bunun üzerinde ise, çok önemli ve değerli bir sır vardır ki, bu sırrı zevk yoluyla bilen kimse tanımıyorum. Allah'ın izni ile, bu sırrı belirteceğim:

Şöyle ki: Ehlullahtan olan nebiler, velilerin kâmilleri ve bazı kemâl özelliklerinde onlara ortak olan kimseler, diğer insanlardan öncelikle

dairenin genişliği, ruhun cevherliğinin temizliği, kuşatıcılığın bir gereğidir-ile ayrılır. Nitekim, ahadiyet-i cem mertebesinin sırrı ve bunun insana tahsis edilmesi meselesinde buna işâret etmiştim; ki insan, iki mertebenin berzâhı ve aynasıdır.

Hakkın mertebesi, bütün isim ve sıfâtları kapsar, hatta o, bütün nisbet ve izâfetlerin kaynağıdır. Gazâb da, ana sıfâtlardan birisidir. Sıfâtlar arasında gerçekleşen ilk değerli komşuluk, gazâb ve rahmet arasında gerçekleşmiştir. Binaenaleyh, bütün olarak Hakkın mertebesinin sûretiyle zuhûr edip, zâtı o mertebe için kâmil bir ayna hâline gelen kimsede, bu mertebenin ve imkân mertebesinin içermiş olduğu her şeyin tam olarak zuhûr etmesi gerekir. Bu mertebenin içerdiği şeylerin en önemlilerinden birisi de, zikrettiğimiz şey, yani gazap sıfâtıdır.

Binaenaleyh vakıa, malûm olduğu tarzda gerçekleşmiştir. Eğer rahmet gazâbı geçmemiş olsaydı, durum daha şiddetli olurdu. Buna göre, söz konusu kâmillerin rahmet, nimet, azamet ve celâlden olan nasipleri, diğer insanlardan kıyaslanamayacak derecede fazla olduğu gibi, diğer sıfâtlarda da durum böyledir. Fakat bu ikinci kısım, sadece dünya hayâtında geçerlidir. Çünkü bu âlem, noksanlık ve elemleri vb. gerektiren “imkân” mertebesinin hükümleriyle zuhûr etmiştir.

Kemâl mertebesine ulaştıktan sonra bu âlemden intikal esnasında rahmetin gazâba baskınlığı, ondan önce gelişi ve de kuşatıcı ve birleştirici bu âlem vasıtasıyla kazanılan kemâlin neticesi ortaya çıkar. Bu kâmillerden aşağı mertebelerde bulunan insanların hükmü ise, kâmillerin mertebelerine yakınlıkları ve uzaklıklarına göre değişir.

Hz. Peygamber, buna dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: **“Biz nebiler topluluğu dünyada insanların en çok belaya uğrayanlarıyızdır.”** Bu hadiste, sonra nebilere benzeyenler, sonra onlara benzeyenler ifâdesi de yer almaktadır.

Başka bir rivayet zinciriyle gelen hadiste ise, dünyada bela açısından insanların en şiddetlisi nebiler, sonra veliler, sonra salihler, sonra onlara benzeyenlerdir buyrulmaktadır.

****

Nimet ve saâdet tarafında da durum bu şekildedir. “Âlemlere rahmet” diye gönderilen kimse, gazâbın hükümranlığından dolayı azabın

umûmîliğini gerektiren şiddetli vakitlerde kendisini halkın zayıfları için feda etmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber, Küsûf namazında iken Cehennemi gördüğünde bu sırra bu zevkin mensubu kimselerin dikkatini çekmiştir.

Hz. Peygamber, Cehennemi gördüğünde, elbisesi ve eliyle yüzünü Cehennem ateşinden korumaya çalışmış, bulunduğu mekandan geriye gelmiş ve yakarışla şöyle demiştir: **“Allah’ım! Ben onların içinde iken, onlara azap etmeyeceğini vaat etmemiş miydin? Etmemiş miydin? Etmemiş miydin?”** Hz. Peygamber, Cehennem kendisinden perdeleninceye kadar bu niyâzına devam etmiştir. Bu ifâdesiyle de, “**Allah, sen onların içinde iken, onlara azap etmeyecektir; onlar tövbe ettikleri sürece, Allah onlara azap etmeyecektir**” (Enfal, 33) âyetini kast etmiştir.

Gazâbın üçüncü mertebesi ise, özel bir guruba nispetle, teyit ve hükmünün kıyâmet günü kemâle ulaşmasını gerektirir. Nitekim, Hz. Peygamberin bize şu ifâdesiyle aktardığı kadarıyla, peygamberler bundan söz etmiştir: **“Allah bugün daha önce hiç kızmadığı şekilde gazâb etmiştir ve bundan sonra da bu şekilde gazâb etmeyecektir.”**

Ben de, bu gazâbın kemâlini bir müjdeyi gerektirecek şekilde müşâhede ettim. İnsanlar bu müjdeyi bilselerdi, hiç kimse Allah’ın rahmetinden ümit kesmezdi.

Şayet, insanların peygamberlere müracaat edip, ardından bütün peygamberlerin Hz. Peygambere başvurmasının sırrını, Hz. Peygamber’in şefaât kapısını açmasının sırrını; Rabbimizin gelişinin sırrını, “el-Cebbar, ayağını Cehennem’in üzerine koyar ve onun unsurları birbirlerine sığınıp, ‘yeter, yeter’ derler’ ” ifâdesinin sırrını, dört secdenin sırrını, her defada ateşten neyin çıktığını; bu geliş ve gidişin mâhiyetini; Hz. Peygamber’in Cehennem’de kalan son kişiyi de şefaâtiyle çıkartması için kendisine geldiğinde Cehennem’in bekçisi Mâlik’in ona “Ey Muhammed! Rabbının gazâbına hiç bir şey bırakmadın” deyişi, Allah Teala’nın “Melekler şefaât etmiştir, peygamberler şefaât etmiştir, müminler de şefaât etmiştir, geride sadece Erhamü’r-rahimîn (merhametlilerin en merhametlisi kalmıştır)” deyişinin sırrını, Allah Teala’nın Hz. Peygamber’in “Allah’tan başka ilah yoktur” diyen kimselere şefaât ettiği vakit “Bu sana ait değildir” –ki bu, yukarıda aktarılan “Melekler şefaât etmiştir…” hadisinde zikredilmiştir- demesinin sırrını vb. kısaca zikredilip, remizle işâret edilen sırları açıklamak ve ifşa etmek câiz olsaydı, hiç kuşkusuz, akılları ve lübleri hayrete düşüren gerçekler ortaya çıkardı. Fakat mesele, halin mütercimi bir insanın söylediği gibidir:

Bilinen her şeyin açıklanması doğru değildir
İstediğin her ceylan pınarından da susuzluğunu gideremezsin

***

Bilinmelidir ki: İlâhî gazâbın hükmü, sol tutuşun (kabza[109]) mertebesinin kemâle ermesidir, çünkü Hakkın her iki mukaddes eli de mübarek sağ el olsa bile, bunlardan her birisinin diğerinden farklı bir hükmü vardır. Buna göre, “yeryüzü bütünü ile kıyâmet gününde onun kabzasıdır ve gökler de sağ eliyle dürülmüştür.” (Zümer, 67).

Genel anlamda saitlerin mensup olduğu birinci el, belirtildiği gibi, rahmet ve müjdenin sahibidir. Diğer el ise, kâhır, gazâb ve bunların levâzımının sahibidir. Bu iki elden her birisinin bir saltanatı ve yetkisi vardır ki, bunun hükmü, imkân ölçüsünde kulluğun şartlarını yerine getirip, rubûbiyetin haklarını ifa eden saitlerde, işâret ettiğimiz itidâl yollarından sapan, azgın ve asi şakilerde ortaya çıkar. Bu şakiler, ulûhiyetin haklarında ifrata kaçmışlar ve sahip olmadıkları şeyleri kendi vehimlerine göre nefislerine izâfe etmişlerdir.

Onların bu hükümlerden nihai payları, gerçek insân-ı kâmil’in sûretine benzeyen beşerî sûretin zâhirinin tavassutu vasıtasıyla kendilerine ulaşan şeydir. Ayrıca bu pay, birleştiricilik nispetinin şefaâti ve de bu dünyada hükmü zuhûr eden rahmetin umûmîliğiyle gerçekleşen müşterek miktara göre kendilerine ulaşır. Nitekim, daha önce bunların sırlarını açıklamıştık, onları hatırlayınız!

Binaenaleyh, bu şakiler, işin mâhiyetini bilemeyince aldanmışlar, iddiada bulunmuşlar, cüret göstermiş, şirk koşmuş ve gerçek anlamda ulûhiyeti, ulûhiyet hükümlerinin kısmen gözüktüğü somut bir sûrete izâfe etme hatasını işlemiştir. Hiç kuşkusuz ki onlar, bu eylemleriyle ilâhî gazâbın hükümlerinin kendilerine ulaşmasına ve onun oklarının hedefi haline gelmelerine zemin hazırlamışlardır. Bu nedenle Hak, el-Hakem ve el-Adl isimleri açısından, ulûhiyetinin hakkını onlardan talep edip, ulûhiyetin haklarıyla onların arasında hakemlik yapar. Neticede de, ulûhiyetin haklarını ihlal eden, onun sırrını bilemeyip, kadrini takdir edemeyene insanlara ulûhiyeti adına gazap eder.

Eğer ilâhî rahmet gazâbı geçmemiş ve zâtî-imtinanî rahmet ile gazâba baskın gelmemiş olsaydı, zikredilen durumdaki kişinin cezası

geciktirilmezdi. Söz konusu zâtî-imtinânî rahmet, iki eli birleştiren yöne mahsustur.

Bununla birlikte, babamız Adem'in Hakka muhalefetinin zımnında olsa bile, ulûhiyet hükümlerine haksızlık etmekten bütünüyle sâlim olan hiç kimse de yoktur. Çünkü o esnada Adem'den farklı olmadığımız için, o, bizim ile birlikte günah işlemiş ve bunun neticesinde pişmanlık duymuştur. Aynı şekilde, Rabbinden kelimeler telakki edip, cevherliğinin ve kuşatıcılığının kemâli sayesinde üstün makâmına geri dönmüştür.

Şu halde her insanın Adem'in eyleminden bir payı vardır. Herkes bu günahın neticesini -kendisine itina gösterilirse- bu dünyada sıkıntı ve kederlerle, âhirette ise "**Sizden her biriniz ona varacaktır**" (Meryem, 71) âyetinin hükmüyle görecektir. Kendisine itina gösterilmeyen kimsenin durumu ise, daha önce belirttiğimiz gibidir.

Zulüm ve haksızlığın yaygınlığına Hak, şu âyeti ile işâret etmiştir**: "Eğer Allah insanları işledikleri amellerle cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı."** (Kehf, 58)

Fakat, âlemin sûretlerini ihâta eden "Arş'ta istiva eden" er-Rahman ismi yönünden umûmî rahmetin egemen olması, Sûretin (Rahman'ın) şefaâti, fiilin asıl ve fail yönünden birliği, buna engel olmuştur. Böylelikle, el-Hakem ve el-Adl isimlerinin saltanatı, kıyâmet gününe tehir edilmiştir. O gün, ortaya çıkartma, ayıklama ve de genel ve açık hüküm verme günüdür. Orada emir, bütünü ile halk (cuhmur) için zuhûr eder. Bunun için Allah şöyle buyurmuştur: **"Din gününün sahibidir/mâlik."**

O gün, cezalandırma günüdür.

Bu günün sırrı şudur: el-Hakem ve el-Adl isimlerinin saltanatı, dünya âleminde zuhûr etmiş olsaydı, bu durumda hiç kimse bir başkasına haksızlık yapamaz ve buna yeltenemez, Allah'a ve kullara iftira edemezdi ve insanlar hiç kuşkusuz, tek bir ümmet olurlardı. Bu durumda ise, iki kabzanın (tutuş mertebesi) kemâle ermemiş, gazâb-rahmet, isim ve sıfâtlar ve onların lâzımları arasındaki komşuluk ortaya çıkmamış olurdu. Böylelikle ne hoş görü, ne af, ne sabır ve ne de günahın iyilikle değiştirilmesi söz konusu olurdu.

Bu durumda "**Şunlara ve şunlara Rabbının ikrâmından mühlet veririz, senin Rabbının ikrâmı engellenmiş değildir"** (İsra, 20) âyeti ne olacaktı? Binaenaleyh umumi rahmet, her şeyi kuşatan ikrâmı gerektirir ki, hiç şüphesiz vakıa da böyle gerçekleşmiştir. Böylelikle hüküm tahakkuk

etmiş, cezalandırma helâl olmuş ve gazâbın hükmü zuhûr etmiş¸ sonra da rahmet gazâba gâlip gelmiştir.

***

Bilinmelidir ki: Kâmiller üzerine zuhûr eden gazâbın hükmü, bu kabildendir. Bu gazap, ulûhiyet hakkını ifadaki kusur ve onu belirli bir sûrete sınırlamak sebebiyle gerçekleşir. Ulûhiyeti belirli bir sûrete tahsis etmek ise, onun ihâta ve genişliğiyle çelişir. Buna göre sözü edilen kâmiller, ulûhiyetin adil ve dengeli bazı tezâhürlerini, onun itidâlini ve kemâllerinin sırlarını kötü bir şekilde kabul etmek nedeniyle meydana gelen sapmış ve bozulmuş tezâhürlerine karşı savunurlar. Yoksa onlar, kul olmaları itibarıyla kendileri adına kızmazlar. Nitekim, Hz. Peygamber Efendimiz'den gelen bir rivayete göre, o hiç bir zaman kendisi için kızmazdı; Allah için kızdığında ise, hiçbir şey öfkesini dindiremezdi.

Gerçekte, sözü edilen kâmillerin mutlak anlamda öfkelenmelerinin nedeni, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hakkın ve isim ve sıfâtlarının tecellîgâhları olmaları nedeniyle O'nun gazâbının kendilerinde ortaya çıkmış olmasıdır; yoksa onlar, sıradan insanlar gibi öfkelenmezler.

Nitekim Şeriat da, Hz. Ebu Bekir'in, Suheyb, Bilal, Selman ve diğer dokuz sahabenin yanlarına uğradığında Ebu Süfyan'a tepki göstermeleri kıssasında bu olguya şâhitlik etmiştir.

Sözü geçen sahabeler, Ebu Süfyan'a şöyle demişler:

-Artık Allah'ın kılıçları düşmanlarının boyunlarından geri alınmaz.

Bunun üzerine Ebu Bekir, onlara şöyle çıkışmıştır:

-Siz bunu Kureyş'in büyüğü ve önderi için söylüyorsunuz.

Bu haber, Hz. Peygamber'e ulaştığı vakit şöyle buyurmuştur:

-"Muhtemelen onları kızdırdın ey Ebu Bekir! Eğer onları kızdırdıysan, Rabbını kızdırmış oldun."

Ebu Bekir onlara dönüp, şöyle demiştir:

-"Ey kardeşlerim! Benim için mağfiret dileyiniz." Onlar da:

-Allah seni bağışlasın, kardeşimiz" diye karşılık vermişler. Ebu Bekir:

-Ben sizi kızdırdım mı? dediğinde:

-Hayır! Kızdırmadın" diye karşılık vermişler.

Burada, Hak kızdığında kızan, razı olduğunda razı olan kimselerden söz etmekteyiz. Hatta onların gazâp ve rızâları, Hakkın gazâp ve rızâsının ta

kendisidir.

Sıradan insanların gazâbı ise, tabiî bir olaydan ve kızan kişinin amaç ve mizacına aykırı bir fiilden ortaya çıkan bir haldir. Aynı şekilde, Ehlullah'ın diğer ilâhî sıfâtlar ile ilişkisi de, sıradan insanların bu sıfâtlarla ilişkisi gibi değildir. Bu sıfâtların onlara nisbet edilmeleri de, sıradan insanlara nisbet edilmelerine benzemez.

Hakka, kâmillere ve onlardan aşağı derecede bulunan insanlara nispet edilmeleri itibarıyla rahmet ve gazâb sıfâtları arasında ince farklar vardır. Bu farkları, fiilin ve failin birliğinin sırrını, rahmetin öne geçmesinin sırrını ve sebebini, ayrıca geçilen ve mağlup olan gazâbın mâhiyetini bilen kimse anlayabilir.

Bu farkların bazı sırlarına, misâl ve ibare örtülerinin altında kısmen işâret edeceğim, artık sen de idrâkini keskinleştirip, himmetini birleştirsen – Allah'ın izni ile- maksadı idrâk edersin.

***

Bilinmelidir ki: Gazâbın özü, gazâba ve kızılan şeye taalluk eden bir rahmettir. Gazâp ise, gazâbı ve hükmünü kızdığı şeye yansıtmak sûretiyle, nefsinin saltanatının tam olarak ortaya çıkmayışı sebebiyle hissetmiş olduğu darlığı feraha çıkartır. Gazâbın nimete ulaşması, saltanatının tam olarak ortaya çıkmasına bağlıdır ve lezzeti de onda gerçekleşir. Söz konusu saltanatın ortaya çıkamayışı ise, ya bir muhalifin varlığı ya da işin güçlüğüdür. Bu işten, gazâbın iktidarı için yetkin bir zemin olması ya da sayesinde yapılmak istenilen şeye hakkıyla karşılık verecek uygun bir vasıta olması ya da emirlerin onun vasıtasıyla ve kendisinde infazı için uygun bir araç olması beklenir.

Gazâbın, örneğin, bir takım ölçüleri ve yöntemleri vardır. Bununla birlikte, kadir olunsa bile, bunların göz ardı edilmesi mümkün değildir. Çünkü, herhangi bir cüzî amaca ulaşmak veya bizzat amaçlanan işin dışında diğerinden farklı özel bir işi tamamlamak için bu ölçüler ve yöntemler göz ardı edilseydi, bu durum, esaslı ve küllî bir fesâda; ya da, bizzat veya dolaylı olarak amaçlanan asıl işin yok olmasına neden olurdu. Bu durumda, en uygun olanı gözetmek ve en mühimi tercih etmek gerekmiştir. Böylelikle, Varlık ayakta durmuş ve her mevcûdun durumu nizâma kavuşmuştur.

Bu meselenin açıklanması uzun sürer, bu kısa ifâdelerimizde akıl sahipleri için yeterli ve kafi bilgi vardır.

***

Gazâbın muhâtabı yönünden işin sırrı ise, üç kısma ayrılır: Temizleme, koruma ve tamamlama.

Korumaya örnek olarak, kangren olmuş insanın durumunu verebiliriz. -Allah'tan buna ve her türlü hastalığa karşı afiyet ve sağlık diliyoruz.- Kangren insanın herhangi bir uzvunda ortaya çıkıp, doktor da hastanın babası veya yakın arkadaşı veya bir dostu olsa, bu durumda doktor, hastayı çok sevse dahi, kangrenli uzuv tedavi edilemeyecek bir durumda ise, onu kesmek zorundadır. Böylece doktor, görünürde bir eza vermektedir fakat ezaya maruz kalan kişinin çektiği sıkıntıya da ortaktır. Uzvun istidadı imkân vermediği için, bu esnada tedavi ile uzvu kesmemek bağdaşmaz.

Bu bağlamda şu kutsi hadisi hatırlamalıyız: **"Mümin kulumun canını kabz ederken tereddüt ettiğim gibi hiç bir şeyde tereddüt etmedim. Mümin kulum ölümü kerih görür, ben ise onun gelmesini isterim ve bundan da kurtulamaz.**"

Baba, maslahatını gözetmek için, oğluna kızar. Bununla birlikte o, kendi iç dünyasında kızgın değildir, sadece gazap özelliğiyle gözükmüştür, çocuk da babasının gerçekte kızgın olduğunu zannetmiştir, halbuki durum farklıdır. Çocuğun babasının kızgın olduğunu zannetmesinin nedeni, genel anlamda kızgınlığa delâlet eden bir eseri babasında görmüş olmasıdır, halbuki durum, gerçekte farklıdır. Babanın kızgın görünmesi, çocuğun idrâkinin eksikliğinden kaynaklanmıştır. Başka bir neden ise, çocuğun, herhangi bir öğretme, zorlama, terbiye ve destekleme olmadan tek başına kendi maslahatlarını gözetecek durumda olmayışıdır.

Şayet çocuk istenilen kemâli tek başına gerçekleştirme gücünde olsa idi, baba o şekilde gözükmezdi ve çocuk da babası hakkında öyle bir zanda bulunmazdı. Aksine, babası ondan soyutlansa bile, gazap özelliğiyle zuhûr etmesindeki gayesini anlardı.

Gazâbın muhâtabı yönünden ikinci gayesi olan temizlemeyi ise, şöyle örneklendirebiliriz: Herhangi bir maslahat için kurşun veya bakır ile karışmış bir altını düşünelim, altının, bunlar olmadan bulunması mümkün değildir. Nitekim bu durum, bütün madenlerin bulunmasının şart koşulduğu

bazı rûhânî tılsımlarda böyledir. Öyle ki, bu madenlerden bir tanesi eksik kalsa, maksat gerçekleşmez. Sonra da, bu madenlerin birleşmesinden hedeflenen sürenin sona erdiğini ve gayenin gerçekleştiğini veya bunun hükmünün sona erdiğini ve de altının kendisine karışan diğer cins madenlerden ayrılacağını farz edelim. Bu durumda ateşin güçlü bir ateşe atılması gerekir, böylece ateş diğer madenlerden ayrışır, kendisine ait kemâli ortaya çıkar, bizâtihî altın için talep edilmeyen, altın ile amaçlanan bir gayeden dolayı talep edilmiş ve kendisine bitişmiş unsurlar giderilir.

Buna örnek olarak, aslı su olan ve tekrar aslına dönen gül suyunu verebiliriz. Fakat gül suyu, kokusu ve tesirli ve istenilen nitelikleri artmış olarak aslına dönmüştür. O, bu özellikleri başka bir cinse bitişmekle elde etmiştir ki, bunlar, daha önce suda bulunmuyorlardı.

Gıdada da durum böyledir. İnsan onu alır ve kendisine katar. Binaenaleyh, tabiat ondan gereken şeyleri süzdüğü vakit, gıdadan geride kalan posayı atar, çünkü onda herhangi bir fayda yoktur. Allah Teala, şu âyetiyle buna işâret etmiştir: **“Ki Allah pisi temizden ayırsın ve pis olanı üst üste koyup, hepsini bir yığın haline getirsin ve topunu cehenneme koysun. İşte bunlar, hüsran içinde kalanlardır.”** (Enfal, 37)

Allah Teala, başka bir bağlamda ise daha geniş ve açık bir şekilde şunu belirtmiştir: **“Allah gökten bir su indirir de vadiler kendi miktarınca sel oldu; sel de yüzüne çıkan bir köpük yüklendi. Bir zinet veya eşya yapmak için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük meydana gelir. İşte Allah hak ile batılı böyle çarpıştırır. Fakat köpük atılır gider. İnsanlara faydası olan ise, yerde kalır. İşte Allah, böyle misâller verir. Rablerinin emirlerine uyanlara daha güzeli vardır. O’na uymayanlar ise, yeryüzünde olanların tamamı ve bunların bir katı da kendilerinin olsa, hepsini kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte onlar! Hesabın kötüsü onlar içindir; varacakları yer de cehennemdir; o ne kötü yataktır.”** (Ra’d, 17-18)

Artık bu âyetleri düşün, bu âyetlerde hem gazap kabzasının ve hem de rızâ ve rahmet kabzasının muhatapları hakkında çok önemli ve yararlı ikâzlar vardır.

Gayesi tamamlamak olan gazâba ise, kötülüklerin iyiliklere çevrilmesinden bahsederken şu ifâdede buna işâret edilmiştir: “Daha önce yaptığım hayır karşılığında müslüman oldum.” Ayrıca, iki elin hükmünü birleştirmek, gazapta gizli bulunan rahmeti ortaya çıkartmak, kadir olmakla

birlikte tatlının zevkini çıkarmadaki kahır, dışarıdan bir zorlayıcı olmadan sabrın kemâlini izhâr da, bu kapsama girmektedir.

***

Bu açıklamalarımızı anla ve yücel! Çünkü bu şekilde yükselirsen -ki şimdi dönme değil yükselme vaktidir- ilimde, alimde ve malûmda hüküm sahibi olan kader sırrını idrâk edersin.

Bu mertebenin üzerine çıkan kimse ise, fiillerde, isimlerde, sıfâtlarda ve hallerdeki izâfetlerin yanlışlıklarını görür.

Bu mertebenin de üzerine çıkan kimse, cemal-ı mutlakı müşâhede eder. Cemal-ı mutlak, hiç bir çirkinin, hatanın, değerlinin, noksanın, sapmanın bulunmadığı güzelliktir.

Bu mertebeyi de aşarsa, görür ki: Cevr ve adâlet, zulüm ve hilim, yerine getirilmiş haklar, eksiklik, ihmal, ihanet, ciddiyet, tazim, gizlemek, açıklama. Bütün bunlar, “vechî bulut”[110] un nûru ile tutuşmuşlardır ve ahadiyet vasfındaki zât hazretinin alanında yok olmuşlardır.

Bunun da üzerine çıkarsa, artık susar, hiç bir şey açıklamaz, dilsiz olur, konuşamaz, kör olur, bakamaz, fânî olur, ortaya çıkamaz.

Şayet iade edilirse, bütün vasıflarla zuhûr eder. Bütün harfleri ihâta eden kapsayıcı mânâ olur. Hiç bir şey kendisine güç gelmez, hiç bir bilgi ve inkâr ona yabancı değildir.

Rızânın Mertebeleri

Gazap mertebelerini –Allah'ın ihsanı ile- zikredip, hükümlerini dile getirdikten sonra, önceki konuyu tamamlamaya dönüp, rızânın nimetten faydalanmaya neden olan mertebelerini saymaya başlayacağız. Böylelikle, son sözümüz rızâyla ilgili olacaktır. Çünkü rızâ, daha sonra açıklayacağımız gibi, saitlerdeki hükmü yönünden ilâhî hallerin sonuncusudur.

Şöyle deriz:

Bütün nimetleri meydana getiren ve onlardan faydalanmaya neden olan rızâ mertebeleri üç kısımdır: Birinci rızânın hükmü, Hakkın yaratıklarının iyiliğini dilemesi yönünden onlardan razı olmasıdır. Hakkın onların iyiliğini istemesi, yaratma fiiliyle onlara yönelmesine ve ilâhî ihsandan olan paylarına bağlıdır.

İkinci kısım rızâ ise, Hakkın bütün müminlerden razı olmasıdır.

Üçüncü kısım ise, müminlerin seçkinlerinden, peygamber ve velilerden razı olmasıdır.

Bu rızâ, iki kısma ayrılır. Birisi, özel kısım, ikincisi ise, daha özel kısım.

Buna göre, özel kısım rızâ, peygamber ve velilere mahsustur. İkincisi ise, Allah'ın şu âyeti ile tespit ettiği rızâdır: "**Seçtiği bir elçiden başka; çünkü onun önünden ve ardından gözetleyici dizer**." (Cin, 27) Böylece bu rızânın, bütün peygamber ve elçilere ait olmayan özel bir rızâ olduğunu anladık, çünkü âyetteki delâlet, bütün peygamberleri içermemektedir. Bununla birlikte Allah, bütün peygamberlerinden razı olmuştur. Çünkü Allah, müminlerden razı olduğunu bize bildirmiştir. Buna göre Allah'ın veli kullarından razı olması daha önceliklidir, peygamberlerden ise hiç kuşkusuz razı olmuştur. Peki, resullerden razı olmaması hiç düşünülebilir mi?

Böylece, Allah "men (ism-i mevsul)" edatını tahsis ettiği için, karineyle burada sözünü ettiği rızânın özel bir rızâ olduğunu anladık. Bu rızâ, hiç kuşkusuz, resullerin sonuncusu (sav.) hakkında sâbit olan rızâdır, çünkü o, âhirette saitlerde hâkim olan son ilâhî sıfâttır. Böylelikle, sonuncu peygambere nihai ikrâmın muhabbet ve kemâl olması daha uygun olmuştur.

Rızâ'nın Haktan saitler adına gerçekleşen küllî ikrâmların sonuncusu olması meselesine gelince: Bundaki delil daha önce belirtilen açıklamalarda açıkça ortaya çıkmıştır: Kuşkusuz ki Allah, cennette kullarına tecellî edip, onlara hitap ettiğinde, ikrâmda bulunduğunda, onlara lütuf gösterdiğinde, onları selamlayıp, nimetlerini saydığında, şöyle sorar:

-Başka ne istiyorsunuz?

Bunun üzerine saitler, arzulayacak bir vesile bulamayınca, Allah şöyle der:

-Sizin adınıza tek nimetim kalmıştır.

Saitler, hayrete düşer ve bu son nimetin ne olduğunu sorar. Bu soruya cevap olarak Allah, işin sonunda şöyle der:

-"Bu son nimet sizden razı olmamdır. Binaenaleyh size hiç bir zaman kızmayacağım."

Böylelikle saitler, hiç kimsenin takdir edemeyeceği ölçüde büyük bir lezzet ve rahata kavuşur. Bunun neticesinde ise, Allah Teala saitlere yönelik nimetlerini "rızâ" ile bitirmiştir. Hakkı görmek bütün nimetlerin ruhu olduğu gibi, aynı şekilde saitlerin nimetlerinin kemâle ermesi de, söz konusu rızâya bağlıdır.

***

Bilinmelidir ki: Nimet, dört kısımdır: Hissî nimet, hayalî nimet, rûhânî nimet, dördüncüsü ise, insana mahsus olan ve bütün bunların toplamından ibâret olan kısımdır. Bu nimet, zâti kemâlden dolayı ilâhî neşedir ki, bunun hükmü, zâhire, bâtına ve zikredilen diğer şeylere sirayet eder.

Elemlerin mertebeleri de, zikredilen üç kısımdan ibârettir. Bu üç kısım, hissî, rûhânî ve misâli itidâlin mukâbilinde bulunmaktadırlar. Dördüncü rızâya mukâbil olan şey ise, her çeşit elemi, bıkkınlığı ve üç mertebedeki ve tabii cisimlerde sapmayı meydana getiren gazap sıfâtıdır. Bu sapma, her mertebede farklı şekillerde gerçekleşir.

Genel anlamda nimet mertebelerinin en kâmili, daha önce dikkat çektiğimiz şekilde Hakkı görmektir. Bu, görenin halk, görülenin ise Hak olması şeklinde gerçekleşir, bunun yanı sıra görmeyi temin den de Haktır. [111] Bu leziz görüşün üzerinde hiç bir nimet tasavvur edilemez.

Bu müşâhedelerin dışında ise, ya bunların altında olan mertebeler vardır veya fânî kılan ve kendisiyle birlikte lezzet bulunmayan nimetler vardır. Hz. Peygamber, bir duasında bu duruma işâret etmiştir. "**Allah'ım! Beni daimi, ebedî ve sermedî olarak senin kerim yüzüne bakmanın lezzetiyle rızıklandır**." Burada Hz. Peygamber, "senin kerim yüzüne bakmakla rızıklandır" dememiştir.

Üstünlük ve nimet, ilimde bulunur, şu halde ilim olmadan sadece görmek, tatmin etmez.

Hakîkate bakan nice kişi vardır ki,

Hakîkat ona görünür, o da görür, fakat neyi gördüğünü bilemez

Bilginlerin şu ifâdesini hatırlamak gerekir: Lezzet ve nimet, mülaim oluşu yönünden mülaimi idrâk etmekten ibârettir. Buna göre, idrâkin bulunmadığı yerde, ne bir nimetten ve ne de nimetten faydalanandan söz edilebilir. Çünkü mal, mevki, iştahla yenen yiyecek, nefis manzara ve benzeri nimetler, idrâk sahibine göre bunlardan her birisindeki kemâl hükümlerinin idrâki yönünden nimet sayılırlar ve bunlardan yararlanmak mümkün olur.

Binaenaleyh, lezzet, ondan faydalanmak ve bunun çeşitliliği, bu kemâle yakınlığa ve idrâkin sahîhliğine göre değişir. Buna göre, idrâk sahibine münasip hükümleri cihetinden kemâl ne derece güçlü idrâk edilirse, lezzet de o oranda gerçekleşir ve idrâk sahibi açısından bu işe nimet ismi verilebilir.[112]

Kemâl ile tahakkuk edip, kemâlin hükümlerinin bir membaı haline gelen kimse, nimetlerin de kaynağı haline gelir. Ayrıca o kişi, nimetlenenlerin herhangi bir nimetten faydalanmalarının sebebi olur. Çünkü o, nimetin kaynağı ve lezzetin kendisidir. Çünkü o, her şeyin aslıdır, böylelikle onun hükmüyle, bizzat kendinde topladığı sıfât ve haller dilediği vakit ve dilediği şeyde zuhûr ederler.

Bizzat bu kişi ise, lezzet sahiplerinin lezzetlendikleri her şeyden lezzet alır, bununla birlikte ona, hiç kimsenin ortak olmadığı başka bir lezzet de tahsis edilmiştir. Bu özel lezzet, kendi kemâlini ve bu esnadaki haline mülaim oluşu yönünden mertebesinin içerdiği şeyleri ortaya çıkartmak isteğiyle nimete nail olmasıdır.

Bunu anla, bu, gerçekten de çok zor bir meseledir!

***

Dünya hayâtındaki nimette bu hal sahibinin bir alt mertebesinde, tabii istekleri ve nefsânî arzuları Hakkın kendisine dair arzusuna ve ilmine uygun olan kimseler bulunur. Bununla birlikte o, pek çok vaktinde bunu mülahaza eder.

Burada “pek çok vaktinde” dememin nedeni, bu durumun bütün hallerde sürmesinin imkânsız olmasıdır.

Bunun bir benzeri veya ondan biraz aşağı mertebede ise, irâdesinin zihninde meydana getirdiği şeyleri his âlemine çıkartma gücüne sahip kimseler bulunur. Bu güç, onunla zuhûr etmede değil, kemâlin gerçekleşmesinde şarttır.

Bu mertebenin bir önceki mertebenin altında kabul edilmesinin nedeni, bu gücün sahibinin başka bir takım yönlerden yorgunluğa maruz kalmasıdır; ki bu yorgunluk, zihindekini harice çıkartma eyleminin ayrılmaz bir şartıdır.

İnsanların dünya hayâtında en fazla elem çekenleri, Hakkın hariçte zuhûr etmelerini takdir etmediği şehvani kuruntuların kendisinde çokça bulunduğu kimselerdir. Bununla birlikte, arzuladığı pek çok şeyde kişinin azmi kırılır ve meşakkatli bir hayât sürer.

Allah, bu durumdan bizleri korusun!

Beşerî Rızânın Mertebeleri

Bilinmelidir ki: İnsanın hâlleri alanındaki nimetleri ve bu nimetlerden faydalanmaya neden olması itibarıyla rızânın üç mertebesi vardır, nitekim Hakkın katında da rızânın durumu böyledir.

Buna göre, buradaki rızâ derecelerinin ilki, bâtını yönünden insanın kendi aklından ve de aklının neden olduğu amel ve hâllerinden razı olmasıdır. Bu genel bir şeydir, bunun husûsî olanı ise, müminin söylediği şu ifâdedir: "Allah'tan Rab olarak razıyım, din olarak İslâm'dan ve Hz. Muhammed'den de peygamber olarak razı oldum."

Bu birinci kısmın ikinci tarzını ise, kulun zâhiri yönden Rabbından razı olması teşkil eder. Kul, Rabbının kendisi için belirlediği ve hayâtı boyunca yaşadığı amel ve hallerin sûretleri nedeniyle razı olmuştur. Kul bu hal ve amelleri yaşarken, hiç bir sıkıntı ve duraksamaya uğramaz. Yoksa bunun anlamı, herhangi bir temenni ve arzusu kalmadan tatmin bulur ve susar demek değildir. Çünkü bu tarz rızâ, ikinci mertebenin hükümlerinden birisidir Burada, meslek ve sanat erbabı vb. gibi insanların çoğunluğunun yaşadığı hali kastediyorum.

Rızânın ikinci mertebesi ise, imân kuvvetine bağlıdır ve Hakkın mertebesinden töhmeti kaldırmayla ilgilidir. Bu töhmet, dünya hayâtında rızık ve diğer takdir edilmiş olaylar hakkında Hakkın haber verdiği ve vaat ettiği şeylerle ilgilidir. Bu olaylar ile insan yüz yüze gelecektir ve bunların açıklanması Kitap ve sünnette çokça tekrarlanmıştır ki, bu ifâdelerin bir özeti şu âyette bulunur: **"Yeryüzünde veya nefislerinizde gerçekleşen bir musibet yoktur ki, Biz onu uygulamaya koymadan önce bir Kitap'ta yazılı olmasın. Şüphesiz ki, bu Allah'a göre kolaydır. Şunun için ki: Kaybettiğinize üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiğine de güvenmeyesiniz."** (Hadid, 22-23)

Çünkü: Allah'ın insana bizzat insanın kendisinden daha merhametli, onun menfaatlerini daha iyi bilen, onları insan adına daha iyi gözeten olduğunu ve insanın sırlarını, inceliklerini gördüğünü bilen; Allah'ın kendisine karşı iyi tutumunu ve başkalarını mahrûm ettiği insanın üzerindeki sayısız nimetini gören kimse, Allah'tan ve kendisine karşı muamelesinden razı olur.

Eğer, bu insanın tabiatı karşılaştığı şeylerden rahatsız olsa, bu durum, rızâya zarar vermez. Burada dikkate alınacak şey, kutsi nefsidir, çünkü rızâ,

tabiatın bir sıfâtı değildir.

Bu ikinci mertebenin mensubu olan bir insanın en yetkin hâli, nefsinde veya herhangi işteki irâdesini bu hal veya meseledeki şeriat hükmüne tabi kılmaktır. İnsan, ister kendi ihtiyarıyla bir hale bürünsün ve isterse de buna zorlanmış olsun, içinde bulunduğu her halde kendisiyle kâim olan bir irâdeye sahiptir. Bu durumda o, şeriatın irâde ettiği ve razı olduğu şeyden, kendisi için kendisi ve başkası hakkında da razı olmuştur. Çünkü o, şeriatın belirleyip, câiz gördüğünün dışında herhangi bir konuda belirli bir gaye ve amaç taşımaksızın, şeriatın bir meseledeki özel irâdesiyle vasıflanmıştır.

İşte bu, rızâ makâmının mensuplarının bildiği bir haldir. Çünkü büyük sûfîler arasında rızânın ehli olup, onun hikmetlerini tadan, sırlarını bilen ve hâlleri ile bezenen kimseler vardır. Bu konuda, genel-meşru ölçüler ve bu özelliğe sahip kimseler arasında bilinen özel kıstaslar itibarıyla delil ve şâhitler, pek çoktur, bunları aktarmaya gerek duymuyoruz. Çünkü amacımız, açıklamak değil, özetlemek ve değinmektir.

***

Bu iki mertebeden her birisinin çeşitli dereceleri içerdiği de bilinmelidir. Ayrıca, her derecenin de bir ehli vardır. Her iki mertebe arasında da, pek çok derece bulunur, bunların da erbabı vardır.

Bu kitapta ve başka eserlerimizde bu kabilden zikrettiğimiz her hususta durum aynıdır. Biz, efradını cami sınırlı esasları zikretmekle yetiniyoruz. Bunlardan meydana gelen detaylardan ise, sarf-ı nazar ettik, çünkü özetlemeyi arzuladık.

Eğer idrâklerde kusur bulunmasa idi, ifâde arasında, maksadın dışındaki ilaveler mesabesinde olan bu tembihlere gerek duymazdım.

***

Sonra şöyle deriz: Ubûdiyet mertebesinde rızânın en yüksek mertebesi, kulun hiçbir gaye ve belirli bir talep veya ümit taşımadan Hak ile olmasıdır. Ayrıca kişinin Hak ile beraberliğinin nedeni, onun kemâlini bilmesi veya Hakkın bildirmesi veya onu müşâhede etmesi olmamalıdır. Bilakis bu, sadece zâtî bir sohbettir, bunun hiçbir sebebi ortaya çıkmaz.

Bu kişi, âlemde veya nefsinde gerçekleşen her şeyi, adeta kendi muradı diye görür ve kabul eder. Böylece her şeyden lezzet alır ve her şeyi kabul, rızâ ve neşe ile karşılar.

Binaenaleyh, bu hale sahip olan kimse, ebedî nimet içindedir. Bu kişi, zillete maruz kalmaz, kahır ve gazâba uğramaz ki, bu sayede elemler ona ulaşabilsin.

Bu makâm zor bir makâm olduğu için, bunu tadanlar çok azdır.

Bunun da, iki sebebi vardır:

Birincisi, bizâtihî bu makâmın zorluğudur. Çünkü, bütün işlerinde Hakka muvafakat edecek kişinin bulunması nadirdir. Böyle bir kişi, Hakkın her yaptığı işten adeta kendisi yapıyormuş gibi veya bu fiil belirli bir amaç ile kendisi için seçilmişçesine veya açıklanması mümkün olmayan başka bir şekilde, mesrur olmalıdır.

İkinci sebep ise, bu makâmı elde etme yolunun bilinmemesidir. İnsan, bir tek nefes bile herhangi bir şeye yönelmiş talepten hali değildir ve talep, insanın hakîkatinin ayrılmaz bir şartıdır. Bu durumda insan, talebinin konusunu sadece bir yönden belirlenmiş meçhul bir şey yapar. Bu belirli yön, talebinin konusunun Hakkın âlemde ve nefsinde veya kendi dışındaki bir şeyde meydana getirmek istediği bir şey olmasıdır. Buna göre kişinin gördüğü, işittiği veya kendisinde bulduğu veya başkasının ona karşı işlediği her şey, bu bilmediği gayenin ta kendisi olur. Vuku, onu belirlenmiş yapmıştır. Böylece kişi, talip olmasının hakîkatini ifa etmiş olmaktadır. O, kendisinden veya kendisinde veya başkasına veya başkasından meydana gelen her şeyden lezzet duyar.

Eğer bu olay, bir değişme gerektirirse –ki bu, Hakkın o kişinin değişmesini istemesinden ibârettir- bu durumda o, gerçekleşen şeyi talep etmektedir ve değişen de, gerçekleşendir. Kişi, gerçekleşen şeyde kahra maruz kalmış veya gazâba uğramış bir halde bulunmaz. Aksine o, değişmenin yaratıcısında lezzet aldığı gibi, değişmesinde de lezzet almaktadır.

Bu makâma ulaşmada açıkladığımızın dışında başka bir yol yoktur.

***

Şeyh'ten (r.a) sonra bu makâma yaklaşmış sadece bir tek şeyh gördüm. Bu şeyh ile, bir defa Mescid-i Aksa'da, bir defa da başka bir yerde

buluştum. Bu şeyh, karşılaştığım şeyhlerin en büyüklerinden birisiydi ve pek çok akıl sahibinin kabul edemeyeceği garip hakîkatleri ondan öğrendim. Onun ile sohbet ettim ve bereketinden kendimde ve zevkimde garip sırlar müşâhede ettim.

“Dalâlette olanların yoluna değil.” (Fatiha, 7)

Bu cümlenin tefsiri hakkında zâhir, bâtın ve diğer dillerle pek çok sırra dikkat çeken önemli nükteler zikrettik. Şimdi de -Allah’ın izni ile- bu sırların hepsini zikredeceğiz. Şöyle deriz**:**

Bu âyetin zâhiriyle ilgili diğer sırlara gelince:

Bu cümle, “**Kendilerine gazap ettiklerinin yoluna değil”** âyetine atıftır. Buna göre buradaki istisna, “la-ğayr (değil)” istisna edatına tabidir. Burada açıklanması zorunlu olan şey, dalâlet ve mensuplarının mertebe ve hükümlerinin tespit edilmesidir. Öncelikle, konuyu idrâklere yakınlaştıracak küllî ve yararlı bir girişi takdim etmekle başlayacağız, sonra, tafsîle geçeceğiz:

****

Bilinmelidir ki: Hakkın kulunu saptırması, onu yasakladığı şeylerden korumaması, emrettiği vazifeleri yerine getirmesini veya yasakladığı şeylerden geri durmasını temin edecek hususlarda ona yardım etmeyişidir.

Hakkın kendisine izâfe edip, pek çok akıl sahibinin tenzih niyetiyle Hakka izâfe edilmesinde hayrete düştükleri saptırma, isalay, tuzak, hile, aldatma gibi şeyler, ferin aslının ismiyle isimlendirilmesi kabilinden olan hususlardır. Çünkü, örneğin, kulun aldatması ve alay etmesi, zikredilen şeyi meydana getiren asıl ve öncelikli olandır. “Mekir” (tuzak) ve “istihza” (alay) diye isimlendirilip, pek çok kimsenin kemâllerini bilmediği vasıflar, “**Onların vasıflandırmalarını cezalandıracağız**” (Enam, 137) âyetinin sırrı nedeniyle bu hüküm ile taayyün eder ve ortaya çıkarlar.

Allah, mürşiddir.

Dalâlet Mertebeleri

Sonra bilinmelidir ki: Bundan önce “dalâlet”in “hayret” demek olduğuna ve daha önce dikkat çektiğimiz özellikler gibi onun da üç mertebesi bulunduğuna işâret etmiştik.

Buna göre ilk mertebe, insanların genelinden ibâret olan bidâyet mensuplarına mahsustur.

İkinci mertebenin hükmü ise, keşif ve perdeli kimselerden olan “ortadakiler”de ortaya çıkar.

Üçüncü mertebenin hükmü ise, muhakkiklerin büyüklerine mahsustur.

İlk-genel hayretin sebebi, insanın bizâtihî muhtaç ve talip olmasıdır. Binaenaleyh insan, belirttiğimiz bu zâtî muhtaçlığından dolayı aldığı her nefeste talepten geri durmaz. Bu talep, gerçekte (nefsü’l-emr), talep sahibinin gayesinden ibâret olan kemâle taalluk etmektedir. Bu talebin, bir takım ferleri vardır ki, bunlar, bizâtihî gaye olmayan başka bir takım şeylere taalluk etmektedirler. Buna örnek olarak, herhangi bir cüzî menfaatin elde edilmesi veya benzeri bir zararın uzaklaştırılması için vaktin belirlemiş olduğu yemek ve içeceklerle ilgili talebi verebiliriz.

Gayeler, himmetlerle, maksatlarla, çekici ve davet edici münâsebetlerle ve daha önce yeterli ölçüde zikretmiş olduğumuz hususlarla ortaya çıkarlar.

Binaenaleyh insan, tercih edeceği bir yön, arzulayacağı bir gaye, bağlanacağı herhangi bir mezhep veya itikat belirmediği sürece, şaşkınlık ve hayret içinde kalakalır. Çünkü insan, yaratılış, hâli ve içinde bulunduğu pek çok durum cihetinden sınırlıdır. Şu halde o, istinat edeceği, nefsini bağlayacağı ve ona güveneceği herhangi bir şeye yönelmekten müstağni kalamaz.

İnsanın, ilgilendiği sanat, meslek ve meşguliyetlerindeki durumu da böyledir. Şu halde münâsebet, işitme veya görme yoluyla aşina olduğu bir takım hükümler vasıtasıyla kendisini çekerse, insan, kendisine münasip mertebelere yönelir.

İnsanın kendisinden ortaya çıkan amillere (baisler) nispetle de durumu böyledir. Çünkü baisler, iç konuşmalarıdır ve bunlarla hitap edilen kimseyi, bu baisin dayandığı asla çağırırlar. İşte bu, Hakkın çeşitli vahiyleri ve de resul ve nebi göndermesi vasıtasıyla belirlediği şekilde ferlerine ayrılan dinlerin, mezheplerin, yolların ortaya çıkmasının nedenidir. Nebi ve resullerin hepsi, gerçek anlamda uyulan kimselerdir.

Şu halde hayret, daha önce hidâyetten söz ederken zikrettiğimiz ve -Allah nasip ederse- tekrar zikredeceğimiz gibi, önceliklidir ve hükmü geneldir.

Onu, yani bu birinci hayreti izale eden ilk şey, tercih edilen gayenin ortaya çıkması, sonra buna ulaştıracak yolun bilinmesi, sonra eldeki vesilenin bilinmesi, sonra amacın elde edilmesine vasıta olacak şeylerin bilinmesi, sonra engellerin ve bunların nasıl izale edileceğinin bilinmesidir. Binaenaleyh bu hususlar belirginleştiğinde, bu ilk hayret ortadan kalkar.

Bunun ardından, zikrettiğimiz bu hususlar insan için belirginleşip, talebe giriştikten ve gaye ve doğru olduğunu gördüğü herhangi bir şeyi tercih ettikten sonra insanın hali, iki şıklıdır: ya talep ettiği bu şey, onu dehşete düşürür; artık, daha fazlasını talep edebileceği bir imkânı kalmaz. Nitekim, genellikle itikat ve mezhep mensuplarının durumu böyledir. Ya da, insanda belirli bir şuur kalır. Böylece, o kimsenin –pek çok kimse gibi belirli bir hâl ve özel bir işe yönelmiş olmakla birlikte-, bazen bir şeyler araştırdığı ve incelediği görülür. Belki de, bu araştırmasının neticesinde daha önce idrâk ettiği halden daha yetkin ve elde etmek istediği veya ettiği şeyden değerli bir hâl bulacaktır.

Bu kimse, kendisini rahatsız eden ve uyaran bir şey bulduğunda, ikinci makâm dairesine intikal eder. Bu makâmdaki hâli de, birinci makâmdaki hâli gibidir. Şöyle ki: Bu yeni makâmdaki durumu da, iki şıklıdır: Ya, elde ettiği ve meylettiği her şeyde, mutmaindir ve dinginliğe kavuşmuştur, daha fazla bir şey peşinde koşmaz; ya da, tatmin olmasını engelleyen bir şeyler onda kalmıştır. Özellikle de, bu makâmın mensubu olan orta sınıftakilerin, guruplara ayrılmış ve hiziplere bölünmüş olduklarını gördüğünde tatminsizliği artar: Bunlardan her bir gurup, kendisi ve takipçilerinin doğru, diğerlerinin ise dalâlette olduklarını düşünür.

Bu kişi ise, bütün bu gurupların bilgi kaynaklarının ve dayanaklarının herhangi bir esasa dayanmadığını, bunların inançlarında ihtimallerin bulunduğunu ve bir takım çelişkilerin ortaya çıktığını görür. Bunun neticesinde ise, bu ve benzeri zıt konularda hata veya doğru, hak veya batıl, sapkınlık veya hidâyet, iyi veya kötü, zarar veya menfaat kavramlarıyla hüküm vermenin, nispî ve izâfî olduğunu idrâk eder. Böylelikle o, hayrete düşer ve bu itikatlardan hangisinin gerçekte daha doğru olduğunu, hangi mezhebin, yolun, hâlin ve amelin daha uygun ve yararlı olduğunu bilemez.

Bu kişi, bazı itikat ve mezhep mensuplarının dayandıkları herhangi bir makâmın hükmü işin sonunda kendisine hâkim oluncaya kadar hayrette kalmaya devam eder. Böylelikle, o makâmın sırrından dolayı, ona meyleder, onda mutmain olur, sükunete erer. Ya da, ilâhî inâyet sayesinde veya hem inâyet ve hem de talebindeki doğruluğu, niyetindeki ciddiyeti ve talebinde sarf ettiği gayreti ile bu makâmın perdesi yırtılır. Böylelikle bu kişi, keşif ehli hâline gelir.

Bu kişinin bu yeni makâmın başlangıcındaki durumu, daha önceki makâmlardaki durumuyla aynıdır. Şöyle ki:

Ulvî konuşmaları işittiğinde, değerli müşâhedelere nail olduğunda, Hakkın kendisine karşı iyi muamelesini ve insanların pek çoğunun kaçırmış olduğu şeyleri elde ettiğini gördüğünde, acaba bütün bunlar veya bir kısmı onu tatmin edecek midir? Ya da onda talep ve şuurun izi kalabilir mi?

Böylelikle bu kişi, durur ve Allah telâlanın şu âyetine bakar: **“Hiç bir insan, Allah ile bir vahiy veya perde ardından veya kendisine bir elçi gönderip, izniyle dilediklerini vahy etmesinin dışında konuşamaz. Muhakkak ki Allah, alim ve hâkimdir.”** (Şura, 51) Ayrıca, bu gibi ilâhî ikâzlara ve nebevi ve kâmil işâretlere bakar. Şu halde, perde ile ulaşılan veya vasıtayla beliren her şeyde, kuşkusuz ki, perde ve vasıtanın bir hükmü bulunmaktadır. Buna göre taayyün eden veya ulaşılan bu şey, artık aslî temizliği ve ulvî mutlaklığı üzerinde değildir, bu nedenle de ona ihtimal sirâyet eder. Özellikle de vaktin, mertebenin ve içinde bulunduğu makâmın sırrı, muhâtaba hâkim olan hâl ve vasfın sırrı bilindiğinde, bu gerçek daha iyi idrâk edilir. Bütün bunların, muhatap için ortaya çıkan ve ona ulaşan şeyde bir eseri vardır.

Bunun neticesinde ise kişi, özellikle Hz. Peygamber’in bazı hadislerini hatırladığında, mutmain olmaz. Bu bağlamda bir iki örnek olarak, şunları zikredebiliriz:

Hz. Peygamber, rüzgarı her gördüğünde, rengi değişir, eve girip çıkar, endişelenirdi. Bunun nedenini soran bir sahabeye şöyle cevap vermiştir: **“Belki de bu rüzgar, Ad kavminin söylemiş olduğu gibidir: ‘Derken onu vadilerine doğru gelen bir bulut halinde gördüklerinde: ‘Bu bize yağmur yağdıracak ufukta beliren bir buluttur’ dediler. O ise ‘Hayır, o, sizin çabuk gelmesini istediğiniz şeydir; içinde acıklı bir azap bulunan bir rüzgardır. Rabbının emriyle her şeyi yerle bir eder’ dedi.”** (Ahkaf, 24)

Hz. Peygamber, askerlerinin içinde Bedir savaşı gecesinde, şöyle demiştir: **“Allah’ım, bu topluluğu helak edersen, yeryüzünde sana ibâdet edecek kimse kalmaz.”**

Cebrail, uykusunda Hz. Aişe’nin ipek elbiseli sûretini getirip, üç kere “**Bu senin eşindir**” demiştir. Üçüncünün ardından ise, Hz. Peygamber “**Allah, takdir etmişse, o gerçekleşir**” buyurmuş ve kesin bir hüküm vermemiştir.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: **“Arz bana sunuldu: Ben de, onun doğu ve batılarını gördüm. Ümmetimin mülkü, bana sunulan yere kadar ulaşacaktır.”**

Hz. Peygamber'in âhir zamanda gelecek Mehdi'nin habercileri olan on İranlı süvari hakkındaki ifâdesi ve yemini de bu kabildendir: **"Allah'a yemin olsun ki, ben onların hepsinin isimlerini, babalarının isimlerini, kabilelerini, aşiretlerini ve atlarının renklerini biliyorum."** Böylece Hz. Peygamber, herhangi bir şahsın sûretine, atına, ismine, ve nesebine yaratılmadan yaklaşık altı yüz küsur yıl önce muttali olmuş,[113] fakat kesin olarak belirtmemiş, aksine başka bir şeyin gerçekleşmesinden korkmuştur.

Çünkü Hz. Peygamber, Allah Teâla'nın dilediği şeyleri imha ve dilediği şeyleri sâbit kıldığını biliyordu.[114] Ayrıca, zât mertebesinin hükmünü de bilmekteydi. Bu mertebenin neyi gerektireceği ve gaybının künhünden taayyün edip, izhâr edeceği şeyin ne olacağı da bilinmez. Hakkın, özellikle risâletlerinin mazharları ve de isim ve sıfât mertebelerinin hükümlerinin taşıyıcısı olan kimselerin aracılığıyla bildirdiği haberler hakkında da hüküm verilemez. "**De ki: Ben türedi bir resul değilim. Rabbimin bana ve size ne yapacağını da bilmiyorum."** (Ahkaf, 9)

Bu ifâde, Hakkın izhâr ettiği ve bildirdiği şeylerde sınırlı olmadığını belirten ilâhî bir ikâz ve uyarıdır.

"**Beni Rabbim terbiye etmiştir, ne güzel de terbiye etmiştir!"** Kuşkusuz ki, Hz. Peygamber, bahsedildiği gibidir.

****

Şimdi, tekrar orta seviyedeki sülûk sahibinin hâlini ve onun hayretinin açıklanması konusuna dönüyoruz:

İşaret edilen insan, zikrettiğimiz mertebe, hâl ve hayret hükümlerini aştıktan sonra, açıklamış olduğumuz meseleyi düşündüğünde, keşfine ve hâlinin üstünlüğüne rağmen hayrette kalır. Çünkü o, daha önce de belirttiğimiz gibi, üzerinde bulunan kimseleri görür ve anlar ki: Elde ettiği şey, kâmillerin elde ettikleri mukaddes ikrâmların artıklarıdır. Bunun üzerine şöyle der: Şâyet, benim ve benim gibi kimselerin elde ettikleri şey, bizâtihî itminan meydana getirmiş olsaydı, bizden daha üstün olan kimseler, bu hâl sayesinde daha üstün ve daha liyakatli olurlardı.

Böylece, gördüğü ve elde ettiği şeyin kendisini tatmin etmeyişi, içinde bulunduğu hâlin daha gerekli, daha üstün ve faziletli olduğuna delâlet eder. Bunun ardından, elde ettiği şeyin değerini bilmekle birlikte, onunla

yetinmediği ve ona meyletmediği görülür. Bu durum, özellikle, genel anlamda bu zevk ve keşifte kendisine eşlik eden ve ortak olan kimselerin birbirlerinin zevkini küçümsediklerini ve zevklerine karşı çıktıklarını gördüğünde, daha aşikar olur. Buna örnek olarak, Hz. Musa ve Hızır kıssasını verebiliriz.

Herkes, Allah ile ve Allah'ın öğretmiş olduğu şeylerle delil getirir. Adâlet, sâbittir ve Hak sözünde en doğru olandır. Herkesin doğrudan bir payı vardır; fakat her ilim sahibinin üzerinde de bir ilim sahibi bulunur[115] : **"Herkese bir hüküm ve ilim verdik."**

Şu halde her tümseğin üzerinde başka bir tümsek vardır; artık sen de durma ve yürü! Çünkü yol, elde edilenin ötesinde bulunur. Vakıa da, görüldüğü gibidir: "**Sabah vakti kavim hamd eder."**

Vesselam!

***

Böylece bilinmiş oldu ki: Bütün yaratılmışlar, Hakkın isim ve sıfâtlarının mazharlarıdır. Her ismin ve sıfâtın da, bir takım tecellîleri, ilimleri, hükümleri ve eserleri vardır. Bunlar, ismin dairesinde ve hükmü ve tasarrufunun altında bulunan varlıklarda zuhûr ederler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, varlıklardan her bir sınıf, belirli bir isim cihetinden Hakka dayanır ve Haktan bilgi alır. Söz konusu isim, o varlığın sultanıdır.

İsimler, mütekabil ve farklı olup, bunun yanı sıra bunların hükümleri, zevkleri, eserleri, hâlleri de aynı şekilde olunca, -keşfi henüz kemâle ermemiş olsa bile- akıl sahibi şunu idrâk eder: Buradaki farklılığın sebebi, asıldaki ihtilaftır. Binaenaleyh bunlar, taayyünde yaratıklara tabidirler, yaratıklar ise, hüküm ve halde onlara tabidirler. Her isim, daha önce açıkladığımız gibi, bir açıdan müsemmânın (Zât) aynı, bir açıdan da ondan farklı ise, isimlerin hükümleri de iki yönlü olmaktadır:

Şu halde, akide mensuplarından perdeli olanlar üzerine ismin müsemmâdan farklı olduğu yön egemen olmuştur.

Sınırlı zevk mensuplarına ise, ismin müsemmâ ile aynı olduğu yön egemen olmuştur. Bununla birlikte bu ismin mertebesinin gerektirdiği temyîz ve tahsis bâkidir.

Büyükler ise, zâtî tecellî ve ahadiyet-i cem mertebesinin hükmü sayesinde, ihâta ve birleştirme özelliğine sahiptirler. Şu halde onlar,

herhangi bir zevk ile veya itikat ile sınırlı değillerdir. Onlar, bütün zevk sahiplerinin zevklerini, bütün itikat sahiplerinin itikatlarını ikrar ederler. Bütün bu zevk ve itikatlardaki doğruluk ve nispî hata yönünü bilirler. Bu bilgi, zâtî tecellî sayesinde gerçekleşir. Bu tecellî, bir açıdan bütün inanılan şeylerin aynıdır, öte yandan, muvafık ve muhalif hükümlerle zuhûr eder. Böylece bu insanların ilimlerinin ve müşâhedelerinin hükmü, bütün hâl ve makâmlara sirâyet eder.

Büyükler, bütün yaratıklar arasında müşterek olan işin aslını bilirler.

Vesselam!

Son Hayret

Sırrı, Dereceleri ve Sebepleri

Bilinmelidir ki: İnsan, bütün bu zikrettiğimiz mertebeleri aşıp Hak onu kendisi için seçip, kutsî ahadiyet-i cem mertebesine uygun hâle getirdiğinde, öğrendiği şeylerden birisi, isim ve sıfâtların hükümlerinin küllîleridir. Bu isim ve sıfâtlar, âleme veya Hakka izâfe edilmiş ve iki hükmü kabul eden isim ve sıfâtlardır.

Buna göre, işâret edilen öğrenmeyle müşâhede ettiği şeylerden birisi, ilâhî kemâldir. Bu kemâl, bütün isim, sıfât ve hâlleri kuşatır. Nitekim daha önce buna işâret ettiğimiz gibi, biraz sonra –Allah'ın izni ile- bu meseleyi tekrar öğrenecek veya anlayacaksın.

Böylece, iyiliği görülen ve gizli kalan bütün sıfâtların Hakka ait olduğunu görür, bütün bunlar Hakka racidir. Bu sıfâtlar, Hakka ait olmaları yönünden, iyidirler ve hükümleri de umûmîdir, hiç kimse bunların ihâtasının dışında değildir. Çünkü Hak, zâtıyla her şeyi ihâta ettiği gibi, aynı şekilde sıfâtlarıyla da ihâta eder.

Bahsedilen bu özellik, yani hayret, söz konusu ilâhî sıfâtlardan birisidir. Hakîkat, nübüvvet diliyle ilâhî mertebede bu hayretin aslına Hakkın şu ifâdesiyle dikkat çekmiştir**: "Mümin kulumun ruhunu kabz ederken tereddüt ettiğim gibi hiç bir şeyde tereddüt etmedim."** Bu kutsi hadisi daha önce de zikretmiştim. Böylece Hak, bize pek çok tereddüdünün bulunduğunu, bunların en güçlüsünün ise, mümin kulunun canını alırken duyduğu tereddüt olduğunu bildirmiştir.

Bundan dolayı "saptırma (idlal)", "**Dilediğini saptırır ve dilediğine hidâyet eder**" âyetiyle Hakka izâfe edilmiş ve Hak bununla isimlendirilmiştir.

Bu ve benzeri şeylerin genel hikmetini şöyle açıklayabiliriz:

Daha önce ifâde ettiğimiz gibi hidâyet, dalâlet ve benzeri mütekabil sıfâtlar, nispî ve izâfî olarak sâbittirler. Buna gör,e her sapkın gurup, muhalif fırkaya nispetle sapkındır. Şu halde dalâlet hükmü, herkese bu nispî yönden verilmektedir.

İnsanların pek çok şey hakkındaki hükümleri ise, zanlarına ve tasavvurlarına bağlıdır. Halbuki onlar, "**Zan doğrudan bir şey ifâde etmez**" (Yunus, 36) hükmünü de bilirler, özellikle de Allah'a dair zan, hiç bir bilgi ifâde etmez. Çünkü Hakkı ihâta mümkün olmadığı için, her hüküm sahibinin Allah hakkındaki nihai hükmü, Haktan kendisine göre ortaya çıkan şey olmuştur. Bu taayyün eden şey de, o kimseye göre taayyün etmiştir, yoksa bizâtihî Hakka göre değildir.

Haktan taayyün etmemiş şey (gayr-ı müteayyin) ise, taayyün eden şeyden (müteayyin) daha büyük ve ulvîdir. Çünkü sınırsızın (mutlak) sınırlıya (mukayyet) nispeti, sonsuzun sonluya nispeti gibidir. Hatta, Haktan idrâklerimize taayyün eden şey ile, Hakkın üzerinde bulunmuş olduğu genişlik, izzet, azamet ve mutlaklık hiç bir şekilde kıyaslanamaz.

Sonra: Haktan taayyün eden şey, bu taayyünü kabul eden kimsenin hâline, istidâdının ve mertebesinin hükmüne göre taayyün ettiğine göre, şu bilinir ki: Hakkın sırrından bilinen miktar, kendiliğinde bulunmuş olduğu hale veya Hakkın kendisini bilmesine nispetle bilinmiş değildir. Aksine bu şey, onu bilenin istidâdına ve durumuna göre bilinmiştir.

Maksadı karşılamaya yeterli ve hakîkatin bulunduğu hâl üzere istidât sahibinde zuhûrunu gerekli kılacak herhangi bir istidât bulunmadığı için, bu durumda, hiç bir ilim olamaz. Şâyet herhangi bir ilim yok ise, asla hidâyet de olamaz. Bu noktada herhangi bir hidâyetin varlığından söz edilirse, bu, ancak nispî ve izâfî var olabilir.

Nitekim yaratıkların en kâmili Hz. Peygamber'e Rabbını görüp görmediği sorulduğunda "**Nûrânî olarak onu gördüm**" buyurmuştur. Böylece de, acizlik ve eksikliğe işâret etmiştir. Bir duasında ise, şöyle demiştir: "**Ben sana layık olan övgüyü ifadan acizim**." Yani, ben sende bulunan her şeye ulaşamam. Böylece Hz. Peygamber, Hakkın bütün işlerine muttali olmadaki acizliğini itiraf etmiştir.

Allah teala bu konuda şöyle buyurmuştur: "**Allah, kendisinden sizi sakındırır."** (Ali İmran, 30)**; "Size ilimden çok az bir şey verilmiştir."** (İsra, 85) Az olan ilmin durumu bu ise, bütün akıl sahiplerine göre, ilim kabul edilmeyen şeyin durumu ne olabilir ki? Bundan dolayı insanlar,

Allah’ın zâtı hakkındaki bilgiyle uğraşmaktan engellenmiş, özellikle de son nefeslerinde olmak üzere Hakka karşı hüsnü zan beslemeleri tavsiye edilmiştir.

Herhangi bir varlığın hakîkatine en yakın şey, o şeyin ruhudur. Hz. İsa ve Hakka yakınlığa mazhar olan kâmiller, Allah’ın ve resullerinin bildirdiği üzere, Allah’ın ruhudurlar. Bununla birlikte Hz. İsa, **“Sen benim nefsimde olanı bilirsin ve ben senin nefsindekini bilemem. Çünkü sen, gaybları çok iyi bilirsin”** (Maide, 116) demiştir. Hâl böyle iken, bu ve değindiğimiz veya çok açık olduğu için zikretmeden geçtiğimiz benzeri pek çok delilden, Hakkın nefsinde bulunan şeylere muttali olmanın imkânsızlığını öğrendik.

Şu halde, Hakka dair elde ettiğimiz bilgi, Hakkın kendisi hakkında bize verdiği bilgiden bizim onu taklidimizle elde edilmiştir. Aynı şekilde zâhirî veya bâtınî herhangi bir kuvvetimizle veya her ikisiyle birlikte müşâhede ettiğimiz şeylerde ise, biz, sadece ve sadece kuvvet ve hislerimizi taklit ederiz.

İşin nihâyeti, Hakkın bizim işitmemiz, görmemiz ve aklımız olmasıdır. Aslında bu da, maksadın gerçekleşmesini sağlamaz. Çünkü Hakkın bizimle birlikte olması ve bizim vasıflarımızın yerini alıp, bizimle kâim olması, daha önce açıkladığımız gibi O’na göre değil, bize göredir. Aksi halde, Hakkın kulun işitmesi, görmesi ve aklı olması, Hakkın üzerinde bulunduğu tarzda meydana gelmesi ve zâhir olması gerekirdi. Böylelikle kul, Hakkın görmüş ve işitmiş olduğu her şeyi görmüş ve işitmiş olacağı gibi, aynı zamanda Hakkın aklettiği her şeyi de, Hak gibi, akledebilmesi gerekirdi.

Bunların arasında hatta bütün bunlardan daha önemli olanı ise, Hakkın zâtını kendiliğinde bulunduğu tarz üzere akletmesi, aynı şekilde onu görmesi, kelâmını işitmesi, başkalarının kelâmını da aynı şekilde işitmesidir. Bu ise, zikrettiğimiz mertebeye ulaşıp, en ulvî mertebeler ve en şerefli derecelerle tahakkuk eden kimselerde bile gerçekleşmemiş bir haldir. Şu halde, bunların aşağısındaki mertebelerde bulunan kimseler için böyle bir halin gerçekleşmesi mümkün olabilir mi?

O halde, herkesin Allah’a ve O’nun dilediklerine dair hayretten bir nasibi vardır.

Bu bağlamda, sadece Allah’ın bilmiş olduğu beş bilinmeze dair şu âyeti hatırla! **“Onları Allah’tan başkası bilemez.”** (Enam, 59); **“De ki: Göklerde ve yerde olanı Allah bilir.”** (Hücurat, 16); **“Şâyet ben gaybı bilmiş olsaydım, daha fazla hayır işlerdim.”** (Araf, 188)**; “Şâyet Allah dileseydi, onların hepsini hidâyette toplardı. Artık sen de cahillerden**

olma.” (Enam, 35); **“De ki: Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben sadece bana vahy edilen şeye tabi olurum.”** (Ahkaf, 9).

Bu gibi, pek çok âyeti hatırlayınız.

Allah doğruyu söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakîme ulaştırır.

Ehlullahın Büyüklerine Mahsus Son Hayretin Sebepleri

"Matla"ın Üzerindeki Lisan ile

Bunların Açıklanması

Bilinmelidir ki: Daha önce insanın bizatihî muhtaç olduğunu, farkında olduğu veya olmadığı yönlerden daima Rabbinden bir şeyler talep ettiğini ve ona yönelmiş olduğunu belirtmiştik. Özellikle, Allah yolunun mensupları, böyledir, çünkü onlar, zât, fiil ve hâl ile Haktan talep ederler.

Şu halde bunlardan birisine, herhangi bir cihetle sınırlanmış zâhirî bir kıble veya özünde makul olan bâtınî bir kıble belirdiğinde; ya da Hakkı talebi –şâyet Hak taliplerinden olduğunu iddia ediyorsa- herhangi bir alimin ilmine veya bir kimsenin itikadına veya birisinin müşâhedesine göre veya belirli bir itibar veya belirli veya belirsiz bir durum açısından sınırlanmışsa, bu kimse, nefsinin gayesini bildiği ve "fetih"te görüş sahibi kimselerden birisidir. Ayrıca bu kişi, dikkat çekilen hayretin hükmü kendisinde zayıfladığı kimselerden birisidir; ya da söz konusu hayret, bu kişinin benimsediği veya terk ettiği veya seçtiği veya tercih ettiği yönden neredeyse yok olmuştur.

"Âlem" olması itibarıyla âlemde, hatta bütün hayırların kaynağı ve amaçların elde edilmesinin sebebi olması yönüyle Hakkın katında bile herhangi bir arzusu kalmayan kişinin hali, Hakka, Hakta ve Haktan olan seferleri birleştirir. Bu kişi, isim ve sıfâtların mertebelerini, bunlara izâfe edilen hüküm, eser ve tecellîleri ve bunların levâzımı olan nispet ve izâfetleri aşar. Böylelikle Hak, kendisine ilimlere, idrâklere, akidelere, müşâhedelere, haberlere, vasıflara ve zikrettiğimiz diğer şeylere göre herhangi bir manevî veya zâhir ve bâtın yönünden mahsus bir cihette taayyün etmez.

Çünkü o, Hakkın izzet ve celâlinin farkındadır ve Hakkın bütün bunlarda veya bunların herhangi birisinde sınırlı olmayacağını da bilir. Ayrıca, onun himmeti, daha önce zikredilen makâm sahiplerinin durdukları herhangi bir mertebede kalmaz ve o mertebede tatmin olmaz -gerçi sözü edilen insanlar da, Hak üzeredirler ve Hak için, Hakta ve Hak ile vakıf

olmuşlardır.- Bu kişi ise, aslî-ulvî fıtratı sayesinde hiç bir tereddüde kapılmadan varlığında kendisinin bir dayanağı olduğunu bilir ve bunun kendisi olmadığını da idrâk eder. Kalbiyle ve bedeniyle, ona paralel ve karşısında olarak bu asla yönelir. Bu yönelme, kişide bulunan en ulvî unsur ile hatta kişinin bütün varlığıyla gerçekleşir. Rabbına teveccüh esnasındaki huzûru ise, Rabbının kendisini başkasında bildiği tarza göre değil, kendisini kendisinde bildiği tarza göredir.

İşte bu kişinin hâli, Hakka, Hakta ve Haktan/es-sefer minellah olan seferleri birleştirir. Çünkü o, ne nefsi için, ne nefsi ile, ne de nefsinde veya Allah tarafından verilmiş ilimlerine veya mürekkep-basit ilimlerine göre sefer etmektedir.

Bu hâl, son hayret mensuplarının ilk hâlidir. Ehlullahın büyükleri, bu hâli temenni ederler ve bunu aşamazlar. Aksine, dünya da âhirette ve berzâh âleminde sürekli bu halde yükselirler. Onların, zâhirde veya bâtında belirlenmiş özel bir kıbleleri yoktur, çünkü, kendisiyle zâhir ve bâtınlarında sınırlı kalıp, böylelikle başka taleplerden ayrılmalarına neden olacak Hakkın herhangi bir mertebesi onlarda taayyün etmiş değildir. Aksine, Hak kendilerini bütün gizli ve açık cihetlerden kuşatmış olduğunu onlara bildirmiş, kendilerine kendisinden tecellî etmiştir. Bu tecellî, herhangi bir şeyde veya cihette veya isimde veya mertebede değildir. Böylelikle onlar, O’nu müşâhede etmekle, çöllere düşmüşler, bunun neticesinde ise, Hakka dair hayretleri, Haktan, Hak ile ve Hakta gerçekleşmiştir.

“Hayret” Konusuna Tamamlayıcı Açıklama

Bu ek, bir öncekinden daha mühim,

meselenin ferini ve aslını daha iyi açıklar:

Bilinmelidir ki:

Mutlak vücûd (Vücûd-ı Mahz), mâhiyeti açısından, görülemez, taayyün etmez ve herhangi bir renkle boyanmaz. Mümkünlerin a’yânı ise -ister isimlerin aynı oldukları söylensin, ister isimlerden başka oldukları ileri sürülsün- mücerret a’yân olmaları itibarıyla herhangi bir idrâkin konusu olmazlar, sadece zihinde tasavvur edilebilirler. Bunların zihindeki taayyünleri ise, arızîdir, çünkü bu taayyün, onların Hakkın ilmindeki ezelî taayyünleri değildir. Mümkün hakîkatlerin Hakkın ilmindeki taayyünleri ise, Hakkın sâbitliği gibi, ezelî ve ebedîdir, zihnî taayyün ise, tasavvur sahibinin zihnine arız olmuştur.

Bu ikinci taayyünün nihâyeti ise, andırma (muhakat) yönünden diğerine benzemesidir. Benzerlik de, benzetmeyi yapanın tasavvuruna, onun gücüne ve zihnine tabidir. Yoksa bu, tasavvur edilen hakîkatlerin Hakkın nefsindeki taayyünlerine nispetle mâhiyetleri üzere bulundukları hâle göre değildir. Şu halde hiç bir yaratık, mâhiyetleri üzere mümkün hakîkatleri idrâk edemez. Hiç kimse, Vücûdu veya Hakkın zâtını nispet ve izâfetlerin hükümlerinden mücerret olmaları yönünden idrâk edemez.

Ortada, bir veya iki idrâk sahibine ait ve bir veya birden fazla idrâk objesine taalluk eden bir idrâkin veya idrâklerin bulunduğunda herhangi bir kuşkumuz yoktur. Şu halde, idrâk edilen şey nedir? Onu kim idrâk etmektedir? Daha önce açıkladığımız ve belirttiğimiz üzere, mâhiyeti üzere idrâki mümkün olmayandan başka bir şey yoktur.

Şâyet idrâkin konusu, nispetler ise -ki bu idrâk, onların madum şeyler olmaları açısındandır- bunları idrâk eden kimsenin ve bunlarla idrâk ettiği şeyin kendileri gibi madum bir şey olması gerekir. Çünkü bir şey, başka bir şeyi kendisinden farklı oluşu yönünden idrâk edemez ve bu açıdan o şeyde müessir olamaz.

Bu durum, kâmillere göre, tereddütsüz bir olgudur ve bunu savunmaya gerek yoktur. Daha önce de belirtildiği üzere, sadece bir Vücûd vardır ve

bundan, kendisine izâfe edilip, isim, sıfât ve hâl diye isimlendirilen şeyler ortaya çıkar.

Bütün bunlar ise, basit mânâlardır, kendilikleriyle kâim değillerdir. Bunların hükümleri de, sadece Vücûd ile zuhûr edebilir. Vücûd ise, şarttır, müessir değildir. Vücûd böyle olmakla birlikte, kendiliğiyle taayyün etmez ki, idrâk edilebilsin. Şâyet Vücûd taayyün etmiş olsaydı, onu idrâk eden kimse, bu durumda Vücûd'dan başka ve sadece Vücûd ile varlığı olan bir şey olurdu. Vücûd ise, bizâtihî taayyün etmemiştir, aksine, Vücûd'un kendisiyle zuhûr ettiği ve onun aynası olacak bir şeyin bulunması gerekir.

Onun, yani Vücûd'un vazifesi, sadece izhâr etmekten ibârettir. İzhar, nûr olması açısından Vücûd'a mahsustur, nûr ise, idrâki mümkün kılar, fakat kendisi idrâk edilmez. Şu halde o, tek başına zuhûr edemez, nerede kaldı ki izhâr edebilsin? Çünkü izhâr, nûr ile kendisini kabul edip, zuhûruyla ortaya çıkan şey arasında gerçekleşen birleşmeye bağlıdır. Bu şey, bir sebepten dolayı iştiğal veya benzerlik ve yansıma diye ifâde edilir.

Binaenaleyh zuhûr, bu durumda, "cem (birleşme)" nispetine bağlıdır, cem' ise, bir nispet veya başka bir ifâdeyle bir hâldir. Şu halde, kendi başına kâim, müstakil ve sâbit olmayan bir şeyden, kendisiyle kâim bir şey nasıl meydana gelebilir de, onun hakkında sâbitlik hükmü verilir?

Nasıl olur da, başlangıçta kendisiyle kâim olmayan bir şey, ikinci durumda kendisiyle kâim bir şeye bölünüp, görülür hâle gelir; veya kendisiyle ve başkasıyla kâim bir şeye bölünüp, böylece "gören" diye isimlendirilir; veya kendisiyle kâim olmayan şeye bölünebilir. Buradaki durum da, önceki durum gibidir.

Vücûd, zikredilen bütün bu kısımların aynısıdır. Böylece o, görür-görülmez, bölünür-bölünmez, bağımsızdır-değildir, birleşir, bununla birlikte çoğalmaz ve başkalaşmaz; ayn'ının varlığı olmayan çokluk ile zuhûr eder, bununla birlikte kendisiliğiyle zuhûru imkânsızdır, ayrıca cem', Vücûd'un zâtî bir sıfâtıdır. Şu halde cem', tek hâldir; bunun hükmüyle gerçekleşen birleşmeler/ictimaat ise, bir tek hakîkatin çeşitli hâllerdir.

Vahdet/birlik, ancak mukâbiliyle tasavvur edilebilir; vahdetin mukâbili ise, çokluğun mânâsıdır. Çokluk ise yoktur, çünkü ortada sadece türlerine ayrılmış bir tek şey vardır. Şu halde, çokluk ve birlik nerede kalmıştır. Bunlar, takdirî olarak bulunurlar. Çünkü idrâk edilen şey, ancak çok olandır[116] ; farklılığı talep esnasında çokluktan ayrılan şey ve onun hakkında verilen hüküm gerçekte değil, farazî olarak ve bazı zihinlerde somutlaşması itibarıyla sâbittir.

Acaba bu şey, bu faraziye ve şahıstan sarf-ı nazar edersek, gerçekte takdir edildiği gibi midir, değil midir, ya da, hakkında önceden verilen hüküm gibi midir, değil midir? Bu başka bir meseledir. Hatta, gerçekte o şey, kesinlikle takdir edildiği gibi değildir. Çünkü bütün bu hükümler, geçicidir, mahkûm-i aleyh'in bizâtihî gerektirdiği şey ise, ezelî olarak sâbittir, bunun nedeni de, başka bir şey değil, bizzat kendisidir.[117]

Bütün bu hükümler ve hâller sâbittir. Bunlar, idrâk ve hislerine nispetle bütün idrâk sahiplerinin idrâkine münasiptirler.[118]

Şu halde bir şey, mâhiyeti üzere bulunduğu durumda, asla idrâk edilemez ve ona ulaşılamaz.

***

Sonra şöyle deriz: "Alim" diye isimlendirilen şey, Hak için bir mazruf değildir; çünkü böyle bir şey imkânsızdır.

Alim, Hak için bir zarf da olamaz: çünkü "**Allah var idi ve O'nunla beraber başka bir şey yoktu**."

Alim, mutlak anlamda yok olan, sonra da varlık hâline gelmiş bir şey de değildir. Çünkü böyle olsaydı, hakîkatlerin dönüşmesi gerekirdi ki, bu, imkânsızdır.

Şu halde, idrâk eden ve idrâk edilen kimdir? Bütün bu zikrettiklerimize göre alim kimdir, Hak kimdir? Alim, ilim ve malûm kimdir?

Nispetler, daha önce belirttiğimiz gibi, madum şeylerdir. Bunların, sadece zihinlerde varlıkları vardır. Zihinler ve sahipleri ise, yok idiler, sonradan var olmuşlardır. Her şey nispetlerden var olmuşsa, daha önce de belirtildiği gibi, bu durumda mevcut madumdan zuhûr etmiş olmalıdır. Vücûd'dan zâhir olmuş iseler, Vücûd'dan vücûdu olmayan bir şeyin zuhûr etmesi mümkün değildir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi, sırf "vücûd" olması yönünden Vücûd'un herhangi bir eseri de yoktur. Çünkü o, birdir, mutlak anlamda bir olan ise, herhangi bir şeyi meydana getiremez. Vücûd, kendisine zıt olan şeye de münasip değildir, dolayısıyla kendisine zıt olan bir şey, onunla irtibatlı da olamaz. Vücûdu olmayan şey ise, Vücûd'un zıddıdır. Şu halde durum nasıl olacak?

Vücûd'dan, vücûdun aynı da, zâhir olamaz. Çünkü bu, eldekinin üretilmesinden ibâret olur. Şâyet Vücûd'dan vücûdun aynı, fakat mevcut olandan farklı bir tarzda zâhir olsa, bu durumda Vücûd'un dışında zorlayıcı

bir nedenin bulunması gerekirdi. Çünkü, bu farklılığın nedeni Vücûd'un kendisi ise, ezelî ve ebedî olarak onunla birlikte olması gerekir. Bunun nedeninin başka bir vücûdun olması da mümkün değildir. Çünkü bu durumda daha önce açıklamış olduğumuz bir takım fasit durumlar ortaya çıkardı. Ayrıca, bu zorlayıcı nedenin madum bir nispet olması da mümkün değildir. Çünkü bu, madumun vücûdda tesirini gerektirirdi.

Ayrıca bu, zuhûr eden her şeyin ya vücûdu olmayan bir şeye veya bir araya gelmeleri şartıyla vücûd ve nispete istinat etmesini gerektirirdi. Vücûd ve nispetin birleşmesi geçici ise, bundan sayısız zararlar doğardı: çünkü bunların birleşmesini gerektiren şey, ya bunlardan birisi veya her ikisi veya üçüncü bir şeydir.

Şâyet bu birleşmeyi gerektiren şey Vücûd ise, zorunlu olarak, başlangıçta bunu gerektirmediği halde daha sonra madum nispetle birleşmesini gerektiren bir yönün Vücûd'da bulunması gerekirdi. Bunda ise, gerçekleşmesi imkânsız durumlar vardır ki, bunları tekrarlamaya gerek yoktur.

Bu birleşmeyi gerektiren şey "nispet" ise, varlığı olmayan bir şeyin, varlıkta bir eser ve hüküm meydana getirmesi ve bütün mevcutların zuhûrunun sebebi olması gibi bir takım imkânsız şeyler söz konusu olurdu. Bununla birlikte bizâtihî birleşmenin varlığı yoktur, aksine o, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, nispettir.

Şayet, bu birleşmenin nedeni her ikisinin dışında üçüncü bir durum olursa, soru tekrarlanır. Çünkü bu üçüncü şey, ya bir vücûd veya nispettir. Bundan ise, daha önce ifâde ettiğimiz sonuçlar meydana gelirdi.

Durum, zikredilen bu üç tarzın dışında değildir. Şu halde mesele nasıl izâh edilecektir? Bunun neticesinde ise, "hayret" ortaya çıkar.

İlâhî haberlere baş vurursak, bunlardaki izâh da, daha önce açıklandığı gibidir. Çünkü ilâhî haberlerin de, idrâk vasıtalarına tabi olması gerekir. İdrâk vasıtaları ise, mevsufa tabi vasıflardır. Mevsuf ise, henüz mâhiyeti ortaya çıkmış bir şey değildir. Şu halde, kendisine tabi olan ve ondan çıkan şey hakkında ne diyebiliriz ki?

Bütün bunlara rağmen, idrâkler, zuhûrlarının çeşitlenmesi yönünden çoğalmış idrâk nesneleri veya farklı idrâk objeleri üzerinde hüküm sahibidirler ve onlara ilişirler. Bu bağlamda, bir lezzet vardır ki, bu lezzet, mülaim olan şeyin idrâk edilmesinin ifâdesidir; bir elem vardır ki, o da, mülaim olmayan şeyin ifâdesidir. Ayrıca karanlık, nûr, hüzün, mutluluk vardır. Binaenaleyh bütün bunlar, mevcuttur halbuki burada ne kül vardır,

ne cüz vardır ve ne de zaman-mekan vardır. Peki, bu durumda ilim nedir? Mâhiyeti, hüviyeti ve niteliği nedir?

Zannetme ki, bu babtaki hayretin sebebi idrâkteki bir eksikliktir ya da bunun sebebi, buradaki açıklığa (cela) ve isticlaya engel bir eksikliktir. Aksine bu hayret, mârifete, müşâhedeye, bütün varlıkların sırrını görmeye ve vücûdun birliğini (ahadiyyetü'l-vücûd) gerçek anlamda idrâke tam olarak ulaştıktan sonra hükmü ortaya çıkan bir hayrettir.

Fakat, sınırlanan kimse, darlığından dolayı durur ve sülûk edemez.

Bu kimse, müşâhede ettiği şeyin hükmü altında ezilir, böylelikle sapıtır ve şaşakalır

Genişleyen kimse ise, kuşatır ve keşf eder

Böylelikle ihâta eder, devr eder ve hayrete düşer.

Hayret etmezse, aksine yürür ve hareket ederse, şaşar ve yürümez.

Bu kişi, Rabbının zâtının gaybını vatan edinir. Hak ile ve Hak'ta fânî olduktan sonra, Hakkın işleriyle ve Hakka göre halden hale girer.

Burası ne güzel varış yeridir!

Burası, seyir makâmıdır.

***

Ey düşünen kişi! Belki de, az önce hayretin sırrı hakkındaki açıklamamı yadırgamış olabilirsin! Çünkü senin anlayışın, bunun sırrını idrâk edemez. Bu konuda da, ben değilim ama, sen mazursun. Ben, bu gibi şeyleri sana anlatıyorum ve senden ve insanlardan bunları anlamasını, karmaşık ifâdelerin arasından maksadı süzmesini bekliyorum!

Şu var ki: Ben, Rabbimin tasarruflarının bir aracı ve O'nun için bir aynayım. Binaenaleyh o, benimle zuhûr eder ve dilediği işlerini izhâr eder, dilediği burhanlarını açıklar.

Binaenaleyh ben de, ilâhî irâde altında ezilmişim, hür değilim, mecburum. İşte şimdi, bir örnekle bu mübarek mertebeden senin ve senin gibi kimselerin seviyesine iniyorum! Kulağını bana ver, aklını ve idrâkini bana yoğunlaştır.

Allah, mürşiddir.

***

Bilinmelidir ki: Bu kelâmı düşünen kimse -ister kelâmcıların görüşlerini benimseyen, isterse de sözde akılcıların (en-Nazzarü'l-mütefelsifîn) görüşlerini benimseyenlerden olsun- şu konuda hiç bir tereddüt taşımaz. İçinde bulunduğu cisimler âleminde idrâk ettiği her şey, cevher-arazdan veya heyula-sûretten oluşur. Buna göre cevher, ancak araz ile zuhûr eder, araz ise, cevherle var olabilir. Aynı şekilde, heyula sûret ile mevcut olabildiği gibi, sûret de, heyula ile ortaya çıkabilir. Ortada taayyün eden cismin makulluğu, herhangi bir mânâdan ibârettir. Bunda, üç boyutun farz edilmesi mümkündür. Bu üç boyut, uzam (tul), genişlik (araz) ve derinliktir (umk).

Mücerret heyula, ehl-i nazara göre, aklen bölünme kabul etmez, sûret de öyledir. Bununla birlikte sûret heyulaya girmekle, her ikisi birden cisim hâline gelirler ve bölünme kabul ederler. Böylece li-zâtihî bölünmeyi kabul etmeyen bir şey, bölünmüştür. Bununla birlikte, sadece birleşme meydana gelmiştir, bu ise, diğer nispetler gibi sadece bir nispettir.

***

Bir takım şeylerin kendisinden meydana geldiği Tabiat, mücerret bir mânâdan ibârettir. Bu mânâ, dört hakîkati içermektedir. Bunlar, (hararet) sıcaklık, (burudet) soğukluk, (rutubet) yaşlık ve (yabusettir) kuruluk. Tabiat, zâtıyla bu dört şeye de uygundur. Hatta Tabiat, birbirlerine zıt olsalar bile, bu dört şeyin aynıdır. Bununla birlikte o, yani Tabiat, mâhiyeti yönünden zikredilen dört unsuru içeren bir mânâ olmakla birlikte, bu ve ifâde edilen her şey, mücerret mânâlardır. Bunlardan herhangi bir şeyin tek başına ortaya çıkması ve vücûd olmaksızın idrâk edilmesi mümkün değildir. Çünkü bütün bunların varlığı da, sırf vücûd oluşu yönünden kendiliğiyle taayyün etmez ve mâhiyeti yönünden zuhûr etmez ki, idrâk edilebilsin.

Şu halde, bu mânâların bir araya gelmesi, bunların zuhûr etmesinin ve idrâk edilmelerini gerektirir. Bir araya gelme (ictima'), kendiliğinde herhangi bir varlığı olmayan bir nispet veya hâldir.

Acaba, idrâkin taalluk ettiği başka bir şey var mıdır? Bu şeyin mâhiyeti nedir? Keyfiyeti nedir?

İşte bu sûretin -ki, idrâk ettiğin her şeyi onun cihetinden idrâk edebilirsin- zikredilen ve özellikleri belirtilen esaslardan meydana gelmiştir. Bunların en önemlisi ise, Tabiattır.

Şu halde sûretler, Tabiat'tan zuhûr etmişlerdir.

Tabiattan zuhûr eden şeyleri incelediğinde, hiç bir şeyin Tabat üzerinde zait olmadığını görürsün. Her ne kadar zuhûr eden şey, tabiattan farklı bir şey değilse de, tabiat, küllîliğinin makulluğu yönünden zuhûr eden şeyin aynı değildir. Tabiat, kendisinden ortaya çıkan şeyle artmaz, eksilmez ve farklılaşmaz. Ortada başka bir şey yoktur ki, ondan tabiat farklılaşsın, çünkü tabiattan zuhûr eden şey, onun herhangi bir parçasıdır, ondan başka değildir.

Bu, son derece açık bir gerçektir.

Bedenini idâre ettiğini zannettiğin ruhuna gelince: "Ruh" diye isimlendirilen her şeye dair konuşma daha geniş ve daha uzundur. Ruhun sırrı da, daha kapalı ve daha problemlidir.

Rabbının mâhiyetinden soru sorma! Kuşkusuz ki, bu konuda soru sormak, yasaklanmış ve bunun imkânsız olduğu belirtilmiştir.

Artık uzatma, yürü ve yürümede kullandığın asanı at! "Akşamdan sonra ayıp kalmaz."

Allah'a yemin olsun ki! Dikkatini çektiğim hususta kendine çeki düzen verir, daha önce ifâde edilen şeyleri aklında tutar ve bu ve daha bunu takip eden bölümleri de onlara eklersen, son derece garip gerçekleri görür, akıl sahiplerini şaşırtan sırları öğrenirsin.

BÖLÜM V

KÜLLÎ FATİHA'LARIN

SONUNCUSU

Cevamiü’l-Hikem/ Bu Sureye Ait Bütün Hikmetler

Bu kısım, kitabın son bölümüdür.

Allah, nûrunu tamamlayacaktır.

Kur’an’a ve Furkan’a Ait İlâhî Sırlar

Bu kapsama giren başka bir bölüm de, bir hatimedir (sonuç). Bu, Hakkın sırlarından, isimlerinden ve Fatiha’nın sırlarından pek çoğunu açıklar ve izâh eder.

Besmeleyle başlayarak, surenin sonuna kadar gideceğiz, şöyle deriz:

Bilinmelidir ki: İsimler, farklı tarzlarına ve anlamlarına rağmen, gerçekte hâllerin isimleridir. Hâl sahibi ise –hal sahibi olması ve nefsini ve her halde nefsinde bulunan şeyleri o hâle göre idrâk etmesi yönünden-, çokluğun taayyününün mebdeidir. Bu, ahadiyet-i cem makâmıdır. Nitekim, daha öce defalarca bu makâma dikkatini çekmiş ve bunun ötesinde hiç bir isim, resim, taayyün, sıfât ve hükmün bulunmadığını belirtmiştim.

Fakat isimlerin bu makâmdan taayyün etmeleri, iki şekildedir:

Birinci tarz, bu makâmın içermiş olduğu çokluk hükümlerine göre taayyün etmeleridir. Bunlar, oluş mensup isimlerdir. Bu nedenle şunu belirtmiştik: Çokluk, “âlem” ve “siva (başka)” olması özelliğiyle âlemin özelliğidir.

Kesretin ve hükümlerinin ortaya çıkması meselesinde nazarî akıllar şaşırır, birlik ve onda gizli bulunan iyiliği idrâk edemezler; böylelikle bunların hükümlerinden herhangi birisini onlarda taayyün etmiş Hakka izâfe etmekten korkarlar, kesretin hükümlerini kendilerine nispet ederler ve gerçeği bilmezler.

Bunun nedeni şudur: Bu akıllar, gerçek birliği göremezler; çokluk, bu birliğin mukâbili ve zıddı değildir. Aksine, kesretin mukâbili ve zıddı olduğu birlik, kendilerine göre ve kendilerinin dışında pek çok perdeliye ve âriflerin çoğunluğuna göre bilinen “birlik nispeti”dir. Kesret de, işâret edilen bu vahdete göre eşittir. Çünkü bu birlik, her ikisinin de, yani birlik nispetinin ve kesretin ve de bunların hükümlerinin kaynağıdır. Bununla birlikte memba olmalıkla ve benzeri şeylerle sınırlı değildir.

Sonra konumuza dönüp deriz ki: Çokluğun hükümlerini birliği yönünden birleştiren nispetin makulluğu, âlemin hakîkatidir. Hakkın, bu nispet yönünden taayyünü ise, âlemin vücûdudur.

Sonra bu vücûd, şe'nleriyle zuhûr ettikten sonra, öncelikle taayyün açısından üç kısma bölünmüştür: Birincisi, kendisine bâtınlık ve birlik yönünün baskın olduğu kısım. Bu kısma örnek olarak derecelerine göre farklı mertebeleriyle ruhları verebiliriz. İkincisi, kesret hükümlerinin hâkim ve baskın olduğu kısım. Buna örnek olarak da, derecelerine göre farklı mertebeleriyle mürekkep cisimleri verebiliriz. Üçüncüsü ise, bunların arasında kalan orta kısımdır.

***

Sonra: Bu orta kısım, ruhânilik ve ilk zuhûr mahallinin hükmünün baskın olduğu kısım ile nihâyette tafsîli zuhûrun kemâle ulaşmasıyla "çokluk'" nispetinin baskın olduğu kısma ayrılır. Birinci kısma örnek olarak Arş ve Kürsî'yi verebiliriz. İkinci kısma örnek olarak ise, aralarındaki farklılığa rağmen, müvelledat-ı selase (cemadat-nebatat-hayvanat) verilebilir. Bununla birlikte hepsi de, "şehâdet âlemi" diye isimlendirilen bir tek kısmın altına gerebilirler. Çünkü şehâdet âlemi, hazerat-ı hams'ten bahsederken kitabın başlangıcında zikretmiş olduğumuz gibi, ruhlar âlemi ve gayb âleminin mukâbilidir.

Artık geride, orta kısım kalmıştır. Bu kısımdan, bir takım dereceleri kapsayan bazı şeyler ortaya çıkar. Bunlardan her birisinin bir ehli vardır ki, buna örnek olarak, yedi gök ve dört unsuru verebiliriz.

Son olarak insan, bütün bunların sûretiyle birlik özelliğindeki çokluk (cem-i ahadî) makâmında zuhûr etmiştir. Bu makâm, kendisinden önce hiç bir evvelliği veya başka bir şeyin taayyün etmediği makâmdır. Bu makâm, Amâ mertebesinin sahibidir.

Bu konuda, kitabın girişinde bilgi vermiştik, hatırlayınız!

Bu sûret sayesinde insan, halife olmuştur. Bu halifelik, insanın gerçek anlamda Hakkın mertebesine paralel olması, o mertebeye benzerliği ve sûretinden zuhûr eden şeylerin hüküm ve birleştiricilik ve bunun dışındaki hususlarda bâtınında kalan özelliklere mutabık olması yönünden insana tahsis edilmiştir. İnsanda bâtın kalan halifelik ise, ilk sebeplilik yönünden sâbittir. Bu da, insanın sûretinin zâtının içermiş olduğu şeyleri birleştirmesi

ve kemâle ulaştıktan sonra hilafet mertebesine yücelmek, daha fazla iyilikle bu makâmı aslına veya benzerine irca ederek, bu makâmdan da çıkıp, nefsinin sûretini ortaya çıkartmasında sâbittir. Nitekim, bu durumu daha önce gül suyunun aslına dönmesi meselesinde ve benzeri örneklerde misâllendirmiştik.

Bu bağlamda, “**Kuşkusuz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi emreder**” mealindeki âyeti hatırlayınız! Bu, ahadiyet-i cem makâmının özelliğinden kaynaklanır. Bu makâm, hilafet ve niyabete ait herhangi belirli bir hal ve özellikle sınırlanmaktan münezzehtir. Çünkü bu makâm, bütün hal, makâm ve özellikleri içerir, bütün hüküm, isim, fiil ve harfleri kabul eder ve kapsar.

Dikkat ediniz, Allah’ın dışındaki her şey batıldır
Allah’ın vechinin dışındaki her şey, helak olacaktır.

***

Sonra şöyle deriz: Şu halde “mevcûdat” diye isimlendirilen şeyler, daha önce de belirtildiği gibi, Hakkın şe’nlerinin taayyünleridir. Bunlar, Haktan sadece -kendisi taayyün etmemesi yönünden- sırf taayyün etmeleri dolayısıyla farklı olmuşlardır. Onlara nispet edilen vücûd, Hakkın şe’nlerinin kendi vücûduna bürünmesinden ibârettir. Bunların çoğalması ve farklılaşması ise, hüviyetinin gaybında gizlenmiş özelliklerinden ibârettir. Bu özelliklerin hiç bir nedeni yoktur, çünkü bunlar, yaratılmamıştır (gayr-ı mecul). Bunların çoğalmaları, zuhûrunun çeşitlenmesiyle zuhûr eder. Çünkü Hakkın bütün bunlardaki zuhûrlarının çeşitlenmesi, bunların varlıklarını izhâr eden şeydir. Böylelikle bunlar, farklılaştıkları açıdan birbirlerini bilirler. Ayrıca, hangi açıdan bir olup, birbirlerinden ayrı olmadıklarını ve hangi açıdan birbirlerinden farklı olup, “gayr”, “siva” diye isimlendirildiklerini bilirler. Başka bir ifâdeyle, bunun nedeni, Hakkın zâtının özelliklerini kendi şe’nlerinin her birisinde müşâhede etmesidir.

***

İlâhî şe’nlerdeki bu değişmeyi, şu şekilde örneklendirebiliriz: -En güzel misâllendirme Allah’a aittir.-

Bir sayısı, sayı mertebelerinde değişir, böylece bir, diğer sayıların varlıklarını ortaya çıkarttığı gibi, bunlar açısından da kendi varlığını izhâr eder. Binaenaleyh bir, sayıyı icat etmiş, sayı ise, biri tafsîlleştirmiştir. Şu anlamda ki: Bir'in herhangi bir mertebedeki zuhûru, diğer bir mertebedeki zuhûrundan farklıdır. Hakla ilgili olduklarında bunları, Hakkın kendisinden haber verdiği üzere, "şe'n" diye isimlendiririz. Hakkın isim, sıfât, hâl ve hükümlerinin her bir şe'ni açısından olan zuhûru, bu şe'nin genişliğine ve diğer şe'nlerden önceliğine bağlıdır.

Herhangi bir idrâk vasıtasıyla görülen veya idrâk edilen her şey, herhangi bir şe'nine göre zuhûr eden Haktır. Bu şe'n, Hakkın idrâk vasıtalarına göre zuhûr ederek çeşitlenmesini ve çoğalmasını gerektirmiştir. Bu idrâkler, bu şe'nlerin hükümleridir. Bununla birlikte Hak, nefsinde mutlak birlik sahibidir; bununla, bütün birlik ve çokluk, basitliğin ve terkibin, zuhûrun ve bâtınlığın kaynağı olan ahadiyeti kast ediyorum.

Gözünün idrâk ettiği cismin sûretinin birliğine bak! Bu cismin sûretinin çoğalan kısımlarının, güneş ve gölge, siyahlık ve beyazlık, yoğun ve latif, sert ve yumuşak arasındaki ayırıcı mânâ gibi, idrâk edilmeyen gaybî şeyler olduklarını gör! İki şey arasında bulunup, onları ayırt eden ve kendisi gözükmediği halde hükmü açıkça görülen her vasıta, gaybtır (berzah).

Dikkat ediniz! Berzâha ait bu kısımlar, ilâhî şe'nlerdir. Bunlar, iki kısma ayrılır: Tabi olanlar ve metbu olanlar:

Metbu şe'nler, iki kısımdan oluşur: İhatası tam metbular, tam olmayan metbular.

Buna göre tabi şe'nler, âlemdeki varlıklardır. İhatası tam olmayan metbu şe'nler ise, âlemin cinsleri, asılları ve rükünleridir. Başka bir ifâdeyle bunlar, tafsîli ve tâli isimlerdir.

İhatası ve hükmü tam olan metbu şe'nler, Hakkın isim ve sıfâtlarıdır. En açık Tahkik'e göre her şey, Hakkın şe'ni, şe'nlerinin isimleri ve şe'n veya şe'nler sahibi olması yönünden Hakkın isimleridir.

Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik, artık sen de, karıştırma ve hatırla!

Şu halde Hakkın "vahid (bir)" diye isimlendirilmesi, vücûdî hâl ile ilk taayyününün makulluğu itibarıyladır. Bu taayyün, Hakka nispetle gerçekleşen taayyündür, yoksa herhangi bir şe'ninde veya o şe'ne göre zuhûrunun taayyünü yönünden Hakka nispet edilen bir taayyün değildir.

Hakkın "zât" diye isimlendirilmesi, herhangi bir hâlinde zuhûru itibarıyladır. Bu hâl, diğer hâllerin kendisine tabi olmasını gerektirir. Hakkın hâlleri, daha önce belirttiğimiz gibi, birbirlerine tabi olup, bir kısmı

hâkim ve bir kısmı ise mahkum olsa bile, bunlardan her birisi bir açıdan hepsine sahiptir, hatta o hepsinin aynıdır.

Hakkın “Allah” diye isimlendirilmesi ise, bütün şe’nleri üzerine hüküm sahibi olan bir şe’ninde taayyün etmesi itibarıyladır. Söz konusu şe’nler, bu şe’n sayesinde Hakkın hükümlerini ve eserlerini kabul ederler.

Hakkın “Rahmân” diye isimlendirilmesi ise, mutlak Vücûd’unun kendi zuhûruyla zâhir olan ş’enleri üzerine yayılması itibarıyladır. Çünkü rahmet, vücûdun ta kendisidir. Rahmân, kendisiyle zuhûr eden her şeye yayılan “vücûd” olması yönünden Haktır. Bunun yanı sıra O, vücûdu itibarıyla her vakitte ve her mertebe ve hâllere göre, bütün hükümleri kemâliyle kabul etmesi itibarıyla Rahman’dır.

Hakkın “Rahîm” diye isimlendirilmesi ise, tahsis eden ve edilen (muhassis-muhassas) olması itibarıyladır. Çünkü Hak, genel rahmetini her varlığa tahsis etmiş, böylelikle tahsis ve zuhûru umûmî olmuştur.

Şe’nlerin birbirlerine ulaşan hükümlerine muttali olmasını gerektiren hali yönünden, “ilim” diye isimlendirilmiştir. Bu hükümler, daha önce de belirttiğimiz gibi, tabilik-metbuluk, tesir-teessür, birleşme-ayrışma, uyum-zıtlık, birlik-ortaklık yönünden birbirlerine ulaşırlar. Hak, bu yönden ve de nefsini ve her halde ve hâle göre nefsinin içermiş olduğu şeyleri idrâk edici olması itibarıyla, kendisini “alim” diye isimlendirmiştir.

Hak, gaiplik ve perdelerden münezzehliği ve hükmü diğer şe’nlere geçen idrâkinin sürekliliği itibarıyla şart mesabesindeki “zâtî sirâyeti” yönünden “hayât” diye isimlendirilmiştir. Hak, bu itibarla “el-Hay (Diri)”dır.

Bazı şe’nlerden, arada sâbit olan münâsebet dolayısıyla, başka bir takım şe’nlere ulaşan meyil, “irâde” diye isimlendirilir. Söz konusu münâsebet, bazı şe’nlerin diğerlerine üstün olmasını ve “ilim” diye isimlendirilen halde sâbit tahsisin[119] izhârını ortaya çıkartır. Bunun nedeni ise, bazı şe’nlerin diğerlerinden önce gelmesidir.

Hak, irâde yönünden “mürid” diye isimlendirilir.

Hakkın eserinin bir tertip ile kendi hâllerinde zuhûr etmesine neden olan hâl, “kudret” diye isimlendirilir. Bu tertibi, zikredilen tahsis ve her halden ortaya çıkan nispetler gerektirmiştir. Hak, kudret yönünden “kadir” diye isimlendirilmiştir.

Böylece, Vücûd’un emri/durum nizâma kavuşmuş ve birbirine bağlanmış, batıl ise, yok olup gitmiştir.

İşte! Sana öyle bir kapı açtım ki, büyük inâyete mazhar olmuş nadir kimselerden başkası ona ulaşamaz. Şâyet sen de, bu nimete mazhar olan kimselerden isen, o kapıdan gir! Bu veciz anahtarla, konunun tafsîllerini aç!

Bütünüyle Allah'a ait ol. Kim ki, Allah'a ait olur ise, Allah da ona ait olur.

Bu Konuda Tamamlayıcı Açıklama

“Cemü’l-cem” Diliyle

Bilinmelidir ki: Bir şeyin başka bir şeye takdim edilmesi ve bazı şeylerin onunla başlatılması, önce gelene ve ardındakinin kaynağı mesabesindeki şeye önem vermeyi gerektirir.

Buna göre Hakkın, kelâmının başında övgüsünü (senâ) zikretmesi, bazı hususlara delâlet eder.

Bu durum, öncelikle, senâya gösterilen öneme delildir ve onun meziyetini bildirir. Çünkü senâ, nihaî-küllî halden ibâret olan birincil maksada işâret eden bir anahtardır. Nihai hal, her şeyin emrinin sonunda yerleşeceği makâmdır. Ayrıca bu senâ, onların Hakka ve “siva (başka)” diye isimlendirilen her şey hakkındaki kâmil mârifetleri ile özel-zâtî müşâhedeleri arasında gerçekleşir. Bu özel müşâhede, özel hidâyetin feridir ve söz konusu hidâyeti aramaya sevk eder, bu hidâyeti arayanlara da ona ulaşmayı tekeffül eder.

Fakat ona ulaşmak, kıymetli zikir, güzel hamd, ibâdet ile Hakka teveccüh ederken tevhidi tecrit etmek, acizliği ve eksikliği itiraf etmek ve kulak vermekle birlikte Hakka dayanmak gibi bazı vesileleri tam olarak yerine getirdikten sonra mümkündür. Bütün bunlar, vazifeyi ve rağbetin sebeplerini bilmekle gerçekleşir. Bu rağbete “**Âlemlerin rabbıdır, rahim ve rahmandır**” âyetinde dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra, “**Din gününü sahibi**” âyetinde mündemiç olan rağbetin nedenlerini de bilmek gerekir.

Ayrıca: Belirli hidâyet alâmetini taşımayan kimseler, gazâbın hükmüyle boyanmış ve hayret denizlerine ve sahralara düşerler. Söz konusu hidâyetin alâmetinin hükmü, hidâyet sahibinin hallerine, fiillerine, dünya ve âhiretteki işlerine sirayet eder. Bunun neticesinde ise kişi, kendisinden önceki kâmillerin ya da kendisi gibi saitlerin Rablerinin katından nail oldukları nimetlerden nasiplenir.

Nihai gaye, kâmillerin hâliyle ilgili olarak, işâret edilen durumdur. Çünkü âlemin yaratılışındaki ilk sebep -Allah’ın bildirdiği gibi- Hakkın bilinmeyi, kendisine ibâdet edilmesini ve kemâlinin görülmesini istemesidir. Kemâlinin görülmesi, Hakkın zuhûru ve vücûduyla gerçekleşir.

Varlık ve ilim mertebeleri, her zamanda bu görevi tamamlamak ve o devirde âlemin nizâmını korumak için belirlenmiş ve atanmış kâmil ile

kâim olur ve devam eder. Binaenaleyh, bilen kişiye göre, vakıanın böyle gerçekleştiğinde hiç bir kuşku yoktur.

Kuşkusuz semâvî kitaplarda ve kâmillerin diliyle bu konuda pek çok ikâzlar tekrarlanmıştır.

Bunlardan birisi, Hakkın Tevrat'taki şu ifâdesidir: "**Ey Ademoğlu! Eşyayı senin için yarattım, seni ise kendim için yarattım."** Bunun bir benzeri, Hz. Musa'ya hitaben söylediği şu ifâdesidir: "**Seni kendim için seçtim."** Bütün kâmillere yönelik olarak da şöyle söylemiştir. **"Göklerde ve yerde olan her şeyi, kendisinden olmak üzere, size amâde kılmıştır."** (Casiye, 13); söz konusu nimetler, defalarca sayılmıştır.

Basîretli hiç bir kimse, bu konuda herhangi bir görüş ayrılığına düşmemiştir.

***

Senâ edenin edilene yaptığı övgü, onu tarif ve övgünün yapıldığı yönden kendisini tanıdığına dair bir iddiayı taşıyıp, kesin delil de Allah'a ait olduğu için,Hak, irâdesinin diğer şe'nlerinin kemâlini izhâra taalluku gibi, hüccetinin kemâlini izhâr etmek istemiştir. İstenilen kâmil mârifet, buna bağlıdır. Çünkü Hakkın, nefsindeki her şeyle birlikte, kendisine dair bilgisinin sübûtu, ilmin kemâli yönünden ve töhmetin ortadan kalkması için bir hüccettir. Fakat bu hüccet, her mertebede ve o mertebenin mensubu olan veya bu mertebeyle ve içinde zuhûr eden herkeste, bizzat burhanı ortaya koyan Hakta zuhûr ettiği tarzda, tamamlanıncaya kadar "baliğ (kesinlik)" özelliğine sahip değildir.

Allah Teâla'nın şu âyetini hatırlayınız: "**Böylelikle insanların Allah'a karşı resullerden sonra bir hüccetleri olmasın."** (Nisa, 165)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "**Allah, mazeret sahibi olduğu sürece hiç kimseyi kıyâmet gününde cezalandırmaz."** Yani, Allah'ın delili, o kimse üzerinde gerçekleşip, sâbit oluncaya kadar Allah kimseyi cezalandırmaz. Bu bağlamdaki başka bir ifâde de, Hz. Peygamberin şu hadisidir: **"Kendisine mazeret sunulmasını Allah kadar hiç kimse sevemez. Bundan dolayı da resulleri göndermiş, kitaplarını indirmiştir."**

***

Kuşkusuz ki, bu son bölümde isimlerin aslı yönünden Besmele'nin ön önemli sırlarını açıkladım. Ardından da "el-Hamdu lillahi (Hamd Allah'a mahsustur)" ifâdesi ve Hakkın kelâmının bununla başlamasındaki sırrı belirttim.

Hamdin "Allah"'a izâfe edilmesinin sebebi, "Allah" isminin kuşatıcı ilk taayyün mertebesi olmasıdır. Nitekim biraz önce buna dikkat çekmiştik. Rubûbiyetin "Allah" ismine izâfe edilmesinin nedeni ise, ulûhiyet mertebesinin gerektirdiği hükümlere, ayrıca bunların levâzımı olan heybet ve azametin aşırılığına muhatapları ısındırmaktır. Bu hükümler, birbirine zıt, zâhirî ve bâtınî hükümlerdir. Bu özellikler, şefkat, gıdalandırmak, terbiye etmek, ıslah ve benzeri şeylerle kullarına karşı iyi muamele gerektiren rubûbiyet hükümlerinin aksinedir.

İzâfetteki kapsamın sırrı ise/âlemlerin rabbı, itaat ettiklerinde bütün yaratıkların rızıklarının bulunduğu kapının açılması, aynı zamanda bütün kulların itaatte eksik ve kusurlu olduklarında "**Din gününün meliki**" âyetinde yer alan mânâya göre korkmalarıdır. Bu âyetteki anlam, cezalandırmadan ibârettir.

"İyyake (ancak sana)" âyetinin sırı ise, daha önce de belirtildiği üzere, şudur: Başlangıçta sahip olduğun ilimler, ikinci halde, işâretlerinin hedefi ve maksadıdır. Amaçların bu ilimde ortaya çıkarlar, bütün şe'nlerin ve irâdenin hükümlerinin tafsilleri onda belirirler. Böylelikle fer, aslın sûretiyle zuhûr etmiştir.

Bu ise, çok önemli bir sırdır, bunu bildiğinde, her şeyi öğrenmiş olursun.

"İyyake nestain (ancak senden yardım dileriz)" âyetinin sırrı ise, ilk vecihten farklı bir şekilde bir öncekine atıftır. Nitekim daha önce bunu belirtmiştik. Ayrıca bu ifâde, Besmele'nin "Ba" harfinde mücmel haldeki ihtiyaç ve bağımlılığı açıklama, Hakka boyun eğmeyi ve yönelmeyi kabul, bütün önemli meselelerde Hakka tevekkülü içermektedir.

"İhdina (bizi ulaştır)" âyetinden surenin sonuna kadar olan bölüm ise, bir taleptir. Bu talebe, özellikle yaratılışın birinci gayesini teşkil eden varlık olmak üzere, ferin aslına benzerliği sırrı derc edilmiştir ki, bunun neticesi, "**Bilinmek istedim**" ifâdesiyle işâret edilen farklılaştırma ve tariftir. Çünkü yaratılış olmasaydı, yaratılmışın mertebesi kadimin mertebesinden ayırt ayrılamazdı. Bunun yanı sıra, birlik mertebesi de, pek çok çokluk hükmünü içermesi itibarıyla mutlak birlikten ayrılamazdı. Bu mutlak birliği

sınırlayacak hiç bir hüküm, onu belirleyecek hiç bir vasıf, onu açıklayacak ve izâh edecek hiç bir lisan yoktur.

Bütün bunları, kitabın girişinde belirtmiştik.

“Mağdubluk (gazâba uğramak)” sırrı ise, sûrete ait zâhirî sapmalar, ruhânî ve manevî bâtınî sapmalar, yani itidâl derecesinden uzaklaşmaktan ibârettir. Bu sapma, vücûdun başlangıcıyla sonu arasında ortaya çıkmaktadır ve bunun nedeni, isim ve varlıklara izâfe edilen hüküm ve hâllerin birbirine girmesi, bu hükümlerin bir kısmının diğerlerine baskın gelmesidir. Bu gâlip gelme ise, bunların terkibini –ki hangi terkip olursa olsun fark etmez- kendisine mahsus itidâlden çıkartır.

Bidâyet (başlangıç) ve nihâyetlerin (son) sırrını, Hakkın el-Evvel ve el-Âhir olduğunu; Hakkın şe’nlerinin de bidâyetler ile nihâyetler arasında ortaya çıktıklarını belirtmiştim, bunu unutma!

Fatiha, Ümmü’l-kitab, yani kitabın aslıdır. Daha önce, kitabın başında Fatiha suresinin mertebesini ve onun son ve değerli örnek olduğunu belirtmiştim. Zât gaybı, la-taayyünü yönünden, hiç bir hükmü, sıfâtı ve ismi olmayan, bütün zâhirî-bâtınî, ilmî-vücûdî mertebelerdeki taayyünlerden önce olan bir hâldir. Bütün işlerin varış ve bitiş yerleri, başlangıçta kendisinden taayyün ettiği şeydir, Hak ise, el-Evveldir. İşte, böylelikle, gayb mertebesine ait kâmil adâlet sırrı, Fatiha suresinin hayrete işâret eden bir lafızla bitmesini gerektirmiştir. Bu hayrete mazhar olanlar açısından bu hayretin son mertebesi, Zât gaybıyla bitişik olmuştur. Bu nedenle de bu son mertebe, Ekâbir’in nihai mertebesi olmuştur. Çünkü onların Allah hakkındaki hayretleri, diğer isim ve sıfât mertebelerini aştıktan sonra, Hakkın zâtının kendi zâtından olan en ulvî özelliklerinde gerçekleşir.

***

Zât gaybından taayyün eden varlık mertebelerin ilki, “teheyyüm” mertebesi olmuştur. Bu mertebede “müheyyemûn” ortaya çıkmıştır. Bunlar, içinde bulundukları halle, kendilerine, müşâhede ettikleri ve çokça yaklaştıkları varlığa ve de Hakkın dışındaki şeylere dair şuurlarını kaybetmişlerdir. İşte aynı şekilde, işin sonu, daha önce de açıkladığımız gibi, başlangıcı gibi olmuştur. Çünkü son, başlangıcın aynıdır. Bu nedenle Hak, kullarından seçkinlerin hâllerini, başladığı halle bitirmiştir. Bununla

birlikte buradaki son hayret ile oradaki son hayret mensupları arasında çok önemli farklar vardır. Bunları, sadece Ekâbir'den nadir kullar bilebilir.

Bu konuyu, misâllendirmiş ve ara açıklama şeklinde izâh etmiştim, onu hatırlayınız!

Aynı şekilde Hak, yaratıklarıyla olan işlerini de, küllî yönden hükmüyle kullarına muamele ettiği hal ile bitirmiştir; söz konusu hal, rızâdır. Çünkü rahmet -daha önce de açıkladığımız gibi- vücûdun kendisi olduğu için, Hakkın zâtî vasfı rızâ olmuştur. Bu nedenle bu vasfın mukâbili de, gazap olmuştur. Böylece bu iki vasıf arasında, Hakkın da zikretmiş olduğu bir önemli yakınlık meydana gelmiştir. Sonra rahmet, gazâbı geçmiş ve Hakkın zâtî vasfı olan rızâ ile ona baskın gelmiştir. Çünkü Hak, kendisi için yaratma, öte yandan mümkünlerin a'yânı hakkında ise, müsaade ettiği ve rızâ gösterdiği varlık ile vasıflanmalarından razı olmaydı, var olan şeyler mevcut olamazdı. Hak için rızânın pek çok mertebesinin olması, ifâde ettiğimiz gerçeği ortadan kaldırmaz.

Şu halde umûmî rızânın sûreti, yaratılışın ta kendisi ve bütün mevcutlara varlığın bahş edilmesidir. Bunun ardından ise vücûdun özellikleri, kendi hükümlerine göre ortaya çıkmıştır. Bunların sayısı ise, rahmetlerin sayısı gibi, yüz tanedir.

Hakkın said kulları hakkındaki nihai hükmü, kendisinin de belirttiği gibi,onlardan razı olmasıdır. Bu nedenle onlara asla gazap etmez. Böylelikle küllî yönden onları tarifi, başlangıçta onlar hakkında katından taayyün eden halle sona ermiştir. Bu, önceden taayyün eden şeydi.

Vesselam!

***

Saidlerin kendileri açısından son hâlleri ise, özü istemek olan "dua" ile bitmiştir. Bu, aynı zamanda onların ilk hâlleri idi. Çünkü onların başlangıçta bezendikleri ilk hal, Hakkın kendisiyle kendisine sual etmesinin ve de bu talebinin, zuhûr ve izhârın kemâline taalluk hükmüdür. Böylelikle bu sualin hükmü, onların hakîkatlerinde sirâyet etmiştir. Çünkü onlar, bu esnada, Hakkın nefsinde resm edilmelerinden ibâret olan "aynu'l-kurb" mertebesinde idiler. Böylece onlar, istidât lisanlarıyla hakîkatleri yönünden yaratılışı talep etmişler, bunun neticesinde Hakkın onlara olan icâbeti ise,

kendilerini yaratmak olmuştur. Daha önce yaratılışın başlangıcından bahsederken kitabın başında bu meseleyi açıklamıştık.

Böylelikle, onların nihai hâlleri de talep ile sona ermiştir. Bu talep, “Hamd âlemlerin Rabbı olan Allah’a mahsustur” kalıbıyla yapılmıştır. Nitekim Allah, “**Onların son davaları, âlemlerin Rabbı olan Allah’a hamd olsun demektir”** (Yunus, 10) âyetiyle bunu bildirmiştir. Çünkü zikredilen ilk sualin amacı, Hakkın kemâlinin zuhûr etmesidir. Bu durumda ise, kuşkusuz, hamd ortaya çıkmıştır. Bunun bir örneği, yemek yiyen veya bir şey içen kimseye hamdin emredilmesidir. Bunlar, başladıkları işi tamamladıktan sonra ham ederler.

Hak, nazil olan Kur’an-ı Kerim’i “miras” âyetiyle bitirmiştir: Çünkü, özellikle dünya hayâtında olmak üzere hüküm yönünden son isim, el-Vâris ismidir. “**Kuşkusuz ki biz, yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara vâris oluruz. Sonra bize döneceksiniz.**” (Meryem, 40)

Sana, miras hakkında bir örnek vereceğim ki, o misâl üzerinde düşünürsen, gerçekten çok mühim büyük bir ilme muttali olursun. Şöyle ki:

Güneş ve aydınlatıcı bütün cisimlerin ışınları, sadece kendilerine kesif bir cisim mukabele ettiğinde yayılırlar. En açık tahkike göre, ortada kesif bir cisim bulunmasa, güneşten asla bir ışık zuhûr etmezdi. Işınlar, güneş ve kesif sûret arasında ortaya çıkmaktadır. Bu kesafet arttığında, ışınlar yayılır ve ortaya çıkar. Bu kesafet azaldığında ise, söz konusu ışınlar kendisinden yayıldıkları cisimde dürülüp kalırlar. Buna göre ışının, üzerine yayıldığı cisimlerden kazandığı vasıfla dürülmesi, mirasın dönmesi gibidir. Böylelikle, başlangıçta kendisinden çıkan nûru, bitiştiği ve -gül suyu örneğinde belirtildiği gibi- yansıdığı şeylerden kazandığı özelliklerle güzelliği artmış olarak tekrar geri döner, bizzat sâbit olmayan ve talep edilmeyen şey, izale olur. Söz konusu şeyler, üzerlerine yayılan nûr ile ve kendilerine sirayet eden emir ile sonradan sâbit olmuşlardır. Allah Teala, şöyle buyurmuştur: “**Hakkın vechi müstesna her şey helak olacaktır. Hüküm O’na aittir ve O’na döneceksiniz.”** (Rahman, 26-27).

Kitabın başlangıcında şunu belirtmiştik ki: Zâtî kemâl, zail olmasa bile, onun kemâli isimlerin kemâliyle zuhûr eder. İsimler ise, ilim ve vücûd olarak, a’yân ile zuhûr eder şâyet a’yân olmasaydı, isimlere mahsus mertebenin kemâli ortaya çıkmazdı. Aynı şekilde Hak olmasaydı, a’yân hakkında varlık kemâli gerçekleşmezdi. Şu halde bunların hepsi, birbirlerine vâristir. Bu iki hâl, sonuçta vâris olunan veya başlangıçta benzer iki hâldir.[120]

Bütün işler, Allah’a varır.

***

İki yönden birisindeki durum, daha önce belirttiğimiz hususlarla açıklanmıştır. Diğer yöndekini ise, tam huzûr halinden sonra gerçekleşen halife atanma takip eder. Tasarruf, yaratma ve halifeliğe atanmada bâtınlık zorunludur. Vârislik ve zikrettiğimiz diğer hususlar, bâtınlık ve zâhirlik üzerinde odaklaşır. Son gaiplik ise -ki bu, Hak’ta tam anlamıyla fânî ve müstehlek olmakla gerçekleşen kemâlin gereklerinden birisidir- halifenin Rabbını kendi yerine halife ve O’nu tam olarak vekil edinmesini gerektirir. [121]

Nitekim, daha önce bütün bu konulardan bahsedilmişti, hatırlayınız!

Kâmillerin dışındaki hâlifelerin vârislikteki hükümleri ise, hilafetteki payları ve bu hilafetle ilişkilerine göre değişir. Hilafetten nasibi olan herkesin -az olsa bile- bir payı vardır.

Artık, bu konudaki ifâdelerimi hatırla ve anla!

Anlatmak istediğimiz şeyleri tam olarak anlaman, gerçekten garip bir durumdur.

Vesselam!

***

Bilinmelidir ki: Deniz, nehirlere, yer, bir şekilde kendisinden kopan şeylere; ateş ve hava da, ilk ikisiyle birlikte (toprak ve su), kendilerinden meydana gelen şeylere vâris olur. Ulvî şeyler, kâbiliyetlerde ortaya çıkan cüzî kuvvetlerine vâris olurlar. Her şey, kendisinden çıkan şeylere nispetle asalet ve küllî oluşuna göre, vâris olur. Allah, el-Cami ve Asıl olması itibarıyla, miraslara ve isimlerine ait mirasa nispetle, vârisçilerin en hayırlısıdır.

Sonra şöyle deriz:

Kuşkusuz ki Allah, sıfâtî ibâdeti, secde ile bitirmiştir. Bu secde, mahşer gününde şefaât kapısını açarken Hz. Peygamber, şefaât izni verilenlerden Hakkın diledikleri ve -şeriatta belirtildiği gibi- secde etmelerine izin

verilenlerce yapılacaktır. Bu secdenin ardında ise, herhangi bir emir ve teklifin bitişmediği sadece zâtî ibâdet vardır.

Hak, Zât'ına mahsus gaybının mertebesinden zâhir olmak ve yönelmek özelliğiyle bütün yaratıklarına gelişini, iyilerin kötülerden ayırt edileceği ve amellerin değerlendirileceği kıyâmet gününde bulutlar içinde gelmekle bitirmiştir: çünkü bu geliş, hüviyetinin gaybında Amâ mertebesine ilk gelişi gibidir. Hakkın sözü edilen ilk gelişi, zâhir olmak, izhâr etmek ve Vücûd'u kabul eden a'yânı kuşatıcı rahmeti ile "sübût" mertebesinde/hazret kalan diğer a'yândan ayırt etmek; bunun yanı sıra, her bir ayn'ın kendi istidâtları ve Hakkın onlara dair ilminin gereğine göre hak ettikleri şekilde haklarında hüküm vermek içindir. Allah şöyle buyurmuştur: "**Bugün nefsin, hesapçı olarak sana kafidir.**" (İsra, 14).

Bunu anla, kuşkusuz sadece nadir insanların keşfen bilebildiği sırlar sana açıklanmıştır.

***

Hak, aziz Kur'an'ı "inzâl" oluşu yönünden, makbûl ve merdutları ayırt eden Berae suresiyle bitirmiştir; çünkü tenezzül eden son hüküm, temyîzdir. Bundan dolayı kıyâmet günü, ayırt etme günü olmuştur. Çünkü Allah, o günde çirkini temizden ayırt edecektir: "Ki Allah pisi temizden ayırsın ve pis olanı üst üste koyup, hepsini bir yığın haline getirsin ve topunu cehenneme koysun. İşte bunlar, hüsran içinde kalanlardır." (Enfal, 37)

Allah, peygamberliği bizim peygamberimiz (sav.) ile bitirdiği gibi, şeriatların hükümlerini de bizim şeriatımız ile bitirmiştir. Bizim şeriatımızın hükmünü ise, güneşin batıdan doğmasıyla bitirmiştir. Bu, beden batısından hayvanî ruhun doğup, ilâhî ruhun nûrunun dürülmesine benzer. Çünkü güneşin genel kevnî varlıktaki konumu, hayvani ruhun bedenlerimizdeki konumuna, insân-ı kâmil yönünden Kalem-i a'lâ'nın, bedenimizi yöneten ilâhî ruh ile olan ilişkisine benzer. Buna göre, güneş batıdan doğduktan sonra hiç kimsenin imânı ve ameli kabul edilmeyeceği gibi –nitekim Allah teala "**Rabbının mucizelerinden bazısının geldiği gün, daha önce imân etmemiş yahut imânı halinde hayır kazanmamış olan kimseye imânı fayda vermez"** (Enam, 158) buyurmuştur ve bu âyet, peygamberi tarafından bu şekilde yorumlanmıştır-, aynı şekilde insanın ruhunun bedeni yönetmekten yüz çevirip, hayvani ruhunu terk etmesinin ardından da, hiç

bir amel kabul edilmez. Nitekim Hz. Peygamber (sav.), “**Kuşkusuz ki Allah, can boğaza gelmediği sürece kulun tövbesini kabul eder”** buyurmuştur.

Allah, bu ümmetteki Hz. Peygamberin zâhir halifeliğini, Hz. Mehdi ile bitirmiştir. Genel anlamda Allah’ın halifeliğini ise, Hz. Meryem oğlu İsa (as.) ile bitirmiştir.

Allah, Muhammedî velayeti, zât ve ulûhiyet arasında sâbit olan berzâhlık mertebesine ulaşan kimse ile bitirmiştir. Çünkü nübüvvetin bitmesi, ubudiyette (kulluk mertebesi) yetki sahibi olan ulûhiyet mertebesine mahsustur. Genel velayetin bitmesi ise, meliklik, terbiye, ıslah ve benzeri şeylerle âlemlerin rablığının bâtınî sırrının sahibidir. Bu sırrın genel varlık sûreti karşısındaki durumu, nefse benzer.

Binaenaleyh, bütün bu zikrettiklerimiz, ana mertebelerden ilâhî mertebenin sûretidir.

Allah, ihtisasa mazhar olmuş vâris kullarından kâmilleri ise, cem’ü’l-cem mertebesinin mazharı olan kuluyla bitirmiştir. O kul gibi kuşatıcı bir kimse yoktur ve kendisinden sonra hiç kimse, onun vâris olduğu şeyleri elde edemeyecektir. Bütün hükümleri içeren “ahirlik (sonluk)” kemâli ona aittir, bu nedenle de, Efendisinden başkası onu bilemez.

Allah, bu kulunun dışındaki diğer kimseler için hasıl olan tecellîlerini ise, zâtî tecellîsiyle bitirmiştir. Bu tecellînin zuhûr etmesiyle, Allah’a sülûk edenlerin seyri de sona ermiştir.

Allah, bu sülûğün benzeri olan haccı da, makâm etrafında tavaf ile bitirmiştir. Bu makâm, sülûk edenlerin kıblesidir.

Allah, küllî makâmlardan her birisine bir bitiş, o makâmın kendisiyle kemâle ulaştığı ve izhâr edip, ortaya çıkardığı bir sır tahsis etmiştir. Şayet, konuyu uzatmış olmasaydım, ana makâmları ve bunların kimle sona erdiğini veya ereceğini açıklardım. Fakat, hatırlatmak ve ikâz etmek için bu bağlamda bir örnek sundum. Bu örnekte, bu zevke ortak olan Ekâbir’den akıl sahipleri için yeterli bilgi vardır.

Allah Teala’nın gizlemek istediği bir şeyi, izhâr etmek mümkün değildir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: **“Size ilimden çok az şey verilmiştir.”** (İsra, 85).

Allah, doğru söyler ve doğru yola ulaştırır.

Aslî-şerî ve Kur'anî Bazı Sırlar

Bilinmelidir ki: Hakkın başta bizim şeriatımız olmak üzere şeriatlar diliyle olan hitabı, öncelikle yedi küllî kısma ayrılır ki, bunlardan her birisinin altında başka bir takım kısımlar bulunur:

Buna göre bu yedi kısmın ilki, hakîkatlerden haber vermeyi içerir, açık-gizli zarar ve faydaları açıklar. Bu ilk kısım, iki kısma ayrılır: Birincisi, akılların kendilikleriyle hemen veya bir ikâz ve hatırlatmadan sonra idrâk edebildikleri kısımdır. İkincisi ise, akılların kendi başlarına idrâk edemedikleri kısımdır. Akıllar, bu kısımdaki bilgileri idrâk edebilmede açıklayıcı ilâhî bir nûra muhtaçtırlar.

Bu özellikteki bir hakîkati zikretmedeki amaç, nefisleri ikâz etmek, himmetleri bu bilgilere ulaşmaya ve elde etmeye teşvik ve bu konuda onlara yardım etmektir. Bu ikâzın gayesi ise, insanların kolaylıkla elde ettikleri şeylerle tatmin olup, bunları nihayet zannedip, bunların ötesinde başka bir bilginin bulunmadığını düşünmemelerini temindir. Böyle düşünürlerse nefisler, duraklar ve daha fazlasını talepten geri kalırlar.

Bu kısmın içerdiği bazı bilgiler, bazen bunları daha anlaşılmaz ve kapalı kılan lafızlarla bildirilebilir. Bununla birlikte, kendisinden haber verilen şey bazen görülen, hazır olan ve farkında olunmayan ve de bu isimle isimlendirilen , bu vasıf ile nitelenen şey olduğu bilinmeyen bir şey olabilir. Bundaki sır ise, bilgilerine ulaşmada rağbeti artırmak için sırların gizemini korumaktır. Bunları talep ederken gereken ciddiyette rehavet göstermemek gerekir. Bu talep, belki de -Allah'ın yardımı ile- bunlara ve diğer sırlara muttali olma imkânı verecek, hatta bunların bilgisine bağlı olan saâdete ulaşmayı temin edecektir.

***

Çünkü insanlar şunu bilirler: Nefis bu tür bir şeyi aslını bilmeden fer olarak öğrenirse, bu sırrın ağırlığı nefiste ortadan kalkar ve bundan sonra onu öğrenir. Belki de nefis, Hakkın sıfâtlarından tazim özelliğiyle dinlediği diğer sırları ise, eğip büker, böylelikle bütünüyle o hakîkate karşı soğur ve neticede helak olur. Hatta belki de fetrette kalır ve belki de Allah'ın âyetlerini küçümseyerek ve yasaklarını hafife alarak geri döner. Bu kişinin

durumu, Hak kendisini muttali kılıncaya kadar açık bir imân ile onları dinleyen ve hürmetle onları aklında tutan kişiden farklıdır. Böylelikle imânlı kişi, bu sırları aslından öğrenir ve perdeli müminin onlara gösterdiği tazimle nispet edilemeyecek bir hürmeti bu sırlara gösterir. Çünkü bu hürmet, hiç zail olmayan ilmin neticesidir, buna karşın ilk hürmet ise, yok olacak bir vehmin ürünü idi. Böylelikle Şari ve kendisine tabi olup, bilgisinin kaynağında O'na ortak olan kimse, bu gibi bir sırrı açıklamış olsaydı, bu bilgileri küçümseyen kimsenin bu açıklamalarla şakiliğe düşmesine sebebi olurlardı. "Âlemlere rahmet"[122] olarak gönderilen bir insan, böyle bir davranıştan münezzehtir.

Zikredilen afetin sahipleri, selimliğini yitirmiş fıtratların ve ilk parıltıların mensuplarıdır: Onlar, sahîh imânın temizliği üzerinde kalamamışlar ve zâti müşâhedenin hakîkatini ve sarîh keşfi elde edememiştir. Çünkü kesin müşâhede ehli ve şuhud ehli, eşyaya hürmet eder ve onları Hakkın şeairi[123] , mazharları ve isimlerinin sûretleri diye görürler. Zorlananlar ise, isimlerin isimlerinin mertebesinde durmuştur. Onlar, isimlerin ve bu isimlerle isimlenenin hakîkatini bilemezler. Böylelikle onların hürmetleri, vehimden kaynaklanan biçimsel bir hürmet olur ki, his ve nefsin idrâki bu hürmeti ortadan izale eder.

Bu nedenle Şari (sav.), insanların himmetlerini belirttiğimiz konulardaki bilgilere ulaşmaya teşvik için ve de akıl sahiplerinin tebliğde onun yetkin gücünü öğrenmeleri için zikrettiğimiz hususu dikkate almıştır. Bu yetkinlik sayesinde o, söz konusu hakîkatleri ne gizlemiştir ve ne de ifşa etmiş, asine onları tam ibarelerle dile getirmiş, bunlar, akıllı-zeka sahiplerine maksadı tam olarak aktarabilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, bu hakîkatleri uygun isimlerle isimlendirmiştir. Bu isimlendirme, bir yandan tam açıklık ve onun getireceği zararlardan korunmuşken, öte yandan, sıradan insanların anlamasını da engellemez. Böylelikle Hz. Peygamber, bu hakîkatleri dile getirirken, nefsi zayıf kimse kutsiyet mertebesine arzu duyup, yükselsin, akıllı kişinin ise basîreti artsın diye, açıklık ve gizliliği birleştirmiştir.

Allah, ona ve içimizden onun kardeşlerine ve de doğruya irşat eden kimselere en hayırlı şekilde mükafatlar versin!

Diğer kısım ise, başka bir mesele için verilmiş örnekler kabilinden olan şeylerdir. Bunu, Hakkın bildirmesiyle, günahlardan sakınmış kimseler bilirler.

Bu da iki kısma ayrılır: Birincisi, bizzat verilen örneğin de, örneğin kendisi için verildiği iş gibi, öncelikli amaç olduğu kısımdır. Bunun nedeni,

verilen örneğin değeri ve içermiş olduğu mühim yararlardır. İkinci kısım ise, öncelikli gayenin misâlin kendisinden dolayı verildiği ve o şeye dikkat çekilen meselenin olduğu kısımdır. Bu kısımdaki örneğin içermiş olduğu faydalar ise, birincil değil, ikincil olarak amaçlanmışlardır.

Zayıf akıllılar adına korkmasıydım ve Şari'nin riâyet ettiği ve bizim de dikkate almamız gereken hikmeti gözetmiş olmasıydım, her kısımla ilgili bir Şeri mesele zikreder ve ilâhî katta o şeyin aslına dikkat çekerdim. Fakat bir örnek zikrediyoruz ve akıllı kişi için bu yeterlidir:

***

Birincil olarak amaçlanan şey, iki kısma ayrılır: Mutlak ve mukayyet. Buna göre mutlak, ilim ve varlık mertebelerini kemâle erdirmekten meydana gelen kemâldir. Buna, defalara işâret etmiştik. Mukayyet ise, her zaman ve dönemde o asrın kâmilidir. Kâmilin dışındakiler ise, bu yönden, ancak ikincil olarak amaçlanmışltır. Bununla birlikte onlar da, başka bir itibar ile birincil olarak amaçlanmıştır, ki, bunun nedenine daha önce işâret etmiştik. Bunu, yani birincil amaçla kast edilen kimseleri, zikrettiğimiz konuda ilk muhataplar takip etmektedir. Çünkü onlar, Şeri hükümlerin oklarının ilk hedefleridir. Bu bağlamda, özellikle de, Şari'nin başlangıçta ortaya koymadığı meşru bir hükmün inmesinin sebebi olanları zikredebiliriz.

Bunu anlayınız, Allah'ın izni ile doğruya ulaşırsınız.

***

Diğer kısım ise, âlemin maslahatı için amaçlanan şeylerdir. Bu maslahat, âlemin ve ehlinin âhirette korunmasıdır. Bunlara örnek olarak, dünyada, âhirette, Allah katında ve Allah'ın dilediği kimselerin katında faydalı ilim ve amelleri verebiliriz. Bu fayda, kendisinden yararlananların bedenlerini ve ruhlarını kapsar. Ayrıca, âlemin ve ehlinin korunmasıyla ilgili söz konusu maslahat, dünya hayâtı için de geçerlidir. Bu kısma örnek olarak "Sizin için kısasta hayât vardır" (Bakara, 179) hükmü, zenginlerden zekat alıp, bunları fakirlere dağıtmak, ruhbanlarla savaşmamak verilebilir. Çünkü, ruhbanlarla savaşmada herhangi bir maslahat veya cizye almak vb.

gibi, nübüvvetin sırrı, yolları ve ondan ortaya çıkan yararlar kapsamında zikredilmiş bir fayda yoktur.[124]

Yedinci kısım ise, bütünden ilk-mutlak anlamda amaçlanan şeylerdir ki, bunu biraz önce belirtmiştik. Bu kısım, bütün kısımlara sirayet eder.

Hz. Peygamber'in mirasıyla tahakkuk eden (miras-ı Mustafa) ve Kur'an'ın en büyük Ümmü'l-kitab'tan özel zevk ile tenezzül edişini bilen kimse, aziz kitabın sırlarını bilir ve onun küllî kısımlarının zikrettiğimiz kısımlarda sınırlı oluşunu anlar. Ayrıca bu kişi, görür ki; bu taksimde tam hakîkat vardır ve bunda muhatapların hali, anlayışları ve de aşina oldukları şeyler; mevtın, zaman, mekan ve ilk muhatapların halinin hikmeti, sidr-i mahdûd[125] , talh-i memdud[126] , ma-i meskûb[127] ve zıll-ı memdûd[128] gibi ilk mertebelerin saygınlığı için gözetilmiştir. Söz konusu mertebeler, Kur'an'da ve Sünnette defalarca zikredilmiştir. Ümmetin çoğunluğunun, teşvik ve benzeri konularda bu gibi ifâdelerin zâhirinden bir nasipleri yoktur. Bu ifâdenin bir benzeri de, erkeklere ait olan "gümüş bileziklerle süslenmişlerdir" ifâdesidir. Bunlar, mümin kişinin abdestin ulaştığı uzuvlarını süslerler.

Bunu anla ve düşün!

***

Şimdi de, küllî-şerî ana hükümleri zikredeceğiz. Şöyle deriz:

Helâl iki kısma ayrılır: Mutlak ve mukayyet helâl. Buna göre mutlak helâl, varlıktır (Vücûd): Çünkü varlık, kendisini kabul eden hiç bir şeyden asla men edilmemiştir. Bir açıdan mukayyet-helâl ise, mükellef insanın işlediği veya fiil-hal-söz olarak içinde bulunduğu her türlü iştir. Bu işler, dünya hayâtında yasaklanmamış, gerek bu hayâtta ve gerekse âhirette de kendilerinden dolayı herhangi bir mesuliyet yoktur.

Haram da iki kısma ayrılır: Mutlak ve mukayyet haram: Mutlak haram, Hakkın künhünü –Hakkın kendisiyle kendisini bilmesi veya görmesi gibi- ihâta etmektir. Bir açıdan mukayyet haram ise, mükellefin halinin değişmesiyle Hakkın hükmünün değişmediği her fiildir. Bu fiilin gereği, cezalandırma ve yargılamadır. Bunlara örnek olarak, şirk, ana veya oğlu nikah etmek gibi fiilleri verebiliriz: Çünkü bu tür fiiller, ölü etinin haram kılınması gibi, mükellef zaruret halinde bulunduğunda helâle dönüşebilen haramlara benzemezler. Bu ikinci tarz hüküm, mükellefin halinin

değişmesine göre değişir, dolayısıyla bu hüküm, bir durumda tespit edilir, ikinci bir halde ise, başka bir hal ile iptal edilir.

Meşru hükümlerin çoğunun durumu böyledir. Bunların sayılmasına ve meselenin uzatılmasına gerek yoktur. Zikrettiğim kısımların dışında kalanlar ise, bu kısımlara nispetle cüzî kısımlardır.

Mubah da, mutlak ve mukayyet kısımlara ayrılır. Buna göre mutlak mubah, teneffüs etmek, mekana yerleşmek ve bütün açısından hareket etmek gibi fiillerdir. Mukayyet mubah ise, su içmek ve bedenin müstağni kalamayacağı şeylerle beslenmek veya insanın zorunlu olarak kendisini koruduğu barınmak ve yerleşmek gibi fiillerdir.

Mekruh, hayır ve şerrin karışık bulunduğu her işteki baskınlıktan ibârettir. Her iki yöndeki (hayır ve şer) kuşku, herhangi bir sarîh nassa dayanmaksızın arzu, adet, aklen beğenmekle ortaya çıkar. Takvada gözetilen kesinlik ve ihtiyat, bundan sakınmayı gerektirir. Bunun nedeni ise, çoğunluğa nispetle o fiilden umulan gizli bir zarardır ki, nadir kimseler ise, o şeyin zararından ilâhî inâyet veya ilmî “iksir” sayesinde korunur. Bu özellik, güçlü nefis ve mizâç sahibi kimselerin zehirli ve benzeri zararlı yiyecekler karşısındaki durumlarında olduğu gibi, esas alınmaz. Ayrıca, bu bağlamda başka bir örnek de zararlı gıdaları ve benzeri şeyleri yiyen doktordur. Doktor, bu zararlı gıdaların zararını bir ilaç ile ve başka bir şey ile giderdikten sonra onlardan yer.

Açıkladığımız bu meselenin dili, “**Muhakkak ki iyilikler kötülükleri giderir**” (Hud, 114) âyetidir. Ayrıca Hz. Peygamberin “**Her kötülükten sonra onu yok eden bir iyilik yap**” hadisi de bu kapsama girmektedir.

Bunu bilmelisin!

***

Mendup, zararsız ve genellikle faydası umulan ya da bazı durumlarda bazı kimseler için çok faydalı olduğu ümit edilen bir şeyle karışık olduğu için, gizli veya az belirli bir faydası olduğu zannedilen her iştir. Mendup, adeta, mekruhun zıddıdır.

Hz. Peygamber, iki durumu da birleştiren bir kaideye dikkat çekip, şöyle buyurmuştur**: “Bir adam Allah’ı gazaplandıracak bir kelime söyler, bu kelimenin nereye ulaşacağını bilmez, böylece o kişi o kelimesinden dolayı Cehennemde yetmiş kuyuya düşer. Bir adam da, Allah’ı razı**

eden bir kelime söyler, onun nereye varacağını bilemez, böylece bu kelimesinden dolayı 'illiyyîn' derecesine yazılır."

Başka bir rivayette ise, **"Allah bu kelimesinden dolayı o kişiye kendisiyle karşılaşacağı günde rızâsını farz kılar"** buyrulmuştur.

Nasih (hükmü kaldıran) ve mensuhun (hükmü kalkan) sırrına gelince; nasih, hükmü sâbit olan ismin hükmüdür. Bu ismin saltanatı herhangi bir şeriatta taayyün ettiğinde, şeriat bu ismin hükmü devam ettiği sürece devam eder ve o şeriatın bu ismin dairesinin içermiş olduğu hakîkatleri ifâdesi, bu ismin hükmünün sürmesine bağlıdır.

Mensuh ise, Haktan belirli bir gurup adına şeriatın feleğinden daha küçük feleği olan herhangi bir ismi yönünden beliren her hükmün ifâdesidir. Bu ismin hükmü şeriatta ortaya çıkar ve Hak, bu ismin hükmünün, kendisinin ortaya çıktığı şeriatın devrinin ve zamanın sona ermesinden önce bitmesini gerektirmiştir. Buna göre, önceki meselede hüküm sahibi olan isme mukâbil bu ismin saltanatı ortaya çıktığı vakit -ki bununla birlikte bu şeriatın kendisine dayandığı isme dahil olurlar- önceki ismin hükmü sonradan gelen isme katılır. Böylece, geç gelen ismin saltanatı ortaya çıkar ve devri devam ettiği süre devam eder.

Nitekim Hak, bunun kaynağına Peygamberin diliyle dikkat çekmiştir: "**Benim rahmetim, gazâbıma baskındır**."

Muhkem ise, bizâtihî açık olan şeydir. Ayrıca o, Hakkın "ilah", âlemin ise "meluh" olarak gerektirdiği şeylerdir.

Müteşabih, bir açıdan Hakka, bir açıdan ise âleme nispet edilmesi mümkün olan şeylerdir. Bu bağlamdaki hüküm, nispet ve izâfetlere göre değişir.

***

Bunu anlayınız. Kuşkusuz ki, ilâhî mertebelerde meşru hükümlerin asıllarına dikkatinizi çektim. Hakkın şeriatların diliyle ve bütün şeriatlar üzerine ve bütün peygamberlerin zevkine hâkim olan bizim şeriatımızın diliyle kullarına olan hitabını size bildirdim.

Artık sen de, dikkatini çektiğim meselenin önemini ve müntesip olduğun peygamberin kadrini idrâk et, onun şeriatının haklarını yerine getir. Çünkü Muhammedî şeriatın haklarını tam olarak yerine getirip, Hakkın kendisini o şeriatın edeplerini layık oldukları tarzda gözetmeyi nasip ettiği

kimseye Hak, bütün önceki şeriatlarda Hakkın gizlemiş olduğu sırları açıkça gösterir. Bu kişi, bu sırlarla ve ayrıca bunlardaki Allah'ın emrinin sırrıyla tahakkuk eder. Böylelikle bunlarla hüküm verir, bunların dilediği hal ve özellikleriyle zuhûr eder.

Bununla birlikte, kuşatıcı ve ihâta edici Muhammedî şeriatın hükümlerinden de dışarı çıkmaz. Şayet o şeriatın adâbından yükselip, zâhirî adâbından bâtınî adâbına terakki ederse, bu adâbın rûhânîliğine eklenirse ve Hakkın seçkin kulları ve kâmil mümin kardeşleri arasına katılırsa, onların tattığı hakîkatleri tadar, eşya hakkında ve eşyada onların verdikleri hükümlerle hüküm verir.

İşte bu, Allah'ın fazlıdır. Allah, onu dilediği kullarına verir. Allah, büyük ihsan sahibidir.

Sonuç

Bu bölüm, bütün hikmetleri içermektedir

ve kitabın sonu olmaya uygundur.

Bilinmelidir ki: Bazı şeyler vardır ki, onlar, hükümleri, mertebeleri ve sıfâtları yönünden ilmen sayılamazlar, müşâhede edilemezler ve görülemezler. Bazı şeyler de vardır ki, görülmeleri, herhangi bir şeye taallukları ve de kendi şe'nleriyle sınırlanmayı kabul etmeleri yönünden müşâhede edilir ve görülür. Söz konusu şe'nler, bir itibarla "isimler" ve "mertebeler", başka bir itibarla ise "sıfâtlar" diye isimlendirilirler.

Bununla birlikte onu ihâta etmek ve hakkında sınırlayıcı hüküm vermek mümkün değildir.

Haktan olan payımız, bu kısımdır. Bu hale tercüman olan bir şair şu mısrada ne güzel söylemiştir:

Gözler senin güzelliğini gerçek üzere görmüştür
Akıllar ise, onun künhüne sahîh anlamda erişememiştir

***

Bilinmelidir ki: Farklı şe'nleri vb. itibarıyla çeşitli vecihleri olan herhangi bir varlığı tam olarak bilmek, bu vecihlerin değeri ve ulvîliğine göre veya şerefin nedeni olan dereceden uzaklığa veya vecihlerin, nispetlerin ve tafsili hükümlerin fazlalığına bağlıdır. Bu fazlalığı şöyle örneklendirebiliriz: Zeyd'in ilmi, beş yöne taalluk eder, buna karşın Bekir'in ilmi, o varlığın on vechine ilişir.

Hakîkati mâhiyeti açısından kendinde bulunduğu hale göre bilmek ise, Hakkı bilmek hariç, bu bilmede bilenler arasında hiç bir üstünlük, farklılık ve çeşitlilik olmaz. Hakkı bilmek ise, böyle değildir, çünkü Haktan ilim veya müşâhede olarak idrâk edilen, Haktan taayyün eden ve a'yana göre sınırlanan şeydir, ya da, birbirleri için zâhir olan şe'nlerine göre veya Hak bunlarla ve onlara göre zuhûr etmiştir, ya da bu şe'nlerin bir kısmı diğerlerini ve Hakkı da kendi açılarından idrâk etmiştir de diyebilirsin.

Bu miktar, lizâtihî taayyün etmeyen ve de lizâtihî hiç bir şeyin de onda taayyün etmediği Gayb'tan taayyün eden şeydir.

Taayyün, taayyün dışı olan Gayb'ten sürekli devam eder. Çünkü, Hakkın tecellîsini kabul eden ve onu belirleyen mümkünlerin bir nihayeti yoktur. Şöyle de diyebiliriz: Hakkın zuhûrunun taayyün ettiği ve çeşitlendiği şe'nlerinin bir nihayeti yoktur. Hak, daha önce de belirttiğimiz gibi, tecellîgâha, onun sıfât ve hükmüne tabidir.

Bunu anlayınız; bu kelimelerde size bildirdiğim hakîkatler üzerinde düşünürseniz, garip şeyleri idrâk edersiniz.

****

Bilinmelidir ki: Allah, bu kitabı tamamlamayı nasip edince, kulunun kulluk diliyle Rabbine şükretmesi gerekmiştir. Bu kitaba, hikmetlerin özleri, latif hakîkatler yazılmıştır. Bunlardan maksadı ancak büyük muhakkiklerin yoluna katılanlar süzebilir. Bunun yanı sıra, bu bilgilerin kaynağına, membaına, hazinesine ve kökenine de muttali olmak gerekir.

Şükür mertebelerinin en üstünü, O'nun hakîkatini ve sadece Hakkın Efendi ve nimet veren olduğunu bilmektir. İşte ben, şükür ve şükrün gereklerine, hükmü bütün sıfâtlara da şamil olacak ve kemâl zevkine işâret edecek şekilde dikkat çekeceği, sonra da benimle izhâr ettiği, öğrettiği, bildirdiği ve açıkladığı şey ile Rabbime tazarru edeceğim:

Şükür, Hakkın sıfâtlarından birisidir, çünkü Hak eş-Şekûr'dur. Onunla, yani şükür ile tarif ve mukayyet övgü ortaya çıkar.

Şükrün iki sebebi vardır: Birincisi minnet kabilinden başlangıçta ulaşan nimet ve "**Size ulaşan her nimet Allah'tandır"** âyetinin sırrını düşünmekle yapılan şükür. İkincisi ise, sabır karşılığında gelen ihsandır. Ayrıca bu ihsan, kulu imtihan etmek, yaratılışının özünü sürekli maruz kaldığı şe'nlerin tesirlerinden ayıklamak için kula ulaşır. Kulun Hakka şükrünün neticesi olan bu ihsan, bu sayede kulun daha fazla ihsana mazhar olmasını gerektirecek şekilde, onda başka bir şükür meydana getirir. Binaenaleyh, iş daima rablık mertebesi ile kulluk mertebesi arasında döner durur. Böylece, şükrün hakîkati bütün hükümlerinin kulun makâmında zikredilen tarzda gerçekleşen ayıklama ve tereddüt ile zuhûruyla tamamlanır. Bunun neticesinde ise, kulun ve özelliklerinin kemâl hali, ilâhî kemâl özelliğiyle zuhûr eder.

İşte, Hakka ve halka nispet ve izâfe edilen bütün hal ve vasıflarda da durum böyledir. Bunlar Hakka ve halka, "cem'" ve "siva" diye isimlendirilen makâmda ortaklık ve perde makâmında âleme nispetle "ortaklık" diye isimlendirilen tarzda nispet ve izâfe edilir. Çünkü sıfât, rablık mertebesi ile kevnî mertebe arasında gider gelir. Varlık olarak Hakkın mertebesinden başlar, taayyün olarak da kevn mertebesinde ortaya çıkar. Söz konusu sıfât, temizdir, mukaddestir ve mutlak anlamda kabul edicidir. Başlangıçta âlemde "ayn" hükmüyle taayyün etmiştir. Bu ise, sadece taayyünün kendisidir.

Bu sıfât, kevnî varlık alanına girdiğinde ise, aslî temizliği ile kevnî hükümlerin gerektirdiği boyanma arasında bir baskın gelme mücadelesi başlar. Kevnî hükümler, farklı hakîkatleri yönünden kabul-ret, tesir-teessür, sınırlama-ıtlak, bâtınlık-zuhûr olarak bu boyanmayı gerektirirler. Buna göre bu ilâhî sıfâtın eseri, amaçlanan tecellîgâh olan beşerî tavır ve makâmda zuhûr etmekle kemâle erinceye kadar böyle devam eder. İnsan da bu sıfât yönünden başka bir hal ve özellik kemâli kazanır ve onunla birleşip, ilâhî tavra yükselir. Burası, ahadiyyü'l-cem mertebesidir.

Kemâlin sırrı bütün isim, sıfât, hal, mazhar, mertebe, zaman, mevtın açısından ilâhî ve kevnî her iki makâmda da zuhûr edince ve kul iki tavrın hükmüyle tahakkuk edince -ki bu iki tavır, Hakkın mertebesi yönünden mutlaklık ve kulluk mertebesi yönünden ise sınırlanmadır- bunun ardından kul takyitte, Hak ise, mutlaklıkta sınırlanır.

İşte bu durumda, maksat olan birleştirici kemâl, övülen makâm ve de ihsan edilen nimetler zuhûr etmiş olur.

***

Allah'ım! Sen şunu bildirdin ki: Her övgü sahibinin övüleni övmesi, övüleni tarif etmektir. Bu tarif ya, zât veya sıfâtları veya halleri veya hepsinin toplamı yönünden yapılmış bir tariftir. Bunların hepsinin veya bir kısmının senin celâline layık olduğu tarzda ortaya çıkması, ancak senin yardımın ile mümkün olabilir. Çünkü sen, kendini bildiğin tarzda, kendinin dışındaki kimselere malûm değilsin.

Biz, tarif veya başka herhangi bir konuda isabet etsek, bu durumda, methinin sûretini, övgünün hakîkatlerini ve şe'nlerinin ve isimlerinin hükümlerini veya zâtının dilediğin hallerini veya bekâsının kisvelerini bizde

izhâr ettiğin için isabet eden sensin. Şayet hata etmişsek veya eksik bıraktıysak, bundan dolayı da kınanmamamız gerekir. Çünkü bizler, kendi özelliğimize ve istidâtlarımıza ve ilmimizin nihayetine göre şunu bildik ki: Senin için ispat ettiğimiz veya senden nefyettiğimiz her şey, sana layık bir kemâldir veya sana nispeti uygun bir şeydir.

Allah'ım! Bütün hamdleri içeren ve na'tlardan, hükümlerden ve tasavvurlardan münezzeh hamd, kendi adına razı olduğun ve bu hamdi yapmasını veya vasıtasıyla bunu kemâle erdirmek istediğin kullarından razı olduğun tarzda sana aittir. Bunun kemâle erdirilmesi, bizim isabet ettiğimiz hükümler ve tariflere göredir. Bu hüküm ve tarifler, bizim idrâk vasıtalarımızın zâhirinde ve bizden sana izâfe edilmiştir.

Allah'ım! Senden gelenleri kabul makâmında bizim adımıza ikâmet etmen yönünden Senden kabul ettiğimiz şeyler yönünden hamd, yine sana aittir. İşin sonu sana aittir. Tam edeb makâmında ve o edebin diliyle, azametinin ve celâlinin gerektirdiği hakkı ihlal etmemiz ve de senin künhünü ihâta etmekten aciz ve eksik olduğumuz ve senin sırrına muttali olmaktan, senin emrini öğrenmekten affını dileriz. Çünkü ilim ve benzeri sıfâtların bize izâfe edilişi yönünden bizler bilmeyiz ve tarif esnasında hamd ve senâya gücümüz yetmez. Bu hamd, bizimle zuhûr eden en yetkin ifâdesidir.

Şayet, daha istidâtlı, ihâtalı ve bilgili olsaydık, bu hal, bizim ile ve bizden zâhir olurdu. Çünkü, senin zuhûrunu dilemediğin gizli hiç bir şey yoktur. İşin başı ve sonu, mücmel bâtını ve zâhiri sana aittir. Bundan sonra seni bir şeye hasredersek ve duraksarsak, bu sonluluk bize aittir, sana değil. Ayrıca bu sonluluk, sadece bizim cihetimizdendir ve bunda şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü bizim bildiğimiz şudur: Sûreti senin ilminde tam olarak zuhûr etmiş her malûmun hükmü, bizde ve senin mertebende zuhûr etmelidir. Bunlardan birisi de, nihayetin mânâsının ve bununla nitelenen herhangi bir şeyin sâbitliğidir. Öyle ki, akıllar senin celâlinden dolayı bunu sana nispet etmeye cesaret edemez. Halbuki biz, sonluluğa ehiliz, çünkü üçüncü bir kimse yoktur. Bundan dolayı da kınama olmaz.

Bizden başkasına nispet edilmesi sahîh olmayan bir şey ile zuhûr edersek, bunda da mazuruz, bu bizim mazeretimiz ve halimizdir. Bununla birlikte, dilin ulaştığı her şey, zemmedilir, isim ve özellik yönünden eksiklik ile nitelenir. Bütün bunlarla birlikte, bizler mertebeler, haller ve sırların dilleriyle itiraf etmekteyiz ve bize öğrettiğin kadarıyla şunu bilmekteyiz: Kesin hüccet, bütün mertebe ve makâmlarda senden "başka" kıldığın

kimseye karşı sana aittir. Çünkü hiç bir şey yoktur ki, irâde ettiğin şeylerin taayyünleriyle tecellîlerinin nûrlarını yaymak ve senin zuhûrlarının mertebelerini tamamlamak için var olmuş olmasın. Yoksa senin dışında herhangi birimiz, bir şeyin gerçek anlamda cüzî veya küllî olarak kendisine nispet edilmesine hak sahibi olamaz.

Her şey sana ait iken, nasıl olur da böyle bir şey sahîh olabilir? Üstelik sen, kendi hallerinin sûretlerinde zuhûr edensin. Bunlar, senin şe'ninin tafsilleri, zâtî ilminin genişliğinin ve senin gizli sırlarının ihâta özelliğinin yayılmasıdır. Böylelikle senin celâlinin ve cemalinin üzerine hâkim olan kemâlin bütün hal ve isimlerin tahsisini, mutlak şe'ninden kendisini ayırt eden özelliğiyle beliren her şeyi izâfe etmeyi, onu bir resim ile tavsif ve tarifi gerektirmiştir. Böylelikle, taaddüt ortaya çıkar ve zât gaybında gizli halde bulunan genişliğin zuhûr eder. Bu, senin zuhûrunun çeşitlenmesi ve yenilenmesine bağlıdır.

Buna göre, şe'ninin bir payının hükmü zâtının ahadiyetinin hükmüne gâlip gelirse –ki bunun nedeni o kişinin sapmış olmasıdır-o kişi, alimlerden sayılsa bile idrâk ettiği şeyi şe'ne, hatta özelliğe nispet eder, o şe'nin isminden ve resminden gerçeğin dışında bir tanım vehmeder. Bu tanımın hükmü, senin o kula yönelik razı olduğu ve olmadığı imtihanlarının kisvelerine döner. Nitekim aziz kitabında şöyle buyurmuşsun: "**Sizi iyi ve kötü ile imtihan edeceğiz, sonra bize döneceksiniz.**"

Senin zâtının hükmüyle kalıp, senin zuhûrlarının renklerinin kendisini tesiri altına alamadığı ve ezemediği kimsenin ise, müşâhede ve mârifeti sahîh olur. Bunlar, şe'nlerinin çeşitli hükümleriyle sana aittir. Şe'nlerin ise, senin isim ve sıfâtlarındır. Bu kimse, ortadan herhangi bir tarafa sapmaz. Böylece, varlık dairesinin merkezine ve odağına yerleşen kimselerden olur.

Allah'ım! Senden ilmimizin yettiğince şunu dileriz: Bizi, bir sıraya koyma ve ehl-i sıdk ve iftiracılarla yan yana koyma. Aksine, bizim taayyün etmemizi istemişsen, bir emir ve memur kaçınılmazdır. Bu durumda, senin bizim için taayyün etmen, kendi taayyününe, ayrıca kendinden kendin için seçtiğin tarza ve sana veya kendisine nispet itibarıyla onun taayyün etmesini dilediğin kimselere göre olsun.

Çünkü sen bizi bu işe ehil kıldın ve bu sırra muttali eyledin. Artık, bizi yerleştirdiğin her halde bize kefil ol. Bu haller, bizim sâbit olmamızı, herhangi bir şeyin bizim için sâbit olmasını veya bizden onu talep eder. Böylece her türlü sıkıntıdan selamet, her beladan azatlık ve kurtuluş elde ederiz.

Bizim elimizden tut, her şeye karşı bize vekil ol! Senin kendi adına bizim için razı olduğun işlerde bize yardım et. Ayrıca bizim de, muhabbetinin en kâmil mertebelerinde ve rızânın en ulvî derecelerinde senden tam olarak razı olmamızı sağlayacak şeylerde bize yardım et.

***

Kitap tamamlanmıştır.
Allah hakkı söyler ve dilediklerini doğru yola ulaştırır.
Bütün iş, Allah'a aittir. O, el-Evvel, el-Ahir, ez-Zâhir ve el-Bâtındır.

[1] Konevî, genellikle, bu gibi ikili veya bazen üçlü terimleri isim veya sıfat tamlaması olarak kullanır. Bu terimler, bazen bir mertebenin veya varlığın farklı işlevlerini tanımlarlar. Burada, ilmî-nurânî diye isimlendirilen "gaybî" mertebe, Hakkın kendi isim ve sıfatlarını bildiği ilâhî ilim mertebesidir. Bu mertebe, aynı zamanda Hakkın eşyanın hakikatlerini de bildiği mertebedir. Burada Konevî, ilim ile nûr arasında bir özdeşlik kurmaktadır ki, bunun nedeni, ilim ile nûr, bunun mukâbilinde ise cehalet ile zulmet ya da karanlık arasındaki ilişkidir. Konevî, ilmi "varlık tecellîsi" veya sadece "vücûd" ile de özdeşleştirir. Böylece eşyanın ilâhî ilimde bilinmesi, onların "adem/yokluk" halinden ilâhî ilimde "sübût" haline getirilmeleriyle aynı sürece verilen isimdir.

[2] Bu mertebe, vahdet-i vücûd ıstılahında "taayyün-i evvel" veya "vahidiyet" mertebesi diye isimlendirilir ve bu mertebede Hak, kendi gaybında müstehlek olan isim ve sıfatlarını birbirinden temeyyüz etmiş halde bilir.

[3] Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an.

[4] Konevî, ilâhî isimleri iki kısma ayırır: Bunların bir kısmı, aslî-ana isimlerdir. Bunlar, hayât, irâde, ilim ve kudrettir. Bunların dışındaki isimler ise, sayı olarak sınırsızdır. Hakkın isimlerinin sonsuz olmasının nedeni veya bunun neticesi, varlıkların sonsuz olmasıdır: çünkü, Konevî'nin de belirttiği gibi, varlık türleri ilâhî isimlerin ve sıfatların mazhar ve sûretleridir.

[5] Bu konu, Sadreddin Konevî'nin varlık anlayışının en önemli yönlerinden birisini teşkil etmektedir. Bütün varlıklar, ilâhî isimlerin mazharları oldukları gibi, her varlık ilâhî mertebelerden bir isme dayanır. Bu isim, o varlığın Tanrı ile olan ilişkisini belirlediği gibi, bu isim de o varlıkta tasarruf sahibidir. Bu isim, o varlık için "rabb-ı has" diye isimlendirilir. Bu isim, aynı zamanda o varlığın Tanrı'yı bilmesini de temin eder. Bu yönüyle Konevî, ilâhî isimleri Tanrı'nın bilinmesinin "anahtarı/miftah" sayar.

[6] Konevî'nin burada ifâde ettiği düşüncesi, varlık ve zuhûr meselesini en iyi bir şekilde açıklandığı "ayna" sembolüyle daha anlaşılır hale gelebilir. Konevî'ye göre, zuhûrun gayesi Tanrı'nın kendi sıfat ve isimlerini bir "ayna" mesabesindeki bir mazharda görmek istemesidir. Bütün âlem Tanrı için bir ayna olduğu gibi, âlemdeki her bir tür de, kendi kâbiliyet ve istidadı oranınca Tanrı'nın herhangi bir isminin kemâlini yansıtan bir aynadır. Burada Konevî, güneş ve güneş ışınlarının yeryüzünü aydınlatması ile, Tanrı'nın tecellîlerine –ki aslında bu tecellî tektir- mazhar olan varlıklar

arasında bir ilişki kurar. Buna göre, yeryüzünde güneşi en iyi alan kısım, güneşin tam hizasında bulunan kısımlar olduğu gibi, Tanrı'nın tecellîsini tam olarak alabilmek de varlık dairesinin merkezinin hızasında bulunmaya bağlıdır. Bunun zıddı ise, "etraf" yeni kenarlarda bulunmaktır. Konevî'ye göre bu mertebenin sahibi, başka bir ifâdeyle ilâhî mertebe dairesinin tam hızasında bulunan kimse, varlığın gayesi ve nihai hedefi olan insân-ı kâmil, yani Hz. Peygamberdir. Dolayısıyla, onun kelâmı de diğer varlıklara göre daha güçlü ve etkilidir.

[7] Konevî, Tanrı'ya herhangi bir şekilde "zorunluluk" yüklememek için Hakka teveccühü ilâhî bilgilere ulaşmanın bir vesilesi sayıp, bunu bir zorunluluk olarak görmemek için dikkatli bir üslup kullanmaktadır. Buna göre, şayet "Ba" harf-i cerrine kullanmış olsa, teveccühün herhangi bir şekilde Tanrı'nın ikrâmında tesir edeceğini belirtmiş olabilirdi, bunun yerine Konevî "inde't-teveccüh" diyerek sebeplerin sadece "vasıta" olduklarını belirtmiş olmaktadır.

[8] "Bileği bıçağı keskinleştirdiği gibi, teveccüh de basîreti keskinleştirir. Basîret keskin ve temiz olduğunda, bıçakta kesme kuvveti yarattığı gibi, Allah basîrette de bir "fetih" yaratır" (Abdülkadir Ata).

[9] Abdülkadir Ata, bu noktada Konevî'nin ilâhî sırların bir kısmını saklamayı tercih etmekle şeyhi İbnü'l-Arabî'yle çeliştiğini iddia etmektedir. Çünkü ona göre İbnü'l-Arabî, sûfînin nail olduğu bilgileri muhatapların durumunu dikkate almadan izhâr etmiştir. Bunu teyit için de İbnü'l-Arabî'nin şöyle bir ifâdesini aktarmaktadır: "Rical'de (:sûfîler) herhangi bir ayrım yoktur. Onlar bilgileri ortaya koyarlar, hiç kimseyi ondan mahrûm etmezler. Çünkü onlar bilirler ki, herkes bu ilimlerden sadece kendi ehliyeti oranında nasiplenebilir. Bu ise, Allah katından olan bir anlayıştır. Onlar, ilâhî ahlaka uyarak, bu ilimlerde dalâlete düşecek veya hidâyete ulaşacak kimseleri dikkate almazlar." Ata, bu ifâdeyi İbnü'l-Arabî'nin el-Abadile isimli eserinin Abdullah b. Salih b. Abdülhamid'den söz edilen bölümden aktarmaktadır. Bunun ardından ise, aynı eserden başka bir örnek vermektedir: "Racul, ilimde ebedî olarak bast edilmiştir/mebsut." Bunun ardından İbnü'l-Arabî'nin Kur'an'ın muhataplarının inkâr edip veya kabul edip etmeyişlerini dikkate almadan kendisini izâh edişiyle sûfîlerin tavırlarını kıyaslamaktadır. Bkz. İcazü'l-beyan, s. 102. Doğrusu, Konevî ile İbnü'l-Arabî arasında bu noktada bir görüş ayrılığı olduğunu ileri sürmek, yanlış bir değerlendirmedir. Gerçi İbnü'l-Arabî'nin aktarılan ifâdelerinden bu gibi bir izlenim almak mümkündür. Ancak bizzat İbnü'l-Arabî, sûfîlerin

çeşitli nedenlerden bilgilerini gizlediklerini veya sadece kendilerinin anlayacakları bir dille bunları ifâde ettiklerini belirtmektedir: “Allah, mahlukatını yarattığı zaman insanlığı çeşit çeşit yaratmıştır. Alim vardır, cahil vardır. İnsaflısı, inatçısı vardır. Zalim ve mazlum vardır. Hâkim ve mahkum vardır. Hükmeden ve hükmedilen vardır. Kendisini Allah’a kulluğa adamış, vehb-i ilâhî yolundan Allah’ı bilen ehlullah’a karşı şekilci alimlerden daha katı ve şedit kimseler yaratmamıştır. Vehb-i ilâhî, kendilerine Allah’ın yaratıklarındaki sırlarını bahş eder. Kitabının anlamlarını, hitabının işâretlerini onlara açıklar. Onların bu insanlara karşı durumu, Firavunların peygamberlere karşı durumu gibidir. Hal böyle olunca, arkadaşlarımız işâret diline yönelmiştir. Onların Allah’ın kitabını izâhları, hakikat ve faydalı anlamların yorumu olsa da, işaretlerden ibârettir. Bu işaretleri, Kitabın kendi dillerinde nazil olduğu dilcilerin bilgilerine ve genel anlayışa arz etseler bile, hepsi kendilerine racidir. Allah onlar için Kur’an’ın iki veçhini birleştirmiştir.” (Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı, Muhammed Abid el-Cabiri, s. 383 vd.; Kitabevi, 1999) Aslında bu tavır, bütün tasavvuf tarihinde genel bir olgu olarak gözükmektedir. Bu bağlamda bazı sûfîler, ehil olmayanlara ilâhî bilgileri ve sırları söylemeyi eleştirmişlerdir.

[10] “Tahkik”, kelime anlamıyla bir şeyin gerçeğinin açıklanması, araştırılması demektir. Ancak, Konevî’nin terminolojisinde “tahkik” daha özel bir anlam taşır ve kâmil sûfîlerin ulaştıkları nihai bilgileri ve bunlardan oluşan ilme verilen bir isim haline gelir. Bu bağlamda, Konevî “ilm-i tahkik” ten söz ettiği gibi, bu ilmin mensupları da “muhakkiklerdir”, ayrıca Konevî, “tahkik” kaidelerinden de söz eder. Bu kaideler, Konevî’ye göre, sûfîlerin müşâhede ve keşiflerinde elde ettikleri bilgileri değerlendiren bir miyar mesabesindedir. Bu yönüyle, “tahkik” kelimesinin özel bir ilim dalı anlamında kullanılmasını İbn Sebin’de de görmekteyiz.

[11] Taayyün-i evvel mertebesi, isim ve sıfatlar mertebesi.

[12] Varlık mertebeleri, birbirleriyle asıl-fer ya da tabi-metbu ilişkisi içindedir. Buna göre bir alt mertebe, kendisinden önceki mertebeye tabi olduğu gibi,kendisinden sonraki mertebeye nispetle de metbu mesabesindedir.

[13] Mutlak anlamda gayb mertebesi, La-taayyün mertebesidir ki, bu mertebeye dair hiç bir bilgi söz konusu olamaz. Bunun dışındaki mertebeler ise, kendisinden önceki mertebeye göre izâfî gayb veya şehâdet diye isimlendirilir.

[14] Hak, Konevî tarafından Vücûd-ı Mutlak diye isimlendirilir. Buna göre, Vücûd-ı Mutlak'ın belirli varlık mertebelerinde sınırlanması ve taayyün etmesi, izâfî varlıkları meydana getirir. Konevî, özellikle Miftahü'l-gayb'da belirttiği gibi, hiç bir şey kendisinden bütünüyle zıt bir şeyi meydana getiremeyeceği gibi (özellikle, tahkik kaidelerinden ikincisi bu meseleyle ilgilidir), hiç bir şey kendisinin aynı olan bir şeyi de meydana getiremez, çünkü böyle bir şey bir şeyin kendisini tekrarlaması, elde olanın üretilmesi demektir ki, bu totolojidir. Şu halde, âlem ya da izâfî varlık, Hakka bazı yönlerden benzer, bazı yönlerden ise ondan farklıdır.

[15] Nefes-i Rahmanî, Vücûd-ı Mutlak'tan eşyanın hakikatlerine yayılan varlık tecellîsidir. Bu tecellî, bütün varlıklar arasında müşterektir ve her bir varlığın hakikati, bu tecellîyi kendi istidât ve kâbiliyetine göre "kabul" eder.

[16] "Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim/ahbabtü ve halkı yarattım ki onunla bilineyim" hadisinden türetilen ve varlığın başlangıcını ve gayesini ifâde eden bir terim.

[17] Mutlaklık ve mukayyetlik ya da Varlığın mutlak ve izâfî yönleri; bu, imkân ve vücûb diye de ifâde edilebilir.

[18] Konevî, son derece sistematik üsluba sahip bir sûfîdir. Onun üslubunun bir özelliği, kitabın sonunu başındaki konuya bağlaması konusunda sıkça yaptığı ikâzlar ya da daha önce zikredilen herhangi bir kaideye atıf yaparak "daha önce tahkik kaidesinde zikrettiğimiz gibi .." ifâdelerle sürekli bir kaide ve genel sistem içerisinde görüşlerini açıklamasıdır.

[19] Bu noktada Konevî, tasavvufun özel meseleleri karşısında insanların benimsemeleri gereken genel bir tavır önermektedir. Buna göre, bir insan mânevî bir yetkinlik derecesine ulaşıp, okuduğu şeyleri tam olarak zihninde yerleştirdiğinde bunlar üzerinde düşünmelidir. Bu düşünmenin neticesinde herhangi bir fayda veya menfaat elde ederse, bundan dolayı Allah'a hamd etmelidir. Nitekim âyette, "Kim hayır bulursa, Allah'a hamd etsin ve kim bir eksiklik bulursa bunu kendinde arasın" denilmektedir. Fakat insan, bu süreç sonunda kendisine göre yanlış olan ve doğru bir tevilini bulamadığı bir takım sonuçlara ulaşırsa, bu durumda da bunları hemen inkâra yeltenmemelidir. Aksine, kendi bilgi ve görüşünü mutlak hâkim ve otorite saymayıp, bunların da olabileceğini kabul etmelidir. Benzer ifâdeleri İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim el-Cili'de de görmekteyiz. İbnü'l-Arabî, muhakkik sûfîlerin itikadi meseleler hakkındaki görüşlerini

izâh ettikten sonra, sıradan bir mümine şayet bu fikirleri kabul edemiyorsa, en azından bunları inkâra yeltenmemesini tavsiye eder. İbnü'l-Arabî, ilimleri, aklî ilimler, hal ve ahval ilimleri ve nihayet esrar ilimleri diye üçe ayırıp her birisi hakkında takınılması gereken tavrı belirtttikten sonra, esrar ilimleri karşısında genel insanların ve akıllı-lebîb kişilerin tavrını şöyle olması gerektiğini belirtir: "Bu gibi bilgileri veren kişinin bilgilerinin genel insanlarca/avam kabul edilmesinin şartı, bu kişinin 'masum' ve 'sadık' olmasıdır; bu, genel insanların o kişinin verdiği bilgileri kabul etmesinin şartıdır. Akıllı-lebîb ve kendisine hayır isteyen/nasıh kimse ise, bunları reddetmez, fakat şunu söyler: 'Böyle bir bilginin olması veya olmaması mümkündür.' Kendilerine 'masum/peygamber' olmayan birisi böyle bilgiler/esrar getirdiğinde bütün akıl sahiplerinin böyle hareket etmesi gerekir; gerçi bu kişinin verdiği bilgiler, özünde doğru olabilirler. Fakat bu bilgileri işiten kimsenin o kişiyi tasdik etmesi gerekmediği gibi, yalanlaması da gerekmez, bunun yerine hükümsüz kalır/tevakkuf. Şayet bu bilgileri tasdik ederse, herhangi bir zarara uğramaz. Bu kişi, aklın mümkün görüp, Şeriatın da hakkında sustuğu herhangi bir bilgi getirirse, bu durumda bu bilgiyi asla reddetmememiz gerekir; aksine onu kabul etmede muhayyer davranırız." (Geniş bilgi için bkz. el-Fütûhâtü'l-mekkiyye, c. I, 140-41 (Osman Yahya Neşr).

[20] Necm suresinde, Hz. Peygamberin miracı ve ilâhî huzûrda bulunuşunu anlatan âyete telmih yapılmaktadır: "En yüksek ufukta iken doğrulmuş, sonra da yaklaşıp inmiştir. İşte o zaman araları iki yay arası kadar, belki de daha da yakın olmuş, o sırada da Allah, kuluna vahyedeceği şeyleri vahyetmiştir." (Necm, 9-10)

[21] Sadreddin Konevî'nin tasavvuf tarihindeki konumunun ve tesirinin tam olarak anlaşılabilmesi için, burada zikrettiği "her gurubun kendi asıl ve öncülleri vardır" ifâdesiyle mesela ilk dönem önemli klasiklerden birisinin yazarı olan Kuşeyri'nin "her gurubun kendisine özgü ıstılahları vardır" [Bkz. Kuşeyri, Risale, s. 179 (Ter. Süleyman Uludağ)] ifâdesini karşılaştırmak bir fikir verebilir. Kuşeyri, tasavvufun fıkıh ve hadis gibi İslam ilimlerinin yanında bir "ilim" olarak var olabilmesi için "kendi ıstılahlarının" varlığını delil göstermiştir; buna karşın Konevî ise, ıstılahların yanı sıra "usul ve öncüllerden" söz etmektedir. Böylece Konevî'nin tasavvuf tarihindeki çabası ve katkısı, tasavvufun tam anlamıyla bir "ilim" olarak inşa edilmesinde ortaya çıkmıştır.

[22] Konevî, pek çok eserinde herhangi bir meseleyi “aklî” veya “keşfî” veya “şerî” deliller ile ortaya koyar. Binaenaleyh buradaki tavrı, özellikle bu kitaba özgü bir durumdur; bununla birlikte daha sonra da görüleceği gibi yeri geldiğince her üç delili de kullanmaktan geri durmaz.

[23] Konevî, “cedel”i sadece, sûfî bilgi veya müşâhede için zararlı görmez; bunun yanı sıra cedel, Konevî’ye göre “gerçek felsefe” ile de çelişir. Çünkü gerçek felsefe de yöntem olarak cedeli benimsemez ve cedel felsefenin yetkinleşmesinin ardından daha sonraki bir dönemde ortaya çıkmıştır.

[24] “Selim fıtrat”Konevî’nin sıkça atıf yaptığı bir terimdir. Mesela İbn Sina’dan söz ederken “ya fıtratının selimliği veya tasavvuf yoluna sülûk etmesiyle bizim bu iade ettiğimiz görüşü dile getirmiştir” (Özellikle, Nasireddin Tusî ile yazışmalarında bu ifâde sıklıkla geçer) demektedir. Burada, fıtratın selimliği kavramının dayandığı daha derin bir varlık ve nefs tasavvuruyla karşı karşıya olduğumuz bellidir. Buna göre nefs, özü gereği ilâhî bilgileri doğru telakki edecek bir yapıdadır, ancak nefsin bu bilgileri kabul edemeyişi, arızî ve dünyadaki hayâtında ortaya çıkan bir durumdur.

[25] “Nefsini sabah akşam rızâsını isteyerek Rablarına yalvaran kimselerle bir tut” (Kehf, 28) âyetine telmih yapılmaktadır.

[26] “Şeytana kulluk etmekten sakınanlara ve Allah’a yönelenlere müjde var. Sözü dinleyip en güzeline uyan kullarımı müjdele. Bunlar, Allah’ın kendilerine hidâyet ettiği kimselerdir; akıl sahipleri de bunlardır.” (Zümer, 17-18) âyetine telmih yapılmaktadır.

[27] “Hakkın cömertlik nefhalarına taarruz ediniz” hadisine telmih yapılmaktadır.

[28] Her varlık, ulûhiyet mertebesinden bir isme istinat ettiği gibi, o isim aynı zamanda o varlığın Tanrı hakkında bilgisinin de nihayetidir; ayrıca, Tanrı’dan gelen her türlü bilgi ve varidat, o isim vasıtasıyla kendisine ulaşır.

[29] Abdülkadir Ata, genel mizânın “şeriat”, özel mizânın ise “zevkî bilgi” olduğunu belirtmektedir. Ancak, burada ilâhî isimler ve Zât arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda, Tanrı’nın isimleri vasıtasıyla tecellî eden özel bir fiili ile isimlerinin toplamıyla ortaya çıkan fiilini dikkate alabiliriz. Bu durumda Rablerinin özel mizânı, Tanrı’nın isimlerinden herhangi birisinin hükmü; buna karşın genel mizân ise, Tanrı’nın bütün isimlerinin toplamı olan ulûhiyet mizânıdır.

[30] Burada Konevî, müşâhede yönteminin önemini ifâde ederken oldukça iddialı bir görüş ileri sürmektedir. Bu yöntemin ortaya konulması öncelikle bunun karşı görüşü sayılabilecek burhani görüşün eleştirisine dayanmaktadır. Konevî, peygamberlerin adetinin ispatlamak, deliller ortaya koymak, tartışmak, cedel yapmak olmadığını belirtir ve bu konuda âyetlerdeki üslubu delil gösterir. Bunun ardından ise, daha iddialı bir şekilde, bizzat felsefenin bile aslında böyle bir yönteme sahip olduğunu ileri sürer. İlk filozoflar, Konevî'ye göre, tam anlamıyla "cedel"den uzak duran kimselerdi. Onların felsefe bahislerini ortaya koyuşları, anlatmak ve açıklamak şeklindeydi; yoksa onlar, insanlarla sürekli tartışan ve cedeli bir bilgi yöntemi olarak gören kimseler değillerdi. Konevî, felsefe tarihinde bu ilk yöntemden kopuşun tam anlamıyla Aristoteles'ten sonra ortaya çıktığını ve buna neden olanların ise cedeli bir bilgi yöntemi olarak ortaya atan Meşşailer olduğunu ileri sürmektedir.

[31] Burhan, "yakinî" öncüllerden oluşan kıyastır. Bu öncüller, bedihî şeyler olabileceği gibi, vasıtalı kesin bilgilerden de oluşabilirler. Birinci kısım, "zarurîyat" ikinci kısımdakiler ise "nazariyat"tır. Burhandaki orta terim, büyük terimin küçük terimle bağlantısının illeti olmalıdır. Bununla birlikte bu orta terim, bu nispetin varlığının hariçteki varlığının illeti de ise, bu durumda o "limmi"dir; hal böyle değilse, bu durumda ise "innidir." (Bkz. Şerif Cürcani, et-Tarifat.)

[32] Konevî, bu kaideyi Miftah'ul-gayb'da "Tahkik"in kaidelerinden birisi olarak zikreder. Üstelik, bu kaidenin iki kısmını da, yani bilginin ve tesirin gerçekleşmesi şıklarını ayrı ayrı kaideler olarak ele alır ve her birisine çok önemli meseleleri dayandırır. Bunların başında, -varlıkta gerek bilginin ve gerekse eşya arasında tesirlerin bulunduğunu gözlemlediğimize göre- eşya arasında belirli bir farklılık ve benzerliğin bulunduğunu kabul etmektir. Bu meselenin en önemli yanı, hiç kuşkusuz, Tanrı-âlem ilişkisidir. Zaten Konevî de, meseleyi bu yönden ele almaktadır. Buna göre, âlemde Tanrı'nın kendisinde tesirini mümkün kılan "ilahî" bir "şey" olmalıdır ki, bu tesir mümkün olabilsin; bunun yanı sıra bu "şey", âlemin ve âlem içindeki varlıkların Tanrı'yı idrak etmelerini de temin eder. Bu "şey"in mâhiyeti ve niteliği, a'yân-ı sâbite ve yaratılmamış "istidâtlar" meselesinin tahlil edilmesiyle anlaşılır.

[33] Bu mesele, Konevî'nin Nasireddin Tûsî ile yazışmalarında da ele alınmıştır ve Konevî'nin yukarıdaki ifâdeleri orada aynen tekrarlanmıştır. Konevî, bilgi ve varlık anlayışı çerçevesinde, salt hakikatlerin hiç bir

şekilde bilgimizin konusu olamayacağını savunmaktadır. Konevî, bu bağlamda, meseleyi sadece Tanrı bilgisiyle sınırlı görmez, bunun yerine insan aklının mutlak bilgiye ulaşmadaki imkânlarını eleştirdiği genel bir çerçeveye oturtur. Tûsî ise, Konevî'ye verdiği cevapta İbn Sina'nın bu ifâdesini farklı bir şekilde yorumlamaktadır: "İbn Sina, 'eşyânın hakîkatlerine vakıf olmak, insanın kudretinde değildir' ifâdesindeki "eşyâ" ile, "varlıkların tabiatları" diye isimlendirilen varlıkların a'yanını kast etmektedir. İbn Sina, bunları tanımlamanın güçlüğünü açıklamak için bunu zikretmiştir; yoksa İbn Sina, bununla, ma'kûllerin hakîkatlerini kastetmemiştir. Şöyle ki, ispat ve nefyin hakîkatine vakıf olmayan kimse, bunların bir araya gelmelerinin bedihî olarak imkânsız olduğu hükmünü nasıl verebilir? Cismin hakîkatine vakıf olamayan kimse, iki cismin bir tek mekanda birleşmesinin imkânsızlığı veya bir cismin bir tek zamanda iki mekanda olamayacağına bedihî olarak nasıl hüküm verebilir? 10 ve 5'in gerçeğini bilemeyen kimse, nasıl olur da 10'nun 5'in iki katı olduğu hükmünü verebilir? Üçgenin hakîkatini bilemeyen kimse, nasıl olur da kenarlarının eşit olduğu hükmünü verebilir? Özetle, bütün yakînî ilimler, ma'kûllerin hakîkatlerini bilmeye bağlıdır. Bunların bilgisi, tasavvurlardır. Böylece, bunlara bina edilen tasdîkler meydana gelir." Burada dikkatimizi çeken başka bir mesele ise, Konevî'nin İbn Sina'ya yönelik olumlu bakışıdır. Konevî, bu ifâdelerini pek çok kez tekrarlar ve Yazışmalardaki bir ifâdesinde (Risale-i Hâdiye'de) şöyle demektedir: "Reis İbn Sina, ya fıtratının sahîhliği veya bazı ifâdelerinde ima ettiği gibi zevk yöntemi ile nazarî kuvvetin perdesinin ardından, insanın eşyânın hakîkatlerine vakıf olamayacağı görüşüne varmıştır. İnsanın sonuçta ulaşacağı şey, eşyânın özelliklerini, levâzımını ve arazlarını idrâk etmektir. İbn Sina, özellikle Hak celle ve ala'yı bilmeye dair olmak üzere, bu konuda açık-seçik ve maksadını ortaya koyan haberdar ve insaflı örnekler vermiştir. Bu tavır, ilk görüşlerinde meşhur olanın aksine, son görüşlerinde ortaya konmuştur."

[34] Bu mesele, Sadreddin Konevî'nin düşüncesinde çok önemli bir yer tutan bir kaç meseleyle ilgilidir. Bunlardan birisi, hakikatler arasındaki ilişkilerdir. Her hakikat, bir yönüyle başka bir hakikate benzer, bir yönüyle ise ondan farklıdır. Bu münâsebet ve farklılık, Konevî'nin isimler ve Zât ilişkisi hakkındaki görüşünün tam anlamıyla bir yansımasıdır. Buna göre, ilâhî isimlerden her birisi, ikili bir özelliğe sahiptir: Her isim, bir açıdan kendisine ait özel bir mânâ taşır, bunun yanı sıra bütün isimlerle ortak bir mânâ da taşır. Bu ortak mânâ, bütün isimlerin aynı Zât'a delâlet etmeleri ve

bir yönüyle O'nunla aynı olmaları özelliğidir. Konevî'ye göre "İster Allah deyin, ister Rahman deyin, angisiiyle dua ederseniz edin en güzel isimler O'na aittir" (İsra, 110) âyeti isimler arasındaki bu ilişkiye işaret etmektedir. Bu görüş, ilk olarak Endülüslü sûfî İbn Kasi tarafından ileri sürülmüş, İbnü'l-Arabî hem kendisini ve hem de görüşünü zikrederek, el-Fütûhâtü'l-mekkiyye'de ve Fusûsu'l-Hikem'de bu fikri daha geniş bir şekilde açıklamıştır. İbnü'l-Arabî Fusûsu'l-Hikem'de (Yusuf Fassı) şöyle demektedir: "Hakkın isimlerinin iki medlûlü vardır: Birisi, müsemmânın aynıdır. Diğeri ise, ismin kendisine delâlet ettiği şeydir. İsim, bununla diğer isimlerden ayrılır. Böyle olunca her bir ismin diğer ismin hangi açıdan aynı ve hangi açıdan gayrisi olduğu senin için açığa çıktı. Bir ismin diğerinin aynısı olması itibarıyla Haktır. Bu ismin, diğerinin gayrisi olması itibarıyla da o, sadedinde bulunduğumuz "Hakk-ı mütehayeldir." (Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Ebu'l-Ala Afifi, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, s. 324; İZ Yayıncılık, 2000,İstanbul; vd.; Afifi, Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, Yusuf Fassı; İZ Yayıncılık, 2000)

[35] Konevî'nin bir mertebeyi nitelerken pek çok terimi bir arada zikrettiği durumlardan birisi budur. Konevî'nin ifâdesinin tam tercümesi, şöyledir: cem-i ahadiyü'l-vücûdiyyi'l-ilâhî. Burada, "cem" kelimesi, üç özellikle nitelenmektedir. Ahadiyet, bu cemin özelliğidir. Çünkü bu mertebe, hiç bir şekilde çokluğun ve gayriyetin bulunmadığı vahidiyet mertebesidir. Söz konusu "cem" ise, nispet ve izafetlerin çokluğudur. Bunların çokluğu gerçek anlamda bir çokluk olamaz, aksine bu çokluk, izâfî ve nispî bir çokluktur. Bu mertebede Nefes-i Rahman'dan ibâret olan varlık tecellîsi/vücûdî tecellî bu nispet ve izafetlerin üzerine yayılmış olduğu için bir çeşit varlıklarının olması anlamında "vücûdî" diye isimlendirilirler (Konevî, bu meseleyi en geniş olarak Yazışmalar'da ele alır). Söz konusu varlık, harîci varlığın mukâbili olarak "sübût" diye isimlendirilir. Son olarak zikredilen "ilâhî" vasfı ise, bu nispî çokluğun kevnî mertebelerde değil, ilâhî mertebede bulunduğuna işaret etmektedir.

[36] Tecellîler, Gayb-ı mutlak mertebesinden teceligahlara ulaşırlar. Aslında, tecellî tektir ve o da daimi olan vücîdî tecellîdir. Bu tecellîdeki farklılık ve kazandığı özellikler, tecellîgâhlara ve onların ezeli ve yaratılmamış "ayn-ı sâbite"lerine bağlıdır. Konevî'nin "tahsis ve tayin eden odur" derken kast ettiği şey budur.

[37] Konevî, bu ifâdesini Nasireddin Tûsî ile arasında geçen "Yazışmalar"da da zikreder. Ancak, Tûsî, cevabında bu ifâdeyi kabul

etmediğini belirtmektedir. Şöyle der: "Konevî, 'Bütün akıl sahipleri, onun hakîkatinin bilinemez olduğunda ittifak etmişlerdir,' demektedir. Halbuki, şöyle söylemesi gerekirdi: "Filozoflar, bunda ittifak etmişlerdir. Çünkü kelâmcılardan Mutezile'nin büyükleri, Hakkın hakîkatinin mâhiyeti üzere insanca bilindiğini iddia etmişlerdir." Buna Konevî, şu şekilde cevap vermiştir: "Üstadın Mutezile'nin hakîkati bilmek ve mâhiyetin aklî ve aynî varlıktan soyut olduğu hakkındaki görüşlerine gelince: Bu, muhakkiklere göre değeri olmayan bir görüştür. Şöyle ki, onlar, "görüş birliği" dedikleri vakit, bununla filozofların kendileriyle olan ittifâkını kastederler. Çünkü onlar nazarî aklın kendi başına idrâk ettiği konularda onlara muvafıktırlar. Sonra, düşüncenin tavrının ve sınırlı hükümlerinin dışında kalan diğer bilgileri idrâk etmede ise, filozoflardan ayrılırlar. Muhakkikler, farklı tabakalarıyla kelâmcılara ise, pek az meselede muvafakat ederler."

[38] Burada Konevî, sülûğü nitelemektedir. Kulun mertebesi, Amâ mertebesinin ihâtası altında olan mertebelerdendir. Kul, ya da kulun ayn-ı sâbitesi, bu mertebede Rabbından temeyyüz etmiştir. Ancak bu farklılık, ilimdeki bir farklılıktır ve hiç bir şekilde gerçek bir farklılık değildir, çünkü bu mertebede "gayriyet"ten söz edilemez.

[39] Burada Konevî'nin dikkat çektiği şey, "cem" halinden sonra gelen "ikinci fark" halidir. Bu halde salik, her şeyi yerli yerinde ve kendi mertebesinde görür. Konevî, bu mertebeyi insana mahsus kâmil kuşatıcılığın bir neticesi olarak görmektedir.

[40] Çünkü insanlar arasında düşünce farklılıklarına neden olan şeylerin önemli bir kısmı, bilginin öznesinin inanç, akide, ilim, eğilim, vs. gibi özelliklerinden kaynaklanır. İnsan, idrâk ettiği şeylere, bütün bunların rengini verir ve neticede aynı şey hakkında farklı sonuçlar ortaya çıkar. Kâmil sûfîler ve daha önemlisi resullere gelince: öncelikle onların idrak vasıtaları ilâhî bilgiyi telakki ederken her türlü eksiklikten arınmıştır ve kendi inanç ve eğilimleri ilâhî bilgiye katılmaz. Böylelikle, ilâhî bilgi kendi asli safiyeti ve temizliği içinde kalır ve mensuplarının herhangi bir görüş ayrılığına düşmelerine neden olmaz.

[41] Cemiyyet-i kübra, insanın vücûb ve imkân hükümlerinin hepsini içermesi demektir. Bu mertebe, insanın kemâl mertebesidir. Konevî, bunu "mertebe-i insaniyye-i kemâliyye" diye ifâde etmektedir. Bunun neticesinde insan, "Suret" sırrına haiz olmaktadır. Buradaki sûret, Rahman'ın sûretidir; böylece Konevî, "Ben insanı, kendi sûretimde yarattım" anlamındaki hadise telmih yapmıştır. Buna göre, bu mertebeye ulaşan ve Hakkın gerçek

anlamda sûreti üzere olan halife veya insân-ı kâmil, Kalem-i a'lâ ve ulvî melekler ve ruhlar gibi, yaratıklara dair kader ilmine muttali olur.

[42] Burada Konevî'nin işaret ettiği husus, ilâhî ilimde sâbit olan veya başka bir yönden Tanrı'nın sıfatı olan hakikatler, mertebelere -veya yukarıdaki örnekte idrâk sahiplerine- göre taayyün ettiklerinde, bu taayyünün herhangi bir hakikate kendi aslî birliğiyle çelişen yeni bir hüküm kazandırmayacağıdır. Bu hakikat, sadece taayün etmiştir ve taayyün, her ne kadar mazharlara bir yönüyle tabi olsa da, bu konudaki genel kaide şudur: İlâhî ilim mertebesinde sâbit olmayan hiç bir hüküm, taayyün ile ortaya çıkmaz.

[43] Kemâl, iki tanedir. Birisi, bir şeyin lizâtihî sahip olduğu kemâldir. Bu kemâl, herhangi bir şeye bağlı olmaktan münezzehtir. İkinci tür kemâl ise, bir zuhûra ve gerçekleşmeye bağlı kemâldir. Bu kemâl, ilk kemâlde mücmel halde bulunan özelliklerin tam anlamıyla tafsilleşmesi ve kendileriyle ilgili nihayete varmalarıyla gerçekleşir. Buna göre bu ikinci kemâl, bir anlamda, "bağımlı" kemâl diye isimlendirilebilir. Konevî, özellikle Miftahü'l-gayb isimli eserinde Tanrı-âlem ilişkisini, bir şeyin diğerine bağlı olması veya birbirini tamamlamaları anlamına gelen "tevakkuf", "tezayuf" gibi terimler kullanarak açıklar. Burada Tanrı'nın, herhangi bir şekilde başkasına muhtaç olması veya ona bağımlı olması söz konusu değildir. Bunu izâh etmek için Konevî, genellikle, bir şeyin kendi özelliğini izhâr etmesiyle kemâlinin tezâhür etmesini örnek olarak verir. Mesela, güneş kemâl sahibi olduğu için aydınlatır ve ısıtır (Mitahü'l-gayb); yoksa, aydınlattığı ve ısı kaynağı olduğu için kamil olmaz. Böylelikle ikinci kemâlde tekrar birinci kemâle irca edilerek, aradaki çelişki giderilmeye çalışılır. Burada sözü edilen kemâl, küllî bir hakikat olan ilmin tafsili kemâlinin tam anlamıyla ortaya çıkmasıyla gerçekleşecek kemâldir. Bu ikinci kemâlin ortaya çıkması ise, Allah'ın ilmine nispetle mecâzi ilim sahibi olan insanların bu ilmi tasilleştirmeleri ve onu şehâdet âleminde ortaya çıkartmalarıyla gerçekleşir. Böylece, ilmin gerçekte sahip olduğu kemâl, bu kez biliil kemâl hale gelmektedir ve bu ikinci kemâl ilkine yeni bir şey katmamaktadır. Çünkü bu kemâl, bir çekirdeğin sahip olduğu nüvenin gelişmesi ve açılmasıyla ağacı ortaya çıkartması örneğinde olduğu gibi, sadece bir açılma ve gelişmeden ibârettir; ortaya çıkan şey, birinci kemâlde bulunan özelliklerdir.

[44] Konevî'nin bu ifâdesi, kısmen anlaşılmaz görünmektedir. Ancak,başka ifâdelerini dikkate aldığımızda burada kast edilen şeyin,

herhangi bir şekilde bilgiye ulaşan insanların gerçek bilgiden mahrûm olsalar bile, ilâhî mertebelerin gayesine hizmet ettikleri demek olduğu anlaşılır. Bu anlamda bu insanlar, adeta ilâhî mertebeler tarafından “kullanılmış” kimselerdir. Bu meseleyi daha iyi anlamak için “sahîh ibâdet” ile “bilinçsiz ibâdet” örneklerini tasavvvur edebiliriz. İnsan, her şekilde Tanrı’ya ibâdet etmektedir. Ancak bazı insanlar, bir takım yanlış kanaatler ve fikirler ile Tanrı’ya yönelirlerken, bazı insanlar, sahîh inançlarla ve bilinçli bir şekilde Hakka yönelirler. Ancak her iki durumda da Tanrı’nın gayesi olan “her şeyin ona ibâdet etmesi veya onu bilmesi” gayesi gerçekleşmektedir ve insanlar ve bütün yaratıklar bu gaye için “istimal” edilmektedirler (Geniş bilgi için bkz. Fusûsu’l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, Ebu’l-Ala Afifi, 54-55).

[45] Konevî’nin bu veciz paragrafı, gerçekten de çok önemli meseleleri özetlemektedir. Buna göre, insanlar arasında bilgideki farklılık kesinlikle mâhiyet farklılığı değildir. Bu farklılık, bilkuvve olan şeyi, biliil hale getirmekten ibârettir. Çünkü, “Tanrı’yı bilmek” diye yorumlanan ilâhî emaneti kabel etmede bütün insanlar eşittir. Buna göre her insan, istidât olarak, Allah’ın halifesidir; ancak, istidât ile elde edilmiş hak ile, bu hakkın biliil hale getirilmesi arasındaki farklılık, bazı insanların ulvî varlıklar, diğerlerinin ise süflî varlıklar mesabesinde kalamasına neden olmaktadır. Konevî’ye göre insân-ı kâmil de, bu bilkuvve hakkı, bilfiil hale getiren kimseden başka birisi değildir (Afifi, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, Müslümanların Logos/Kelime Nazariyeleri). Burada Konevî’nin temas ettiği başka bir mesele ise, insanın bilgisinin kemâle ulaşmasıyla veya eşyayı bulundukları hal üzere bilmesinin varlığa ve hakikatlere herhangi bir şey katmayacağıdır. Çünkü, Hakkın sırları zaten bütün varlığa sirayet etmiştir; burada olan, insanın bilfiil bunun farkına varmasıdır. Bu noktada Konevî’nin sürekli “zuhur veya taayyün, hakikatlere yeni bir hüküm katmaz” kaidesine atıf yaptığını görmekteyiz.

[46] Konevî, tasavvur mertebeleriyle ilgili çeflitli aç›klamalarda bulunur. Bunlar›n aras›nda Miftahü’l-gayb’daki ifâdelerini zikredebiliriz. fiöyle demektedir: “Tesir mertebeleri dörttür. Birincisi, müessirin nefsinde tesiridir. ‹kincisi zihinde, üçüncüsü histe, dördüncüsü ise bu zikredilen üç mertebeyi kaplayan mertebedeki tesirdir. Bunlar, ayn› zamanda tasavvur mertebeleridir. Tasavvur mertebelerinin birincisi, ruhî, f›trî ve bedihî olan mutlak tasavvurdur. Sonra zihnî ve hayalî tasavvur gelir. Üçüncüsü hissî tasavvur, dördüncüsü ise, hepsini kapsayan tasavvurdur.”

[47] Çünkü gayb mertebesindeki hakikatler, sâbittirler ve bunlar›n sadece eserleri zuhûr eder: "A'yan, harici varl›k kokusu koklamam›flt›r." (Bu ifâde ve ‹bnü'l-Arabî'nin düflüncesindeki yerinin izâh› için bkz. A. Avni Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve fierhi, c. I, s. 15 vd.)

[48] "Emir" kelimesi, durum, ifl, olay vb. anlamlara gelir. Konevî, bu terimi bazen "yaratma ifli", bazen "ilâhî gaye", bazen "fley" anlam›nda kullan›r.

[49] ‹lim mertebesinde hakikatler, yek di€erlerinden ayr›d›r, fakat bu farkl›l›k tam olarak ortaya ç›kmam›flt›r. Bu mertebede hakikatler, Konevî'nin ifâde etti€i gibi, birbirlerine "mücavirdir"; afl›r› yak›nl›k ve hepsini kuflatan "vahdet" nedeniyle bu hakikatler, birbirlerini idrâk edememektedirler.

[50] "Müvacehe", "muhazat" Konevî'nin sûfî bilginin nas›l gerçekleflti€ini anlat›rken s›kl›kla kulland›€› iki terimdir. Abdülkadir Ata bu terimlerle ilgili flu bilgiyi vermektedir: "Muhazat ve müvacehe: Her iki terimle de bütün beflerî varl›kla ilk basitli€e dönmek kast edilir; yani, nispî ahadiyete dönmek. Bu ise, sali€in kendi kesretini/çokluk ve idrâk vas›talar›n› ortadan kald›r›p, Hakk›n zat›nda gaip olmakla gerçekleflir. Bununla birlikte kendi benli€inden ç›kmaya çal›flmak söz konusu de€ildir. Bu, flüphelerden ar›nm›fl sahîh teveccühtür. Bu "müvacehe"de, kendi zat›ndan ç›kmaya çal›flan kimse ise, vehmi bir vuslata ulafl›r. Üstelik o, bu davran›fl›yla kendi nispî ahadiyetinden de ç›km›flt›r. Bunun için, ittisali de€il, müvacehe veya muhazat› dile getirmifltir."Ata'n›n bu konudaki ifâdeleri k›smen do€ru olmakla birlikte, önemli ölçüde eksiktir. Ata'n›n de€erlendirmesinde do€ru olan yön, bu mertebenin fenayla ve kulun "kendi ahadiyetine" dönmesiyle iliflkisidir. Gerçekten de Konevî, ilâhî bilgiye ve Zât tecellîsine ulaflmay› bir kaideyle aç›klar. Bu kaide, hiç bir fleyin kendisine ç›t baflka bir fleyle bilinemeyece€idir. Buna göre, vahdet özelli€indeki bir fley ancak kendisi gibi vahdet özelli€ine sahip olan baflka bir fley taraf›ndan bilinebilir; veya her ikisini birlefltiren baflka bir yön olmal›d›r. Bu noktada Konevî, önceki sûfîlerin "cem-i himmet" diye dile getirdikleri bir terimi daha da aç›klayarak, himmeti birlefltirmekle insan›n kendisine hâkim olan vahdeti her türlü çoklu€un etkisinden ve egemenli€inden kurtarm›fl olmaktad›r. Bunun neticesinde ise, vahdet özelli€indeki ilâhi tecellîyi telakki mümkün olmaktad›r. Bu telakkinin nas›l gerçekleflti€i ise, yine "muhazat" ve "müvacehe" terimlerinde gizlidir. Buna göre, ilâhi tecellî karfl›s›nda bir "ayna" mesabesindeki insan ya da

âlem, aynan›n paslanmas› ve itidâl noktas›ndan uzaklaflmas›na/inhiraf neden olan kirlerden –çokluk ve ilgilerin da€›n›kl›€›- ar›nd›€› vakit, güneflin karfl›s›nda/muhazat ve onun ›fl›nlar›yla yüz yüze gelen/müvacehe bir cisim gibi tecellîyi tam olarak telakki eder.

[51] Burada Konevî, özellikle varl›k anlay›fl›nda çok önemli bir yer tutan netice ve ürünün ortaya ç›kmas›n›n kendisine ba€l› oldu€u "çokluk" flart›ndan söz etmektedir. Buna göre, hiç bir fleyden tek bafl›na bir sonuç ç›kmaz. Bir fleyden sonuç ç›kmas› için, o fleye baflka bir tak›m nispetler ve izafetler eklenmelidir. K›saca özetlersek, Yaratma eylemini ortaya ç›kartan çokluk fludur: Tanr›'n›n tek olan tecellîsi,ilâhî ilimde sâbit olan yarat›lmam›fl mümkün mâhiyet ve bunlar›n aras›ndaki rab›ta mesabesindeki "nispet" ya da ilâhi fiil.

[52] Kalb, sûfî idrâkin mahallidir. Bununla birlikte, kalbin farkl› yönleri bu bilgiyi çeflitli flekillerde idrâk eder. Konevî, bunlar› çeflitli ifâdelerinde aç›klar, ancak flimdilik, "kalbin vechi" terimiyle kast edilen fleyin, kalbin ilâhi tecellînin tam karfl›s›nda bulundu€u durumu oldu€unu belirtelim. Böylece kalb, ilâhî tecellîyi telakki eden tam bir ayna haline gelir. Bu terimle ayn› kökten gelen baflka bir kelime ise, Konevî'nin s›kça kulland›€› "müvacehe" kelimesidir. Bunun anlam› da, karfl› karfl›ya olmak, yüz yüze gelmek demektir ki, bu durumda Hakk›n nûrlar› kalbe yans›r.

[53] Konevî, yarat›klar›n Tanr› ile iki çeflit iliflki içinde bulunduklar›n› belirtir. Bu iki çeflit iliflki, ayn› zamanda Tanr›'n›n tecellîsinin yarat›klar›na ulaflt›klar› iki çeflit yol demektir. Bunlardan birisi, tecellînin hiç bir vas›ta ve engel olmadan do€rudan yarat›€a ulaflmas›d›r. Bu, çok özel bir tecellîdir ve buna mazhar olmak ya Kalem-i a'lâ ve seçkin ruhlar gibi yarat›l›fl›nda vas›tan›n bulunmad›€› varl›klar mazhar olabilir; ya da nüzulünden sonra sülû€ünü tam anlam›yla ya kendi çabas› ve ilâhî inâyet yard›m›yla veya cezbe-i ilâhî ile mirac›n› tamamlayan nadir kimseler mazhar olabilir. ‹kinci tür ise, tecellînin bir tak›m silsile ve mertebeler yoluyla yarat›klara ulaflmas›d›r. Bu ikinci yolda tecellî, varl›k mertebelerinden kendi mertebesine ulaflt›€› silsileyi takip ederek kula ulafl›r. Böylelikle insan, her mertebenin özellik ve tesirini alarak flehâdet âleminde zuhur etti€i gibi, tecellî de bu mertebelerden geçerken ayn› özellikleri ve tesirleri kazan›r. Böylece, tecellî ilk safiyetini korumadan insana ulafl›r. Konevî, bunu insanlar›n görüfl ayr›l›klar›na düflmelerinin nedenlerinden birisi olarak görür (Bu konuda, Yaz›flmalar'da, Miftahü'l-gayb ve en-Nefehat'ta genifl aç›klamalar vard›r).

[54] ‹bnü'l-Arabî ve onun görüflünü takip eden Sadreddin Konevî, varl›klar› "Hakk›n kelimeleri" diye isimlendirirler. Bu noktada, üç önemli neden görülebilir. Bunlardan birisi, âyet-i kerimede bizzat Tanr›'n›n bu isimlendirmeyi yapmas›d›r. ‹kincisi ise, Hz. ‹sa'n›n "kelime" diye isimlendirilmesidir. Üçüncüsü ise, Tanr›'n›n yaratma eylemi ile insan›n konuflmas› ve harfleri sonra da kelimeleri meydana getirmesi eylemi aras›nda kurulan benzerliktir. (Genifl bilgi için bkz. Ebu'l-Ala Afifi, "Müslümanlar›n Kelime Nazariyeleri", ‹slam Düflüncesi Üzerine Makaleler içinde).

[55] Burada, "Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim, bunun için de âlemi yarat›m, ta ki bilineyim" kutsi hadisine telmih yap›lmaktad›r. Konevî, Tanr›'n›n yaratmaya dönük teveccühünün ortaya ç›k›fl›n› bu bilinme arzusu ya da hareketi ile aç›klamaktad›r. Bunun "gaybî" diye isimlendirilmesi ise, bulundu€u mertebenin her çeflit bilgi ve idrâkin ötesinde mutlak Zât mertebesi olmas›ndan kaynaklanmaktad›r.

[56] Burada Konevî'nin varl›k anlay›fl›n›n çok önemli bir meselesiyle karfl›laflmaktay›z. Bu mesele, Vücûd-› Mutlak ve bu Mutlak Vücûd'un kendileriyle s›n›rland›€› ve hususîlik kazand›€› isim ve s›fatlar ile iliflkisidir;bir de bu ba€lamda bu isimlerin eserlerinden ibâret olan mümkünlerin hakikatleri ya da ilâhî ilimde "sabit hakikatler" vard›r. Konevî, ilâhî s›fatlar› veya Konevî'nin ifâdesiyle tecellîyi, mümkün ayn'› izhâr eden bir fley olarak görmektedir. Ancak, bu mertebede gerçek bir ikilik bulunamayaca€›na göre, ayan-› sâbite ile s›fatlar aras›ndaki ikilik, her ikisinin ayn› fleyin iki yönü diye görülmek zorundad›r. Bu durumda mazhar veya tecellîgâh, tecellînin kendisi olmaktad›r.

[57] Bir fleyin s›rf varl›€› aç›s›ndan asla tesiri olamaz. Tesir, iki veya daha fazla fley aras›ndaki bir nispete ba€l›d›r. "Hazret-i cem" dedi€i mertebe, ulûhiyet mertebesidir ve bu mertebe, bir yandan Zât ve Varl›k tecellîsi; s›fat ve ayn-› mümküneden ibârettir. Bununla birlikte bu mertebe vahdet özelli€ine sahiptir. Konevî, Miftahü'l-gayb'da bu meseleyi baflka bir örnekle aç›klar. Buna göre, mesela, insan›n vahdet-i vücûd gibi bir vahdetle "bir" iken, herhangi bir fleyi bilmesi mümkün de€ildir. Bilmek için, insan›n varl›€›n›n yan› s›ra, hayât, irâde, kudret vb. özelliklere de sahip olmas› gerekir. ‹flte, yaratma da s›rf varl›ktan ortaya ç›kmaz; bunun yan› s›ra, insan örne€inde oldu€u gibi, bir tak›m nispet ve izafetlerin bulunmas› flartt›r.

[58] Eflyan›n hakikatleri ilâhî ilimde s›rf kendiliklerinde bulunufllar› itibar›yla “harf”, bu harflerin Varl›k nûruyla taayyünleri, onlar›n telif ve tasnifi anlam›na gelir ki, böylece “kelimeler” ortaya ç›kar.

[59] Varl›k ve yokluklar› eflit olan mümkün mâhiyetleri varl›€a tercih eden fley, ilâhî irâdedir. Burada Konevî, “iradî teveccüh” diye buna iflaret etmektedir.

[60] Varl›klar, ilâhî isimlerin tecellîgâhlar› ve sûretleridir. ‹lahi isimler sonsuz oldu€u için, bunlar›n tecellîgâhlar› olan varl›klar da sonsuzdur. Bunun baflka bir izâh› ise, Konevî taraf›ndan varl›klar›n çeflitli hakikatlerin birleflmelerinden meydana gelmifl olmas›yla yap›lmaktad›r. fiu halde her bir varl›k, kendi “rabb-› hass”› ile Tanr›’ya ba€land›€› gibi, varl›€›n› meydana getiren ilâhî ve kevnî hakikatlerin sonsuz say›daki terkipleriyle de, mümkün varl›klar›n say›s› s›n›rs›z olmufltur. Konevî’ye göre “Rabb›n›n kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsayd› ve bir o kadar da deniz getirseydik, Rabb›n›n kelimeleri tükenmeden önce denizler tükenirdi” (Kehf, 109) âyetinin yorumu budur.

[61] Vücûd eflyan›n birli€ini, ilim ise temyîzini gerektirir.

[62] Tanr›’n›n zat›n› bilmemiz mümkün olmad›€› için hakk›nda kemâl özelli€iyle verdi€imiz selbi ve müspet hükümler, Tanr› hakk›nda eflittir ve bunlar birbirlerinden öncelikli de€illerdir. Bu mesele, tenzih ve teflbih meselesini aç›klad›€› Miftahü’l-gayb’daki bir kaidede ifâde edilir.

[63] Hak ile âlem aras›ndaki her türlü iliflki, ulûhiyet mertebesi yönünden sâbittir. Bu mertebe, çeflitli isim ve s›fatlar›n, mümkünlerin hakikatlerini birlefltiren/cami’ bir mertebedir. Konevî’nin bu mertebeyi “cem” diye isimlendirmesinin nedeni, mertebenin bu özelli€ine iflaret etmek içindir.

[64] Konevî, tahkik kaidelerinin ilkinde (Miftahü’l-gayb’da) hakikatlerin süreklili€ini kabul eden bir görüfl ortaya koymaktad›r. Buna göre, bir fley bir hükmü gerektiriyorsa, varl›€› devam etti€i sürece o fleyi gerektirmeye devam eder; bunun tersi de do€rudur. Buradaki dayanak noktas› ise, hakikatlerde herhangi bir de€iflme ve baflkalaflman›n mümkün olmay›fl›d›r. Konevî, bu süreklili€i, bir yandan Tanr› hakk›ndaki bilgimize, öte yandan mümkün hakikatleri de, Tanr›’n›n s›fatlar›n›n mazharlar› olarak as›l-fer iliflkisiyle söz konusu de€iflmez hakikatlere dayand›rmakla temin etmektedir.

[65] “ ‘Onlardan baz›lar› hay›rlara koflar’ âyetine telmih vard›r.”

[66] “Onlardan baz›s› ise, nefsine zulmeder/zalim.”

[67] “Onlardan bir k›sm› ise, mutedildir/muktesit.”

[68] “Her fleye yarat›l›fl›n› ve hakk›n› vermifltir.”

[69] “Her hak sahibine haklar›n› verirler.”

[70] Konevî’nin burada kendisi gibi tahkik ehlinden söz etti€i anlafl›lmaktad›r. Gerçekten de eserleri incelendi€inde Konevî’nin “esaslar hakk›ndaki hükümlerin, bunlar›n tafsili hükümleriyle çeliflmemesi” ve “kitab›n bafl› ile sonu aras›ndaki tutarl›l›€a” (Fatiha Tefsirinde bu ifâdesi s›kça geçer) büyük önem verdi€ini gözlemleriz.

[71] Burada kast edilen ise, eflyan›n çeflitli özelliklerini idrâk edip, bu özelliklerden hareket ederek bütün hakk›nda bilgi sahibi olmaya çal›flan “ehl-i nazar”d›r. Konevî’nin bunlara dair hükmü, yöntemlerinin zorunlu olarak, eksik ve s›n›rl› bir bilgiye ulaflt›raca€›d›r. Konevî’ye göre, “ehl-i nazar”›n çeliflkilere ve görüfl ayr›l›klar›na düflmelerinin temel nedeni, parçalardan hareket ederek bütüne ulaflmaya çal›flmalar›d›r.

[72] Bu mesele, Konevî’nin isim- müsemmâ ya da ilâhî isimler Zât iliflkisi meselesini ele ald›€› ifâdelerinden birisidir. Bu mesele, sadece Tanr›’da isim ve Zât iliflkisini ele almas› aç›s›ndan de€il, ayn› zamanda bütün varl›klar da bu ikisi aras›ndaki iliflkiye tabi oldu€u için neticede bir varl›k görüflü ortaya ç›kartmas› itibar›yla son derece önemli bir meseledir. Konevî’yi göre, Tanr›’n›n isimlerinin iki çeflit delâleti vard›r. Bunlardan birisi, her bir ismin kendisinden ç›kt›€› As›l’a delâletidir. Bu yönüyle bütün isimler kendilerini ihâta eden “cami mânâ”da ortakt›rlar. Bunun karfl›s›nda ise, her bir ismin kendisine ait anlam› vard›r. Bu yönüyle ilâhî isim, di€er isimlerden farkl›d›r. Bu, ayn› zamanda Konevî’nin mümkün varl›klar›n ilâhî ilimdeki sâbit hakikatleri diye tan›mlanana a’yan-› sebite hakk›ndaki görüflüdür. Bunlar, bir yönüyle müflterek bir özelli€e sahiptirler, buna karfl›n her birisinin kendisine özgü bir özelli€i vard›r.

[73] Çünkü, Mutlakl›k ve ahadiyet mertebesinde yarat›klar ile Hak aras›nda hiç bir iliflki ve münâsebet olmad›€› gibi, bu yönüyle Hak, hiç bir fleyin mebdei ve yarat›c›s› diye de isimlendirilemez. Münâsebet ve iliflki, isimler mertebesinde/ulûhiyet gerçekleflir.

[74] Burada iç içe girmifl iki mesele vard›r: Bunlar› varl›k mertebelerini esas alarak flöylece izâh edebiliriz: Öncelikle Vücûd-› Mutlak, hiç bir kay›t ve nispetin bulunmad›€› mutlak bilinmez mertebesindedidir. Bu mertebe hakk›nda hiç bir bilgimiz olmad›€› gibi, bunu ifâde edecek bir kavrama da sahip de€iliz. Mutlak Vücûdun kendisinin fark›na ve fluuruna varmas›, bu mutlakl›€›n taayyüne yönelmesi

anlam›na gelir. Buradaki talep, Mutlak Varl›€›n kendisini bilmek istemesidir ve bunun nedeni de bizzat kendisidir. Çünkü bu mertebede, “baflka” yoktur. Sûfîler, bu ilk tecellîyi, ya da Zât’›n Zât için olan tecellîsini ve taayyününü “feyz-i akdes” diye isimlendirirler. Bunun ard›ndan ise, tafsili bilmek gelir. Konevî’nin yukar›daki metinde dile getirdi€i mesele, birinci tecellîyle ilgilidir; ikincisi ise, malumlar›n talepleriyle iliflkilidir. Konevî, bunu, “Tesir olmadan teessür olmaz” (özellikle, Miftahü’l-gayb’da bu bir kaide olarak ele al›n›r) diyerek dile getirir. Bu ifâdenin daha meflhur bir kal›b› ise, “Bilmek bilinene tabidir” cümlesidir.

[75] Bu, terminolojide “cemu’l-cem” diye ifâde edilen makâmd›r (Abdülkadir Ata).

[76] “Cela” ve “isticla”, taayyünün iki derecesini ay›rt etmek için kullan›lan iki terimdir ve bunlar kök itibar›yla, tecellî ile ayn› kökten türetilmifllerdir. Vahdet-i vücûd terminolojisinde iki terim, Vücûd-› Mutlak’›n la-taayyünlükten, taayyün mertebelerine yöneldi€i iki ana mertebeyi dile getirmek için kullan›l›r. Bunlar›n ilki, Hakk›n kendisini kendisi ile bilmesinden ibâret olan ilk taayyündür. Bu taayyün, taayyün-i evveldir. Konevî, bazen bu mertebeyi “feyz-i akdes” diye de isimlendirir. ‹kincisi, Hakk›n kendi isim ve s›fatlar›n›n zuhuruyla ortaya ç›kan “ikinci kemâl”ini bilmesidir ki, bu da “feyz-i mukaddes” diye ifâde edilir. (Genifl bilgi ve terimler aras›ndaki fark için bkz. Afifi, Fusûsu’l-Hikem Okumalar› ‹çin Anahtar, Girifl.)

[77] Burada Konevî, isimler görüflünü tekrarlamaktad›r. Buna göre, isimler aras›ndaki anlam ve özellik iliflkileri, “içlem-kaplam” diye isimlendirebilece€imiz bir iliflkiye benzemektedir. ‹simler, bir yandan kendi özel anlamlar›na sahiptirler, öte yandan hiç bir isim di€er isimlerin özelliklerinden de mahrûm de€ildir. fiu halde, isimler iki anlaml› olmaktad›r. Birisi, kendi özel anlam›, di€eri ise di€er isimlerle ortak anlam›d›r. Bu meselenin ikinci yönü ise, isimlerin eserlerinin mazharlar› olan varl›klardaki durumdur. Bunlar da, ayn› anda pek çok ismin mazhar› olmaktad›rlar ve her bir varl›k pek çok ismin eserini ayn› anda kabul etmektedir. Bununla birlikte, her varl›€a egemen bir isim vard›r ki, o isim o varl›€› bâki k›ld›€› gibi, Zât ile iliflkisini de o isim cihetinden temin etmektedir.

[78] Tek tek isimlerin tesirlerinden kurtulup, bütün isimleri birlefltiren el-Cami, ya da Allah isminin mazhar› olmak, sadece insân-› kâmile mahsus bir özelliktir. O, bu özellik sayesinde di€er varl›klardan üstündür ve diledi€i

vakit diledi€i sûretle zuhûr etme hakk›na sahiptir. Bu ismin mazhar› olmak, asaleten Hz. Peygamber, vekaleten ise di€er velilere ve peygamberlere tahsis edilmifltir.

[79] Zât tecellîsi, ilâhî isimler ve ‘a’yan-› sâbite aras›nda gerçekleflen ve bunlar›n birbirleriyle iliflkisini anlatan nikah.

[80] “Mukaddimede nihayetin bidâyette mündemiç olmas› nazariyesine iflaret etmifltik. Müellif, burada bu nazariyeye iflaret etmektedir. Çünkü beflerî akl› aciz b›rakan gayb, kesretin mazharlar›nda gizlenebildi€i gibi, vahdette de gizlenebilir. Bunun örne€i, zerredir. Kuflkusuz ki, ak›l onun karfl›s›nda durur, nitekim ulvî felekler karfl›s›nda ak›l aciz kal›r.” (Abdülkadir Ata) Sadreddin Konevî’nin varl›k ve zuhûr sisteminin ana fikirlerinden birisi, bu sistemin “devrî” bir sistem olmas›d›r. Bunun tabii bir neticesi ise, bafllang›çlar›n nihayetlerde ortaya ç›kmas›, bafl›n sona benzemesi meselesidir. Konevî, bu meseleyi pek çok ifâdesinde aç›klar ve pek çok hükmü bu ilkeye dayand›r›r.

[81] Abdullah ‹lahi, fieyh Bedreddin’in Varidat’› üzerine yazd›€› flerhinde hamdi flöyle tan›mlamaktad›r: “Hamd “mahmûd”un kemâlini cemâl ve celâl s›fâtlar› ile ta’zîm niyetiyle izhâr eylemektir. Bu da cem mertebesinden cem’e, farktan fark’a, cemden fark’a, farktan cem’e do€ru gerçekleflir: Cem mertebesinden cem’e olan hamd, taayyün i evvel ile, vücûdunun kemâlinin zât› için zât› ile ahadiyyet makâm›nda izhâr›, sonrada ilâhî ve kevnî hakîkatlerin menbâ’› olmas› yönüyle izhâr›d›r. Fark’tan fark’a olan “hamd” ise, vücûdunun kemâlinin hâlkî mazharlarda ve kevnî mecâlde hâlî, fi’lî ve kavlî lisânlar ile izhâr›d›r. Cem’den fark’a olan hamd ise vücûdunun nûrunu, feyz i akdes ile kâinât›n hakâikine (a’yân › mevcûdâta) kâbiliyyet ve isti’dât ifâzas›d›r. Fark’tan cem’e ise, ruhânî, misâlî ya da hissî olsun bütün merât›b kavlî fi’lî hâlî lisânlar›n hamd etmesi gibi zât, s›fât ve ef’âlin kemâlinin izhâr›na hamd ederler.”

[82] Abdülkadir Ata, bu ifâde hakk›nda flöyle demektedir: “Bu, ‹bnü’l-Arabî’nin eserlerinde de yer alan bir remizdir. Bunun herhangi bir anlam›n› ö€renemedim. Belki de bu, ‹bnü’l-Arabî’nin Mevakiu’n-nucûm ve Anka-i Mu€rib isimli eserlerinde s›kça kulland›€› remizlerden birisidir.”‹bnü’l-Arabî’nin terimleri üzerinde en genifl çal›flmay› yapm›fl olan Suad el-Hakim ise, bu terimi flöyle aç›klamaktad›r: “Kubbe-i Eryen: ‹bnü’l-Arabî’nin metinlerinde Kubbe-i Eryen veya Erin terimi hakk›nda görüfl ayr›l›klar› olmufltur. ‹bnü’l-Arabî, bu terim ile iki fleye iflaret etmektedir: Bunlardan birincisi, yeryüzündeki bir noktad›r. Burada, iki kutup ortadan

kalkar ve gece gündüzden, gündüz geceden ay›rt edilmez. ‹kincisi ise, genel anlamda eflyadaki bir özelliktir. Eflyadaki bu özellik, itidâl veya itidâl mahallidir. ‹bnü'l-Arabî, flöyle demifltir: "fiadî demifltir ki: Alimlerden dört kifli, istiva hatt›n›n alt›nda Eryen kubbesinde buluflmufltur…." El-Fütûhâtü'l-mekkiyye, Birinci Sifr, 184. ‹bnü'l-Arabî, Ist›lahat'›nda ise, Eryen hakk›nda flu bilgiyi vermifltir: "Eflyadaki itidâl mahalli." (Ist›lahat, 296). (bkz. Suad el-Hakim, el-Mu'cemu's-sufiye, 517.)Asl›nda her iki tan›m da birbirleriyle uyumludur. Üstelik bu tan›mlar, Konevî'nin ifâdesiyle de uyumlu görünmektedirler.

[83] "Yar›flanlar bunda yar›fls›nlar" âyetine telmih yap›lmaktad›r.

[84] "Ben kulumun bana olan zann› üzereyim. Kulum bana nafilelerle yaklafl›r, ta ki onu severim" hadisine iflaret edilmektedir.

[85] Burada iki ayr› âyetin birlefltirildi€ini görmekteyiz. Bunlardan birisi, "Allah metin ve kuvvet sahibidir" âyetidir. Di€eri ise, "O gayb hakk›nda cimri de€ildir" (Tekvir, 24) âyetidir.

[86] "Biz her fleyi sudan yaratt›k" âyetine telmih.

[87] Konevî'nin "Ömer'in meselesi" derken neyi kast etti€i belli de€ildir. Ancak söylemek istedi€i fley, insanlar›n flu veya bu gerekçeyle kerih gördükleri bir tak›m meselelerde zaman içinde maslahat ve hay›r bulundu€unun görülmesidir. "Ey müminler! Sizin için hofl olmasa bile, savafl size farz k›l›nd›. Olabilir ki, bir fleyi kerih görürsünüz, o fley sizin ad›n›za hay›rd›r, bir fleyi de çok istersiniz, o da sizin için kötüdür." (Bakara, 216)

[88] Konevî'nin burada sözünü etti€i mesele, daha önce de çeflitli vesilelerle temas etti€imiz, yarat›l›fl meselesiyle ilgili bir konudur. Bu meselenin bu yönü, ilim-malum iliflkisi diye bilinir ve tasavvuf tarihinde çeflitli görüfllerin ortaya at›lmas›na neden olmufl kadim bir meseledir. ‹bnü'l-Arabî baflta olmak üzere vahdet-i vücûdu benimseyen sûfîler, ilmin maluma tabi oldu€unu kabul etmifllerdir. Bunun anlam›, ilâhî ilimde sâbit olan hakikatlerin yarat›l›lar›n›n kendilerinin Tanr›'ya verdikleri bilgiye göre gerçekleflmifl olmas›d›r (Genifl bilgi için bkz. A. Avni Konuk, age., s. 20)

[89] Burada iki ölümden söz edilmektedir. Bunlardan birisi, büyük k›yâmet, yani âlemin varl›€›na neden olan ilâhî tecellînin kendi asl›na dönmesiyle zâhir âlemin bat›na dönüflmesi diye ifâde edebilece€imiz âlemin k›yâmetidir (Konevî, bu anlamda âlemin sona erece€ini kabul eder.) ‹kincisi ise, "sûfî ölüm" diye isimlendirilebilecek sûfînin beflerî ve maddi

özelliklerinden soyutlan›p fena mertebesine ulaflt›€› mertebedir. Burada, insan›n maddili€i ve beflerîli€ini ifâde eden “kesret” ruhanilik ve ilâhî âlemin özelli€i olan ahadiyet taraf›ndan ortadan kald›r›l›r ve kifli kendi benli€i de dahil olmak üzere her fleyin bilincinden yoksun kal›r.

[90] Baflka bir ifâdeyle her bir varl›k, belirli bir ismin mazhar›d›r ve o ilâhî isim o varl›€›n “rabb-› has”›d›r. Bu isim, varl›€›n bekâs›n› temin etti€i gibi, Yarat›c›s› ile iliflkisi de bu isim cihetinden gerçekleflir.

[91] Bu mesele, Konevî’nin tefsir ve tevil anlay›fl›n› belirleyen önemli ifâdelerinden birisidir. Konevî’nin bu meseledeki fikri, baflka bir tak›m ifâdeleriyle de teyit edilmifltir. Bunlardan birisi, her fleyin bir zahr› ve bir de batn› vard›r diye bilinen meflhur bir hadisten hareket ederek, Kur’an’da farkl› insanlar ve kâbiliyetler için farkl› anlamlar derecelerinin bulundu€unu tespit etmesidir. Ancak, burada dile getirdi€i tefsir kural›, son derece aç›k ve net bir ifâdeye sahiptir. Bu ifâdenin bir benzerini ‹bnü’l-Arabî’de de görmekteyiz. Hatta her iki sûfî aras›nda bu noktada tam bir uyumdan söz etmek mümkündür. ‹bnü’l-Arabî de, naslar›n tevili meselesini izâh ederken sadece dil hükümleriyle s›n›rl› kalmaktan söz etmektedir. fiöyle demektedir: “Kelâm iki k›s›md›r. Birincisi, harfler diye isimlendirilen maddelerdeki kelâmd›r. Bu da, iki k›s›md›r. Yaz›l› olan, yani harfler; bu, “kitâbet/yaz›” diye isimlendirilir; veya bunlar›n telaffuz edilmesi ki, bu “kelâm” veya “kavil/söz” olarak isimlendirilir. Kelâm›n ikinci türü ise, maddelerde de€ildir. Bilinen harflerde bulunmayan ve anlafl›ld›€› da söylenilemeyen bu kelâma kulakla iflitmeksizin, iflitenin ilmi taalluk eder. Gerçekten de, bunu vas›ta olmaks›z›n iflitir. Maddî olmayan kelâmda oldu€u gibi ki, bu da ancak kendisine münasip olan fleyle iflitilir. Maddî olan, anlafl›l›r. Bu, özel bir ilmî taalluktur. ‹fliten, söyleyenden lafz› ö€rendi€i veya yaz›y› gördü€ünde, kelime, söyleyenin kast›n›n d›fl›nda ›st›lahî olarak pek çok anlam içerdi€i halde, bu yaz›daki murad›n› bilse, bu anlay›flt›r. Konuflan›n bu kelime ile neyi kast etti€ini detayl› olarak bilmeyebilir. Bu kiflinin maksad›, kelimenin farkl› vecihlerinin delâlet etti€i farkl› ihtimaller olabilir. Kelâm sahibinin bu kelime ile, bu vecihlerden hangisini, ya da, hepsini veya birisini mi kast etmifl oldu€u bilinemez. Kelimenin delâlet etti€i fleyin bilinmesiyle beraber, bu kelimenin anlam› verdi€i söylenemez. Ist›lah bilindi€inde, sadece kelimenin delâlet etti€i fleyler bilinmifltir. Çünkü bunlar› söyleyen, iflitene göre iki durumda olabilir. Birincisi, bu kelimenin dilde iflâret etti€i fleyleri bilmeyebilir. ‹kincisi ise, kelimenin delâlet etti€i fleyleri bilse de,

murad›n›n anlafl›lmas›n› temin eden karinenin gerektirdi€i anlam için, bunlardan bir tanesini kullanm›fl olabilir. Kelâm sahibi, lafz›na böyle bir anlam yüklemifl ve lafz› anlayan kimse bunu anlamam›fl olabilir. Adeta kelâm sahibi bu anlay›flta, ona hiçbir fley nasip etmemifltir. Allah'›n kelâm› ise, bir kavmin lisan›yla nazil oldu€u zaman, delâletlerinin farkl› olmas›ndan dolay›, o dilin mensuplar› Allah'›n bu kelime veya kelimelerle neyi kast etti€i hususunda ihtilaf etmifl olsalar da, her birisi, Allah'›n kast etti€i fleyi kendisinden anlam›fl olurlar. Çünkü Allah, bütün ihtimalleri bilir. Dilden ç›kmad›€› sürece bütün ihtimaller, bu muayyen flahsa nispetle Allah'›n kast›d›r. E€er dil d›fl›na ç›karsa, o zaman ne ilim vard›r ne de Allah'›n murad›n› anlamak! ‹flâretleri benimseyenlerin durumu da böyledir. Çünkü onlar›n Allah'›n kelâm›n›n iflâretlerini anlamalar›, yine Allah'›n kelâm› hakk›nda bir anlay›flt›r. Bu da, bu kelâmla iflâret edilen fley hakk›nda Allah'›n kast›d›r. Mahlukun kelâm›n›n bu imkân› yoktur. Bütün vecihlerden Allah'›n maksad›n› anlama lütfü nasip edilen kimseye, "hikmet ve sözü ay›rt etme" (Sad, 20) nasip edilmifltir. Bu, bu kelimedeki ihtimallerin ve amaçlar›n ay›rt edilmesidir. Kime de, "hikmet verilirse, ona çokça hay›r verilmifltir." (Bakara, 269) Yani, kelimedeki pek çok ihtimali anlamak nasip edilmifltir." ‹bnü'l-Arabî, el-Fütûhâtü'l-mekkiyye, c. IV, 25.

[92] Bu terim, farkl› flekillerde daha önce de geçmiflti. Nikah derken Konevî, çeflitli varl›k mertebeleri veya isimler ve mümkün varl›klar aras›ndaki ontolojik iliflki ve irtibata dikkat çekmektedir. Bunun nikah diye isimlendirilmesi, baz› mertebelerin fail ve müessir iken, baz› mertebelerin münfail ve müteessir olarak, dünya hayât›ndaki üreme ve ço€almay› meydana getiren iliflkiye benzememifl olmas›d›r. Cem ise, herhangi bir ürün meydana getirmede gerekli olan çoklu€a iflarettir. Bu çokluk, öncelikle, Zât-irâde ve fleyin hakikati diye ifâde edile, fakat ayn› zamanda birlik özelli€indeki "ferdiyet-i selase"dir. (‹bnü'l-Arabî ve vahdet-i vücûdu benimseyen sûfîlere göre teslîsin anlam› hakk›nda bkz. Ebu'l-Ala Afifi, age., Muhammed Fass›.)

[93] Dinin anlamlar›ndan birisi cezad›r. Bu anlam, ‹bnü'l-Arabî'nin özellikle Yakub fass›nda üzerinde durdu€u bir anlamd›r. Burada ‹bnü'l-Arabî.

[94] Elest, Araf sûresinde geçen bir âyete telmih yapmaktad›r. Burada Allah, yarat›l›fltan önce Adem'in zürriyetinden gelecek nesillere kendisini Rab olarak kabul edip etmediklerini sormufl, onlar da kendisini 'Rab' olarak kabul etmifllerdir: "Rabb›n Adem o€ullar›ndan onlar›n s›rtlar›ndan

zürriyetlerini alm›fl, ve onlar› kendilerine flâhit tutarak, ‘ben sizin Rabb›n›z de€il miyim?” demiflti. Onlar da: ‘Evet buna flâhidiz” demifllerdi. Bu, k›yâmet günü ‘bizim bundan haberimiz yoktu’ dememenizin içindi.” (Araf, 172). Cüneyd-i Ba€dadî, bu âyeti yorumlay›p, marifet ve tevhit anlay›fl›n› bu âyete dayand›rm›flt›r. (Bu konuda bkz. Ebu’l-Ala Afifi, ‹slam’da Mânevî Hayat, s. 185 vd.)

[95] “Kalb, Allah’›n iki parma€› aras›ndad›r, onu diledi€i gibi flekillendirir” hadisine telmih yap›lmaktad›r.

[96] Hakikatler ilâhî ilimde sâbit olduklar› halleri üzere bâkidirler, bunlar asla de€iflme ve farkl›laflmaya u€ramazlar; varl›kta gözüken ve farkl›laflan fleyler, bunlar›n eser ve hükümleridir.

[97] Burada Konevî’nin varl›k ve zuhûr ile ilgili temel bir düflüncesini görmekteyiz. Buna göre, varl›klar›n surî zuhûrlar›yla, onlar›n ilk taayyün mertebeleri aras›nda her zaman bir mutabakat yoktur. Bu ba€lamda, insanontolojik varl›€› aç›s›ndan ilk taayyün eden varl›kt›r, bununla birlikte o, sûreti ve flehâdet âleminde zuhûru aç›s›ndan en son meydana gelen varl›k türüdür. Konevî’ye göre, insan›n ilk taayyün eden varl›k, son zuhûr eden sûret olmas›, daha sonra bilgi görüflünde özellikle tezâhürlerini gördü€ümüz bir netice do€urmaktad›r. Bu netice, insan›n bu bafllang›ç ve son aras›ndaki ortaya ç›kan bütün varl›klar›n özelliklerini belirli kendinde tafl›mas› ve bu özellikler sayesinde bütün varl›klarla bir münâsebet kurabilmesidir. Konevî’ye göre, insan ile varl›k dairesi sona ermifltir, çünkü o yarat›l›fltaki gai illettir.

[98] “Gecenin âyetini mahv ederiz” âyetine telmih vard›r.

[99] Burada Konevî, insan›n ak›l ve nefsini iki farkl› kutup olarak görüp, bunlar›n bilgideki yönelifllerini aç›klamaktad›r. Buna göre, ak›l birli€e ulaflmak ister. Bu birlik, Tanr›’n›n her türlü benzerlikten ve hadislerle iliflkiden mücerret ve münezzeh oldu€u mertebedir. Baflka bir ifâdeyle ak›llar, bilgide tenzihi esas al›rlar. Buna karfl›n nefisler ise, görünür âlemlerle iliflkili bir hedefe yönelmifllerdir. Bu da, onlar›n tenzihin karfl›s›nda teflbihi esas almalar›yla ifâde edilmifltir. ‹bnü’l-Arabî, bu ikili€i ak›l ve vehim güçleri aras›nda kurmaktad›r. Buna göre, sürekli olarak tenzihi ve aflk›nl›€› esas alan ak›l ile sürekli olarak teflbihi ve somutlaflt›rmay› esas alan vehim güçleri aras›nda bir çat›flma vard›r. Peygamberlerin davetinde bunlar aras›nda bir denge kurma çabalar› görülebilir. Bu çat›flman›n en iyi bir örne€i, Hz. Nuh ile kavmi aras›nda ortaya ç›km›flt›r. Nuh’un kavmi putperest idiler ve Tanr›’y› somut tasavvur

etmekteydiler. Onlar›n Tanr› hakk›nda verdikleri hüküm ‹bnü’l-Arabî taraf›ndan “vehim kuvvetinin Tanr› hakk›ndaki hükmü olan teflbih” diye yorumlan›r. Buna karfl›n, sûretlere ibâdet etmeye karfl› ç›kan ve Tanr›’n›n mutlak ve münezzeh Rab oldu€unu söyleyen Nuh peygamber ise, bu noktada “ak›l” gücünü temsil etmektedir. Hz. Peygamber’in daveti ise, “O’nun benzerinin misli gibi yoktur” âyetiyle teflbih ve tenzihi, baflka bir ifâdeyle vehim ve ak›l güçlerinin Tanr› hakk›ndaki hükümlerini birlefltiren itidâl noktas›n› temsil eder (Bu konu, özellikle Fusûsu’l-Hikem’de Nuh fass›nda incelenmifltir).

[100] Kesib, Cenette bir mertebenin ad›d›r.

[101] ‹ki taraf ile kast edilen, Konevî’nin baflka vesilelerle de dile getirdi€i gibi, vücûb ve imkân taraflar›d›r. Bunlar, Vücûd-› Mutlak’›n iki yönüdür ve her birisi birbirine ba€l›d›r.

[102] “De ki: E€er Allah’› seviyorsan›z bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.” (Ali ‹mran, 31)

[103] Bu mesele, Konevî’nin düflüncesinde son derece önemli bir konudur. Bunu en iyi özetleyen ifâde, Konevî’nin örnek bab›nda zikretmifl oldu€u, Allah’›n bir kar›ncay› yaratmaya teveccüh etmesiyle, âlemi ya da insan› yaratmaya dönük teveccühü aras›nda hiç bir fark yoktur, düflüncesidir: çünkü yarat›l›fl tecellîsi yönünden her birisine ulaflan fley ayn›d›r.Burada önemli mesele, flayet tecellîde herhangi bir üstünlük veya farkl›l›k bulunmuyorsa, bu durumda âlemde gözlemledi€imiz çefliklilik ve üstünlükler nas›l ortaya ç›kmaktad›r. Baflka bir ifâdeyle tek ve heryönüyle eflit olan bir tecellîden nas›l oluyor da, bu derece farkl› ve çeflitli fleyler meydana gelmifltir. Bu soruya belki iki flekilde cevap verilebilir: Bunlardan birisi, bu çoklu€a farkl› bir mebde bulmakt›r. ‹kincisi ise, bu çokluk ve çeflitlili€i bir yan›lg› olarak de€erlendirmek de mümkün olabilir. Konevî, her iki yaklafl›m› da dikkate alarak bu meseleyi ilk ilkesiyle uyumlu bir flekilde çözmeye çal›fl›r.Buna göre, âlemde gözlemledi€imiz çokluk ve çeflitlili€in bir yönü gerçekten de bir yan›lg›d›r. Bu yan›lg›, çeflitli nedenlerden kaynaklanmaktad›r ki, bunlar›n en önemlisi, özellikle âlemdeki “fler” probleminde ortaya ç›kan herkesin kendi varl›€›n› ve mertebesini esas say›p, di€er varl›klar› ve olaylar› buna göre de€erlendirmesidir. ‹kincisi ise, bu çoklu€a ve çeflitlili€e baflka bir kaynak aramakt›r. Nitekim, baz› kadim gelenekler âlemdeki kötülük ve çoklu€un kayna€›n› Tanr›’n›n ve ezeli ilkenin d›fl›nda aram›fllar ve madde ya da ezeli karanl›k gibi çeflitli ilkeler ileri sürmüfllerdir. Konevî de, buna farkl› bir kaynak bulmaya

çal›fl›r, fakat burada Konevî'nin önünde gerçekten de çok önemli bir sorun vard›r: Bir yandan Tanr›'n›n mutlak birli€i ve vahdetine tam bir inanç, bunun yan›nda âlemdeki bu çoklu€u izâh etme teflebbüsü.Konevî, âlem ve âlemdeki çokluk ve çeflitlilik için Tanr›'n›n yan›nda ikinci bir mebde mesabesinde bir ilke fikrini kabul edemezdi; O, ikinci ilah ya da mebde fikrini benimseyenleri fliddetle elefltirir. Konevî'nin buldu€u çözüm, isimler ve s›fâtlar görüflünde dü€ümlenen bir mebde anlay›fl›d›r. Buna göre, âlemdeki çoklu€un kayna€› Tanr›'n›n s›fâtlar›d›r. Bunlar aras›ndaki farkl›l›k ve üstünlük ise, s›fâtlar›n mazharlar› olan âlemdeki olaylar›n ve çoklu€un nedenidir.

[104] "Seni dalalatte buldu, sana hidâyet etti". (Duha suresi, 3)

[105] Bkz. Nefehatü'l-Üns, s. 733 (Haz. Süleyman Uluda€-Mustafa Kara). Cami'nin bu sûfî hakk›nda anlatt›€› olaya göre bu flahs› baflka bir vesileyle ‹bnü'l-Arabî de zikretmektedir. Muhtemelen Konevî'nin burada bu ismi zikretmesi fieyhinin eserlerinden mülhemdir.

[106] Burada Konevî'nin sözünü etti€i fley, daha genifl bir flekilde ‹bnü'l-Arabî taraf›ndan ele al›nan nevamis-i hikemiyyedir. Nevamis-i hikemiyye, hikmetli kanunlar demektir ve bunlar herhangi bir dini kayna€a ba€l› olmasa bile, toplumun ve fertlerin fayda ve maslahatlar› gözetilerek ortaya konulmufl kurallard›r. ‹bnü'l-Arabî, bunlara uyman›n da adeta dine uymak gibi gerekli oldu€unu belirtir. (Bkz. Fusûsu'l-Hikem, Yakub Fass›.)

[107] Burada Konevî, sülû€ün nihayetini betimlerken vahdet-i vücûd mensuplar›na yöneltilen bir elefltiriyi z›mnen çok aç›k bir üslupla çürütmektedir: Acaba, vücûdun bir oldu€unu söylemek, mutlak anlamda her fleyin Tanr› oldu€u kaba bir panteizm olarak m› görülmelidir? Konevî, burada aç›k bir flekilde bunu reddetmektedir. Konevî'nin görüflleri sadece burada zikrettikleriyle s›n›rl› de€ildir, özellikle Miftahu'l-gayb'da ilk tahkik kaidesi olarak zikretti€i görüflleri zâten bunun esas›n› ve çerçevesini belirmektedir. Buna göre, hakîkatler sâbittir ve her fley zât› gere€i iktizâ etti€i fleyleri iktizâ ederler.

[108] Hakk›n iki tutuflu/kabza vard›r" hadisine telmih yapmaktad›r.

[109] Konevî, "Allah Teala'n›n yetmifl küsur nûrdan perdesi vard›r, flayet onlar› açsa idi her fley yanard›" hadisine iflâret etmektedir.

[110] Kast edilen, Hakk› Hak ile görmektir.

[111] Burada Konevî, sadece cennette de€il, ayn› zamanda sülûklerinde Hakk› müflâhede eden kimselerin Hak karfl›s›ndaki durumlar›n› ve bu

müflâhedenin keyfiyetini aç›klamaktad›r. Buna göre, Hakk› müflâhede edenler, Hak ile onu müflâhede etmektedirler.

[112] Konevî'nin Mehdi'nin müjdecilerinin gelifl tarihi olarak zikretti€i Hicretten alt› yüz küsur y›l sonras›, yaklafl›k olarak kendi devrine tekabül etmektedir. Gerçi Konevî'nin özel bir Mehdi Risalesi vard›r, fakat flimdilik burada belirtece€imiz husus, Konevî'nin Mo€ol istilas›n› bir k›yâmet vakti olarak gördü€üdür. Muhtemelen Mehdi'nin habercilerinin bu tarihte ortaya ç›kt›€›n› kabul etmesi, Mo€ol istilas›n› Mehdi öncesinin karanl›k ve zalim devresi olarak görmesinden kaynaklanm›flt›r.Bu ba€lamda, Konevî'nin iki ifâdesini aktaraca€›z. Bunlardan birisi,Konevî'nin "Vasiyet-name"sinde, talebelerine vasiyet etti€i flu cümlesidir: "Kim Mehdi'ye ulafl›rsa, ona benim selam›m› söylesin." ‹kinci bir ifâdesi ise, bir hadisi yorumlarken zikretti€i bir rüyas›yla ilgilidir. Burada, Konevî Mo€ollar›n Ba€dat'› iflgal etmelerinden duydu€u derin üzüntüyü dile getirir: "Ba€dat Mo€ollar taraf›ndan iflgal edildi€i zaman bir sabah uykusu, rüyamda Hz. Peygamberi tabutta kefenlenmifl olarak gördüm. ‹nsanlar onu tabuta ba€l›yorlard›, bafl› aç›kt›, saç› neredeyse yere de€ecekti. Onlara:-"Ne yap›yorsunuz" dedi€imde:-"O, ölmüfltür, onu tafl›y›p defnetmek istiyoruz" dediler.Kalbimde, Hz. Peygamber'in ölmedi€i hissi do€du. Onlara:-"Yüzü ölü bir insan›n yüzüne benzemiyor, durum ayd›nlan›ncaya kadar sabredin" dedim. A€z›na ve burnuna yaklaflt›m. Zay›f bir nefes ald›€›n› gördüm. Onlara ba€›rd›m ve Hz. Peygamberi defnetmelerine mâni oldum.Korku ve dehflet içinde uyand›m. Daha önceden karfl›laflt›€›m say›s›z tecrübeler vas›tas›yla gördü€üm rüyan›n anlam›n› kavrad›m. Bu, ‹slam âleminde büyük bir hadisenin gerçekleflece€inin sembolüydü. Mo€ollar›n Ba€dat'a yöneldikleri haberi ulafl›nca, onlar›n Ba€dat'› zaptettiklerini anlad›m. Rüyam› gördü€üm tarihi kaydettim. Olaya flâhit olmufl eli kalem tutan pek çok kimse, Ba€dat'›n ayn› tarihte iflgal edildi€ini haber verdi. Böylece, rüyam benim tabir etti€im flekilde ortaya ç›km›fl oldu."

[113] "Allah diledi€ini siler ve diledi€ini oldu€u gibi b›rak›r. Ana kitap O'nun kat›ndad›r." (Ra'd, 39)

[114] Hz. Musa'ya hitap eden bir âyette "Her ilim sahibinin üzerinde bir alim vard›r" buyrulmaktad›r.

[115] Çünkü her yönden bir ve basit olan, idrâkin konusu olamaz. Konevî'ye göre, bir ve basit olan idrâkin konusu olamayaca€› gibi, bir ve basit olandan, bu itibarla herhangi bir ürün ve netice de ortaya ç›kmaz.

[116] Konevî, tekrar “Tahkik” kaidelerinin ilki olarak zikretti€i ve bütün sitemin esas›n› tekil eden hükümlerin süreklili€i meselesine dönmektedir. Buna göre, herhangi bir fley, li-zâtihî bir özelli€e sahip ise, veya bir hükmü gerektiriyorsa, zât› devam etti€i sürece o fleyi gerektirmeye devam eder. Herhangi bir flart veya daha fazla flartla o hükmü gerektiriyorsa, o flartlar devam etti€i sürece o hükmü gerektirecektir. Bunu Konevî, hakîkatlerin ve hükümlerinin süreklili€i diye isimlendirir (Miftahü’l-gayb.).

[117] Hükümler ile idrâk vas›talar› aras›ndaki bu münâsebetler, idrâki mümkün k›lmaktad›r. Çünkü, arada münâsebet olmad›€› sürece bir fleyin baflka bir fleyi idrâk etmesi mümkün de€ildir (Konevî, Miftahü’l-gayb’da bir kaide olarak bunu zikreder.).

[118] ‹lahi ilimde yoklu€u ve varl›€› eflit olan mümkün hakîkatlerin haricî varl›€a ç›kmalar›, ilâhî irâde taraf›ndan “tercih” edilir. Bu tercih, irâde s›fât› ile ortaya ç›kar.

[119] “Burada Konevî, isimlerin ve a’yân›n ya da Allah ve kulun vâris olduklar›n› belirtmektedir. Buna göre kul, önceki örnekte de belirtildi€i gibi, nûrun vârisidir. Hak ise, a’yân’›n ortadan kalkmas›n›n ard›ndan nûrun tekrar kendisine dönmesi yönünden vâristir.” (Abdülkadir Ata.).

[120] Konevî’nin burada sözünü etti€i fley, kulun sülû€ünü tamamlay›p, bütün tasarruf ve fiillerinden fânî olduktan sonra Hakk›n onun fiil ve hallerinde onun ad›na yürütmesidir. Bu hal, kurb-i nevafil halidir.

[121] “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”

[122] “Kim ki, Allah’›n fleairine/alâmetler tazim ederse, bu kalblerin takvas›ndand›r.” (Hac, 32)

[123] Burada sadece üç k›s›m zikredip, ard›ndan yedinci k›sma geçmektedir.

[124] “Dalbast› kirazlar.” (Vak›a, 28)

[125] “Salk›m muzlar içinde.” (Vak›a, 29)

[126] “Ça€layan bir su.” (Vak›a, 31)

[127] “Uzam›fl bir gölge.” (Vak›a, 30)

[128] “Üstlerinde ince ipekten ve kal›n atlastan yem yeflil elbiseler vard›r; gümüfl bileziklerle süslenmiflllerdir. Rableri onlara tertemiz bir içki sunmaktad›r.” (‹nsan, 21)